

**«ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ
ЖӘНЕ ӨМІР САЛТЫ: ЗАМАНАУИ
ТҰҒЫРЛАР»**

Астана Халықаралық университетінің
Халықаралық ғылыми-практикалық
конференциясы

International scientific and practical
conference, Astana International University
on the topic:

**«MENTAL HEALTH OF THE INDIVIDUAL
AND LIFESTYLE: MODERN
APPROACHES»**

Астана қ.,
Қабанбай батыр, 8
01.03.2024 ж.

Astana c.,
Kabanbay batyr Ave, 8
01.03.2024

УДК 159.9
ББК 88.3
Т 85

Бас редактор:

Ирсалиев С.А., Астана халықаралық университетінің президенті, а.-ш.ғ.к.

Редакция алқасы:

Мырзагалиева А.Б., бірінші вице-президент, б.ғ.д., профессор; Ибраева А.Е.,
Майлыбаева Ж.С., Бекова Ж.К., Ақымбек Г.Ш., Сапарова Г.Т., Жуматова
Н.Ж., Бекботаева Г.Б., Қабыл А.Н.

«Тұлғаның психикалық денсаулығы және өмір салты: заманауи тұғырлар» атты халықаралық ғылыми - практикалық конференция материалдарының жинағы. Сборник международной научно-практической конференции **«Психическое здоровье личности и образ жизни: современные подходы»**. Астана: Астана халықаралық университеті, 2024.-

ISBN 978-601-09-2759-9

Жинаққа **«Тұлғаның психикалық денсаулығы және өмір салты: заманауи тұғырлар»** атты халықаралық ғылыми – практикалық конференция материалдары енгізілген. Мақалада психология саласындағы ғылыми зерттеулердің теориясы, әдіснамасы мен практикасы көрсетілген. Конференцияның ғылыми мәселелері бірнеше бағыттарды қамтиды: Қазіргі әлемдегі жеке тұлға мен отбасының психикалық денсаулығы; инклюзия қоғамның әлеуметтік-психологиялық денсаулығының көрсеткіші ретінде; девиантты мінез-құлықтың психологиялық аспектілері: мәселелер және оларды шешу жолдары; тәжірибелік психология. Халыққа және ұйымдарға психологиялық қызмет көрсету технологиялары.

Жинақ материалдарын практик - мамандар, ғылыми қызметкерлер, оқытушылар, докторанттар, магистранттар мен студенттер ғылыми - зерттеу жұмысында пайдалана алады.

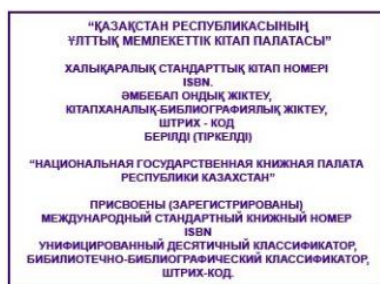
В сборник включены материалы Международной научно-практической конференции **«Психическое здоровье личности и образ жизни: современные подходы»**. В статьях излагается теория, методология и практика научных исследований в области психологии. Научная проблематика конференции включает несколько направлений: психическое здоровье личности и семьи в современном мире; инклюзия как индикатор социально-психологического здоровья общества; психологически аспекты девиантного поведения: проблемы и пути их решения; практическая

психология. Технологии оказания психологических услуг населению и организациям.

Материалы сборника могут быть использованы специалистами - практиками, научными работниками, преподавателями, докторантами, магистрантами и студентами в научно-исследовательской работе.

The collection includes materials from the International Scientific and Practical Conference «**Mental health of the individual and lifestyle: modern approaches**». The articles present theories, methodologies, and practices of scientific research in the fields of psychology. The scientific agenda of the conference includes several directions: mental health of the individual and family in the modern world; inclusion as an indicator of the socio-psychological health of society; psychological aspects of deviant behavior: problems and ways to solve them; practical psychology. Technologies for providing psychological services to the public and organizations.

The materials in the collection can be used by specialists - practitioners, researchers, faculty members, teachers, doctoral students, master's students, and students in research.

ISBN 978-601-09-2759-9
халықаралық университеті, 2024

© Астана

МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ЖАЛПЫ ОТЫРЫС ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ PLENARY SESSION

Бокенчина М.К., Сагидолдин Б.Т. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ «ГЕНОКОДА» СОТРУДНИКА СИЛОВОГО ВЕДОМСТВА.....	11
Умарова Н. Ш. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА «ШКОЛА-СЕМЬЯ-МАХАЛЛЯ» В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ (В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА)	15
Hatice D. RELATION BETWEEN PSYCHOPATHOLOGY AND CRIME.....	17
Дергачёва Е. В. РАЗВИТИЕ СУБЪЕКТНОСТИ РЕБЕНКА В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ.....	25
Ғалияш М. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	29

СЕКЦИЯ 1. ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ЖЕКЕ ТҰЛҒА МЕН ОТБАСЫНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ.

СЕКЦИЯ 1. ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ ЛИЧНОСТИ И СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.

SECTION 1. MENTAL HEALTH OF THE INDIVIDUAL AND FAMILY IN THE MODERN WORLD.

Toregeldy K. S., Kairzhan B. G., Tulekeyeva S. A. PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR MEDICAL STUDENTS WITH MYOPIA.....	36
Абдрахманова К. Т., Абеубакирова Г. Д., Айтышева А. М. ТРЕВОЖНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ.....	41
Аманжол С.А., Аплашова А.Ж. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ.....	45

Аскерова А., Сапарова Г.Т. БАЛА МЕН АТА-АНА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ӘСЕРІ.....	49
Аязбаева А. Т. СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	55
Әбдіқасым Н. Е., Сапарова Г.Т. ЖҮКТІЛІК КЕЗІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	59
Бағдатова Т.Т., Аплашова А.Ж. КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ.....	65
Байндыева А.Т., Қабыл А. Н. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ КУЛЬТУРЫ К-РОР НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ: МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ОТ НЕГАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ.....	68
Брунер А. З., Қабыл А. Н. ПСИХОСОМАТИКА: ФИЗИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ НА УРОВНЕ ПСИХИКИ И ТЕЛА.....	76
Даут Т., Майлыбаева Ж. С. БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ НЕВРОЗ.....	82
Егінбаева Ш. К., Ақымбек Г. Ш. БАЛАНЫҢ АТА-АНАСЫНА БАУЫР БАСУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ	86
Жақсылық Ұ.Е., Ақымбек Г. Ш. ЖАСТЫҚ ДАМУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЗЕЙІННІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	90
Жақсын А. Ә., Жолмұхамбетова Ж.Б., Кашаганова К. Т., Абсатарова Г. П. ПСИХОТРАВМА ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ.....	96
Жаканова Г.А., Аплашова А.Ж. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ТӘРИБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ.....	100
Жамекенова Э. Н., Жуматова Н. Ж. ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА.....	105
Қожаева С.Қ., Бурдесбекова Ү. И. БАЛАНЫҢ АЙНАЛАСЫНДАҒЫ КЕҢІСТІКТІҢ РЕТТІЛІГІН ҚАБЫЛДАУЫНЫҢ СЕНСИТИВТІК КЕЗЕҢІ.....	113
Мартьянова Д. А., Бекова Ж. К. ВЛИЯНИЕ ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЙ НА УЧЕБНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.....	116

Митченко А., Борисова Е., Жуматова Н. Ж. ОТНОШЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ К МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫМ БРАКАМ.....	120
Мукашева А. Э., Якушева И.В., Жуматова Н. Ж. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОММУНИКАЦИИ ДЕТЕЙ «ПОКОЛЕНИЯ АЛЬФА».....	126
Нуралина А.С., Аплашова А.Ж. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ҰЛТТЫҚ ОЙЫН АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	133
Нурпеисова С.Т., Аплашова А.Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЗЕЙІНІҢ ДАМЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	139
Оразбаева Э. Ж., Аплашова А.Ж. ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ІСКЕРЛІК ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОЛДАРЫ.....	144
Палагута А.С., Бекова Ж.К. АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ.....	151
Раац Е. А., Оздемир И., Бекботаева Г. Б. ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.....	158
Рышымбетова А.А., Ақымбек Г. Ш. БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ ПТСБ: ҚАУІП ФАКТОРЛАРЫ, КҮРЕСУ ЖӘНЕ ҚАЛПЫНА КЕЛІРУ.....	166
Саруар Д. С., Ақымбек Г. Ш. ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖӘБІРЛЕНУШІ ӘЙЕЛДЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	174
Сейіткерім А.Н., Албытова Н. П. БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ-МАҒЫНАЛЫҚ БАҒДАРЫ.....	179
Смолина А. А., Жуматова Н. Ж. ПУТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ.....	184
Субханбердиева А. М., Сарипбекова А.Т. ПРОБЛЕМЫ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА.....	190
Фризен Ю. Н. ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ В СЕМЬЕ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ РЕБЕНКА И СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ В РАМКАХ ШКОЛЫ.....	193

**СЕКЦИЯ 2. ИНКЛЮЗИЯ ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ КӨРСЕТКІШІ РЕТІНДЕ.**

СЕКЦИЯ 2. ИНКЛЮЗИЯ КАК ИНДИКАТОР СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ОБЩЕСТВА.

SECTION 2. INCLUSION AS AN INDICATOR OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL HEALTH OF SOCIETY.

Асқарбек А. Қ. ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІ ДАМЫМАҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУДА ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	198
Аукубаева Э. К., Стельмах С.А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРДІ ДАМЫТУ.....	202
Есіркепова Ұ. Р., Лекерова Г. Ж. ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА АУТИЗМ СПЕКТРІ БҰЗЫЛҒАН ОҚУШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....	206
Жаңабаева М.Ғ., Турарова Г.У. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	212
Ибадилдақызы Л., Ауренова М.Д. БАЛАЛАРДЫҢ ГИПЕРБЕЛСЕНДІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН КЕШЕНДІ ТҮЗЕТУ.....	218
Ибадилдақызы Л., Ауренова М.Д. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ НАЗАР ТАПШЫЛЫҒЫ СИНДРОМЫ МЕН ГИПЕРБЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ СИПАТЫ.....	222
Изакова А.Т., Кемайкина Т.Н. АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ ДИАГНОСТИКА И МОНИТОРИНГ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	227
Құрбанәлі М. Ә., Турарова Г.У. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	231
Нұрғазы Н., Дарибаева С. К. ИНКЛЮЗИВТІ ТОПТА ҚОЛДАНЫЛАТЫН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	237
Оқай А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ.....	241
Отемис М. Т., Ақымбек Г. Ш. НАЧАЛО ИНКЛЮЗИИ В ОБРАЗОВАНИИ.....	246
Салим А. К. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ-ЗАМАН ҚАЖЕТТІЛІГІ.....	249

Тосынбайқызы Д., Турарова Г. У.	
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРІ.....	255
Турманова Ж.Е., Рыскулова М. М.	
ИНКЛЮЗИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГТЫҢ КОПИНГ МІНЕЗ- ҚҰЛҚЫНЫҢ КӘСІБИ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ӘСЕРІ.....	260
Үдербай Н.Д., Ауренова М.Д.	
ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ЕСКЕ САҚТАУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	266
Үдербай Н.Д., Ауренова М.Д.	
ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	270
Үмітбек Н.Н., Ауренова М.Д.	
ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ҚАЖУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ.....	274
Үмітбек Н.Н., Ауренова М.Д.	
ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ҚАЖУЫН ТҮЗЕТУ МҮМКІНДІКТЕРІ	279

**СЕКЦИЯ 3. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ
ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.**

**СЕКЦИЯ 3. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТЫ ДЕВИАНТНОГО
ПОВЕДЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.**

**SECTION 3. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVIANT
BEHAVIOR: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM.**

Бекесов Е. Н., Нагимжанова К.М.	
ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	286
Жуматова Н.Ж.	
ПРОКРАСТИНАЦИЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ «СИНДРОМА ОТЛОЖЕННОЙ ЖИЗНИ»: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ И СТРАТЕГИИ ПРЕОДОЛЕНИЯ.....	291
Козыбагарова А.Т., Шнайдер Д. Ж.	
ВОЗДЕЙСТВИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ПОДРОСТКОВ.....	297
Жакабаева А. Е., Корган Р. А., Қабыл А. Н.	

ПСИХОЛОГИЯ ВЛИЯНИЕ СРЕДЫ И СОЦИАЛЬНОГО ОКРУЖЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ КРИМИНАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ: АНАЛИЗ СЕРИЙНЫХ УБИЙЦ.....	300
Хызырхан Р., Байсарина С.С. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ БЫҚПАЛЫ.....	308
Хызырхан Р., Байсарина С.С. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ПАЙДАСЫ.....	314
Пахарь О. М., Нурпеисова Т. С., Жуматова Н.Ж. ВЛИЯНИЕ СТРЕССА НА РАЗВИТИЕ АЛКОГОЛЬНОЙ ЗАВИСИМОСТИ.....	319
Өмірзақ А., Сүлеймен С.Б. ЖАСӨСПІМДЕРДЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ- ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ.....	324
Даулетбек С.Е., Жандәулетқызы Ш., Казбекова Л.А., Айтышева А.М. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕ БЕДЕЛДІ БОЛУҒА, ЛАЙК ЖӘНЕ МАҚҰЛДАУҒА ТӘУЕЛДІЛІК.....	327

**СЕКЦИЯ 4. ТӘЖІРИБЕЛІК ПСИХОЛОГИЯ. ХАЛЫҚҚА ЖӘНЕ
ҰЙЫМДАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.**

**СЕКЦИЯ 4. ПРАКТИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ. ТЕХНОЛОГИИ
ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ И
ОРГАНИЗАЦИЯМ.**

**SECTION 4. PRACTICAL PSYCHOLOGY. TECHNOLOGIES FOR
PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO THE PUBLIC AND
ORGANIZATIONS.**

Сабырбай Б. Е., Айкинбаева Г. К. Г.ГАРДНЕР ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ЭМОЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТ МӘСЕЛЕСІ.....	332
Сагидолдин Б.Т., Бокенчина М.К. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО БЛОКА В ФОРМАТЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ.....	337
Сатаева Д.А., Қабыл А. Н. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОЖНОСТИ РАБОТЫ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ.....	341
Губарева В. В., Кожамсеитова Т.Н., Жуматова Н.Ж. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ПСИХОЛОГА.....	349
Онегова Е. А., Даркенбаева М.Т., Жуматова Н.Ж.	

ВЛИЯНИЕ ЦВЕТА НА ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЛИЧНОСТИ.....	359
Аманбай М. Р., Акулова А. Р., Қабыл А. Н.	
СЛАДКАЯ ЛОВУШКА: КАК САХАР ВЛИЯЕТ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ.....	365
Бейсембаева Ж. А., Сапарова Г. Т.	
СУРРОГАТ АНА.....	372
Кананьянова А. М., Қабыл А. Н.	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ВЫСТУПЛЕНИЙ ПЕРЕД ПУБЛИКОЙ.....	378
Өтеміс М. Т., Сапарова Г. Т.	
ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ ТОП ҰҒЫМЫ.....	385
Дугарова З. А., Жуматова Н.Ж.	
РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ В ПЕРИОД ЭКЗАМЕНАЦИОННОГО СТРЕССА.....	393
Рубан В., Сембаева Д., Жуматова Н.Ж.	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ АГРЕССИВНОСТИ ПОДРОСТКОВ «ПОКОЛЕНИЯ АЛЬФА».....	399

ЖАЛПЫ ОТЫРЫСТЫҢ БАЯНДАМАЛАРЫ

ДОКЛАДЫ ПЛЕНАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ

REPORTS OF THE PLENARY SESSION

УДК 159.923

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ «ГЕНОКОДА» СОТРУДНИКА СИЛОВОГО ВЕДОМСТВА

Бокенчина М.К. д.пс.н., асс.Профессор, полковник,
Сагидолдин Б.Т., магистр нац.безопасности и военного дела, подполковник,
РГУ «Национальный университет обороны Республики Казахстан»,
Факультет СГО,
Астана, Казахстан,
bsagidolda@gmail.com

Психологические факторы в формировании профессионализма, эффективности и этичности поведения сотрудников в служебной и боевой деятельности, а также аспекты личностного формирования сотрудника, способного выполнять на высоком уровне служебную деятельность формирует такое понятие как «профессиональный генокод». Попробуем детально раскрыть указанное понятие.

Одним из основных направлений реформ РК на современном этапе является стратегический курс государства на контрактный способ комплектования вооруженных сил и силовых структур с целью повышения профессионализма данной категории сотрудников и военнослужащих. Профессионализм сотрудника, военнослужащего правоохранительных органов, военных ведомств и специальных государственных органов - это интегративное качество личности, социальное явление, определяющее его продвижение к высоким показателям в профессиональной деятельности, формирующееся в процессе его служебной, боевой деятельности в условиях специфичной профессиональной среды. И, как результат, имеет целостное развитие личности сотрудника, военнослужащего - профессионала, постоянно самосовершенствующегося, высокоэффективно, творчески и на высоком уровне осуществляющего деятельность в любых условиях и ситуациях.

Центральным моментом профессионального становления сотрудника специальных государственных органов является формирование его профессионального самосознания как формы отражения и переживания человеком своего профессионального и служебного статуса. Профессиональное самосознание также представляет собой уровневое образование личности, которое определяет своеобразие его личности и успешность служебной деятельности. Одним из важнейших факторов развития профессионального самосознания сотрудника силового ведомства является целенаправленное военное и профессиональное воспитание. Во всех нормативных правовых документах, регламентирующих воспитательный процесс, наставничество относительно вновь зачисленных молодых военнослужащих и сотрудников, отмечается, что в процессе комплектования кадров необходимо учитывать ключевые ценности, такие как любовь к Родине, взаимное уважение, отвага и трудолюбие, присущие «генетическому коду» казахстанского народа.

Ключевыми нормативными документами организации идеологической работы в различных ведомствах силового блока являются: Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» (01.09.2023г.), Комплексный государственный план «Мәңгілік ел», Национальный проект «Ұлттық рухани жаңғыру». Социально-экономическая модернизация государства «Жана Казахстан», Правила военно-патриотического воспитания граждан РК.

«Генокод» - это термин, который, вероятно, возник из сочетания слов «генезис» и «код». В данном контексте, мы будем говорить, как профессиональное становление и формирование профессионального самосознания сотрудника и военнослужащего может быть представлено в виде своего рода генетического кода, который определяет его развитие и карьерный путь [1].

Сотрудник и военнослужащий, аналогично генетическому коду, обладает уникальным «профессиональным генокодом». Этот генокод включает в себя набор факторов, таких как образование, навыки, опыт работы и профессиональные ценности. Подобно генетическому коду, профессиональный генокод обуславливает особенности развития сотрудника в служебной и боевой деятельности.

Мы попробовали определить, так называемые, этапы «профессионального генезиса» (привести аналогии).

1. Образование и начальные навыки (генетическая информация). Как ген, определяющий основные черты, образование и начальные навыки формируют базовый код сотрудника. Эти элементы становятся стартовой точкой для его профессионального развития.

2. Опыт работы (мутации и вариации). Аналогично тому, как гены могут подвергаться мутациям, опыт работы вносит изменения в профессиональный генокод. Новые навыки, адаптация к различным задачам

и обстоятельствам - все это как бы внесение изменений в генетический код сотрудника.

3. Наставничество и профессиональная подготовка (генетические инструкции). Также, как генетические инструкции могут определять различные аспекты развития, наставничество и профессиональное обучение служат как инструкции для эффективного развития сотрудника. Это может быть сравнено с передачей опыта от одного поколения к другому [2].

4. Профессиональные ценности (генетические свойства). Генетические свойства могут влиять на характеристики организма. Точно так же, профессиональные ценности становятся частью профессионального генокода, формируя характер и подход сотрудника к служебной деятельности.

5. Служебный карьерный путь (эволюция «генокода»). Аналогично эволюции, профессиональный «генокод» сотрудника, военнослужащего развивается в соответствии с карьерным, профессиональным путем. Это включает в себя новые навыки, амплификацию сильных сторон и адаптацию к новым условиям служебной и боевой деятельности.

Правоохранительные органы, специальные государственные органы, ведомства силового блока заинтересованы в сотруднике, военнослужащем, представляющего собой воспитанную, идейно-убежденную и высоко профессиональную личность.

Формирование «генокода» сотрудника силового ведомства, такого как армия, полиция или другая правоохранительная организация, является критическим аспектом для обеспечения эффективности и безопасности. Важность отличия «генокода» силового ведомства от гражданских молодых людей может быть обоснована следующими пунктами:

Специфика задач и обязанностей:

- Силловые структуры часто имеют определенные профессиональные этические стандарты, основанные на служении обществу, обеспечении безопасности государства и поддержании закона и порядка.

- «Генокод» должен включать в себя готовность к служению обществу и защите его интересов.

6. Обязанности по защите общества:

- Силловые ведомства несут ответственность за защиту общества от различных угроз, включая преступность, терроризм и другие риски.

- «Генокод» должен включать в себя готовность к служению обществу и защите его интересов.

7. Физическая и психологическая готовность:

- Силловые структуры часто требуют высокой физической подготовки и устойчивости к стрессовым ситуациям.

- «Генокод» сотрудника силового ведомства должен отражать готовность к физическим испытаниям и управлению стрессом.

В контексте психологической готовности в рамках формирования, так называемого, «генокода» сотрудника и военнослужащего силовых ведомств-

означает обладание высоким уровнем мотивации, образования. Умение принимать быстрые и обоснованные решения, а также способность к эмоциональному контролю и адаптации к изменяющимся условиям служебной и боевой деятельности. Также немаловажным аспектом является патриотическая и идеологическая составляющая в формировании профессионального самосознания. То есть осознание важности и значимости ценностей, которыми руководствуется силовое ведомство (корпоративная культура).

Другими словами, «генокод сотрудника силового ведомства» - это идеальный представитель своей организации, обладающий высокими профессиональными и личностными качествами:

- способность действовать согласно моральным принципам и сохранять честность в любых ситуациях;

- готовность нести ответственность за свои действия и решения, а также за результаты своей служебной деятельности;

- быть справедливым, то есть принимать решения на основе объективных критериев;

- способность следовать установленным правилам, процедурам и инструкциям, а также поддерживать высокий уровень дисциплины как на службе, так и в личной жизни;

- понимание и соблюдение этических норм и принципов в профессиональной деятельности и вне службы;

- умение выполнять свои обязанности на высоком уровне компетенции и эффективности, соблюдая при этом высокие стандарты профессионализма.

8. Специальные навыки и обучение:

- Силовые ведомства предоставляют специализированное обучение, которое отличается от подготовки гражданских специалистов.

- «Генокод сотрудника силового ведомства» должен включать в себя эти специфические навыки и знания.

Формирование уникального «генокода» для сотрудников и военнослужащих силового ведомства обеспечивает их эффективность, адаптированность к служебным требованиям и способность выполнять специфические функции, связанные с поддержанием порядка и безопасностью общества [3].

Таким образом, «профессиональный генокод» представляет собой уникальную комбинацию образования, опыта, ценностей и карьерного пути сотрудника, определяющую его профессиональное становление. Подобно генетическому коду, он формирует особенности и характеристики сотрудника, играя важную роль в его развитии в служебной деятельности.

Список использованных источников:

1. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика / под редакцией Г.Н.Скляревской. М.:Эксмо, 2006 – ISBN 5-699-15919-4;

2. Алехин И.А. Военная педагогика. Учебник для вузов. Бакалавр / Прикладной курс. 2023 год;
3. Деркач А.А., Зызыкин В.Г. Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях / М.: РАГС, 1998.

УДК 159.99:376.2:316.6

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА «ШКОЛА-СЕМЬЯ-МАХАЛЛЯ» В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ (В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА)

Умарова Навбахор Шокировна
доктор психологических наук, профессор
Ташкентский государственный педагогический университет имени
Низами

Международное сообщество, учитывая огромную роль образования в развитии общества и человеческого развития, разработало ряд международно-правовых норм, регулирующих отношения в сфере образования. Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН в декабре 1948 года, признала право каждого на образование и подтвердила принципы недискриминации в этом отношении.[1] Было подчеркнуто, что любая дискриминация в сфере образования является нарушением прав человека.

Одной из целей развития является обеспечение всеобщего начального образования для каждого мальчика и девочки на Земле. Это единственная общая задача с точки зрения объема. Он призвал правительства, международные учреждения и доноров создать условия для образования для всех детей, особенно для тех, кто в настоящее время исключен из образования. [2]

В 1970-е годы в Европе начали реализовываться меры, принятые для равного образования людей с особыми потребностями (независимо от степени инвалидности). В результате спецшколы и интернаты закрылись, а отстающих в развитии детей перевели на «общие потоки». Один из лучших инструментов социализации детей — не отделять их от сверстников. Создаваемые в Германии специальные школы строятся рядом со школами для здоровых детей, обучение ведется в гимназиях и мастерских, благодаря чему дети всех возрастов получают возможность взаимодействовать со сверстниками. Кроме того, совместно организуются мероприятия, проводимые в таких школах, на которых дети с ограниченными возможностями имеют возможность развивать свою речь, контролировать свои эмоции, осваивать манеры. В результате такой социальной политики достигается более эффективный результат в социализации детей с ограниченными возможностями.

Согласно литературе, опубликованной в последние годы, **инклюзивное образование** означает обучение детей с физическими и умственными недостатками вместе со здоровыми сверстниками в одной социальной среде.

Сегодня, согласно политике Узбекистана по реформированию социальной сферы, ни один ребенок в нашей стране не исключен из образования в школьном возрасте. Мы являемся свидетелями того, как меры и решения правительства, направленные на повышение социальной защищенности и личного достоинства в нашей стране, побуждают нас не игнорировать человеческий фактор. [3]

Полноценное принятие подрастающим поколением норм общества, становление хорошим и нужным человеком своего времени напрямую связано с правильными отношениями, которые устанавливает семья с другими формальными образовательными учреждениями. Установлено, что при упоминании любых понятий о человеке, как известно, учитывается органическая связь между индивида и личностью. Это еще раз подтверждается объяснением, данным понятию личности в «Психологическом словаре». Если продолжить эти соображения, человек является обладателем социальных качеств, которые формируются в результате (влиянии) процесса социализации и воспитания личности.

Сегодня очень важно, чтобы семьи с детьми-инвалидами получали поддержку со стороны членов нашего (сообщества) махалля и района. Потому что семьи с детьми-инвалидами имеют свои собственные психические и эмоциональные переживания. Во многих случаях эти семьи естественным образом уходят или бросают работу из-за своих детей-инвалидов, а их неспособность активно участвовать в общественных делах приводит к их удалению и изоляции.[4]

Учитывая вышеизложенное, в Узбекистане налажено сотрудничество «школа-семья-махалля» для привлечения детей с ограниченными возможностями здоровья в школу. На сегодняшний день в республике существуют 9 442 махалли. В махаллях сейчас работают бригады «семерки». Сегодня 50 343 члена «семерки» работают в этих махаллях. Эти «семерки»: председатель махалли, помощник хакима, молодежный лидер, женская активистка, инспектор по профилактике, социальный работник и налоговый инспектор сформировали «махаллинскую семерку» и создали порядок работы единой команды. Среди них особенно в школе работают молодежные лидеры и социальные работники.

Насколько важно жить здоровым человеком во всех аспектах жизни, так и помощь физически неполноценным (иными словами, инвалидам) детям занять свое место в жизни является одной из важнейших задач, стоящих перед обществом, и в основе этого лежат следующие выводы.

Прежде всего, важными факторами социализации детей с ограниченными возможностями здоровья являются здоровая обстановка в семье, взаимная поддержка членов семьи, теплота и искренность в детско-родительских отношениях, общение с друзьями и родственниками.

Во-вторых, эффективность семейной социализации напрямую зависит от гармонии сотрудничества, установившейся между семьей и другими местами воспитания.

В-третьих, внедрение инклюзивного образования при организации обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных школах наравне со здоровыми детьми обеспечивает права детей с ограниченными возможностями здоровья на образование, раннюю интеграцию детей в общество.

В-четвертых, семья является одним из первых социальных институтов детей с ограниченными возможностями, позволяющих общаться с людьми и удовлетворять их духовные потребности. Это один из ведущих предметов в обучении детей с ограниченными возможностями.

Список использованных источников:

1. Ўзбекистон Республикаси ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. – Т.: «Адолат» нашриёти, 2002. – Б. 53
2. Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мутаносиблиги / Инсон тараққиёти тўғрисидаги маъруза. UNDP Uzbekistan 2007/2008. – Т.: «Мега басим», 2008. – Б. 117.
3. Ҳайитов, О., & Умарова, Н. (2001). Ёшларда профессионал ўсишга интилишни ривожлантиришнинг назарий-амалий асослари (шажаралар негизи мисолида). Т.:“TURON-IQBOL, 187.
4. Умарова, Н. Ш., & Исакулов, Ф. Ш. (2023). The Role of the Family Environment in the Upbringing of Children with Disabilities. European Science Methodical Journal, 1(4), 19-21.

UDK 159.9:364

RELATION BETWEEN PSYCHOPATHOLOGY AND CRIME

Hatice DEMİRBAŞ, Prof. Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Arts, Department of Psychology
Ankara, Turkey

hatice.demirbas@hbv.edu.tr

Prevalence of Mental Disorders in Prisoners and Detainees

Prison populations are generally increasing worldwide. In recent years, high prevalence of mental disorders in prisoners has been reported in many countries. Psychotic disorders, mood disorders (major depression, bipolar disorder), dementia, substance abuse/dependence and personality disorders are the most common diagnoses in prisons (Brinded et al., 2001; Butler et al., 2006; Fazel and Danesh, 2002).

The World Health Organization (WHO) indicates that one million prisoners worldwide have psychosis or depression. 9 million people incarcerated in the world have personality disorders, and thousands of people who experience depressive moods and stress symptoms commit suicide (Iftene, 2016). The prevalence of psychosis among prisoners is 10 times higher than in the general public. The high prevalence of mental illness is noteworthy. It is also known that some of them had mental illnesses before prison (Bolu et al., 2014). Paranoid and indistinguishable types of schizophrenia and delusional disorder are the most common crimes (Ellouze et al., 2009). Among the delusions and hallucinations in schizophrenia patients who commit crimes against people, delusions of seeing evil and jealousy and auditory hallucinations are the most effective in the crime. His hallucinations include persecution, sexual and metaphysical themes (Richard-Devantoy et al., 2008; Ural et al., 2012). Delusions of being harmed, jealousy, being offended, and hearing hallucinations giving orders cause murder and violent crimes within and outside the family (Belli et al., 2011; Çöpür et al., 1995; Ural et al., 2012).

Major depression (27.7%) in detainees has the highest rate of all mental disorders (This rate is approximately 2 times higher than the general population. Suicidal thoughts or self-mutilating behavior along with depression require hospital treatment (Brinded et al., 2001; Roma et al., 2012; Svennerlind et al., 2010). The risk of aggressive behavior and violence in patients with bipolar disorder increases with substance use disorder (Fazel and Seewald, 2012). Manic symptoms of bipolar disorder pose a risk for criminal behavior, and most of the violence occurs during the manic phase - carrying an increased risk of violence (2.3-4 times). (Fazel et al., 2010a; 2010b).

People who use substances are 3-4 times more likely to commit a crime than those who do not use substances (Bennet et al., 2008). Approximately 1/3 of people who enter prison use illegal substances and 2/3 use alcohol and substances before entering prison (Akcan et al., 2000). Substance use before prison predicts substance use in prison 7 times and recidivism 2.5 times. Alcohol is the most frequently consumed substance both before and in prison. Marijuana is the most commonly used substance among inmates (Sánchez and Wolf, 2016). Substance use is used as a coping mechanism (Boys et al., 2002). The use of joint injections is a high-risk behavior and leads to the transmission of infectious diseases (Strang et al., 2006). Personality disorders are among the most common diagnoses among inmates in prison. Additionally, these diagnoses are much higher than the general population (Brinded et al., 2001; Butler et al., 2006; Fazel and Danesh, 2002).

Characteristics of Criminals with Mental Disorders and the Crimes They Commit

In cases with and without psychiatric illness, male gender, unemployment, It has been stated that factors such as low education level and low socioeconomic level increase the risk of committing crime (Belli et al., 2011; Camcıoğlu et al., 2014; Öncü et al., 2007; Öncü et al., 2002). A relationship between mental disorder and crime has been determined according to gender. For example, borderline

personality disorder is more common in female criminals, while antisocial personality disorder and alcohol/substance addiction are more common in male criminals. Paranoid schizophrenia is more common in men, and disorganized schizophrenia is more common in women. Again, depression rates are higher in females than male inmates. (Brennan et al., 2000; Fazel and Seewald, 2012; Kalenderoğlu et al., 2007). Compared to male prisoners, female prisoners were twice as likely to suffer from major depression and post-traumatic stress disorder, except for obsessive-compulsive disorder (Abdalla-Filho et al., 2010).

Antisocial personality disorder is one of the disorders most frequently diagnosed among female criminals who commit murder (Eronen, 1995). In fact, differences according to gender emerge in bipolar disorder. Accordingly, while the rate of female prisoners with borderline personality disorder is higher, the rate of antisocial personality disorder is higher in male prisoners.

The proportion of men in criminals with mental disorders is higher and crimes are committed at younger ages. The most common crime age group for both genders is the 21-30 age group (Maner et al., 1991). In male patients diagnosed with schizophrenia, the age at first committing a crime (31 years) and the average age at the time of the crime (34 years) are higher than in females (average age 37) (Öncü et al., 2007; Ural et al., 2012). It can be stated that only those with personality disorders commit crimes at a younger age (Scheidell et al., 2016).

The crimes they commit most are crimes against individuals; It is noteworthy that there are more violent crimes, suicides and comorbid substance use disorders and personality disorders than the general population. In second place, they commit high rates of theft and related crimes (Fazel et al., 2017; Siu et al., 2018; Uygur et al., 1992; Volavka, 2013). Many psychotic patients have a criminal history, and past criminal behavior predicts the likelihood of crime (Richard-Devantoy et al., 2008). Substance use by patients with schizophrenia also increases the number of crimes committed Çinik et al., 2015; Özden, 2015; Ural et al., 2012). Forgery, theft and fraud, physical assault and murder crimes are noteworthy in those with bipolar disorder (Hodgins et al., 2008; Graz et al., 2009). The crimes committed by those with major depression are more severe and dangerous than those with mania. Especially those with major depression. It is noteworthy that patients commit the crime of murder (Özden, 2015). It can be said that criminals who commit murder plan the murder in advance, and their victims (child or spouse) are usually people they know and love. Sometimes they kill several people at the same time, such as household members (Richard-Devantoy et al., 2008). Suicidal behavior is often observed after a murder. This situation is considered as 'suicide after murder (homicide suicides)' (Özden, 2015).

Those who use substances both in prison and before prison commit a higher rate of property and drug selling crimes (Alpay et al., 1995; Ögel et al., 1999; Rao et al., 2016). In terms of the convicted theft crime, the relationship between the place where the crime was committed and the use of addictive substances is noteworthy. Alcohol consumption was lower than expected in theft crimes committed at home, but on the contrary, it was higher in theft crimes committed in

the workplace and on land. In addition, substance use is high in motor vehicle theft crimes (İçli et al., 2007).

Substance addiction is often associated with committing sexual crimes (Kraanen and Emmelkamp, 2011). Those who commit violent crimes are 6 times more likely to be under the influence of substances than non-violent crimes (Demirbaş, 2019). Criminal cases involving substance abuse show violent behavior and commit crimes due to the acute and chronic effects of the substance and/or alcohol. Attempted murder and murder crimes are committed under the influence of multiple substance use and alcohol (Brody and Sinha, 2005).

The presence of cluster A or B personality traits, such as paranoid, narcissistic, and antisocial, has been proven to be significantly associated with violent crimes (Calvo et al., 2016). It is stated that there is a statistically significant relationship especially between robbery, kidnapping and extortion and antisocial personality disorder, and between sexual crimes and borderline personality disorder (Pondé et al., 2014). Research on risk factors for recidivism and violent crime prevention identifies individuals with personality disorders as a group most prone to commit violent crimes (Tikkanen et al., 2009).

Schizophrenia patients' crimes; they are more impulsive and unplanned, usually commit acts with bare hands or engage in aggressive behavior with sharp and blunt objects such as knives (Ural et al., 2012; Demirbaş, 2017). They commit violent crimes mostly during daylight hours (morning and noon) and generally at home, not in a public place (Ural et al., 2012).

The target audience of those with psychiatric disorders who display violent behavior is generally their family members (Richard-Devantoy et al., 2016). In the studies, it was determined that the target audience was mostly mothers and spouses (psychotics) and that persecutory delusions played an important role. While depression, delusions and suicidal thoughts are common among murderers with a significant mental disorder, it has been determined that criminals without a mental disorder fight with the victim just before the crime (Flynn et al., 2011). Additionally, 19% have relatives who commit crimes and also have mental disorders. 12% of these are first degree relatives. This situation brings to mind the effect of social learning as well as genetic factors (Richard-Devantoy et al., 2016).

The gender of the victim is half and half. Half are the same gender as the perpetrator. Very few have accomplices (They usually commit their crimes alone). Not surprisingly, half of all murders took place either in the victim's residence or in the shared homes of the victim and the offender. Social areas such as streets and parks constitute 18% (Matejkowski et al., 2008). The disorder process is also observed in patients before the crime. It is known that the majority (about $\frac{3}{4}$ of them) were sick before the crime and the disease process lasted longer than 2 years. To a lesser extent (1/10), the disorder occurs together with crime (Butler et al., 2006; Kalenderoğlu et al., 2007; Öncü et al., 2002).

The offenders received treatment for mental disorders and substance abuse prior to their conviction for murder (Horn et al., 2012). Substance use is a risk factor for repeat crime. If women have experienced sexual abuse during childhood,

a relationship has been found between substance addiction and crime (Gueta and Chen, 2016).

Their lack of antipsychotic medication and therefore the emergence of delusions and hallucinations are effective in their display of violence (Hakkanen-Nyholm et al., 2009). It has been determined that familial support is better in non-violent schizophrenia patients. Better familial support in nonviolent schizophrenia patients is a valuable finding for prevention studies. Comorbid substance use and personality disorders in schizophrenia patients lead to a higher tendency to commit crimes.

Treatment of Criminals with Mental Disorders

The high incidence of serious mental illness in prisons poses a significant challenge to mental health services. Many inmates with mental disorders cannot receive care. Screening tools have been improved, but better detection has not translated into higher cure rates. In New Zealand, a Prison Care Model (CBM) has been developed by forensic mental health and prison services to meet this challenge. CBM has determined the circumstances in which referrals should be made to mental health teams. When applications were made, they were referred to multidisciplinary team evaluation by mental health nurses (Pillai et al., 2016).

This model has been implemented in four prisons, and as a result, more inmates with serious mental health problems have been identified and treated; It increased from 5.6% per year in the previous period to 7.0% after the implementation. CBM has resulted in an increase in the number of inmates receiving screening, referral, treatment, and appointments (Pillai et al., 2016). Screening, referral, treatment as well as prevention studies are required. For prevention, prison staff should be trained to raise awareness about mental disorders. Additionally, inmates should be trained in stress management and coping skills to effectively deal with their reactions. In this respect, social services need to be equipped on these issues.

Mental disorder has been shown to play a significant role in manslaughter-suicide. Preventing these events depends on the identification and treatment of the mental disorders of potential perpetrators (Roma et al., 2012). Staff training and prisoner monitoring regarding suicide prevention are priorities. In the release of prisoners to society, cooperation with the services from which they will receive service and monitoring is required. Preventive approaches; It will always be the best solution as it will act as a prevention against crime and lead to economic consequences for society (Abdalla-Filho et al., 2010). In addition, it emphasizes the role of health centers monitoring individuals with significant mental disorders and their families. Assessing risk and severity is important to intervene quickly and effectively, which is why intervention programs developed for prisoners are invaluable against a possible crime (Botelho and Gonçalves, 2016).

In conclusion; It is necessary to focus on treatment and follow-up studies of the forensic patient group from different perspectives: It will be effective in preventing relapse of the disease in patients as well as preventing repetitive crime.

References:

1. Abdalla-Filho, E., De Souza, P.A., Tramontina, J., & Taborda, J.G.V. (2010).__Mental disorders in prisons. *Current Opinion in Psychiatry*, 23(5), 463-6. doi:10.1097/YCO.0b013e32833bb32f
2. Akcan, A., Akcan, Z.F.E., Samancı, Y.A., & Balcıoğlu, İ. (2000). İstanbul Bayrampaşa kapalı cezaevindeki erkek adli tutuklu ve hükümlülerde cezaevi öncesi alkol ve madde kullanma sıklığı ve özellikleri. *Bağımlılık Dergisi*, 1(2), 61-68.
3. Alpay, N., Karamustafaoğlu, N., & Kükür, R. (1995). Madde bağımlılarında suç. *Düşünen Adam*, 8 (2), 16-17.
4. Belli, H., Ural, C., Vardar, M.K., & Tezcan, B. (2011). Şizofrenide şiddet ve cinayet eylemi: risklerin değerlendirilmesi, önleyici tedbirler ve tedavide klozapinin yer. *Düşünen Adam*, 24, 222-227.
5. Bennett, T., Holloway, K., & Farrington, D. (2008). The statistical association between drug misuse and crime: A meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 13(2), 107–118.
6. Brinded, P, Simpson, A.I.F., Laidlaw, T.M., Fairley, N., & Malcolm, F. (2001). Prevalence of psychiatric disorders in New Zealand prisons: a national study. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35, 166–173.
7. Bolu, A., Toygar, M., Pan, E., Erdem, M., Ünlü, G., & Balıkcı, A. (2014). Bir eğitim hastanesi psikiyatri kliniğinde adli olguların değerlendirilmesi, beş yıllık inceleme. *Gülhane Tıp Dergisi*, 56, 1-4.
8. Botelho, M., & Gonçalves, R. A. (2016). Why do people kill? A critical review of the literature on factors associated with homicide. *Aggression and Violent Behavior*, 26, 9-15.
9. Boys, A., Farrell, M., Bebbington, P., Brugha, T., Coid, J., Jenkins, R., . . . Taylor, C. (2002). Drug use and initiation in prison: Results from a national prison survey in England and Wales. *Addiction*, 97(12), 1551-1560
10. Brody, K., & Sinha, R. (2005). Co-occurring mental and substance use disorders: the neurobiological effects of chronic stress. *American Journal of Psychiatry*, 162(8), 1483-93.
11. Butler, T., Andrews, G., Allnutt, S., Sakashita, C., Smith, N.E., & Basson, J. (2006). Mental disorders in Australian prisoners: a comparison with a community sample. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 40, 272–276.
12. Calvo, N., Valero, S., Sáez-Francàs, N., Gutiérrez, F., Casas, M., & Ferrer, M. (2016). Borderline Personality Disorder and Personality Inventory for DSM-5 (PID-5): Dimensional personality assessment with DSM-5. *Comprehensive Psychiatry*, 70, 105-111.
13. Camcıoğlu, T.H., Öncü, F., Şüküroğlu, S., Ger, M.C., & Uygur, N. (2014). Bipolar I bozukluğu olan erkek olguların suç işleminde

- sosyodemografik ve sosyoekonomik etmenlerin etkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25, 163-170.
- 14.Çöpür, M., Elmas, I., & Can, Y. (1995). Psikotik Hastalarda Suç. *Kriz Dergisi*, 3, 41-3.
  - 15.Demirbaş H. (2017). Suç ve Psikopatoloji ilişkisi. *Adli Psikoloji* (Ed: E.Ş. Durak, M. Durak). Nobel Akademik Yayıncılık.
  - 16.Dias, S., Ware, R.S., Kinner, S.A., & Lennox, N.G. (2013). Co-occurring mental disorder and intellectual disability in a large sample of Australian prisoners. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 47(10), 938 –944.
  - 17.Ellouze, F., Ayedi,S., Masmoudi, S., Bakri, L., Chérif, W., Zramdini, R., Largueche, M., Amri, H., Ben Abla, T., M'rad, M.F. (2009). Schizophrenia and violence, incidence and risk factors: a Tunisian sample. *Encephale*, 35(4), 347-52. doi: 10.1016/j.encep.2008.04.006.
  - 18.Eronen, M. (1995). Mental disorders and homicidal behavior in female subjects. *American Journal of Psychiatry*, 152(8),1216-8.
  - 19.Favril, L., Vander-Laenen, F., Vandeviver, C., & Audenaert, K. (2017). Suicidal ideation while incarcerated: Prevalence and correlates in a large sample of male prisoners in Flanders, Belgium. *International Journal of Law Psychiatry*, 55, 19-28.
  - 20.Fazel, S., Wolf, A., Larsson,H., Lichtenstein, P., Mallett, S., Fanshawe, T.R. (2017). Identification of low risk of violent crime in severe mental illness with a clinical prediction tool (Oxford Mental Illness and Violence tool [OxMIV]): a derivation and validation study. *Lancet Psychiatry*, 4, 461–68
  - 21.Fazel, S., Lichtenstein, P., Grann, M., Goodwin, GM., & Langström, N. (2010a). Bipolar disorder and violent crime: new evidence from population-based longitudinal studies and systematic review. *Archives of General Psychiatry*, 67, 931-938.
  - 22.Fazel, S., Lichtenstein, P., Frisell, T., Grann, M., Goodwin, G.M., & Langström, N. (2010b). Bipolar disorder and violent crime: time at risk reanalysis. *Archives of General Psychiatry*, 67, 1325-6.
  - 23.Flynn, S., Abel, K.M., While, D., Mehta, H., & Shaw, J. (2011). Mental illness, gender and homicide: A population-based descriptive study. *Psychiatry Research*, 185, 368–375.
  - 24.Gueta, K., & Chen, G. (2015). “I Wanted to Rebel, But There They Hit Me Even Harder”: Discourse Analysis of Israeli Women Offenders’ Accounts of Their Pathways to Substance Abuse and Crime. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(7), 787 –807.
  - 25.Graz, C., Etschel, E., Schoech, H., & Soyka, M. (2009). Criminal behaviour and violent crimes in former inpatients with affective disorder. *Journal of Affective Disorders*, 117(1-2), 98-103.

26. Hakkanen-Nyholm, H., Repo-Tiihonen, E., Lindberg, N., Saleniuse, S., & Weizmann-Henelius, G. (2009). Finnish sexual homicides: Offence and offender characteristics. *Forensic Science International*, 188, 125–130.
27. Hodgins, S., Cree, A., Alderton, J., & Ma, T. (2008). From conduct disorder to severe mental illness: associations with aggressive behaviour, crime and victimization. *Psychological Medicine*, 38, 975–987.
28. İçli, T., Arslan, Z., Başpınar, T., Bahtiyar, M., Dinler, V., & Altay, A. (2007). Türkiye'nin Suçlu Profili: Cezaevlerinde Bulunan Hükümlülerin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri. Ankara, Proje No: 105KO14
29. Iftene, A. (2016). Unlocking the doors to Canadian older inmate mental health data: Rates and potential legal responses. *International Journal of Law and Psychiatry*, 47, 36–44.
30. Kalenderoğlu, A., Yumru, M., Selek, S.D., & Savaş, H.A. (2007). Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Psikiyatri Birimine Gönderilen Olguların incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 44, 86-90.
31. Kraanen, F.L., & Emmelkamp, P.M. (2011). Substance misuse and substance use disorders in sex offenders: a review. *Clinical Psychological Review*, 31(3), 478-89.
32. Maner, F., Kayatekin, Z. E., & Abay, E. (1991). Psikiyatrik hastalıklar ve suç. *Düşünen Adam, Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 4, 6-13.
33. Öncü, F., Sercan, M., Ger, C., Bilici, R., Ural, C., & Uygur, N. (2007). Sosyoekonomik etmenlerin ve sosyodemografik özelliklerin psikotik olguların suç işlemede etkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18, 4-12.
34. Öncü, F., Soysal, H., Uygur, N., Özdemir, F., Türkcan, S., Yeşilbursa, D., & Alataş, G. (2002). Zorunlu klinik tedavi sonrası yineleyici suç işleyen adli psikiyatri olgularının tanı ve suç niteliği açısından değerlendirilmesi. *Düşünen Adam, Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 15, 132-48.
35. Özden, S.Y. (2015). *Adli Psikiyatri*. Gözden Geçirilmiş 2. Basım. Ankara: Nobel Yayıncılık.
36. Pillai, K., Rouse, P., McKenna, B. *et al.* (2016). From positive screen to engagement in treatment: a preliminary study of the impact of a new model of care for prisoners with serious mental illness. *BMC Psychiatry*, 16, 9. doi:10.1186/s12888-016-0711-2
37. Pondé, M.P., Caron, J., Mendonça, M.S., Freire, A.C., & Moreau, N. (2014). The relationship between mental disorders and types of crime in inmates in a Brazilian prison. *Journal of Forensic Sciences*, 59(5), 1307-14.
38. Rao, R., Mandal, P., Gupta, R., Ramshankar, P., Mishra, A., Ambekar, A., Jhanjee, S., & Dhawan, A. (2016). Factors Affecting Drug Use

- During Incarceration: A Cross-Sectional Study of Opioid-Dependent Persons from India. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 61, 13-17.
39. Richard-Devantoy, S., Bouyer-Richard, A., Annweiler, C., Gourevitch, R., Jollant, F., Olie, J., . . . Beauchet, O. (2016). Major mental disorders, gender, and criminological circumstances of homicide. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 39, 117-124.
40. Richard-Devantoy, S., Chocard, A.S., Bouyer-Richard, A.I., Duflot, J.P., Lhuillier, J.P., Gohier, B., & Garré, J.B. (2008). Homicide and psychosis: criminological particularities of schizophrenics, paranoiacs and melancholic. A review of 27 expertises. *Encephale*, 34(4), 322-9. doi: 10.1016/j.encep.2007.06.006.
41. Roma, P., Pazzelli, F., Pompili, M., Lester, D., Girardi, P., & Ferracuti, S. (2012). Mental illness in homicide-suicide: a review. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 40(4), 462-468.
42. Scheidell, J.D., Lejuez, C.W., Golin, C.E., Hobbs, M.M., Wohl, D.A., Adimora, A.A., Khan, M.R. (2016). Borderline Personality Disorder Symptom Severity and Sexually Transmitted Infection and HIV Risk in African American Incarcerated Men. *Sexually Transmitted Diseases*, 43(5), 317–323.
43. Siu, B.W.M., Chan, O., Au-Yeung, C.C.Y., Chow, K.K.W., Liu, A.C.Y., et al. (2018). Profiling Mentally Ill Offenders in Hong Kong: a 5-year Retrospective Review Study. *East Asian Archives Psychiatry*, 28, 114-21.
44. Strang, J., Gossop, M., Heuston, J., Green, J.H., Whiteley, C., & Maden, A. (2006). Persistence of drug use during imprisonment: relationship of drug type, recency of use and severity of dependence to use of heroin, cocaine and amphetamine in prison. *Addiction*, 101(8):1125-32.
45. Svennerlind, C., Nilsson, T., Kerekes, N., Andiné, P., Lagerkvist, M., Forsman, A., . . . Malmgren, H. (2010). Mentally disordered criminal offenders in the Swedish criminal system. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(4), 220-226.
46. Ural, C., Belli, H., Öncü, F., & Soysal, H. (2012a). Psikotik Hastaların Şiddet Davranışlarında Hedef Kitle Profili. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23, 1-7. doi:10.5080 / u6642
47. van Horn J.E., Eisenberg, M.J., van Kuik, S., & van Kinderen, G.M. (2012). Psychopathology and recidivism among violent offenders with a dual diagnosis. A comparison with other subgroups of violent offenders. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 54(6), 497-507.

УДК 159.9.376

РАЗВИТИЕ СУБЪЕКТНОСТИ РЕБЕНКА В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ

Дергачёва Евгения Владимировна

кандидат психологических наук, доцент кафедры дефектологии

Томский государственный педагогический университет,

руководитель Службы «Центр поддержки семьи ТГПУ»

Россия

Eugenia735@mail.ru

В современном обществе активно происходит компьютеризация, автоматизация, которая проявляется даже на бытовых процессах, т.е. на личность производит действия, а техника. Кроме того, общение происходит в ситуации непрямого контакта, человек не видит собеседника, слышит через средства коммуникации. Это все отражается на развитие детского восприятия мира. Современные ученые (С.Л.Новосёлова, Е.Е.Кравцова, Е.О.Смирнова, Н.Я.Михайленко) отмечают снижение показателей по развитию психических функций, психического здоровья молодого поколения [1,2].

В современном обществе наблюдается тенденция к индивидуализму, обезличивания, однако общество требует от личности проявления высоких способностей, проявления индивидуальности, а это все требует наличие развитых коммуникативных навыков, что позволяет быть субъектом деятельности в собственной деятельности. Следовательно, надо отметить понятие субъектности. Это важный момент в развитии растущего человека. Ведь когда человек становится активным субъектом в реальных условиях своей жизнедеятельности, усложняется его взаимодействие с окружающим миром, осознаются свои возможности и ограничения, Поэтому и важна работа над развитием возможностей человека, особенно тех детей, которые нуждаются в этом больше всего. Данная ситуация решается с двух сторон, развитие субъектности у ребенка с особыми образовательными потребностями и развитие субъектности его педагога, окружающих его взрослых.

Когда говорим о развитии субъектности, необходимо отметить, что под субъектностью подразумевается понимание человеком своей жизни и несение ответственности за нее. Это свидетельствует о том, в процессе обучения применяется личностно-ориентированный подход, который, прежде всего, направлен не только на усвоение знаний, а на развитие личности, а именно, качеств, которые в дальнейшем позволят самореализоваться личности, управлять собой и видеть себя, как активного участника выполнения своей деятельности и приобретения социальной значимости для себя и общества.

Если рассматривать субъектность в данной трактовки, то это определяет человека, как активного и деятельностного субъекта, который

полагается только на себя, а не на внешние факторы, которые могут внести различные изменения в жизненные обстоятельства.

Инклюзивная образовательная среда служит реализации права каждого ребенка на образование, соответствующее его потребностям и возможностям, вне зависимости от тяжести нарушения психофизического развития, способности к усвоению цензового уровня образования и вида учебного заведения

Инклюзивность должна формировать условия развития субъективности развивающейся личности. Формирование субъективности в образовании обеспечивает ответственность школьников к обучению, к выполнению домашних заданий, активность на уроках, мотивацию к обучению и проявлению себя, поддержанию межличностных отношений. Это требует индивидуальной работы с каждым ребенком, учитывая его индивидуальность. Поэтому для всего учебного процесса стоит задача организовать учебный процесс, который будет способствовать росту образовательного уровня, развития самостоятельности, личностных установок, способствующих развитию успешной личности, также способности осознавать себя как личность, способной добиться поставленных целей и задач.

Инклюзивность направлена не только на изменение системы современного образования, но и на поддержание психического здоровья, которое отражает психическое благополучие и устойчивость личности в повседневной жизни. В процессе инклюзивного образования ребенок должен осознавать целостность своего физического и психического состояния, а именно, приобретать чувство целостности своей личности, уважения к себе. Обучающимся должна приобретаться способность к адекватному реагированию на ситуации и воздействия социальной среды. Развитие субъективности ребенка в инклюзии должно быть направлено и на формирование умений соблюдать правила и нормы общества, что позволит более улучшить качества жизни и поддерживать конструктивные отношения в социуме. В процессе развития и обучения развивающейся личности инклюзивная среда должна способствовать формированию умения целеполагания и планирования собственных достижений ребенка, а также планирование дальнейшего становления личности в различных сферах жизнедеятельности человека.

Инклюзивное образование способствует тому, что ребенок с особыми образовательными потребностями оказывается включенным во многие социальные связи, а именно, дети приобретают информацию, доступную их сверстникам, на этом учатся вступать в партнерские отношения с разными людьми. Это способствует освоению ими разных социальных ролей, форм и методов взаимодействия с разными людьми. При этом ребенок приобретает уверенность в себе, становится уверенным коммуникатором и собеседником. Данный факт определяет ощущение полноценности себя, как полноценной личности, а это важный показатель развития субъектности.

В ходе усвоения человеком системы знаний, ценностей, установок и прочее, все то, что помогает человеку адаптироваться к окружающему социальному окружению, к миру в целом, происходит развитие субъектности ребенка. В этом приспособлении к миру повышается адаптация человека к социальной реальности, а это одно из условий психического здоровья. Важно помнить, что познавательная деятельность ребенка с любым отклонением в развитии отличается от учебно-познавательной деятельности обычного ребенка и требует постоянного и терпеливого руководства со стороны педагогов, развития всех необходимых умений и навыков, которые помогут чувствовать и ощущать себя как целостной личностью.

Следовательно, цель развития субъектности можно отразить в сущности педагогического взаимодействия педагога и обучающегося. Первоначально необходимо поддержать обучающегося, как личность, создать атмосферу, чтоб ребенок ощущал себя эмоциональным, волевым, мыслящим, инициативным, способным осуществлять разнообразные преобразования, чтоб чувствовал себя самостоятельным, способным получать результаты своего труда. А затем, очень важно для формирования субъектности, чтобы весь образовательный процесс выстраивался в рамках постижения действительности, на формирование потребности в поиске, открытию, понимании окружающего у ребенка [3].

В процессе развития субъектности инклюзия должна обеспечивать обучающимся развитие умений самостоятельно принимать решения и нести ответственность за их последствия, выполнять различные социальные роли, а также занимать активную социальную позицию [4,5]. Внимание к личностным компетенциям обучающихся с особыми образовательными потребностями демонстрирует тот слой социального опыта, который развивает субъектность ребенка, т.е. способность к обретению и применению нравственных ориентиров, навыки самоорганизации, самоопределения.

При этом проявляются способности выразить свои чувства, проявлять интерес к окружающему, адекватно оценивать свою деятельность, себя, свои силы, анализировать и принимать ответственность за свои поступки, уверенно выразить собственное мнение и многие другие проявления личности.

Следовательно, обучающая среда требует перенастройки педагога с передачи знаний на создание ситуаций его переживания, преобразования, оценки, принятия как значимой части своего личного опыта [5].

Следовательно, важным следствием перехода к поддержке развития субъектности каждого ребенка в условиях инклюзии, является работа с особыми образовательными потребностями, что вызывает необходимость организации обучения и воспитания от конкретного ребенка к поддержке его личностного роста, формирования его субъектности. Это открывает возможности разрабатывать и применять методические инструменты, актуализирующие и стимулирующие субъект-субъектное взаимодействие

(соучастие, сопереживание, сотворчество) с целью создания ребенком собственного образа себя в окружающем мире.

Таким образом, следует акцентировать внимание на индивидуальности, внутреннем мире ребенка, создании условий для развития его субъектности. Образование субъекта становится значимой частью профессиональной деятельности любого педагога, в том числе, в условиях инклюзии.

Список использованных источников:

1 Сайко Э.В. Субъект: созидатель и носитель социального/ Э.В.Сайко.- М.: Изд-во Моск. псих.- соц. ин-та; Воронеж: НПО «Модэк»,2006.

2. Богданова, Т. Г., Назарова, Н. М. Особые образовательные потребности как основа выбора и использования образовательных технологий / Т. Г. Богданова, Н. М. Назарова // Теория, история и методология психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями : сб. науч. ст. VIII Междунар. теор.-методол. сем., г. Москва, 14 марта 2016 г. / Моск. гос. пед. ун-т. – М. : МГПУ, 2016. – С. 14–15.

3. Архипова, О. А. Гуманитарное образование и гуманитарная педагогика: природа, специфика, цели / О. А. Архипова // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). – 2011. – С. 192–195.

4.Гайдукевич, С.Е. Функционально-содержательная характеристика методических умений учителя-дефектолога / С.Е. Гайдукевич // Вести БГПУ. – 2018. – №2(96). – Серия 1. Педагогика. Психология. Филология. – С. 22–27.

5. Шкатова Е. А. Теоретико-методологический аспект инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2018. – №V.5. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ekoncept.ru/2018/186041.htm>. – Дата доступа : 28.01.2023.

ӘОЖ 159.9

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Ғалияш Махашова, практик психолог, гештальт-терапевт

«Адамның жан дүниесін зерттейтін ғылым, қай ғасырда да ғылымдардың түп тамыры болып қалмақ» деген Н.Г. Чернышевский. Девантты мінез-құлық бұл жалпыға ортақ ережелерді, қабылданған құқықтық немесе моралдық нормаларды бұзатын адамның мінез-құлқы. Тікелей аудармасы «ауытқу» дегенді білдіреді.

Девантты мінез-құлықты жағымды және жағымсыз әрекетер деп бөлеміз. Мысалы, өмірін қатерге тігіп, жанып жатқан оттың ішіне кіру. Бұл да қандай да бір нормаға сәйкес келмейді. Себебі, бұл өзін құрбан ету. Бірақ, бұл эмоцияға тәуелді әрекет. Көп адамда бұл жағдайда өзін сақтау реакциясы қосылады және бұл қалыпты.

Кейбір адамдар өзін аямай еңбек етеді. Мысалы, Никола Тесланың әрекетін мысалға алайық. Ол күніне екі сағат қана ұйықтап, қалған уақытында жұмыс істеген. Былай қарасақ өзінен басқа ешкімге зияны жоқ, бірақ нормаға сай емес әрекет. Тек Никола Тесланың 86 жыл өмір сүргенін де ұмытпайық.

Келесі мысал ретінде тағы да альтуристтерді алайық. «Басқалар үшін өмір сүр қағидасымен өмір сүретіндер!» деген қағидамен осы альтуризм сөзін енгізген француз социологы Огюст Конт. Альтуризм өзінді құрбан етіп, бұл эгоизм түсінігіне қарама-қарсы сипаттағы түсінік. Мысалы: Өз қажеттілігін ұмытып, тіпті өз міндеттерін ұмытып, өзгелерге көмек беріп жүретіндер. Өзгеге пайдасы ұшан-теңіз, өзіне жоқ. Жалпы, кез-келген девантты әрекеттің түбінде аутоагерссия жататын секілді. Яғни, саналы не бейсаналы түрде өзін жазалау.

Девантты мінез-құлық алғашқы және жасөспірім шақта айқын көрінеді. Бастауыш мектепте де балалар тіл алмайды, бұзықтық жасайды. Бірақ, бұл көбіне олардың бейсаналы әрекеттері. Оң сембиоз кезеңі. Ал жасөспірім шақта балалар көбіне гипер және гипопека деген ата-анамен қарым-қатынас тағы қиындықты айқын көреді.

Жасөспірімдер арасындағы девантты мінез-құлықтың пайда болуының бұл ең бірінші себебі. Гиперопека туралы айтқанда В.А. Сухамлинскийдің төмендегі сөздері анық еске түседі.

«Жасөспірім тілі: маған өбектемендер, менің артымнан жүрмендер, менің ізімді аңдымандар, мені сенімсіздің пен бақылаудың жөргегіне орамандар, менің бесігім жайлы бір ауыз сөзді есіме салмандар, мені бесіктегі күйіме қайтармандар. Мен жеке адаммын! Менің қолымнан жетектегендерінді қаламаймын.»

Ал гипопека, керсінше ата-ана назарын өзіне аудара алмау, ата-ана көңілін қарата алмау өзіне. Бұл екі жағдай да жасөспірімнің бойында девантты әрекетті тудырады.

Жағымсыз девантты әрекеттерге кейбір адамдардың әрекеттері моралдық және құқықтық нормаларға қарсы келіп, өзге адамдарға да, өзіне де зиянын тигізетіні жатады. Бұл әрине бүгінгі қоғамның басты проблемасына айналып отырған жағдайлар.

Сонымен девантты мінез-құлықтың жағымсыз жақтарына:

- қылмыс;
- қоғамдық тәртіпті бұзу;
- өзіне қол салу;
- жеңіл жүріске салыну,
- адамгершілік ережелерінен шығып кету;

- ішімдікке салыну,
- лудомания;
- есірткіге тәуелділік.

Бұның бәрі адамның өзге өміріне де өз өміріне де қауіп төндіру, зиян келтіруге әкеледі. Бұл әрекеттердің психологиялық және әлеуметтік себептері болады. Мысалы, гиперопека және гипоопека. Екі жағдайда да гомеостаз отбасын көріп тұрмыз.

Гиперопекада:

- Өмірлік дағдының қалыптаспауы;
- Баланың уақытын ұйымдаспырмау, мақсат қойғызып үйретпеу т.б.
- Сырттан келген қысымға төтерп бере алмау. Мысалы, буллинг.
- Ортаға сіңісе алмау. Сынып, топ т.б.
- Өмірде кездесетін қиыншылықтарға төтеп бере алмау немесе, қиындықтан шығатын оңай жол іздейу.

Осы жерде бір мысал айтқым келеді. «Ақша оңайлықпен табылмайды!» деген ата-ана жолдауының бала өмірінде ақша табудың адал жолынан қиынсынғандықтан қашып оңай жолына ұмтылып қылмысқа кетеді. Сондықтан ата-ана өз балаларына жолдау айтқанда өздерінің паттерндері арқылы әрекет етпей, сөздеріне абай болса, деген өтініш бар. Бұл лудоманияға не қылмысқа тіке апаратын жолдардың бірі.

Қандай адамдар девантты әрекетке бейім келеді десек: қобалжулы типтегі адамдар.

Оларды екі тарапқа бөлеміз.

- жекелік;
- ситуациялық.

Жекелік бұл үнемі тіпті өте қарапайым жағдайларда да қобалжуы жоғары болатын адамдар. Міне, осы типтегі адамдар да аутоагрессиялық күй басым болады, яғни девантты мінез-құлық айқын байқалатын адамдар.

Ситуативтік бұл адамдардың басым бөлігінде болатын жағдай. Мысалы кез-келген жаман жаңалық, адамда қобалжу тудырады. Мысалы: өткенде ғана болған Алматыдағы жер сілкінісі. Болмаса емтихан алдындағы қобалжуды алайық.

Ситуативті жағдайда мүлде қобалжымау да үлкен сұрақ тудырады.

Девантты мінез-құлықты жасөспірімді қалай танимыз?

- әрекетінен;
- мимкасынан;
- кейде сырт киімінен; гигиена т.б.
- эмоциясынан;
- өзінің жеке көзқарасын қақтығыс арқылы шешуінен;
- ортасынан.

Девантты әрекеттердің жоғарыда мысалдамен келтірген төрт:

- қарым-қатынас;
- тәуелділік;
- заңбұзушылық;

- суицидалды.

Отбасы қарым-қатынасының нақтырақ айтсақ психологиялық саулығында. «Есеймеген ересектермен» өсу, психологиялық және психикалық ауытқуы бар ересек жанында өсу ең девантты әрекеттің басты себептері. Бұл жерде отбасылық терапиясыз проблемадан арылу өте қиын. Әлеуметтік факторларға тағы тұратын орта, оқитын орта да әсер етеді.

Кез-келген девантты мінез-құлықтың түбінде бейсаналы бір қажеттілікті өтеу тұрады. егер сол себеп табылатын болса, әрине жеке терапияда бұл «бөлшектелген денені» жинақтау болды.

Тағы бір себебінде медициналық көмек қажет болуы мүмкін. Мысалы, бала құлады мектепте, ал мектеп жасырды, бірақ келе- келе баланың әрекетіне әсер ете бастайды. Тітіркену, ашу, шуды көтере алмай айғайлау т.б.

Мінез-құлық ауытқуы аңғарылған балаға (оның әрекетінің деңгейіне қарай, көбіне қарым-қатынас әрекеті бұзылған жағдайда) психолог көмегі:

- жеке терапия;
- топтық тренингтер;
- трансформациялық ойындар;
- кинотерапия;
- үстел үсті ойындары;
- ата-анаға жауапкершілік арту;
- ата-анаға нұсқаулықтар беру арқылы бағыттау; (тұрмыстық, эмоционалдық жауапкершілік деңгейі)
- ата-ана билігін тиімді пайдалану жолдарын бірге қарастыру;
- мектепте мұғалімдермен нұсқаулық жұмыстар жүргізу (баламен қарым-қатынасын қайта қарау, сыныптағы орнын дұрыс белгілеу, жауапкершілік арту, марапаттау, піндерді игеруде қолдау көрсету, сыныпта маңызды роль беру, басқа балалармен қарым-қатынасты дұрыстауға ықпал ету т.б.).

Девантты мінез -құлықты жасөспірімдермен жұмыс барысында жол берілмеу қажет қателіктер:

- өзі басылады деп үміттену;
- кінәлау;
- қатаң жазалау;
- әрекетіне жалған қолдау көрсету;
- жалған мадақ;
- қателігіндегі жауапкершілікті өзгеге арту.

Тағы да мән беру керек нәрсе бұл тек қарым-қатынастағы бұзылулар жағдайындағы әрекеттер. Ал заңбұзушылық немесе суицидалдық жағдайда әрине комплексті және әлдеқайда салмақты, шұғыл әрекеттерге көшу қажет.

Девиантты мінез-құлықтың психологиялық аспектілері адам психикасы мен әлеуметтік ортаның әртүрлі аспектілерін қамтитын күрделі зерттеу саласы болып табылады. Девиантты мінез-құлық, оның негізінде, қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен күтулерден ауытқу болып табылады. Бұл ұрлық немесе өтірік айту сияқты кішкене құқық бұзушылықтардан

бастап зорлық-зомбылық пен нашақорлықты қоса алғанда ауыр қылмыстарға дейін әртүрлі нысандарда көрінуі мүмкін.

Девиантты мінез-құлықтың психологиялық зерттеулері әдетте оның негізінде жатқан психологиялық механизмдерді зерттеуді қамтиды. Мұндай механизмдер мазасыздану, агрессия, өзін-өзі төмен бағалау, эмпатия мен әлеуметтік дағдылардың жеткіліксіз дамуын қамтуы мүмкін. Девиантты мінез-құлықтың қалыптасуында қауіп факторлары да маңызды рөл атқарады. Отбасылық дисфункция, төмен әлеуметтік-экономикалық жағдай және психикалық бұзылулардың болуы девиантты мінез-құлықтың даму ықтималдығын арттыруы мүмкін.

Әлеуметтік орта да айтарлықтай әсер етеді. Мәдени стереотиптер, нормалар мен құндылықтар мінез-құлықтың қолайлы немесе қабылданбайтындығы туралы идеяларды қалыптастыра алады. Мысалы, зорлық-зомбылық мәдениеті агрессивті мінез-құлықты қабылдауға ықпал етуі мүмкін.

Девиантты мінез-құлық жеке тұлғаның ішкі факторлары мен сыртқы әлеуметтік орта арасындағы күрделі өзара әрекеттесу нәтижесі болуы мүмкін. Мысалы, депрессия немесе шизофрения сияқты психикалық бұзылулар адамның девиантты мінез-құлыққа осалдығын арттыруы мүмкін, әсіресе әлеуметтік-экономикалық жағдайдың төмендігі немесе отбасылық жанжал сияқты қоршаған ортаның қолайсыз жағдайларымен үйлескенде.

Сонымен қатар, зерттеулер девиантты мінез-құлық әлеуметтік мойындауды немесе қабылдауды іздеумен байланысты болуы мүмкін екенін көрсетеді. Мысалы, жасөспірімдер назар аудару немесе топқа мүше болу үшін орынсыз мінез-құлыққа баруы мүмкін.

Девиантты мінез-құлықты түсіну оның салдарын талдауды да қажет етеді. Девиантты мінез-құлықтың кейбір түрлері бір қарағанда зиянсыз болып көрінгенімен, олардың жеке адам үшін де, жалпы қоғам үшін де ауыр зардаптары болуы мүмкін. Мысалы, есірткіге немесе қылмысқа байланысты девиантты мінез-құлық денсаулықтың нашарлауына, заңдарды бұзуға және әлеуметтік тәртіпті бұзуға әкелуі мүмкін.

Зерттеулер көрсеткендей, девианттық мінез-құлық ерлер мен әйелдерде әртүрлі түрде көрінуі мүмкін және бұл әлеуметтік күтулер мен стереотиптерге, сондай-ақ биологиялық факторларға байланысты болуы мүмкін. Мысалы, ер адамдар агрессивті немесе қылмыстық мінез-құлыққа көбірек бейім, ал әйелдер жыныстық ауытқу немесе қарым-қатынас арқылы манипуляция арқылы девиантты мінез-құлықты көрсете алады.

Технологияның дамуымен девиантты мінез-құлық интернет пен әлеуметтік желілерді пайдаланумен байланысты жаңа формаларға ие болуы мүмкін. Мысалы, кибербуллинг, онлайн ойын немесе девиантты жыныстық тәжірибе ерекше назар аударуды және зерттеуді қажет ететін мәселе болуы мүмкін.

Көптеген зерттеулер физикалық, эмоционалдық немесе жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың болашақта девиантты мінез-

құлықтың даму қаупі жоғары екенін көрсетеді. Бұл травматикалық оқиғалар адамның психикалық денсаулығына және мінез-құлық үлгілеріне ұзақ мерзімді әсер етуі мүмкін.

Девиантты мінез-құлық әртүрлі факторлардың, соның ішінде биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және мәдени аспектілердің күрделі өзара әрекеттесуінен туындауы мүмкін. Биологиялық факторлар психикалық бұзылуларға немесе мидағы нейрохимиялық теңгерімсіздіктерге генетикалық бейімділікті қамтуы мүмкін. Девиантты мінез-құлықтың дамуына өзін-өзі бағалаудың төмендігі, эмпатияның болмауы немесе балалық шақтағы травматикалық тәжірибе сияқты психологиялық факторлар да ықпал етуі мүмкін.

Девиантты мінез-құлықтың қалыптасуы мен сақталуында әлеуметтік орта шешуші рөл атқарады. Мысалы, қылмыстық қауымдастықтың болуы немесе зорлық-зомбылықтың қалыпқа келуі сияқты әлеуметтік ортадағы жағымсыз әсерлер жеке адамды мұндай мінез-құлықты қабылдауға және еліктеуге итермелеуі мүмкін. Сонымен қатар, жеткіліксіз әлеуметтік қолдау немесе адекватты күресу ресурстарының болмауы да девиантты мінез-құлықтың өсуіне әкелуі мүмкін.

Мәдени айырмашылықтар девиантты мінез-құлық үлгілері мен таралуына да әсер етуі мүмкін. Мысалы, кейбір мәдениеттерде девианттық мінез-құлықтың кейбір түрлері көбірек тыйым салынған немесе қатаң жазалануы мүмкін, ал басқаларында олар әдеттегі немесе тіпті қолайлы деп қарастырылуы мүмкін.

Қорытындылай келе, девиантты мінез-құлықтың психологиялық аспектілерін зерттеу адам табиғатының көптеген күрделі және маңызды аспектілерін ашады. Девиантты мінез-құлық жай ғана мойынсұнбаудың немесе моральдық бұзылудың нәтижесі емес; ол биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және мәдени факторлардың күрделі өзара әрекетін білдіреді.

Осы аспектілерді түсіну бізге девиантты мінез-құлықтың дамуына қандай факторлар ықпал етуі мүмкін екенін және алдын алу мен араласудың тиімді стратегияларын қалай жасауға болатынын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Біздің түсіну қабілетіміз бен эмпатиямыз девиантты мінез-құлықты қарапайым теріс қылық ретінде емес, осындай қиындықтарға тап болғандарға көмектесу және қолдау мүмкіндігі ретінде қарастыруға көмектеседі.

Девиантты мінез-құлықты жақсырақ түсіну және оған бейімделген тәсілдерді дамыту қоғамымызды оның барлық мүшелері үшін сау, қауіпсіз және инклюзивті ете алады. Сайып келгенде, девиантты мінез-құлықты зерттеу адам табиғатын түсінудің кілті ғана емес, сонымен бірге неғұрлым қолдаушы және эмпатикалық әлеуметтік органы құру мүмкіндігі болып табылады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. <https://psycnet.apa.org/record/2019-79779-007>
2. Aidan G. C. Wright, PhD, Journal of Psychopathology and Clinical Science
3. Змановская Е.В., Рыбников В.Ю. Девиантное поведение личности и группы.-СПб: Питер, 2014.-352с.
4. Назмутдинов Р.А. психология девиантного поведения –Костанай : КГПИ, 2005.-68с
5. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения.-М.: Академия, 2014.-214с.
6. Можгинский, Ю. Б. Агрессия подростка: эмоциональный и кризисный механизм / Ю.Б. Можгинский. – СПб., 1999. – 127 с.
7. <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/soc4.12140>
8. Кон И. С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989.
9. Мягков, А. Ю. Суицидальное поведение молодежи: масштабы, основные формы и факторы / А. Ю. Мягков, И. В. Журавлева С. Л. Журавлева // Социологический журнал. – 2003. – № 1. – С. 24 – 30.
10. Казымбетова Л. К. Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования, авторе ф). канд.социал., наук. Алматы, 1999

**СЕКЦИЯ 1. ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ЖЕКЕ ТҮЛҒА МЕН ОТБАСЫНЫҢ
ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ.**

**СЕКЦИЯ 1. ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ ЛИЧНОСТИ И
СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.**

**SECTION 1. MENTAL HEALTH OF THE INDIVIDUAL AND
FAMILY IN THE MODERN WORLD.**

UDC 159.942

**PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR MEDICAL STUDENTS WITH
MYOPIA**

Supervisor: Tulekeyeva Saniya Askarovna, Master of pedagogical sciences
3rd course students of the faculty General medicine

Toregeldy Karakozaiym Serykkyzy,
Kairzhan Batyrzhan Galymjanylu
NpJSC “Astana Medical university”,
Astana, Kazakhstan.

Tulekeeva84@mail.ru, Iamkarakozayim@gmail.com,
baturzhan02@gmail.com

Myopia is widely recognized as an important social health problem, as it is a significant cause of vision loss and a risk factor for a number of serious eye diseases. If we give a scientific description, myopia is a refractive error in which light rays entering the eye parallel to the optical axis are focused in front of the retina in conditions of relaxed accommodation. This is usually due to the fact that the eyeball is too long on the anterior-posterior axis, but it can be caused by an excessively curved (steep) cornea, a lens with increased optical power, or both.”

The prevalence of myopia is increasing globally, both among the elderly and among young people. According to the latest data from the World Health Organization, the number of people suffering from myopia in developed countries varies from 10 and even reaches 90%. In the USA and Europe, there are more than 25% of such patients, and in Asian countries this figure reaches more than 80%. In our country, the total incidence of ocular pathology in 2016 was 551.6 per 100 thousand. At the same time, about 1 million residents of the Republic of Kazakhstan with various pathologies of the visual organ are registered

annually. The analysis of morbidity, prevalence and disability due to myopia indicates a steady trend towards their growth, both worldwide and in Kazakhstan.

The problem of the development and progression of myopia, despite repeated attempts to solve it by the scientific community, remains relevant and socially significant. Its relevance is determined by the high degree of prevalence (up to 45% in children, 25% in adults), the frequent development of complications and the high frequency of primary visual disability (17%) in its general nosological structure. According to official statistics, ophthalmopathology ranks 5th in the structure of the general morbidity of the population of the Republic of Kazakhstan after diseases of the respiratory, cardiovascular, digestive and genitourinary systems.

What are the causes of myopia? It is a multifactorial disease. What are the causes of myopia? It is a multifactorial disease, there are many theories of the origin of myopia. To date, the generally accepted and justified by a large number of studies should be considered a three-factor theory of the origin of myopia, which was formulated by E.S. Avetisov. According to this theory, two links can be distinguished in the mechanism of origin of myopia:

1- the discrepancy between the capabilities of the weakened eye accommodation apparatus and visual load;

2 – weakening of the strength properties of the sclera and its stretching under the influence of intraocular pressure.

E.S. Avetisov also pays significant attention to genetic factors in the origin of myopia. Genetic linkage studies have identified 18 possible loci on 15 different chromosomes that are associated with myopia, but none of these loci are part of the genes that cause myopia. Hereditary factor it can manifest its effect in the form of morphological inferiority of the ciliary muscle, anatomical features of its attachment, innervation, blood supply, as well as in the form of genetic inferiority of collagenogenesis of the sclera. Experimental studies have shown that visual information based on the feedback principle, by changing the production of neurotransmitters by retinal cells, can change the biology of the scleral matrix, in particular, change the level of synthesis of sclera proteoglycans. Violation of the biomechanical properties of the scleral capsule, due to changes in its metabolism and microstructure, forms the pathogenetic basis for the progression of myopia. The results of experimental studies conducted by E.N. Iomdina in 2000 showed that with progressive myopia in the sclera, the level of collagen, glycosaminoglycans and crosslinks stabilizing its connective tissue structures are lowered, the exchange of trace elements is disrupted, the modulus of elasticity is reduced, and the range of reversible deformations is reduced.

There is still no single classification of myopia. Thus, E.S. Avetisov divides myopia according to the degree of refraction into low (up to 3.0 dpt), medium (from 3.25 to 6.0 dpt) and high myopia (more than 6.0 dpt, respectively). Besides, there is a division according to the equality or inequality of the refraction value of both eyes (isometric and anisometric), as well as by the presence or absence of astigmatism. According to the age period of occurrence, congenital, early acquired

(at preschool age), acquired at school age, late acquired (in adulthood condition) myopia. Myopia is divided into stationary, slowly progressing (less than 1.0 dpt during the year), rapidly progressing (1.0 dpt and more during the year); according to the presence or absence of complications, uncomplicated and complicated forms.

The prevalence of myopia may vary in different population groups. Therefore, we have undertaken a study to study the prevalence of myopia among medical university students. This study was conducted by means of a survey of students. The study involved students from the 1st to 7th year, including Kazakh, Russian and foreign groups. Both the female and male genders also participated. All participants voluntarily agreed to participation in the study. The results of the data are presented in the form of a diagram with a description. The number of participants is 211 students. It is worth noting that the participants are students of different departments such as general medicine, dentistry, pharmacy, public health.

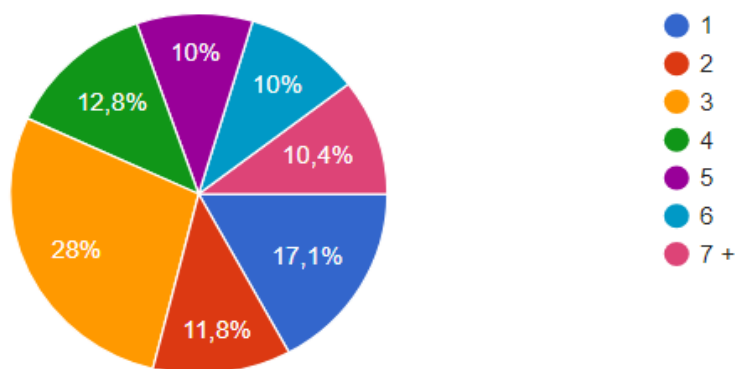
Results

Университеттегі оқу жылын белгілеуіңізді сұраймын/

Пожалуйста выберите свой год обучение в университете/

Please choose your year of study at the university

211 ответов

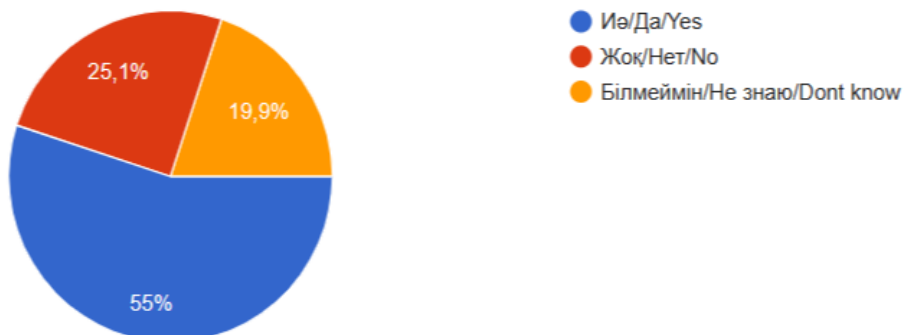

Picture 1. Results

Most of the participants were 3rd year students. The average age of students was 22 years.

Сізде миопия* бар ма?
Есть ли у вас миопия*?
Do you have myopia*?

Ко

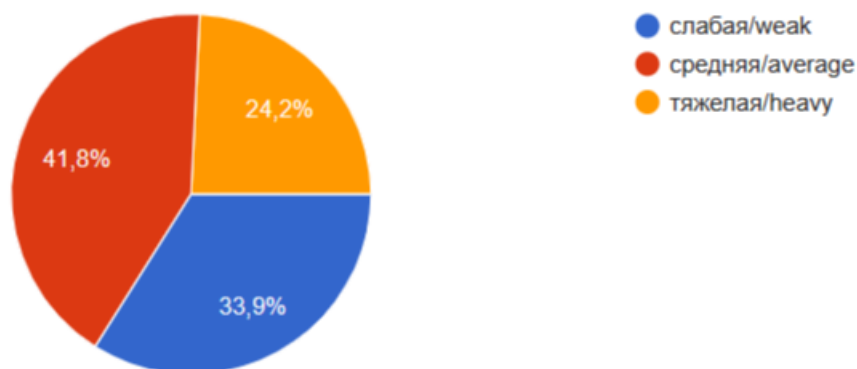

Picture 2. Results

More than half of the students suffer from myopia, more than 25% do not. And the rest of the students did not know about the presence of the disease

Миопияның дәрежесі қандай?
Какая степень миопии?
What is the degree of myopia?

165 ответов

Picture 3. Results

The most common form revealed an average degree of myopia - 41.8%. It is also worth noting that among the students there are those who suffer from a high degree of myopia, which significantly worsens the quality of life.

More than half of those suffering from myopia (51%) replied that they wear prescribed glasses for vision correction. And 9.3% do not take any measures. While 3.4% have already had laser surgery. 8% plan to have surgery in the near future. 23% said they wear contact lenses and glasses.

It is important to note that some students suffering from myopia do not use correction tools, which can lead to the development of undesirable symptoms of visual discomfort and visual impairment.

We have not found significant differences in the prevalence of myopia depending on gender, which is also noted in a number of studies

Comparison

According to the results of our research, it was revealed high prevalence of myopia among students, among whom moderate myopia was found in most cases. The data we have obtained generally coincide with the results of similar studies conducted in various countries. Thus, researchers from China note the prevalence of myopia in medical students at the level of 69% to 86.8%, in Singapore, myopia was detected in 78.5-89.8% of the surveyed students. Also, the high prevalence of myopia was revealed in research papers teams from Nigeria – 68.4% , Pakistan – 57.65% , India 52.7-58.8% , Saudi Arabia – 53.5% . In the Nordic countries (Norway and Denmark), myopia was found in every second medical student; lower prevalence rates were shown in studies conducted in Turkey - 33%, Poland – 32%. However, it should be noted that the above-mentioned works studied the prevalence of myopia in first-year students, while in our The study involved students from 1 for the 6th year. This may explain the higher prevalence values. nearsightedness obtained in this study

Conclusion

This experiment shows that the percentage of myopia sufferers at Astana Medical University reaches more than half. And the most common is myopia of moderate and mild severity. It is important to note that a small number of participants did not know about the presence of the disease and found it difficult to answer. Given that myopia has a genetic location, in the future the number of patients with myopia may increase much more than the current result.

References:

1. Akopyan AI, Markosyan GA, Tarutta EP (2005). Features of the optic nerve at glaucoma and myopia [Osobennosti diska zritel'nogo nerva pri glaukome i miopii]. *Glaukoma*, 4, 57-62.
2. Avetisov E.S. Myopia; 2nd ed., reprint. And additional – M.: Medicine, 2002. – 288 p.
3. Avetisov E.S., Tarutta E.P. The three-factor Theory of the origin of myopia and its practical
4. Avetisov ES, Taruta EP (1995). The tripartite theory
5. Of the origin of myopia and its practical significance [The three-Factional theory of the origin of myopia and its practical Significance]. *Topical issues of ophthalmology: tr. Scientific and practical. Conf., dedicated. In memory of Hermann von Helmholtz*, 101.
6. THE PREVALENCE OF MYOPIA AMONG UNIVERSITY STUDENTS AND FACTORS INFLUENCING ITS DEVELOPMENT -

BALTACHEVA A.F., GREBNEVA E.V., ERMILOV D.V., ZVEREVA YU.G.,
IGITASHEV A.N., OBUKHOVA I.A.

УДК: 159.944.4:159.922.7

ТРЕВОЖНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ

Научный руководитель: Айтышева Айгуль Мукатаевна, кандидат
психологических наук

Студенты 3 курса, ОП 6В03103 – Психология,

Абдрахманова Камила Талгатовна,

Абеубакирова Гүлдана Дидаровна,

Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

Астана, Казахстан.

aigul_mukatay@mail.ru

abdr.kamila@gmail.com

Тревожность (англ. Anxiety, гр. Αἴχος - «плотно давить», «душить») — это естественное состояние нервной системы человека, его нормативная психическая субъективная реакция на происходящие вокруг процессы. [2]

По определению Р.С. Немова, тревожность – это постоянно или ситуативно проявляемое свойство человека приходить в состоянии повышенного беспокойства, испытывать страх и тревогу в специфических социальных ситуациях. [9]

По статистическим данным ВОЗ, тревожными расстройствам подвержены примерно 4% мирового населения. В 2019 г. численность людей с тревожными расстройствами во всем мире составляло 301 млн человек. [1]

П.И. Подласый выделяет следующие признаки тревоги:

- чувство страха перед новым событием, чем-то неизвестным;
- закрытость в общении;
- фиксация на плохом более, чем на хорошем;
- опасение общения с новыми людьми;
- ожидание неудач и неприятностей [8].

Исходя из этого можно отметить, что тревожность — это естественная реакция нервной системы человека на различные жизненные ситуации и является функцией выживания. Так же стоит отметить, что тревожные расстройства на сегодняшний день являются одной из самых распространенных категорий психических расстройств. Тревожность может проявляться в разной степени интенсивности, от неясного чувства беспокойства или страха до сильных телесных симптомов или панических атак. Однако, в норме у каждого человека есть оптимальный уровень

тревожности, который является необходимым для правильной ориентировки в меняющейся ситуации.

Одним из первых, кто объяснил природу тревоги был З. Фрейд. Согласно ему, определенные переживания в жизни человека: действия, импульсы, мысли или воспоминания, порождающие сильную тревогу, вытесняются из сознания, а те силы, которые привели к вытеснению произошедшего из памяти, мобилизуются, препятствуя их восстановлению в сознании [5].

А. Адлер в индивидуальной теории личности рассматривал тревогу в качестве симптома невроза. «Невроз — это естественное, логическое развитие индивидуума, сравнительно не активного, эгоцентрически стремящегося к превосходству и поэтому имеющего задержку в развитии социального интереса, что мы наблюдаем постоянно при наиболее пассивных, изнеженных стилях жизни». [15]

Из этого можно понять, мнения известных авторов, касаясь природы возникновения тревоги, расходились. Однако, опираясь на данные мнения, мы можем прийти к выводу, что тревога возникает при отсутствии чувства безопасности. А также, согласно З. Фрейду, ситуации, предшествующие тревоге, вытесняются из сознания человека.

Виды тревожности обусловлены причиной их возникновения. А.М. Прихожан выделила следующие виды тревожности:

- Личностная тревожность – это готовность индивида к волнению и переживанию страха по поводу разнообразных субъективно значимых событий. Личностная тревожность является базовой чертой личности, формирующейся и закрепляющейся в раннем детстве;

- Ситуативная тревожность является показателем интенсивности переживания, которое может возникнуть в ответ на любое типичное событие;

- Открытая (переживание осуществляется индивидом сознательно в форме поведения и действий в виде состояния тревоги);

- Скрытая (характеризуется излишним спокойствием, нечувствительностью к реальной неприятности и даже ее отрицанию) [10].

Также А.М. Прихожан выделяет виды тревожности в зависимости от ситуации, в которой оказывается субъект:

- образовательный процесс – учебная тревожность;

- представление о себе – тревожность самооценочная;

- общение – межличностная тревожность [11].

Тревожность может быть проявлена по разным причинам, как и по ситуативным, так и быть устойчивой чертой личности человека, тесно связанным с Я-концепцией человека. Из этого можно понять, мнения известных авторов, касаясь природы возникновения тревоги, расходились. Однако, опираясь на данные мнения, мы можем прийти к выводу, что тревога возникает при различных ситуациях. А также, согласно З. Фрейду, ситуации, предшествующие тревоге, могут вытесняться из сознания человека, но

несмотря на это, излишняя тревожность может повлиять на формирование личности.

Необходимо отметить, что значительное влияние тревожность оказывает на формирование личности еще в детском возрасте. В детстве, в частности в подростковом возрасте, у человека происходит активное развитие нравственных чувств, моральных норм, духовных ценностей и жизненных принципов, укрепление социальных ролей в обществе. Тревожность в свою очередь, может значительно повлиять на эти значимые процессы взросления. По мнению А.И. Захарова тревога зарождается уже в раннем детском возрасте и отражает «...тревогу, основанную на угрозе потери принадлежности к группе». [6]

Тревожность оказывает негативное влияние на формирование личности человека. В формирующейся личности тревожность способствует появлению пессимистических ориентаций, негативного взгляда на жизнь, что сказывается на деятельности человека, и является причинами некоторых его неудач. Также способствует формированию в личности неуверенности, нерешительности, снижает самооценку, и интерес человека к жизни, желание совершенствоваться, преодолевать трудности и решать проблемы. Возможно образование реакций психологической защиты в виде агрессии, направленной на других, что приводит к затруднению межличностных взаимоотношений. Так же повышенная тревожность может привести к сохранению инфантильных черт личности. То есть тревожность имеет негативное влияние на личностный рост.

У детей с повышенной тревожностью может сформироваться неадекватное отношение к себе, обусловлено с низкой самооценкой. Это порождает неуверенность в себе и своих силах и приводит к проблемам в развитии личности ребенка. У подростков на фоне повышенной тревожности, часто возникают внутриличностные конфликты, которые способствуют неадекватному развитию личности, а порой и ее деградации [7].

Исходя из трудов К. Хорни, можно утверждать, что происхождение невротического поведения следует искать в нарушенных отношениях между ребенком и родителем. По социокультурной теории личности, она утверждала, что тревога заключается в отсутствии чувства безопасности в межличностных отношениях. Все что в отношениях с родителями разрушает ощущение безопасности у ребенка, приводит к базальной тревоге. [14] Если ребенок ощущает любовь, принятие себя, он чувствует себя в безопасности, что позитивно повлияет на его личностное развитие. Если ребенок не ощущает себя в безопасности, то у него развивается враждебность по отношению к родителям, и эта враждебность трансформируется в базальную тревогу, что будет в будущем направляться и на других людей.

В воспитании и отношении между ребенком и родителем могут проявляться предпосылки к развитию тревожности. Во многих случаях взрослые продолжают относиться к уже повзрослевшим детям, как к несамостоятельным. Дети в свою очередь, ожидают от взрослых

эгалитарного участия в их жизни. Таким образом, за пределами семьи, молодое поколение продолжает пользоваться привычными моделями поведения, что противоречит ожиданиям и правилам поведения в обществе. Что в результате приводит к возникновению состояния ожидания неудач в социальном взаимодействии, иными словами, к тревожности.

Понимание основных причин тревоги имеет решающее значение для эффективной профилактики и коррекции. Подходы к лечению часто включают когнитивно-поведенческая терапию (КПТ), медикаментозное лечение и изменение образа жизни, направленные на снижение стресса и улучшение общего самочувствия.

3. Фрейд предлагал следующую сознательную стратегию защиты или ослабления тревоги:

- вытеснение – является первичной защитой от тревоги, а также это есть прямой путь ухода от дискомфорта. Сюда же относится так называемое «мотивированное забывание»;

- проекция – это процесс, при котором индивид вменяет свои неприемлемые мысли, чувства и поведение окружающим. Следовательно, проекция позволяет человеку возложить ответственность на кого-либо или что-либо за свои просчеты;

- замещение – проявление инстинктивного импульса от более угрожающего объекта к менее угрожающему;

- рационализация – способ защитить свою самооценку. Ее цель – оправдание иррациональных поступков для себя и в глазах окружающих;

- регрессия – это защита от тревоги путем возврата к более раннему и безопасному периоду жизни;

- сублимация – защитный механизм, помогающий выразить свои нервные импульсы в социально корректной форме [13].

В качестве профилактики, для снижения уровня тревожности, что может повлиять на развитие личности, можно отнести активный образ жизни. Д. Брайт в своей работе под названием «Стресс. Теории, исследования, мифы» обосновывает социальную роль физической культуры и спорта в коррекции тревожных состояний [3]. Физическая активность значительно снижает уровень тревожности у людей. К физической активности важно добавить дыхательные упражнения, аутогенные тренировки и медитацию. Дыхательные упражнения в основном используются в момент сильного приступа тревоги, для того чтобы быстро избавиться от симптомов тревоги.

Данные методы не только понижают тревожность, но и положительно влияют на психологическое состояние человека. Заметно снижается психологическое напряжение, повышается работоспособность и настроение. Таким образом, активный образ жизни может значительно повлиять на психологическое состояние подрастающего поколения, иными словами, снизит вероятность влияние высокого уровня тревожности на формирование личности.

Список использованных источников:

1. GBD Results Tool. В: Global Health Data Exchange [веб-сайт]. Seattle: Institute for Health Metrics and Evaluation; 2019 (дата обращения: 5 сентября 2023 г.)
2. Астапов В. Тревожность у детей. – Москва, 2019. – 4 с
3. Брайт Д. Стресс. Теории, исследования, мифы / Д. Брайт, Ф. Джонс. – СПб., 2003
4. Гапонова С.А. Функциональные психические состояния студентов в образовательном пространстве вуза: динамика, детерминанты, оптимизация: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. – Н. Новгород, 2005.
5. Глейтман Г., Фридлунд А., Райсберг Д. Основы психологии/ под ред. В.Ю.Большакова, В.Н. Дружинина. СПб.: Речь, 2001. 1247 с.
6. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. М.: Просвещение, 1993. 192 с.
7. Какадий И.И., Ковалев Э.Ю. Влияние тревожности на конфликтность обучающихся // Образовательные ресурсы и технологии. - 2018. - № 4 (25). - С. 13-22
8. Немов Р.С. Психология: психодиагностика. – М., 2009.
9. Немов Р.С. Психология: Учеб. Пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений – Гуманит. Центр ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
10. Прихожан А.М. Психология тревожности. – СПб., 2009. – С. 97–103.
11. Прихожан А.М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст. – СПб.: Питер, 2007. – 192 с.
12. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – Воронеж: МОДЭК, 2000. – 304 с.
13. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М., 1994.
14. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. М.: Айрис-пресс, 2004. 464 с.
15. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер Ком, 1998. 192 с.

ӘОЖ 37.026.9

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЛАРЫН ДАМУДЫҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ**

Ғылыми жетекші: пс.ғ.к., профессор Аплашова А.Ж.
Магистрант, Аманжол С.А.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде шығармашылық ұғымы көбінесе шығармашылық ұғымымен байланысты, жеке сипаттама ретінде қарастырылады. Көптеген зерттеушілер шығармашылықты тұлғаның қасиеттері, оның қабілеттері арқылы анықтайды.

Шығармашылық дегеніміз-жеке тұлғалардың өзіндік құндылықтарды құрудың, стандартты емес шешімдер қабылдаудың терең қасиетін көрсететін қабілет. Автор бұл тұжырымдамаға білім берудің заманауи тәсілдерінің сипаттамасына байланысты жүгінеді, өйткені қазіргі кездегі негізгі талап-белгілі бір шектен шығуға, стандартты емес шешімдер қабылдауға, жаңалықпен сипатталатын өнімдер жасауға қабілетті шығармашылық тұлғаны дамыту. Психологтар шығармашылықты сипаттай отырып, қабілеттер мәселесін көрсетеді және көбінесе шығармашылық жалпы шығармашылық қабілет, білімді өзгерту процесі ретінде қарастырылады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың оқу іс-әрекеті мен оқудан тыс уақытындағы іс-әрекетінде шығармашылық қабілетін дамыту - өскелең буынға тәлім-тәрбие берудегі күрделі психологиялық әрекет болып табылады. Шығармашылық қабілеттің дамуы оқушылардың интеллектісін дамытумен байланысты екендігін негізге ала отырып, оқу үрдісін тиімді ұйымдастырудың, іс-әрекеттің субъектісінің творчестволық сапалық ерекшеліктерінің, сабақ кезінде және сабақтан тыс кездерінде диагностикалық және творчестволық тапсырмаларды ұтымды қолданудың мәні зор.

Жалпы педагогикалық процесте шығармашылық мәселесі маңызды орын алады. Озат ұстаз оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту барысында оқыту мен тәрбиелеу әдістерінің жаңа түрлерін іздей отырып, өзі шығармашылықты тұлға болып дамиды.

Бұл мәселе белгілі психологтар мен ғалымдар Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, В.А. Сластенин, А.В. Крутецкий, Ю.Л. Львова, республикамыздағы танымал ғалымдар М.М. Мұқанов, Н.Д. Хмель, С.В. Илларионов еңбектерінің өзегі болып табылады [1].

практикалық жұмыстардың оқу бағдарламалары жасалды.

Осыған орай, мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық әлеуетін дамыту үшін бірқатар жағдайлар жасау керек: ең алдымен баланы шығармашылық қызметке тарту; тәрбие балалардың, ересектер мен балалардың бірлескен іс-әрекетінен өтуі керек; тәрбие барлық іс-әрекеттерді қамтуы керек. Мұғалімнің міндеті-баланың шығармашылық белсенділігін ояту. В. А. Сухомлинский балалар Сұлулық, ойын, ертегі, музыка, сурет, шығармашылық әлемінде өмір сүруі керек деп есептеді.

Шығармашылық, шығармашылық тұлғаның дамуына шығармашылық ойын әрекеті ықпал етеді. Сонымен қатар, педагогикадағы бейнелеу өнері мен қолданбалы шығармашылық эстетикалық талғамды, сурет салу мен қолөнердің қарапайым дағдыларын, қоршаған әлемге адамгершілік қатынасты қалыптастырудың таптырмас құралы ретінде танылды.

Мектепке дейінгі жаста баланың шығармашылық іс-әрекетінің негізі қаланады, ол дизайн мен оны жүзеге асыру қабілетін дамытуда, өз білімі мен идеяларын біріктіре білуде, өз сезімдерін шынайы жеткізуде көрінеді.

Зерттеулер шығармашылық ойындарды сәтті басқарудың маңызды шарты балалардың сеніміне ие болу, олармен байланыс орнату мүмкіндігі екенін айтады. Бұл мұғалім ойынға байыпты, шынайы қызығушылықпен қараса, балалардың дизайнын, олардың тәжірибесін түсінсе ғана қол жеткізіледі. Мұндай тәрбиешіге балалар өз жоспарлары туралы охотыласпен айтады, оған кеңес пен көмек сұрайды. Ойындар мазмұнды және тәрбиелік болуы үшін балаларды ересектер өміріндегі құбылыстардың белгілі бір шеңберімен таныстыру қажет, адам қызметінің мотивтері мен моральдық мағынасын біртіндеп ашу. Балалар ойындарының бағытына, ойын бейнелерін кеңейтуге және тереңдетуге әсер ететін маңызды факторлар-көркем әдебиет және бейнелеу өнері туындылары (картиналар, суреттер, иллюстрациялар) [2].

Тәрбиешінің міндеті-ойындарды ұйымдастыруға көмектесу, оларды қызықты, бай әрекеттерге айналдыру. Бірақ сіз балаларға мұғалім әзірлеген, ойынның дайын сюжеттерін ұсынбауыңыз керек. Ойындағы балалар ересектердің іс-әрекетіне еліктейді, бірақ оны көшірмейді, бірақ қолда барын біріктіреді, идеялар, өз ойлары мен сезімдерін білдіреді. Егер сіз оларға мұғалімнің жоспары бойынша әрекет етуді, осы суреттерді көшіруді ұсынсаңыз, онда бұл олардың қиялын, тәуелсіздігін, жеделдігін басады.

Қазіргі уақытта білім беру процесін ұйымдастырудың педагогикалық шарттарының әр түрлі жіктелімдері бар. Біздің зерттеуіміздің шеңберінде үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, біз когнитивті дамумен бірге қарастырамыз (бұл шығармашылық қабілеттердің даму критерийлерінің жіктелуінде көрінеді) және жеке-коммуникативті (жеке және ұжымдық шығармашылық-өнімді, көркемдік - ойын қызметі жағдайында көрінеді), сонымен қатар көркемдік-эстетикалық (шығармашылық процестің өзі немесе көркем ойын).

Психологияда "шарт" ұғымы психикалық даму контекстінде ұсынылған және адамның психологиялық дамуын анықтайтын, оны жеделдететін немесе баяулататын, даму процесіне, оның динамикасы мен түпкілікті нәтижелеріне әсер ететін ішкі және сыртқы себептердің жиынтығы арқылы ашылады [3].

Педагогикалық көзқарас психологтарға ұқсас позицияны алады, шарт адамның моральдық, психикалық және физикалық дамуына, оның тәрбиесіне, мінез-құлқына және оқуына әсер ететін әлеуметтік, табиғи, ішкі

және сыртқы әсерлердің айнымалыларының жиынтығы ретінде қарастырылады (В.М. Полонский) [4].

Кешенді талдау "шарт" ұғымы жалпы ғылыми болып табылады және оның педагогикалық аспектідегі мәнін бірнеше ережелермен сипаттауға болады: шарт-себептердің, жағдайлардың, кез-келген объектілердің жиынтығы; белгіленген жиынтық адамның дамуына, тәрбиесіне және оқуына әсер етеді; жағдайлардың әсері даму, тәрбие және оқыту процестерін жеделдетуі немесе баяулатуы мүмкін, сондай-ақ олардың динамикасы мен соңғы нәтижелеріне әсер етіңіз.

"Педагогикалық жағдайлар" ұғымын анықтауға қатысты әртүрлі зерттеушілердің ұстанымдарын талдау бірқатар педагогикалық жағдайларды анықтауға мүмкіндік береді:

- шарттар педагогикалық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде әрекет етеді (оның ішінде тұтас педагогикалық процесс);

- педагогикалық жағдайлар оң немесе теріс әсер ететін білім беру (білім беру субъектілерінің мақсатты түрде құрылатын ықпал ету шаралары мен өзара әрекеттесуі: оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны, әдістері, әдістері мен формалары, білім беру процесін бағдарламалық-әдістемелік жарактандыру) және материалдық-кеңістіктік (оқу және техникалық жабдықтар, Білім беру мекемесінің табиғи-кеңістіктік ортасы және т. б.) орта мүмкіндіктерінің жиынтығын көрсетеді оның жұмыс істеуіне.

Осылайша, біз педагогикалық жағдайларды педагогикалық жүйенің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырамыз, бұл білім беру және материалдық-кеңістіктік ортаның мүмкіндіктерінің жиынтығын көрсетеді, осы жүйенің жеке және іс жүргізу аспектілеріне әсер етеді және оның тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз етеді, біздің зерттеу шеңберінде үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Айзенк, Г. Проверьте свои способности / Г. Айзенк. – Москва, 1972. – 87 с.
2. Алфеева, Е.В. Креативность и личностные особенности детей дошкольного возраста (4–7 лет) : дисс. ... канд. психол. наук / Е.В. Алфеева. – Москва, 2000.
3. Поддьяков, Н.Н. Творчество и соразвитие детей дошкольного возраста / Н.Н. Поддьяков. – Волгоград, 1994.
4. Доман, Г. Гармоничное развитие ребенка / Г. Доман; Пер. с англ.- Москва: 2007.

БАЛА МЕН АТА-АНА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ӘСЕРІ

Ғылыми жетекші: Сапарова Г.Т әлеуметтік ғылымдар магистрі
3 курс студенті, 6В03103-Психология,
Аскерова Ақерке
Астана Халықаралық Университеті,
Астана, Қазақстан.
akerkeaskerova@mail.ru

Бүгінгі таңда баланың мектепке даярлығы мәселесі барынша өзекті болып отыр. Бұл мәселенің өзектілігі балалардың (5-6 жастағы) мектепке дейінгі білімнен мектепте жүйелі оқуға көшу кезеңінде байқалады. Осыған байланысты балалары 1 сыныпқа баратын ата-аналарды әдістемелік және психологиялық қолдау қажеттігі туындайды. Бұл мәселедегі ата-аналардың қобалжуы өте орынды деп ойлаймын, себебі бала мектепке қандай дайындықпен нені біліп баруы керек осының барлығы ата-аналарды толғандыратын мәселелер. Осы мәселе бойынша ата-аналардың жан-жақты хабардар болуы әлі де жеткіліксіз. Оның бірінші себебі ата-аналардың өздерін қызықтыратын сұрақтарға жауап беретін пайдалы ақпараттарды алуға үнемі уақытының болмауына байланысты.

Отбасы мектеп жасына дейінгі бала үшін оның өмірін қоғамдық ортамен байланыстыратын негізгі және бірінші буын. Отбасындағы ережелер ондағы болашақ мектеп оқушысының баланың орны, отбасы мүшелерінің оған қатысты тәрбиесі осыған барлығы тәуелді.[1]

Көбінесе баланың мектептегі сәтсіздіктері, олардың ұжымға енуі, оқығысы келмеуі немесе оқи алмауы ата-аналардың қателіктерінің нәтижесі болып табылады. Ата-аналар бастысы баланың материалдық қамтамасыз етілуіне басты назар аударып, оның кітап оқуға деген қызығушылығының қалыптасуына, баланың сөйлеуінің дамуына, еңбекке, бос уақытында немен айналысатындығына, мектепке деген дайындығына аса мән бермейді. Көбіне ата-аналарда оған уақыт тапшы. Баланың материалдық жағдайын жасап жатырмын деген оймен бала қараусыз қалып қоятын жағдайларда орын алып жатады. Осының нәтижесінде балада білімге деген жағымсыз қатынас қалыптасады. Әрине ата-ананың балалары үшін барлық материалдық жағдайды жасауы, қажетті заттарымен қамтамасыз етеуі маңызды, алайда балаға көңіл бөлу өте маңызды.

Қазіргі таңда мектеп жасы бала мектепке қабылданған сәттен басталады және 6 жастан 11 жасқа дейінгі жас аралығымен шектеледі (бастауыш мектептің 1-4 сыныптары). 1-сыныпқа баратын бала осы кезеңге дейін күні бойы атқаратын тірлігі – ойын. Яғни бұл жастағы бала қоршаған ортадан ақпаратты тек ойын арқылы алады. Бала түрлі ойыншықтармен

ойнайды, сурет салып, санау арқылы ақпарат алады. Енді баланың өмірі өзгереді депте айтуға болады. Бала 45 минут бойы партада отырып, өзіне таныс емес мектеп формасын киіп, мұғалімді тыңдап, жазып, сызып, санап үйренеді. Яғни белгілі бір тәртіпке бағынуына тура келеді. Осындай өзгерістерге байланысты баланың ағзасы да, жүйке жүйесі де көптеген процесті бойынан өткізеді. Егер бала осыған үйренісіп, бейімделіп кетсе, онда оның әлеуметтенуі, танымдық процестері дамуына үлкен әсерін тигізеді. Ал егер бала бейімделу процесінде қолдау, көмек, ата-анасы мен мұғалімдерден дұрыс ұсыныстар ала алмаса, онда оның әлеуметтенуі, физикалық дамуы өзгеріске ұшырауы мүмкін. Ол өзгерістер жағымсыз болуы мүмкін.[2]

Балаға кішкентай кезінен бастап білім алу, мектепке бару – әр баланың міндеті екенін түсіндіру маңызды. Әр баланың дамуы, ақпаратты қабылдауы әртүрлі болады. Мектепке барған баланың бәрі ақылды, зерек, ақпаратты тез қабылдайтын, алғыр болады деп күту қате үміт. Балаға сабағына қатысты жоғары талап қоймау керек. Көбінесе бейімделу кезінде көптеген баланың ынтасын түсіріп тастайтыны – осындай сәттер. Онымен қоса, кез келген кемшілігі, жете алмаған жетістігі не болмаса жіберген қателігі үшін үнемі сынап, ұрысып, есіне түсіре беру, басқа баламен салыстыру баланың ынтасына қатты кері әсерін тигізеді.

Бұл жас кезеңінде балалардың физикалық дамуында ғана емес, сонымен қатар психикалық дамуында да елеулі өзгерістер орын алады: танымдық сала айтарлықтай өзгереді, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынастың белгілі бір жүйесі қалыптасады. Бала жаңа әлеуметтік рөлді – мектеп оқушысының рөлін алады. Бастауыш мектеп кезеңі жоғары жүйке қызметінің жақсаруымен және баланың психикалық функцияларының дамуымен сипатталады. Бұл жас кезеңі психологияда ерекше орын алады, өйткені мектептегі оқу жеке тұлғаның психологиялық дамуындағы сапалы жаңа кезең.

Адаптация, яғни бейімделу процесі - ол адамның үйреншікті, қалыпты жағдайдан басқа, таныс емес жағдайға үйренуі. Бұл кезде адамның бойында әртүрлі процестер жүріп жатады.[3]

Баланың мектепке бейімделу процесінің бастапқы кезеңі және соңғы кезеңі болады. Бұл кезең өтеді. Оны қабылдай білу керек. Бала бұл жағдайда қалып қалмайды. Себебі бейімделу процесінде жүрген баланың эмоционалды жағдайы құбылмалы болады. Оның бірде көңіл-күйі болса, бірде болмайды. Кейде ынтасы жоғарылап кетеді де, кейде аяқ астынан қызығушылығы төмендеп кетеді. Кейбір балалар бас ауруының, басқа да аурулардың белгілерін айтып, шағымдануы мүмкін. Бұл жерде балаға «сен жалқаусың», «өзінді қинағың келмейді» деген сияқты баланың жанына тиетін сын әңгімелерді айтпай, керісінше ол бейімделу процесінде екенін естен шығармай, қолдау көрсету керек. Себебі мектепке барған балада психологиялық жүктеме болады. Бала ол жерде «оқушы» деген әлеуметтік рөлді атқаруы керек.

Бейімделу процесі әр балада әртүрлі болады. Мысалы, баланың жеке тұлғалық қасиеттеріне, жас ерекшеліктеріне, физикалық әл-ауқатына және үйдегі эмоционалды-психикалық климатқа байланысты. Психологтардың айтуынша, бұл процесс жарты жылға дейін созылуы мүмкін. Яғни бала осы уақыт бойы үйренісу кезеңдерінен өтеді.

Бейімделу үш кезеңге бөлінеді. Алдымен жаңадан пайда болған өзгерістерді қабылдамау, одан бас тарту. Соған байланысты бала мінезін көрсетіп, жылап, айғайлап, күйзеліс жағдайында болуы мүмкін. Ол қысқа уақытта өтеді. Екінші кезең, жан-жақта болып жатқан өзгерістерге назар қойып қарау, соларды қабылдауға дағдылану. Үшінші кезең, өзгерістің бәрін түбегейлі қабылдау және оларды мінсіз орындау. Яғни сабаққа бару, оны орындау, киімдерін жинау, сабақ кестесін білу және т.б. Бұл жерде ата-анаға қойылатын маңызды шарт – қолдау процесін ұйымдастыру барысында әр балада жеке күн тәртібі болғаны баланың бейімделу процесінің жеңіл өтуіне көмектеседі. Себебі балада күнделікті нақты жоспар бар: қай уақытта сабақ оқиды, қай уақытта дем алады, қай уақытта ойынға уақыт бөледі.[4]

Бейімделу процесінде жүрген баланы мектептен кейін қосымша сабақтарға бермеген дұрыс. Оны бейімделу процесінен кейін ұйымдастырған жөн. Мектепке барған алғашқы апталарда баланың қасында эмоционалдық жылулық беріп, қолдау көрсете алатын жақындары табылғаны өте маңызды. Мектепте жиналған жағымсыз сезімдерді бала эмоционалдық байланысы бар жақынымен талқылау арқылы арылуға тырысуы керек. Кейде балаға үйде қолдау көрсетсе де, материалдық-тұрмыстық жағдайы жақсы болса да, бейімделу процесі қиындап жатады. Бұл жерде оған әсер ететіні – баланың өзін-өзі бағалау процесі. Яғни үйде физикалық тұрғыдан я болмаса зорлық-зомбылық, қорлау түрлері көрсетілмесе де, ата-анамен эмоционалдық байланысының болмауы балаға әсер етуі мүмкін. Дәлірек айтқанда, үйде баламен ешкім сөйлеспесе, жағдайын ешкім сұрамаса, оның бейімделуіне кері әсерін тигізеді, ал егер баланың өзін-өзі бағалауы дұрыс болса, бейімделу процесі жеңіл өтеді.

Кейде ата-аналар баланың ынтасын тек қана материалдық тұрғыдан қамтамасыз ету арқылы ашып жатады. Ата-ананың бұл әрекеті дұрыс емес. Себебі бүгін тәтті алып берсе, бірақ ертең ондай затты алып бере алмайтын жағдай болып қалуы немесе баланың сұранысы жоғарылап кетуі мүмкін. Демек бұл жерде баланың ынтасы мектепке барып білім аламын деп емес, мектепке барсам, ата-анам тәтті немесе ұнаған затымды алып береді деген оймен алмасып кетеді. Осылайша бала сабақта отырғанда өз міндетін орындамайды, тек ата-анасы уәде берген затты ойлайтын күйге түсіп кетеді.[5]

Мектепке бейімделудің сәттілігінде отбасылық факторлардың маңыздылығы ғалымдардың (Таанила А., Эбелинг Х., Котимаа А.) зерттеулерімен расталады. Сонымен, толық емес отбасыларда (ата-анасы ажырасқанда немесе бір ата-анасы бар отбасында) мінез-құлық бұзылыстары мектепке бейімделу кезеңінде жиі байқалады, әсіресе ұлдарда, қыздарда

эмоционалдық бұзылулар жиі кездеседі. Көптеген ғалымдар бейімделуді зерттеп келеді. Атап өтетін болсақ А.Н. Вазин, А.П. Сорокин, Г.В. Стрельников қоршаған орта факторларының әсерін және олардың бейімделу процесіндегі маңызын көрсетеді.

И.А. Галкина (психология ғылымдарының кандидаты) “Бастауыш сынып балаларын оқыту- бірінші сынып оқушылары үшін де, олардың ата-аналары үшін де қызықты, бірақ қиын кезең. Баланың әлеуметтік жағдайы, қарым-қатынас шеңбері өзгереді, оған қойылатын талаптар артады, жаңа міндеттер пайда болады. Баланың мектепке бейімделуі қаншалықты сәтті болатынына көп нәрсе байланысты: психологиялық әл-ауқат, оқу үлгерімі және тіпті денсаулығы. Баланың мектепке бейімделуі қиын жол”-деп саралаған болатын. [6]

Сондықтан баланың мектепке бейімделу кезеңі жақсы, онай өтуі үшін отбасындағы қарым-қатынастың жақсы болуы, ұрыс-керіс жағдайлардың болмауы және баланың өзінің тобында тіл табысуға бейім, қарым-қатынасқа түсе алатындығы маңызды. Зерттеу барысында анықталған проблемалық өрісті ескере отырып, бала бірінші сыныпқа барумен байланысты ағымдағы өзгерістерге бейімделу үшін әртүрлі сыртқы және ішкі қиындықтармен күресуді үйренуі, дамуы, өзінің әлеуетті мүмкіндіктерін өзектендіруі қажет деген қорытынды жасауға болады. Баланың өмірінің осы кезеңіндегі түбегейлі өзгерістер жағдайы ата-аналар тарапынан да, мектеп қауымдастығы өкілдерінен де (мұғалімдер, психологтар) әлеуметтік-психологиялық көмектің маңыздылығы мен сұранысын анықтайды.

Баланы тәрбиелеу мен дамытуда мынаны ескеру қажет: білім баланы ақылды етуі мүмкін, бірақ шындығында оны бақытты етуге оның жақындарымен және жақсы көретін адамдарымен, отбасымен араласу арқылы қол жеткізуге болады. Ата-ана баланы тек алдағы уақытта жақсы оқуға ғана даярлап қоймай, сондай-ақ болашақ сыныптастарының ортасында өзіне лайықты орынға ие болу, мектепте өзін жайлы сезінуге ие жағдай жасауы қажет. [7]

Баланың мектепке психологиялық және әлеуметтік бейімделуін жеңілдету үшін ата-ана не істеуі керек?

Балаңызға оң өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға көмектесіңіз. Басқа балаларды мысал ретінде пайдаланбаңыз. Салыстыру баланың өз жетістіктерімен ғана мүмкін болады. Отбасында психологиялық қолайлы атмосфераны құру. Қақтығыстардан, қосымша стресстен аулақ болыңыз. Баланың жеке ерекшеліктерін ескеріңіз: темперамент, мінез. Оның қызметінің қарқыны, жаңа ақпаратты игеру ерекшеліктері осыған байланысты. Мүмкін болса, балаңызбен көбірек уақыт өткізіңіз, бос уақытты әртүрлі және пайдалы іс-шараларға арнаңыз. Балаңызды жиі және оның барлық жетістіктері үшін мадақтаңыз. Мақсат қоюды және оған жетуді үйретіңіз. Балаңызға ақылға қонымды тәуелсіздік беріңіз. Бақылау ақылға қонымды болуы керек, бұл оны өзін-өзі бақылауға және жауапкершілікке үйретеді. Оған көмектесіңіз, егер ол бірдеңені жеңе алмаса, оны қалай дұрыс

жасау керектігін үйретіңіз және көрсетіңіз, бірақ ол үшін ешқашан бәрін жасамаңыз. Балаңызға құрдастарымен қарым-қатынас орнатуға үйретіңіз, жанжалды жағдайларды қалай шешуге болатынын айтыңыз. Әдепті және ілтипатты болудың маңыздылығын түсіндіріңіз. Мұғаліммен байланыста болыңыз, баланың көзінше ол туралы құрметтемеушілік білдіруге жол бермеңіз.[8]

Баланың мектепке дайындығы.

Ата-аналар балаларды мектепке дайындаудағы ең бастысы оқу, жазу, санау емес екендігін білулері керек. Мақсаты — жаңа біліктер, таным әдістері, әрекет, қарым-қатынасты қалыптастыру арқылы балаларды мектепке баруға дайындау.[3],[9]

Негізгі міндеттер:

- балаларға өзін-өзі басқара алуына және өз қылықтарына жауап беруге көмектесу;

- мектепке дайындық процесінде ата-ананың баламен серіктестік және ынтымақтастық қарым-қатынасын орнату және дамыту;

- балалардың мектепке барар алдында қобалжу деңгейін төмендетуге ықпал ету;

Ата-ана өзінің баласына қолдау көрсету үшін мектепке дейінгі ұйымның, яғни бала бақша немесе қатысқан түрлі үйірме мекемелеріндегі педагогтарымен келісе әрекет ете отырып, өзінің баласы туралы мынадай ақпараттарды білуіне болады:

- бала қандай дыбыстарды дұрыс айта алмайды;

- оның сөзді естуін қалай дамытуға болады;

- оның сөздік қорының даму деңгейі қандай;

- бала өзінің ойын дұрыс жеткізіп, диалогқа қатыса ала ма;

- қолдың ұсақ бұлшық еттерінің даму деңгейі қандай және т.б.

Зейін процесін дамыту бойынша ата-аналарға ұсынымдар.

Жаттығулар нәтижесінде зейіннің барлық қасиеттері едәуір дамиды:

- мозаикадан өрнектерді орналастыру;

- үлгі бойынша таяқшадан пішіндер жасау;

- артығын алып тастау;

- ұқсас екі суреттегі айырмашылықтарды табу;

- бірнеше заттардың арасында екі бірдей затты табу;

- мәтініндегі белгілі бір әріпті табу;

- 10-12 суретті есте сақтау;

- өлеңдерді, жаңылтпаштарды, мақал-мәтелдерді, ертегілер мен т. б. есте сақтап айту;

Математика негіздері:

- 10 көлеміндегі сандар;

- 1- ден 10-ға дейін тура және кері санау;

Сөз:

- бірнеше сөзден сөйлем құру;

- сурет және суреттер топтамасы бойынша байланыстырып әңгіме құрастыру;

- дұрыс интонациямен өлеңдерді мәнерлеп айту;

Ұсақ моторика:

- қаламды, қарындашты, қылқаламды дұрыс ұстау, жазу мен сурет салу кезінде саусаққа салмақ салмау;

- заттарды бояу және сызықтан шығармай оларды штрихтау;

- қағазға салынған сызық бойынша қайшымен кесу;

Қоршаған орта:

- негізгі түстерді, үй және жабайы жануарларды, құстарды, ағаштарды, саңырауқұлақтарды, гүлдерді, көкөністерді, жемістерді және т. б. білу;

- жыл мезгілдерін, табиғат құбылыстарын, ұшатын және қыстайтын құстарды, айларды, апта күндерін, өзінің тегін, атын, әкесінің атын, өз ата-аналарының аттарын және олардың жұмыс орнын, өз қаласын, мекен- жайын, мамандық түрлерін атау.

Қорытынды

Баланы мектепке даярлауда отбасы маңызды рөл атқарады. Осы ауқымды және жауапкершілікті жұмысты отбасынан бөлек атқаруға болмайды, себебі ата-аналар бала туылғаннан бастап өмір бойы өз баласының алғашқы және басты тәрбиешілері. Ата-ананың міндеті – баланың өмірінде кездесетін барлық жайттарға қызығушылық таныту, оны жақсы көретіні туралы сендіру және оған қамқор болу. Ата-ана баланың мектепке даярлығы тек ауызша нұсқау беруден тұрмайтынын түсіне отырып, баланың әрекетіне басшылық жасап, оны ынталандыруы және қолынан келетін еңбекке баулуы қажет. Баланы мектепке оқуға психологиялық даярлау оны дамытудың маңызды қадамы болып табылады, ол оқуға деген жауапкершілікті, өзінің мінез-құлқын еркін басқаруға, ересектермен және құрдастарымен мәдени қарым-қатынасты тәрбиелеу. Баланы мектепке даярлауда бастысы жағымды көзқарасты қалыптастыру керек. Балаға мектепте «қиындық болады, тыңдамасаң бұрышқа тұрғызып қояды, ұрсады» деп айтуға болмайды. Керісінше «мектепте қызық болады, онда жаңа достарың көп болады, онда ол көп нәрсені үйретеді» деп, түсіндіріп баланы қызықтырған жөн.

Белгілі балалар психологы Л.А. Венгердің айтуы бойынша «Мектепке дайын болу – міндетті түрде оқу, жазу, санау емес. Мектепке дайын болу – осының барлығына үйрену». Ата-ананың сабырлы, сүйіспеншілікке толы, мейірімді қарым-қатынасы балаға мектепке үйренудің қиын кезеңін жеңуге көмектеседі, өйткені егер сіз бірінші сынып оқушысын уақытында қолдамасаңыз, онда мектептегі алғашқы қиындықтардың терісі табандылыққа айналуы мүмкін (оқуды ұнатпау). Егер бірінші сынып оқушысы өзін жақсы сезінсе, қызығушылықпен оқиды.

Баланың сыныпта достары бар және мұғаліммен жақсы қарым-қатынаста болуы - бұл мектепке бейімделудің сәтті аяқталғанын білдіреді. Бұл қиын кезеңнің қанша уақытқа созылатынын нақты айту мүмкін емес. Бұл

баланың темпераментіне, оның мектепке дайындық деңгейіне, отбасындағы, мұғалімдердегі, құрдастар тобындағы атмосфераға байланысты.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. <https://kerchtt.ru/kk/chto-takoe-adaptaciya-rebenka-k-shkole-dlya-roditelei-kak-pomoch/>
2. Александровская Э.М. Психологическое сопровождение школьников / Э.М. Александровская, Н.И. Кокуркина, Н.В. Куренкова – М.: Изд. Центр «Академия», 2002.- 208 с.
3. <https://kargoo.kz/loader/load/44263>
4. Александровский Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация / Ю.А. Александровский. – М.: Медицина, 2006. – 272 с.?
5. Андреева Т.В. Семейная психология: Учеб.пособие / Т.В. Андреева. – СПб.: Речь, 2004. – 244с.
6. Современный психологический словарь/ Сост. и общ. ред. Б.Г. Мерещяков, В.П.Зинченко. СПб, 2007. – 688 с.
7. Анисимович О.В. Помощь родителям в воспитании ребенка. Беседы с психологом / О.В. Анисимович. - Новосибирск: Сибирское университетское издательство, 2009. – 158 с.
8. Апетян М. К. Психологические и возрастные особенности младшего школьника // Молодой ученый / М.К. Апетян. — 2014. — №14. — С. 243-244.
9. <https://core.ac.uk/download/pdf/196308963.pdf>

ӘОЖ 37.08.13

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аязбаева Асемгуль Темирхановна
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының,
педагогика кафедрасының доценті
Астана, Қазақстан.
Ayazbayeva@mail.ru

Қазіргі кезеңде жас буынды, жастарды таңқалдыратын бір әрекетпен қызықтыру қиын, себебі еліміздің өркениеті мен мәдениеті дамыған сайын жастардың да өмірге деген көзқарасы тереңдеп дамып әлемдік биіктерден көрінуде. Алайда, танымдық жолда өз бойын бағындыру, әлемдегі болып жатқан жағдайларды дұрыс игеру сол басты танымдық қабілеттен басталады.

Ақпараттық ғасырда студенттердің педагогикалық-психологиялық тұрғыдан жан-жақты дамуы компьютер, интернет т.б. жаңа оқыту технологиялары және қазіргі қарым-қатынас құралдарымен тығыз байланысты. Студенттердің бұл ақпаратпен өзін-өзі қамтамасыз ету адамның іскер белсенділігіне, білімділігіне, мәдениетіне, ал жалпы айтқанда ғылым мен көзқарасқа түбегейлі әсер етеді. Бұл жағдайда болашақ маманның ақпараттық мәдениетті мен педагогикалық-психологиялық ерекшелігінің қалыптасуы мен жалпы оқу-тәрбие процесінің тиімділігінің артуына бағыттала жүргізіледі.

Студенттердің педагогикалық-психологиялық даму ерекшеліктерін шет елдік ғалымдардан Н.В. Кузьмина, Ю.Н. Кулютк, А.А. Реан, Е.И. Степанова, П.А. Просецкий, Е.М. Никиреев, В.А. Слостенин, В.А. Якунин, И.А. Зимняя Гальперин, А.И.Гебос, В.В. Давыдов, Т.В.Кудрявцев, И.Я. Лернер, Е.И. Машбиц, Н.А. Менчинская, И.Ф. Харламов, Т.И. Шамова, Г.И. Щукина т.б. және т.б. зерттесе, отандық ғалымдар Қ.Б. Жарықбаев, С.М. Жакупов, З.Ә.Исаева, Г.К. Ахметова, Ш.Т. Таубаева, М.А. Құсайынова және т.б. ғылыми еңбектерде сарапталып өзіндік тұжырымдама берген.

Алайда, бұл ғалымдар танымдық белсенділікті арттырудың әдістемелік жолдарын толық ашып берді деп айтуға болмайды. Әсіресе, соңғы кезде информатика оқытудың жаңа әдістемесін жасауда теориялық және практикалық зерттеулерге қарап отырып, олардың дәл осы танымдық әрекеттердің үлесін арттыратынын байқадық. Бұны көптеген алдыңғы қатардағы ғалымдарымыз (Ю.А. Бурлев, А.А. Кузнецов, А.С. Лесневский, Е.И. Машбиц, В.М. Монахов, И.В. Роберт, В.В. Рубцов, Д.О. Смекалин, Е.В. Утлинский, А.С. Христочевский т.б.) дәлелдеп те шықты. Дәл осындай бірқатар зерттеулерді анықтай отырып, компьютердің соншалықты танымдық қабілеттердің дамуына тиімді әсерін, байқасақ та күні бүгінге дейін бұл мәселе арнайы талдаудың нысанына айналмаған. Сондықтан компьютерді, гаджет т.б., пайдалану арқылы оқушылардың танымдық қабілеттерін дамыту басты өзекті мәселелердің бірі және бұл осы пәнге оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдіру қажеттігін тудырады [1].

Психологиялық-педагогикалық әдебиетте танымдық әрекетті белсендіру деген ұғымға әр түрлі жақтан қарауға болады. Көптеген авторлар бұл ұғымды сана-сезімнің белсенділігімен байланыстырады. Мәселен, шығармашылыққа бағытталған сана оқушылардың танымдық белсенділігінің негізін құрайды, ал басқалары танымдықты белсендіруді «кеңістікке» шығарып, студенттердің немесе оқушылардың өз бетінше қызметіне арттырады. Тіпті кейбіреулері белсенділікті игерген біліміне қарай десе, соңғылары танымдық әрекетті белсендіру арқылы қайткен күнде олардың білімдік дағдысына және жеке тұлға ретінде қалыптасуында белсенділік пен өз бетінше әрекеттің қаншалықты қажеттілігін атап айтқан. Біз «танымдық қабілеттің белсенділігі» ұғымына анықтама беруде негізінен, А.И. Гебос пен Т.И. Шамованың пікірлерін қолдап, сол қағиданы ұстанамыз. Мәселен, А.И. Гебостың айтуынша, *танымдық белсенділікті дамыту арқылы барлық оқу*

үрдісіндегі танымдық әрекеттің дамуының және оның қызмет етуінің барлық үрдісіне басшылық ету болып табылады. Ал Т.И. Шамованың пікірінше, «оқушының белсенділігін оқытушының арнайы интеллектіні, адамгершілік-ерікті және оқушылардың дене күштерін мобильді пайдалана отырып іске асыратын іс-әрекеттері арқылы көре аламыз» [2].

Оқушылардың танымдық әрекеттерін белсендіру барысында ең алдымен, танымдық белсенділіктің негізгі көздерімен байланысты механизмдерді қарастыру қажет. Ал ғалымдар легінің бірқатары бұл ұғымды көбінесе, жеке тұлғаның сапасы ретінде қарастырылған. Мәселен, Г.И. Щукина болса, *белсенділік әрқашан қызмет бабын көрсете бермейді, алайда сипатын бере алатынын айта келіп, «Танымдылық белсенділік – өте құнды және күрделі жеке білім»* деп пікір айтады [3,19].

Біздің ойымызша, Т.И. Шамованың жасаған қорытындысы сәл де болса ақиқатқа сай келетін сияқты. Оның ойынша, танымдық белсенділікті қызмет мақсаты мен оған қол жеткізудің құралы ретінде және оның беретін нәтижесін анықтайтын факторлардан ара-жігін ажыратып қарауға болмайтын маңызды факторлардың бірі ретінде қарау керек. Автор өз қағидасын оқыту қағидасының мақсатымен негіздейді. Біздерге белгілі, оқытудың маңызды мақсаты жеке тұлғаның дұрыс қалыптасуын қарастыру. «Бала оқу және тәрбие арқылы дамиды, яғни өз бетінше оқып, өз бетінше тәрбиеленбейді. Олай болса, оқу мен тәрбиені баланың даму үрдісіне кіріктірген, олар соның ығында құрылмайды, кешенді түрде қарастырылады» деп С.Л. Рубинштейн де айтып кеткен болатын [2,192].

Сөйтіп, біз танымдық белсенділікті оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде қатарласып жүзеге асатын қызметтің бір түрі ретінде де, жеке тұлғаның да бір сипаты ретінде де қарастырамыз.

Осы тұрғыдан танымдық белсенділіктің байқалу жолдарын қарастырғанда байқағанымыз, ең алдымен танымдық белсенділік қызмет бабында байқалады. Бұндай (сыртқы) белсенділік *моторлы* деп аталады. Алайда, оқушы барлық жағдайда да белсенді, ол ойлап отырғанда да, оқытушыны тыңдап отырғанда да, есеп шығарғанда да, кітап отырғанда да оның ішкі белсенділігі басым. Бұндай белсенділік қимыл-қозғалысынан байқалмайды, сондықтан да ол *ішкі белсенділік* болып аталады.

Психологиялық-педагогикалық және философиялық әдебиеттерде белсенділіктің берілу жолдарының біршама маңызды тізімін кездестіруге болады. Олардың ішінен төмендегілерді ажыратуға болады:

– тиімді білімді және қызметтердің түрлі тәсілдерін игеруге талпыну (тану әрекеттері);

– үйренген білік-дағдыларын және қызмет тәсілдерін пайдалана білу мобильділігі (тану нысандарын тандай білуі);

– нысана пайда болғаннан кейін мақсат-міндеттер қоя білу;

– әлеуметтік байланыстар арқылы (теледидар, радио, басылым) танымдық әрекетті тереңдету тілегін жүзеге асыру;

- қандай қызметке де психологиялық ынтасы: бар ынтасын салу, бастамаларының болуы, оқу-танымдық мақсаттарға жете білуі т.б.

Берілген белгілердің ішкі белсенділік енекі айғақ нәрсе. Моторлы белсенділіктің берілу жолдарына біз арнайы тоқтамай отырмыз. Себебі, моторлы (сыртқы) негізінен, ішкі ішкі белсенділіктің берілу жолдарына қарай жалғасын табады [1,44].

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттердің көпшілігінде белсенділіктің *екі* деңгейі ажыратылады: репродуктивті белсенділік (орындаушы) және продуктивті (шығармашылық). Біздің ойымызша, бұндай ажыратылу белсенділіктің барлық қырын ашып көрсете алмайтын сияқты. Мәселен, А.А. Смирнованың пікірі бойынша «*белсенділік барлық қызметтің негізі және сипаттайтын маңызды қыры*» деген болатын. Оның үстіне, кейбір қызметтің нақты түрлері бойынша олар дәрежесі бойынша маңызды әсер ете алады [4, 82].

Кейбір психологтар танымдық белсенділікті дербестікпен, жеке өз бетінше еңбек етумен байланыстырады. Оның деңгейін оқушылардың уақыт бірлігінде орындаған жаттығулар санымен өлшеуді ұсынады. Басқалары танымдық белсенділік деңгейін білімді игеру деңгейімен байланыстырады. Мәселен, И.И. Августевич «оқушылардың танымдық белсенділігінің деңгейін білім жүйелерінің деңгейімен, негізгі ұғымдардың құрылымының қалыптасу деңгейімен, қажетті ғылымның заңдылықтарымен, құбылыстарымен байланыстыруға болатынын» атап айтқан болатын [5,11].

Ал А.И. Гебостың пікірі бойынша танымдық белсенділік деңгейі оқушылармен қандай күйде берілетініне байланысты болмақ: Мысалға, бағытталған негіз оқушыларға дайын күйінде берілсе, танымдық белсенділіктің деңгейі төмендейтіні рас. Белсенділіктің жоғары деңгейіне оқушылар әрекеттің бейімделу, бағытталу негізін құрай білгенде ғана қол жеткізе аламыз.

Бұндай көзқарас, танымдық белсенділіктің біржақты қырын ғана көрсетеді, ал танымдық белсенділіктің нақты бір әрекетіндегі сипаты мен өзгешелігіне қарай жан-жақты берілу жолдары ескерілмей қалған.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмысты жүргізе отырып, студенттердің білім мен тәрбиелік деңгейінің бастапқы дамыту және бекіту кезеңдерін салыстырғанда танымдық қызығушылықтары мен білімдік-тәрбиелік деңгейлерінің өскені байқалды. Сонымен қатар психологиялық ерекшеліктерінің даму себептері: қажет, түрткі, ниет, тілек, ынта, ықылас т.б. қасиеттер танымдық қызығушылықты құрайтыны туралы мәліметтер берілді.

Сонымен қатар студенттер бойына білім, кәсіп, іскерлік, іс-әрекет, игеру, дағдыны қалыптастыру жолдары да аталып өтілді.

Демек, студенттердің психологиялық даму ерекшеліктерін қалыптастыруда ізденуіне ілгері еңбектенуі не қаншалықты әсер еткендігі және оның пайымдық жетілдіру жолдары: жаттығу; машықтану; өзін-өзі әзірлеу; өзін-өзі басқару; өзін-өзі сендіру; білуге құштарлық, тұрақтылық және т.б. толықтай қамтылды.

Жоғарыда айтылған деректерді қорытындылай келе, ең алдымен танымдық белсенділік бір жағынан, оқушының әрекет ету жағдайымен, екінші жағынан бұл әрекеттің нәтижесі болғанына байланысты болатынына көз жеткіземіз. Жоғарыда біз танымдық әрекеттің белсенділігі – бұл ең алдымен оқушының танымдық белсенділігін басқару болмақ, ал оның нәтижесі белсенділіктің жоғары дәрежеге өсуі жатады. Сондықтан жоғарыдағы келтіріп кеткен екідеңгейлік жағынан ажырату мәселесі дұрыс шешілмеген факторлар қатарынан табылады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Абуханова А. Танымдық белсенділікті қалыптастырудың педагогикалық ерекшеліктері. Қазақстан мектебі. № 2, 2007. – 44-45 б.
2. Шамова Т.И., Педагогические условия развития познавательной способности учащихся V-VII классов. Москва, 2000 г. – С. 77
3. Щукина Г.И., Формирование устойчивого познавательного интереса к информатике как путь личностного роста ученика. Москва, 2003 г. – С. 127
4. Смирнова А.А., Вопросы психологии. Москва. 2-е издание, 1995 г. – С.221
5. Омарова Р.С. Жоғары оқу орындарында студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру. Дис. п.ғ.к. – Алматы, 2001. – 167 б.

ӘОЖ 159.942.22:618.2

ЖҮКТІЛІК КЕЗІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Сапарова Г.Т., әлеуметтік ғылымдар магистрі
1 курс студенті, 6В03103-Психология
Әбдіқасым Назерке Ержанқызы
Астана халықаралық университеті
Астана, Қазақстан
abdikassymovanazerke@gmail.com

Жүктілік – әйел адам үшін ең бақытты шақтардың бірі. Дегенмен, бұл шақтың жауапкершілігі де жоғары. Әйел өміріндегі жүктілік кезінде өзін-өзі сезінуді талап ететін жаңа сезімдердің бірі. Ең сұлу әйел – жүкті әйел деп жатамыз. Иә, дүниеге ұрпақ әкелу - Алланың әйел затына берген ең керемет сыйларының бірі. Болашақ ана жүктілік кезінде өз денсаулығына ерекше мән беріп, табиғатпен ерекше байланыста өмір сүруі керек. Болашақ аналарға тоғыз ай баласын құрсағында көтеріп жүру, өміріндегі қайталанбас ерекше кезең болып көрінеді [1]. Аяғы ауыр екенін білгеннен бастап әрбір әйел өзіне және дүниеге әкелетін нәрестенің денсаулығына толық жауапты. Баланың пайда болуын күту және дайындау әрбір әйел мен отбасының өміріндегі

маңызды кезең. Жүктілік-бұл өзгеру, даму және байыту тәжірибесі. Бір жағынан, сіз күйзеліске ұшырап, мазасыздануыңыз мүмкін, ал екінші жағынан, сіз жаңа өмірді дүниеге әкелгеніңізді мақтан тұтасыз. Сіз жүкті болған кезде, сіздің балаңыз сіздің не істеп жатқаныңызға немесе тәжірибеңізге ұшырайды. Бұл нәрсеге қоршаған ортаның дыбыстары, сіз тұтынатын тағам, тыныс алатын ауа және сіз сезінетін эмоциялар кіреді. Егер сіз өзіңізді жайлы және тыныш сезінсеңіз, сіздің балаңыз да бақытты және тыныш атмосферада дамиды.

Жүктілік және алғашқы апталар, айлар ата-анасының екеуіне де елеулі психологиялық өзгеріс уақыты болып табылады. Жүктілік кезіндегі мұндай психологиялық өзгерістер ата-анаға, өзін-өзі тануға, ерлі-зайыпты қарым-қатынасқа және ата-ана-нәрестені бекітуге дайындалуға және бейімделуге көмектеседі. Жүктілік кезіндегі эмоциялық көтерілулер мен құлдырауларды сезіну үшін осы өмірлік маңызды кезеңде психологиялық өзгерістерді түсінудің маңызы зор. Бұл сондай-ақ психикалық денсаулықтың кез келген проблемаларын өте ерте кезеңде анықтауға және шешуге көмектеседі. Кейде психологиялық өзгерістер де елеулі күйзеліске әкелуі мүмкін [2-5].

Стресс жүкті әйелдер арасында жиі кездеседі. 2009 жылдан бастап 2010 жылға дейін АҚШ-тың Ауруларды бақылау орталықтарының жүктілік қаупін бағалау мониторингі жүйесінің деректері бойынша босанғаннан кейінгі аналардың 75%-ға жуығы сәбиді босандыру алдындағы жылы кем дегенде 1 ірі стресстік оқиға туралы хабарлаған. Жүктілік кезінде бастан өткерген стресстер жаңа мекен-жайға көшуді, әріптесімен әдеттегіден гөрі ауыр наукастануды және отбасы мүшесін ауруханаға жатқызуды, сондай-ақ шоттарды төлей алмауды дәлелдеуді қамтыды. Бұдан басқа, ауа райының төтенше құбылыстары (мысалы, дауыл, торнадо, су тасқыны) және басқа да жаһандық жағымсыз оқиғалар (мысалы, 2019 жылғы пандемия) сияқты сыртқы стресстер жүктілік кезінде елеулі жіті және созылмалы күйзеліске ықпал етуі мүмкін. Болжалды күйзеліс туралы хабарламалар нәсілдік және этностық жағынан кеңінен өзгеріп отырды, бұл ретте испаниялық емес американдық үнді және Аляска туған әйелдері күйзелістің ең жоғары деңгейі туралы хабарлайды және испаниялық емес азиялық әйелдер ең төмен деп хабарлайды [6-12].

Әйелдің денесі жүктіліктің бүкіл процесінде физикалық және психологиялық тұрғыдан бірнеше өзгерістерге ұшырайды. Сіздің қаныңыздан жаңа өмір пайда болатынын қабылдау оңай емес. Әрбір адам әртүрлі болғандықтан, кейбіреулер жүйке және осал сезінуі мүмкін, ал кейбіреулері тіпті депрессияға ұшырауы мүмкін. Әйелдер үшін ғана емес, сонымен бірге ата-аналардың екеуі де осы уақыт ішінде айтарлықтай психологиялық өзгерістерге ұшырауы табиғи нәрсе. Әйелдің психологиялық жағдайы анағұрлым серпінді және әр триместрде, жүктілік кезінде өзгеріп отырады. Кейбір әйелдер дәрігерлерге өз сезімдерін айтуға алаңдайды, өйткені олар ана ретінде сотталудан қорқады. Бірақ іс жүзінде дәрігерлер психикалық денсаулыққа қатысты кез келген алаңдаушылықты жою үшін

әйелдердің әл-ауқатына көп көңіл бөледі. Жүктілік кезінде денеде үлкен гормоналды өзгерістер болады [13]. Бұл гормоналды өзгерістер сіз сезінетін эмоциялардың араласуына ықпал етеді. Бұл сондай-ақ ата-ана болуға, нәресте мен ата-ананың қарым-қатынасына және серіктесіңізбен қарым-қатынасқа дайындалуға көмектеседі. Ата-ана ретінде жаңа тұлғаны қалыптастыра отырып, осы эмоциялардың өрлеуі мен құлдырауын түсіну өте маңызды. Бұл сондай-ақ кез келген психикалық денсаулық мәселесін ерте диагностикалауға және емдеуге көмектеседі. Жүктілік-бұл көптеген әйел адамы үшін стресстік және күрделі процесс, тіпті денсаулығына байланысты проблемалар анықталмаса да.

Жүктіліктің үш триместрінде сіз әртүрлі психологиялық өзгерістерге ұшырайсыз. Осы үш кезеңді қарастырайық.

Бірінші триместрде, бірнеше апта бойы сіз басқаша көрінбеуіңіз мүмкін, бірақ сіз бірнеше өзгерістерді сезіне бастайсыз. Сізде жүрек айнуы, шаршау және т.б. болуы мүмкін. Сіздің эмоцияларыңызда тез өзгерістер болуы мүмкін, мысалы, көңіл-күйдің жиі өзгеруі, ашуланшақтық және т.б. Осы уақытта сіздің стандартты эмоционалдық көтерілістеріңіз бен құлдырауларыңыз күшейеді және сіз бұл сезімдерден абдырап қалуыңыз мүмкін. Бұл өзгерістердің барлығы осындай жағдайда күтіледі. Әрбір жүкті әйел дерлік бірдей жағдайды бастан кешіреді. Күн сайын демалуға жеткілікті уақыттың болмауы және толық сегіз сағаттық ұйқының болмауы көңіл-күйіңізді нашарлатуы мүмкін. Егер сіз қатты күйзеліске ұшырасаңыз, оны өзгерткіңіз келуі мүмкін. Онымен күресуге көмектесу үшін медитация және йога сияқты релаксацияның кейбір әдістерін үйренуге тырысыңыз.

Екінші триместрде көңіл-күйіңіз жеңіл болуы мүмкін. Осы кезеңде, яғни төртіншіден алтыншы айға дейін жалпы бақыт сезімі дамиды. Таңертеңгі ауру немесе бірінші триместрде бастан өткерген шаршау сияқты физикалық ыңғайсыздықтар азаяды. Балаңыздың төмпешігі көрсеткендей, сіз өзіңіздің дене бітіміңіз бен сыртқы келбетіңізге көбірек алаңдайсыз. Денеңізде артық май пайда болған кезде сіз өзін-өзі бағалау мен сенімділіктің төмен деңгейін сезінуіңіз мүмкін. Бұл эмоциялар табиғи және әдетте аз қарқынды болғанымен, олар сізге психологиялық тұрғыдан айтарлықтай әсер етеді. Бұл өзгерістер сіздің жұбайыңызбен қарым-қатынасыңызға әсер етуі мүмкін. Екеуіңіздің бірге сапалы уақыт өткізіп, бір-біріңізбен эмоционалды байланыста болуыңыз өте маңызды. Психологиялық тұрғыдан алғанда, сіздің қажеттіліктеріңіз өзгерген сайын серіктесіңізге көбірек тәуелді бола бастауыңыз мүмкін.

Үшінші триместр-бұл физикалық және эмоционалды түрде босануға дайындықты бастайтын уақыт. Бұл сіздің балаңыздың дүниеге келуін болжайтын және босану туралы алаңдаушылық пен алаңдаушылықты арттыратын уақыт. Мойын, аяқ және арқадағы физикалық ауырсынуды сезінуіңіз мүмкін, бұл сіздің көңіл-күйіңізді нашарлатуы мүмкін. Өсіп келе жатқан ыңғайсыздықпен сіздің көңілсіздік деңгейіңіз де көтеріледі. Тыныштықты сақтау маңыздырақ болады, өйткені бұл эмоционалды

өзгерістердің барлығы нәрестеге әсер етуі мүмкін. Осы триместрде нәресте өзінің жеке басын дамыта бастағанда, бұл сізді ерекше сезінеді. Осы уақыт ішінде сізге серіктесіңіз бен отбасыңыздың қосымша назары қажет болуы мүмкін. Көбінесе біз көп білмейтін нәрселер туралы қобалжып, уайымдаймыз, ал белгісізден қорқу үлкен алаңдаушылық тудырады. Жүктілікке қатысты кез келген нәрсе туралы жақсы мәліметтердің болуы сізді позитивті сезінуге және жағдайға жауапты болуға көмектеседі. Жүктілік кезінде болатын негізгі психологиялық өзгерістерді түсіну ата-аналарға да, серіктестеріне де өздерін жақсы түсінуге көмектеседі. Жүктілік кезінде гинекологиялық клиникаға жүйелі түрде бару және гинекологпен эмоционалдық әл-ауқатыңыз туралы сөйлесу өте маңызды [14-16].

Америкалық ғалымдардың зерттеуі бойынша Шеттер мен Таннер зерттеу кезінде жүкті әйелдердің 78 пайызы стресстің төмен немесе орташа деңгейіне ұшырайтынын көрсетті, ал 6 пайызы стресстің жоғары деңгейіне ұшырайды. Ақшаның жетіспеушілігі сияқты көптеген факторлар әлеуметтік қолдаудың болмауы, темекі шегу және нашакорлық, жұбайымен қарым-қатынас мәселелері және дененің теріс бейнесі, жүктілік кезінде стрессті тудыруы мүмкін. Тәуекел жағдайында бастан кешкен стресс ана немесе ұрық проблемаларына байланысты жүктілік қалыптыдан гөрі айқын және ауыр болады - дейді. [17]

Жүктілік кезінде пайда болатын қарқынды стресс пен мазасыздық ана мен ұрық денсаулығына және жүктілік нәтижелеріне әсер етеді (мысалы, мерзімінен бұрын босану, түсік түсіру, туу салмағының төмендігі, жатыр ішілік дамудың тежелуі). Пренатальды күйзеліс депрессия қаупін де арттырады.

Гурунти, Карпатиотаки және Васламатзис жүкті әйелдерде ауыр депрессияның жоғары деңгейде таралуы туралы хабарлады. Ол 18-ден 58 пайызға дейін өзгереді. Пренатальды депрессия шамамен бестен бір бөлігінде байқалады ұзақ уақыт ауруханада жатқан жүкті әйелдерде әсіресе. Жоғары стресс және мазасыздық тәуекел тобындағы жүкті әйелдердің деңгейі депрессияның даму ықтималдығын келесі деңгейге дейін арттырады бұл сау жүкті әйелдерге қарағанда жоғары. Тәуекелді мінез-құлық тенденциясы депрессиялық жүкті әйелдерде жоғарылайды. Сондай-ақ, ананың депрессиясы мойындалады физиологиялық, неврологиялық және мінез-құлық функцияларына әсер етеді ұрыққа, жаңа туған нәрестеге. [18]

Жүкті әйелдің босанғанға дейінгі күйзеліс деңгейіне бірқатар факторлар әсер етеді. Отбасылық және әлеуметтік өмірдегі өзгерістер, әлеуметтік қолдаудың немесе материалдық ресурстардың болуы, жасы, отбасылық жағдайы, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, босанғанға дейінгі күтім қызметтері, тұрмыстық зорлық-зомбылық, мазасыздық деңгейі, тұлғаның ерекшеліктері немесе жүктілікке байланысты жағдайлар (қауіпті жүктілікті бастан кешіру, және бұрынғы жүктілік тәжірибесі) күйзеліске әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, тұлғаның ерекшеліктері пренатальды күйзелістің маңызды себептерінің бірі болып табылады. Жүкті әйелдер эмоционалды реакциялар

әйелдердің жеке ерекшеліктеріне сәйкес де ерекшеленуі мүмкін. Қауіпті жүктілікті бастан өткерген әйелдер әртүрлі күресу стратегияларын қолданады жүктілік кезінде кездесетін стресстерді жою үшін. Күресудің тиімсіз жолдары (мысалы, тамақтану, ұйықтау, жылау, сезімдері мен көңілсіздіктерін жасыру) тек реакцияларды азайтады стресс факторларын жоюдың орнына стресс факторларын көбейтеді. Дегенмен, стрессті жеңу үшін жүктіліктің жоғары қаупінен туындаған жүкті әйел мен оның отбасы екеуіне де сілтеме жасауы керек, олар бұрын қолданған күресу жолдарын және жаңа күресу жолдарын үйренеді. Бұл жүкті әйелдің жеке ерекшеліктерін білу өте маңызды, осылайша ол қауіпті жүктіліктен туындаған күйзелісті тиімді жеңе алады.

Жүкті әйелде болуы мүмкін кейбір жалпы эмоционалды өзгерістер :

Мазасыздық: Жүктілік кезіндегі гормоналды өзгерістер сіздің миыңыздағы химиялық заттарға әсер етуі мүмкін. Бұл мазасыздықты тудырады. Сіз мазасыздықты тудыратын барлық нәрсені басқара алмайсыз және ол нашарлауы мүмкін. Мазасыздықтың белгілі бір дәрежесі табиғи нәрсе, өйткені бүкіл процесс сіз үшін мүлдем жаңа болуы мүмкін. Бірақ, егер бұл уайымдар сіздің күнделікті өміріңізге кедергі келтіре бастаса, алаңдаушылық күшейе түседі.

Көңіл-күйдің өзгеруі: Гормондардың тез өзгеруі көңіл-күйдің өзгеруінің негізгі себебі болып табылады. Бір минутта сіз толқуыңыз мүмкін, ал келесі минутта сіз алаңдауыңыз мүмкін. Осы уақыт ішінде жиі эмоционалды көтерілістер мен құлдырауларды бастан кешіру табиғи нәрсе.

Ұмытшақтық: Жүктілік әйелдің миын өзгертеді. Сіз көптеген өзгерістерге ұшырағандықтан, назарыңызды жоғалтуыңыз табиғи нәрсе. Егер сіз ұйымшылдыққа өте шебер болсаңыз да, көп тапсырманы жақсы орындасаңыз да, ұсақ-түйектерді есте сақтау қиынға соғуы мүмкін. Бірақ мұның бәрі уақытша.

Сыртқы келбет мәселесі: Балаңыздың денсаулығы үшін дұрыс салмақ жинау қаншалықты маңызды болса, ол сіздің сыртқы келбетіңізге де алаңдаушылық тудырады. Сіз өзіңіздің сыртқы келбетіңізге, созылу белгілеріне, безеулерге және т.б. алаңдауыңыз мүмкін. Бұл физикалық өзгеріс сізді тартымсыз және депрессияға ұшыратады. Кейбір әйелдер жүктіліктің барлық процесін ұнатады, ал басқалары ұнатпайды. Қалай болғанда да, өзіңізге тым қатал болмауға тырысыңыз. Дәрігеріңізбен, акушеріңізбен немесе сенетін адамыңызбен сезімдеріңіз бен алаңдаушылықтарыңыз туралы сөйлесіңіз. Бұл сізге үлкен жайлылықты қамтамасыз етуі мүмкін. Сіз жағдайды жақсырақ шешу туралы пайдалы идеялар ала аласыз. [19-22].

Жүктілік-бұл өмірлік мәселелерге жауап бермеуге мүмкіндік беретін ерекше уақыт. Ең бастысы-жаңа күйіңізді түсіну және қабылдау. Жүктілік -

әйел ағзасында физиологиялық өзгерістерді тудырып қана қоймай, сонымен қатар психологиялық сфераға да өз әсерін тигізеді.

Жүктілікте күйзеліс болмау үшін және жүктілік жақсы өту үшін:

1. Позитивті эмоционалды күйді сақтаңыз: стрессті болдырмауға тырысыңыз және демалу жолдарын табыңыз.

2. Салауатты өмір салтын ұстаныңыз: дене шынықтырумен айналысыңыз, дұрыс тамақтаныңыз және жаман әдеттерден аулақ болыңыз.

3. Сапалы ұйқыны сақтаңыз: ұйқы режиміне назар аударыңыз және демалу үшін қолайлы жағдай жасаңыз.

4. Серіктеспен сөйлесіңіз: жүктілікке байланысты күтулерді, уайымдарды және қуаныштарды ашық талқылаңыз.

5. Дәрігерге жүйелі түрде барыңыз: дәрігердің ұсыныстарын орындаңыз, қажетті емтихандарды өткізіңіз және болашақ ананың денсаулығын бақылаңыз.

6. Ортаңыздан қолдау табыңыз: достарыңызбен және отбасыңызбен байланысу жүктілік кезінде пайдалы болуы мүмкін.

7. Жүктілік туралы ақпаратты зерттеңіз: процесс туралы неғұрлым көп білсеңіз, соғұрлым осы кезеңді өзіңізге сенімді және тыныш өмір сүресіз.

8. Тыныштық әлемі әдістерін қолданыңыз: медитация, йога немесе терең тыныс алу стрессті басқаруға көмектеседі.

9. Сіздің эмоционалдық әл-ауқатыңызды бақылаңыз: қажет болған жағдайда кәсіби психологиялық көмекке жүгініңіз.

10. Әрбір жүктілік бірегей екенін есте сақтаңыз және сіздің денеңізді тыңдау, сезіміңізді бақылау және қажет болған жағдайда көмек сұрау маңызды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Psychological Effects of Pregnancy
URL: <https://www.psychreg.org/psychological-effects-of-pregnancy/#Anxiety>

2. PSYCHOLOGICAL CHANGES DURING PREGNANCY: AN EMOTIONAL UPHEAVAL
URL: <https://www.ifwip.org/psychological-changes-during-pregnancy/>

3. Жүкті әйелдің психологиясы
URL: <https://ketpe.com/zhukti-ajeldin-psihologijasy/>

4. Гурьянова Т. А. Развитие психологической готовности к материнству на стадии планирования беременности, во время беременности и после родов : дис. – Барнаул : [Барнаул. гос. пед. ун-т], 2004

5. KhodayariFard M, Par and A. Stress and coping style. Tehran: University of Tehran Press; 2007.

6. Гойал М., Сингх С., Сибинга Е.М., т.б. Психологиялық күйзеліс пен әл-ауқатқа арналған медитация бағдарламалары: жүйелі шолу және мета-талдау. JAMA Intern Med. 2014; 174:14-.

7. Хельбиг А, Каасени А, Малт УФ, Хауген Г. босанғанға дейінгі ананың психологиялық күйзелісі әсер ете ме үшінші триместрдегі плацентарлы айналым?. PLoS One. 2013; 8(2): 14-17

8. Schetter CD, Tanner L. Anxiety, depression and stress in pregnancy: implications for mothers, children, research, and practice. Curr Opin Psychiatry. 2012 Mar; 25(2): 141-18.

9. Gourounti K, Karpathitaki N, Vaslamatzis G. Psychosocial stress in high risk pregnancy. Int Arch Med. 2015; 8(95): 19-22

ӘОЖ 376:37.015.3

КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор Аплашова А.Ж.

Магистрант Багдатова Т.Т.

Торайғыров университеті,

Павлодар, Қазақстан.

Aplashova.arna@mail.ru

Инклюзивті білім беру мәселесі барған сайын кеңейіп келеді. Ол заңнамалық тұрғыдан қолдау тапты, халықаралық талаптар мен әлемдік педагогикалық практика процестерімен негізделген. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, бұл жоба көп уақытты және барлық білім беру субъектілерінің қатысуын қажет етеді. Бүгінгі таңда инклюзивті (енгізілген) білім беру-бұл физикалық ғана емес, әлеуметтік, эмоционалдық және тілдік ерекшеліктері бар балалардың білім беру процесін сипаттау үшін қолданылатын термин. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар бұл балалар біртұтас білім беру процесіне, даму және әлеуметтену процесіне қосылуы керек. Инклюзивті білім беру балаларға бағытталған әдіснаманы дамытады және барлық балалар әртүрлі қажеттіліктері бар жеке адамдар екенін мойындайды.

Білім беру алдында қойылған "барлығына" білім беру міндетін шешуде жаңа олжаларды іздеу ерекше білім беру қажеттіліктері бар бастауыш сынып оқушыларын – мигрант балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді зерттеудің өзектілігін анықтады. Инклюзивті білім берудегі қарым-қатынасты тәрбиелеу процесінде жас студенттердің "ерекше" құрдастарының сыртқы келбетін, сөйлеуін, типтік емес мінез-құлқын қабылдауымен байланысты ерекше қиындықтар туындайды. Осыған байланысты, ерекшеліктің сыртқы ауырлығы бастауыш сынып оқушысы үшін құрдастарымен қарым-қатынас пен қарым-қатынас жолында

психологиялық кедергі бола алады. Бұл бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынасында өткен байланыстардың тәжірибесімен реттелетін, эмоциялар мен сезімдер түрінде сезінетін, іс-әрекеттер мен әрекеттерде көрінетін жеке тартымдылық маңызды орын алатындығына байланысты

"Инклюзивті білім беру" терминін ЮНЕСКО ерекше білім беру қажеттілігі бар адамның білім беру жүйесіне енуі және басқалармен тең мүмкіндіктерге ие болуы үшін қоршаған орта (мекеме әкімшілігі, сәулетшілер, тәрбиешілер, балалар) жасауы керек арнайы күш-жігердің қажеттілігін атап өту үшін ұсынды [1].

Инклюзияның негізгі принциптерінің бірі даралау принципі болып табылады, оған сәйкес білім беру процесі мен педагогикалық іс-әрекеттің орталығында баланың физикалық, психикалық және психикалық ұйымының ажырамас бірлігінде тұтас тұлға болады. Барлық балалар әртүрлі оқу қажеттіліктері бар жеке тұлғалар болып табылады және әртүрлі оқу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді болатын оқыту мен оқыту тәсілін әзірлеу қажет [2]. Инклюзивті білім беру адамның даралығы және оның адам дамуындағы есебі туралы мәселені жалпы алғанда да, білім берудегі ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуге қатысты да өзектендіреді. Адам даралығының әлеуметтік белгілері адамның тұлға, іс-әрекет және қарым-қатынас субъектісі ретіндегі барлық белгілерінің дамуымен байланысты.

Білім берудегі инклюзивті тәсіл балалардың әртүрлі білім беру қажеттіліктерін түсінуді және осы қажеттіліктерге сәйкес қызмет көрсетуді қамтиды. Яғни, инклюзивті білім беру-бұл кез-келген бала физикалық немесе психикалық ерекшеліктеріне, ұлтына, әлеуметтік тегіне және басқа да айырмашылықтарына қарамастан білім ала алатын оқыту мен тәрбиелеу процесі. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға білім берудің бұл тәсілі арнайы мамандандырылған мекемелерде оқытуды ұйымдастырудан түбегейлі ерекшеленеді, яғни қоғамнан балалардың ерекше категориясы ретінде бөліну емес, білім беру процесінің барлық кезеңдерінде – балабақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейін қоғамға ену болып табылады.

"Сүйемелдеу" термині бүгінде ғылым мен практикалық жұмыста кеңінен қолданылады, ол отандық педагогика мен психологияның әртүрлі бағыттарына енді. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу негізінен нәтижелі оқыту мен тәрбиелеу үшін қажетті психологиялық-педагогикалық жағдайларды жасауға бағытталған білім беру процесі субъектілерінің өзара әрекеттесуін білдіреді [3].

Алдын алу-білім алушылардың (тәрбиеленушілердің) бейімделмеу құбылыстарының пайда болуының алдын алу, педагог қызметкерлерге, ата-аналарға жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тәрбиелеу, оқыту және дамыту мәселелерінде көмек көрсету бойынша нақты ұсынымдар әзірлеу.

Диагностика сүйемелдеу кезінде педагог-психологтың қызмет түрі ретінде – (жеке және топтық (скрининг)) қызметтің, мінез-құлықтың және мінез-құлықтың маңызды ерекшеліктерін анықтау ретінде белгіленеді.

Кеңес беру (жеке және топтық) - жеке тұлғаны дамыту, өз қалауы бойынша таңдау және әрекет ету, жаңа мінез-құлықты үйрену үшін көмек көрсету және жағдай жасау.

Дамытушылық жұмыс (жеке және топтық) – жаңа білімге деген қажеттілікті, оны іс-әрекетте және қарым-қатынаста алу және іске асыру мүмкіндігін қалыптастыру.

Түзету жұмысы (жеке және топтық) – ең алдымен диагностика процесінде анықталған оқуда, мінез-құлықта және жеке дамуында проблемалары бар оқушылармен (тәрбиеленушілермен) жұмысты ұйымдастыру.

Балалар мен ересектерге психологиялық білім беру-психологиялық білімге деген қажеттілікті, оларды өз дамуының мүддесі үшін пайдалануға деген ұмтылысты қалыптастыру; әрбір жас кезеңінде білім алушылардың, тәрбиеленушілердің толыққанды тұлғалық дамуы мен өзін-өзі анықтауы үшін, сондай-ақ жеке тұлғаның қалыптасуы мен интеллекттің дамуындағы ықтимал бұзылулардың уақтылы алдын алу үшін жағдайлар жасау.

Психологиялық қолдаудың негізгі міндеті оқу процесінде баланың жеке-жеке ерекшеліктерін есепке алу болып табылады. И. Г.Дубов, Е. С. Кузьмина, Л. Н. Нечаев атап өткендей психологиялық сүйемелдеу қарым-қатынас серіктестерінің субъективтілігін күшейту және тұлғаның шығармашылық әлеуетін ашу идеяларына негізделген ұзақ процесс болып табылады. Педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаты оқу және тәрбие процесінде оқушының жеке және кәсіби өзін-өзі анықтауына барынша жәрдемдесуге бағытталған. Ерекше қажеттіліктері бар оқушылар үшін оның компенсаторлық, сақталған функцияларына сүйене отырып, тұлғаны тиімді бейімдеу мен әлеуметтендіруде оның жеке әлеуетін іске асыруға, қоғамға сәтті интеграциялануға және кәсіби өзін-өзі анықтауға ықпал ететін жағдайлар жасау маңызды [4].

Мектептің, туыстарының және достарының бірлескен күш-жігері "ерекше" оқушы оны іс-әрекетке, сынып өміріне белсенді және дайын қатысуға итермелеуі мүмкін. Бірақ ерекше бала кеңірек және әртүрлі ұжымға қосылуы керек болғандықтан, түсініспеушіліктер мен қақтығыстардың ықтималдығы артуы мүмкін.

Сондықтан жағдайдағы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жалпы білім беретін мектеп және инклюзивті білім беру келесі функцияларды орындайды:

1) компенсаторлық функция-дені сау балалармен бірге ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасау, бірақ бұл үшін дені сау балаға қарағанда басқа жолдар мен құралдарды қолдану, "ақаудың кемшіліктерін өтемақы артықшылықтарына айналдыру";

2) ынталандыру функциясы баланы белсендіруге бағытталған дені сау балалар қоғамындағы қарым-қатынас процесі;

3) дамытушылық функция дені сау балалар қоғамында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қалыпты әлеуметтенуі үшін жағдай жасауды көздейді;

4) түзету функциясы балаға травматикалық әсерді түзетуді және ақаудың қайталама немесе психологиялық салдарын тудыратын факторларды бейтараптандыруды көздейтін психологиялық - педагогикалық қолдау процесі ретінде әрекет етеді.

Осылайша, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу - бұл белгілі бір білім беру кеңістігінде оның жеке психологиялық-педагогикалық және жас ерекшеліктері шеңберінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың жеке басының толыққанды дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық басқа жағдайлар жасалатын күрделі көп қырлы процесс және келесі қызмет бағыттарын қамтиды: педагогикалық ұжыммен жұмыс; ата-аналармен (заңды өкілдермен)жұмыс; оқушылармен жұмыс. Сонымен, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру, жалпы білім беретін мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының әлеуметтенуіне ықпал етеді және оқу материалын сәтті игеру.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Горшкова Е.В. Психолого-педагогическое сопровождение учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзии [Электронный ресурс]// Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 5-3. Режим доступа: <https://eduherald.ru>

2. Горынина В.С. Психолого-педагогическое сопровождение формирования самосознания у детей и подростков с ОВЗ в инклюзивном образовании // Проблемы современного педагогического образования. – 2016.- №50-3. – С. 259-265.

3. Инклюзивное образование. Настольная книга педагога, работающего с детьми с ОВЗ: Методическое пособие / Под ред. М.С. Старовой. – М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2011. – 168 с.

4. Инклюзивное образование: история, теория, технология / З.Г.Нигматов, Д. З. Ахметова, Т.А. Челнокова; под ред. З. Г. Нигматова. – Казань.: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2014. – 220 с.

УДК 159.922

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ КУЛЬТУРЫ
К-РОР НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ: МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ
ОТ НЕГАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ.**

Научный руководитель: Қабыл Айгерім Нұрланқызы, магистр соц.наук,
преподаватель

Студент второго курса ОП 6В03103-Психология,

Байндыева Аделия Талгатовна,

Международный Университет Астана

Астана, Казахстан,

adelyabayndyavaa@gmail.com

В последние десятилетия К-POP индустрия стала одним из самых влиятельных и успешных музыкальных жанров в мире. Миллионы фанатов по всему миру с увлечением следят за жизнью и творчеством корейских к-поп исполнителей, поддерживают их на концертах и в социальных сетях. Однако помимо музыки и шоу-бизнеса, К-POP оказывает значительное влияние на молодежную культуру и формирование личности своих поклонников.

Многие поклонники К-POP музыки и идиолов стремятся к их образу и стилю жизни, воспринимают их как идеалы и пытаются следовать им. Это может привести к изменению личности под влиянием К-POP культуры, что может как положительно, так и отрицательно сказаться на психологическом и эмоциональном состоянии человека.

Поскольку увлечение такого рода музыкой актуально, прежде всего, для молодежи, К-POP попал в поле научного исследования через сообщество молодых ученых. Чаще всего в работах русских исследователей К-POP рассматривается как медиа-феномен, который с огромной скоростью тиражируется через виртуальные социальные сети. Появились также междисциплинарные исследования этого явления, среди которых больше всего таких, где акцентируется политологический аспект «корейской волны», как классического примера действия «мягкой силы», а также попыток социолого-психологического обоснования популярности К-POP, его влияния на идентичность детей и подростков

Исследования в области психологии начали обращать внимание на механизмы защиты, которые могут вступать в действие в процессе воздействия культуры К-поп на личность. Эти механизмы могут служить своеобразным барьером против потенциально негативного влияния и в то же время обеспечивать психологическую устойчивость.

Понятие «К-POP» - это сокращение термина «корейская популярная музыка». Впервые это понятие появилось в статье, опубликованной на Billboard в 1999 году. К-POP включает в себя танцевальную поп-музыку, поп-баллады, техно, рок, хип-хоп, R&B и многие другие течения. Современная форма этого направления появилась в 1992 году, когда была образована хип-хоп группа Seo Taiji and Boys [1].

На данный момент К-POP культуру можно смело отнести к поп культуре или же другими словами к массовой культуре. Массовая культура или поп культура - культура быта, развлечений и информации, преобладающая в

современном обществе. Она включает в себя такие явления, как средства массовой информации (в том числе интернет, телевидение, радио, спорт, кинематограф, музыка, массовая литература, изобразительное искусство и т. д.). Термин «массовая культура» возник в 40-х годах XX века в текстах Макса Хоркхаймера и Дуайта Макдональда, посвящённых критике телевидения, и получил широкое распространение благодаря трудам представителей Франкфуртской социологической школы [2].

Массовая культура - это и не положительный и не отрицательный феномен, каждый человек воспринимает ее в своем ключе. Например, Станислав Лем писал: “Массовая культура – обезболивающее средство, анальгетик, а не наркотик”, а в свою очередь Ежи Лец цитировал: “Осторожно, массовый потребитель и вправду может сожрать всё искусство.” Массовая культура в нашем современном мире оказывает огромное влияние на становление личности. Вопрос становления личности под влиянием массовой культуры волновал многих ученых, ведь она никогда не стояла рядом с высокой и народной культурами.

Х. Ортега-и-Гассет делал акцент на то, что массовая культура — это культура человека массы, под которым он представлял человека с низким уровнем культурного развития, с высокой долей мифологического сознания, завышенными амбициями, малообразованного, с «комплексом самодостаточности», имеющего искаженные представления о свободе, равенстве, смысле человеческого бытия [3].

На это обращал внимание и Т. Адорно, для него массовая культура — синоним безличности и ангажированности, уродливое детище XX в., появление которого связано с глубокими и в основном непредсказуемыми негативными последствиями. Об уникальной природе массовой культуры писал Г. Маркузе, продемонстрировавший, что она кардинальным образом отличается от культуры «высокой» или «многомерной» [4].

Согласно точке зрения Маркузе, высокая культура в функциональном и содержательном плане является культурой дотехнологической и феодальной, так как ей свойствен романтический элемент, а также потому, что «творения, подлинно принадлежащие ей по духу, выражали сознательное неприятие всей сферы бизнеса, промышленности и порядка, основанного на расчете и прибыли» [5].

К-POP как массовая культура так же очень сильно влияет на становление личности как в положительном, так и в отрицательном ключе. Этот жанр музыки не только предлагает своим слушателям качественную музыку и захватывающие выступления, но также пропагандирует такие ценности, как семейные узы, дружба, трудолюбие, самовыражение и самопринятие. Для многих поклонников к-попа, группы и исполнители становятся не только источником развлечения, но и образцом для подражания. Они вдохновляют своих поклонников быть уверенными в себе, принимать себя такими, какие они есть, и стремиться к своим целям. Эти певцы и танцоры также обычно представляют собой образ успешных и

талантливых молодых людей, что может мотивировать их поклонников улучшать свои навыки и стремиться к саморазвитию. Слово «айдол», которое закрепилось в к-поп индустрии как обозначение такого типа артиста, ассоциируется, прежде всего с понятием «идеал».

Психологические аспекты воздействия культуры К-поп на формирование личности представляют собой сложную и многогранную проблематику, которая привлекает внимание исследователей со всего мира. Культура К-поп, с её уникальным сочетанием музыки, моды, танца и образа жизни, оказывает значительное влияние на молодежную аудиторию, особенно в Азии, и в последние годы - и за её пределами.

Айдолы – весьма примечательное социокультурное явление в азиатской массовой культуре. Айдол (от англ. «idol») – это медиа-персона со скрупулезно продуманным имиджем, весьма привлекательным для молодежи. Айдолы, как незаменимая часть К-POP оказывают огромное влияние на становление личности человека, особенно на подростков и молодежь. Они мотивируют общество быть трудолюбивыми и работать над собой; развивать свои творческие способности и полюбить себя. Концепция “любовь к себе” в к-поп индустрии развивается последние 5 лет, наиболее яркими представителями данной идеи является группа BTS. Лозунг "Люби себя" стал главным посылом альбома BTS "LOVE YOURSELF (방탄소년단)" 2018 года. После выхода альбома последовал стадионный концертный тур, в течении, которого айдолы заставляли десятки тысяч людей, пришедших на их концерты, кричать "Я люблю себя". Возможно тогда кто-то впервые сказал себе такие слова [6].

Фанаты к-поп следуют по пятам своих любимых артистов, поэтому развитие творческих сфер таких как вокал и танцы были очевидным явлением. К-POP cover dance и К-POP cover vocal это повторение танца или песни, приближённое к оригиналу, но можно и в своей интерпретации. К-поп танцы в Казахстане набирают огромные обороты и на сегодняшний день данное направление можно встретить в каждой танцевальной студии. Только в Казахстане можно насчитать более 150-ти кавер команд. Корейские культурные центры и ассоциации разных городов и стран активно поддерживают творчество молодежи, для этого они организуют разного рода К-POP фесты, баттлы и конкурсы.

Помимо творчества к-поп культура помогает найти свой стиль и выразить себя. Корейские прически, макияжи и мода очень популярна среди молодежи. Корейские бренды, такие как Clio, Farm Stay, Buety of Joseon, Rom&and, Dr.Seuracle, Jigott буквально не сходят с топовых рейтингов уходовой и декоративной косметики. Но нельзя забывать и про негативные стороны корейской красоты. В Южной Корее есть определенная заикленность на внешности. Жители стараются соответствовать образовавшимся стандартам красоты. Как правило, эти стандарты задают К-POP айдолы, актеры и звезды. Девушки по южнокорейским стандартам должны быть миниатюрными, хрупкими и невинными. Круглые большие

глаза, мягкие черты лица, наивный образ – это все необходимая база. Детское личико (baby face), гладкая белоснежная кожа, что тоже очень высоко ценится в обществе. К мужчинам тоже имеется ряд требований. Симпатичными считают парней высокого роста, со спортивной фигурой и густыми волосами [7]. Поклонники К-POP культуры могут загонять себя в жесткие рамки, очень часто эти рамки касаются веса. Одним из критериев становления к-поп айдола является маленький вес и чаще всего нездоровый. Фанаты часто ставят такой вес как идеал для подражания и доводят себя до булимии, РПП, стресса, депрессии и аутоагрессии. Непринятие себя и активное сопротивление своему здоровью истощают нервную систему и поэтому эти действия могут стать необратимыми. Отрицательным влиянием к-попа также является аддиктивное поведение людей в сторону айдолов, оно связано с желанием человека уйти из реальной жизни путём изменения состояния своего сознания.

Для защиты подростков от потенциально негативного влияния к-поп индустрии могут быть разработаны следующие механизмы указанные в таблице 1:

Механизмы	Характеристики
Самоидентификация	Поддержка подростков в развитии здоровой самоидентификации и уверенности в себе, чтобы они могли лучше отличать собственные ценности и предпочтения от внешних влияний к-поп индустрии.
Эмоциональная регуляция	Обучение подростков навыкам управления своими эмоциями и адаптации к чувствам, которые могут возникать в результате воздействия к-поп культуры.
Активный слушатель	Стимулирование у подростков критического мышления и способности анализировать и осознавать информацию, поступающую из к-поп индустрии, а также способности задавать важные вопросы и искать альтернативные точки зрения.
Сопротивление социальной давлению	Развитие у подростков уверенности в собственных убеждениях и способности отказаться от следования по стаду, если они не согласны с сообщениями или идеалами, пропагандируемыми в к-поп индустрии.
Поддержка психологического благополучия	Создание условий для того, чтобы подростки могли общаться о своих чувствах и переживаниях, а также получать поддержку и понимание со стороны взрослых, что поможет им эффективнее противостоять негативному влиянию к-поп культуры.

Таблица 1. Механизмы защиты подростков от потенциально негативного влияния к-поп индустрии

Эти психологические механизмы защиты могут помочь подросткам развить внутреннюю силу, самосознание и способность критически мыслить, что позволит им более здорово осваивать информацию и влияние, поступающие из к-поп индустрии.

Эмпирическое исследование. В данном исследовании проводился анализ влияния к-поп культуры на становление личности с использованием метода интервью для выявления основных факторов, влияющих на становление личности.

Исследование основывалось на методе интервью, в рамках которого были приглашены 5 респондентов, в среднем увлекающиеся к-поп больше 2 лет и были затронуты следующие темы:

- Популярность К-POP среди молодежи на данный момент;
- Влияние К-POP на становление вашей личности;
- К-POP сообщество.

Анализ результатов интервью позволил выявить следующие основные выводы:

По первому вопросу было выяснено, что 47,1% респондентов увлекаются тематикой К-POP более 5 лет. У всех респондентов минимальный опыт составлял 1 год (рис.1). Это свидетельствует о высокой степени устойчивого интереса к данному жанру среди опрошенных.

Сколько времени вы увлекаетесь к-попом?

17 ответов

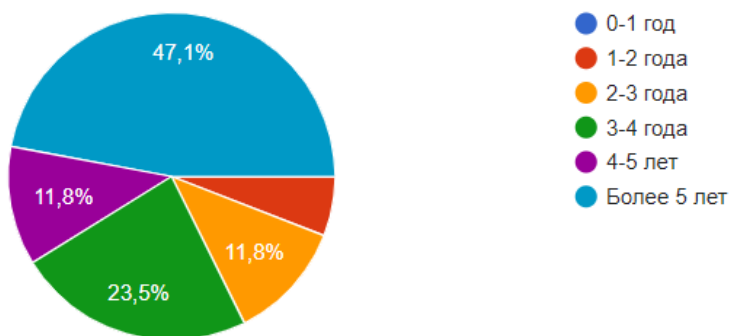

Рисунок 1. Результаты исследования

Следующие вопросы показали что, К-POP очень популярен среди молодежи и более того уже подрастающее поколение начинает им активно интересоваться (рис.2). У респондентов, у которых есть младшие братья и сестры подтверждают, что к-поп развивается с такой огромной силой, что дети от 7 лет уже становятся фанатами данного жанра.

На сколько популярен к-поп на данный момент?

[Копировать](#)

17 ответов

Рисунок 2. Результаты исследования

По 6му и 7му вопросу стало понятно, что К-POP принес как и положительные, так и отрицательные аспекты в жизни людей (рис.3). Из положительных респонденты отметили: любовь к себе; изучение корейской культуры и языка; нахождение и развитие своих скрытых талантов; понимание своего истинного призвания (3/5 респондентов являются преподавателями танцев по направлению к-поп); выработка своего собственного мнения и лидерских качеств. Из отрицательных: 5/5 респондентов переживали период непринятия своей внешности из-за идеализации своих кумиров, а также аддикцию от к-поп культуры.

Как к-поп повлиял на вашу личность?

[Копировать](#)

17 ответов

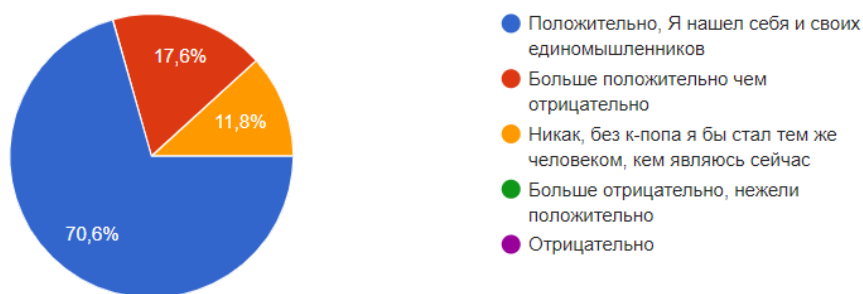

Рисунок 3. Результаты исследования

Также, по вопросам можно определить, что К-POP сообщество в Астане является достаточно комфортным местом, где можно найти единомышленников (рис. 4).

17 ответов

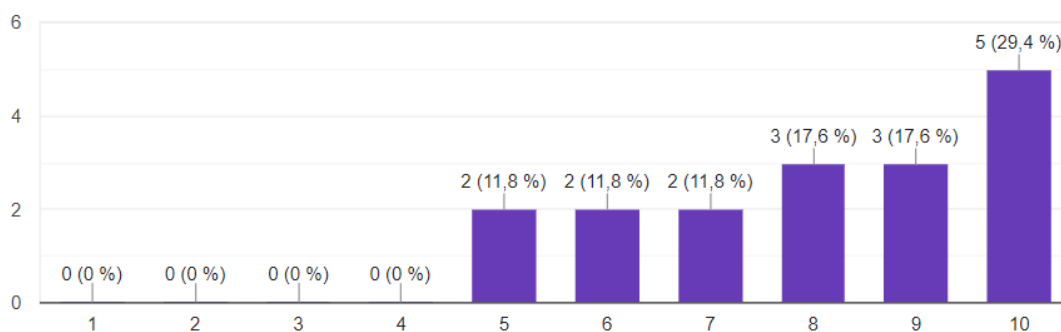

Рисунок 4. Результаты исследования

Таким образом по итогам интервью и изучения данного вопроса можно сделать выводы, что исследование влияния к-попа на становление личности подростков позволяет расширить наше понимание того, как музыкальная культура может оказывать влияние на формирование ценностей, убеждений и поведения молодого поколения. К-РОР, как мощный культурный феномен, имеет как положительные, так и отрицательные аспекты влияния на подростковую аудиторию.

Влияние К-РОР культуры на становление личности может быть значительным, особенно для подростков и молодежи. По итогам интервью, получилось выделить следующие рекомендации:

1. Анализ и фильтрация информации. Понимайте, что К-РОР мишень компаний и продюсеров. Некоторые аспекты культуры могут быть искусственно созданы для максимального воздействия. Не принимайте все, что вы видите или слышите, буквально.

2. Баланс интересов. Помните, что К-РОР представляет лишь одну из множества культур и музыкальных жанров. Имейте опыт и отношение к различным видам искусства и музыки.

3. Самоидентификация. Отметьте, что нравится и не нравится в К-РОР. Используйте это для понимания своих собственных вкусов и предпочтений. Не позволяйте К-РОР или любой другой культуре полностью определять вашу личность.

4. Критическое мышление. Будьте критически настроены к образам и сообщениям, которые передаются через К-РОР. Важно уметь анализировать тексты песен, видеоролики и образы, которые могут быть навязчивы или противоречивы.

5. Восприятие. Помните, что звезды К-РОР часто подвергаются строгим требованиям и стандартам красоты. Не стремитесь к недостижимым идеалам, а цените свою уникальность и индивидуальность.

Эти рекомендации помогут оценить влияние К-РОР культуры на вашу личность и развить здоровое и сбалансированное отношение к этой культуре.

В процессе изучения данной проблемы становится ясно, что необходим баланс между позитивным восприятием к-попа как формы самовыражения и

источника вдохновения, и критическим подходом к его контенту и воздействию на подростков. Родители, учителя и другие взрослые лица играют важную роль в поддержании здоровой психологической защиты у подростков и формировании их критического мышления.

Исследования показывают, что осознанное потребление к-поп контента и развитие психологических механизмов защиты могут помочь подросткам справляться с негативным влиянием и воспринимать культуру более осознанно. Дальнейшие исследования в этой области могут способствовать разработке эффективных стратегий защиты и обеспечить здоровое становление личности молодого поколения в контексте широкого влияния к-поп культуры.

Список использованных источников:

1. Суходольский, Дмитрий. "К-поп: причины популярности музыкального жанра и самые яркие представители". Nur.kz, 2023. [Online]. Доступно по ссылке: <https://www.nur.kz/family/gloss/1838455-kej-pop-cto-eto-rosemu-vse-govorot-o-kej-pop-gruppah/>
2. Акопян К.З. Массовая культура: учеб. пособие. М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. 304 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. М., 1997, с. 45.
4. Marcuse H. Die Permanenz der Kunst. München, 1977, s. 53.
5. Marcuse H. One dimensional man. Boston, 1969. p. 75.

УДК 159.9

ПСИХОСОМАТИКА: ФИЗИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ НА УРОВНЕ ПСИХИКИ И ТЕЛА

Научный руководитель: Қабыл Айгерім Нұрланқызы, магистр соц.наук,
преподаватель

Студент второго курса ОП 6В03103-Психология,
Брунер Ангелина Захаровна,
Международный Университет Астана
Астана, Казахстан,
drunerangelina05@gmail.com

В силу особенностей личности, событий в мире, а также индивидуальных характеристик, человеку свойственно сталкиваться со стрессовыми ситуациями, переживаниями и различными страхами на уровне психики. Это, в свою очередь, может приводить к ухудшению общего состояния здоровья и приобретению различных заболеваний. В современной медицинской науке существует мнение, что именно особенности личности и реагирование на различные жизненные переживания влияют на

возникновение некоторых заболеваний. Как правило, это явление объясняется наукой психосоматикой.

Цель данной статьи - обобщить исследования, проведенные в области психосоматики, и проанализировать взаимосвязь между психическими и физическими аспектами здоровья. Понимание механизмов взаимодействия между психикой и телом имеет значительное значение не только для психологов и врачей, но и для широкой общественности.

Сам термин «психосоматика» (греч. *psyche* душа, *soma* тело) направление клинической психологии, занимающееся изучением влияния психологических факторов на возникновение и последующую динамику соматических заболеваний. Несмотря на многовековую историю существования проблемы психосоматических соотношений, только за последние десятилетия к ней начали применяться подлинно научные методы исследования. И на сегодняшний день психосоматика одно из наиболее активно развивающихся направлений клинической психологии. Это связано не только с академическим интересом к объяснению взаимосвязей между телесным функционированием и сферой психического реагирования, но и с насущной практической необходимостью. По данным ВОЗ, от 38 до 42% всех пациентов соматических клиник относятся к категории психосоматических. По данным некоторых отечественных исследователей, эти цифры доходят до 57-68%. Очевидно, что картина органического или функционального заболевания зачастую обуславливается наличием внутренних психологических конфликтов и психореактивных связей. Игнорирование или недостаточное внимание к ним объясняет у пациентов длительное сохранение или рецидивирование симптоматики заболевания, резистентность его к медикаментозной терапии [1].

Из истории, связь телесного и психического была известна еще со времен Гиппократа и Аристотеля. Проблема психосоматических заболеваний является актуальной темой как в психологии так и в медицине. В 1822 немецкий психиатр М.Якоби ввел понятие «соматопсихический» в противовес к «психосоматическому» и выразил всю суть психических нарушений ,связанных с соматическими расстройствами [2]. Лишь сто лет спустя термин «психосоматический» прижился в медицине.

Основателем современной психосоматики считается Франц Александер, который впервые в 1950 году предложил теорию, согласно которой: симптомы вегетативного невроза являются не попыткой выражения подавленного чувства а чисто физиологическим проявлением определенных эмоциональных состояний, возникновения напряжения при отсутствии действия, сбрасывающего напряжение вовне [3].

Среди основных причин психосоматических заболеваний выделяют влияние стресса, семейные обстоятельства, зажимы и блоки в теле на эмоциональном уровне, то есть эти причины могут иметь социальные, психологические, индивидуальные и поведенческие аспекты.

Обзор основных концепций и теорий психосоматики позволяет понять основные подходы к изучению взаимосвязей между психическими и физиологическими процессами организма. В этой области работы ученых привели к формированию нескольких ключевых теорий:

Основные концепции и теории психосоматики	Характеристики
Теория стресса Ганса Селье	Ганс Селье выделил три стадии стресса - тревожность, сопротивление и истощение, которые характеризуют реакцию организма на стрессоры. Эта теория оказала значительное влияние на понимание взаимосвязи между стрессом и физиологическими реакциями организма.
Теория биопсихосоциальной модели здоровья и болезни Джорджа Энгеля	Эта модель предполагает, что здоровье и болезни являются результатом взаимодействия биологических, психологических и социальных факторов. Она подчеркивает важность комплексного подхода к изучению и лечению заболеваний.
Теория психоаналитической психосоматики Зигмунда Фрейда	Фрейд считал, что психические конфликты и неразрешенные проблемы могут проявляться через физические симптомы. Он разработал концепцию "соматических симптомов", которые могут быть результатом подавленных эмоций и конфликтов.
Теория психосоматических болезней и персональности Фридриха Ясперса:	Ясперс предложил идею о влиянии типа личности на возникновение психосоматических заболеваний. Он выделял два типа личности - "невротический" и "нормальный", с различным уровнем устойчивости к стрессу и склонностью к психосоматическим расстройствам.
Теория психосоматических отношений Жана Ле Ройа	Ле Рой считал, что эмоциональные конфликты могут привести к нарушениям в организме и вызвать различные болезни. Он выделял концепцию "психосоматического доминирования", когда одна из систем (психическая или физическая) доминирует над другой.

Таблица 1. Основные концепции и теории психосоматики

Эти теории и концепции вносят важный вклад в понимание взаимосвязи между психическим и физиологическим состоянием человека и помогают

развивать подходы к диагностике, лечению и профилактике психосоматических заболеваний. Изучение этих теорий помогает углубить понимание механизмов развития этих заболеваний и разработать эффективные методы их лечения и профилактики.

Исходя из теории стресса Ганса Селье, экстремальные и стрессовые ситуации влияют на развитие психосоматических заболеваний, так например высокий уровень тревожности связан с нарушением нейрогуморальной регуляции [4]. При стрессе эмоции человека часто подавляются и могут стать причиной напряжения в теле, повышения артериального давления, гормональных нарушений.

Согласно концепции враждебности, негативные чувства как гнев и враждебность, также могут быть причиной развития психосоматической болезни.

Так например, когда человек испытывая чувство злости и гнева, подавляет в теле эти эмоции, создается определенный зажим, который в свою очередь может привести к общим физическим недугам, например к головной боли, мигрени, тошноте.

Также имеет место быть теория алекситимии введенная П.Сифнеосом в 1969 году, алекситимия-это неспособность к распознаванию собственных эмоций, невозможности выразить, описать словами собственные переживания, эмоции и чувства. Алекситимия рассматривается как особенность некоторых людей определяющая психосоматические заболевания.

Также многие психосоматические патологии возникают по причине социальной дезадаптации-неспособности нормально взаимодействовать с социальной окружающей средой, таким образом, социальная дезадаптация является причиной возникновения психосоматических нарушений, это было освещено в работах В. Бройтигама [5].

Множество психосоматических заболеваний существует в связи с взаимодействием индивида с социальной и окружающей средой. Основная причина здесь заключается в том, что коммуникация активизирует наши эмоции и вызывает реакции.

Человек не всегда рационально проявляет свои эмоции. Например, при взаимодействии с обществом, он может подавлять свои чувства и эмоции, не позволяя им выйти наружу и освободить организм от накопившейся энергии. В результате эта энергия остается в теле и превращается в общие недомогания, связанные с физическим здоровьем.

Кроме того, стрессовые ситуации вызывают психическую реакцию организма, которая проявляется в форме дрожи тела, учащенного сердцебиения, головокружения. Это подтверждает тот факт, что психические переживания человека отражаются на физическом уровне его тела.

Рассмотрение психосоматических заболеваний и их эффектов на организм. Психосоматические заболевания представляют собой группу медицинских состояний, в которых психологические факторы, такие как

стресс, тревога, депрессия, играют значительную роль в возникновении и прогрессировании болезни. Эти заболевания проявляются как физические симптомы, но их корни часто связаны с психическими или эмоциональными проблемами.

Одним из наиболее распространенных психосоматических заболеваний является соматизационное расстройство, характеризующееся присутствием физических симптомов без явной медицинской причины. Эти симптомы могут включать боли в различных частях тела, головные боли, расстройства желудка и кишечника, дыхательные проблемы и другие.

Психосоматические заболевания могут иметь серьезные последствия для организма. Во-первых, они могут ухудшить качество жизни пациента, ограничивая его способность к нормальной деятельности и социальной адаптации. Во-вторых, они могут привести к хроническим состояниям и осложнениям, таким как ухудшение общего здоровья, инвалидность и снижение продолжительности жизни.

Эффекты психосоматических заболеваний на организм могут быть разнообразными и включают в себя изменения в работе нервной, эндокринной и иммунной систем, а также увеличенный риск развития сердечно-сосудистых заболеваний, снижение иммунной защиты и повышенную чувствительность к боли.

Понимание психосоматических заболеваний и их эффектов на организм имеет важное значение для разработки эффективных стратегий диагностики, лечения и профилактики. Это также подчеркивает необходимость комплексного подхода к здоровью, учитывающего как физические, так и психологические аспекты благополучия человека.

Эмпирическое исследование. Психосоматические заболевания представляют собой значительную проблему для современного общества, оказывая негативное воздействие на физическое и психическое благополучие человека. В данном исследовании проводился анализ психосоматических заболеваний с использованием метода интервью для выявления основных факторов, влияющих на их развитие и проявления.

Исследование основывалось на методе интервью, в рамках которого респондентам были заданы следующие вопросы:

1. Какое самое распространенное психосоматическое заболевание среди населения?
2. Какие стратегии следует применять для более внимательного восприятия сигналов, посылаемых телом, с целью предотвращения психосоматических заболеваний?
3. Какова типичная структура психосоматического заболевания?
4. Какие признаки указывают на психосоматическую структуру заболевания?

Кроме того, был проведен опрос для анализа психических проявлений на уровне тела. Опрос включал следующие вопросы:

1. Как в вашем теле проявляется страх?

2. Можете привести пример психосоматических заболеваний в вашей жизни?

3. Как ваше тело реагирует на стресс?

4. Если вы часто сталкиваетесь с психосоматическими недугами, расскажите, как вы справляетесь с этим?

Анализ результатов интервью и опроса позволил выявить следующие основные выводы:

- Самыми распространенными психосоматическими заболеваниями среди населения являются головная боль и ожирение.

- Стратегии предотвращения психосоматических заболеваний включают направление внимания на сигналы, посылаемые телом, а также перевод мыслей в действия и рефлексюю.

- Типичная структура психосоматического заболевания характеризуется деструктивной эмоцией, ее подавлением и выражением телом через болезнь.

- Психосоматические заболевания часто связаны с цикличностью симптомов и нереализованными эмоциями.

Согласно данным исследования, психосоматические заболевания, такие как головная боль и ожирение, являются широко распространенными среди населения. Они часто связаны с нереализованными эмоциями, стрессом и непреодоленными психологическими конфликтами.

Важными стратегиями предотвращения психосоматических заболеваний являются направление внимания на сигналы, посылаемые телом, перевод мыслей в действия и рефлексия. Осознанное внимание к своим эмоциям и переживаниям может помочь предотвратить развитие психосоматических расстройств и поддержать общее физическое и психическое здоровье.

Таким образом, по итогам интервью можно сделать вывод, что если психосоматические заболевания могут быть связаны с проявлениями стресса, страха, апатии, а также сопровождаться общим ухудшением здоровья, то работа на уровне психики и осознанное внимание к сигналам тела, может предотвратить заболевания на уровне физического здоровья.

По результатам исследования можно предложить следующие способы предотвращения психосоматических заболеваний:

1. Релаксация как способ предотвращения стрессовых переживаний, может включать в себя различные дыхательные практики которые помогут сконцентрироваться на ощущениях в своем теле.

2. Управление эмоциями, направлять внимание на чувство и проживание эмоций, как позитивных так и негативных

3. Регулярный отдых подразумевающий комбинацию физического и умственного отдыха

4. Использование когнитивно-поведенческой психотерапии изменение негативных мыслей и поведения, которые способствуют возникновению и поддержанию психосоматических заболеваний.

5. Телесно-ориентированная психотерапия, работа с телесными ощущениями для осознания своего тела и высвобождению заблокированной энергии и эмоций.

Дальнейшие исследования в области психосоматики могут помочь углубить наше понимание механизмов развития этих заболеваний и разработать более эффективные методы их диагностики, лечения и профилактики. Обучение общества осознанному вниманию к своему внутреннему состоянию может способствовать снижению психосоматических заболеваний и улучшению качества жизни.

Список использованных источников:

1. Гафарова Н.В., Павлова Е. В., Психосоматика, Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 2006. 38 с.
2. Малкина Пых И. Г. Психосоматика: Справочник практического психолога. М.: Изд во Эксмо, 2005. 992 с.
3. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. /Пер. с англ. С. Могилевского. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 352 с.
4. Селье Г. Стресс без дистресса. Москва: Прогресс, 1979. 126 с.
5. Бройтигам В., Кристиан П., Рад М. Психосоматическая медицина. – М.: Гэотар Медицина, 1999. – 376 с.

ӘОЖ 159.9

БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІМДЕРДЕГІ НЕВРОЗ

Ғылыми жетекші: Майлыбаева Жазира Сырлыбайқызы, PhD
аға оқытушы,
3 курс студенті, 6В03103-Психология,
Даут Томирис,
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан.
@dauttomiris328@gmail.com

Аурулар тобын елемеудің басты себебі олардың мәні мен маңыздылығын түсінбеуі болып табылады. Ата-аналардың неврозды мұқият зерделеуі маңызды, медицинада не бар, қандай себептермен және онымен күресу керек. Сарапшылар бұл патологияны кенеттен, созылмалы немесе ұзаққа созылған психологиялық жарақатқа байланысты адамның реакциясынан туындаған бұзылу ретінде анықтайды. Ауру 3 жасқа толғанға дейін мүмкін емес, ол негізінен мектеп жасына дейінгі балалар мен

жасөспірімдерге диагноз қойылады. Жасөспірімдердің психикалық даму деңгейі жеке реакциялар үшін өте қарапайым[1].

Балалар мен жасөспірімдердегі невроздар психикалық патологияның ең көп таралған түрі. Бастапқыда невроздар эмоционалды бұзылуды білдіреді, көбінесе отбасындағы бұзылған қатынастар жағдайында пайда болады, ең алдымен әдетте баланың алғашқы жылдарындағы ең жақын адам болып табылатыны ана, кейінгі жылдары әкесімен қарым-қатынас бірдей патогендік рөл атқарады. Балалардың жеке ерекшелігі мен жас қажеттіліктерін көрмей тәрбиелеу мұның бәрі невротикалық бұзылыстарға алып келеді. Баланың ауруы жеке проблемалардың клиникалық және психологиялық көрінісі ретінде көбінесе отбасында басталады. Невроз-бұл дамып келе жатқан тұлғаның психогендік ауруы, сондықтан оған балаларда жеке тұлғаны қалыптастыру процесін қиындататын барлық нәрсе әсер етеді. Әр түрлі зерттеулерде 20-ға жуық әлем халқы неврозбен ауырады және олардың саны күн сайын артып келеді делінген. Бұл невроздар кейбір жағдайларда балалық шақтан басталады, егер адамның жасын талдайтын болсақ психологиялық көзқарас, көптеген психологиялық, физиологиялық және психоэмоционалды процестер дәл жасөспірімдер дағдарысы кезінде орын алады. Осындай процестердің нәтижесінде жасөспірімдерді невротикалық жағдайлар мен белгілер психологиялық кеңес беру арқылы анықталады [2].

Жасөспірімдердегі невроз толығымен қайтымды психикалық бұзылыс болып табылады. Жоғары жүйке қызметінің бұзылуынан туындайды және ол өзін былай көрсетеді (мазасыздық, қорқыныш, көңіл-күйдің өзгеруі, депрессия және т.б.) бұл фонда пайда болатын ауру психоэмоционалды шиеленіс және әртүрлі түрлерде көрінеді. Қазіргі дәуірде жасөспірімдерде невроздардың пайда болуына көптеген адамдар ықпал ететін факторлар бар, мысалы; толық емес отбасылардың саны артып келеді, жасөспірімдер стресстен зардап шегеді, ата-анасының ажырасуы, өгей әкесімен немесе өгей шешесімен өмір сүру, айтарлықтай ауыр оқу жүйесі, психоэмоционалды стрессті күшейтеді. Жасөспірімдік кезең -бұл ең маңызды кезең, әлеуметтік және эмоционалды қалыптасу үшін жастардың психикалық саулығы өте маңызды. Жасөспірім кезіндегі невроздың жиілігі айтарлықтай аз, балалық шаққа қарағанда, невроздың салыстырмалы түрде жоғары жиілігі (шамамен психоневрологиялық диспансерлерде есепте тұрғандар 15%) ол бала кезінен зардап шегетін жасөспірімдердің есебінен жасалады. Жасөспірімдердің қалыптасуы кезеңінде невроздар девиантты мінез-құлықтың туындауына әкелуі мүмкін [2].

Неврозды көптеген ғалымдар, соның ішінде психологтар, невропатологтар және физиологтар зерттеген. Неврозға қатысты Зигмунд Фрейд неврозды ішкі жанжал ретінде сипаттады. Альфред Адлер: "Невроз – бұл ауру емес, бұл дұрыс емес өмір салты", - деді. Карен Хорни: "Невроз-адамдар арасындағы дұрыс емес қатынастар нәтижесі" деді. З.Р. Ибодуллаева профессор (нервтер мен психика) кітабында невроз-бұл жүйке жүйесінің сыртқы және ішкі әрекеттердің нәтижесінде дамитын функционалды ауруы

делінген. Сонымен, невроз – бұл неврологиялық ауру. Неврозды Әбу Әли ибн Сина мұқият зерттеді медицина ғылымының ойшылы неврозді "бұл ауруда дене температурасы көтерілмейді, бірде-бір орган зақымдалмайлы, денеде көгерулер жоқ, бірақ науқастың нервтері зақымдалған"деп жазған [3].

ЮНИСЕФ мәліметтері бойынша-Невроз-бұл психикалық қорғаудың ерекше түрі ол травматикалық шындықтан қорғануға көмектеседі. Оның дамуы кейбір ішкі қақтығыстардан болады. Мұның себебі жанжал болуы мүмкін:

- баланың туа біткен табиғатын басу (жұмсақ, "әйелдік" баланы ұлында "нағыз ер адамды" көргісі келу);

- психофизикалық ақау (бала өзінің талаптарға сай сәйкессіздігін сезінеді, ол басқаларға қарағанда нашар көреді, тіпті олай болмаса да);

- белгілі бір сәтте өзін-өзі саналы түрде бағалаудың сәйкес келмеуі жеке тәжірибе негізінде психикаға енген санадан тыс өзін-өзі бағалау және басқалардың жеке басын бағалау [3].

Неврастения. Балалардағы неврастения Аурудың алдыңғы түрлерінен айырмашылығы, бұл нысан 1-2 жастағы кішкентай балада болуы мүмкін. Бұл неврозды тудыратын көптеген факторлар бар - себептері:

- тұқым қуалаушылық;
- жүктілікте ананың эмоционалдық тұрақсыздығы;
- қорқыныш;
- қатал жаза;
- ажырасу;
- қозғалысы;
- балабақшаға немесе мектепке барудың басталуы;
- отбасында қайтыс болу;
- мұғалімдер мен ата-аналардың алдын-ала ойластырылған көзқарасы;
- үйдегі шулы жағдай және басқа да психо-эмоциялық жарақаттар.

Мұндай формалар көбінесе "әйелдік" балаларда дамиды,әсіресе отбасына байланған ұлдарда ("генофильді", "генос" - тұқым және "фил" – сүю). Бала неврастениямен болса шаршау, денсаулықтың әлсіздігі және одан ата-ана ештеңе талап етпейді. Сонымен қатар, бәрі, тіпті балалар,оны қорғайды. Олар оған барлық жағынан беріле бастайды. Оған жауапкершілік жүктелмейді, және ол дәл осылай болғанын қалайды. Ол сынға алынбайды, айыпталмайды және бұл оған өте жақсы күй болып қалады. Ата-аналар мен мұғалімдер шынымен бұндай типті балаға ерекше тәсілді қолдану керек. Олар одан ештенені талап етпейді, бастысы сау және тыныш болса болды дейді. Жасөспірім капитуляция жасады және бәрі оның берілуінің заңдылығын мойындайды. Оның тез капитуляциясы мысалы: "егер мен сау болсам, мен Супермен болар едім!».Бұл невроз, бұл жағдайда бұл неврастения [4].

Обсессивті невроз. Обсессивті неврозға өзіндік ерекшеліктері бар предневроз әкеледі өзіндік ерекшеліктері бар предневроз да экстремалды эгоцентризм – тек өзіне, өз қауіпсіздігіне, өз әл-ауқатына,барлық басқа

адамдардың мүдделері мен мәселелерін елемеу,өзіне және денсаулығына қатысты,экстремалды мазасыздық пен күдік. Фобиялар өте жиі кездеседі – бір нәрседен немесе біреуден қорқу. Бұл фобияларда бәрі саналы: қауіп көзі және қауіптен қорғану,бала кіре берісте болғанда лифтке жалғыз кірмейді, ол анасымен бірге болса да кірмейді ол баспалдақпен көтеріледі, өйткені лифт бұзылып қалса, анасы да көмектеспейді. Мұндай бала көпшіліктен аулақ болады, өлімнен, жазатайым оқиғадан саналы қорқыныш және бұл қорқыныштар неврозға тән. Неврозбен балалар күмәнді қауіптен бас тартады. Мұндай баланың қауіпсіздігі, ата-анасының әл-ауқатымен тығыз байланысты. Ол өзіне сенімді емес және тек ата анасына үміттенеді. Өзінің ауырып қалуы немесе ата-анасына төнген кез келген басқа қауіп, мұндай бала үшін өткір психотравма [5].

Истерикалық невроз. Истериялық невроз жағдайында адамдар өте қатты өзімшілдікпен, талапшылдықпен, бейімділікпен сипатталады, әрқашан және барлық жағдайда, не болса да, басқалардан кінә іздейді. Истериялық неврозға әкелетін предневроздары бар. Балалар "элеуметтік инфантилизм" дері бар балалар, олар ерте балалық шақ кезеңдегі дамуды кешіктіреді. Қажет" және "мүмкін емес", "ұят" ұғымдарын елемеуді. "Мен қалаймын! және Мен қаламаймын!». Бұл неврозға дейінгі балалар тәуелсіз емес, мұндай балалар, әдетте, "бүгінгі күннің өзін теріс бағалайды. Бірақ олардың талаптары тым жоғары, бұл ғана емес, олардың менмендігі деңгейі жоғары болады. Кейде ол өзінің өзімшілдігін түсінеді, бір нәрседе таяқ бүгілгенін, қателескенін түсінеді және ол қарама-қайшы болып келеді: ол төзгісіз өзімшіл, мейірімді; содан кейін өте талапшыл, мойынсұнғыш; тәкаппар. Оның ішкі жанжалдары бар мысалы; тәкаппарлық, жоғары талаптар мен өмірден қорқу, өздеріне деген сенімсіздік. Ол даулы және ішкі күрес, "қаламаймын" бірақ "қажет"," мен қалаймын", бірақ "мүмкін емес","ұят" арасындағы күресте,қақтығыста жүреді.[4]

Балалардағы невроздарды емдеу

Білікті дәрігерлердің көмегімен зерттелген патологиялармен күресу керек. Емдеудің негізгі әдісі - невроздармен психотерапия. Ол жеке, үйірме шеңберінде және басқа науқастармен бірге жүзеге асырылады. Дәрігер әр балаға жеке емдеу әдісін таңдайды. Балалардағы невроздармен дайындалудың маңызы зор. Әдетте, мидағы қан айналымын жақсарту үшін өсімдік қорғау құралдары, витаминдер кешені және дәрілік заттар қолданылады. Дәрі таңдау - тек дәрігер, сіз балаға өзіңіздің есірткі бере алмайсыз [1].

Балалардағы невроздардың профилактикасы

Алдын алу шаралары кез-келген дәрі-дәрмектерді қабылдауды қажет етпейді. Кішкентай балалардағы невроздардың алдын алу және олардың одан әрі дамуын тоқтату үшін, күн тәртібін қалыпқа келтіреді, отбасында жайлы эмоционалды ахуал қалыптастырады, дұрыс тәрбиелеу және шынайы тәрбиелеу. Егер бала психикалық бұзылуларға бейім болса, жақсы психологты және қызықты хоббиді таңдау қажет. Нейрозға арналған ойындар

мен арт-терапия , арнайы балалар топтарына бару, жануарлармен сеанстар өткізу тиімді болады [2].

Баланы немесе жасөспірімді осы аурудан құтқару үшін, барлық реніштерді, уайымдарды және кінәні жою керек, сонымен қатар оның себебін анықтау керек. Невроздарды емдеудің әр түрлі маңызы бар мысалы: гипноз сияқты психотерапия әдістері (егер жасөспірім обсессивті қорқыныш, мазасыздық байқалса), аутогендік жаттығулар, психоаналитикалық терапия (ішкі қақтығыстарды, кешендерді тануға көмектеседі). Дәрі-дәрмек емдеу қосымша емдеу ретінде тағайындалады. Алайда дәрі-дәрмектер жағдайды жақсартуы да, нашарлатуы да мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Көбінесе жасөспірімдерге шөптерге негізделген дәрі-дәрмектер тағайындалады, мысалы валериан, аналық, түймедақ. Аурудың уақтылы алдын алу бұл жүйке аурулары мен ұзақ мерзімді емдеуді болдырмайды. Ата-аналарға балаңыздың психологиялық денсаулығын бақылау керек [6].

Қорытындылай келе өзіне сенімді, нақты өмірге дайындалған, қалыпты және өмірде ең бастысы өзімшілдіктен айырылған адамдарда невроз болмайды деп айтуға болады. Бала өзін жақсы көруі керек, оның өзімшілдігі табиғи, бірақ ол да солай өз ортасын – анасын, әкесін, достарын, қаласын, табиғатын, өзін жақсы көруі керек.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Бекмиров Т.Р. НЕВРОЗ – ЗАБОЛЕВАНИЕ? ЧТО НАМ НУЖНО ЗНАТЬ О НЕМ //Интернаука. 2021. № 41 (217). С. 77-78.
2. Яна Игоревна Архипенко статья “Невроз у подростка” на сайте [//spravochnick.ru/psihologiya](https://spravochnick.ru/psihologiya).
3. Невротические и соматоформные расстройства: методические указания для студентов по дисциплине «Психиатрия» / Е.А. Шитов, Д.И. Шустов, Д.С. Петров, А.В. Меринов; ГБОУ ВПО РязГМУ Минздрава России. – Рязань: РИО РязГМУ, 2013. – С. 305
4. Abdivalievna A.N. Psychodiagnostics of children with attention deficiency syndrome and hyperactivity //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. –2021. –Т. 11. –No. 3. –С. 2352-2355.10.10.https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health.
5. Зарифбой Ибодуллаев. Асаб ва Рухият. Ташкент – 2015,
6. <https://www.unicef.org/kazakhstan> // Невроз у детей.

ӘОЖ 159.9

БАЛАНЫҢ АТА-АНАСЫНА БАУЫР БАСУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Ғылыми жетекші: Ақымбек Г. Ш. әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға
оқытушы, докторант
3 курс студенті, 6B03103-Психология
Егінбаева Шынар Канатовна
Астана халықаралық университеті
Астана, Қазақстан
Kanatovna_03@mail.ru

Соңғы онжылдықтардағы эмоционалдық байланыс мәселесі психология ғылымы мен психикалық денсаулық пен әл-ауқат туралы ғылымдардың әртүрлі бағыттарын ұсынатын ғалымдар мен практиктердің мүдделеріне бағытталған. Қазіргі психологияда бауыр басу баланың жақын ересек адаммен қарым-қатынасын қарастырады. Бауыр басу феномені – бұл баланың және жақын туыстың, ата-ананың қарым-қатынасынан туындайтын эмоционалды байланыс.

Балалардың әл-ауқатының бастауы сәбилік және ерте балалық шақтан басталады. Баланың әл-ауқатының ең алғашқы көрсеткіштерінің бірі – ата-анаға бауыр басу, сонымен қатар нәрестенің психикалық денсаулығының көрсеткіштері.

Бұл жұмыстың өзектілігі баланың психикалық дамуы мен әл-ауқатына анамен эмоционалдық байланыс сипатының әсер ету дәрежесімен анықталады. Өсіп кележатқан ұрпақтың әл-ауқатқа жетуі балалардың, жасөспірімдердің және жастардың қоғамдағы орнының маңызды белгісі болып табылады. Сонымен қатар, балалық шақтағы әл-ауқатқа қол жеткізуді болжаушылар мәселесі психологияда өте аз зерттелген өмір сапасы және психикалық денсаулықтың отбасылық қатынастармен байланысы туралы жеткілікті ақпарат жоқ. Осыған байланысты бастауыш мектеп жасындағы әл-ауқатқа жетудің шарты ретінде ата-анаға бауыр басуды зерттеудің өзектілігі сөзсіз.

Бұл жұмыстың мақсаты – ата-анаға бауыр басу ерекшеліктерінің бастауыш мектеп жасындағы балалардың психологиялық жай-күйіне әсерін зерттеу. Баланың ата-анаға бауыр басуы психологиялық жайлылықтың болжамы болып табылады деп есептелді.

Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың балалардың психикалық және жеке дамуына әсері ететіні сөзсіз [1]. Джон Боулби еңбегінде бауыр басу теориясы қазіргі заманғы түсіндірме тұжырымдамалардың бірі ретінде өмір бойы бейімделудің жеке вариацияларын талдаудың негізі ретінде қарастырылады [2]. Д.Боулби және М.Эйнсворт баланың анаға бауыр басуының үш түрін анықтады: сенімді, сүйіспеншіліктен аулақ болу және мазасыз [2]. М.Микулинджер әріптестерімен бірге сенімді бауыр басудың эмоцияларға, реттеуге, психологиялық қызметке және просоциалдық мінез-құлыққа пайдалы әсері туралы мәселені көтереді [3].

Бауыр басу теориясы балалардың әлеуметтік әлемге қатысты өзін қалай көретінін түсіну үшін негіз береді. Д.Боулби бауыр басу мінез-құлқын баланың қауіп төнген жағдайдағы бауыр басқан адамға жақындауға деген ұмтылысы ретінде қарастырады [2]. Демек, сенімді бауыр басу түрі бар бала «осы әлемде сенімді», ал қиын жағдайларда «олармен тиімді күресуге немесе көмекке жүгінуге» қабілетті [4]. Д.Боулби-дің көзқарасы бойынша, қажеттіліктері дұрыс қанағаттандырылмаған балалар қоршаған әлемді ыңғайсыз және сенімсіз көреді, сондықтан олар сыртқы қиындықтарға «не оны болдырмау арқылы, не онымен күресу арқылы» әрекет ете алады [4]. И.А.Симоненко өмірдің алғашқы жылдарында қалыптасқан ерекше бауыр басу стилі, яғни таным мен мінез-құлықтың тұрақты үлгілері кейіннен басқа жақын қарым-қатынастарда және кейінгі әлеуметтік өзара әрекеттесулерде көрінетінін атап өтеді [5].

Осылайша, анасына сенімді бауыр басу стилі бар балалар жағымды мінез-құлыққа ие болады, бауыр басқан адамдары арқылы алынған қолдауды шебер пайдаланады, қиын жағдайларда бауыр басқан адамдарының қолжетімділігі мен жауап беруіне сенімділік, жақындық пен зерттеушілік мінез-құлық арасындағы тепе-теңдікті көрсетеді [2]. Керісінше, аналық бауыр басудан аулақ және мазасыздық стилі бар балалар теріс мінез-құлық үлгілеріне ие және ата-аналарымен суық күйде әрекеттеседі. Л.А.Асламазова, Р.Ж.Мұхамедрахимов және Е.А.Вершининаның пікірінше, балалардағы бауыр басудың болмауы мінез-құлқының жағымсыз көріністері отбасының түріне (туған, асырап алған), мүгедектіктің болуына, баланың жынысына байланысты [6].

Бірқатар зерттеулерде көрсетілгендей, ата-анасына бауыр басқан балалар құрбыларымен және ересектермен қарым-қатынасының жоғары деңгейімен, ата-анасының күткен талаптарын орындауымен және эмоционалды реттеудің тиімдірек болуымен сипатталады [7]. Т. Гросс ата-анаға бауыр басқан балалардың әлеуметтік мінез-құлқын үш негізгі механизм арқылы анықтады: ішкі жұмыс үлгісі, эмоцияларды реттеу және балалардың мотивациясын қалыптастыратын бақылау дағдылары [8]. Н.Л.Плешкова мектепке дейінгі жаста бауыр басу үлгісі нәрестелік кезеңдегі депрессия белгілерінің болуына және балалардың балабақшаға баруына байланысты өзгеретінін атап өтеді [9].

Ата-анаға бауыр басу қолайсыз жағдайларда негізгі қорғаныс факторы болып табылатынын ескеру қажет, бұл күресу дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Н.Н.Авдеева, отбасында және интернаттық мекемелер жағдайында тәрбиеленетін балалардың бауыр басу ерекшеліктерін зерттей отырып, баланың өзіне деген көзқарасы анаға бауыр басу дәрежесіне байланысты екенін көрсетті: бауыр басу неғұрлым жоғары болса, өзіндік имидждің даму деңгейі соғұрлым жоғары болады [10].

Баланың мотивациялық саласының қалыптасу ерекшеліктерін зерттеген Г.Г.Филиппова босанғаннан кейінгі кезеңде анада бауыр басу сезімі белсенді

түрде қалыптасатынын, бұл ананың балаға эмоционалды байланысын, жеке қабылдауын және баланың ішкі әлеміне, оның дамуы мен өзгеруіне қызығушылығын қалыптастырумен сипатталады. Нәтижесінде нәресте мен ата-ананың тұрақты байланысы қалыптасады [11].

А.С.Спиваковская баланың қалыптасуындағы әкенің тәрбиелік ұстанымы анаға бауыр басуынан біршама артта қалғанын айтады, өйткені көп жағдайда әкеге бауыр басу балалардың ересек уақытында жүзеге асуы мүмкін [11].

Қорытындылай келе, біз баланың құрдастарымен және өзімен қарым-қатынасының сипаты ана мен әкеге бауыр басу түріне байланысты деп санаймыз, сонымен қатар отбасылық тәрбие стилімен, ата-ананың балаға деген қарым-қатынасының ерекшеліктерімен анықталады, бұл үйлесімді қарым-қатынас орнату үшін бауыр басу құбылысын зерттеудің маңыздылығын анықтайды.

Осылайша, ғылыми зерттеулерді талдау ата-ананың жеке басы мен оның балаға деген көзқарасы арасында байланыс бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алайда, ата-ана мен баланың жеке қасиеттері мен отбасылық тәрбие стильдерінің арақатынасы туралы эмпирикалық дәлелдер жеткіліксіз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Cassidy J., Shaver P. R. Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications. New York, NY: Guilford, 2008. 925 p.
2. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. 2-е изд. Москва: Канон+, 2016. 270 с.
3. Mikulincer M., Shaver P. R. Enhancing the «Broaden and Build» Cycle of Attachment Security in Adulthood: From the Laboratory to Relational Contexts and Societal Systems // International journal of environmental research and public health. 2020. Vol. 17, № 6. P.
4. Bowlby J. Attachment and loss, volume 2: Separation: Anxiety and anger. London: Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis, 1973. 429 p.
5. Симоненко И. А. Привязанность и ее влияние на здоровье и развитие ребенка. Психотерапия привязанности в детском возрасте. Курск: КГМУ, 2014. 242 с.
6. Асламазова Л. А., Мухамедрахимов Р. Ж., Вершинина Е. А. Опыт институцио-нализации и уровень здоровья как факторы поведения привязанности у детей в замещающих семьях // Психологический журнал. 2019. Т. 40. № 1. С. 47-58.
7. Mikulincer M., Shaver P. R. Attachment orientations and emotion regulation // Current Opinion in Psychology. 2019. Vol. 25. P. 6–10.
8. Gross J. T., Stern J. A., Brett B. E., Cassidy J. The multifaceted nature of prosocial behavior in children: Links with attachment theory and research // Social Development. 2017. Vol. 26, № 4. P. 661-678.

9. Плешкова Н. Л. Развитие привязанности у детей от одного года до четырех лет // Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология и педагогика. 2018. Т. 8. Вып. 4. С. 396–408.

10. Авдеева Н.Н., Хаймовская Н.А. Развитие образа себя и привязанностей у детей от рождения до трех лет в семье и доме ребенка. – М.: Смысл, 2003. – 152 с.

11. Филиппова Г.Г. Психология материнства / Г.Г. Филиппова. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240 с.

ӘОЖ 159.9

ЖАСТЫҚ ДАМУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЗЕЙІННІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Ақымбек Г. Ш. әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға оқытушы, докторант
3 курс студенті, 6В03103-Психология,
Жақсылық Ұлжан Ертөстікқызы
Астана халықаралық университеті
Астана, Қазақстан
ulzhan.zhaksylyk04@mail.ru

Зейін – адамзат баласының танымдық қызметтерінің барлық үрдістерін ұйымдастыратын таным формасының құрылымдық бөлігі.

Зейін негізгі нысаннан алшақтаған кезде психикалық белсенділіктің бір нысанға бағыттылауы мен шоғырлануын қызметі. Осылайша, бұл психикалық процесс сыртқы және ішкі кез – келген қызметті сәтті жүзеге асырудың шарты болып табылады, ал оның өнімі – оның сапалы орындалуы [1]. Зейін сыртқы және ішкі көріністерге ие. Біріншісіне шиеленісті қалып, шоғырланған көзқарас, екіншісіне – денедегі өзгерістер, мысалы, жүрек соғу жиілігінің жоғарылауы, тыныс алу, қандағы адреналиннің бөлінуі және т.б. [2].

Зерттеу барысында педагогикалық, психологиялық және әдістемелік әдебиеттерге шолу, талдау – жинақтау, жүйелеу әдістері қолданылды. Зейіннің дәстүрлі түрлері зейінді болу мақсатына және оны сақтау үшін ерікті күш – жігерді қолдануға байланысты бөлінеді. Бұл классификация еріксіз, ерікті және еріксізден кейінгі назар аударуды қамтиды. Еріксіз ынталандырудың ерекшеліктерінен, негізгі нысанмен белсенділіктен туындайды, адамның мүдделерімен, қажеттіліктерімен, бейімділіктерімен байланысты. Ерікті зейін саналы түрде «мұқият болу» мақсатын және оны сақтау үшін ерікті күш – жігерді қолдануды қамтиды. Мысалы, бала үй

тапсырмасын дайындауды жалғастыра отырып, алаңдаушылыққа қарсы тұрады. Еріксіз назар ісәрекеттің мақсаты нәтижеден орындау процесіне ауысқанда және зейінді сақтау үшін ерікті күшжігердің қажеттілігі жоғалған кезде байқалады [3].

Оның қасиеттерінің қалыптасуы зейіннің даму деңгейі туралы айтады: концентрация, тұрақтылық, таралу және ауысу. Шоғырлану адамның жұмысқа қаншалықты терең енуімен анықталады. Тұрақтылықтың көрсеткіші – нысанға назар аудару уақыты және одан алшақтау саны. Ауысу бір нысаннан немесе әрекеттен екіншісіне ауысуда көрінеді. Бөлу адам бір уақытта бірнеше әрекеттерді орындаған кезде орын алады, мысалы, бөлмеде қозғалу кезінде өлең айту [4].

Адамның өмірі мен іс – әрекетіндегі зейін көптеген түрлі функцияларды орындайды. Ол қазіргі уақытта қажет емес психологиялық және физиологиялық процестерді белсендіреді және тежейді, ағзаға түсетін ақпаратты оның өзекті қажеттіліктеріне сәйкес ұйымдастырылған және мақсатты таңдауға ықпал етеді, бір объектіге немесе қызмет түріне таңдамалы және ұзақ уақыт шоғырлануды қамтамасыз етеді [5]. Танымдық процестердің бағыты мен селективтілігі зейінмен байланысты. Зейін қабылдаудың дәлдігі мен егжей-тегжейін, есте сақтаудың беріктігі мен селективтілігін, ақыл-ой әрекетінің бағыты мен өнімділігін анықтайды [6].

Төменде зейін және оның негізгі түрлерінің сипаттамасын қарастырамыз:

Бұл табиғи және әлеуметтік шартты зейін, тікелей және жанама зейін, еріксіз және ерікті зейін, сезімтал және интеллектуалды зейін деп бөлінеді.

Табиғи зейін адамға туғаннан бастап ақпараттық жаңалықтың элементтерін алып жүретін белгілі бір сыртқы немесе ішкі ынталандыруларға таңдамалы түрде жауап берудің туа біткен қабілеті түрінде беріледі. Табиғи зейіннің бұл түрі адамның онтогенездегі алғашқы танымдық қасиеті болып табылады. Табиғи зейін анасының даусына көз тоқтату, ему кезіндегі анасының көзіне қарау сияқты құбылыстармен түсіндіруге болады [7].

Әлеуметтік негізделген зейін оқыту мен тәрбиелеу нәтижесінде өмір бойы қалыптасады. Әлеуметтік зейіннің қалыптасуына баланың өмір сүретін ортасы, ондағы құбылыстар мен үрдістердің қанықтық деңгейі мен табиғи зейіннің деңгейі тікелей әсер етеді. Әлеуметтік зейін қоғамдық негізде қалыптасатын зейін түрі болып саналады [8].

Тікелей зейін ол бағытталған және адамның өзекті мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкес келетін нысанмен ғана басқарылады. Зейіннің бұл түрін басқаша айтқанда «мақсатты зейін» терминімен де қолданады. Делдалдық зейін қимылдар, сөздер және т. б. сияқты арнайы құралдармен реттеледі [9].

Еріксіз зейін ерік – жігердің қатысуымен байланысты емес, ал ерікті міндетті түрде ерікті реттеуді қамтиды. Еріксіз зейін аудару белгілі бір уақыт ішінде бір нәрсеге назар аудару үшін күш салуды қажет етпейді, ал ерікті барлық осы қасиеттерге ие. Соңында сезімтал және интеллектуалды зейінді

ажыратуға болады. Біріншісі, ең алдымен, эмоциялармен және сезім мүшелерінің таңдамалы жұмысымен, ал екіншісі — ойдың шоғырлануы мен бағытымен байланысты [10].

Сәбилік шақтағы зейіннің даму ерекшеліктері. Баланың тітіркендіргіштеріне алғашқы реакциялар туылғаннан кейін бірден байқалады. Ол қатты дыбысқа діріл арқылы реакция танытады, тым ашық жарықтан көз жанары жиырылып, жұмады. Туа бітті рефлексдердің пайда болуы зейіннің қызмет ету үрдісімен тікелей байланысты [11].

Зейіннің қарапайым көрінісі – бұл нәресте сигналды жақсы қабылдау үшін анализаторын орнатқан кезде шоғырлану реакциясы. Өмірдің 2 – 3 – ші аптасында нәресте қатты дыбыспен есту шоғырлануын байқай алады, бұл кезде нәресте үнсіз қалады және қозғалысын тоқтатады. Өмірдің 3 – 4-ші аптасында ересек адамның бет – әлпетіне және баламен сөйлескен кезде есту қабілетіне назар аударылады. Жаңа туған нәресте, әрине, оған не айтылғанын түсінбейді, бірақ тыңдайды. Осылайша, белсенді оятуға көшудің алғышарттары жасалады. Өмірдің бірінші айының соңында бала жаңа күшті ынталандыруларға назар аударады. Ересек адам нәресте үшін ең маңызды тітіркендіргішке айналады. Сонымен, 2-3 айлық бала. ұзақ уақыт бойы ананың бетіне, содан кейін онымен қарым-қатынас контекстіне енетін заттарға назар аударады. Айта кету керек, нәресте кезінде ең айқын шоғырлану қарым-қатынасқа және ересектермен бірлескен іс-әрекетке енгізілген ынталандырулардан туындайды. Сәбилік шақта зейіннің әрі қарай дамуы оның заттарды ұстауға дағдылануымен тікелей байланысты болады. Себебі, бала қолына затты ала отырып, оған зейін аударады. Қол саусақтарының дағдылары арқылы затты ары – бері аударып, оның негізгі қасиеттерін аңғарады. Бұл шамамен сәбидің 6 ай шағына тұспа – тұс келеді. 6 – 7 айда затты мақсатты түрде ұстап, 8 – 9 айында затқа 10 – 15 минут тұрақты назар аудара алады. Осының салдарынан балада өзіндік ойынның алғышарттары қалыптасады. Бір жастың соңында заттарды манипуляциялау негізінде бала екі затпен бір уақытта әрекет еткенде зейіннің таралуы пайда болады; ауысу жақсарады, мысалы, нәресте шарларды қорапқа салып, назарын бір доптан екіншісіне ауыстырады [12].

Сонымен, берілген деректерді қорыта отырып, нәрестелік шақтағы зейіннің мынадай ерекшеліктерін келтіреміз:

- нәрестелік шақта зейін тұрақтылық реакциясы ретінде қалыптасады;
- зейін олардың қоршаған ортадан ақпарат алуын, эмоцияларға кенелуін және заттарды мақсатты тануын қамтамасыз етеді;
- зейін тұрақтала отырып нәрестенің танымдық саласының дамуының алғышартына айналады;
- зейін дамуы арқылы әртүрлі мінез
- құлық формалары мен әрекет түрлері қалыптасады.

Ерте жастағы зейін дамуының ерекшеліктері. Ерте балалық шақта зейіннің дамуы жүруді, тақырыптық белсенділікті және сөйлеуді игеру кезінде жүреді. Өздігінен жүру балаға заттардың кең аймағын қол жетімді

етеді, осылайша оның зейін көлемін кеңейтеді. Кеңістіктегі қозғалыс нәресте үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, енді ол өзі назар аударатын нысанды таңдайды.

Заттардың мақсатын, функцияларын игеру, олармен әрекеттерді жетілдіру, бір жағынан, объектілердегі көптеген тараптар мен белгілерге назар аударуға, екінші жағынан, зейіннің қасиеттерін - үлестіруді, ауыстыруды жақсартуға мүмкіндік береді [13].

Сөйлеуді игеруге байланысты нәресте тек заттарға ғана емес, сөз тіркестерінде де назар аударуды үйренеді. Ол ересек адамның нұсқауларына жауап бере бастайды, егер ол қысқаша тұжырымдалған болса және балаға таныс әрекеттерді немесе заттарды көрсетсе - бала оларды өз бетінше орындай бастайды. 1,5 жаста балалар бір құрамды нұсқаулықтарды орындай алса, 2 жасқа жеткенде ересектердің басшылығы арқылы қос құрамды нұсқаулықтарды орындайды. Ал, 3 жастағы қалыпты даму жағдайындағы бала өз бетінше - 3 құрамды нұсқаулықтарды орындауға көшеді. Осылайша, зейін қасиеттері де бірге дамиды.

Сөйлеуді түсіну кезінде ерте жастағы бала сөзге, оның мағынасына назар аударады. Енді көрнекі қолдауы жоқ бала қысқа өлеңдерді, ертегілерді, әндерді мұқият тыңдайды, егер олар сөйлейтін ересек адамның сөйлеуі мен мимикасының мәнерлілігімен бірге жүрсе оны қайталауға тырысады.

Сөйлеудің дамуы ерікті назар элементтерінің пайда болуына әкеледі. Ересек адам оны басқара алады. Бұл сөз зейінді ұйымдастыру құралы ретінде әрекет етеді.

Дегенмен, бала 8-10 минут ішінде қызықты әрекеттерді орындай алатынына қарамастан, ол зейінді ауыстыру мен таратуда айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Егер бала бір іспен айналысып жатса – ол ересектердің сөзіне назар аудармайды. Мысалы, сурет салу кезінде ол бояу құмырасын аударып алғанын байқамайды, ересек адамның оны көтеру туралы нұсқауына жауап бермейді. Екінші жағынан, баланың назары тақырыпқа немесе іс-әрекетке өте әлсіз бекітілген, тұрақты емес. Ол тереңге енбестен беткі қабатта сырғанайды. Сондықтан бала басталған істі тез тоқтатады. Қуыршақпен қатты ойнаған бала құрдастарынан машинаны көреді-ал қуыршақ ұмытылады. Зейінді шоғырландыру қабілеті баланың объектілердің елеусіз, бірақ ең жарқын белгілерін түсіретіндігінде көрінеді. Олардың жаңалығы жоғалғаннан кейін эмоционалды тартымдылық жоғалады, оларға назар аударылады [14].

Мектеп жасына дейінгі кезеңдегі зейіннің даму ерекшеліктері. Мектепке дейінгі жаста өзгерістер зейіннің барлық түрлері мен қасиеттеріне қатысты болады. Оның көлемі артады: мектеп жасына дейінгі бала 2 – 3 затпен әрекет ете алады. Баланың көптеген әрекеттерін автоматтандыруға байланысты зейінді бөлу мүмкіндігі артады. Назар тұрақтылығы дами түседі. Бұл балаға мұғалімнің басшылығымен, тіпті қызықсыз болса да, белгілі бір жұмысты орындауға мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі балалық шақта әртүрлі ынталандырулардан туындаған алаңдаушылықтың ұзақтығы төмендейді,

яғни зейіннің тұрақтылығы артады. Аландату ұзақтығының күрт төмендеуі 5,5 жастан 6,5 жасқа дейінгі балаларда байқалады. Яғни, бұл баланың мектепке баруының нақты осы жаста басталуының негізі болады.

Ерікті зейіннің дамуы оны басқару құралдарын игерумен байланысты. Бастапқыда – бұл сыртқы құралдар, демонстрациялық қимыл, ересек адамның сөзі. Үлкен мектепке дейінгі жаста мұндай құрал жоспарлау функциясын алатын баланың сөйлеуі болады. Осылайша, ерікті зейінді дамыту тек сөйлеуді дамытумен ғана емес, сонымен бірге алдағы іс – әрекеттің мағынасын түсінумен, оның мақсатын түсінумен де тығыз байланысты. Зейіннің бұл түрінің дамуы мінез – құлық нормалары мен ережелерін игерумен, ерікті әрекеттің қалыптасуымен де байланысты [15].

Мектеп жасындағы балалардың зейін дамуының ерекшеліктері. 7 жастан кейінгі баланың негізгі қызметі – мектепте оқу. Бұл әрекет барлық психикалық процестерге айтарлықтай өзгерістер енгізеді. Оқу іс – әрекеті жаңа жоғары талаптар қоятын болғандықтан балалардың зейіні де өзгереді. Үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың сыныпта жұмыс істеуге қажетті дайындығының болмауы, ең алдымен, сабақтың мазмұнына, мұғалімнің талаптарына және өз іс-әрекеттеріне назар аудара алмауынан көрінеді, бұл мұғалімнің жиі және маңызды ескертулерін тудырады [39, 251 б.].

Бірақ сыныпта және үйде сәтті жұмыс істеу үшін қажетті зейін қасиеттерін тек ішінара балабақшада немесе отбасында дамытуға және дайындауға болады. Олар кішкентай оқушының оқу іс – әрекетінде қалыптасады.

Бірінші сынып оқушысының зейіні бұл жас кезеңінің бастапқы сатыларында мектеп жасына дейінгі балаларға тән белгілерді сақтайды. Назар аудару көлемі орташа, бірінші сынып оқушылары суретті бір уақытта қарап, мұғалімнің оның авторы – суретшісінің өмірі мен қызметі туралы әңгімесін тыңдай алмайды [16].

I - II сынып оқушылары әңгімеде немесе сөйлемде басты, маңызды нәрсеге әлі де назар аудара алмайды. Егер, мысалы, тапсырма көбелектер ұшып келген сары және қызыл раушандар туралы болса, оқушылар көбелектердің түсін, олардың түрлерін талқылау үшін сандармен операциядан оңай «сырғып кетеді», оларды қайда және қашан ұстағанын есіне түсіре бастайды.

I—III сынып балаларында әлі де сақталатын эмоционалды қозғыштықтың жоғарылауы олардың орындаған жұмысын немесе мұғалімнің әңгімесін түсінуге кедергі келтіреді. Олардың назарын аударатын тұтастықтың шамадан тыс екпінді компоненттері кейде әңгімеде немесе суретте негізгі рөл атқармайтын жеке кейіпкерлер, кейіпкерлердің жеке әрекеттері, мысалы, соққы, асығыс, жасырынып, кейде тіпті сыртқы келбеттің кейбір ерекшеліктері: кейіпкердің шаш үлгісі, қылыш ілулі тұрған ақ таспа. Дәл сол себепті, балалар мұғалімнің сабақта келтірген мысалын осы мысалды бекіту үшін қолданған ережеден гөрі жиі және жақсы есте сақтайды [17].

Қалыпты даму жағдайындағы балалармен қоса сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың да зейін дамуының ерекшеліктерін салыстырмалы түрде ұсынамыз:

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар мектеп жасындағы балалардың ерекшеліктерінің бірі – зейіннің бұзылысы. Бала оқу процесіне кедергі келтіретін кез – келген сыртқы ынталандыруға оңай және тез алаңдайды. Зейін тұрақсыздығына байланысты заттардың негізгі белгілерін бөліп көрсете алмайды. Бірқатар психологтар бұл құбылысты балалардың жас ерекшеліктерімен байланыстырады. Себебі, мектеп жасындағы баланың биологиялық жасы мен даму деңгейінің сай болмауы да зейіннің артта қалуына әсер етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Выготский, Л. С. Развитие высших форм внимания в детском возрасте: хрестоматия по вниманию [Текст]: под ред. А.Н.Леонтьева, А.А. Пузыря, В.Я. Романова / Л. С. Выготский.- М., 1976. - С. 184-219.
2. Головин, С.Ю. Словарь практического психолога [Текст] / С.Ю. Головин.- М.: АСТ, 2001.- 800 с.
3. Ланге, Н. Н. Психологические исследования. Закон перцепции. Теория волевого внимания [Текст] / Н. Н. Ланге.- М.: Одесса, 1999. - С.5-6
4. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития [Текст]: под редакцией А. А. Реана.- СПб.: «прайм - ЕВРОЗНАК», 2005.-416 с.
5. Урунтаева, Г. А. Практикум по детской психологии [Текст]: пособие для студ. пед. ин-тов, учащихся пед. училищ и колледжей, воспитателей дет. сада / Урунтаева Г. А., Афонькина Ю. А. ; под ред. Г. А. Урунтаевой. - М. : Просвещение; ВЛАДОС, 2009. - 292 с.
6. Черемошкина, Л.В. Развитие внимания детей: популярное пособие для родителей и педагогов [Текст] / Л.В. Черемошкина.- 1997. – 224 с.
7. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Текст] / Рубинштейн С. Л.- СПб.: Питер, 2004. - 720 с.
8. Палагина, Н.Н. Психология развития и возрастная психология: учебное пособие для вузов [Текст] / Н.Н.Палагина.- М.: Московский психолого- социальный институт, 2005. - 234 с
9. Дормашев, Ю. Б. Психология внимания [Текст] / Ю. Б. Дормашев, В.Я. Романов.- М.,1999. – 215 с.
10. Дубровинская Н.В. Некоторые характеристики внимания в онтогенезе: психологический журнал [Текст] / Н.В. Дубровинская.- 1982. - Т.3. - №5. - С. 54-65.
11. Алдамұратов Ә. Психология садаларының бағдарламалары. Алматы: Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академижының Республицалық баспа кабинеті, 2000. — 86 б.

12. Леонтьев, А. Н. Очерк развития психики [Текст] / А. Н. Леонтьев.- М.: Флинта: Наука, 2008. – 56-59 с.

13. Солдатова, Е.Л. Психология развития и возрастная психология. Онтогенез и дизонтогенез: серия «Высшее образование» [Текст] / Е.Л. Солдатова, Г.Н. Лаврова.- М.: Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 384 с.

14. Титченер Э. Б. Внимание: психология внимания [Текст] / Э. Б. Титченер.- М.: ЧеРо, 2001.- С. 26-48.

15. Фридман, Л.М. Психология детей и подростков: справочник для учителей и воспитателей [Текст] / Л.М. Фридман. - М.: Институт Психотерапии, 2003. - 480с.

16. Джемс У. Внимание: хрестоматия по вниманию [Текст] / У. Джемс.- М.: ЧеРо, 2009. - С. 51-

17. Безруких М.М., Ефимова С.П. Знаете ли вы своего ученика? Пособие для студентов пединститутов, педучилищ и колледжей и родителей. – 2-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 1997. – 231 с.

УДК 159.942.5:616.852.1

ПСИХОТРАВМА ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ

Ғылыми жетекшілер: Кашаганова Кулжамал Тугельбаевна, психология ғылымының магистрі,

Абсатарова Гулбану Пернекуловна, психология ғылымының магистрі
5 курс студенттері, В086- Жалпы медицина мектебінің

Жақсын Ақнұр Әлиядарқызы,

Жолмұхамбетова Жанерке Берікқызы,

С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университеті,
Алматы, Қазақстан.са

Соңғы жылдары психотравма және оның адамға әсерін зерттеуге көп көңіл бөлінуде. Яғни қазіргі заманның бірден-бір өзекті мәселесі деп айтсақта артық болмайды.

Психотравма деген не? Психотравма – адамның өз өміріндегі қайғылы оқиғаға эмоционалдық реакциясы. Психотравма туралы алғаш айтқан Зигмунд Фрейд 1905 жылы бұл ұғымды медициналық тәжірибеге енгізді. Бұл адамға қарсы жасалған ауыр стресс немесе зорлық-зомбылықты бастан кешірудің нәтижесі. Айта кету керек, психотравма аурудың өзі емес, бұзылудың ықтимал себебі болып табылады. Әр адамның өмірінде жан түршігерлік оқиғалар болады. Мысалы: ата-ананың немесе жақын адамның қайтыс болуы, көлік апаты, физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылық, немесе табиғи апаттар, ауыр және ұзақ мерзімді ауру. Бірақ қарапайым өмірлік қиындықтардан айырмашылығы, психологиялық жарақаттанған оқиғалар әдетте кенеттен болады, адамның өзінің немесе жақындарының

өмірі мен денсаулығына қауіп төндіреді, оның бақылауынан тыс болады және оның қауіпсіздік сезімін бұзады. Нәтижесінде ол өзінің сезімін нашарлатып, өзін сенімсіз сезіне бастайды.

Көптеген адамдарда жиі кездесетін жағдайлар, баланың ата-анасы қадағалауынан тыс қалудан қорқуы, сирена немесе көлік сигналынан қорқуы, көбінде балабақша тәрбиешісі немесе мектеп мұғалімі айқайынан қорқуы.

Неліктен тәрбиеші балабақшадағы топтағылардың бәріне айқайлағанымен, бұл оқиға тек бір балаға ауыр тиіп, болашақта оның дамуына ықпал етті. Өйткені, бұл оқиғалар генетикалық бейімділігі бар және отбасында жағымсыз ортада өскен адамдарда жарақатқа айналады және психикалық ауруға әкеледі. Ата-анасы үнемі дауласатын балада бұл ауруға генетикалық бейімділік болса, депрессияға ұшырау ықтималдығы жоғары. Белгілі бір фактор адам үшін травматикалық оқиғаға айналады және болашақта оның мінез-құлқы мен қабылдауында із қалдырады, ал болашақта психикалық ауру дамуы мүмкін. Балалық шақтағы психотравманың жиі кездесетін себептері: қорлау және құнсыздану, баланың мүдделеріне немқұрайлы қарау, отбасылық ортаның бұзылуы, ата-ананың баланы шектен тыс қорғауы, сондай-ақ физикалық зорлық-зомбылық. Зерттеулер көрсеткендей, зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар келешекте алаңдаушылық, депрессия, өзін-өзі бағалаудың төмендігі, жарақаттан кейінгі күйзеліс белгілері мен суицидтік әрекеттерден зардап шегеді.

Психожарақат – белгілі бір аурудың немесе жағдайдың дамуын толық түсіндіре алмайтын жалпы теориялық түсінік. Сонымен қатар, Н.И. Козлов «психикалық травма» және «психологиялық травма» ұғымдарын ажыратты. Психикалық травма психиканың қалыпты функциясының бұзылуына әкеледі (жақын адамдарын танымай қалады, зейіні өзгереді, сөйлеуі біртүрлі, жадында өзгерістердің болуы, ойлаудың бұзылыстары). Ал психологиялық травма алған жағдайда психикалық бұзылулар болмайды, адам әлі де шешім қабылдауға және жағдайға бейімделуге қабілетті болады, туындаған мәселелерді шеше алады.

Көптеген зерттеушілер психотравма адам үшін қауіпті және оның денсаулығына физикалық ауруға қарағанда әлдеқайда күшті және терең әсер етуі мүмкін деп санайды. Бірақ сонымен бірге бұл салада қалыптасқан бірқатар қарама-қайшылықтар бар.

1. «Психотравма» ұғымына біртұтас көзқарас әлі жоқ. Бірқатар зерттеушілер «психикалық травма» және «психологиялық травма» ұғымдарын ажыратады, басқалары, керісінше, бұл ұғымдарды біріктіреді.

2. Психотравма түрлерінің және олардың ауырлық дәрежесінің жіктелуі бар, бірақ психотравма алу уақытына, сондай-ақ психологиялық жарақат алған жас пен оның дәрежесі арасындағы байланысқа жеткіліксіз көңіл бөлінеді.

Біздің ойымызша, қазіргі уақытта травматикалық оқиғалардың олардың басынан өткерген жасына, жарақат түріне, жарақаттық әсер ету дәрежесіне және жеке психологиялық ерекшеліктеріне байланысты тұлғаның дамуына

әсер етудің кешенді үлгісін жасау қажеттілігі туындап отыр. Бұл психотравма мәселесін терең зерттеуді қажет етеді.

Психотравма тақырыбын көптеген авторлар зерттеген. Ғылыми әдебиеттерде бұл мәселе бойынша әлі де ортақ пікір жоқ. Әртүрлі психологиялық мектептердің зерттеушілері бұл мәселеге әртүрлі көзқараспен қарайды. Осы ұғымның кейбір анықтамаларын қарастырайық.

В.Д.Менделевич мынадай анықтама береді: психикалық жарақат – бұл адам болмысының маңызды аспектілеріне әсер ететін және терең психологиялық тәжірибеге әкелетін өмірлік оқиға.

Автор психотравманың келесі белгілерін анықтайды:

- интенсивтілігі;
- маңыздылығы мен өзектілігі;
- патогенділігі;
- пайда болу өткірлігі (кенеттен);
- ұзақтығы;
- қайталануы;

Зерттеушілер олардың пайда болу себептеріне байланысты психологиялық жарақаттың бірнеше түрін анықтайды.

- Жедел травма жалғыз стресстік немесе қауіпті оқиғаның нәтижесінде пайда болады. Мысалы, бұл зорлық-зомбылық әрекеті, жақын адамның қайтыс болуы, ажырасу немесе жұмысынан айырылу болуы мүмкін. Тіпті көпшілігі түк емес деп санайтын, бірақ басқалар үшін өте ауыр болатын оқиғаның өзі жарақат болуы мүмкін.

- Созылмалы травма стресс факторларының ұзақ мерзімді әсерінің нәтижесі болып табылады. Бұл ата-ананың бала кезіндегі қорлауы немесе дұрыс көңіл бөлмеуі, отбасындағы зорлық-зомбылық тарихы, ауыр ауру немесе қиын қаржылық жағдайлар болуы мүмкін.

- Комплекссті травма- қайталанатын жарақаттық оқиғалардың нәтижесі. Адамның өзі оларды тоқтата алмайды. Нәтижесінде оның негізгі қауіпсіздік сезімі әлсірейді, ол барған сайын алаңдаушылық, шиеленіс және айналасында болып жатқан нәрселерге назар аударуды күшейтеді.

- Бұл жарақат түрі көбінесе физикалық, эмоционалдық немесе сексуалдық зорлық-зомбылық құрбандарында балаларда да, ересектерде де кездеседі.

- Екіншілік травма басқаларды, мысалы, жақындарын көргенде, қайғылы оқиғаларды немесе олардың салдарын бастан кешіретін адамдарда пайда болады. Ол әдетте жұмысы басқаларға көмектесу болып табылатын адамдарда дамиды: дәрігерлер, әлеуметтік қызметкерлер, төтенше жағдайлар қызметкерлері.

Травматикалық оқиға өмірге қауіп төнген жағдайда немесе өлім, қатты физикалық күш, зорлық – зомбылық, ауыр жарақаттармен байланысты болған жағдайларда орын алады. Сонымен қатар кейде бөтен адамға қауіп төнгенінің куәгері болған жағдайда жағдайда туындайды. Қарастырылған анықтамалардан психотравма белгілі бір класс деп айтуға болады

Психотравмаға келесі сипаттамалар тән: психотравмалық оқиғалар жағымсыз, оларды бақылау қиын болады. Осылайша психотравма жеке индивид үшін өмірлік маңызды оқиға болып табылады.

Келесідей психотравманың симптомдарын ажыратамыз:
-қатты соққы болатын оқиғаның болуы
-жарақаттың негізінде болған оқиғалар
-үнемі психикалық және де физикалық ыңғайсыздық, ішкі реніштердің болуы
-апатия, бір істі бастап соңын аяқтай алмауы

Қазіргі таңда балалардың балалық шағы өте бақытты болды деп сеніммен айта алатын ересектер аз. Балаға ата-ананың көңіл бөлуі өте сирек. Баланың өздерінің уақытын алмауы үшін неше түрлі гаджет, смартфондарды ұсынады. Яғни, сол нәрсені көп көрген баланың психикасына да зақым келуі мүмкін. Қазіргі балалар өкінішке орай өте ашуланшақ, сөз көтере алмайтын болып өсуде. Осының барлығы осы 21 ғасырда дамып кеткен интернет заманының әсерінен болып табылады.

Жаңа туған нәресте әлемге ашық, барлығын үйренуге дайын және барлық нәрселермен араласуға тырысады. Әрине, сыртқы ортаның кез келген адекватты емес реакциясы оның эмоционалдық күйіне және мінезіне қатты әсер етеді. Балаға мүмкіндігінше көп көңіл бөліп, қамқорлық жасаудың маңыздылығы осында, өйткені ол жас кезінде ештеңе түсінбейді, ал ата-анасы оған түсініксіз әлемде жол көрсетуші болып табылады. Болашақта оның балалық шағында болған барлық нәрсе өмірге деген ерекше көзқараста қалыптасады, және ол баланың бүкіл өмірін өзгертуі мүмкін.

Көбінесе, жас кезінде көптеген адамдар әртүрлі жағдайларға тап болады: ата-ананың назарының болмауы, махаббаттың болмауы, артықшылығы, физикалық жазалау, айғайлау, түсінбеушілік және қабылдамау, тіпті қорлау. Осы жағдайлардың барлығы баламен бірге өскен психологиялық жарақаттың өміріне айналды.

Бала кезіндегі жарақаттардың әсерінен қалай құтылуға болады?

Әрине, арнайы маманға хабарласқан дұрыс. Бұл психолог немесе жүйелік ұйымдастырушы болуы мүмкін. Көптеген адамдар психологтарға жүгінуге қорқады, бұл ұят нәрсе деп санайды. Шынымен өзгеруге дайын, өткеннің ауыртпалығынан арылып, шындықпен бетпе-бет келіп, оны мойындағандар ғана көмек сұрайды. Және бұл әлсіздіктен алыс. Әлсіз адамдар басқа жолды таңдайды - ренжіген баланың өмірін кешу, олардың қиыншылықтары үшін басқаларды кінәлау, өмірге және әлемнің әділетсіздігіне шағымдану; мұндай адамдар көмекті қабылдамайды және оны өздері іздемейді.

Әр адам жарақат алған оқиғаларды өзінше бастан кешіреді. Психотравма қаншалықты болатыны адамның жеке қабылдауына, оның психологиялық тұрғыдан қорғалуына, стресске төзімділігіне байланысты. Сонымен, психотравма туралы жалпы түсінгеніміз адамдар үшін маңызды болып келетін қандай да бір оқиғаға терең жеке реакциясы, әрі қарай адамдарың өз

беттерінше еңсере алмайтыны, күшті психикалық күйзеліс және де жағымсыз эмоцияларды тудыратын құбылыс болып табылады.

Көріп отырғанымыздай, психотравманы, оның көріністерін және оның тұлғаға әсерін түсіну тәсілдерінде көптеген қарама - қайшылықтар бар. Әр адам жеке болмыс, жеке тұлға, әр адамның ішінде «әттеген – ай» деген сұрақтары болуы мүмкін. Егер ол психотравма травмалар болса онымен іштен тына бермей, күресу жолын іздеу, шимайланып қалған жіпті шешіп жан тыныштығына қол жеткізу абзал. Осы тақырып дүрбелең алған үлкен бір мәселе деп айтар едім. Біздің ойымызша, бұл терең теориялық және эмпирикалық зерттеуді қажет ететін маңызды, шешімі бар да дүние.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Кровиков В.М. Психотравматология. Монография. М., 2005.315
2. Ұ.И.Ауталипова, Х.Т. Шерьязданова, Д.Е.Абдраманова. Жас ерекшелік психологиясы. Алматы:2010ж, 132-135
3. Д.И. Ордагулова, Л.О. Баймолдина ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы №2 (29), Алматы: 2010ж, 33-37
4. Александр Макфарлейн “Тело помнит все” 2014 41-43

ӘОЖ 37.026.9

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ТӘРИБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор Аплашова А.Ж.
Магистрант, Жаканова Г.А.
Торайғыров университеті,
Павлодар, Қазақстан.
Aplashova.arna@mail.ru

Отбасы - қоғамдық қатынастар мен процестердің алуан түрлі формалары біртұтас болып ұштасатын кешенді әлеуметтік құбылыс болып табылады. Сондықтан да әлеуметтік құбылыс бола отырып, ол адамзат өмір сүру жағдайына қарай құрылып, оның дәстүрлері мен әдеттері ғасыр өткен сайын жаңа сипатта көрініс береді. Отбасын әлеуметтану ғылымында былай деп көрсетеді «отбасы дегеніміз – тарихи өзгеріп отыратын әлеуметтік топ, оның жалпы белгілері – бөтен адаммен жыныстық байланыс орнату, туысқандық қатынастар жүйесі, адамның жеке-дара адамгершілік сапаларын қалыптастырып дамыту, белгілі бір экономикалық қызметті іске асыру» [1]. Яғни, адамзат отбасын құра отырып, сол шағын мемлекетке әлеуметтенеді, отбасылық құндылықтар қалыптастырады және әдет-ғұрып дәстүрлерін дамытады. Отбасының жоғарыда келтірілген анықтамасы бойынша, ол - отбасындағы қатынастар, отбасының құрылымы мен формасы тарихи өзгеріп

отыратын әлеуметтік топ. Көптеген зерттеулерде отбасына деген жағымды қатынас таныту балалық шақтан қаланады деп тұжырымдалады. Балалық шақта адамгершілік қасиет ата-ананың балаға қатынасына және олардың өз басына деген қатынасына тәуелді болып келеді. Балалық шақ онтогенезде даму барысында адам өмірінің маңызды кезеңі. Тұлғаның балалық шағының өту жағдайына байланысты, яғни оның санасы мен жүрегіне қоршаған әлемнің әсер етуіне қарай бүгінгі нәрестенің ертеңгі болмысы қалыптасады. Қазақ халқы отбасы тәрбиесіне ерекше мән беріп, «он үште- отау иесі» деген. Ерте кезде қазақ отбасыларында қыз баланы 3-5 жастан анасы қасына алып, үйдің жұмысына араластырса, ұл балаларды аңшылық, мал бағу сияқты түздің тірлігіне араластырған. Осы орайда, қазіргі өмір тіршілігіміз мүлде басқа сипатта. Сондықтан отбасында әке мен ананың қарым-қатынасы тұлғаның болашақтағы отбасы егесі ретінде қалыптасуының негізі болып табылады. Ал, қазіргі таңдағы ересек азаматтардың өзі отбасылық жауапкершілік пен міндеттерді дұрыс түсінбеуінен қаншама шаңырақ шайқалып жатқаны белгілі.

Әрдайым отбасы мүшелері тұлғаның ең алғашқы қоғамдық ортасы мен өмір тәжірибесін жинақтау мектебінің ұстазы болып табылады. Бұл жағдайда отбасы қарым-қатынасында жағымды сезімдер оның мүшелерін көркемдейтін болады. Отбасы әлеуметтік институттың алғашқы сатысы болғандықтан тұлға өмірін әрдайым қолдап отыруы қажет. Себебі, осы әлеуметтік ортада әр баланың ата-анаға деген сүйіспеншілігі шексіз, шартсыз, кіршіксіз болып табылады. Егер бала өмірінің алғашқы жылдарында ата-анасының сүйіспеншілігі оның өмірі мен қауіпсіздігін қамтамасыз етсе, өсе келе ата-ана махаббаты адамның ішкі, эмоциялық және психологиялық әлемінің қауіпсіздігі мен қолдау қызметін атқарады. Ата-ананың махаббаты – адамның жан және тән саулығының, рухани байлығының және берекесінің сапа көрсеткіштері мен қайнар көзі болып табылады. Дәл осыдан ата-ананың бірінші және негізгі міндеті баланың көзқарасында оны жақсы көретіні туралы сенімділікті қалыптастыру болып табылады. Қандай жағдай, қандай күйде болсын балада ата-ана сүйіспеншілігінен еш күмән болмауы тиіс. Ұрпағына қай жас кезеңінде болмасын әрқашан мейіріммен, ілтипатпен және ізгілікпен қарау – ата-ананың табиғи да ең керекті міндеттерінің бірі.

Ата-ана сүйіспеншілігіне сенімділікті ерекшелеу бала тұлғасында кейбір жағдайларға байланысты қажеттілік тудыратындығы белгілі. Қазіргі таңда өсе келе бала ата-анасынан бөлек кететін жағдайлар сирек кездестіріп жүрміз. Бұл жағдайда баланың ең жақын адамдарымен эмоциялық байланыстары үзіліп, психологиялық, ішкі жан дүниелік жағынан алшақтайды. Қазіргі таңдағы зерттеулерге сүйене отырып, психологтар жеткіншектік кезеңдегі маскүнемдік пен нашакорлықтың астарында көбіне ұрпағын сүймейтін ата-аналар жатқанын дәлелдеген. Нарық жағдайында, материалды құндылықтар басым болып тұрған уақытта отбасылық тәрбиеге негізгі психологиялық талап – махаббат болып табылады. Яғни, баланы сүйіп

және күнделікті соны жетекшілікке алып қоймай, сонымен бірге баланың өзі қандай қиындықтар мен қақтығыстар, жанжалдар туындатып отырса да, тіпті ол өзара қарым-қатынаста болмасын, мейірімін, олардың оған деген кіршіксіз махаббатын, жылуын үнемі сезінуі керек. Тек осы жағдайда ғана адамның ішкі әлемі дұрыс қалыптасып, сүйспеншілік негізінде ғана адамгершілік құлықтық іс-әрекет жасалады, ал сүйіспеншілікке тек сүйіспеншілік ғана үйретуі сөзсіз.

Қоғамдағы түбегейлі бетбұрыстарға орай, отбасылық қарым-қатынас сипатында, оған деген көзқарас жаңа сипатта көрініс беріп жүр. Ғылыми-экономикалық даму жағдайында ата-ана өз сезімдеріне, жүрегінің үніне, өз баласының қабілеттеріне сенімділікпен арқа сүйеуі керек. Осы орайда, ата-ана тәрбиенің қандай жүйесін ұстануына тек өзі ғана шешім жасауы тиіс. Бұл жағдайда баланың жараланғыш нәзік жүрегі үшін оның отбасында сүйікті екенін сезіну, ата-анасы үшін қымбат екенін ұғыну болып табылады.

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, өскелең ұрпақтың қалыптасуындағы отбасының маңызды рөлі оның бала дамуындағы әсерін және қайталанбастығымен, даралығымен және жақындығымен анықталады. Шын мәнісінде ата-анадан жақсы баланы ешкім біле алмайды [2]. Жоғарыда атап өткендей біз жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындауда балалық кезеңдегі отбасышылдық қарым-қатынасқа тікелей байланысты жағдайларды сипаттап отырмыз. Ата-ана тәрбиесі негізінде отбасында тұлғаның адами сапалары қалыптасады. Бұл адами сапаларға адамгершілік, қайғыра білу, сөйлеу мәдениеті, зейінділік, мақсаттылық, инабаттылық, ізгілік және т.б. қасиеттер кіреді. Керісінше, ата-ана стиліне қарай, отбасышылдық қарым-қатынасқа байланысты өзімшілдік, қаталдық, үлкенге деген дөрекілік, қоршаған ортаға салғырттық, жауапсыздық және аяусыздық сияқты жаман қылықтар да дамиды сөзсіз. Осы орайда, ұрпағының тұлғалық сапаларын қалыптастыру мақсатында ата-аналар әр жағдайда отбасылық салт-дәстүрді ұстанып, өз ата-анасына құрметпен қарап, баласына боларлық тәрбиеші болып, шыншылдық, адалдығын көрсетіп, оны жетілдіруі керек.

Жалпы алғанда, әлемде мекендейтін тіршіліктің ішіндегі ең әдемі де қорғансыз тіршілік иесі-бұл адамзат болып табылады. Адам баласы тұлғалық дамып, әрі жетіліп өзіндік өмірге тән мен жан үйлесімдігіне жету үшін және әлеуметтік күрделі қатынастарға дайындалуы үшін шамамен екі он жылдықтай керек. Осы онжылдықтар адамға білім алып, тәжірибе жинап, мамандық алып, еңбек әрекетіне қатысып, қоғамда өз орнын табу үшін маңызды болып келеді. Сондықтан әрбір кезеңдегі тұлғалық дамуды ғылыми тұрғыда зерттеу маңызды мәселелердің бірі. Біздің зерттеуіміздің басты мәселесі болып табылатын студенттерді отбасылық өмірге дайындау өзінің құндылығымен алға шығады.

Белгілі ғалым, гуманистік психологияның негізін салушы А. Маслоу тұлғаның сәтті дамуы үшін оның қажеттіліктері өтелуі тиіс деген тұжырым жасайды [3]. Бұл қажеттіліктердің қанағаттандырылу деңгейі оның қалыпты

дамуына, құрдастарынан қалмай жетілуіне немесе оның қате жолға түсуіне әсер етеді. Сонымен қатар, баланың жеке тұлға ретінде қалыптасып, қоғамда өз орнын табуына мүмкіндік береді. Айтылып отырған мәселе тікелей оның ата-анасының қатынасына тәуелді болып келеді.

Бүгінгі күні отбасылық өмір сүру жағдайлары түрлі сипатта көрініс беріп отырған жайы бар. Отбасында ерлі-зайыптылардың бірге тұруы, олардың ара қатынасын айналасындағылардың «жақсы» деп бағалауы некеде де бақыттылығын білдіре бермейді. Отбасы өмірінің астарында қитырқылардың әртүрі болады: сырттай тату болып есептелетін отбасыларда ерлі-зайыптылардың бір-бірін жек көріп, рухани салқындық байқалуы мүмкін.

Өз балаларының жан дүниесін ата-аналардың жақсы түсінуі, оларға отбасында дұрыс та тиімді тәрбиелік орта туындату үшін, бала тәрбиесіне қатысты білімі және біліктерін ұдайы көтеріп отыру қажеттілігін өздері түсінуі тиіс. Белгілі психолог Э. Фромм тұжырымдамасында көрсеткендей, ананың және әкенің махаббаты табиғаты, генезисі және көріну формасы бойынша бір-бірінен ерекшеленеді және баланың тұлғалық дамуында әртүрлі әсер етеді [4]. Ананың махаббаты- шексіз, нәзік және шарттанбайды. Әкенің махаббаты- баладан көп нәрсені талап етеді және ол шарттанған болып келеді. Ол махаббатқа бала лайықты болуы тиіс. Әке махаббатының туа берілетін алғышарты болмайды, ол бала өмірінің алғашқы жылдарында қалыптасады деп тұжырымдайды кейбір зерттеулер бар [5]. Бала әкенің махаббатына лайық болуы үшін белгілі бір әлеуметтік жүйенің талаптарына сәйкес болуы тиіс. Егер бала анадан эмоциялық қолдауды және жақындықты сезінуді қалайтын болса, әкеден бірлескен іс-әрекетте серіктесті және беделді болудың қайнар көзін табады. Баланың ата-анаға деген қатынасы ерлі-зайыптылардың бірі-бірімен қарым-қатынасынан туындайды.

Ата-аналар мен балалар арасындағы осындай қарым-қатынастың нәтижесінде рухани байланыстар пайда болмайды. Бала ата-ананың рухани құндылықтары туралы түсінік қалыптастырмайды, ата-анаға ұқсас рухани идеал қалыптаспайды. Бала ата-аналардың не үшін өмір сүретінін, олар не іздейді, қалай жұмыс істейді, кіммен достасады, нені жақсы көреді және нені жек көретінін білмейді.

Кейде балалар туыстары туралы ештеңе білмейді, сондықтан оларда туыстық сезім, туыстық міндет болмайды. Рухани байланыстардың жоқтығынан және балалардың көз алдында ата-аналардың беделі әлсіз, тұрақсыз, жиі айқайға, қауіп-қатерге және жазаға ұшырайды. Сенімсіздік, иеліктен шығу, мүдделердің сәтсіздігі, оқшаулау, агрессивтілік және т.б. рухани белгілері бар әлеуметтік жетім сияқты бала мұндай жағдайда «рухани жетім» болып өседі.

Сонымен бірге, отбасы жас ұрпақтың халықтың прогрессивті дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарымен сабақтастығын жүзеге асырудың айтарлықтай мүмкіндіктеріне ие. Көрнекті педагог В.А.Сухомлинский ешқандай білім беру мекемесі, ол қандай болмасын, халықтың моральдық құндылықтары мен

байлығын мұқият сақтай алмайтынын, оларды отбасы сияқты терең адами қарым-қатынаста жүзеге асыра алмайтынын атап өткен болатын[6].

Халық педагогикасы – ұжымдық халық шығармашылығының құрамдас бөлігі, бұқараның педагогикалық мәдениетінің көрінісі - халықтың ойлары мен мұраттарын, оның адам, отбасы, тәрбие, адамгершілік құндылықтар туралы идеяларын бейнелейді. Біздің ойымызша, халық даналығының бай қазынасын отбасындағы балаға ерте жастан бастап ашу керек. Дәл сол кезде отбасы жеке тұлғаның негізін қалайды. Татар халқының мақалында кездейсоқ айтылмаған: «Балапан ұяда не көрсе, соны ұшу кезінде қайталайды».

Ақылды адам пайда болғаннан бері адамдардың бір жарым мыңнан астам ұрпағы өзгерді. Тек соңғылары арнайы білім беру мекемелерінің – балабақшалардың, мектептердің, мектептердің, университеттердің және т.б. әсерін бастан өткерді. Осы уақытқа дейін жас ұрпақ еңбек, тұрмыстық және отбасылық өмір процесінде қалыптасты. Сансыз сынақтар, қателіктер мен табулар арқылы адамдар күнделікті қарым-қатынастардың осындай дәстүрлерін қалыптастырды, олар еңбекте, тұрмыста практикалық табысқа әкелді және алдыңғы ұрпақтардың ойларын, сезімдерін, әдеттерін жастарға барынша толық жеткізді.

Қазіргі білім беру жағдайында қазақ халық педагогикасының дәстүрлерін өзектендіру және оларды іс жүзінде енгізу

Тәрбие жас ұрпақтың мәдениетті, әлеуметтік тәжірибені беру және игеру процесі ретінде педагогиканың ең кең және әмбебап категориясы болып табылады. Ол оқу орнында да, білім беру мекемесі ұйымдастыратын әр түрлі сабақтан тыс іс-шараларда да жүзеге асырылады. Сондықтан білім беру және оны өзгерту процестері жүзеге асырылатын кеңістік - білім беру, оқыту, өзін-өзі оқыту, өзін-өзі тәрбиелеу және т.б. білім беру кеңістігі деп атау қисынды. Педагогикалық шындықты жүйелі түсінуге негізделген осы теория тұрғысынан отбасының білім беру кеңістігін әлеуметтік-этникалық құбылыс ретінде қарастыруға болады және білім беру кеңістігін педагогикалыққа ұқсас деп анықтауға болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре.- М., 2000.-С. 137.

2. Ковалев С.В. Психология современной семьи. - М., 1988. –С.208.

3. Варга А.Я. Системная семейной психотерапия// Журнал практической психологии и психоанализа. 2002.№ 2.-С.7-13.

4. Жүнісова-Елшібаева Қ.Ф. Қазақ отбасы мәселелерінің психологиялық аспектілері. -А.; 2010.- Б.131.

5. Гордон Т. Повышение родительской эффективности // Популярная педагогика. Екатеринбург,1997.-С.45.

6. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. М., Гардарики. 2007.- С.309.

УДК 159.922

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Научный руководитель: Жуматова Н. Ж., магистр соц., наук,
ст.преподаватель, докторант
Студента 2 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Жамекенова Эльнура Нурлыбековна,
Международный университет Астана,
Астана, Казахстан
elnura.zham@gmail.com

Семья является важной частью нашей жизни еще с древних времен. Начиная с первобытности люди связывали свою жизнь с каким-либо человеком из-за определенных факторов. Это такие факторы как выживание, взаимовыгода, продолжение рода, ресурсы, социальные связи. В настоящее время определение и функции семьи почти совпадет с тем что было в древности.

Если рассматривать традиционную семью. То на данный момент классическим определением понятия семья является высказывание английского социолога Энтони Гидденса. Он считал, что это группа людей, связанных прямыми родственными отношениями, взрослые члены которой принимают на себя ответственность по уходу и воспитанию за детьми, связанных прямыми родственными узлами и общностью быта людей, взрослые члены которой берут на себя обязанности по уходу за детьми. Отношения между ними возникают на основе кровной связи (братья, сестры, бабушки, дедушки) или при заключении брака) [1].

Говоря простыми словами, семья - это когда два человека решили связать свои жизни и продолжить род, оставить след после себя, беря полную ответственность над своими детьми. Однако в наше время люди сталкиваются с многими проблемами касательно семьи, несмотря на то, что семья это не что-то необычное. Семейные структуры оказывают значительное влияние на формирование и развитие личности человека, независимо от того, является ли она исходной семьей с родителями и сиблингами или семьей, сформированной взрослым индивидом в процессе создания собственного семейного союза. Важно отметить, что семья принимает на себя значительные обязанности по воспитанию детей и определению их будущего развития.

Каждый новорожденный в семье представляет собой некий «чистый лист», на котором отражаются влияния семейной среды и

воспитательных практик, влияющие на его дальнейшее становление как личности.

В современном обществе на формирование личности ребенка влияет множество факторов. В первую очередь, семейная среда играет определяющую роль, поскольку родители и другие близкие члены семьи находятся в тесном контакте с ребенком с самого начала его жизни, когда его взгляды и характер только начинают формироваться.

Во-вторых, социальное окружение, включая общество, знакомых и друзей, также оказывает существенное воздействие на формирование личности. Они могут стимулировать развитие полезных навыков или, напротив, внушить негативные привычки. Уверенность в себе и самооценка ребенка напрямую зависят от его взаимодействия с обществом. Недостаточное признание и поддержка со стороны окружающих могут серьезно повлиять на его развитие и самооценку, что может привести к негативным последствиям в то время как поддержка и внимание со стороны общества способны вдохновить и помочь ребенку раскрыть свой потенциал.

В-третьих, это гаджеты, мультфильмы и другие электронные устройства становятся все более распространенными в современном обществе и оказывают значительное влияние на развитие детей. В настоящее время дети уже с раннего детства проводят огромное количество времени за гаджетами. Это происходит по причине того, что семья сама приучила к этому ребенка, возможно у семьи не было времени и возможности посвящать себя детям и они нашли как им казалось хорошее решение, которое не особо повлияет на психику ребенка. Исследования показывают, что детский мозг наиболее восприимчив к внешним стимулам в первые три года жизни, когда происходит интенсивный процесс формирования нейронных связей и образования базовых навыков восприятия и понимания окружающего мира.

Однако, использование гаджетов и телевидения в раннем возрасте может негативно влиять на этот процесс развития. Например, при длительном просмотре телевизионных программ младенец может сталкиваться с непрерывно меняющимися визуальными стимулами, что затрудняет формирование полноценных образов предметов и явлений. Кроме того, экранное время ограничивает возможности младенца для активного и разнообразного взаимодействия с окружающей средой, что является ключевым элементом его когнитивного и сенсорного развития.

В 1970 г. Герберт Э. Кругмен исследовал, какие изменения происходят в электроэнцефалографии (далее – ЭЭГ), когда испытуемый от чтения переходит к телепросмотру. Выяснилось, что при телепросмотре наступает так называемое «альфа-состояние». Преобладание альфа-частот исследователи единодушно расценивают как признак снижения визуального внимания (альфа - частоты - это частоты сна). При гипнозе ЭЭГ обнаруживает совершенно те же симптомы, что и при телепросмотре (Райнер Пацлаф «Застывший взгляд») [2].

Исследование с участием детей в возрасте четырех лет, проведенное сотрудниками Виргинского университета под руководством профессора психологии Анджелины Лиллард, выявило, что просмотр мультфильмов с быстро двигающимися картинками отрицательно влияет на способности детей в области внимания и решения задач. Дети, которые смотрели такие мультфильмы, показали худшие результаты в тестах по сравнению с теми, кто занимался рисованием или смотрел образовательные мультфильмы.

Исследователи объясняют это тем, что быстрая смена событий на экране подавляет зоны мозга, ответственные за память и внимание [3].

По данным Американской Академии Педиатрии (далее - ААП), просмотр телевизора в раннем детстве связан с негативными последствиями для развития речи, навыков чтения и кратковременной памяти. Дополнительные исследования показывают, что телевизор, оставленный включенным как «фон», может снижать концентрацию внимания и вмешиваться в когнитивные процессы даже у младенцев. Эти данные подчеркивают важность ограничения экранного времени у детей и акцентируют внимание на необходимости дальнейших исследований в этой области [3].

Все эти сферы, несомненно играют огромную роль в формировании личности, но наибольшее влияние на психическое развитие оказывает семья. Для начала, следуя словам книги о психологии семьи, существует как раз-таки термин «проблемная семья». В узком значении «проблемной семьей» называют те семьи, которые не способны продуктивно, дипломатично решать задачи развития на определенной стадии кризисов. К примеру к проблемной семье можно отнести молодую семью, где мужчина и женщина не решили проблему дифференциации от родительской семьи. Сюда же можно отнести семью с маленьким ребенком, в которой супруги не могут освоить и принять новые роли отца и матери.

В широком значении этого понятия в «проблемный тип» семей включаются дополнительные типы семей. Дисфункциональная семья - семья, которая плохо или вовсе не выполняющая основные функции семьи.

Данный тип семьи является причиной дисфункционального, дезадаптированного поведения одного или нескольких членов семьи. В научной литературе нет четкого определения неблагополучной семьи, по причине того, что каждый автор вкладывает в него свой смысл.

Так по словам П. Д. Павленка «неблагополучная семья - это не просто семья, чья материальная жизнь совсем не нормальная, но и семья, которая обрела безразличие, неуверенность в способности изменить свою жизнь к лучшему и продолжает полностью разрушаться» [5].

Так два кандидата психологических наук, Николаева А. Е. и Болотин Ю. Е. считали, что неблагополучная семья - это семья демонстрирующая и прививающая своему ребенку противообщественные привычки, убеждения, потребности, не оказывающая психологической

помощи и защиты от внешних отрицательных воздействий, вызывающую разрушительное влияние на формирование личности ребенка, на развитие его моральных качеств [6].

Несомненно, наибольшее отрицательное влияние на развитие ребенка влияют такие семьи как дисфункциональные, неблагополучные семьи, однако и в современных, традиционных семьях есть огромное количество проблем. Которые в конечном счете оказывают негативное влияние на формирование личности.

Самая начальная причина проблем в молодой, современной семье и разрушенная психика всех членов семьи -это не понимание партнера, не совместимость с ним. Большинство людей вступают в брак не до конца осознавая серьезности этого действия.

Вторая причина - недостаток родительских навыков. Молодые семьи часто не понимают, как действовать в той или иной ситуации, что приводит к стрессу родителей, а также детей.

Третья причина - недостаток эмоциональной поддержки. Со временем партнеры могут охладеть друг к другу. В следствии чего родители будут перекладывать обязанности по воспитанию детей друг на друга.

Четвертая причина - насилие в семье. При каком-либо насилии в семье не может быть и речи о здоровом воспитании ребенка. Насилие чрезмерно влияет на психику человека в любом возрасте, а особенно в дошкольном и школьном возрасте. Т.к. в этот самый период ребенок только начинает осознавать, развиваться и очень нуждается в родителях и их поддержке.

Пятая причина - проблемы в финансовой и бытовой сфере. Родители,заятые решением финансовых проблем могут меньше уделять времени и внимания своим детям,что может отрицательно сказаться на их отношениях и развитии. Финансовые проблемы могут создавать напряженность в семье , вызывать страх, тревогу и беспокойство членов семьи.

По словам Хорни, детство характеризуется двумя потребностями: потребностью в удовлетворении и потребностью в безопасности. Удовлетворение включает в себя все основные биологические потребности: еда, сон и т.д. Хотя Хорни придавала большое значение удовлетворению потребностей в физическом выживании она не считала их центральным элементом формирования личности. Центральное значение для правильного развития ребенка заключается в потребности безопасности. В этом случае основной мотив -это быть любимым, желанным, быть под защитой от опасности или враждебного мира. Хорни утверждала, что ребенок полностью зависит от родителей, чтобы удовлетворить эту потребность в безопасности. Это делает формирование здоровой личности более вероятным. И если поведение родителя будет препятствовать удовлетворению в безопасности, то отклонения в развитии личности весьма вероятны [4].

Многие формы поведения родителей, такие как агрессивность, насилие, позиция ребенка, могут нарушить потребность ребенка в безопасности. Так же к причинам можно отнести: непредсказуемое поведение родителей, насмешки, невыполнение обещаний, чрезмерная забота и явное предпочтение братьев и сестер [4].

Как итог: основным результатом такого обращения является формирование враждебного отношения ребенка к родителям. В период детства, при таких ситуациях дети оказываются между двух огней: он зависит от родителей, но в то же время испытывает недоверие и недоброжелательность к ним.

В конечном счете этот конфликт приводит в действие такие защитные механизмы, как репрессии. В результате, неуверенное поведение ребенка определяется чувством страха, любви и вины, которые действуют как психологическая защита для подавления враждебных чувств по отношению к родителям, чтобы выжить.

Все проблемы, происходящие в семье, очень сильно влияют на ребенка дошкольного - школьного возраста. В этот период он беззащитен, не понимает, как устроен мир, не понимает себя, он лишь в пути познания себя и окружающего мира. Но в то же время ему приходится защищаться от незрелых родителей.

Со временем дети справляются и вырастают личностью, однако последствия тяжелого детства всегда будут присутствовать. Слишком огромное влияние оказывает семья на формирование личности и личность в будущем.

Последствия негативного влияния семьи на развитие ребенка как личности.

Во-первых, ребенок будет иметь низкую самооценку, самокритичность, так же у ребенка будет происходить развитие огромного количества комплексов.

Во-вторых, эмоциональные проблемы. Проблемная семья приведет к развитию у ребенка серьезных психологических проблем. Это: появление панических атак, тревожное расстройство, депрессия. В-третьих, недостаток эмоциональной поддержки со стороны родителей может привести к неосознанной самоизоляции, недоверию к людям. Так же семья может повлиять на социальные взаимоотношения ребенка с другими людьми. Ребенку свойственно копировать поведение родителей и если в семье часто происходит насилие, то и ребенок будет применять насилие по отношению к другим людям. Важно, чтобы родители понимали всю ответственность, которая перейдет на них с обретением детей, осознавали важность своей роли в формировании психологического благополучия ребенка. Потому что с семьи начинается путь в жизнь, не смотря на то положительно или отрицательно начался данный путь.

Для лучшего понимания ситуации проблем в современных семьях был проведен опрос, в котором приняли участие три семьи. В опрос были включены такие вопросы как: количество детей, кто занимает

доминирующую роль в воспитании ребенка, о проведении совместного досуга, о трудностях в воспитании, а также агрессии ребенка. Все три семьи, над которыми проводился опрос имеют существенные различия. Начиная количеством детей заканчивая полной или неполной семьей. Перейдем к итогам опроса.

Семья № 1: семья полная, 5 детей, в браке 30 лет. Респондент не ответил на вопрос о плохих качествах ребенка, также в этой семье оба родителя принимают участие в воспитании ребенка. При проблемах семья беседует с ребенком, не используя насилие.

Итоговый анализ первой семьи. Несмотря на долгий срок брака и большое количество детей, они справляются с проблемами гармонично и эффективно благодаря хорошо налаженной коммуникации и взаимопониманию.

Одной из основных техник воспитания, используемых в этой семье, является открытый диалог. Родители стараются поддерживать отношения с детьми на основе взаимного уважения и понимания. Они предпочитают обсуждать проблемы и находить компромиссы вместо применения насилия или строгих мер воспитания.

В семье №1 установлены четкие правила в быту, которые способствуют гармоничному развитию личности детей. Например, регулярное распределение домашних обязанностей между всеми членами семьи помогает формировать чувство ответственности и учить детей самостоятельности. Кроме того, в семье практикуется уважительное обращение друг к другу и участие в совместном досуге, что способствует укреплению семейных уз.

Чтобы предотвратить появление агрессии и стресса у детей, родители в данной семье ставят важность на эмоциональное поддержание и уважительное общение. Они обучают детей управлению своими эмоциями и решению конфликтов мирным путем. При возникновении проблем семья стремится найти конструктивное решение, обсуждая их с детьми и поддерживая их эмоционально.

Семья №2: неполная семья, 2 ребенка. Недостатков у ребенка нет, решают проблемы при помощи разговоров. Однако ребенок агрессивен, может использовать физическое насилие в отношении других детей.

Анализ: в семье №2, несмотря на то что у ребенка не выявлены недостатки, возникают проблемы, связанные с агрессией и физическим насилием в отношении других детей. Это может быть вызвано какими-то неразрешенными эмоциональными конфликтами или неудовлетворенными потребностями.

Для того чтобы справиться с этими проблемами, родитель может применять ряд техник. Важно сначала выявить причины агрессивного поведения ребенка. Может быть полезно обратить внимание на изменения в его окружении, взаимоотношениях с другими детьми или в семейной

динамике. Проведение открытых бесед с ребенком, в которых он будет чувствовать себя безопасно и поддерживаемо, поможет выявить корни проблемы.

Далее, важно обучить ребенка адекватным способам выражения своих эмоций и разрешения конфликтов. Родитель может предложить ему альтернативные способы реагирования на стрессовые ситуации, такие как использование слов вместо физической агрессии или поиск поддержки у взрослых. При этом важно не только фокусироваться на негативном поведении, но и поощрять положительные действия и успехи ребенка. Возможно, также будет полезно обратиться за помощью к специалисту - психологу или педагогу, который поможет разработать индивидуальный план работы с ребенком и поддержать его в процессе развития адаптивных навыков. Если родители сейчас примут во внимание проблемы, связанные с ребенком, то в будущем он вырастет здоровой личностью.

Семья №3: семья полная, 2 ребенка, 27 лет в браке. Родители заполнили графу о недостатках ребенка, также по словам родителей под влиянием угроз физического наказания ребенок меняет свое поведение. Однако в этом случае ребенок не агрессивен и не использует физическую силу по отношению к другим детям.

Анализ: в семье №3, родители заполнили графу о недостатках ребенка и упомянули о применении угроз физического наказания, которое, по их словам, приводит к изменению поведения ребенка. Важно осознать, что угрозы физического наказания могут негативно сказываться на психическом и эмоциональном состоянии ребенка и не способствуют его адаптации и развитию.

По словам родителя, такой подход воспитания приходится применять в случаях непослушания, нарушения правил или поведения, которое родители воспринимают как неприемлемое или опасное. Однако, важно понимать, что физическое наказание редко решает проблему и часто только усугубляет её.

Чтобы выйти из этой ситуации, родители могут попробовать несколько подходов:

1) Поиск альтернативных методов воспитания: Использование позитивных методов воспитания, таких как поощрение и наказание без насилия, может быть более эффективным способом управления поведением ребенка.

2) Обращение за помощью: При необходимости, родители могут обратиться за консультацией к специалистам - педагогам, психологам или семейным терапевтам, чтобы получить поддержку и советы по воспитанию детей.

3) Обсуждение проблемы с ребенком: Важно установить открытый диалог с ребенком, выслушать его мнение и чувства, и объяснить ему последствия применения физического насилия как неприемлемого способа решения конфликтов.

4) Развитие альтернативных стратегий родительского поведения: Родители могут изучить и применять альтернативные стратегии родительства, например, методы позитивного воспитания и эмоциональной поддержки.

Вывод: Семья играет ключевую роль в формировании личности ребенка, что подтверждается различными исследованиями в области научной психологии. Семейная среда оказывает значительное влияние на психологическое, эмоциональное и социальное развитие ребенка. Исследования показывают, что отношения в семье, образцы поведения родителей, их методы воспитания оказывают огромное влияние на формирование личностных черт и привычек у детей.

Недостаточное признание существующих проблем и недостатков ребенка, а также игнорирование этих проблем могут привести к серьезным последствиям для психического здоровья ребенка в будущем. Научные исследования также подтверждают, что открытый диалог в семье, поддержка и эмоциональная безопасность играют ключевую роль в разрешении конфликтов и преодолении трудностей.

В случае, когда проблемы становятся слишком сложными для семьи, обращение за помощью к профессиональным психологам становится необходимостью. Эксперты в области психологии могут предоставить семье не только психологическую поддержку, но и помочь разработать стратегии решения проблем, основанные на научных подходах и методиках.

Таким образом научная психология, психология семьи, подтверждают важность семьи в формировании личности ребенка и необходимость решения проблем семьи посредством диалога и поддержки, а также вовлечения профессиональных специалистов в случае необходимости. От семьи зависит многое, семья – это начало жизни ребенка. Родители должны с самого рождения понимать всю ответственность, которая появляется у родителей с появлением детей. Родители не должны проецировать свои проблемы, взгляды на детей, они не должны позволять детям слишком рано взрослеть.

Список использованных источников:

1. Гидденс Энтони. Социология // При участии К. Бердсолл: Пер. с англ. Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. М.: Едиториал УРСС, 2005 -С. 156
2. Krugman Herbert E. Electroencephalographic Aspects of Low Involvement//American Association of Public Opinion Research. New York 1970.
3. https://www.b17.ru/article/issledovanie_vliyaniya_teleprodukcii/
4. Homey K. The Neurotic Personality of Our Time. N. Y.: W. W. Norton, Incorporated, 1937.
5. Павленок, П.Д. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Инфра-М, 2003. - 395 с.

6. Николаева, А.Е. Неблагополучная семья и ее ребенок / А.Е. Николаева, Ю.Е. Болотин // Синергия наук. - 2018. - № 23. - С. 1507-1513.

УДК 37.042.1

БАЛАНЫҢ АЙНАЛАСЫНДАҒЫ КЕҢІСТІКТІҢ РЕТТІЛІГІН ҚАБЫЛДАУЫНЫҢ СЕНСИТИВТІК КЕЗЕҢІ

Қожаева С.Қ. п.ғ.к., доцент,
АІУ Астана халықаралық университеті,
Бурдесбекова Ү. И. аға оқытушы,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана қ., Қазақстан
sanimkozaeva@mail.ru
nur29ia@gmail.com

Ғасырдан астам тарихы бар және әлемдік қоғамдастықта балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың негізгі нысаны ретінде сыннан өткен балалар бақшасы бұл күндері де үздіксіз білім берудің бірінші сатысының және балалардың ерте бастан әлеметтенуінің тиімді үлгісі болып қалып отыр.

«Әр баланың дамуы, өсуі, қалыптасуы, танымының өзіндік реті, ырғағы болады. Бізге ол кезеңге кедергі келтіруге, қол сұғуға болмайды. Әсіресе дәрежелік танытуға. Бұл дегеніміз оны бұзумен тең. Ата- ана тек көмекші болуы тиіс. Ол дегеніміз өсіп жетіліп келе жатқан өсімдікті оның өсуіне кедергі келтіріп жұлқыламаумен, әрі асықтырмаумен тең, сондықтан тек оны қоректендіріп, қорғап отыруы тиіс», - деп Ю. Гиппенрейтер өзінің мақаласында маңызын көрсетті [1].

Көптеген ғылыми педагогикалық, психо-физиологиялық әдебиеттерге талдау жасай отырып бақылағанымыз баланың белгілі бір реттілікті қабылдауының сенситивті кезеңін қарастырған Мария Монтессори еңбектерінің маңызды орын алатынын бақылай аламыз. Себебі кеңестіктің реттілігі келешек еңбек өнімділігінің негізі болып табылады.

Ерте дамудың авторлық әдістемесін белгілеп, итальяндық мұғалім Мария Монтессори келесі даму кезеңдерін атап өтті:

Сенситивті сөйлеу кезеңі (0-6 жас)

Тапсырысты қабылдаудың сенситивті кезеңі (0-3 жас)

Сенсорлық сенситивті даму кезеңі (0-5,5 жас)

Кішкентай объектілерді сенситивті қабылдау кезеңі (1,5-6,5 жыл)

Қозғалыстар мен іс-әрекеттерді дамытудың сенситивті кезеңі (1-4 жыл)

Әлеуметтік дағдыларды дамытудың сенситивті кезеңі (2,5-6 жас) [2]

Себебі автордың еңбектеріне арқау болған басты идеясынан түсінгеніміз ақылдың шынайы мәні - қоршаған әлемнен туындайтын ретсіздікті ретке келтірудің маңызды екендігі. Сенситивті кезең баланың 1 жасынан 3 жас аралығында қарқынды өтеді. Осы сезімтал кезеңнің әлеуметтік педагогикалық аспектіде терең зерттелуі назардан тыс қалып отыр. Сонымен қатар ата аналарының бұл кезең туралы ақпаратты уақтылы ала алмауы көптеген тығырықтың басты факторы екенін ескермейді.

Сензитивтік кезең (латын тілінен *sensus* - сезім - сезімталдық) өсіп қалыптасып келе жатқан сәбидің дамуының жас кезеңдік интервалы. Осы кезеңде қоршаған ықпалдың бәріне жоғары сезімталдық танытады. Тіпті психо- физиологиялық дамуында басты маңызды қызмет атқарады.

В.С. Мухина мектепке дейінгі бала әрекетінің жаңа түрлерін, үлкендердің оған қойған жаңа талаптарын игерудің ықпалымен баланың алдында бір нәрсеге зейінін шоғырландыру және оған зейін қою, материалды есте ұстау және оны жаңғырту, ойынның, суреттің т.б ой желісін құру сияқты жаңа ерекше міндеттер пайда болғанда ғана бетбұрыс жасалатындығын айқындады. Осы міндеттерді шеше білу үшін бала үлкендерден үйренген тәсілдердің қандай да біреуін пайдаланады. Міне, сонда ғана зейіннің, естің, қиялдың арнайы іс-әрекеттері қалыптаса бастайды [3]. Әсіресе қабылдау ми қабығының күрделі анализдік және синтездік қызметінің нәтижесі болғандықтан, дамудың осы сенситивтік кезеңіндегі басты ерекшелігі физиологиялық белгілі бір тітіркендіргіштердің жиынтығын және қарым-қатынасының негізінде туындайтын уақытша нерв байланыстарының көрінісі, нәтижесі. Ол өте күрделі процесс. Сондықтан да қабылдауда бір мезгілде бірнеше анализатор қатарласа қызмет көрсететінін жасерекшеліктеріне сай физиологиядан белгілі.

Қабылдаудың да ішінде өте күрделі қабылдау түрі кеңістікті қабылдау мен уақытты қабылдау. Осы уақыт пен айналасындағы кеңістікті дұрыс қабылдай алуы, ондағы талаптарды дұрыс қабылдап, ширеуі сенситивті кезеңде қарқынды өтіп кететіндіктен, бала өсіп ер жеткен сайын өз уақытын тиімді пайдалана алмауы, айналасындағы заттардың реттілігі біздің зерттеуіміздің негізгі арқауына айналдыруды көздеп отырмыз.

Мария Мантессориі пікіріне сәйкес, балыққа су қаншалықты қажет болса өмірі үшін, бала үшін айналасындағы реттіліктер соншалықты маңызды. Сондықтан да баланың 2,5-3 жас аралығындағы өзінің айналасындағы үйреншікті реттілікті немесе үйренген ретсіздікті талап етуі, немесе соған құштарлығы артады. Байқалатыны осы аралықта үлкендер тарапынан ыңғайына қарсылық туындаса немесе үйлесімі бұзылса өзінің қарсылығын білдіреді. Алайда оны үлкендер тарапы аса түсіне алмай оның қыңырлығы, немесе осы жасқа тән сипаты деп біледі. Балаға осы жағдайда ғалымдардың пікірі бойынша біріншіден, айналасындағы реттілікке, екіншіден уақытқа, үшінші үлкендердің оған деген қатынасына мән берілуі тиіс екен. Осы үш компонентті біз баланың айналасындағы **кеңістіктің реттілігін қабылдауының сенситивті кезеңінің әлеуметтік -**

педагогикалық шарты есебінде қарастырамыз. Себебі отбасы басты әлеуметтік институт ретінде баланың алғашқы әлеуметтенуінің негізгі бастауы және бастысы. Көп жағдайда ата аналар балалардың осы сезімтал кезеңдегі негізгі қалыптасуының шарттарын көп ескере бермейді. Көбіне үлкендердің де айналасындағы кеңістіктің, уақыттың және қатынастың өзгеруіндегі жеткіліксіз әлеуметтік педагогикалық сауаттылық баланың да кеңістігіне қайшылық туындатады. Кесте 1.

Кесте 1. Кеңістіктің реттілігін қабылдауының сенситивті кезеңінің әлеуметтік - педагогикалық шарты

<i>әлеуметтік - педагогикалық шарты</i>		
Айналасындағы реттілік	Уақытты үнемдеу тәртібі	Үлкендердің балаға қарым қатынасының тұрақтылығы
Заттардың пәтердегі реттілігі: киім кешек, ойыншық тб	Күн тәртібін қатаң сақтау: тамақ ішу, ұйқы, серуен, кітап оқу	Үлкендердің көңіл күйінің қатынасы балаға тұрақты болуы.
Баланың заттарының категориялар бойынша бөлінуді игеруі	Үлкендердің өз уақытын дұрыс ұйымдастыруы	Балаға деген үлкендердің талабының тұрақтылығы

Білімге сапа тұрғысынан жуықтау әр мемлекетте әр түрлі болуының, сан алуан себептері бар. Олар сол мемлекеттердің жалпы тарихымен тығыз байланысты. Солардың барлығын есепке ала отырып әлемдегі білім беруді дамыту тенденциясын былайша қарастыруға болады:

- Білім - үдеудің (прогресстің) басты факторы болуы керек;
- ол үшін жаңаша оқыту керек.

Осыған орай білім саласындағы дағдарыстар мыналардан көрінеді:

- білім мен қоғамның оған қоятын талаптары арасындағы қайшылықтар, айталық қойылған талаптарды жүзеге асыруға қажетті материалдық жағдайдың жеткіліксіздігі;

- қоғамның дамуына білім саласының жауап бере алмауы арасындағы қарама-қайшылықтар, мысалы, ғылыми-техникалық жаңалықтардан берілетін білім мазмұнын кейін қалып отыратыны;

Бұларды жою үшін Отандық тәжірибемен қоса шетелдердің осы саладағы

тарихи тәжірибелерін танып - білу қажет. Олардағы білімге қатысты озық тәжірибелерін, отандық ерекшеліктерді ескере отырып пайдалану және тәрбие сапасында ұлттық ойларды негізге алу қажет екендігін осыған орай туындап отырған заманауи мәселелер байқатты. [4].

Біздің зерттеу жұмысымыз теориялық тұрғыдан бастапқы этапында болғандықтан басты әлеуметтік-педагогикалық шарттарын айқындау мен зерттеулерді толықтырылуымен шектеліп отыр. Сондықтан баланың дамуының сенситивтік кезеңінің әлеуметтік педагогикалық бағыты бойынша, және психо-физиологиялық ерекшеліктерін айқындаудың маңызы жас ата-аналарға баланың сенситивтік кезеңін дұрыс талдау мен ескерудің басты бағыттарын айқындап, дұрыс пайдалануына мүмкіндік туғызуымызда.

Мақаламызды қорыта келе, баланың кеңістікті қабылдауының сенситивтік кезеңін дамытуда негізге алатын **психофизиологиялық ерекшеліктері:**

- үлкендердің өзіне жасаған қарым қатынасын ажырата алады;
- ойлаудың өзіндік ерекшелігі қалыптасатын кезеңі;
- тілі толық дамып, айналасымен қарым қатынас жасай бастайды;
- қарапайым формаларды ажырата алады;
- еліктеу кезеңі басым болады;
- заттармен әрекет жасау мүмкіндігі қалыптасады;
- балаға осы кезеңде көрсету, үйрету өте маңызды.

Ұсыныстар:

- Баланың кеңістікті қабылдаудың сенситивтік дамуының әлеуметтік – педагогикалық аспектілерін нақтылау;

- Болашақ аналарды және жас ата аналарды баланың сенситивтік даму кезеңінің ерекшелігімен ақпараттандыру жолдарының тиімді шарттарын айқындау;

- Бала бақшаларда арнайы баланың уақыт пен кеңістікті тануы мен қабылдауының тиімді сюжеттік формасын ұсыну;

- Балаларға айналасындағы заттарды категориялар бойынша бөліп пайдалана алудың тиімді формаларын ойын түрінде көрсету әдістемелерін дамыту;

- Сенситивтік кезеңді әлеуметтік педагогикалық, психофизиологиялық, физиологиялық аспектіде зерттеудің бағыттарын дамыту.

Пайдаланған дереккөздер тізімі:

1. Гиппенрейтер Ю. Следовать за ребенком и помогать ему расти. // «Psychologies» № 77, 2012.

2. Монтессори М. «Помоги мне это сделать самому» // Составители М. В. Богуславский, Г. Б. Корнетов (сборник фрагментов из переведенных книг Монтессори М. и статей российских авторов о педагогике М. Монтессори). ИД «Карапуз». - М., 2000.

3. Мухина В.С. Возрастная психология. - М., 1998. 91б.

4. С.Қ.Қожаева Педагогика Астана. ЕНУ баспасы. 2010.

ВЛИЯНИЕ ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЙ НА УЧЕБНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Научный руководитель: Бекова Ж. К. к. пс. н., доцент
студента 3 курса, ОП 6В03103-Психология,
Мартьянова Д. А.,
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.
m.dashaa@mail.ru zhanB2309@mail.ru

Депрессивные состояния являются серьезной проблемой, которая затрагивает все аспекты жизни человека. Не исключением становится и учебная деятельность, которая может значительно пострадать под воздействием депрессии. В данной статье мы рассмотрим влияние депрессивных состояний на школьников и студентов, а также проанализируем возможные варианты решения этой проблемы. В исследовании мы стремились выявить, какие симптомы депрессии, почему они возникают и как влияют на учебную деятельность.

В ходе работы была создана анкета, где 28 человек (студенты и школьники) прошли опрос состоящий из десяти вопросов.

Депрессию описывают как распространённое и серьезное расстройство личности, которое приводит к стойкому чувству безнадежности, а также к потере интереса занятиям, которые когда-то нравились человеку. [1]

Откуда возникает потеря интереса к знаниям? Рассмотрим факторы из собственного опыта испытуемых.

1. Неумение преподавателя заинтересовать студента в обучении.
2. Языковые барьеры.
3. Совмещение учебы и работы.
4. Демотивация со стороны одноклассников и преподавателей.

Студенты назвали именно эти факторы, повлиявшие на их состояние. (данные были взяты из собственного анкетирования)

«Неумение преподавателя заинтересовать студента в обучении» - является распространенной причиной, не каждый преподаватель организует на должном уровне образовательный процесс в рамках предмета, в итоге, результаты образовательной деятельности будут зависеть от внутренней реакции студента. Способ влияния на мотивацию студента напрямую зависит от повышения мотивации преподавателя. [2] Преподаватель является организатором образовательного процесса, где он может свободно выбирать методы обучения, которые соответствуют способностям и потребностям студента.

«Языковые барьеры» многие студенты обучаются в иностранных вузах, где и возникают трудности с языком, окружением. Отсюда возникают психологические трудности, особенности эмоциональной, интеллектуальной,

мотивационной и волевой сфер учащегося, возникновение страха, неуверенности в себе, непринятие. [3]

«Совмещение учебы и работы» в основном студенты начинают работать ради финансовой независимости, стараясь помогать своим близким и впоследствии начинают выгорать и отставать в учебной программе.

«Демотивация со стороны одногруппников и преподавателей» Одногруппники могут демотивировать студента путем пренебрежительного отношения, насмешек, запугивания или исключения из социальной группы. Это может нанести серьезный урон самооценке и повлиять на уверенность в своих силах.[4] Однако иногда демотивация со стороны одногруппников может быть неосознанной или происходить по причине нежелательных соревновательных отношений, что также может оказывать отрицательное влияние на мотивацию. Преподаватели могут также способствовать демотивации студентов. Некачественное преподавание, недостаточная поддержка, несправедливая оценка или отсутствие внимания к потребностям и интересам студентов – все эти факторы могут вызвать чувство безнадежности и легкости отказаться от достижения академических целей.

Другим важным фактором является снижение памяти и когнитивных функций у людей, страдающих от депрессии.[5] Это значит, что способность запоминать и воспринимать информацию сокращается, что может привести к плохим академическим результатам. Более того, депрессивное состояние может привести к проблемам с принятием решений и планированием, что также оказывает негативное влияние на учебный процесс. В ходе опроса большинство студентов (21,4%) выделили, что именно из-за плохого

сией, является) тревожит, так ного обучения.

Взаимодействие с одногруппниками и преподавателями, обсуждение материала и совместная работа могут значительно облегчить учебный процесс. Но под влиянием депрессии человек может стать замкнутым и изолированным, что препятствует участию в академической жизни.[6]

В связи с этим у студентов нет желания ходить в университет, и учеба никак не поднимает настроение. По статистике мы можем увидеть что среди 28 ответов, ни один студент не выбрал оценку 5.

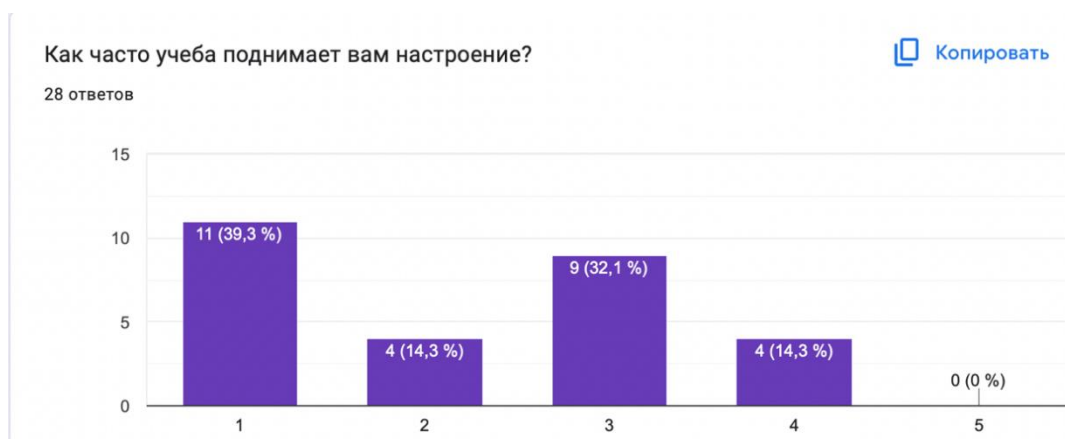

Рисунок 2. Результаты опроса

Однако есть решение для ряда трудностей, изложенных выше. Распознавание проблемы и своевременное вмешательство могут помочь школьникам и студентам справиться с депрессивными состояниями и преодолеть их негативное влияние на учебную деятельность. Психологическая поддержка, как индивидуальная, так и групповая, играет очень важную роль в этом процессе. Также, в зависимости от тяжести симптомов, могут быть назначены соответствующие методы лечения, включая медикаментозную терапию (только по назначению врача).

Более того, создание условий для формирования академического окружения, поддерживающего психическое здоровье, также является важной задачей. Учебные заведения должны обеспечивать дружественную атмосферу, где студенты и школьники могут свободно общаться, получать поддержку и совместно решать свои проблемы. Это поможет существенно снизить влияние депрессивных состояний на учебную деятельность.

В заключение, депрессивные состояния оказывают сильное влияние на учебную деятельность, затрудняя академическое развитие и достижение успеха. Однако психологическая помощь, социальная поддержка и создание благоприятных условий в учебных заведениях могут преодолеть негативные последствия депрессии и помочь студентам обрести радость от учебы и достичь успеха.

Список использованных источников:

1. Астапов, В. М. Клиническая психология. Коморбидность тревоги и подростковой депрессивности: учебное пособие для вузов / В. М. Астапов, А. Н. Гасилина. — 2-е изд. — Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 178 с.
2. Бакшаева, Н. А. Психология мотивации студентов: учебное пособие для вузов / Н. А. Бакшаева, А. А. Вербицкий. — 2-е изд. — Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 170 с.
3. Корягина, Н. А. Психология общения : учебник и практикум для вузов / Н. А. Корягина, Н. В. Антонова, С. В. Овсянникова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 493 с.

4. Курдюкова, Н. А. Психологические аспекты педагогического оценивания: учебное пособие для вузов / Н. А. Курдюкова. — 2-е изд. - Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 120 с.

5. Камалетдинова, З. Ф. Психологическое консультирование: когнитивно-поведенческий подход: учебное пособие для вузов / З. Ф. Камалетдинова, Н. В. Антонова. — 2-е изд. — Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 211 с.

6. Душкина, М. Р. Психология влияния в социальных коммуникациях: психологическое воздействие — методы и технологии: монография / М. Р. Душкина. — 2-е изд.— Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 213 с.

УДК 316.6

ОТНОШЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ К МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫМ БРАКАМ

Научный руководитель: Жуматова Н. Ж., магистр соц., наук,
ст.преподаватель, докторант

Студенты 2 курса, ОП 6В03103- Психология,
Митченко Анна,

Борисова Екатерина,

Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.

anyamitchenkoaa@gmail.com,

borissova.katy.04@gmail.com

На сегодняшний день одна из самых обсуждаемых тем является - формирование межнациональных браков. Тематика межнациональных браков затрагивает множество аспектов, а одним из самых важных являются: трансформация институтов семьи, ее роль в процессе социализации, а так же взаимодействие различных культур и этносов. Распространение такого феномена вызывает ряд вопросов и обсуждений, а особенно бурную реакцию вызывают браки с мигрантами. Одни говорят, что такие семьи часто распадаются, другие говорят, что пары, которые вступили в такой брак считают, что «интернациональные» семьи способствуют снижению межнационального напряжения в обществе. Понимание сущности данного социального явления требует интерпретации значения основного понятия. Для этого необходимо проанализировать определение термина «межнациональный брак»

Межнациональная семья - это супружеский союз, заключенный между представителями, которые принадлежат к различным этническим группам, следует отметить, что данный вид семьи является формой экзогамии [1].

Можно сказать, что межэтнический брак это следствие изменений в социуме страны. Новые поколения растут в такой среде и детям свойственно не обращать внимания на этнические различия между собой. В школах дети учатся вместе, заводят друзей разных национальностей, изучают культуры друг друга. И в будущем межэтнические браки являются естественным стечением обстоятельств.

Межэтнические браки могут стать причиной обсуждения из-за своей необычности. Такие браки существуют по всему миру и уже довольно долго. Ярким примером такого события можно взять браки королей и королев ради выгоды государств. Обычно такое происходило для поднятия статуса семьи, политической и экономической выгоды. Но это было несколько веков назад, и сейчас межэтнические отношения не имеют такой цели.

В социальных сетях мы можем наблюдать о жизни пары с разными представителями национальностей, и если исходить из оценки публики, мало кто осуждает их выбор. Допустим, в Соединенных Штатах Америки, считается нормой отношения между «белой» девушкой и темнокожего парня. Тем не менее, расовый барьер в браке в Соединенных Штатах, похоже, также ослабевает, по крайней мере, для определенных групп. В последние десятилетия у американцев было больше возможностей для контактов с людьми разных расовых групп, чем в прошлом, потому что они все чаще работают и ходят в школу с коллегами из многих групп [2].

В свою очередь, Казахстан - это уникальная, многонациональная страна, в которой проживет порядка 150 национальностей. Представители разных национальностей живут в мире и согласии, уважают традиции друг друга, интересуются незнакомыми культурами и каждый день познают новое. В стране уже на протяжении многих лет принято перенимать традиции, блюда и обычаи из других культур. В казахских семьях готовят украинский борщ, а в русских семьях на праздничный стол ставят бешбармак.

В межэтнических браках происходит естественный обмен культурой и традициями. Чаще всего это происходит в процессе празднования национальных или религиозных праздников. Но при таком обмене, следует риск забывания или отречения от культуры одного из партнеров. В таких семьях свойственно преобладание одной культуры. Чаще всего такое происходит в браке, где муж относится к культуре, в которой царствует патриархат. В таком случае, культура жены уходит на второй план.

Как и в мононациональных браках, неизбежны конфликты и недопонимания. Отношения осложняются на почве разных взглядов на жизнь, распределение ролей в семье, воспитание детей и др. У пары отсутствует общая точка зрения на жизнь и разное восприятие отношений между родителем и ребенком [3]. В каждой культуре свои правила воспитания детей. Встает вопрос о языковом поведении ребенка, его обучением и др.

Второй возможный конфликт может возникнуть на почве языкового барьера. Несмотря на присутствие общего языка в паре, остается риск

недопонимания между родственниками партнеров, которые не знают другого языка. Тем самым, препятствуя развитию отношений с ними. Так же, возможно непринятие парня или девушки родственниками партнера, за счет их национальности.

В современном мире особо остро выступает вопрос о семейных ролях. Современная молодежь стирает рамки «мужских» и «женских» обязанностей в семье. На этом фоне, могут появиться конфликты в смешанных браках. Допустим, мужчина, который вырос в культуре, где правит патриархат, скорее всего, откажется от выполнения «женских» обязанностей, а женщина наоборот.

Для успешного разрешения конфликтов в межэтнических браках важно уважение друг к другу, открытость к диалогу, терпимость и готовность к компромиссам. Также важно принимать и уважать различия, стремиться к взаимопониманию и поддерживать баланс между собственной культурой и культурой партнера. Конфликт непринятия родственниками партнера можно решить с помощью беседы с ними. Важно донести до них, что другая национальность ни чем, ни хуже вашей.

Помимо этого, профессиональная помощь семейного психолога или консультанта может помочь парам в разрешении конфликтов и улучшении отношений в межэтнических браках. При конфликтах не стоит дожидаться большой ссоры, а лучше начинать их разрешение в самом начале.

Межэтнические браки не являются особенностью только одной страны, они представлены по всему миру.

Проблема таких отношений имеет глубокие социальные корни и обусловлена рядом социальных, психологических, исторических, религиозных и конфессиональных причин. Когда у нас начинают говорить о том, что в Казахстане происходило и происходит смешение наций через межнациональные браки, это представляется большой натяжкой.

Если брать прошлое, советское время, следует отметить, что подобное явление имело место в таких республиках, как Украина, Беларусь и Латвия, но не в Казахстане. А вот браки казашек с не казахами - это явление достаточно новое. Разумеется, казахские девушки и раньше, бывало, выходили замуж за не казахов. Но это были крайне редкие случаи. Особенно, если говорить о браках с людьми другой культуры, религии и расы. Таким образом, можно сказать, что казахское общество до недавнего времени были достаточно консервативным. То есть женитьба казаха, особенно образованного, на девушке или женщине неказахского происхождения воспринималась достаточно спокойно еще с дореволюционных времен. А вот казахская девушка, пожелавшая выйти замуж за не казаха, в принципе могла не рассчитывать на одобрение [4]. Но, как бы то ни было, нарастание этнически смешанных браков в Казахстане, где проживают самые разные этнические общности, неизбежно. В современном обществе по большей степени это считается нормальным явлением.

А.П. Горкин считал, что на сегодняшний день представлено 5 основных типов межэтнических браков:

К первому типу относятся браки, которые состоят из представителей «родственных» народов, имеющих близкие культуры, традиции, языки.

Второй тип межэтнических браков формируется из представителей «неродственных» национальностей.

Третий тип представлен «неродственными» народами, исповедующими общую религию.

Четвертый тип межэтнического брака складывается из представителей «родственных» народов, которые исповедуют разные религии.

Пятый тип включает в себя представителей одного народа, исповедующих разные религии.

Можно заметить, что религиозный показатель является главным показателем. Различия в религиозном сознании и в установках заложены в супружеских отношениях, и их проявления зависят от степени религиозности супругов, насколько она важна для них [5].

По мнению А.П. Горкина существуют несколько основных факторов, влияющие на формирование межнациональных браков:

- Ограничивающие факторы: несоответствие культур, традиций, религии, менталитета.

- Сопутствующие факторы: Миграция. Люди чаще вступают в этнически смешанный брак, если долго живут в принимающей стране [6].

Как известно большинство межнациональных браков формируется при помощи сопутствующих факторов. На сегодняшний день очень распространена «учебная мобильность». Молодежь стремится получить хорошее образование за границей, впоследствии чего они и остаются в той стране, где обучались, после чего строят свою жизнь и создают семьи уже за рубежом.

Также, одной из причин возникновения смешанных браков является интерес молодого поколения к другим культурам. Молодежь покидает свои родные страны ради нового опыта, изучения новых культур и впоследствии новых знакомств, которые могут привести к возникновению межнациональных отношений.

Согласно статистике редакции «Голос народа» за 2022 год в межнациональные браки чаще всего вступают русские (7319 браков), затем казахи (4728 браков), украинцы (1985 браков), немцы (1653 брака), татары (1303 брака) и узбеки (895 браков) [7]. Эти данные отражают разнообразие культур и национальностей, которые смешиваются в современном обществе, что является показателем открытости и толерантности среди людей различных этнических групп.

Мы провели свой опрос на тему «Межнациональные отношения», целью которого было, выявить отношение молодежи к смешанным бракам. Опрос был проведен среди 30 студентов, возраст которых составляет от 19 до 24 лет. Исходя из мнения респондентов, можно определить отношение

молодежи к межэтническим бракам. Задав вопросы по типу «Как вы относитесь к межнациональным бракам?», «Как вы относитесь к представителям других национальностей?», «Готовы ли вы сами вступить в смешанный брак?», «Какие конфликты могут образоваться в межнациональных браках?» и т.д., можно утвердить, что современная молодежь относится положительно к таким бракам.

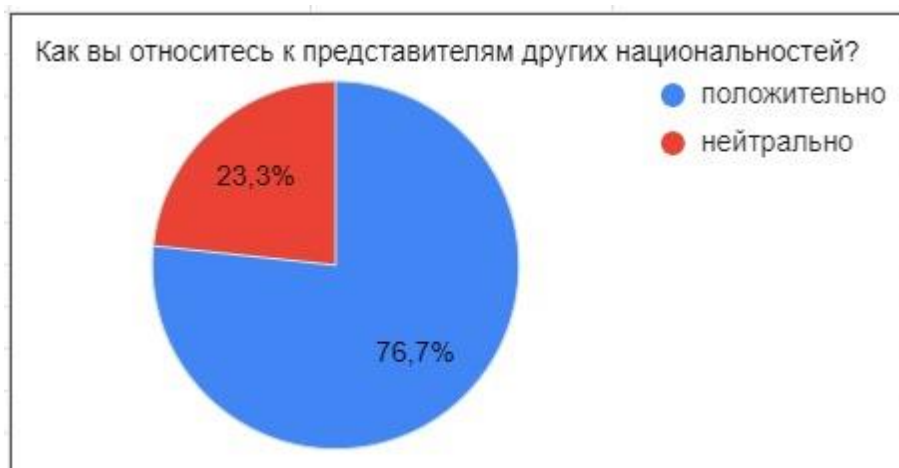

Рис. 1. Как вы относитесь к представителям других национальностей?

Согласно диаграмме №1, большинство молодого поколения (77%) к представителям других национальностей относятся положительно. Остальные 23% респондентов ответили, что относятся нейтрально к другим национальностям.

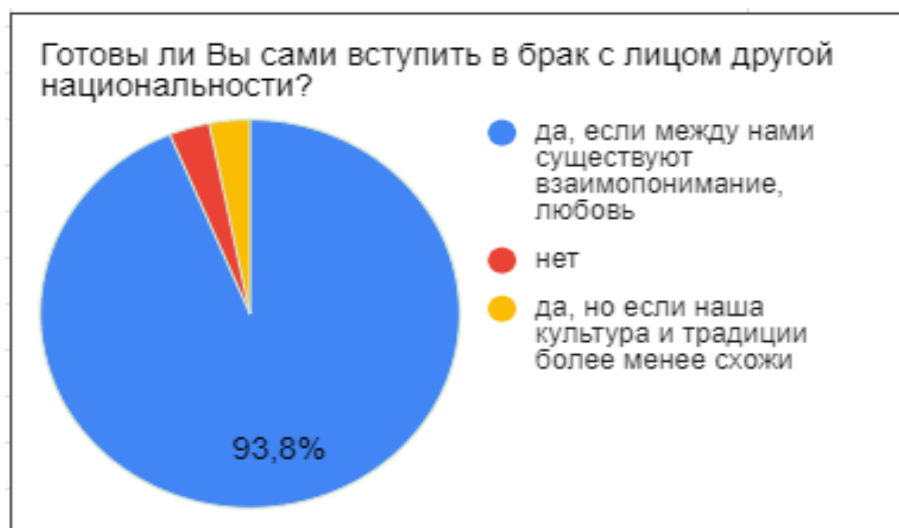

Рис. 2. Готовы ли Вы сами вступить в брак с лицом другой национальности?

В следующей диаграмме (Рис. 2), мы видим, что большинство респондентов (93,8%) готовы сами вступить в межнациональный брак при наличии взаимопонимания между партнерами. Исходя из ответов студентов,

можно сказать, что молодое поколение является толерантным поколением и проявляет достойное уважение к другим культурам и национальностям, несмотря на нежелание некоторых респондентов вступать в брак с человеком другой этничности.

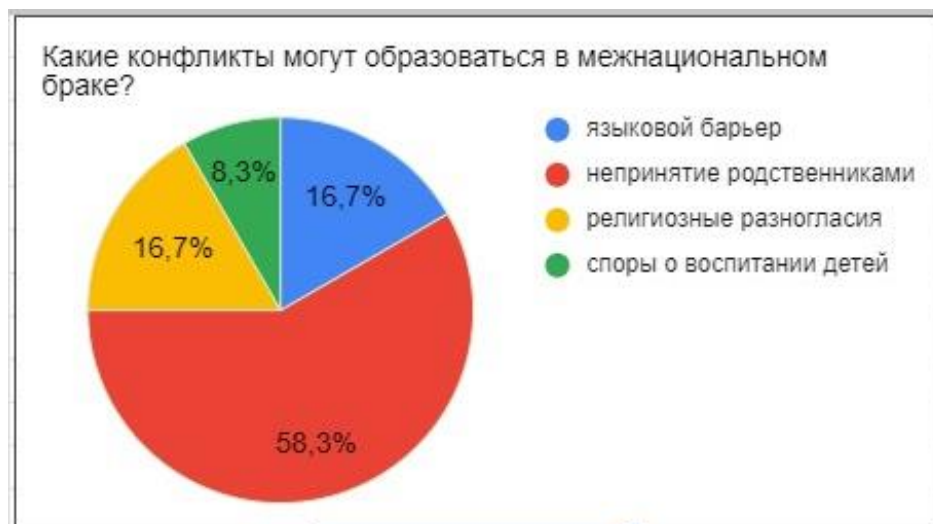

Рис. 3. Какие конфликты могут образоваться в межнациональном браке?

На диаграмме №3 мы видим ответы на вопрос, «Какие конфликты могут образоваться в межнациональном браке?». 59% респондентов выбрали вариант ответа «Непринятие родственниками». А вариантом с наименьшим количеством выборов, является «Споры о воспитании детей».

Таким образом, мы можем наблюдать отношение современной молодежи к межнациональным бракам. Так же, исходя из результатов опроса, можем утверждать, что они относятся весьма положительно к такому виду браков и даже сами готовы вступить в них. Однако многие из респондентов считают, что основные конфликты в межнациональных браках могут возникать из-за таких факторов как: столкновение культур, споры о воспитании детей и неприятие родственниками одного из партнеров.

В заключение можно сказать, что в большей степени межнациональные браки способствуют сближению наций и улучшению отношений между ними. Для некоторых людей межнациональный брак является возможностью повысить свой уровень жизни. Как правило, дети, рожденные в таких семьях, имеют более толерантное отношение к различным национальностям и расам. Именно в таких браках растет заинтересованность в культуре и быте других народов, а это в свою очередь способствует развитию дружественных отношений. Такие браки, как правило, являются основой в увеличении кругозора и избавления от различных стереотипах, а также учат общество с пониманием относиться к представителям других национальностей.

Список используемых источников:

1. Межнациональный брак /[Электронный ресурс]/ Режим доступа [https://ru.wikipedia.org/wiki/Межэтнический_брак#:~:text=Межэтнический%20брак%20\(или%20смешанный%20С%20межрасовый,и%20был%20запрещён%20в%20](https://ru.wikipedia.org/wiki/Межэтнический_брак#:~:text=Межэтнический%20брак%20(или%20смешанный%20С%20межрасовый,и%20был%20запрещён%20в%20)
2. Marriage, Interracial /Статья/ <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts-134>
3. Хачатрян Л.А., Чадова А.А. МЕЖНАЦИОНАЛЬНАЯ СЕМЬЯ В СОВРЕМЕННОМ РОССИЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ // с.131
4. Еркин Ишпанов «Нарастание численности этнически-смешанных браков в Казахстане неизбежно» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30067411&pos=11;-38#pos=11;-38
5. И. А. Макарова. Межэтнический брак: концептуализация понятия. С. 151
6. Социальная энциклопедии под ред. А.П. Горкина
7. Разная вера, но одна семья: как межнациональные браки живут в Казахстане/[Электронный ресурс]/ <https://golos-naroda.kz/18232-raznaia-vera-no-odna-semia-kak-mezhnatsionalnye-braki-zhivut-v-kazakhstane-video-1692352346/>

УДК 159.9

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОММУНИКАЦИИ ДЕТЕЙ «ПОКОЛЕНИЯ АЛЬФА»

Научный руководитель: Жуматова Н. Ж., магистр соц., наук,
ст.преподаватель, докторант
студенты 2 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Мукашева Аида Эрмековна
Якушева Инесса Владимировна
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.
inessaykysheva05@gmail.com
mukasheva-aida@ibternet.ru

Часто происходит так, что между поколениями возникают возрастные недопонимания, но при этом каждый человек проживает возрастные периоды: детство, юношество, зрелый возраст и старчество. У каждого поколения есть свои особенности и различия.

Теория поколений - это концепция, которая помогает нам лучше понять те самые различия между определёнными группами людей и их влияние на общество. Она была разработана Уильямом Штраусом и Нилом Хау. Впервые они заговорили о теории в 1991 году, когда вышла их совместная книга «Поколения». Она основывается на предположении, что каждое

поколение имеет уникальные черты и ценности, тип мышления, качества, которые формируются в результате переживания (или проживания) значимых социальных и исторических событий. Изучение теории поколений не только помогает предсказывать будущие тренды и изменения в обществе, но и способствует развитию более гармоничных отношений в обществе, между разными поколениями [2].

Поколение X, родившееся примерно с 1965 по 1980 год, оно характеризуется высоким уровнем развития самостоятельности: это связано с занятостью родителей, особенно матерей, которые стали активно работать и растить детей самостоятельно. Так же представители поколения X обладают независимым образом мышления и часто ищут альтернативные решения.

Поколение Y, также известное как поколение Миллениума - это людей, родившихся примерно с 1981 по 1999 год, миллениалы уделяют большое внимание вопросам равных прав и возможностей, как на рабочем месте, так и дома, они склонны к открытому обсуждению проблем и исключительно честной позиции, особенно в профессиональной сфере.

Поколение Z или зумеры родившиеся с 2000 по 2009 год. С самого раннего возраста зеты любят получать новые знания и способны запоминать и обрабатывать большие объемы информации. Основные сведения они берут из всемирной паутины.

Поколение А (альфа) родившееся с 2010 по 2024 год. Альфа в корне отличаются от предшественников по многим пунктам, о них мы сегодня и поговорим

Термин «альфа-поколение» дан австралийским демографом и исследователем Марком Маккриндлом. Имя Альфа, было придумано, чтобы подчеркнуть, что старая хронология поколений завершилась, и человечество начинает новый алфавит. [1]. Дети сейчас другие, как и мир сейчас другой. Альфы активные пользователи всемирной паутины. Это новое поколение, от которого ожидают новых свершений: новый взгляд на современные технологии, экономику и другие сферы. Ученые так же считают, что они начнут зарабатывать уже в подростковом возрасте и будут лучше адаптированы к цифровизации. Тем не менее, пока сложно оценить каким будет новое поколение, потому что самому старшему представителю сейчас 14 лет. Но уже выделяются некоторые схожие характеристики поколения Альфа.

Альфы не будут надолго задерживать внимание: им проще посмотреть видео, чем прочитать; проще пройти курс, чем проходить полное обучения. Они полностью адаптируют свою жизнь к интернету. Уже сейчас они ведут видеоблоги, где показывают свой быт. По большей части эти видео не имеют какого-то глобального смысла, как привыкли транслировать миллениалы или зумеры. Например, сейчас один из самых популярных видеоблогеров - девочка из Краснодара, которая просто распаковывает игрушки и при этом зарабатывает.

Каждый ребенок талантлив. Если раньше детей принято было разделять на одаренных и не очень, то с поколением Альфа все изменилось, важно только найти в чем и помочь в развитии этого таланта. Дети поколения Альфа очень самостоятельные и всегда имеют свое мнение, поэтому заставить их делать что-то, просто невозможно. Если перед ребенком Альфа стоит определенная задача, выполнит он ее тогда, когда сам захочет. С получением знаний ситуация та же: ребенок будет учить тот или иной предмет только тогда, когда осознает его необходимость.

Несмотря на все вышесказанное, Альфы очень чувствительны к безопасности и плохо подготовлены к работе в условиях неопределенности. Финансовый кризис, терроризм, стрельба в школах и тот факт, что они растут в эпоху поразительного технологического развития, сыграло свою роль. И основной проблемой поколения Альфа стала коммуникация. Дети поколения Альфа сталкиваются совсем с другими переживаниями в отличии от того же поколения Z. Представители поколения Z - это молодые люди, которые помнят свою жизнь без телефонов, тем временем дети поколения Альфа - это буквально, дети рождённые с телефоном в руках. Одна из причины проблем с коммуникацией - это большая погруженность в виртуальный мир. Когда рядом нет телефона, дети становятся беспомощными, испытывают скуку и тревожность. Социальные сети и интернет создают иллюзию идеальной жизни. Альфы могут чувствовать давление быть «успешными», «крутыми» и популярными, одним словом стараться получить известность, что может повлиять на их самооценку.

Подрастая, ребенок начинает относиться более критично к оценкам взрослых, так же для него важным становится мнения его сверстников, и собственные представления об идеале. Установлено, что у детей, негативно воспринимаемых у сверстников, складывается более низкая самооценка и наоборот.

Как утверждал австрийский психолог Альфред Адлер, самооценка является центральным аспектом индивидуальной психологии. Он считал, что самооценка играет решающую роль в общем благополучии, мотивации и поведении человека. Он также выделил понятие «социального интереса», под которым понимается искренняя забота человека о других людях и его готовность внести свой вклад в благосостояние общества. Адлер считал социальный интерес важнейшим фактором в развитии здоровой самооценки. По мнению Адлера, люди с более сильным чувством социального интереса, как правило, имеют более высокую самооценку, поскольку они считают себя ценными членами своих сообществ. Альфред Адлер особенно подчеркивал важность целостного понимания личности, учитывая ее уникальный жизненный опыт, цели и субъективное восприятие. Он утверждал, что на самооценку влияет уникальная интерпретация индивидом своей жизненной истории и его способность находить смысл и цель в своем опыте [13].

Самооценка у подростка Альфы зачастую нестабильна. В различные возрастные периоды подростки оценивают себя по-разному. Так, для

младшего подросткового возраста (особенно ярко это проявляется у 12-летних) характерны негативные оценки себя (по научным данным так оценивает себя приблизительно третья часть детей этого возраста) [3]. Завышенная самооценка, склонность переоценивать себя может привести к конфликтам с окружающими. Она порождает такие качества, как обидчивость, подозрительность и даже агрессивность. Заниженная самооценка личности, напротив может сформировать чувство неуверенности, тревожности и привести к безынициативности. Самооценка подростка часто внутренне противоречива, подсознательно он воспринимает себя как важную личности, даже исключительную, верит в себя и свои способности, ставит себя выше других. В то же время в нем живет внутреннее сомнение, которое он старается не пускать в свое сознание. Однако эта подсознательная тревога проявляется в виде переживания, меланхолии, плохого настроения и снижения активности. Причины этих состояний неизвестны самому подростку, но проявляются в обидах, грубости и частых конфликтах с окружающими его взрослыми.

Другой психолог Д.С.Холл, (1904г) считал, что подростковый возраст является периодом «*sturm und drang*», что означает «буря и натиск» и отражает взгляд Холла на бушующую природу этого возрастного периода [7]. Он полагал, что подростки находятся на эмоциональных качелях. Романтика одного момента переходит в депрессию следующего, апатичность сегодня сменяется экспрессивностью завтра. Эти колебания между эмоциональными крайностями, как полагал Холл, длятся до 20 лет. Хотя психологи не придерживаются точки зрения Холла о том, что подростковый возраст неизбежно труден, но он вдохновил других ученых изучать его [11].

Анна Фрейд, применившая теорию психоанализа З. Фрейда к исследованию подростков, характеризовала юность как период внутреннего конфликта, психической неуравновешенности и неустойчивого поведения, которыми сопровождается половое созревание. Так же не менее значимым аспектом во взрослении ребенка является умение контактировать [12].

В семье ребенок получает свой первый контакт с окружающим миром и если в семье плохо коммуницирую с ребенком, мало общаются на не относящиеся к учебе темы, не интересуются его интересами и мнением, то он может закрыться. Не получая отклика от своих сверстников, от семьи, ребенок закрывается в себя и у него нет желания возвращаться в реальный мир, больше отдавая предпочтения виртуальному, где его могут уважать или им интересоваться.

Выготский пришел к выводу о том, что в подростковом возрасте структура возрастных потребностей и интересов определяется социальноклассовой принадлежностью. Он писал: «Никогда влияние среды на развитие мышления не приобретает такого большого значения, как в переходном возрасте» [6].

Современное поколение отдает предпочтение переписке, нежели телефонным звонкам. Поколение Альфа могут избегать знакомства с

другими людьми, им проще знакомится в интернете, а не в реальной жизни, это может быть связано с тем что так им легче контролировать беседу. Им сложно давать устный ответ у доски, либо с места у них может проявляться сильное смущение и замирание. У доски они могут говорить тихо, когда кто-то его перебивает или, указывают на его ошибку при разговоре, ребенок сразу замолкает. У многих них нет желания посещать сильно людные места одному, где нужно обязательно коммуницировать с незнакомыми людьми, от этого может проявляться страх и волнение. Например, сходить в магазин или поликлинику, спросить, что-то, разговаривать с незнакомыми людьми для них может быть очень проблематично.

По мнению Г.С. Васильева, коммуникативными способностями можно считать ту часть структуры личности, которая отвечает требованиям коммуникативной деятельности и обеспечивает ее успешное осуществление [9]. А.А. Кидрон под коммуникативной способностью понимает общую способность, связанную с многообразными подструктурами личности и проявляющуюся в навыках субъекта общения вступать в социальные контакты, регулировать повторяющиеся ситуации взаимодействия, а также достигать в межличностных отношениях преследуемые коммуникативные цели [10].

Для точечного изучения данной проблемы было проведено исследование на основе теста коммуникативных умений Михельсона среди подростков, рождённых с 2010 года. Он был выбран с целью определения уровня коммуникативной компетентности и качества сформированности основных коммуникативных умений. Коммуникативная компетентность - это умение выйти из любой ситуации, не потеряв ни грамма собственной внутренней свободы и в то же время не дав потерять её партнеру по общению. Исходя из этого определения, можно говорить о трех позициях в общении: зависимой, компетентной и агрессивной. Данный тест представляет собой разновидность теста достижений, то есть построен по типу задачи, у которой есть правильный ответ. В тесте предполагается некоторый эталонный вариант поведения, который соответствует компетентному, уверенному, партнерскому стилю. Степень приближения к эталону можно определить по числу правильных ответов. Неправильные ответы подразделяются на неправильные "снизу" (зависимые) и неправильные «сверху» (агрессивные). В первом случае (зависимая позиция) наблюдается неуверенное поведение, при котором человек теряет внутреннюю свободу; в случае с агрессивной позицией - человек «подавляет» партнера по общению, при этом партнер теряет внутреннюю свободу; компетентная позиция, самая оптимальная, это общение на равных, это и будет та самая коммуникативная компетентность. Опросник содержит описание 27 коммуникативных ситуаций. К каждой ситуации предлагается 5 возможных вариантов поведения.

По результатам исследования было выявлено две ярко выделяющихся позиции в общении- зависимый и компетентный. Из десяти респондентов,

три человека, по результатам тестирования, относятся к компетентным. Участники могут спокойно принимать и оказывать комплементы, отлично реагируют на справедливую критику, могут ответить на деструктивную критику. Им не сложно оказать сочувствие и поддержку переживающему человеку, они легко вступают в контакт с другим людьми, могут ответить «нет» на нежелательные для них просьбы.

Остальные семь респондентов, по результатам тестирования относятся к зависимой позиции в общении. Участники идут на уступки в ситуациях неприятных для них, не могут ответить отказом на чужую просьбу пренебрегая своим нежеланием выполнять ту или иную помощь по разным причинам (нехватка времени на выполнение своего же задания и т.п.). Им сложно проявлять сочувствие и поддержку и самому принимать ее, в данном случае это говорит не об отсутствии эмпатии, а скорей об неумении этого делать. Несмотря на то, что они не могут отказать в просьбе другим, когда есть возможность попросить о помощи у кого-то, в том или ином вопросе, они стараются этого избежать.

Исследование показало, есть и общая черта у всех респондентов, они не выносят несправедливость. В ситуациях, когда за совершенную им ошибку обвиняют другого, он выгораживает этого человека и признается в том, что ошибку совершил он. Так же и наоборот, когда его обвиняют в ошибке, которую совершил кто-то другой, он готов отстаивать свою невиновность.

В ситуациях, когда в тесте к респонденту обращались с комплиментом или восхищением на ту или иную ситуацию, зачастую выбирался ответ «это пустяки» или «нет, это не было столь здорово». Это может говорить о том, что человек не уверен в себе, априори занижает свою самооценку и значимость в обществе. Но есть и те, кто наоборот завышают свой уровень самооценки, ставя себя выше собеседника.

В возможностях принятия или оказания помощи другому человеку, основная часть респондентов не могут или не хотят принимать или оказывать кому-то помощь. Они выбирают ответ «находясь рядом с этим человеком, не заводите разговора о его состоянии» или, когда предоставляется ситуация, что они чувствуют себя расстроенными, зачастую был выбран ответ чтобы их не трогали и оставили одного. Но и повторялась другая ситуация, некоторые респонденты с легкостью могли оказать поддержку другому человеку, а в отношении себя они поддержку не принимали. Это может говорить о том, что они предположительно, не хотят чувствовать себя слабыми или уязвимыми для других людей и привыкли сами справлять со своими трудностями.

Развитие коммуникативных навыков у детей и подростков очень важно, и решение этой проблемы невозможно без участия семьи и образовательных учреждений. Например, в семье родители должны создать позитивный образец общения, это как минимум может включать в себя вежливое обращение друг к другу, активное слушанье и уважительное отношение к чувствам и мнениям детей. Важно следить за временем, которое ребенок проводит

перед экраном телефона. Помимо физического здоровья, это влияет на их способность общаться и взаимодействовать в реальном мире. В образовании сейчас существуют технологии где предлагаются интерактивные методы обучения, которые могут интересны и полезными для развития коммуникативных навыков, например, электронные платформы и приложения могут предоставлять задания и упражнения, способствующие обучению общению. Чтение книг, обсуждение историй и рассказов, а также участие в творческих проектах в области искусства способствуют развитию коммуникативных навыков. Это позволяет детям выражать свои впечатления и идеи.

У доктора психологических наук, профессора, заведующего лабораторией дифференциальной психологии и психофизиологии, члена Ученого совета Психологического института РАО М.К. Кабардова существуют такие рекомендации, что в качестве индивидуальных характеристик, влияющих на успешность коммуникативной деятельности, могут выступать темп деятельности, динамика решения задач, качество и используемые коммуникативные средства, тип стратегии деятельности, общительность, а также коммуникативная активность, проявляющаяся ситуативно в процессе решения коммуникативных задач [8].

Дети поколения Альфа на самом деле уникальные, несмотря на все трудности с которыми они сталкиваются, это первое поколение, которое родилось на заре развития современных гаджетов. Судя по поведению представителей поколения в интернете, можно предположить, что Альфа создадут свежие форматы контента, которые смогут удивить общество. А так же у них есть возможность путешествовать чаще, потому что используя интернет они могут изучать разные языки. То есть интернет им помогает для обучения и саморазвития. Поколение Альфа очень быстро воспринимают информацию, в отличии от поколения Z которое не сможет сравниться с Альфа в области обработки информации. Дети-альфа молниеносно сканируют текстовый и графический контент, поглощают рекордно большое количество данных в сутки (по сравнению с предыдущими поколениями людей). Во взрослом возрасте они будут готовы в любой момент приступить к изучению новых дисциплин, потому что привыкнут к постоянному, непрерывному обучению.

Список использованных источников:

1. ABC News.After Gen Z, meet Gen Alpha. What to know about the generation born 2010 to today
2. Исаева М. Поколения кризиса и подъема в теории/В. Штрауса и Н. Хоува / М. Исаева // Знание. Понимание.Умение. - 2011. - № 3. - С. 290-295
3. Липкина А.И. Самооценка школьника. - М.: Знание, 1996. - 64с

4. Долгова В.И., Цветкова Н.В. Влияние системы обучения младших школьников на формирование межличностной рефлексии в подростковом возрасте//Вестник Челябинского государственного педагогического университета. 2014. № 7. С. 89-98.
5. Хуторянская Т.В. Психологические особенности подростков, включенных и не включенных в виртуальную субкультуру // Сибирский педагогический журнал. 2016. Т. 6. С. 101-105.
6. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в бт. Т.4. М.: Педагогика, 1982. Педология подростка. С.5-242.
7. Райс Филип. Психология подросткового и юношеского возраста. - СПб.: «Питер», 2000.
8. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе / Я. Л. Коломинский - Минск, 1989. - 236 с.
9. Васильев Г.С. Проблема коммуникативных способностей членов первичных учебновоспитательных коллективов: дис.канд. психол. наук. - М., 1977.
10. Кидрон А.А. Коммуникативная способность и ее совершенствование: дис. канд. психол. наук. - Ленинград, 1981.
11. Психологический лексикон. Психология развития/ Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. - М.: ПЕС СЭ, 2006.
12. Hall, G.S. Adolescence. N.Y.: Appleton, 1904. - Vol.2. - P.78
13. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии.

ӘОЖ 37.035.6

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ҰЛТТЫҚ ОЙЫН АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: пс.ғ.к., профессор Аплашова А.Ж.
Магистрант Нуралина А.С.
Торайғыров университеті,
Павлодар, Қазақстан.
Aplashova.arna@mail.ru

Қазіргі таңдағы жаһандану үрдісінің негізінде көптеген мектепке дейінгі мекемелерде, тіпті отбасыларында да басты назар балалардың ақыл-ой және сенсорлық дамуына аударылып, олардың ақпараттық тұрғыда дамуы жүзеге асырылуда. Алайда, осы жағдайға байланысты физикалық даму екінші орынға ығысып қалып жатыр. Әйткенмен, осы физикалық даму белсенділігінің жеткілікті деңгейі ғана баланың үйлесімді психофизикалық дамуын қамтамасыз ете алады.

Ұлттық ойындар – қазақ халқының ерте заманнан қалыптасқан дәстүрлі ойын — сауықтардың бір түрі. Оның бастауы алғашқы қауымдық қоғамда шыққан. Ұлттық ойындар негізінде әр халық түрлі – түрлі жаттығулар жасау

жолымен дене шынықтыру ісінің негізін салды. Бертін келе шынайы спорт ойындарының шығуына түрткі болды. Оның адам денсаулығына жақсартуда пайдалы аса күшті екені қилы.

Ұлттық ойындар – ата – бабаларымыздан бізге байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан, үйренудің күнделікті тұрмысқа пайдаланудың заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге пайдасы орасан зор. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, ұштаса береді.

Ойын үнемі даму құбылысы. Ұлттық ойындарын үйрету және тәлім тәрбие жұмыстарында пайдалану балалардың ой өрісін, дене дамуын қалыптастыруға көмектеседі. Ойын сонымен қатар, тарихи құбылыс та болып келеді. Ұлттық ойындары өзінің болмысы, мазмұны жағынан тарих түкпіріне жетелейтін бірдің бір сара жол. Ол адамзат тарихымен тікелей байланысты және ол үнемі даму, жаңару үстінде болады. Сондықтан ол үнемі даму, жаңару үстінде болады. Сондықтан ол адамның барлық іс әрекетінің дамуында да өте маңызды орын алады. Ойын адамның еңбек әрекетінен туындап, адам қиялының нәтижесі бола отырып, қоғамдық экономикалық формацияның өзгеруіне өз әсерін тигізеді. Ойын мен ойыншық қалыптасқан адам мәдениетінің ең бір қызықты құбылыс болып есептеледі.

Дүниеге келген әрбір перзенттің өмірі, келешегі тәрбие ісіне байланысты одан сыртқы болуы мүмкін емес. Балалық шақтан тәрбие ойыннан басталады. Сондықтан ойын тәрбие нің бастауы, ол мәңгі жас әрбір бала бастан кешіретін кезең деп саналады. Ойын атадан балаға мирас болып, үнемі қайталанып, әрбір ұрпақтан ұрпаққа бірге жасасып, тоқтаусыз, толассыз жүріп отыратын себебі осында. Мұны зерттеуді, халық ойындарының мәңгілік мәнін ашуды тарихшылар, әдебиетшілер, этнографтар, археологтар, психологтар, педагогтар және басқа да ғылым саласында еңбек етушілер қашаннан бері назардан тыс қалдырған жоқ.

Бұл тақырыпқа байланысты зерттеулер халық ойындарын ұрпақтан ұрпаққа ұштасып келе жатқан халық естелігі екенін айқын көрсетеді. Сол себепті ойындар талдау жасау ісі қазіргі балаларға танымдық және тәрбиелік маңызы бар екендігін дәлелдейді.

Халық ойындарының шығу тариына Э.Маккей, Макро Поло, Рашит ад-дин, Ә.Диваев, Ә.Марғұлан, Н.Я. Бичурин сынды ғалымдар өз еңбектерін арнады.

Мектеп жасына дейінгі балалар тәрбиесінде ойындардың алатын орны жайлы қазақ арасынан тұңғыш еңбек жазғандардың бірі педагог Н.С. Құлжанова болды.

Кенес педагогтартанына жалпы ойын теориясы Г.Плеханов, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, сынды атакты ғалымдардың есімімен байланысты. Ойындарды ғылыми тұрғыда зерттеу ісі П.П. Блонский, С.П. Шацкий, В.Г. Марц, В.А. Сухомлинский, Т.Е. Конников, Э.В. Яновскаялар сияқты ғалымдардың назарын аударды [1].

Мектепке дейінгі балалардың ойындарына да көптеген еңбектер арналған. Бір тобы рольдік, шығармашылық ойындардың теориясын

зерттеген Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтев, А.И. Фрадкина, А.П. Усова, Д.Б. Эльконин, Т.А. Маркова т.б. педагогикалық процессте дидактикалық және қозғалыс ойындарының ерекшеліктері, алатын орны және маңызына тоқталған. Балаларды жан жақты дамытудың маңызы құралы болып табылатын ойын теориясын зерттеген ғалымдар Е.А. Флерина, Е.И. Тихеева, Е.И. Аркин т.б. [2].

Қазақтың ұлттық ойындарының да өзіндік тарихы, даму жолдары, қалыптасу кезеңдері бар. Қазіргі кейбір тарихи деректерге қарағанда, бізге жеткен ұлт ойындарының біразы сонау көне заманнан бері келе жатқаны белгілі болып отыр. Демек, Қазақстан жерінде қалыптасқан алғашқы қауымдық құрылыс кезеңі халқымыздың ұлттық ойындарын да туғызған «Бес тас», «Садақ ату», «Асық» сияқты ұлттық ойындар шамамен алғанда бес мың жылдай бұрын ойналғаны жайында айтып, ағылшын ғалымы Э.Маккей «...бұл ойындардың барлығы дерлік Азия елдерінің тайпалы одақтарының арасында кеңінен таралғанға ұқсайды» дейді.

Ұлттық ойындар қоғамның өзгеруі, әлеуметтік экономикалық жағдай негізінде толығып, сол кездегі адамдардың белгілі айналысатын кәсібіне бейімделіп, тұрмысқа сіңіп, өзгеріске ұшырап отырған.

Мысалы, Қазақстан жерінде алғашқы қауымдық құрылыс кезінде қалыптасқан, «аң аулау», «таяқ жүгірту», «садақ ату» «жамбы ату», «қақпа тас» «бес тас», «қарагие» «найза лақтыру» болып аттары өзгеріп, мазмұндары сақталып отырған.

Ұлттық ойындардың қалыптасу кезеңдері біздің заманымызға дейінгі XII -IX ғасырлардағы қазақ жеріндегі көшпелі тайпалардың құралу дәуіріне тура келеді, өйткені ойындардың қайсысы болмасын, олар өндірістік қатынастарға негізделген. Өз кезіндегі өндіріс құралына пайдалануға жарамды тас, ағаш, сүйек, т.б. табиғи заттар осы дәуірде қалыптасқан ұлт ойындарында да қолданылады. Мәселен, күні бүгінге дейін мәнін жоймаған асық ойындары кез келген сүйек емес, малдың асықтарын алған, «бес тас» ойынын қолға ұстауға ыңғайлы тастарды, «қарагие» ойынына қайың немесе ырғай ағаштарын пайдалған.

Алғашқы мемлекеттік бірлестіктердің кезінде дамыған халық ойындары жасөспірімдердің бір ортада өмір сүруіне және өзара қарым - қатынас жасауына себепкер болғандықтан, олардың ашық алаңқайда, ай жарығында, ойналған. Бізге белгілі малмен жүрген көшпелі руларда киіз үйден басқа баспананың болмағандықтан, ашық алаңқайда ойнайтын «ақ сүйек», «алтыбақан», «айгөйлек», «арқан тартыс», «соқыр теке», «түйе түйе», « белбеу тастау», «монданақ», «түйілген шыт», «ақ серек, көк серек», «көрші», «шалма», «шертпек», «шымбике», «инемді тап», «сиқырлы тарақ» т.б. ойындар шыққан.

Алғашқы қауымдық құрылым кезінде қалыптасқан ұлт ойындары өзгеріске еніп, топқа бөлініп ойнайтын ойындар туа бастады. Олардың алғашқысы ақ сүйек.

Бұл жүгіріп күш көрсетіп, ойнайтын ойын болғандықтан, өкпенің жұмыс қабілетін арттырып, денені шынықтырып, жүйріктікке, шапшаңдыққа, батылдыққа тәрбиелейді, сондай ақ қараңғыда жол табуға көздейді, қоршаған ортаны дұрыс бағдарлай білуге үйретеді.

Сонымен қатар «асық» ойыны да көне ойындардың бірі. Кейін келе Қазақстан территориясының барлық жерінде дерлік «асық» ойынының белгілі бір жүйеге келтірілген түрлерін таратты. Асықты қынаға бояп, содан кейін сақаның табанын қайрап, алшы түсу үшін қарсыласына білдірмей алшысын тесіп, қорғасын құйып, тесіктің бетіне сүйек қағып қайрап болатын.

Қазіргі кезде арамыздағы кейбір ұлттық спорт түрлері мен ойындарының да көп ғасырлық тарихы бар. Тарихи әдебиеттерде «Аламан» деп атты әскердің шабуын атаған және «аламан» ұғымына жақсы қаруланған, ат құлағында ойнайтын жеке адамды да атаған.

Қазақ жерінде біздің дәуірімізге дейін сақтар мекендеген. Олар бірнеше күрделі одаққа бірігіп, көшпелі өмір сүріп, негізінен мал шаруашылығымен айналысқан.

Сақтар күшті әрі жауынгер халық болған, оларды көрші халықтар жоғары бағалаған еді. Сақтар үйлену тойы құрметіне спорттық жарыстар өткізу дәстүр бойынша күйеу қалыңдықты тек жарыста жеңу арқылы ғана үйленетін болған. Жарыстың бұл түрі қырғыз қазақ «Қыз бөрі» ойынына ұқсайды антиалық хроникалық әдебиеттерге көрсетіледі.

Біздің уақытымызға дейін түрлі варианттармен жеткен «тоғыз құмалақ» ойыны өзінің пайда болу уақыты жөнінен шахмат ойынымен сайысқа түседі десек те болады. «Тоғыз құмалақтың» шығу тарихы жөнінен көне үнді жазықтарының қалаларынан табылған ойын тақталары мен ойын тастары өзіне үлкен назар аудартады. Бұл туралы ағылшын ғалымы Э.Маккей: «Осы табылған зартта түрлі Африка тайпаларында кең тараған ойын тақтасын еске түсіреді», деп жазады.

«Тоғыз құмалақ» ұғымы көптеген мамандарға бұл ойын қазақ ойыны немесе Орта Азия халықтарының ойыны дегенді еске түсіреді. «Тоғыз құмалақ» ойындарының таралуы Орта Азия мен Қазақстанның бастап, Үнді мен Орталық Африка елдеріне дейін жеткен, оның үстіне бұл халықтардың жер аралық қарым қатынастары біздің дәуірімізге дейінгі 5, 3 мыңжылдықтар жүзеге асқан көрінеді.

Түрік қағанаты дәуірінде тайпалар біртіндеп көшпелі өмірден белгілі жерлерге тұрақтай бастаған. Қалалар бой көтере бастаған. Қазіргі Жамбыл қаласының орнында болған Тараз қаласы күрделі сауда орталығы болыпты. Жыл сайынғы сауда жәрмеңкесіне көптеген көпестер әнші музыканттар, ат құлағында ойнайтын шабандоздар, құралайды көзіне атқан мергендер, палуандар, құсбегілер осы қалаға шоғырланатын болған. Орта Азия мен Қазақстанда ежелден дене жаттығуларының кейбір түрлері кеңінен тараған. Кейінен олар кең тараған спорт түрлеріне айналған. Оған бірінші кезекте спорттық жетіп жүрулерді, жорғалау жатқызуға болады. Шығыстар жорға

жүйріктері туралы Марко Поло жазған. Оның тұжырымдауынша «Кәсіпқой» жорға жүйріктер бір бірінен үш миль арашықта орналасу қажет. Сол кездегі қызметтің бұл түрі қазіргі заманғы спорттық эстафеталарға еске салады.

Халқымыздың әдет ғұрып, ойын сауықтары жөнінде атақты ғалым Ә. Марғұлан: Бақташылық өмірдің тіршілігіне байланысты туған «Наурыз» тойына ұқсас мереке тойлардың бірі ең алғаш бие байлағанда «Қымыз мұрындық» беріп той жасау. Тойға жиналған жұрт бұл мерекені де ойын думанға айналдырған.

Қазіргі Қазақстан жерлерін мекендеген ең алғашқы рулардың әдет құрыптарының негізінде қалыптасқан қазақтың ұлттық ойындары көшпелі халықтың даладағы тұрмысына сай дами берді.

Қазақ халқы ұлт ойындарына бай халықтардың бірі. Қазақтың ұлттық ойындары туралы қағаз бетіне түскен алғашқы деректер 8 ғасырда басталды.

Оны алғаш жинап, Еуропа жұртышылығына таныстырған Италия саяхатшысы Плано Карпини. Ол Еуропа халқына Монғол тарихын таныстыру мақсатымен саяхатқа шыққан П. Карпини Жетісу мен Тарбағатайды басып өткен кезде осы өңірді мекендеген рулардың тұрмыс, әдет ғұрпы, ойын сауықтары жайлы көптеген материалдар жинаған [2].

Одан кейінгі деректерді италияндық Марко Поло, австриялық С.Гербертштейн, И.И. Новокаменскийдің, орыс саяхатшысы П.И. Рычковтың венгер зерттеушісі А. Вамбирдің жазбаларына кездестіруге болады. Қазақ топырағында ағартушылар қозғалысының туын алғаш көтерген [3].

XIX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген көрнекті ағартушы, демократ Ыбырай Алтынсарин қазақ балаларына мінездеме бере отырып, оларды табиғатынан дарынды, талапты деп атап көрсетті. «Еңбек әулетіндегі қазақ балаларының қиын өмір жағдайы олардың интелектіне із қалдырған, сезімталдығын арттырған. Қазақ баласының қимыл қозғалыстарының арнайы логикасы бар, құрамына әзіл ысқақ элементтері кіретін ойындарды, әңгіме ертегілерді сүйген».

Бала ойын үстінде қоршаған орта жайлы алғаш түсініктерін алады, өз бақылауларын жасап, тәжірибе жинақтайды. Бұл жөнінде ұлы ойшыл Абай: «Адам туғанан дарынды болмайды, ол көп нәрсені көріп, оған баға бергеннен кейін жаманды жақсыдан ажырата біледі».

Оймен келетін ойындарға шахмат, дойбы ойындарына тоқталатын болсақ, шахмат дойбы қазақтар мекендеген ежелгі түрік заманынан белгілі екені көрінетін деректер бар. Орта ғасыр жазушысы Иусуф Баласағұни «Құдатқу білік» атты тарихи еңбегінде түркі батырларының білекті де білікті болуын шын тілеп, егер олар да дойбы мен шахмат ойынын жақсы білсе ғой» деп жазағанын оқуға болады [4].

Сондықтанда жоғарыда аталған ойындар қазақ халқының ғасырлар бойы рухани баии түсуіне еңбек етіп келеді және болашақ ұрпақтарға да еңбек ете береді.

Ұлт ойындары ата бабамыздың бізге жеткен өткені мен бүгінін байланыстыратын баға жетпес байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан оны үйренудің, күнделікті тұрмыста пайдаланудың заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге пайдасы зор. Ойын баланың алдынан өмір есігін ашып, оның творчестволық қабілетін оятып, қызығушылығын арттырып, бүкіл өміріне ұштаса береді.

Сонымен қатар Қазақстандық зерттеушілер өз жұмыстарында ойынның тәрбиелік мәнін атап өтеді. К. Құнантаева ойын кәсіптік бағдар беру құралы деп айтқан. Т. Құлахметов ойынның мүмкіндіктерін әскери патриоттық тәрбие жұмысын жүзеге асыруда пайдалануды талап етеді, оның мазмұнында әскери адамға қажетті темірдей тәртіп, шыдамдылық, шұғыл шешім қабылдау қасиеттері бар екенін дәлелдеді. Сонымен қатар, қазақ ұлттық ойындарына жалпы тоқталған зерттеу жұмыстары да бар. Мысалы Т.Ж. Бекбатчаев, Е. Сағындықов т.б. [5].

Көне заманнан жазу, сызудың болмаған кезінде ата бабаларымыз ұлт ойындарына адам өміріндегі балалық шақ, ер жеткен кез, үлкен адамдарға қатысты барлық кезеңдер ескерілген. Адам алғаш өмірге келгеннен бастап өмірінің соңына дейін ойындар серік болады. Бала кезінен ойынның әдіс тәселдерімен танысса, өсе келе үлкен жарыстарға қатысып, өнер көрсетіп, жасы ұлғайған шағында сол ойындарды ұйымдастырушы, өз іс тәжірибесін жастарға үйретуші ұстаз міндетін атқарса, соңында көрерменге айналады. Сол ойындардың тәрбиелік мәнін насихаттаушы, болашақ ұрпақты ұлттық дәстүрде тәрбиелеушіге айналады.

Сонымен ұлттық ойындарды мектеп жасындағы балаларға қолдану әрине оларды тәрбиелеумен қатар, оларды шаруашылыққа, ептілікке, танымдық қызметтерін арттыруға, белсенділікке тәрбиелейді. Сондықтан да оның педагогикалық маңызының мәні зор. Ұлттық ойындар мазмұны жағынан халықтың өмірі, тарихы, салт дәстүрі әдет ғұрпын бейнелейді. Әр ойын бір біріне ұқсамай өз мазмұнына мақсаттарын қайталамай, керісінше бірін бірі толықтырып отырады.

Ұлт ойындарын үйрету барысында баланың әділеттік, бір-біріне деген достық ынтымақ, ауызбірлік, кішіпейілдік сияқты адамгершілік қасиеттері де дамиды. Жаңа ойындарды үйрету барысында жаңа сөздермен, жаңа заттармен танысуының өзі баланың тіл байлығын молайтып, таным деңгейін арттырады. Ойын тәртібін баланың ойын барысында қатан сақтауы, баланы сол кезден бастап тәртілке, әділдікке, жинақылыққа баулиды, адал, қайырымды, батыл, өжет болуға тәрбиелейді. Ұлт ойындарымызда негізінен ең КҮШТІ, айлакер, іскер ойыншының жеңіске жетуінің өзі біздің ұлттың ойындарымыздың әділдігін көрсетеді.

Халқымыздың арғы-бергі тарихы мен дәстүрін, тарихи асыл мұрамызды біліп, қастерлеп, бүгінгіміз бен кешегіміздің құнарлы топырақ, нәрлі қайнарына айналдыру - перзенттік парызымыз. Болашақ балаларымыздың бойына халқымыздың ғасырлар бойы қастер тұтып келген ар-намыс, ождан, атамекен мен ана тіліне сүйіспеншілік, адап-иба, қайырымдылық, үлкенді,

ата-ананы, әйелді құрметтеу қасиетін дамыту - олардың өз еліне деген сүйіспеншілігінің басты шарты. Сондықтан ұрпақ тәрбиесі жайындағы озық ұлттық мұраны бүгінгі тәлім-тәрбие жұмыстарына енгізуді аса маңызды міндет деп қарастыру қажет.

Ендігі жерде бұл жұмысты іске асыруда, әрине тәрбиешінің тәжірибесі, білімі, бала психологиясын түсінуі, олармен қарым-қатынасының ерекше орын алары белгілі. Сондай-ақ осы ойындарды өткізу кезінде тәрбиешінің қолданатын әдістемесі де елеулі орын алады. Тіпті тәрбиешінің дауысының, дикциясының ашық, айқын, балаларға түсінікті болуы да шарт. Сабақ үстіндегі іе-әрекеттер, мәселен сабақтан ойынға немесе керісінше ойыннан сабаққа ауысуы ойын түрінде жүзеге асқаны абзал.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Бекбатчаев Т.Ж., «Применение традиционных казахских народных игр и упражнений в системе физического воспитания в школе». Дисс...канд.пед.наук, Алматы, 1981г.
2. Г.Н. Гришина "Народная игра как средство развития взаимоотношений между родителями и детьми". дисс... канд.пед.наук. Москва, 1990г.
3. Селецкая Е.А., «Дидактическая игра как средство активизаций познавательной деятельности школьника», А. дисс...канд.пед.наук. Ленинград, 1984г.
4. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындарды. Алматы, 1991ж. 7 б.
5. Иманбеков Т., Қазақ балабақшаларында оқу тәрбие үдерісінде ұлттық ойындарды пайдалану. Пед.ғыл. кан...дисс. Алматы, 1995ж.

ӘОЖ 373.31

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЗЕЙІНІҢ ДАМУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ғылыми жетекші: пс.ғ.к., профессор Аплашова А.Ж.
Магистрант Нурпеисова С.Т.
Торайғыров университеті,
Павлодар, Қазақстан.
Aplashova.arna@mail.ru

Қоғамның алдына қойған мақсаттарына сәйкес білім беру жүйесінің өзгеретіні педагогикалық ғылымдар тарихынан белгілі. Себебі қоғам-тапсырыс беруші, ал мектеп болса осы тапсырысты жүзеге асырушы педагогикалық жүйе. Бұл мәселелер алдымен, оқушыға деген көзқарастың өзгеруіне алып келетіні түсінікті, себебі, оқыту процесі тек шәкірт үшін ұйымдастырылып, қызмет етеді.

Қазіргі бастауыш мектеп бағдарламасы барлық таным процестерді жедел дамыту жолдарын ескере отырып жасалған оқулықтар мазмұны таным процестерін дамытуға үлкен үлесін қосады.

Бастауыш сынып оқушыларын зейінді, білімді, саналы меңгерту, балалардың белсенділігін арттыру - оқу сабақтарының ең басты талабы. Бұл тұрғыда ойын технологиясын орынды қолдану өзекті мәселелердің бірі. Ойын технологиясы арқылы бастауыш сынып оқушыларының зейінін дамытып, пәнге қызығушылығын оятып, білім сапасын көтеруге болады. Сондықтан соңғы уақытта білім беру мекемелерінде ғылым негіздері бойынша білім беріп қана қоймай, балаларды ойлауға, қабілеттілігі мен нышандарын дамытуға үйретуі, әр балаға өзін көрсетуге мүмкіндік берілуі керек. Білімнің басты мақсаты баланың ақылдылығы мен интеллектуалды тапсырмаларды орындауында. Бұл тұрғыда баланың зейінін дамыту маңызды орынға шығады. Себебі баланың зейіні жеткілікті деңгейде дамитын болса оқушылардың сабақ үлгерім деңгейі жоғарылап, жетістіктерге жетуге мүмкіндік алады. Демек, бастауыш сыныптан бастап балалардың зейінді ойлауын дамыту қажеттілігі арта түседі.

Зейіннің қызықты да қайшылықты қасиеттері ғалымдар назарына түсіп, оның пайда болуы мен мәнін әрқилы пайымдауға негіз берді. Зейін табиғатын түсіндіруге Н.Н. Ланге ғылымда қалыптасқан келесі тұжырымдар тобын алға тартады:

- зейін қимылдық икемделудің нәтижесі. Мұндай пікір келесі негізде туындаған: зейіннің бір заттан екінші затқа ауысуы бұлшық ет қозғалыстарынсыз мүмкін емес, қимыл нәтижесінде ғана сезім ағзалары қабылдау үшін тиімді жағдайларға икемдеседі;

- зейін сана аумағының шектеулі болуынан туындайды. Сана аумағы мен ауқымның қандай мәнге ие екенін түсіндіріп жатпастан, И. Герберт пен У.Гамилтон күшті елестердің әлсіз елестерді ығыстыратынын немесе тежейтінін алға тартады;

- зейін көңіл-күй нәтижесі. Ағылшын психологиясында кең өрісті дамыған теория зейіннің алға қойылған ниетке тәуелділігіне негізделеді. Миль "ұнамды немесе жағымсыз сезімге немесе идеяға бөліну мен сол факторға зейінді қатынас екеуі де нәрсе" деп тұжырымдайды;

- зейін рухтың, сананың ерекше белсенді қабілеті. Зейін құбылысының ғажайыптылығына таң қалған психологтар оның пайда болуын түсіндіруге келмейтін белсенді қабілетпен болжайды;

- зейін жүйке тітіркендіргіштердің күшейуінің нәтижесі. Бұл гипотезаға орай зейін орталық жүйке жүйесінің мекенді тітіркену қабілетінің ұлғаюынан пайда болады деп түсіндірді;

- жүйкелік тежелу теориясы. Зейіннің негізгі себебін төмендегіше пайымдайды: алғашқы физиологиялық жүйке процесінде қаланған елестер соңғы басқа елестер мен қозғалыстардың физиологиялық процестерінен басымдау келеді, осыдан сананың ерекше шоғырлануы туындайды [1].

Психикалық бақылау әрекеті ретінде танылған құбылыс тұрғысынан зейіннің әрбір нақты көрінісі жаңа ақыл ес ептіліктерінің пайда болу ізімен туындайды. Аталған теориялар нақты деректерге негізделгені сөзсіз, бірақ әрқайсысы өздері ұсынған зейін белгілерін асыра көтеріп, қалғандарын елемеуге тырысады. Ал, шындыққа жүйенсек, зейіннің мән-мағынасын оған байланысты барша қасиеттермен сапаларды өзара біріктіре талдау негізінде түсіну мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда зейіннің келесідей анықтамасы қабылданған.

Зейін - кісінің сезімдік, ақыл-ес және қимылдық белсенділігін көтеруге қажет дүниелік немесе идеалды нысанға сананың бағытталуы және шоғырлануы

Білім беру процесінде баланың зейінін дамыту арқылы оның білім алу деңгейінің жоғарылауына, игерілген білімнің беріктігін қамтамасыз етуіне, білім сапасының артуына мүмкіндік туғызады. Кез-келген оқыту түрі дамытушы болып табылады. Егер оқыту барысын мақсатты түрде баланың зейінін дамытуға бағыттап отырса, бала басқаның пікірінен дұрыс қорытынды шығаруға, өз ойын толық жеткізе білуге, қиялын ұшқыр дпмытуға болады. Демек, бастауыш сыныптан бастап баланың зейінін дамыту жетекші орынға шығатыны сөзсіз.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында зейінді психологиялық феномен ретінде бір топ зерттеушілер қарастырды. В.В. Петухов, Л.М. Веккер, У. Джемс, Т. Рибо, Н.Н. Ланге, А.А. Ухтомский, Н.Ф. Добрынин, С.Л.Рубинштейн, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, Т. Тәжібаев, Қ. Жарықбаев және басқа да ғалымдар өз еңбектерінде зейінге әр түрлі сипаттамалар берді. Зейін дәл қандай бір объектіге, бейнеге, оқиғаға адам санасының бағытталуы және шоғырлануы ретінде сипатталады. Дәлірек айтқанда, зейін дегеніміз айналадағы объектілердің ішінен керектісін бөліп алып, соған психикалық әрекетімізді тұрақтата алу.

А.Р. Лурия зейіннің нейропсихологиялық негізін зерттеуіне байланысты, А.А. Ухтомскийдің ізімен, доминантыны зейіннің физиологиялық механизмі ретінде қарастырады [2].

Зейіннің феноменін А.Р. Лурия мынадай тұжырымға келеді: Зейін - қажетті ақпаратты іріктеп алу, әрекеттік бағдарламаны қамтамасыз ету және олардың барысына бақылауды сақтау [2].

Педагогикалық зерттеулерге сүйенсек, бастауыш сынып жасындағы балалардың шығармашылық даму, ойлау қабілеттерінің біршама жоғары дәрежеде болатындығын, яғни олар заттар мен құбылыстардың тек сыртқы қасиеттерін ғана емес, сонымен қатар олардың ішкі байланыстарын, қарым-қатынастарын жақсы қабылдауға мүмкіндіктері бар екенін байқауға болады. Аталмыш қасиеттерді тек оқу процесі арқылы ғана емес, сонымен қатар ойын ойнау кезінде де арнайы ұйымдастырылған ойын барысында да баланың бойында қалыптастыруға болады, өйткені бастауыш сынып оқушыларының құмартып кірісетін іс-әрекетінің түрі – ойын. Сондықтан бастауыш сынып

жасындағы балалардың зейін ерекшеліктерін еске ала отырып, оны дамытудың кейбір жолдарын көрсетуге болады.

Зейінді дамытуда әрі өтілетін сабақтың жемісті болуына сыртқы жағдайдың атқаратын маңызы зор. Бала еңбектенетін жерде, оның көңілін аударатын қоздырғыштардың (шу, баланы қызықтыратын қажетсіз әңгімелер) болмауы керек, қажетті гигиеналық шаралар сақталуы шарт (таза ауа, тиісті жарық). Зейінді дамыту жолы жаттығу және берілген тапсырманы орындату.

К.Д. Ушинский: «Балаға оқуды қызықты ете білу керек және сонымен қатар оларды қызықтыра қоймайтын тапсырмаларды да бұлжытпай орындауды талап ету керек» деген [3].

Бүкіл сыныпқа немесе жеке оқушыға берілетін тапсырмалар дәл, анық, қысқа болып келсін. Зейінді дамытуда сыртқы жағдайдың маңызын ескеру дұрыс. Шу, баланың сабағына қатысы жоқ радио, теледидар, қажетсіз әңгімелер болмауы керек. Жарық, таза ауа қажет. Зейінді дамыту сабақты жақсы ұйымдастыруға байланысты. Сабақ кестесін, өткізу жоспарын, әдістерін, уақытты ұтымды пайдалану қажет. Орынсыз нәрсемен баланың зейінін бөлмеу керек. Қиындығы мен жеңілдігі әр түрлі пәндерді кестеде дұрыс орналастыру қажет. Сабақ басталар алдында өтілетін тақырыптың мақсатын айтқан дұрыс. Балалар өздерінің міндеттерін түсініп, немен айналысатынын біліп отыру қажет. Бұл іске жұмылдыру болып табылады, зейінді шоғырландыруға көмектеседі. Материалдың оқудағы, өмірдегі маңыздылығын айтқан жөн. Ырықты зейін осылай қалыптасады. Ырықсыз зейінді ырықтыға аудару үшін жарқын, эмоцияға толы, нақтылы деректер мен мысалдарға құрылған мұғалімнің қызықты әңгімесі, көрнекті құралдар, иллюстрациялар қажет. Баланы өзін-өзі қадағалай білуіне үйреткен жөн.

А. Спиваковская, Л.С. Выготский сынды психологтардың көзқарасы бойынша ойында зейінді дамыту өте ыңғайлы және өте табиғи. Л.С. Выготский зейіннің даму тарихын өзінің мәдени-тарихи концепциясында зерттеді. Оның ойынша, бала зейіні дамуы оның мінез-құлқының ұйымдастырылуына негіз болады [4].

Бала зейінінің дамуы қоршаған ортамен байланысты. Қоршаған заттар өздерінің алуан түрлі қасиеттерімен бала зейінін аударады. Ересек адамдардың сөзі баланың ырықсыз зейінін бағыттайтын ынталандырушы нұсқау рөлін атқарады.

Сондықтан осындай мәселелерді ескере отырып, біз келесідей қорытынды шығара аламыз, бастауыш сынып оқушыларының зейінін дамыта отырып, біз мектепте балалардың сәтті үлгерушілігін қалыптастырамыз. Бұл кезеңде балаларда ерікті зейін басты рөлді атқарады, өйткені ол кейін мектептегі жаңа тақырып, жаңа тапсырмаларды тез ұғынуына аса қатты көмектеседі. Әлемді толық және белсенді тану зейінділіксіз мүмкін еместігін атап өтуге болады.

Баланың оқудағы және басқа іс-әрекеттегі жетістіктері көбінесе оның зейіні тұрақты қалыптасуына байланысты және өз бетімен іздену дағдыларын

дамытуға бағыттау қажет. Қазіргі кездегі мектеп ғылым негіздері бойынша білім беріп қана қоймай, оқушыларды креативті ойлауға, ізденімпаздық, шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, әр оқушыға өзін көрсетуге және өз ойын дәлелдеуге мүмкіндік береді. Білімнің басты мақсаты баланың ақылдылығы мен интеллектуалды тапсырмаларды орындауға дағдыландыруы болып табылады. Бұл тұрғыда оқушылардың зейінін дамыту маңызды орынға шығады. Себебі, баланың зейіні жеткілікті деңгейде дамитын болса оқушылардың сабақ үлгерім деңгейі жоғарылап, жетістіктерге жетуге жол ашады.

Бастауыш сынып оқушыларының зейін ерекшеліктерін ескере отырып, оны тәрбиелеудің кейбір жолдарын көрсетуге болады. Зейінді дамытуда, әрі өтілетін сабақтың жемісті болуына сыртқы жағдайдың атқаратын маңызы зор. Зейінді дамытудың жолы – жаттығу және берілген тапсырманы орындату. К. Д. Ушинский: «Балаға оқуды қызықты ете білу керек және сонымен қатар оларды қызықтыра қоймайтын тапсырмаларды да бұлжытпай орындауды талап ету керек»- деген [5].

Сондай-ақ, бастауыш сынып жасындағы оқушылардың зейінінің қалыптасуында ойын әрекеті ерекше орын алатындығы белгілі. Ойын арқылы бала түрлі объектілерді көреді, естиді, байқай алады, фактілер мен құбылыстарды бір-бірінен ажыратып, оларға назар аудара бастайды. Оқушыларда зейіннің түрлі қасиеттері (көлемі, бөлінуі, тұрақтылығы т.б.) жақсы байқалады.

Аталған зейіннің қасиеттері үлкендердің басшылығымен жетіледі. Зейінді дамытудың тағы да бір жолы – жаттығу және берілген тапсырманы орындату болып табылады. К.Д.Ушинский еңбегінде: «Балаға оқуды қызықты ете білу керек және сонымен қатар оларды қызықтыра қоймайтын тапсырмаларды да бұлжытпай орындауды талап ету керек», - деген. Зейінді дамытуда сыртқы жағдайдың маңызын ескеріп, шу дыбыстардың, баланың сабағына қатысы жоқ бос әңгімелер т.б. болмағаны дұрыс. Сабақ басталар алдында өтілетін жаңа тақырыптың мақсаты мен міндетін айту арқылы, балалар өздерінің міндеттерін түсініп, немен айналысатынын біліп отыру керек. Бұл әдісте балаларды жұмылдыру арқылы зейінді шоғырландыруға көмектеседі. Мұғалім балаларға өткізетін жаңа сабақтың мақсатын ашу барысында тақырыптың оқудағы, өмірдегі маңыздылығын айтқан жөн. Міне, сонда ғана балада ырықты зейін осылай қалыптаса бастайды. Ал, ырықсыз зейінді ырықтыға аудару үшін: жарқын, эмоцияға толы, нақтылы деректер мен мысалдарға құрылған мұғалімнің қызықты әңгімесі, көрнекті құралдар, иллюстрациялар қажет. Баланы өзін - өзі қадағалай білуіне үйреніп, өз зейінін жаттықтырғаны жөн. Зейінді жаттықтырудың табыстылығы едәуір мөлшерде дара-типологиялық ерекшеліктермен анықталады. Жүйке жүйесі қасиеттерінің түрлі үйлесімі зейіннің оптималды дамуына мүмкіндік тудыруы немесе, керісінше бөгет болуы мүмкін екені белгіленген. Нақты айтқанда, жүйке жүйесі күшті әрі қозғалмалы адамдардың зейіндері тұрақты

болып, жеңіл бөлінеді, ауысады. Жүйке жүйесі баяу және әлсіз адамдардың зейіні тұрақсыз болып, бөлінуі мен ауысуы нашар болады [6].

Сабақ үрдісінде зейінді тәрбиелеу жолдары - өзара әңгіме, сұрақ қою, орындалған тапсырманы ұжымдық түрде қорытындылау, берілген тапсырма бастауыш сынып оқушысының бала күшіне сәйкес келуін қадағалап, ал, сабақ кезіндегі сергіту жаттығулары, ойын сәттері зейінді қалпына келтіретін әдістер болып табылады. Көрнекі құралдардағы сөздер тым ұзақ болмай, ондағы сөздердің ең бастыларын бірден оқып түсіну үшін әріптерді түрлі бояумен безендіру қажет. Бастауыш сынып оқушыларының зейінін аударуы үшін объектілерді үнемі өзгертіп, немесе соларды бірінен соң бірін алмастырып отырған жөн. Тек сонда ғана бала зейінінің тұрақтылығы дамиды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Жұмасова К.С. Психология: Астана: Фолиант, 2006.
2. Лурия А.Р. Внимание и память. М. 1975.
3. Жарықбаев Қ. Жалпы психология. – Алматы, Эверо, 2004 ж
4. Берікұлы Н. Жантану. Оқу құралы. – Ақтөбе, 2006ж
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология М, 1991г
6. Страхов В.И. Проблемы внимания Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского, 1995

ӘОЖ 373.66

ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ІСКЕРЛІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор Аплашова А.Ж.
Магистрант Оразбаева Э. Ж.
Торайғыров университеті,
Павлодар, Қазақстан.
Aplashova.arna@mail.ru

Ұрпақ тәрбиесі – ел алдындағы маңызды зор міндет. Еліміздің, қоғамның экономикалық, саяси, мәдени дамуында үлес қосатын, білімді де мәдениетті, парасатты, денсаулығы мықты азамат тәрбиелеп шығару – орта кәсіптік білім беру жүйесіндегі ұстаздар қауымының бүгінгі таңдағы баға жетпес міндеті. Адам ұрпағымен мың жасайды – дегендей, ұрпақ тәрбиесі – қай кезде де халықтық мәселе болған. Тарихтан білетініміздей, дарындылар, қабілеттілер аса жоғары бағаланған. Сондықтан қазіргі жоғарғы сынып оқушылары педагогтары алдында тұрған аса маңызды міндет – талабы таудай тұлғаны тәрбиелеп, орта кәсіптік біліктілігі бар маманды өсіріп

шығару. Ал еш нәрсеге бейімділігі жоқ, қабілеті жоқ адамның болмайтыны педагогикада дәлелденгендіктен, оқушы дарынын дамытар жұмысты орта мектепттен кейінде жалғастыра беру керектігі айдан анық.

Яғни, міндет – ұлттық мәдениетті көтеру, ұлттық педагогиканы әдет-ғұрып, халық мұрасын пайдалану арқылы намысты, имандылық пен ізгілікті, жат іс-әрекеттерге сын көзбен қара, өз басын бере білетін, рухани байлықты қастерлейтін, өз ошағын, Отанын қадірлейтін азамат тәрбиелеу. Ол үшін ұлттық мектебімізді жаңа типпен, білім беруді жаңаша әдіс-тәсілмен жүргізу керек [1].

Адамның әдепті, өнегелі болуы, алдымен, өзіне байланысты, содан кейін әлеуметтік ортаға қатысты. Бірақ бұл шындықта әрбір адам қоғамдық ортада өз орнын қалай табады, өзін қалай көрсетеді, беделін қайтіп көтереді деген мәселелердің беті ашылмай қалды. Жас кезде адам ортаға бейімделеді. Өз өңіріне, өз өрісіне кім қалай бейімделеді – бұл да үлкен мәселе. Ортаны өзіне үйіріп әкету – есейгендіктің белгісі. Яғни, адамның бойындағы жақсылық пен жамандық, адамгершілік құлық, тіпті қоғамдық өмірдегі жарамсыздық пен жұғымсыздық та қарым-қатынастан туындайды.

Қарым-қатынас туралы түсінік пен көзқарас әртүрлі. Өйткені әркімнің өмір сүру тәсілі мен ортасы әрқилы. Десек те көптің көңілінде жүрген үміт пен күдік аз емес. Көптің көңілінен, ұжымның күткенінен шығу - оңай жұмыс емес. Көптің алдында дұрыс сөз бастау, өзінді ұстай білу, ойынды тыңдаушының зейініне құя білу – қатып-семген дағды емес. Сол межеге үнемі ұмтылу керек, сол әдісті әрдайым қайрап отыру абзал. Адамның қарым-қатынас дағдылары оның білім алуы мен танымдық іс-әрекеттерінің сапалық деңгейіне де тәуелді болып келеді. Яғни, оқушылардың қарым-қатынасын жақсарту олардың білім деңгейіне, сол сияқты оқу-танымдық іс-әрекеттерін арттыруға байланысты.

Оқытушы оқушының сабақ үлгерімі мен танымдық іс-әрекетін арттыру үшін мынадай жұмыс атқаруы қажет:

- баланы топтан тыс жерлерде дәріс сабағын өткізуді ұйымдастыру;
- тарихи жерлерде оқушылармен танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастыру;
- оқытушы мен оқушы арасында топтан тыс жерлерде әңгімелесу, пікірталас жайында өзара іскерлік қарым-қатынасы қалыптасады;

Бұдан шығатын қорытынды, оқушыны түрлі бағытта қалыптасу қызметі іске асырылады және де сабаққа деген қызығушылығы арта түседі. Себебі, оқушы арасында жоғарыдағыдай қарым-қатынас болмаса, оқушының сабаққа деген ынтасы болмас еді.

Қарым-қатынасты әркім өзін көрсе, байқаса дейді, әркім өз сөзін естісе, тыңдаса дейді, әркім өзін бағаласа, сыйласа дейді. Ынта - әркімге тән, табиғи үміт. Сыйлы болу үшін, шамасы, қоғамдық қажеттілікке лайық сенім, сенімділікті мекендейтін күш-жігер, күш-жігерді жетелейтін білім мен мінез керек. Осы талаптардың негізін еңбек пен тәрбие, өзіндік ынталалық пен өзіндік тәрбие құрайды.

Қазіргі кезде елімізде болып жатқан елеулі өзгерістер мен жалпы білім беру тұжырымдамасында жас ұрпақты тәрбиелеуші ұстаздар қауымына күрделі де жауапты міндеттер жүктеліп отыр. Республикамыздың «Білім беру» заңында «оқытудың тиімділігін арттыруға, жастарды дербес өмір сүріп, еңбек етуге даярлауда түбегейлі жақсартуға жаңа қоғамның саналы құрылысшыларын тәрбиелеуге батыл күш салу қажет» делінген [2].

Бұл өмірде ешкім бәрін біліп тумады, дана болып келмейді. Оның бәрі - талпыну, іздену, мақсатты еңбектің арқасында келетін жетістік.

Ұлы ойшылдардың айтқанындай: “Адамды адам еткен - еңбек”. Еңбек үстінде адамның көптеген психикалық ерекшеліктері дамып, өмір сүру барысында олар түрлі жолдармен жарыққа шығару. Мысалы, үлкендер өзіне тән ерекшеліктерін еңбектену барысында көрсетсе, мектепте оқитын балалар сабақ үстінде, ал мектеп жасына дейінгі балалар өз психологиясын ойын үстінде байқатады. Ойын - балалар үшін күрделі әрекет. Ол білімді, ақылды ұйымдастыруды қажет етеді. Ал ол білімді бала қайдан алады дейсіз ғой. Оған бала ойын арқылы өзі үйренеді, үлкендер де үйретуге тиіс.

Кішкентай бала қасындағы түрлі-түсті ойыншықтармен өзімен-өзі ойнап отыра береді. Ойыншықтар неғұрлым түрлі-түсті болған сайын олар баланың зейінін өзіне тартып, бала соларға көбірек ұмтылады. Ал оқушының жасы ұлғайған сайын ол жалғыз ойнамайды, қасындағы қатар құрбыларымен бірлесіп ойнайды. Өзара қарым-қатынас жасайды. Оқушының басқа оқушылармен бірігіп ойнауы оның психикасында жаңа қасиеттердің пайда болуымен байланысты. Балада қоғамдық сипаттар дами бастайды. Салалы адам өміріндегі әлеуметтік қасиеттің бір түрі – ол қоғамдық өмір. Адам жалғыз өмір сүре алмайды, ол үнемі қоғаммен бірге қарым-қатынаста болады [3].

Педагогикалық қарым-қатынас – біріккен іс-әрекет қажеттілігін туғызатын, оқушылар арасындағы байланыстың дамуын орнататын көп жоспарлы үдеріс. А.С.Макаренко «Педагогикалық поэма» деген

еңбегінде былай деп жазған болатын: «Мен үшін менің тәжірибемде, сондай-ақ сіздер үшін, көптеген тәжірибелі оқытушылар үшін мұндай «түкке тұрмайтындар»; қалай тұру, стол қасындағы орындыққа қалай отырып, қалай дауыс көтеру, күлу, қарау өте мәнді бола бастады. Бізді бұған ешкім үйретпейді, ал мұны үйренуге болады және үйрену қажет те, ең үлкен шеберліктің мәні осы және де осы болуы тиіс», - деген. Бұл айтылған тұжырымдама педагогикалық қарым-қатынастың жай қатынас еместігін, кәсіптік іскерлікпен орындалатын қарым-қатынас екендігін білдіреді.

«Коммуникация» немесе «іскерлік» терминдері қандай мағынаны білдіріп, қалай қолданылатындығы жөнінде айта кеткен жөн.

Болашақ оқытушылардың іскерлік дағдылар жүйесі туралы айтар болсақ, алдымен іскерлік деген ұғымға тоқталған жөн.

Іскерлік қарым-қатынас әлеуметтік қарым-қатынастың кең таралған түріне айналып отыр, өйткені әрқашан өнеркәсіптің ұйымдастырылуымен, еңбек ұжымының өмірімен, әртүрлі келісімдердің, келісім-шарттардың жасалуымен, құжаттардың рәсімделуімен және т.б. байланысты оқиғалар туындап отырады.

Ғылыми әдебиетте іскерлік қарым-қатынастың қатаң анықтамасы жоқ. Қазіргі әлеуметтік контекст жүзінде қарастырылып отырған құбылыстың бірнеше анықтамаларын ұсынуға болады. Осылайша, мәселен, лингвоәдістемелік аспектідегі іскерлік коммуникация мәселелерімен айналысқан И.В. Михалкина іскерлік қарым-қатынас ретінде «негізгі мақсаты материалды, интеллектуальды, психофизиологиялық сипаттағы өнімдермен коммуникативті және коммуникативті емес алмасу болып табылатын әлеуметтік өзара байланыс актілері» деп ұғынады (Михалкина 1998: 8) [4].

Қазіргі кезде жағымсыз қылықтар оқушылар арасындағы қарым-қатынаста да жиі байқалып отыр. Сондықтан оқушылар арасындағы өзара қарым-қатынасты ұйымдастыру – психология ғылымындағы және тәлім-тәрбие ісіндегі әрі маңызды, әрі күрделі мәселелердің қатарына жатады. Бұл салаларда жүргізілген бірсыпыра зерттеулер мен осы бағытта жинақталған тәжірибелердің оқушылар арасындағы қарым-қатынас орнатуда айтарлықтай ерекшеліктер мен сипаттар, түрліше түсініктер бар екендігін көрсетті. Міне мұндай мәселедегі елеулі жәйттің бірі – педагог пен шәкірттер арасындағы қарым-қатынас жасауды әрқилы қиыншылықтардың үнемі кездесіп отыратындығы.

Жоғарғы сынып оқушылары арасында оқу-тәрбие жұмысын күнбе-күн жедел жүзеге асыруға қарым-қатынасқа түсетін екі тұлға бар. Олар: оқытушы мен оқушы. Осы екі тұлғаның өзара қарым-қатынасы дұрыс жолға қойылған уақытта ғана оқу-тәрбие жұмысы бойынша алға қойылған міндеттер дұрыс жүзеге асырылады.

Оқушы мен оқытушылар арасындағы мәдени қарым-қатынас - педагогикалық іс-әрекеттегі маңызды кәсіптік мамандық құралы. Ол оқушы мен оқытушы арасында ынтымақтастық түрде демократиялық, адамгершілік-ізгілік негізінде жүзеге асырылуы қажет.

Қарым-қатынас тәжірибесінде ақпараттың көлеміне емес, мағынасына ерекше мән беру керек. Кез келген адамның алғашқы кездескен адамға қалдыратын әсері сөз арқылы қалыптасады. Адамның өзіне, өзгеге деген көзқарасы, өзінің әрекетін басқаруы, өз пікірін дәлелдей алуы, тілдік және тілдік емес тәсілдер арқылы өзінің қарым-қатынас мәдениетін аша алуы, өзгелерді өз білімі мен білігін сауатты жеткізумен тәнті етуі іскерлік қарым-қатынас сапасын көрсететіндігі анық. Оқушының іскерлік қарым-қатынасы өз әрекетін реттеу, өзіндік рефлексия өзара қарым-қатынас нормаларын игеру және ұжымдық әрекетке даярлық сияқты қасиеттермен сипатталады.

Біздің пайымдауымызша, іскерлік қарым-қатынастың даму шарттары негізгі атқаратын қызметіне сай келуі керек және нәтижесінде қарым-қатынастың мынадай сипаты көрініс беруі шарт:

- оқушының қарым-қатынас жасаушы адаммен тілдік және тілдік емес өзге де тәсілдер арқылы ақпарат алмаса отырып, оның өзіне тән ерекше қасиеттеріне болжам жасап, ескере алу қасиеті;

- белгілі бір қоғамдық құнды мақсаттарға қол жеткізуге ұмтыла отырып, бағдарлама, әдістәсіл, қарым-қатынасты құру арқылы ортақ әрекетті ұйымдастыру;

- қарым-қатынас жасаушы жеке тұлғамен немесе топпен тіл табыса алуы және қалай қабылданатындығын түсіне алу қасиеті.

Оқытушы топ оқушыларымен оқу-тәрбие үдерісі кезіндегі нақты өзара қарым-қатынастарымен анықталатын топтың бейресми құрылымымен қатынасқа түседі. Егер оқытушылардың жұмыс жүргізуінде топтан ресми немесе бейресми құрылымының анықталатын қатынастар басым болатын болса, онда оқу-тәрбие қызметін жүзеге асыруларында даралануына, яғни олардың қызмет мәнерінің даралануына алып келеді деп болжауға болады.

Педагогикалық практика кезінде оқушылармен жұмыс істегенде өзіне мынадай бақылаулар жүргізуге болады:

- өзіңнің оқушылармен қарым-қатынасыңды кері байланыс бар ма, ол қалай байқалады?;

- оқушылармен қарым-қатынас барысында сіз олардың көңіл-күйін, ықыласын, жұмысқа әзірлігін т.б. сөзіне аласың ба;

- сіз топқа кірген кезде сырттай шолу арқылы ондағы ахуалды байқай аласыз ба;

- оқушыларға бір нәрсе жайлы әңгіме айтқанда, сөзіңе зейін қоймайтындарды аңғартуға тырысыңыз.

Педагогикалық қарым-қатынаста кері байланыс – оның тиімділігінің қажетті жағдай.

Ерекше атап көрсететін жайт, педагогикалық үдерістегі біз талданған қарым-қатынас сатылары сабақтың әр түрлі кезеңдерінде ұдайы қайталанып отыруы мүмкін. Дәлірек айтқанда, олар педагогикалық қарым-қатынастың кез келген әрекетінің құрылымын құрайды. Қарым-қатынастың осы сатылары сабақтың жалпы іскерлік құрылымын құрайды және сонымен қоса осы құрылымның ішінде әрбір сабақтағы салыстармалы дербес компонентте (сұрақ, жаңа материалды түсіндіру т.б.) құрылым тармағы ретінде көрініс табады деп айтуға болады. Сабақтың іскерлік құрылымы шын мәнісінде қарым-қатынастың осы сатыларының қозғалысынан қалыптасып, ол біз келтірген жүйе бойынша да, сондай-ақ қарым-қатынас әрекетіне де «алынған қалпында» көрінуі мүмкін.

Оқушылардың іскерлік қарым-қатынас стилінде әрбір оқытушы оқушылармен өзара қатынасты түрліше ұйымдастырылады. Бір педагог топқа келгенде – сабақтың өзіндік бір жағдайы қалыптасады. Ал топқа екінші бір оқытушы келгенде – қарым-қатынас жүйесінде елеулі өзгеріс болады. Кейде

мынадай жағдай да кездеседі: екі педагог та бірдей жағдайда нақты бір әдісті қолданғанымен, нәтиже түрліше болады. Мұның өзі оқытушы мен оқушылардың қарыс-қатынас стиліне көбірек байланысты. Жас оқытушыларға осы проблемалар айрықша маңызды болып келеді.

Қазіргі таңда оқушылардың іскерлік икемділігін, қарым-қатынаста тез әрі шапшаң тіл табысу қабілетін қалыптастыру үшін педагогикалық теория мен тәжірибеде жоғарғы сынып оқушылары және мектеп және колледждерге бағытталған диалогтық және пікірталастық әдістемелердің топтамасы қолданылып келеді. Бұндай әдістемелер оқушылардың қарым-қатынас барысындағы икемділігін көрсете білуін және өз көзқарасын дәлелдеп сұрақтарды нақтылықпен жеткізе білу қабілеттерін қалыптастырады. Ал мектеп және колледж оқушысы болашақ маман, сондықтан іскерлік икемділікті дамыту педагогикалық тәжірибе барысында жа, өзара байланыс жүйесінде де теориялық оқытудың өзара байланысының мол болуы қажет.

Іскерлік қарым-қатынасты қалыптастыру мәселесіне талдау жасағанда кері қатынас барысында рефлексивтік жағдай төмендеп және диагностика нақты болмай қалуы мүмкін, бірақ, бұл ескеріле бермейді. Сол себепті іскерлік қарым-қатынастың технологиясын толық шешу үшін іскерлік міндеттердің орындалу сатысы төмендегідей болуы қажет: қарым-қатынас жағдайына бейімделу, сырттағы адамдарды өзіне қарату, нысанның жан дүниесін жаулап алу, сөздік қарым-қатынасты іске асыру. Іскерлік қарым-қатынас келесі бөліктерді қамтиды және педагогикалық үдеріске сәйкес бір қарқындылыққа ие болады:

- мерекелік шараға немесе сабақты дайындау үдерісі кезінде қарым-қатынасты қалыпқа келтіру;

- қарым-қатынастың үзбей ұйымдастырылуын қамтамасыз ету;

- педагогикалық үдерісте қарым-қатынасты басқару.

Іскерлік қарым-қатынастың туындау және мағұлматтарды жинақтау бөліктері мінездемелеу болып табылады. Іскерлік қарым-қатынасты моделдеу өзара әрекеттестік жүйесін анықтаумен байланыстырылады. Осы педагогикалық өзара әрекеттестіктің тиімділігін арттыру мақсатында педагогикалық міндеттер іскерлік міндеттер ауысуын қамтамасыз етеді және олардың сәйкестігін айқындау маңызды рөл атқарады.

Іскерлік дайындық жас маманға сабақты бастаудағы педагогикалық қарым-қатынастың аса маңызды элементі. Оның іске асуының технологиясына негізгі элементтің бірі ретінде төмендегілер жатады:

- белгілі бір топқа немесе ұжымға нақты білім беру барысын елестету;

- нақты ұжыммен қарым-қатынас жасау барысында нақты топқа сәйкестендіру және жағымды эмоционалды жағдайды қалыптастыра келе жағымсыз әсер ететін факторлардың туындауына жол бермеу;

- бұл топқа қарым-қатынастың қай түрі сәйкес келетіндігін анықтау;

- сабақтағы материалды және топты қалай қабылдайтығына көңіл бөлу;

- қарым-қатынас стилін (оқытушы, дамытушы, тәрбиеленуші) күн талабына сәйкестендіру;

- конспектімен жұмыс жасауды сабақтың бір бөлігі және фрагменті ретінде жоспарлау және психологиялық ауаны бір қалыпқа келтіру, т.б.

Біз зерттеу мәселесі бойынша психология және педагогика ғылымдары бойынша жарық көрген ғылыми еңбектерді талдап, оқушылар арасындағы жүргізілген нақты тәжірибелік материалдарды зерделей келе, педагогикалық шарт – іскерлік қарым-қатынасты қалыптастыруға мүмкіндік туғызып, ынтымақтастық іс-әрекеттерге жетелеп, іскерлік қабілетті қалыптастыратын жағымды педагогикалық жағдай деп алдық. Демек, жоғарғы сынып оқушыларының іскерлік қарым-қатынасын қалыптастырудың әдістемелік жүйесін жасауды қамтамасыз ететін педагогикалық шарттар мынадай:

- оқушылардың іскерлік қарым-қатынасын қалыптастыруды жетілдіру барысында тиімді әдістерді жетілдіру;

- мамандық саласына бағытталған оқыту материалын сұраптап таңдау;

- оқушылардың іскерлік қарым-қатынасын қалыптастыруға ықпал ететін техникалық және технологиялық құралдарды орынды пайдалану;

- мамандыққа бағдарланып, ақпараттық-іскерлік технологияларға негізделген таңдау курстарын өтуде бағдарламалар кешенін пайдалану [5].

Сонымен қатар, жоғарыда педагог-психолог ғалымдардың еңбектерін саралай келіп, жоғарғы сынып оқушыларының оқу-тәрбие үдерісінде оқушылардың коммуникативтік қарым-қатынасын қалыптастырудың мынадай мүмкіндіктері анықталды:

- оқушының іскерлік қарым-қатынасын жүзеге асырушы жоғарғы сынып оқушылары және мектеп және колледж оқытушыларының кәсіби педагогикалық іскерлік іс-әрекетін, біліктілігін көтеруге тәуелді екендігі;

- педагогикалық іскерлік оқытушы – оқушы – оқытушы жүйесінде дамытудың пәрменділігі;

- оқу-тәрбие үдерісінде іскерлік қарым-қатынасты арттыруға бағытталған іс-шаралардың кезең-кезеңімен ұйымдастырылуы.

Зерттеу мәселесі бойынша жарық көрген ғылыми-әдістемелік еңбектерге жасалған талдаулар негізінде педагог-психологтың оқушылардың іскерлік қарым-қатынасын оқу-тәрбие үдерісінде қалыптастырудың төмендегі моделі жасалынды.

Модель деп (латынның сөзінен аударғанда - өлшем, үлгі) зерттеуде қиындық тудыратын немесе мүлдем мүмкін емес құбылыстар (заттарды, үдерістерді, жағдайларды және т.б.) зерттеу үшін басқа ұқсас құбылыстарды (затты, үдерісті, жағдайды және т.б.) жасанды құрастыру түсіндіріледі. Модель (лат. *modulus* -үлгі, өлшем) нысан және оған қатынастық мәндерді көрсететін көрнекілік құралдардың бірі (шартты бейне, схема, т.б.) болып табылады. Бұлар негізінен нобайдың сандық сипатын анықтайды.

Аталмыш модельді құрастыру және жүзеге асыру жұмыстары жалпы дидактикалық ұстанымдар негізінде іске асырылды. Соның ішінде, бұл іс нәтижелі болу үшін келесі ұстанымдарды басшылыққа алу талап етілді. Олар:

Субъектілік ұстанымы.

1. Бұл оқушының оқу әрекетіндегі ерекше позициясымен анықталады. Оқу әрекетінің бұл ұстанымға сәйкес оқушы үшін мәні, маңызы болуы тиіс, оның ерекшеліктері ескерілген, осы әрекетте ол өзін-өзі басқара, ұйымдастыра алуы тиіс.

2. Тұтас алғанда оқу үдерісін оқушы басқа бір адамдардың (оқытушы, дәріскер, әдіскер) мазмұн, мақсат пен міндеттерді оған жүктеуі емес, оның өзін-өзі өзгерту үдерісі деп бағалауы қажет.

Даму ұстанымы. Бұл бағыттағы әрекет бірнеше кезеңнен тұрады десек, алғашқыда педагогикалық үдерістегі ұстаздар мен оқушылар арасындағы қарым-қатынастағы қиыншылықтарын анықтау, себептерін айқындау, соған сәйкес дамыту бағдарламаларының мазмұнын, формаларын таңдаудан тұрады.

Субъектілік ұстанымы. Субъектілерінің өзара әрекеттесуі туралы профессор С.М.Жақыпов былай деген: «Оқыту процесіндегі субъектілердің қарым-қатынасындағы мағыналардың өзгеруі біріккен іс-әрекеттің мотивтері мен мақсатының заңды құрылуына мүмкіндік береді және оларды оқыту процесінде ескеру, біріккен танымдық іс-әрекетті қалыптастыру үшін қажетті шартты жасайды» [6]. Сондықтан қарым-қатынастың нақтылы бірізділігі болашақ тұлғаның дамуына орасан зор ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Жұбаназарова Н. Мектеп ұжымының қарым-қатынасындағы оқытушы тұлғасы. // ҚазҰУ хабаршысы, 2006, № 3. 30-б.
  2. Қыдыршаева А. Шешен-лектордың кәсіби қалпына қойылар талаптар. // Қазақстан жоғары мектебі, 2004, № 3. 121-б.
  3. Макаренко А. С. Соч., -М., 7 томдық. 1958, 5 том, 234-бет.
  4. Михеева С.М. Психологическая совместимость и характер взаимодействия членов группы. В сб: Вопросы психологии познания людьми друг друга и общения. – Краснодар, 1978. кн.2, С.135-143
  5. Бастауыш мектеп. 2/2005. - 42 бет
  6. М.Хаменова. Оқу процесінде адамгершілікке тәрбиелеу. Бастауыш мектеп. 2004. - 198-201 бет
- Омар О.Е. Қарым-қатынас мәдениеті. Алматы, 2005. - 47-53 бет

УДК 159.944.3:005.334

АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ

Научный руководитель: Бекова Ж.К. к. пс. н., доцент
студент 3 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Палагута Анна Сергеевна,
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.

Первоначально термин «выгорание» применялся в медицине (в большей степени - в психиатрии), чем обусловлено появление понятий «психологическое» выгорание» и «эмоциональное выгорание». Понятие «эмоциональное выгорание» (от англ. burnout) впервые было введено в терминологический аппарат американским психиатром Г. Фрейденбергером (1974 г.). Группа исследователей (в т.ч. К. Юханнисон) в начале XX в. выявила зависимость между нервозностью и перенапряжением с эмоциональным (психическим) выгоранием, преимущественно свойственные жителям больших городов. [1]

С того времени выгорание на работе было диагностировано и исследовано у представителей разных возрастов и разных профессий.

В Казахстане есть несколько психологов, которые изучают проблему профессионального выгорания. Одним из них является Айгуль Кулмагамбетова, доктор психологических наук, профессор и заведующая кафедрой психологии и социальной работы в Казахстанском национальном педагогическом университете имени Абая. Она проводит исследования и публикует статьи на тему профессионального выгорания у педагогов и других профессионалов.

Еще одним из известных психологов, изучающих профессиональное выгорание в Казахстане, является Айгуль Куанышева, кандидат психологических наук и доцент кафедры психологии и социальной работы в Казахстанском национальном педагогическом университете имени Абая. Она также проводит исследования и публикует статьи на эту тему.

Чаще всего «жертвами» профессионального выгорания становятся люди, чья профессия связана с общением с большим числом людей: руководители, менеджеры по продажам, медицинские и социальные работники, консультанты, преподаватели, полицейские, журналисты.

Профессиональное выгорание может быть вызвано различными факторами, которые могут варьироваться в зависимости от индивидуальных особенностей и рабочей среды. Вот некоторые из основных причин профессионального выгорания:

1. Высокая нагрузка и перегрузка работой: Работники, которые постоянно сталкиваются с большим объемом работы, сроками и высокими требованиями, могут испытывать чувство беспомощности и усталости, что может привести к профессиональному выгоранию.

2. Недостаток контроля и ресурсов: Отсутствие контроля над рабочим процессом и недостаток ресурсов, таких как временные, финансовые или человеческие ресурсы, могут создавать чувство беспомощности и неэффективности у работников, что может способствовать профессиональному выгоранию.

3. Конфликты на рабочем месте: Наличие конфликтов с коллегами,

руководством или клиентами может создавать напряженную и неприятную рабочую среду, что может привести к эмоциональному и психологическому истощению.

4. Недостаток поддержки со стороны руководства: Отсутствие поддержки, признания и возможности обратиться за помощью со стороны руководства может усугубить чувство изоляции и неудовлетворенности у работников, что может способствовать профессиональному выгоранию.

5. Несоответствие между ценностями и работой: Если работник не видит смысла в своей работе или не чувствует себя соответствующим ценностям и целям своей профессии, это может вызвать чувство разочарования и потери мотивации.

6. Недостаток равновесия между работой и личной жизнью: Переработки, отсутствие времени для отдыха и личных интересов могут привести к чувству истощения и недовольства, что может способствовать профессиональному выгоранию.

Одно из исследований, проведенных в Казахстане, называется "Профессиональное выгорание и его связь с факторами рабочей среды у работников в Казахстане" (2017 год). В этом исследовании были проанализированы факторы, такие как высокая нагрузка, недостаток ресурсов, конфликты на рабочем месте и недостаток поддержки со стороны руководства, которые могут способствовать профессиональному выгоранию. Исследование также выявило связь между профессиональным выгоранием и психологическими проблемами, такими как депрессия и тревожность, у работников в Казахстане.

Другое исследование, проведенное в Казахстане, называется "Профессиональное выгорание у банковских работников в Казахстане: факторы риска и последствия" (2019 год). В этом исследовании были выявлены факторы, такие как высокая нагрузка, недостаток возможностей для профессионального роста и недостаток поддержки со стороны руководства, которые могут привести к профессиональному выгоранию у банковских работников. Исследование также показало, что профессиональное выгорание может отрицательно сказываться на работе и благополучии работников.

На сайте журнала Kazakhstan Forbes были опубликованы результаты исследования с платформы Sezim: "Платформа Sezim поделилась результатами исследования эмоционального комфорта казахстанских сотрудников и рекомендациями от психологов". Исходя из исследования, Sezim пришли к выводу, что:

- 40% сотрудников оценивают свое эмоциональное состояние как неудовлетворительное;
- 45% отмечают, что находятся в постоянном стрессе;
- 35% сотрудников чувствуют равнодушие и потерю интереса к работе;
- 53% сотрудников считают, что личные переживания сказываются на качестве их работы;

•36% не чувствуют своей значимости, не чувствуют, что компания заботится об их эмоциональном комфорте;

•только 35% сотрудников готовы обсуждать личные переживания со своим руководителем и всего 19% считают, что их, скорее всего, услышат и поддержат. [2]

Продолжая исследование Sezim, мною было проведена работа по профессиональному выгоранию в одной из Казахстанских организаций - TimAr, специализирующихся на создании приложения для аграрного бизнеса (в целях защиты прав организации, название изменено). В исследовании приняли участие 13 сотрудников TimAr: Менеджеры, Тестировщики и Продуктологи

В качестве методики для определения профессионального выгорания был выбран тест: Опросник профессионального выгорания К. Маслач, С. Джексон, МВИ/ПВ (адаптирована Н. Водопьяновой, Е. Старченковой). Методика предназначена для диагностики "эмоционального истощения", "деперсонализации" и "профессиональных достижений". Тест содержит 22 утверждения о чувствах и переживаниях, связанных с выполнением рабочей деятельности. О наличии высокого уровня выгорания свидетельствуют высокие оценки по субшкалам "эмоционального истощения" и "деперсонализации" и низкие – по шкале "профессиональная эффективность" (редукция персональных достижений). Соответственно, чем ниже человек оценивает свои возможности и достижения, меньше удовлетворен самореализацией в профессиональной сфере, тем больше выражен синдром выгорания.

Результаты тестирования представлены в таблице 1.

	Эмоциональное истощение	Деперсонализация	Редукция профессионализма
Менеджеры	H (29,1)	M (7,7)	H (29,7)
Тестировщики	H (27)	L (5)	L (38)
Разработчики	L (4,5)	L (4,5)	L (38)

Таблица 1. Результаты тестирования

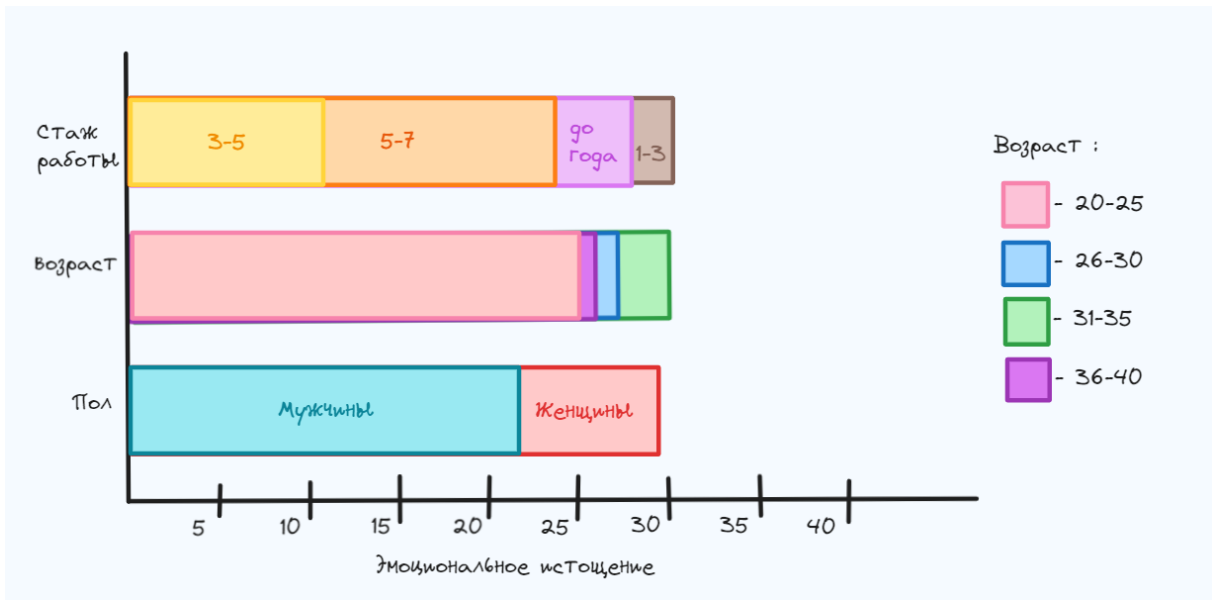

Рисунок 1. Результаты тестирования

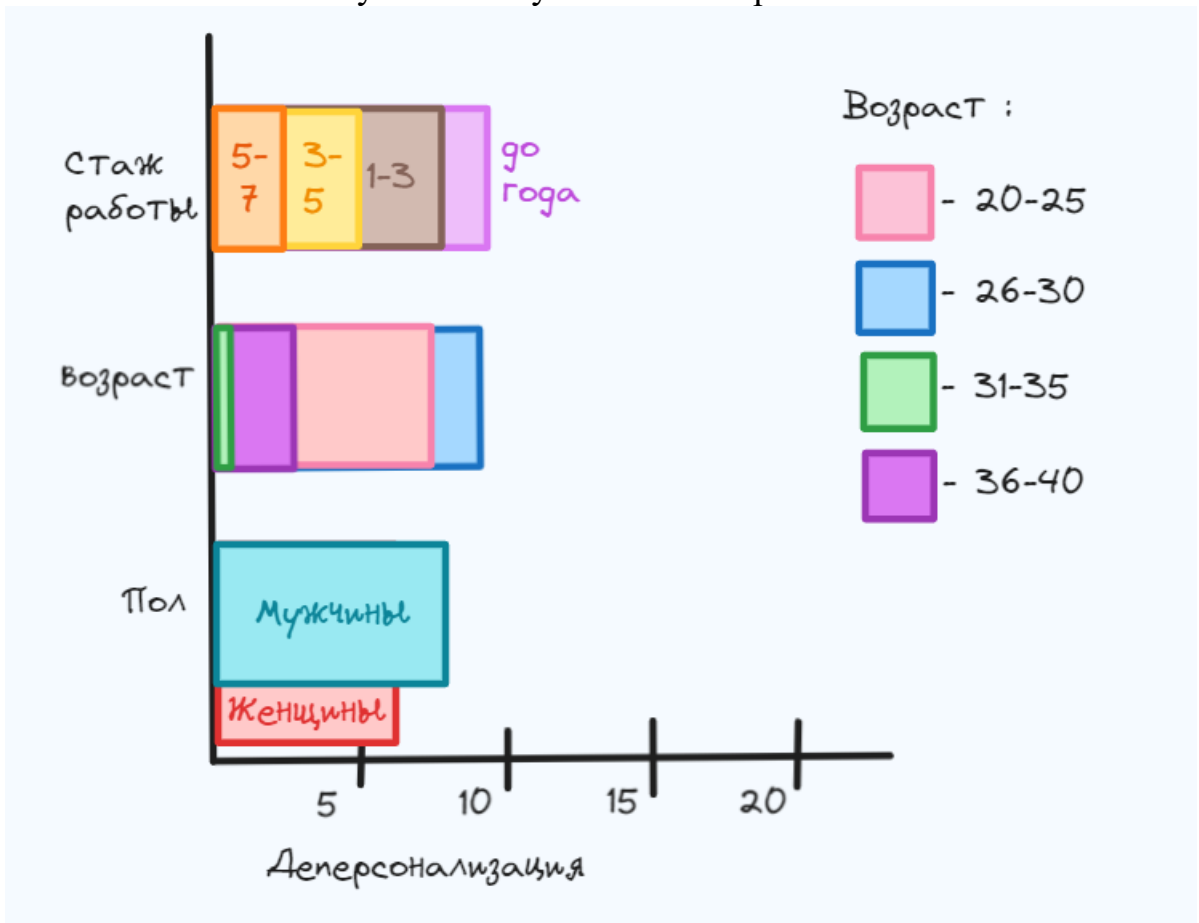

Рисунок 2. Результаты тестирования

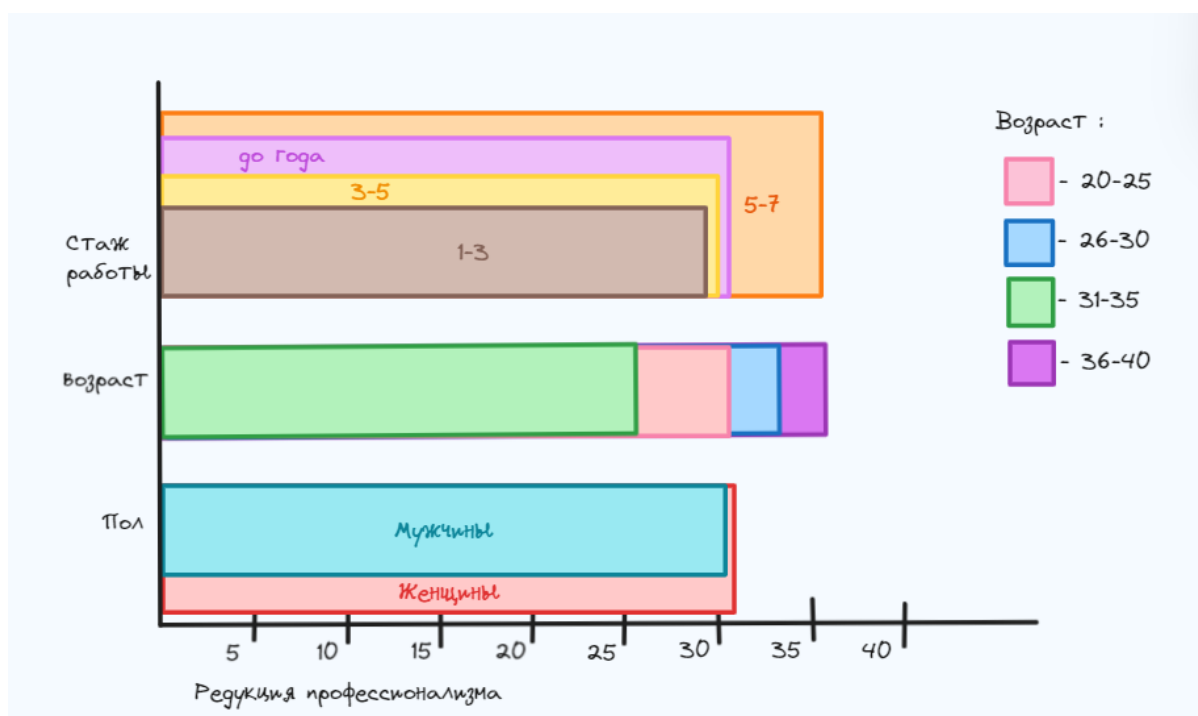

Рисунок 3. Результаты тестирования

«Эмоциональное истощение» проявляется в переживаниях сниженного эмоционального тонуса, повышенной психической истощаемости и аффективной лабильности, утраты интереса и позитивных чувств к окружающим, ощущении «пресыщенности» работой, неудовлетворенностью жизнью в целом. В контексте синдрома перегорания «деперсонализация» предполагает формирование особых, деструктивных взаимоотношений с окружающими людьми.

«Деперсонализация» проявляется в эмоциональном отстранении и безразличии, формальном выполнении профессиональных обязанностей без личностной включенности и сопереживания, а в отдельных случаях – в негативизме и циничном отношении. На поведенческом уровне «деперсонализация» проявляется в высокомерном поведении, использовании профессионального сленга, юмора, ярлыков.

«Редукция профессиональных достижений» отражает степень удовлетворенности работника собой как личностью и как профессионалом. Неудовлетворительное значение этого показателя отражает тенденцию к негативной оценке своей компетентности и продуктивности и, как следствие, - снижение профессиональной мотивации, нарастание негативизма в отношении служебных обязанностей, тенденцию к снятию с себя ответственности, к изоляции от окружающих, отстраненность и неучастие, избегание работы сначала психологически, а затем физически.

По результатам исследования, менеджеры и тестировщики организации TimAr, страдают от эмоционального истощения, так же менеджеры подвержены высокому уровню редукции профессионализма и деперсонализации. Это говорит о довольно высоком уровне не только о профессионального выгорания, но и выгорания в других различных его сторонах. Тестировщики и разработчики, в своё время, менее подвержены

профессиональному выгоранию и выгоранию в других сферах жизнедеятельности.

Отталкиваясь от показаний Диаграммы 1, можно сказать, что эмоциональным истощением чаще всего страдают женщины в возрасте 31-35 лет и стажем работы от года до трёх лет. По показаниям Диаграммы 2, деперсонализации подвержены мужчины в возрасте 26-30 лет и со стажем работы до года. Из Диаграммы 3 видно, что редукция профессионализма присуща как мужчинам, так и женщинам в возрасте 36-40 со стажем от пяти до семи лет.

К симптомам профессионального выгорания относятся:

1) Физические: усталость, утомление, бессонница, повышенное давление, сердечные болезни, т.д.

2) Эмоциональные:

•пессимизм, цинизм, чёрствость, безразличие, фрустрация, тревога, беспомощность,

•раздражительность, агрессивность, депрессия, потеря идеалов, надежд в профессии, преобладание переживания одиночества, др.

3) Поведенческие: трудоголизм, безразличие к еде, отказ от физической нагрузки, скука, апатия, тоска, увеличение употребления лекарств, алкоголя, табака, др.

4) Интеллектуальные: отсутствие интереса к инновационной творческой деятельности.

5) Социальные:

•слабая социальная активность;
•упрощение взаимоотношений на работе и в семье;
•утрата интереса к досугу, хобби;
•ощущение одиночества и непонимания других;
•купирование социальных ощущение недостатка поддержки со стороны ближайшего окружения, др. [3]

Методы борьбы с профессиональным выгоранием могут варьироваться в зависимости от индивидуальных потребностей и ситуации. Вот некоторые из методов, предложенных Еленой Водопьяновой, экспертом в области профессионального выгорания:

1. Самоанализ и осознание: Важно осознать, что вы испытываете профессиональное выгорание и понять его причины. Самоанализ поможет вам определить, какие аспекты вашей работы вызывают стресс и истощение.

2. Установление границ: Определите свои границы и научитесь говорить "нет" в случаях, когда вы чувствуете, что перегружены работой или не в состоянии выполнить дополнительные обязанности. Установление границ поможет вам сохранить баланс между работой и личной жизнью.

3. Поддержка и общение: Обратитесь за поддержкой к коллегам, друзьям или семье. Обсуждение своих чувств и проблем может помочь вам справиться с эмоциональным истощением и получить поддержку и понимание.

4. **Забота о себе:** Уделите время заботе о своем физическом и эмоциональном благополучии. Это может включать регулярные физические упражнения, здоровое питание, достаточный сон и время для отдыха и релаксации.

5. **Развитие навыков управления стрессом:** Изучите и применяйте различные техники управления стрессом, такие как глубокое дыхание, медитация, йога или другие методы релаксации. Эти методы могут помочь вам справиться с эмоциональным напряжением и восстановить энергию.

6. **Поиск смысла и целей:** Поставьте перед собой ясные цели и определите свои ценности в работе. Поиск смысла и целей может помочь вам сохранить мотивацию и энтузиазм в своей профессии.

7. **Планирование отпусков и перерывов:** Регулярно планируйте отпуска и перерывы, чтобы отдохнуть и восстановиться. Отпуск поможет вам отключиться от работы и заняться другими интересами и хобби.

Важно помнить, что каждый человек уникален, и методы борьбы с профессиональным выгоранием могут различаться. Лучше всего подходит тот метод, который соответствует вашим потребностям и помогает вам восстановить баланс и благополучие.

Если Вам не нравится работа или из-за нее Вы чувствуете себя плохо и не можете нормально действовать в ситуациях, определяющих Вашу профессиональную и семейную жизнь, Вы всегда можете уйти с такой работы. Или же Вы можете попросить снизить вашу нагрузку, или же попросить дать Вам другую работу в той же организации. Если Вы выгораете - необходимо научиться организовывать свое время и отказываться от дополнительных обязательств [3].

Список использованных источников:

1. Е.Ю. Астраханцева а, А.В. Кучумов а, Л.Т. Печеная а, А.А. Цыганов - ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ: КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И СПОСОБЫ СВОЕВРЕМЕННОГО ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ DOI: 10.34022/2658-3712-2023-51-2-141-151 УДК 331.104 JEL J28; J30

2. Kazakhstan Forbes - “Выгорание сотрудников и низкая вовлечённость: почему это происходит и что делать” Выгорание сотрудников и низкая вовлечённость: почему это происходит и что делать — Forbes Kazakhstan

3. Синдром профессионального выгорания: профилактика и коррекция. Методическое пособие. – Калуга: Научно-методический образовательный инновационный центр «Здоровье», 2013 -17с.

УДК 159.96

ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Научный руководитель: Бекботаева Гульнур Бабахановна Магистр
социальных наук, преподавать

Студенты 1 курса 6В03103 Психология

Раац Екатерина Александровна, Оздемир Ипек-Лина

Международный Университет Астана, Казахстан

ipek.oz@mail.ru

kataraac5@gmail.com

Психологическое здоровье:

- состояние душевного благополучия и адекватного отношения к окружающему миру, которое является необходимой частью жизни человека и его полноценного развития;

- нормальная работа структур психики, которые требуются для нормальной жизни;

- нормальное состояние не только души, но и личности;

- состояние, когда душа гармонирует с личностью, у человека все хорошо, он стремится к росту личности, готов к нему (человек, который здоров в психологическом плане, открыт для других, отличается разумностью, защищен от жизненных ударов, способен справиться с вызовами судьбы).

Психологическое здоровье показывает личность в общем. Оно пересекается со сферой мотиваций, эмоций. Всемирная организация здравоохранения характеризует психологическое здоровье (духовное (или душевное), иногда – ментальное здоровье) следующим образом: психологическое здоровье – состояние, при котором человек способен реализовать свой собственный потенциал, справляться с обычными жизненными стрессами, продуктивно и плодотворно работать, а также вносить вклад в жизнь своего собственного сообщества. Основная функция психологического здоровья – поддержание активного динамического баланса между человеком и окружающей средой в ситуациях, требующих мобилизации ресурсов личности. Психологическое здоровье – благополучие личности, адаптивность, склонность к действию, а не переживанию (сюда же относится отличное расположение духа, принятие себя и окружающих, творчество, ответственность, самостоятельность и т. п.). С другой стороны находятся разрушающие проявления личности, которые мешают приятным эмоциям, они заставляют человека чувствовать общую неудовлетворенность, обиду, вину.

Если человек нездоров психологически, то он действует по привычным схемам, не желает менять что-то, неправильно воспринимает неудачи и удачи. Но не стоит считать, что благополучие в психологическом плане и позитивные качества характера – одно и то же, поскольку нормы позитивных черт в обществах мира отличаются. Это не пример идеальной личности, а стремление к себе и к другим. Здоровая психологически личность понимает,

что с ней происходит, ощущает целостность. Получается, такой человек не считает остальных угрозой для себя [1].

Раскрыть понятие «семейные ценности», и элементы, которые в него входят. Семейные ценности для семьи — это основополагающие принципы и фундамент семьи, «это показатели важности объектов, связанных с жизнью в семье, духовно-нравственные ориентиры». По мнению Е. И. Артамоновой, семья является социальным институтом и источником установок, ценностей и ориентаций. Это правомерно, ведь семья — это самый главный источник ценностей и установок для ребенка. Так, ребенок оценивает свои поступки и образ жизни, ориентируясь на свою семью и ценности в ней.

Философ и социолог Н. И. Лапин определяет семейные ценности как «положительные или отрицательные показатели значимости объектов» для семьи. Семью в данном контексте он определяет как союз людей, основанный узами брака или кровным родством, которые имеют совместную деятельность, интересы, потребности и социальные отношения. В.В. Николина рассматривает семейные ценности как «культивируемая в обществе совокупность представлений о семье, влияющая на выбор семейных целей, способов организации жизнедеятельности и взаимодействия». Л. М. Панкова трактует семейные ценности с духовно-этической позиции как этические и религиозные убеждения, идеалы для конкретной семьи. Ученый уверена, что поддержание семейных ценностей ведет к благополучию в семье. Также выделяет следующие главные ценности семьи: «любовь, дети, здоровье всех и совместно проведенное свободное время». С. П. Акутина солидарна с Л. М. Панковой и также рассматривает семейные ценности с точки зрения духовно-нравственного воспитания. Автор определяет ценности в семье как ориентиры, которые одобряет общество в целом. Она уверена, что семейные ценности — это идеал, к которому следует стремиться в каждой семье, они определяют целенаправленный процесс создания идеальной семьи». Таким образом, обобщив научные определения, можно сделать вывод, что семейные ценности с точки зрения науки в основном рассматриваются как часть духовно-нравственных и религиозных ценностей. Сформулируем широкое понятие семейных ценностей — это совокупность представлений о семье, ценностей и нравственных ориентиров, которая влияет на взаимоотношения между членами семьи, правила и нормы поведения в семье, семейные цели и способы организации жизнедеятельности семьи. Это многоаспектное понятие, включающее в себя множество представлений, которые у каждой семьи индивидуальны.

Психологическое здоровье семьи — это основной показатель ее функционирования, отображающий то, как протекают социально-психологические процессы в семье, социальная активность ее членов в социуме, внутри семьи и на работе, а также в каком состоянии находится душевное психологическое благополучие семьи. По данному показателю семьи делят на следующие виды - благополучные и неблагополучные.

Проблемы благополучных семей связаны с тем, как меняются условия их жизни в обществе: например, если члены семьи излишне стремятся защитить друг друга и помочь или же когда их собственные представления о том, какой должна быть семья, не отвечают требованиям, предъявляемым социумом. Неблагополучные семьи, в свою очередь делятся на следующие виды: конфликтные. Существуют такие сферы в отношениях супругов и детей, в которых происходит столкновение интересов, приводящее к негативным эмоциональным переживаниям. Брак при этом может сохраняться долгое время из-за компромиссов и уступок. кризисные. Столкновения интересов и потребностей супругов и детей носят серьезный характер и захватывают важную сферу жизнедеятельности семьи. Члены семьи относятся друг к другу с точки зрения врагов. не соглашаются на компромиссы и уступки. Столкновения интересов и потребностей супругов и детей носят серьезный характер и захватывают важную сферу жизнедеятельности семьи. Члены семьи относятся друг к другу с точки зрения врагов, не соглашаются на компромиссы и уступки. Такие браки либо распадаются, либо находятся на грани распада. Для таких семей свойственно наличие особо тяжелых ситуаций, которые могут привести к расторжению брака. К примеру, среди таких можно назвать отсутствие жилья, болезнь одного из супругов, разногласия, отсутствие средств, осуждение за криминальное преступление на длительный срок. Семья выполняет определенные функции, которые несут значение не только для ее членов, но и для социума. Ее функции связаны с тем, как развивается ее структура. Родственное устройство будет влиять на то, как протекают взаимоотношения членов семьи между собой и с социумом. Выделяют следующие аспекты родственного функционирования: актуальные функциональные обязанности семьи, которые делегируются членами, ее социальным окружением; поведенческие феномены и процессы, которые раскрываются в семье.

Теперь поговорим про то как семья развивается в современном обществе. К проблемам современного общества, сдерживающим деторождение, можно отнести и ранние браки, составляющие категорию риска и дающие половину всех разводов. Если в странах Европы брачный возраст составляет 28 лет, в Японии — 30-33 года, то у нас планка снижается до 18 лет. Практически до 24 лет молодые люди — иждивенцы, а, по сути, 18-летние супруги остаются иждивенцами до 40 лет. Ранний брак, за редким исключением не дает им возможность завершить образование, приобрести профессию, а соответственно, лишает шанса занять более престижное и высокооплачиваемое положение. Нехватка денег, проблема с жильем, нежелательная беременность и роды — все это усугубляет неустойчивое положение молодой семьи, приводящее к разводу. Известна тревожная статистика разводов в нашей стране: сейчас половина молодых семей распадается в первый год жизни, две трети — в первые пять лет, в 70% семей, не распавшихся после пятилетней жизни, супруги находятся в напряженных отношениях. Сейчас мы наблюдаем некоторые тенденции в сфере семейных

отношений, которые в свою очередь противоречат тем законам и принципам, которые были нормой жизни несколько десятков лет назад. Вот некоторые из них: смена ролей, сейчас не редко мужчина ухаживает за детьми и занимается повседневными проблемами. В то же время как женщины все чаще стремятся к карьерному росту и финансовой независимости. Поздние браки. В современном обществе молодые люди не спешат завязывать свои отношения, стараясь сначала построить карьеру, обрести финансовую стабильность и независимость, а также пожить для себя как можно дольше. В свою очередь, эта тенденция влечет за собой смещение пика рождаемости у молодых матерей, который в настоящее время составляет в среднем 25-34 года. Следует отметить, что эта тенденция особенно характерна для крупных городов. Таким образом, мы постепенно переходим к западной модели рождаемости. Большой процент разводов по последним данным, процент разводов в городах составляет около 50-60%. Этому есть много причин и объяснений, но главным фактором, подталкивающим супругов к такому шагу, является стремление к личной свободе и независимости. И это стремление наблюдается как у мужчин, так и у женщин. Везде постоянно происходит смена поколений, государственных границ и законов, моральных и нравственных принципов, но семья как была основной ячейкой общества, так и осталась ей. Общество стало гораздо мягче воспринимать факты массового развода среди населения, ошибочно принимая эти события за нормальные, а в некоторых случаях даже положительные. Основной причиной разводов является пренебрежение семейными ценностями [2].

«Семья – это та первичная среда, где человек должен учиться творить добро», говорил В. М. Сухомлинский (1982). Но научится ли он творить добро, зависит от его окружения: родителей, друзей и др. Семья – это система, к которой принадлежит каждый из нас. Семья – единый организм, в котором если что-то выходит из-под контроля, то нарушается вся система. Семья является важнейшей социальной средой формирования личности и основным институтом психологической поддержки и воспитания, отвечающей не только за социальное воспроизводство, но и за воссоздание определенного образа жизни, образа мыслей и отношений. Поэтому общество заинтересовано в прочной, духовно и нравственно здоровой семье, следовательно, - благополучной. Семья - социокультурный феномен. Это связано с тем, что положение семьи и ее тенденции, которые она демонстрирует, служат своеобразным социальным индикатором перспектив развития общества. Семейная политика во всех цивилизованных странах делает приоритетным укрепление института семьи. Семья - важнейшая социальная среда развития личности, главный орган психологической поддержки и воспитания, ответственный не только за социальное воспроизводство, но и за воспроизводство определенного образа жизни, образа мыслей и установок. Поэтому общество заинтересовано в крепких, духовно и нравственно здоровых семьях, как следствие, в благополучных семьях. О важности семьи говорит тот факт, что, по крайней мере,

подавляющее большинство людей живет в семье. Экономическая, финансовая и воспитательная функции семьи были важны с момента ее существования, но сейчас их значение повсеместно возрастает.

По мнению Р. М. Шамионова, субъективное благополучие — это понятие, которое выражает отношение человека к себе, своей личности, жизни и процессам, которые имеют существенное значение для самой личности с точки зрения интернализированных нормативных представлений о внутренней и внешней среде, которое характеризуется ощущением удовлетворенности. Психологическое благополучие личности имеет достаточно сложную структуру. Кроме того, в данном понятии представлены обобщенно успешность поведения и деятельности, удовлетворенность общением, межличностными связями. Понятие «психологическое благополучие семьи» описывает особенности функционирования супружеских отношений, которые определяют состояние благополучности и как результат успешной взаимной адаптации. Каждая семья формирует свой образ жизни, свою микрокультуру, она является первичной малой социальной группой, ближайшей средой формирования личности. Сегодня, несмотря на множество исследований по данной теме, существует огромное количество вопросов по факторам психологического благополучия супружеских отношений и семьи в целом. Способность семьи на протяжении веков осуществлять первичную и последующую социализацию индивидов, обеспечивает преемственность освоения культурных ценностей, передачи навыков и норм поведения людей в данном обществе. Вместе с тем, когда говорят об институциональном характере брака и семьи, отмечают динамичность их форм, эволюционный характер перемен, различия в тех или иных обществах. В период адаптации, считают С. Г. Шуман и В. П. Шуман, как у стабильных, так и у нестабильных семей имеет место рассогласование потребностей в отдельных сферах семейной жизни: у стабильных пар оно незначительное, у нестабильных — значительное. Это незначительное расхождение у стабильных пар предоставляет им возможность постепенного развития и совершенствования отношений. Молодые семьи являются очень нестабильными образованиями, чувства к супругу несут как мощный позитивный, так и негативный заряд (велика амбивалентность чувств). Для многих семей также характерны крайности в поведении и в чувствах. Семейные отношения непосредственно влияют на эмоциональный фон всех членов семьи. А эмоциональный фон непосредственно связан с развитием эмоционального выгорания. Семьи с позитивными отношениями, имеющие социальную поддержку, оптимистично настроенные и способные оценить ситуацию положительно, создают условия для успешного преодоления трудного периода. И наоборот, изоляция и конфликтность семьи в сочетании с восприятием стрессового события как трагедии, катастрофы создают предпосылки для кризиса и семейных нарушений и как следствие развитие эмоционального напряжения. Для благоприятного психологического климата характерны следующие признаки: сплоченность семьи, возможность

всестороннего развития личности каждого ее члена, высокая доброжелательная требовательность членов семьи друг к другу, чувство защищенности и эмоциональной удовлетворенности, гордость за принадлежность к своей семье, ответственность. Важными показателями благоприятного психологического климата семьи являются стремление ее членов проводить свободное время в домашнем кругу, общаться на интересующие всех темы, вместе выполнять домашнюю работу, одновременная открытость семьи, ее широкие контакты. Такой климат способствует гармонии, снижению остроты возникающих конфликтов, снятию стрессовых состояний, повышению оценки собственной социальной значимости и реализации личностного потенциала каждого члена семьи. Ценностная сфера каждого члена семьи и их удовлетворенность браком, также значимы для ее благополучного функционирования и во многом определяет психологический климат супружеских отношений.

Семейные ценности представляют собой совокупность представлений человека о семье, регулирующих его поведение в области создания семьи и отношения к близким людям. Эти ценности формируются под влиянием многочисленных внешних и внутренних факторов. Удовлетворенность браком представляет собой степень удовольствия, которую человек испытывает, находясь в браке. От того, как человек чувствует себя в семье, в его жизни зависит очень многое. Неудовлетворенность браком приводит к негативным эмоциям и поведенческим проявлениям человека, оказывает разрушительное воздействие на отношения между членами семьи, неизбежно становится фактором неблагополучного личностного развития детей, воспитывающихся в семье, а также является одной из основных причин разрушения семьи. Представление членов семьи о своей семье насыщены видными истинами — семейными постулатами. Семейные постулаты Э. Г. Эйдемиллер определяет как представление членов семьи о своей семье (то есть о себе и о других членах семьи, об отдельных ситуациях в жизни своей семьи и о семье в целом), которые являются им очевидными и которыми они руководствуются (осознанные или неосознаваемые) в своем поведении. Общее развитие внутреннего образа семьи о себе происходит на протяжении всего жизненного цикла многих семейных поколений: когда человек учится понимать происходящее в семье, осознавать взаимосвязь различных сторон жизни, отношения и чувства всех ее членов. Адекватный образ «мы» определяет стиль жизни семьи, в частности, супружеские отношения, характер и правила индивидуального и группового поведения, а в целом влияет на удовлетворенность браком супругов. Кроме того, одной из важнейших характеристик современной семьи является её ролевая структура, отражающая, какие обязанности в семье выполняет каждый из супругов, насколько жёстко они связаны с полом, в какой степени определяются волей и желанием супругов, а в какой — традициями и другими внешними факторами.

Отсутствие финансовой безопасности ограничивает наши возможности и оказывает давление на нашу психологическую стабильность. Мы постоянно беспокоимся о том, как справимся с финансовым бременем и как обеспечим себя и своих близких. Это вызывает стресс, тревогу и неуверенность в завтрашнем дне. Если вы выросли в семье, где деньги всегда имеют большое значение и часто обсуждаются, вы, скорее всего, будете придавать деньгам большое значение. Чувство денег также влияет на отношения. В то время как управление деньгами может сделать нас более уверенными в отношениях, финансовые проблемы могут стать причиной напряженности и конфликтов. Психология денег играет важную роль в нашей жизни и благополучии. Когда деньги в доме начинают правильно функционировать, все остальные сферы быстро приходят в гармонию. Чувства партнеров друг к другу выходят на новый уровень, ведь общий бюджет — это основа доверия. Следовательно, быстро возрождается желание физической близости. Партнеры решают все проблемы вместе, уважают и ценят друг друга, постоянно стремятся к взаимопониманию. Отсюда и общность в образе жизни и увлечениях. И, конечно же, полная гармония наступает в вопросах, связанных с детьми (количество детей, воспитание). Дети сразу же чувствуют такие перемены в своей ситуации, и начинается настоящее чудо. Исчезают проблемы, связанные с взаимопониманием, поведением и обучением. Семьи становятся более здоровыми. И каждый член семьи буквально выздоравливает, становится энергичнее и счастливее! Таким образом, деньги могут стать настоящим лекарством для семьи – не только в метафорическом, но и в самом прямом смысле.

Список использованных источников:

1. Психологическое здоровье: дайджест [Электронный ресурс] / О. Б. Полякова, Т. И. Бонкало. – Электрон. текстовые дан. – М.: ГБУ «НИИОЗММ ДЗМ», 2023 –URL: <https://niioz.ru/moskovskaya-meditcina/izdaniya-nii/daydzhest-meditinskiy-turizm-i-eksport-meditinskikh-uslug/> – Загл. с экрана. – 54 с.
2. Жолдубаева А. Современная семья как феномен культуры, Алматы, Мысль 2011№5.
3. Семья в системе социальных институтов общества : учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры / Т. К. Ростовская, О. В. Кучмаева. — 2-е изд., пер.и доп. — М.: Издательство
4. Юрайт, 2019. — 299 с. — (Серия : Авторский учебник). ISBN 978-5-534-10600-8

БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ ПТСБ: ҚАУІП ФАКТОРЛАРЫ, КҮРЕСУ ЖӘНЕ ҚАЛПЫНА КЕЛІРУ

Ғылыми жетекші: Ақымбек Г. Ш. әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға
оқытушы, докторант

3 курс студенті, 6В03103-Психология,

Рышымбетова Асем Асқарқызы,
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан.

asemrmysymbetova2003@gmail.com

Посттравмалық стресстің бұзылуы (ПТСБ) – жеке адамның психикасына күшті теріс әсер ететін бір немесе қайталанатын оқиғаның нәтижесінде пайда болатын ауыр психикалық жағдай. Оқиғаның травмалық сипаты қауіпті жағдайда тиімді әрекет ете алмау салдарынан өзінің дәрменсіздігін сезінуімен тығыз байланысты.

ПТСБ кезінде психологиялық травмадан кейін бір айдан астам тән белгілер тобы сақталады, мысалы, психопатологиялық қайта бастан кешіру (флешбектер), травма туралы естеліктерді белсендіретін нәрселерден аулақ болу, қорқынышты армандар және жоғары деңгейдегі алаңдаушылық. Кейде диссоциативті реакциялар және амнезия (травма оқиғасын есте сақтаудың болмауы) пайда болады. ПТСБ белгілері травмадан кейін бірден немесе травмадан кейін көп жылдардан кейін пайда болуы мүмкін. ПТСБ депрессия, жалпы мазасыздық бұзылуы, дүрбелең шабуылдары, нашақорлық, суицидтік мінез-құлық және агрессия сияқты мәселелерге әкелуі мүмкін. Балалар мен жасөспірімдерде ПТСБ клиникалық көрінісі жасына байланысты.

Балалар ең қорғалмаған және осал бөлігі бола отырып, ересектерге толығымен тәуелді, сонымен бірге олар, ересектер сияқты, техногендік және табиғи апаттар аймағында жиі кездеседі, соғыс қимылдарының куәсі, олар кепілге алынады, сонымен қатар физикалық, жыныстық және эмоционалдық зорлық-зомбылықтың құрбаны болады. Сондай-ақ, балаларға арналған травмалық жағдайларға ұзақ немесе қайталанатын ауруханаға жатқызу жатады.

Балалардағы ПТСБ көрінісінің ерекшеліктеріне келетін болсақ, балалардағы ПТСБ көріністері мен дамуы ұқсас диагноз қойылған ересектермен салыстырғанда бірқатар ерекшеліктерге ие. Бұл ең алдымен баланың психикасының ерекшеліктеріне байланысты.

Осылайша, балалар әрқашан өздерінің травмалық көріністерін психологиялық травма фактісімен байланыстыра алмайды, бұл травмамен жұмыс істеу кезінде өте маңызды.

Балаларда бір қарағанда түсініксіз, бірақ қорқынышты тудыратын түстер болуы мүмкін. Бала апаттың түсінде қалай көрінетінін түсінбеуі мүмкін, ал бұл сыртқы ересек адамға анық.

Балалардағы когнитивті сферадағы бұзылулар кейде олардың оқудағы жетістіктері айтарлықтай нашарлайтын дәрежеге жетеді. Үздік студенттер нашар студенттерге айналады, бұл өте азапты бастан кешіреді.

Балаларда травмалық тәжірибеден туындаған бейсаналық мазмұн туралы алаңдаушылық ойлар болуы мүмкін. Көбінесе бала өзінің ұзақ өмір сүретінін, отбасын, балаларын және т.б. болатынын елестете алмайды. Балалардағы ауыр травмалық бұзылысқа әкелетін мынандай факторларды көрсетуге болады:

Табиғи апаттар. Травмадан кейін бірден балалар әдетте келесі белгілерді бастан кешіреді: ұйқының бұзылуы, қорқынышты түс көру, травмалық жағдай туралы обсессивті ойлар, травмалық жағдайдың қайталануы мүмкін деген сенім, мазасыздықтың жоғарылауы, травманың символы болатын кез келген ынталандыруға немесе жағдайға күшті реакция, және психофизиологиялық бұзылулар. Кішкентай балалар жиі регрессивті мінез-құлыққа бейімділік танытады (энурез, бас бармақ сору және ата-анаға көбірек тәуелділік). Дәл осындай белгілер травмадан кейін бірден емес, ұзақ уақыт өткеннен кейін пайда болуы мүмкін.

Балалар өздерінің апатты оқиғалары туралы айтпауы мүмкін, сондықтан күйзелістің ауызша емес белгілеріне назар аудару керек, мысалы:

1. Травмадан кейін бірнеше күннен ұзақ уақытқа созылатын ұйқының бұзылуы. Бұл жағдайда травмалық жағдайға тікелей байланысты армандар болмауы мүмкін.

2. Ата-анадан айырылып қалудан қорқу, «жабысқан» мінез-құлық.

3. Травмалық тәжірибемен байланысты ынталандыру (орын, адам, телебағдарлама және т.б.) пайда болған кездегі қорқыныш.

4. Соматикалық шағымдар, өз денсаулығына сенімсіздік.

5. Үйде немесе мектепте көрінетін, қорқынышпен немесе көңілсіз жағдайлармен байланысты мазасыздықтың күшеюі.

Мұндай оқиғаларды бастан өткерген аналардан туғандар эмоционалды және моторлы дамудың кешігуімен, туу салмағының төмендеуімен және жүрек қызметінің бұзылуымен сипатталады.

Террорлық акт. Зерттеушілердің байқауы бойынша, адамдардың психикалық жағдайына ең ауыр әсер адамдардың қасақана әрекеттерінен туындаған апаттар болып табылады. Абайсызда немесе жағдайлардың кездейсоқ сәйкес келуі салдарынан болған техногендік апаттар табиғи апаттарға қарағанда ауыр емес, бірақ бәрібір ауыр.

Ауыр соматикалық ауру. Ауыр соматикалық ауру баланы жаңа психологиялық шындыққа батырады, бұл бала үшін де, оның жақындары үшін де қиын. Ауру баланың физикалық жағдайына ғана емес, оның эмоционалды жағдайына да әсер етеді. Керісінше, эмоционалды жағдай аурудың ағымына әсер етеді, сондықтан медициналық араласудың адекваттылығы мен сапасына ғана емес, баланың психологиялық жағдайына да назар аудару керек.

Баланың ауыр соматикалық ауруы науқаста посттравмалық күйзелістің дамуына әкелуі мүмкін. Стресс – бұл ауыр ауруға табиғи реакция. Дегенмен, оның көріну дәрежесі белгілі бір жағдайларға байланысты: отбасылық жағдайдың ерекшеліктері.

Соматикалық ауруға реакцияның негізгі көріністері мыналар болып табылады: регрессивті мінез-құлық (бұл емдеуді айтарлықтай қиындатады) және элеуметтік оқшаулану (абсентеизммен және сау балалардың ауру құрдастарынан жиі аулақ болу фактісімен байланысты). Ауыр соматикалық ауру кезінде қосымша травмалық фактор ауруханаға жатқызу болуы мүмкін.

Жақын адамның өлімі. Кез келген адам, әсіресе, бала жақынының өлімімен бетпе-бет келген кезде, ол оған екі жақтан көрінеді: біріншіден, адам жақынының өліміне куә болады, екіншіден, ол өзінің өлімші екенін түсінеді.

Алғаш рет өлім қорқынышы балада шамамен 3 жаста пайда болады, ол ұйықтауға қорқа бастайды, ата-анасынан өле ме, жоқ па деп бірнеше рет сұрайды. Содан кейін бұл қорқынышты болдырмау үшін үш негізгі иллюзия қалыптасады. Бірінші иллюзия – адамның өзінің өлмейтіндігінің елесі («бәрі де өлімші, бірақ мен емес»). Бұл иллюзияның жойылуы бізді қоршаған әлемді жайлы және қауіпсіз емес, қауіптер мен тосын сыйларға толы деп қабылдауды толығымен өзгерте алады. Екінші иллюзия – әділдік елесін («әркім өзіне лайықтысын алады. Егер мен жақсы болсам, маған ештеңе болмайды»). Бұл иллюзияның жойылуы не әлем әділетсіз және қорқынышты деген идеяға, не жаңа иллюзияларды құруға әкеледі (көбінесе олардың рөлі – дін). Үшінші иллюзия – бізді қоршаған дүние құрылымының қарапайымдылығы туралы елес: бәрі тек ақ және қара болып бөлінеді.

Баланың туысқанына немесе балаға жақын адамға зиянын (зорлық-зомбылық, өлтіру, суицид) куәландыратын жағдайларға ерекше назар аудару керек. Бұл жағдайлар балалар үшін ең травма болып табылады. Жақын адамның денсаулығына немесе өміріне және баланың өзіне тікелей қауіп төндіретін факторлардан басқа, баланың дәрменсіздік сезімі маңызды травмалық жағдай болып табылады. Мұндай травма алған балалар ПТСБ (травмалық жағдайды обсессивті түрде қайталау, оқиғаға байланысты орындардан аулақ болу, физиологиялық қозғыштығының жоғарылауы және жұмыстың бұзылуы) бастан кешіреді.

Балалардағы зорлық-зомбылықтың психологиялық салдары. Зорлық-зомбылықтан кейінгі бұзылулар адам қызметінің барлық деңгейіне әсер етеді. Олар баланың болашақта өзін-өзі жүзеге асыру қабілетіне кедергі келтіретін тұрақты тұлғалық өзгерістерге әкеледі.

Зорлық-зомбылық әртүрлі бұзылуларды тудыруы мүмкін, мысалы, когнитивті бұзылулар, сондай-ақ тәбет пен ұйқының бұзылуы; нашақорлық, алкогольизм; мінез-құлықтағы травмалық әрекеттердің еріксіз қайталануы; өзін-өзі жазалау әрекеттері; көптеген соматикалық шағымдар.

Тікелей әсер етуден басқа, балалық шақтағы зорлық-зомбылық адамның өмірінің қалған бөлігіне жиі әсер ететін ұзақ мерзімді салдарға әкелуі мүмкін.

Ол нақты отбасылық қатынастарды және ерекше өмірлік сценарийлерді қалыптастыруға ықпал ете алады. Балаларды күйзеліске ұшырататын әрекеттерді жасайтын адамдардың психологиялық өмір тарихын зерттеу барысында кейде олардың балалық шақтағы зорлық-зомбылықтың шешілмеген тәжірибесі ашылады.

Зорлық-зомбылық жіктелетін бірнеше параметрлер бар. Осылайша, зорлық-зомбылық қылмыскердің стратегиясына байланысты ашық және жасырын болуы мүмкін. Уақыт бойынша зорлық-зомбылық қазіргі кезде болып жатқан және өткен уақытта болған болып екіге бөлінеді. Ұзақтығы бойынша зорлық-зомбылық көп жылдарға созылатын жалғыз немесе бірнеше болуы мүмкін. Оқиға болған жерге және қоршаған ортаға байланысты зорлық-зомбылық орын алады: үйде - туыстарынан, мектепте - мұғалімдерден немесе балалардан, көшеде - балалардан немесе бейтаныс ересектерден.

М.Д. Асанова редакциясымен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі нұсқаулықта (1997 ж.) баяндалған зорлық-зомбылықтың келесі жіктелуі кең тараған. Зорлық-зомбылықтың төрт негізгі түрі бар:

Физикалық зорлық-зомбылық – 18 жасқа толмаған баланың кез келген кездейсоқ емес травмасы.

Сексуалдық зорлық-зомбылық – баланы немесе жасөспірімді басқа адамның жыныстық қанағаттану мақсатында пайдалануы.

Қараусыздық – ата-ананың немесе тәрбиешінің 18 жасқа дейінгі баланың тамаққа, киімге, баспанаға, медициналық көмекке, оқуға, қорғауға және қадағалауға негізгі қажеттіліктерін созылмалы түрде қамтамасыз етпеуі.

Әдетте, жәбірленуші бала бір мезгілде зорлықтың бірнеше түрінен зардап шегеді. Әрбір құрбан «бірден көп зорлық-зомбылықты» бастан кешіреді деп айта аламыз. Осылайша, туыстық қатынастан зардап шегетін балалар үшін отбасылық қарым-қатынастар мен отбасына деген сенімнің бұзылуы, манипуляциялық көзқарас және жиі психологиялық зорлық-зомбылық ретінде сипатталатын зорлаушы ата-ананың қорқытуы сөзсіз. Мысалы, зорлаудың құрбандары балалар мен ересектер физикалық зорлық-зомбылықты және эмоционалдық зорлық-зомбылықты жиі сезінеді.

Отбасындағы сексуалдық зорлық-зомбылық мәселесі бойынша ағылшын зерттеушісі П.Дейл зорлық-зомбылықтың кез келген түрінің, соның ішінде сексуалдық зорлық-зомбылықтың негізі эмоционалдық зорлық-зомбылық, айыру, қабылдамау деп есептейді, оны автор «ерекше жасырын» және «себептер» деп атайды. тұлғаның дамуына және жеңе білудің қалыптасуына айтарлықтай зиян келтіреді» механизмдері.

Балаларға тән физикалық зорлық-зомбылықтың негізгі салдары – олардың импульсивтілігін бақылаудың болмауы, өз ойын жеткізу қабілетінің төмендеуі, адамдарға сенімсіздік және депрессия. Жедел қорқыныш күйлері травмадан кейін бірден пайда болуы мүмкін (Грин, 1995).

Жасөспірімдердегі ПТСБ – бала психикасына үрей туғызатын және үрей тудыратын оқиғалардың әсерінен дамиды бұзылыс.

Жасөспірім бұл оқиғаны өзі бастан кешіруі немесе оның куәгері болуы, бұл туралы жақын туыстарынан немесе достарынан білуі немесе оның жағымсыз бөлшектерінің шамадан тыс психикалық әсерін сезінуі мүмкін.

Жасөспірімдердегі ПТСБ белгілері әдетте ересектердегідей. Жасөспірімдер балаларға қарағанда депрессия мен жалпы мазасыздық белгілерін жиі көрсетеді. Сондай-ақ диссоциация белгілерінің пайда болу ықтималдығы жоғары (диссоциативті фугалар, оянған түс сезімі, жеке тұлғаның бөлінуі немесе өз денесінен тыс болу, өзін-өзі бақылау жағдайы). Регрессия интеллектуалдық қабілеттердің төмендеуі түрінде, оқу қиындықтарының пайда болуымен көрінеді. Сонымен қатар, болашаққа деген пессимизм оқуға деген мотивацияны төмендетеді. Жасөспірім шешім қабылдауда қиналады.

Жасөспірімдерде ересектерге қарағанда агрессия, өзін-өзі ұстау және өзіне зиян келтіру, қоғамға жат немесе суицидтік мінез-құлық, сақтықты жоғалту (психоактивті заттарды пайдалану, экстремалды спорт, қауіпті көлік жүргізу және т.б.) жиі кездеседі), арандатушылық мінез-құлық. Ұйқының проблемалары басқа жас топтарына қарағанда шамадан тыс ұйқышылдық ретінде көрінеді, бұл регрессия түрі немесе шындықтан қашуға деген ұмтылыс болуы мүмкін. Сондай-ақ оларда басқа топтарға қарағанда анорексия немесе булимия жиі кездеседі, бұл ысырапқа немесе семіздікке әкелуі мүмкін. Кейде қыздарда бұл жыныстық зорлық-зомбылықты бастан кешіргеннен кейін мінез-құлықтың қорғаныш түрі болуы мүмкін деп болжанады, өйткені қыз жыныстық тартымды болудан қорқады.

Жасөспірімдік ПТСБ когнитивті және эмоционалды белгілеріне мыналар жатады:

- травмалық оқиғаның негізгі белгілерін есте сақтау проблемалары;
- бұрмаланған сезімдер, мысалы, болған оқиға үшін кінәлі сезім;
- өзіңіз немесе жалпы әлем туралы жағымсыз ойлар;
- сыйламаушылық және деструктивті мінез-құлық, кек алу ойлары (әсіресе жасөспірім ұлдарда);
- бұрынғы, сүйікті іс-әрекеттерге қызығушылық жоғалту.

Стрестік оқиғадан кейін бірнеше апта бойы осы ПТСБ белгілерінің кейбірін сезіну табиғи нәрсе. Бірақ симптомдар ұзақ уақыт бойы сақталып, жасөспірімнің өміріне елеулі әсер еткенде, ПТСБ болуы және уақтылы медициналық көмекке жүгіну қажеттілігі туралы айтуға болады.

Жасөспірімдердегі ПТСБ себептері. Дегенмен, қауіпті оқиғаны бастан өткерген әрбір бала міндетті түрде травмадан кейінгі күйзелістен зардап шекпейді. Бұл баланың күйзеліске және депрессиялық бұзылыстарға генетикалық бейімділігі, травманың ауырлығы және оның қайталануы сияқты бірқатар факторларға байланысты.

Сонымен қатар, жасөспірімдерде ПТСБ қаупінің жоғарылауы келесі себептерге байланысты болуы мүмкін:

- ауыр травма алу;
- жақын адамдар немесе ата-аналар келтірген травма;

- алкогольді немесе есірткіні теріс пайдалану;
- жыныстық зорлық-зомбылық;
- жақын адамынан, ата-анасының бірінен айырылу;
- зақымдалған немесе өлі денелерді көру (мысалы, көлік апаты немесе табиғи апат кезінде);
- оқиғадан кейін әлеуметтік қолдаудың аз немесе мүлдем болмауы.

Осылайша, жасөспірімдерде ПТСБ пайда болуының көптеген жеке себептері бар.

Жасөспірімдердегі ПТСБ кезеңдері және жіктелуі. Жасөспірімдердегі ПТСБ бірнеше негізгі кезеңдері бар:

Жедел стресс. Травмалық оқиға кезінде және одан кейін бірнеше күн бойы жасөспірім шок күйінде болады. Бұл кезең қорқынышты, қорқынышты, депрессияны, шатасуды және осалдықты бірден қамтиды. Қорғаныс реакциясы да болуы мүмкін – не болып жатқанын жоққа шығару.

Жасөспірімдердегі ПТСБ-дан кейінгі стресстік бұзылыс кезеңі. Барлық таңқаларлық белгілерді қамтиды. Бала өз-өзіне тұйықталып, басындағы травмалық жағдайды қайта-қайта қайталайды, оның ойлары интрузивті болады, қоршаған әлемге деген қызығушылық жоғалады. Оқуға байланысты проблемалар, физикалық белгілер (тахикардия, терлеу, бас ауруы) және ұйқының бұзылуы мүмкін. Жасөспірімнің бұл кезеңнен қаншалықты тез шығуы жақындарының қолдауына және психолог немесе психотерапевтпен дер кезінде байланысқа байланысты.

Қалпына келтіру кезеңі. Бірте-бірте белгілер азаяды, травмалық оқиға туралы ойлар аз және азырақ пайда болады және бала қалыпты өмірге орала бастайды. Дегенмен, кейбір белгілер жасөспірімде өмір бойы қалуы мүмкін. Мысалы, белгілі бір қорқыныштар (иттерден қорқу, қараңғылық), бейтаныс адамдарға сенімсіздік және т.б.

Жасөспірімдік травмадан кейінгі стресстік бұзылыстың келесі түрлері бөлінеді:

Жедел травмадан кейінгі стресстік бұзылыс. Ол жасөспірімдерде ПТСБ классикалық симптомдарының айқын көрінісімен сипатталады.

Созылмалы посттравмалық стресстік бұзылыс. Дәрігерден көмек сұрамасаңыз және жасөспірімнің жағдайын елемесеңіз дамиды. Симптомдар азырақ білінеді, бірақ жүйке жүйесінің сарқылу белгілері, немқұрайлылық, дөрекілік, агрессия пайда болады.

Кешіктірілген травмадан кейінгі стресстік бұзылыс. Жасөспірімдегі ПТСБ-ның бұл түрімен симптомдар шок жағдайына ұшырағаннан кейін бірнеше айдан кейін ғана пайда болады.

Эмоционалды-еріктік сфераның деформациялары. Аурудың созылмалы созылмалы ағымында пайда болады. Балада үрей, қорқыныш, үрей шабуылдары пайда болады. Бала бойындағы жағымсыз қасиеттер күшейеді.

Жасөспірімдердегі ПТСБ асқынулары. Жасөспірімдік ПТСБ асқынулары мыналарды қамтуы мүмкін:

- жаңа қорқыныштардың пайда болуы немесе ескілерінің қайта белсенділенуі;
- жақын адамдардан айырылу туралы алаңдаушылық;
- жалғыз қалудан қорқу;
- іштің ауыруы және бас ауруы сияқты психосоматикалық шағымдар;
- импульсивтіліктің жоғарылауы;
- қайталама депрессияның, мазасыздықтың пайда болуы;
- суицид әрекеттері.

Жасөспірімге мүмкіндігінше көп көңіл бөлу маңызды, оны жақсы көретін нәрсемен қуанытып, оның қалыпты тамақтандырып, ұйықтайтынына көз жеткізу керек.

Жасөспірімдердегі ПТСБ терапиясы. Посттравмалық стрессті емдеуге болады, сондықтан мүмкіндігінше ертерек тәжірибелі маманның көмегіне жүгіну маңызды.

Жасөспірімдердегі травмадан кейінгі стресстік бұзылыстың негізгі емі психотерапия болып табылады. Ол психикалық денсаулық маманымен сөйлесуді қамтиды және оны терапевтпен немесе топпен жеке-жеке жасауға болады. Әдетте, ПТСБ психотерапиясы 6-дан 12 аптаға дейін созылады.

Психотерапия сеанстары жасөспірімге оның қорқынышымен күресуге және оның қазіргі уақытта қауіп төніп тұрғанын түсінуге, ауыр естеліктер тудыратын триггерлерді анықтауға және аурудың белгілерін басқаруға көмектеседі. Сеанстар барысында дәрігер жасөспірімге релаксация мен ашуды бақылау дағдыларын үйретеді, кінә мен ұят сезімін жеңуге көмектеседі, ұйқыны жақсарту бойынша кеңестер береді.

Жасөспірімдердегі ПТСБ үшін дәрі-дәрмекпен емдеу ауыр жағдайларда ғана қолданылады. Антидепрессанттар мен транквилизаторлар жасөспірімнің қалыпты жұмысына кедергі келтіретін ауыр депрессиялық бұзылулар мен мазасыздықтар үшін қажет болуы мүмкін. Бұл препараттар балалар психиатрының тағайындауы бойынша және оның бақылауымен ғана қолданылады.

Балалар мен жасөспірімдердегі травмадан кейінгі стресстің бұзылуы – мұқият зерттеуді және оны жеңу мен қалпына келтіруге кешенді көзқарасты қажет ететін күрделі мәселе. Тәуекел факторларын, күресу әдістерін және қалпына келтіру стратегияларын зерттеу балалар мен жасөспірімдердің психологиялық әл-ауқатына айтарлықтай әсер етуі мүмкін негізгі аспектілерді анықтады.

Травмалық оқиғалар, отбасылық және әлеуметтік-мәдени жағдайлар және жеке ерекшеліктер сияқты қауіп факторлары балаларда ПТСБ даму мүмкіндігіне айтарлықтай әсер етеді. Травмалық жағдайларды уақтылы диагностикалау және алдын алу маңыздылығы, сөзсіз, тиімді алдын алу бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Жекеленген қалпына келтіру процестері балалар мен жасөспірімдерді сәтті оңалту үшін қажетті ресурстармен қамтамасыз етеді. Нәтижелі білім беру бағдарламалары, мамандандырылған әдістемелерді енгізу және білім

беру ұйымдарында қауіпсіз орта құру ПТСБ бар балаларға қолдау көрсетуде маңызды рөл атқарады.

Қорытындылай келе, балалар мен жасөспірімдердегі ПТСБ көп қырлы сипатын түсіну қоғамнан, медициналық және білім беру мекемелерінен жүйелі көзқарасты талап етеді. Диагностика, алдын алу және емдеудегі бірлескен күш-жігер травмалық оқиғаларға ұшыраған балалардың өмір сүру сапасын айтарлықтай жақсарты алады және олардың толық қалпына келуіне ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. <https://rehabfamily.com/articles/posttraumatichestkoe-stressovoe-rasstroystvo-u-podrostkov/>
2. Мэнделл Дж. Г., Дамон Л. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими сексуальное насилие. — М.: Генезис, 1998.
3. Руководство по предотвращению насилия над детьми / Под ред. Н. К. Асановой. — М.: Владос, 1997.
4. Черепанова Е. М. Психологический стресс: помощи себе и ребенку. — М: Академия, 1997.
5. Follette V. M., Polusny M. A., Bechtle A. E., Naugle A. E. Cumulative Trauma the Impact of Child Sexual Abuse, Adult Sexual Assault and Spouse Abuse //Journal of Traumatic Stress. — 1996. — V. 9. — № 1. — P. 25-37.
6. Rowan A. B. Foy D. W. Post-Traumatic Stress Disorder in Child Sexual Abuse Survivors: A Literature Review //Journal of Traumatic Stress. — 1993. - V. 6. - P. 3-20.
7. BrieveJ., ConteJ. Self-Reported Amnesia for Abuse in Adults Molested as Children //Journal of Traumatic Stress. - 1993. - V. 6. - P. 21-73.
8. Frederick C.J. Children Traumatized by Catastrophic Situations. — American Psychiatric Association, 1995.
9. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Third Edition (DSM-III). — Washington, DC: «American Psychiatric Publishing», 1980. — P. 236—238. — 494 p. — ISBN 978-0-521-31528-9.
10. Guay S., Marchand A., 2006, с. 140.
11. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5). — Arlington, VA: «American Psychiatric Publishing», 2013. — P. 271—274. — 992 p. — ISBN 978-0-89042-554-1. — ISBN 978-0-89042-555-8. — ISBN 0-89042-554-X.

ӘОЖ 159.9

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖӘБІРЛЕНУШІ ӘЙЕЛДЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Ақымбек Г. Ш. әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға
оқытушы, докторант
3 курс студенті, 6В03103-Психология,
Саруар Дана Саятқызы
Астана Халықаралық Университеті
Астана, Қазақстан
Saruarova.dana@mail.ru

Көптеген елдерде әйелдерге қатысты гендерлік зорлық зомбылық мәселесі бүгінгі күні жаңа қоғамдық қатынастарды құрудағы сау емес әлеуметтік психологиялық және моральдық жағдайды айнадағыдай көрсетеді. Құқықтық демократиялық мемлекетте адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеу, адамның қадір қасиеті мен жеке тұлғаның құндылығын бекіту адамға зорлық-зомбылық көрсету көріністерімен үйлеспейді. Жалпы зорлық-зомбылық және оның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі қазіргі заманғы ғылыми әдебиеттерде жеткілікті түрде талқыланады. Көптеген зерттеушілер қоғамдағы зорлық-зомбылық құбылысын агрессия мен зорлық зомбылыққа патологиялық бейім адамдардың болуымен негіздейді. Сонымен, С.Н.Эниколопов зорлық-зомбылыққа бейім адамдарды зорлық-зомбылыққа бейім емес адамдардан ажырататын тұлғалық қасиеттерді анықтайды[2]. Әйелдердің отбасында құрбандық мінез құлқының қалыптасуының алғышарттары балалық шағында көрген зорлық зомбылықтың салдары болуы мүмкін. Осы мәселені қарастыра отырып, А.Н.Елизаров балалық шағында зорлық зомбылықты басынан өткерген адамдарда азаптаушыларға адалдық, жанқиярлық дайын болу, жағымсыз басшыны таңдауға бейімділік, сонымен қатар тәуелді тұлғаның қасиеттерінің дамуын атап өтеді[1].

Бұл ерекшеліктер қатарына мыналарды жатқызуға болады:

- зорлаушылар зорлық зомбылық жасалған отбасында тәрбиленген
- ата аналар арасындағы қарым қатынаста агрессияның куәсі болған
- зорлаушылар өзін өзі түсіну, өзіне деген сенімділігі төмен.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық зомбылық, кемсіту, қорқыту және репрессия арқылы жүзеге асырылатын физикалық, жыныстық, экономикалық сондай ақ психологиялық қорлау нысандарын алады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық бұл қатыгез күйеуінің зорлық-зомбылық әрекетінің оқшауланған оқиғасы немесе жай ғана ескірген әдет емес, шындығында тұрмыстық зорлық зомбылық қаупі әйелдерді еркіндік пен өзін-өзі жүзеге асырудан айыратын билік пен бақылау тетіктері болып табылады. Әйел құрбандардың белгілерінің бірі өмірінің көптеген салаларында шектеулер қоя алмау. Тұрақты некелік қарым-қатынастың немесе физикалық

және эмоционалдық зорлық зомбылықтың әсерінен болатын әйел не қалайтынын, нені ұнататынын, өзін қалай сезінетінін анық түсіне алмайды. Ол басқаларға жоқ деп айталмайды. Мұндай әйелдер шынымен не қалайтынын білсе де, оған қалай жетуге болатынын білмейді. Жәбірленуші әйелдерде басқалардың оларға қалай қарау керектігі туралы нақты түсініктері жоқ, олар өздерінің жеке басының психологиялық шекарасы қай жерде аяқталатынын және серіктесінің жеке шекарасы басталатынын білмейді, олардың сезімдері мен қажеттіліктеріне назар аудармайды. Өзі үшін жауапкершілік басқалар үшін жауапкершілікпен ауыстырылады[5]. Сипатталған реакция түрі патологиялық бірігудің невротикалық механизміне сәйкес келеді. Мұндай реакциямен адам өзін басқалардан ажыра алмайды, өзінің “мені” қайда аяқталып, басқа адамның “мені” қайда басталатынын нақты анықтай алмайды. Осылайша, қатыгез қарым-қатынастан зардап шегетін әйелдер үшін өздерінің жеке шекаралары бұлыңғыр болғандықтан, олар жеке сезімдерін, ойлары мен тілектерін басқалардың сезімдерінен, ойлары мен тілектерінен ажыратуда қиынға соғады[4]. Ғалымдар сипаты белгі ретінде мұндай әйелдердің өздерінің немесе балаларының тағдыры өздеріне байланысты болған жағдайда да шешім қабылдауға қабілетсіздігін атап өтеді[5.15].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайында әйелдердің құрбан болған мінез-құлық олар қолданылатын психологиялық қорғаныс механизмдерімен анықталады. Төменде тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болған әйелдердегі негізгі қорғаныс механизмдерінің көрініс беру ерекшеліктерінің талдауы берілген.

Терістеу: Тұрақты күйзеліс жағдайында өмір сүретін әйелдерге тән белгілерінің бірі мәселені талқылай алмау, онымен күресуден бас тарту және шындықты жоққа шығару. Мұндай әйелдер өздерінің психикасын қорғау үшін алаңдаушылық тудыртын шындықты сезінуден бас тартады. Бірақ Анна Фрейд сонымен қатар теріске шығару ешқашан толық қорғауды қамтамасыз етпейтінін атап көрсетті, өйткені уақыт өткен сайын, соғұрлым көп және үлкен күшпен теріске шығару керек. Бас тарту үлкен психикалық шиеленіспен байланысты[13].

Рационализация: Мұндай әйелдермен қарым-қатынас жасау тәжірибесі көрсеткендей, олардың көпшілігі күнделікті көрген қорғауды зорлық-зомбылық деп санамайды. Агрессордың айтқанының барлығына дерлік сену, әсіресе айтылған нәрсе қалаған нәрсеге сәйкес келгенде, тек көргіңіз келетін нәрсені көру және естігіңіз келетін нәрсені есту зорлық-зомбылықтың қайталануына ықпал ететін құрбан әйелдерге тән қасиет.

Оқшаулау: Әйелдер көбінесе зорлық-зомбылықтан зардап шегетінін түсінеді, бірақ эмоционалды түрде әрекет етуді тоқтатады. Олар эмоционалды ауырсынуды басуды үйренеді.

Ауыстыру: Тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шегетін әйелдер өз балаларымен қарым-қатынастарда қиындықтарға тап болатынын, жиі бұзылатынын содан кейін жағымсыз эмоцияларды бастан кешіретінін

айтады. Жәбірленуші әйелдер өздерінің тітіркенуі мен жағдайына қанағаттанбауын бейсаналық түрде өздері үшін қауіпсіз фигураға ұлына немесе қызына бағыттай алады.

Зорлық зомбылық пен қатыгез қарым қатынасты бастан кешірген әйелдер пайдаланатын осы және басқа психологиялық қорғаныс механизмдеру эгоны әлсіретеді, бұл олардың мінез құлқы жағдайын қалай қиындатып жатқанын және оларда қандай рөл атқаратынын түсінуді қиындатады. К.Роджерстің пікірінше, мен концепциядан жарамды организмдік тәжірибелер алынып тасталған жағдай дезадаптация мен сәйкессіздікке әкеледі[7]. Тәжірибелерінен алшақтаған адам сәйкес келмейтін тәжірибені игере алмайды және ішкі шиеленіс пен қақтығыстарға толы Г.С.Салливан тұжырымдамасы бойынша, алаңдаушылықпен байланысты тәжірибені болдырмау үшін қорғаныс механизмдерін пайдалану тұлғаның диссоциациясына әкеледі. Шындықты жүзеге асыру қажет болған жерде қиялдау мен интеллектуалдық тенденция индивидтің өзімен және сыртқы әлеммен байланысын бұзады және невроздың тамыры болып табылады[8]. Мұндай әйелдердің тағы бір тән ерешелігі қаттылық. Әйелдерге экстремалды немесе дихотомиялық деп аталатын ойлау тән. Жағымды және теріс пікірлердің шектен шығуы олардың ойлауының тұрақты ерекшелігі болып табылады. Заттар тек қара немесе тек ақ ретінде қабылданады. Шетелдік ғалымдар құрбан болған әйелдердің дүниетанымы перфекционизммен ерекшеленетін атап өтеді[14]. Ерлі зайыптылардың зорлық зомбылық мәселесін зерттеу отбасылық қарым қатынаста құрбандық мінез құлқы бар әйелдердің кінә, ашу, аяушылық сияқты сезімдердің біреінің тұзағына түсуге бейім екенін көрсетеді. Мұндай әйелдер өз өмірінде шеңбер шеше алмайтын бірдей немесе ұқсас мәселелерге тап болады. Қатаң көзқарастарымен сезімдермен және мінез құлық формаларымен құрбан болған әйелдер өздері құрған әлемнің иллюзиясын сақтауға В.Д.Москаленко, қатаңдық әйелдердің виктимизациясы жағдайының көрсеткіші болып табылады[5]. Тұрмыстық зорлық зомбылық жағдайындағы әйелдердің құрбандық мінез құлықтарының ерекшеліктерінің ішінде тағы бір тән белгіні пассивтілікті атап өтуге болады. Барлығы сөйлеп, әрекет ететін ортада жәбірленуші жиі әрекетсіз қалады және шешуші әрекет білмейді. Психологиялық әдебиеттерді талдау және зардап шеккен әйелдермен жұмыс істейтін психотерапевттердің тәжірибесі көрсеткендей, жұмыс көбінесе әйел шағымданатын және бу шығаратын бірінші кездесуден аспайды [11].

З.У.Смит пассивтілікті құрбан болғаны үшін сыйақы сияқты екінші дәрежелі фактор ықпал ете алады деп есептейді[10]. Мұндай әйелдерге әрқашан жанашырлық, назар аудару, яғни олардың негізгі қарым қатынастарында жетіспейтін нәрсе, дағдарыс жағдайындағы өмірге біртіндеп бейімделеді. Тұрақты күйзеліс жағдайындағы өмір сүру, шындықты жоққа шығару және жағымсыз эмоцияларды басу көбінесе әйел құрбандарда психологиялық немесе эмоционалды ғана емес, сонымен қатар физиологиялық бұзылулардың дамуына әкеледі. Ғалымдар құрбандық мінез

құлқы бар әйелдердің психосоматикалық аурулардан зардап шегетінін немесе ұзақ уақыт бойы мұрынның ағуы, суық тию сияқты қарапайым ауруларды жеңе алмайтынын атап өтті[9]. Кейбір зерттеушілер физикалық ауру адамның назарын аудару құралы болуы мүмкін деп санайды[6].

Әйелдердің құрбандық мінез-құлқы саласындағы зерттеулерді талдау тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болған әйелдердің бірқатар психологиялық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді:

-эмоционалды амбиваленттілік ауыр мазасыздықта, депресиялық бұзылыстарда, шындықтан қиял әлеміне қашу, белсенді әрекеттерден бас тарту, жоғары сезімталдық, осалдықпен көрінетін невротизм.

-аффективтік функциялардың бұзылуы сезімдерді жоққа шығару адамның өз сезімдерін, тәжірибесін және тенденцияларын бұлыңғырлау, түсінбеу немесе бұрмалау; агрессивті тенденциялар қамқорлықтың көрінісі ретінде қабылданады; эмпатия және шынайылыққа ұмтылу әлсіздіктің көрінісі ретінде, көпшілдік және басқалардың қарым қатынас өзінің бейқамдығы ретінде.

-үйренген дәрменсіздік жағдайы қалыптастыратын отбасылық және басқа да тұлғааралық қарым қатынастардағы жағымсыз тәжірибе, өзі және балалары үшін үнемі қорқу және өмір сүруге шоғырлану; дәрменсіздік пен үмітсіздік сезімі.

-жарақаттан кейінгі стерстік бұзылыс (жағымсыз естелітер, армандар, оқиға қайталанып жатқандай обсессивті әрекеттер мен сезімдер арқылы қайталанатын және алаңдататын жарақат тәжірибесі, жарақатты еске түсіретін ынталандырулардың үнемі аулақ болу; психогенді амнезия, маңызды әрекеттерге қызығушылықтан төмендеуі, бейімделу қабілетінің бұзылуы әлеуметтік, кәсіптік және өмірдің басқа да маңызды салалар).

-когнитивтік функциялардың бұзылуы өзінің де өзгенің де мінез құлқын, сондай ақ қоршаған жағдайды түсінбеу немесе ұтымды ету; зардап шеккен әйелдер өздеріне қауіп төндіретін қауіпті түсінбейді және ұрып соғу тәжірибесін батылдықтың, дәлелі ретінде қабылдайды.

-балалық шақтың психотравматикалық тәжірибелері және ата аналардың мінез құлық үлгілері (балалық шақтағы ата ананың психологиялық зорлық зомбылығының виктимизаторлық механизмі адамның өзінің кемшілігін, дәрменсіздігін және ешкі бостығын сезінуін алдын ала анықтайтын эмоционалдық саланың басылуы).

-эго шекарасын бұзу (ренжіткен серіктестің пікірлерін қабылдау, оның ойларын өз бейнесіне сіңіру, яғни әйел қылмыскердің барлық айыптарын біртіндеп қабылдайды, осылайша өзіне деген сенімді жоғалтады).

-деформацияланған өзін өзі қабылдау және төмен өзін өзі бағалау (қорлаушы серіктестің қарым қатынасының өзіне ауысына байланысты; өзін доссыз және эмпатияға қабілетсіз деп бағалау, қалыпты қарым қатынас орнатуға қабілетсіздік сезімі, басқа адамдардың бағасын өзінің ерекшелігі ретінде қабылдау).

Осылайша, неке қатынастары жүйесіндегі әйелдердің құрбандық, мінез құлқының психологиялық сипаттамаларына жеке қасиеттер мен күйлердің кең ауқымы, сондай ақ әйелдердің тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болуға жеке бейімділігін анықтайтын сыртқы және ішкі факторлардың жиынтығы жатады.

Тұрмыстық зорлық зомбылықтың алдын алу үшін қоғамда әйелдерге қатысты кемсітушілікке қарсы саясатты бекіту, дағдарысты отбасылық жағдайдағы әйелдерге психологиялық көмек көрсету және оңалту жағдайдағы әйелдерге психологиялық көмек көрсету және оңалту бағдарламаларының еңгізу, сондай ақ психологиялық және практикалық шаралар жүйесін құру қажет, құрбандардың жеке қасиеттерін түзету және әйелдердің құрбандық мінез құлқының алдын алу.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Елизаров А.Н. зорлық зомбылықтан зардап шеккен отбасыларға әлеуметтік психологиялық көмек //Жетілу және қартаю психологиясы. Тоқсан сайынғы ғылыми практикалық журнал. 2006.(36.) 32-48 беттер.
2. Эниколопов С.Н Отбасылық зорлық зомбылық психологиясының заманауи мәселелері // Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық зомбылық: Қоғамның ауқымы, табиғаты, түсініктері. М: МАКС-Пресс, 2003.96-102 б.
3. Квашис В. Виктимология негіздері, М: Наука, 1999. 278 б.
4. Малкина-Пых И.Г Жәбірленуші мінез құлық психологиясы:Практикалық психологқа арналған анықтамалық, М: ЭКСМО,2006.1008 б.
5. Москаленко В.Д. Маскүнемдердің әйелдері. Психология сұрақтары. 1991.№5 91-97 б.
6. Панок В.Г. Ренжіген балалар. Проблемалық талдау. Қ., 1997. 70,б.
7. Роджерс К. Психотерапияға көзқарас. Адамның пайда болуы. М:Прогресс, 1994. 480 б.
8. Салливан Г.С. Психиатриядағы тұлғааралық теория. М;Ювента, 1999,347 б.
9. Семиченко В.А. Психикалық күйлер. Қ:Мастер.С, 1999. 208 б.
10. Смит З. В. Маскүнемдердің немерелері /Транс ағылшын тілінен М, Білім, 1991.125 б.
11. Тайсон Ф. Тайсон Р. Дамудың психоаналитикалық теориялары/ Аудар. Ағылшын тілінен Екатирибург; Искерлік кітап, 1998.528 б.
12. Турчин Д. Криминологиядағы виктимологиялық мәселелер/ Д.
13. Турчин// Қылмыс құрбаны. Владивосток, 1974. 186- 187 б.
14. Фрейд А. Мен психологиясы және қорғаныс механизмдері. М: Педагогика- пресс 19937 144
15. Хархан О.М. Ата ана мен бала қарым қатынасының стилі құрбан болған балалардың қалыптасуының факторы ретінде. Әлеуметтік психология 2005 №4 (12)6 139-142 б.

БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ-МАҒЫНАЛЫҚ БАҒДАРЫ

Ғылыми жетекші: Албытова Назымгүл Пышакбайқызы
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Докторант, D020- «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану»
Сейіткерім Альбина Нұрланқызы,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан.
albina_seyitkerym@mail.ru

Тұлғаның құндылық-мағыналық бағдарларын қалыптастыру қоғамның жедел әрі жан-жақты даму кезеңіне күрт көшуінен туындады. Осыдан тұлғаның құндылық-мағыналық бағдарларын зерттеу проблемасының өзектілігі қазіргі білім беруді ізгілендіру қажеттілігімен тығыз байланысты. Себебі білімді ізгілендірудің мәні тұлғаны құндылықтарға бағдарлау арқылы әлеуметтендіруді жүзеге асыру, білімнің құндылығын қоғамды ілгерілендіру жолы ретінде пайдалану болып табылады.

А.В. Курбатов «Кеңестер Одағы кезеңінде білім беру жүйесінде түрлі заңнамалардың жарияланғандығын, онда рухани-адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу талап етілгендігін баяндайды: «жалғыз адал ілім» ретінде марксистік-лениндік идеяға негізделген тәрбие бүкіл әлемдегі коммунизмнің толық жеңісіне дейін барлық "жат идеологиялармен" бітіспес күреседі деген идеологияға сәйкес дүниетанымды қалыптастыруды мақсат етті. Сол мақсат еткен идеология Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының (СССР-дің) түбіне жетті. Енді 2025 жылға дейінгі жылдар аралығындағы жоспарларда да рухани-адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу мақсаты қойылып отыр, Стратегияда келтірілген «рухани-адамгершілік құндылықтар» ұғымын түсіндірудің белгісіздігі мен олардың қолданылатын мағынасы көрсетілмегендіктен әркім бұл құндылықтарды ерікті түрде, кейде қарама-қарсы мағынада түсіндіре алады. Мысалы, егер екі азаматтың ең жоғары құндылығы – махаббат болса, бірақ біреуі оны канондық христиандық мағынада түсінсе – «бір-бірі үшін жан беру» деп, ал екіншісі интернетте кеңінен ұсынылған төмен деігейдегі бейне өнімдерімен насихатталған некеден тыс интимдік қатынастардың рұқсат етілуі мағынасында қабылдаса, онда олардың арасында ешқандай бірлік болмайды. Демек, құндылықтың мәні көрсетілмесе құндылықтар ұлтты біріктіретін объективті фактор бола алмайды, оларды сепаратизмді жасыру үшін оңай пайдалануға болады деген қорытындыға жасайды [1].

В.А. Слостенин мен Г.И. Чижаква сол кезеңдегі білім беру үдерісінің жағдайын саралай келіп, «білім беруде ұзақ жылдар бойы үстемдік еткен «білім» парадигмасы бір біріне ұқсас, өзіндік бет-бейнесімен, қолтаңбасымен

даралана бермейтін сипаттағы мамандарды дайындады. Мұндай білім әлеммен бірлесе белсенді қарым-қатынас жасап, келешекке бағдар алмақ түгілі бүгінгі күні мағыналы да мәнді өмір сүруге, маман болуға моральдық тұрғыда жауап бере алмайтын жарамсыз екендігін танытты» деп тұжырым жасады [2]. Осы орайда Л.А. Микешина кезінде орын алған «білім беру үдерісіндегі субъектілікті» қайтару қажеттілігі туындайтындығын, себебі субъектілік адамды теориялық және практикалық білім, іскерліктерді жинақтайтын ақыл-ой иесі ғана емес, біртұтас тұлға ретінде қарастыратындығын мәлімдейді [3]. Осындай айғақтарды бүкіл әлемдегі беделді ғылыми мектептердің мойындауы енді тұрақты, бақылауға алуға болатын, оң нәтиже алуға мүмкіндік беретін болашақ маманның құндылық-мағыналық бағдарларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін парадигмаларды басшылыққа алуды алға тартты.

Педагогикалық сөздікте тұғыр («парадигма») – белгілі бір кезеңдегі ғылым дамуының ғылыми зерттеу стандарттарының, алынған мәліметтерді, ғылыми зерттеу нәтижелерін бағалау мен жүйелеудің моделі ретінде қабылданған теориялық және әдіснамалық ереже, тұжырымдамалық схема» деп беріледі .

Классикалық парадигманың өмірге келуі Я.А. Коменскийдің XVI ғасырдағы «Ұлы дидактика» еңбегінен, К.Д. Ушинскийдің XIX ғасырдағы «Человек как предмет воспитания» трактаттарынан бастау алады. Әлемдік педагогикалық тәжірибеде білімдік және мәдениетанымдық, технократтық және гуманистік, әлеумет пен адамға бағдарланған, педагогқа және балаға орталықтандырылған деп топтау, сонымен қатар педагогикада когнитивті, тұлғаға бағдарланған, мәдениетанымдық, ізгілік және функционалды парадигмаларды жетекші парадигмалар ретінде қарастыру жиі кездеседі [4;5].

Кеңестік білім беру парадигмасы тұлғаны жоспар мен бағдарламаны іске асырушы ретінде қарастырып келді де, оның субъектілік қасиеттері, тұлғалық құндылықтары ескерусіз қалдырылып отырылды. Кеңестік білім беру парадигмасында негізгі басымдылық тәртіп үлгілерін жүзеге асыру болып келді. Ш.А. Амонашвили білім берудің ізгілікті парадигмасын ұсынады. Ізгілік парадигмасы «барлығы адам үшін», «адам байлығы үшін» ұстанымдарына негізделген. Ізгілік парадигмасы өзінің негізгі құндылықтары ретінде адамды таниды, оның қабілеті, қызығушылығы, өзін-өзі жүзеге асырудағы ынтасы қалыптасқан тұлға деп қарастырады. Ал ғалым Е.А. Ямбург парадигманы когнитивтік және тұлғалық парадигмалары ретінде бөліп белгілейді. Бұл екі парадигма да тұлғаның жеке басының ерекшеліктерін тануға бағытталады, педагогикалық феноменді тарихи кезең және мәдениетпен бірлікте қарастыра алады. Жаңа білім парадигмасы білім, білік, дағдымен шектелетін білім беру жүйесін тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру әлеуетімен қамтамасыз ету мақсатындағы құзырлылық тұғырына ауыстыруды болжайды. Мұндай тұжырым кешекке қарап жалтақтамайтын,

болашаққа бет бұрған адамның күрделі жүйеге, білімге қатынасымен негізделеді.

XXI ғасырда әлем даму мен жасампаздық үшін бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер дәуіріне қадам басты. Бұл үдерістің бір қыры – дүниені әмбебаптандыруға ұмтылушылық, бірыңғай құндылықтар мен тәртіп нормаларына берілушілік болғанымен, ешқандай халық өзінің тарихи, рухани және мәдени төлтумалылығынан бас тартпайды.

Білімнің даму қарқынының мамандар дайындау сапасына әсер етуі табиғи құбылыс. Соңғы жылдарда ғана зерттеу объектісіне айналған, постиндустриалды ақпараттық қоғамның пайда болу кезеңінде қалыптасқан құндылық-мағыналық бағдарлар парадигмасын жоғары кәсіби білім беру үдерісінде басшылыққа алу іс жүзінде күрделі проблема болып табылады. В.Б. Ольшанский, О.Г. Дробницкий, А.Т. Москаленко, В.Ф. Сержантов және басқалардың зерттеулері құндылықтардың табиғаты мен шығу тегін, олардың қоғамдық санада өмір сүру формаларын анықтап берді. Батыс зерттеушілері У.Томас, Ф.Знанецкий, Р.Парк, Л.Турстоун, Э.Богардус, Р.Лайкерт, Г.Оллпорт, Г.Триандис, М.Рокич, А.Маслоу және басқалар құндылықтар мен құндылық бағдарларын зерттеу әдістемесін жасауға айтарлықтай үлес қосты. К.А.Абульханова, А.С. Ахиезер, А.В. Брушлинский, Л.М. Дробижева, К.Касьянова, И.Б. Чубайс және т.б. ғалымдар ұлттық мәдениеттің әлеуметтік-мәдени құндылықтар мен құндылық бағдарларға әсері туралы зерттеулер жүргізді. Ал, А.В.Серый құндылық-мағыналық парадигма негізінде психологиялық кеңес беру, Л.Н.Коковина тұлғаның құндылық-мағыналық бағдары, А.В. Курбатов тәрбиенің құндылық-мағыналық бағдарын құндылық-мағыналық бағдарлар парадигмасы негізінде қалыптастыру мен дамытуды арнайы зерттеп келеді [6-10].

Құндылық, құндылық-мағыналық бағдарлар туралы сөз болғанда қазіргі философиядағы ең ықпалды ағымдардың бірі эскизтенциализм философиясына жүгінеміз. Бұл философиясының негізін қалаған Мартин Хайдеггер (1888-1976 жж.), Карл Ясперс (1883-1969), Жан-Поль сартр (1905-1980), Альберт Камю (1913-1960), Н.А.Бердяев (1874-1948), Л.И.Шестов (1866-1938), Хосе Ортега-Гассети (1883-1955), Викто Франклды (1905-1997) сынды бірқатар ойшылдардың еңбектерін бүгінгі күн талаптарынан қарастыруға болады. «XX ғ. Европа цивилизациясының дағдарысы, зерде мен адамгершілік құндылықтарына деген сенбеушілікті тудырып, трагедияға толы адам мәселесін тікелей философиялық таразыға салды. Бұл саладағы анықталған ең бірінші жаңалық – зерденің негізінде ғылым мен техника дамыған сайын адам болмысының тұрақсыздығы мен нәзіктігінің өсуі. Мұндай күрделенумен қатар қатыгезденіп жатқан дүниеде тұрақтану үшін, адам ең алдымен өзінің ішкі өмірін талдап, соның негізінде өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттерін ашуы қажет. Мұндай адам өміріне қас дүниеде адам өзінің рухы арқылы ғана қарсы тұра алады. Олай болса, адамға ең керекті нәрсе – ол зат, материя, я болмаса идея, таным философиясы емес, негізінен алғанда - адам философиясы. Ал адамға келер болса, әрине,

ешқандай объект, өндірістің, я болмаса танымның құралы емес, ол – субъект – ерікті, өз-өзіне жеткілікті, жауапкершілікті болмыс. Жоғарыда айтылған жалпы сипаттаманы нақтылай түссек, онда эзистенция (өмір сүру) мен эссенция (мән-мағына) ұғымдарының осы философияның негізінде жатқанын байқаймыз [11].

Философиялық зерттеулер адамның өз құндылықтарын түсіну қажеттілігін дәлелдейді, олардың объективті, тұлғадан тыс, уақытша маңыздылығын түсіндіреді, бірақ бұл олардың жеке тәжірибесін мүлдем жоққа шығармайды, есесіне оны тереңдетіп, адамның мінез-құлқы мен іс-әрекетіне белсенді әсер етуге мүмкіндік береді, оны рухани-адамгершілік тұрғыда өзін-өзі жетілдіруге итермелейді.

А. Маслоу құндылықтар ретінде қажеттіліктердің өзін, әсіресе рухани сипаттағы қажеттіліктерді - қорғану мен қауіпсіздік; әлеуметтік қауымдастыққа ену; достық пен махаббат; құрмет, қадір-қасиет, мақұлдау, өзін-өзі бағалау қажеттіліктері ретінде бөліп қарастырады байқаймыз [12].

«Логотерапияның негізін қалаушы В. Франкл адамның өз өмірінің соңына дейін абыройлы болуға жеткізетін өмірдің мәнін табу идеясын дамытты. Өмірдің мінін табу әр адамға ғана тән, бірақ оны әлеуметтік қауымдастық қабылдаған жағдайда ол мәдениетті алға жылжыта отырып, жалпыға бірдей құндылыққа айналады» деп тұжырымдайды [13]. «Адам тұлғасы қайталанбас қасиетке ие. Бастан өткен оқиғасы өмірде бір-ақ рет болады. Атқаратын міндеті екінші біреудікіне ұқсамайды. Кез келген сәтте бір міндетті орындайды. Сондықтан құндылықтар әлемін әркім әртүрлі қырдан көре береді. Бірақ бір ситуацияға тап болғанда ортақ көзқарас ұстанады. Оның ақылына сүйеніп жасамайды, объективті құндылықтың арқасында қалыптасады. Осы ойын В.Франкл үш түрлі құндылыққа жіктеп береді: шығармашылық ізденістен шығатын - жасампаз құндылық; бастан кешкен сезімнен туатын - сезім құндылығы және айналасындағы оқиғаларға тың көзқараспен қарап өндіретін позиция құндылығы. Құндылық категориясы позиция құндылығымен толыққанда адам өмірі мәнсіз болмайды. Тал бесіктен жер бесікке жеткенше мән-мағынаға толып тұрады. Қарасаңыз, бұл да бір жауапкершілік. [14, 221-222]. Және экзистенция анализі «Адам не үшін жауапкершілік арқалайды? Адам өмірден Мән тауып, құндылықты жинауға жауапты дейді. Яғни, адам өмірін нақты мәнге бағыттап, құндылыққа ұмтылады [14,150].) Демек, жоғарыдағы ой—тұжырымдар эскизтенциализм философиясы негізінде құндылықтың мәнін ашық, нақты көрсетуге (А.В. Курбатов) және кезінде орын алған «білім беру үдерісіндегі субъектілікті» қайтаруға (Л.А. Микешина) мүмкіндік беретін ғылыми ұстанымдарды болашақ маманның құндылық-мағыналық бағдарын қалыптастыру негізі ретінде алуға мүмкіндік береді [10,15].)

Жоғары оқу орындарында педагогтарды дайындау үдерісінде білім беру процесінің субъектісі ретінде субъектілік бағдарлық сипатта жүйелілік, аксиологиялық, тұлғалық-іс-ірекеттік, генетикалық, мәдениеттанымдық тұғырлар концептуалдық негізге алынады. Бұл тұғырлар болашақ әлеуметтік

педагогтердің де тұлғалық және кәсіби кемелденуіне, оның тұлғаарлық өзара әрекеттесу процесінде құндылық қатынастарын қалыптастыруға ықпалды, ал *құндылық-мағыналық бағдар* тұғыры болашақ әлеуметтік педагогтердің саналы түрде ар-ұят, жауапкершілік, махаббат, сабыр, еркіндік, қайсарлық тәрізді құндылықтар негізінде жоғары белсенділік, бастамашылылдық (инициативтілік), танытатын мән табуын бағдарлайды. Болашақ әлеуметтік педагог мамандары үшін құндылық-мағыналық құзыреттіліктер төмендегідей іскерліктердің көрініс табуы шеңберінде болуымен анықталады:

- Пәнге және қызмет саласына қатысты өзіндік құндылық бағдарларын зор махаббатпен қалыптастыру;

- Өмірде таңдау жасауға тура келген сәттерде өз әрекетін ар-ұят тұрғысынан анықтап алу амал-тәсілдерін меңгеруі; олардың салдары үшін өз бетімен шешім қабылдау, жауапкершілік алу, таңдалған мақсатты және мәнді ұстанымдары негізінде батыл іс-әрекеттер мен түрлі кадамдарға бару;

- Жалпы талаптар мен нормаларды ескере отырып, жеке білім алу траекториясын жүзеге асыруда еркіндік таныту;

- Күрделі әлеуметтік-педагогикалық қызметте қайсарлық, төзімділік, сабырлық танытып, тұлғаға сеніммен қарап, үміт үзбеу.

Сонымен, құндылық-мағыналық бағдардың тұрақты және дәйекті жиынтығы тұлғаның тұтастығы, сенімділігі, белгілі бір принциптер мен идеалдарға адалдығы, осы идеалдар мен құндылықтар үшін ерікті күш-жігерге қабілеттілігі және өмірлік ұстанымның белсенділігі сияқты қасиеттерін анықтайды. Білім беру контекстінде құндылық-мағыналық бағдарларды қалыптастыру студенттерге құндылық принциптерін үйретуді, олардың моральдық сенімдерін дамытуды және оқу мен өмірлік іс-әрекетте мән таба білуді меңгеру дегенді білдіреді демеспіз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Курбатов А.В. [Цен-смысловая парадигма.pdf](#)
2. Слостенин В.А. Чижакова Г.И. Переход от авторитарной к гуманистической парадигме как фактор становления и развития педагогической аксиологии // Хрестоматия по педагогической аксиологии / Сост. В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова. – М.: Издательство Московского психологосоциального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2005. – С. 437–447.
3. Микешина Л.А. Эпистемология ценностей. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 439 с.
4. Коменский Я.А. Великая дидактика. RUGRAM, 2016.-320 С.
5. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания.- RUGRAM, 2014.-776 С.
6. Курбатов А.В. Ценностно-смысловое управление развитием обучающихся // Наука и образование сегодня. 2018. №10 (33). С. 40-44.
7. Маслоу А. Религиозные ценности и пикпереживания // По направлению к психологии бытия. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. – С. 191–269. 12. Микешина

- Л.А. Эпистемология ценностей. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 439 с
- 8.Олпорт Г. Становление личности. Издательский текст
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3301185 Избранные труды: Смысл; М.; 2002 ISBN 5-89357-098-7
- 9.Серый А. В. Система личностных смыслов: структура, функции, динамика / науч. ред. М. С. Яницкий. — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. — 272 с
- 10.Мырзалы С. Философия.-Алматы: Бастау.- 2014.-648Б.
- 11.Маслоу А. Религиозные ценности и пикпереживания // По направлению к психологии бытия. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. – С. 191–269.
- 12.Франкл В. Что такое смысл // Человек в поисках смысла /Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – С. 284–307.
- 13.Керімбай С. Логотерапия. - Алматы, «Орхон» Баспа үйі: 2020 жыл. – 472 бет.
- 14.Микешина Л.А. Эпистемология ценностей. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 439 с

УДК 159.9

ПУТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

Научный руководитель: Жуматова Н. Ж., магистр соц., наук,
ст.преподаватель, докторант
студент 2 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Смолина Анастасия Александровна
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.
smolinan701@gmail.com

В контексте современного общества, каждый индивид стремится проявить себя как личность, обладающую интересами, компетенциями и творческим потенциалом. Чтобы проявить себя в обществе, люди начинают отображать креативность в своей деятельности. С помощью творчества люди получают жизненную энергию, творчество как процесс создания чего-то необычного, отличающегося от всех остальных. Тем самым, благодаря развитию своих творческих способностей, у человека также начинает разрабатываться творческое мышление, меняются взгляды на мир, появляются новые ценности, что способствует развитию личностных черт.

В повседневной жизни творческие способности проявляются как смекалка - способность достигать цели, находить выход из кажущейся безвыходной ситуации, используя обстановку, предметы и обстоятельства необычным образом. Творчество также необходимо для развития науки,

искусства, культуры, образования, бизнеса и других сфер деятельности человека.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в условиях быстро меняющегося и конкурентного мира, требующего постоянного обновления знаний и навыков, творческие способности становятся не просто желательными, но и необходимыми для успешной адаптации и самореализации человека. Однако, не все люди обладают высоким уровнем творческих способностей, и не все знают, как их развивать. Поэтому важно изучать различные пути и средства, которые могут способствовать развитию творческих и креативных способностей.

Д. Б. Богоявленская вводит понятие креативной активности личности, полагая, что она обусловлена определенной психической структурой, присущей креативному типу личности. Творчество, с точки зрения Богоявленской, является ситуативно нестимулированной активностью, проявляющейся в стремлении выйти за пределы заданной проблемы. Креативный тип личности присущ всем новаторам, независимо от рода деятельности: летчикам-испытателям, художникам, музыкантам, изобретателям [2].

В определении творческих способностей так же, как и в понимании природы творчества, существует тенденция к сведению их сущности лишь к «обеспечению» новизны и уникальности получаемых в результате творческой деятельности продуктов. Так, в Большом толковом психологическом словаре А. Ребера дано такое определение креативности: «Креативность - термин, используемый... для обозначения умственных процессов, которые ведут к решениям, идеям, осмыслению, созданию художественных форм, теорий или любых продуктов, которые являются уникальными и новыми» (Ребер, 2003, с. 388) [1].

Дж. Перри-Смит и К. Шэлли определяют ее следующим образом: «Люди могут быть творческими в своей деятельности благодаря генерированию новых способов выполнения своей работы, придумыванию новых процедур или инновационных идей или благодаря использованию уже известных подходов в новых условиях... Мы даем следующее рабочее определение креативности на индивидуальном уровне: это подход к деятельности (работе), который ведет к генерированию новых и соответствующих идей, процессов и решений» (Perry-Smith, Shalley, 2003, p. 90) [1].

В явлении творчества выделяют четыре аспекта то, как оно проявляется : креативная среда, в которой осуществляется творчество (сфера, социальный контекст, структура, формирующие требования к продукту творчества); креативный продукт (характеристики материального или идеального продукта, его качественные стороны); креативный процесс (свойства и характеристики протекания креативного процесса, его фиксация и описание); креативная личность (личностные характеристики, описывающие креативного человека и предопределяющие креативность) (Р. Муни) [3].

К. Роджерс (1994) пишет, что сама жизнь и восприятие мира есть творческий акт. Поэтому удивляет его пессимистическое утверждение, что современная культура имеет тот недостаток, что в ней мало творчества, и расплатой за это будет «не только плохое приспособление индивида и групповая напряженность, но и полное уничтожение всех народов» [4].

К. Роджерс определил внутренние и внешние условия творческой деятельности. К внутренним условиям он относил: 1) экстенциональность (открытость новому опыту); 2) внутренний локус оценивания; 3) способность к необыкновенным сочетаниям. Внешними условиями творчества являются: 1) психологическая безопасность и защищенность (признание безусловной ценности индивида, создание обстановки, в которой отсутствует внешнее оценивание); 2) психологическая свобода самовыражения. Сопутствующими компонентами творческого акта К. Роджерс считал эмоции (эстетические, эвристические, коммуникативные, «отъединенности»).

Многие из исследователей сводят проблему человеческих способностей к проблеме творческой личности: не существует особых творческих способностей, а есть личность, обладающая определенной мотивацией и чертами, характерными для большинства творческих людей.

А.И. Савенков дает свой список таких качеств: любознательность, сверхчувствительность к проблемам, надситуативная активность, высокий уровень логического мышления, повышенный интерес к «дивергентным» задачам, оригинальность, гибкость, «продуктивность» мышления, легкость ассоциирования, способность к прогнозированию, высокая концентрация внимания, отличная память, способность к оценке, особенности склонностей и интересов, стремление к самоактуализации, перфекционизм, самостоятельность, социальная автономность, эгоцентризм, лидерство, соревновательность, юмор и т.д. [5].

Способности, считал Б. М. Теплов [6], не могут существовать иначе как в постоянном процессе развития. Способность, которая не развивается, которой на практике человек перестает пользоваться, со временем утрачивается. Только благодаря постоянным упражнениям мы поддерживаем и развиваем у себя соответствующие способности.

В.Д. Шадриков [7] выделяет несколько стадий развитие способностей: развитие функциональной системы, реализующей конкретную функцию в совокупности ее компонентов и связей; развитие операционных механизмов; развитие оперативности в системе функциональных и операционных механизмов; овладение субъектом способностями через рефлекссию в конкретной деятельности.

Рубинштейн в своих работах также говорит о пути развития способности, в ходе которого она дифференцируется, формируется и отрабатывается. Исходной предпосылкой для этого развития способностей служат врожденные задатки [8].

Развитие способностей у детей совершается в процессе воспитания и обучения. Способности ребенка формируются посредством овладения в

процессе обучения содержанием материальной и духовной культуры, техники, науки, искусства.

Исходной предпосылкой для этого развития способностей служат врожденные задатки. В действенном контакте ребенка с окружающим его миром, в процессе постепенного освоения достижений предшествующего исторического развития человечества задатки - и общие у всех людей, и вместе с тем у каждого человека различные - превращаются в многообразные и все более совершенные способности. Вместе с тем каждая начинающаяся складываться способность является как бы задатком для дальнейшего развития способностей.

Каждая способность, проявляясь, вместе с тем развивается, переходит на высшую ступень, а переход ее на высшую ступень открывает возможности для новых, более высоких ее проявлений.

Между всесторонним развитием способностей и интересов существует при этом теснейшая взаимосвязь: с одной стороны, развитие способностей совершается в деятельности, которая стимулируется интересами, с другой - интерес к той или иной деятельности поддерживается ее успешностью, которая в свою очередь обусловлена соответствующими способностями.

Особенности творческих людей заключается в том, что такие люди имеют гибкость мышления. Это возможность переключаться между различными способами решения проблем и исследования новых идей. Они не ограничиваются традиционными подходами и готовы рассматривать вопросы с разных ракурсов. Гибкое мышление помогает им видеть неочевидные связи, находить нестандартные решения и преодолевать преграды.

Еще одной важной особенностью является открытость к новому опыту. Проявление креативности, создание новых, необычных идей и является тем самым новым опытом. Такие люди стремятся расширить свои горизонты, исследовать различные области и погрузиться в новые знания. Они оценивают разнообразие и различия, так как они видят в них источник вдохновения и возможностей для творческого развития. Эта открытость помогает им воспринимать мир в новом свете и находить новые идеи.

Актуальной проблемой в современном обществе является уделение времени на свои творческие способности. Считается, что дефицит времени оказывает отрицательное влияние на эффективность как групповой деятельности, так личной, что приводит к снижению ее качества. Однако существуют зарубежные исследования, подтверждающие обратное. В них подчеркивается важность изучения проблемы дефицита времени и демонстрируются примеры, доказывающие, что в ситуации цейтнота были найдены решения, оказавшиеся наиболее эффективными и продуктивными.

В психологии выделяются три подхода, в рамках которых изучается феномен времени личности: исторический, биографический и ситуативный (Е.Головаха, 1984) [9].

Психологическое время в историческом масштабе находится на пересечении областей социального и субъективного времени. Общественно-историческими признаками существования человека интересовался Б.Г. Ананьев. Он рассматривал человека как представителя определенной исторической эпохи, живущего в определенном обществе, где формируется и развивается его личность. Единицей периодизации жизненного пути Ананьев считал возраст.

Исследования в рамках ситуативного подхода к субъективному переживанию времени касались, прежде всего, изучения восприятия и оценки длительности коротких интервалов. Их изучение проводилось в русле исследования психологического настоящего.

Эксперименты в основном касались исследования диапазона настоящего, который рассматривался как максимальный интервал времени, при котором еще невозможна адекватная оценка последовательности двух простых сигналов. По данным разных исследований этот интервал равен 2-12 секундам. Так же было установлено, что на точность восприятия оказывают влияние количество и упорядоченность стимулов, а одним из факторов, влияющих на сильную переоценку длительности интервалов, является высокий уровень тревожности.

В результате изучения переживаний длительности коротких интервалов исследователями выделены следующие закономерности:

1. Незаполненное событиями время кажется быстро промелькнувшим;
2. Законченные события, оцениваются как менее продолжительные;
3. Время, наполненное приятными впечатлениями, кажется менее продолжительным, чем наполненное отрицательными впечатлениями;
4. Хорошо структурированные промежутки времени кажутся более короткими [10].

Согласно нашей изучаемой проблеме, нами был проведен опрос на тему «Творческие способности». В опросе приняли участие 25 респондентов в возрастном диапазоне от 12 до 23 лет.

Данный опрос предназначен для выявления осознанности своих творческих навыков, способностей и умений. Центральной проблематикой было исследование развития творческого потенциала индивидов и их стратегий преодоления демотивации в процессе достижения поставленных целей.

В опросе были представлены следующие вопросы:

1. Является ли творчество важной частью вашей жизни?;
2. Нужна ли мотивация для развития своих творческих способностей?;
3. Как справляетесь с трудностями связанные с вашей творческой деятельностью?;
4. Что влияет на развитие вашего творчества?;

5. Какой способ вы считаете наиболее эффективным для развития своих навыков?;

6. Вам важен только результат или процесс вашего творчества?

По проведенному опросу были получены следующие данные: 60 % респондентов считают творчество важной частью их жизни, это говорит о том, что люди развивают их постоянно. творчество играет важную роль в жизни многих людей, помогая им выражать себя и развивать свои навыки. Это также может быть полезным для улучшения качества жизни и общего благополучия.

Для развития творческих способностей важной частью является мотивация, так считают 76 % респондентов. Мотивация напрямую связана с нашими потребностями и интересами. Мотивация служит стимулом для действия, который поддерживает нашу заинтересованность в том, чем мы занимаемся.

Так же, было выявлено, что у 50% респондентов развиваются не только способности, а именно начинает работать креативное мышление и воображение. Это может проявляться при чтении книг, написании текстов, прослушивании лекций, рисовании небольших рисунков между делом.

Развитие воображения способствует для создания новых уникальных идей, а воплощение их в реальность является уже результатом креативного мышления и целеустремленностью.

Практика и дисциплина - это основные инструменты для развития творческих способностей, согласно мнению 85% участников опроса.

Согласно заключению опроса, ключевыми факторами, способствующими развитию творческих способностей, являются проявление амбиций в демонстрации своего потенциала, практическая деятельность, а также приобретение новых знаний и навыков.

Важной частью для пути развития считается самодисциплина. Самодисциплина подразумевает под собой неукоснительное следование выбранному пути и плану, а также отказ от действий, которые отдаляют от цели, пустого и бесполезного времяпрепровождения. Данное поведение требует высокого уровня осознанности при выполнении деятельности и сконцентрированности на цели.

В соответствии с выводами, полученными в результате опроса, было установлено, что практика позволяет не только повторять и закреплять уже известные знания и навыки, но и применять их в новых ситуациях, решать нестандартные задачи, экспериментировать, искать альтернативные варианты, создавать оригинальные продукты и процессы.

Практика также играет ключевую роль в развитии творческого мышления, воображения, фантазии, интуиции, критического мышления, самооценки и саморегуляции, что в свою очередь способствует улучшению навыков проблемного мышления и принятия решений.

Список использованных источников:

1. С.Р. Яголковский. Психология креативности и инноваций: учеб.пособие ;2007. - 157, [3] с.
2. Д.Б. Богоявленская. Психология творческих способностей. 2002. - 320 с.
3. Е. П. Ильин. «Психология творчества, креативности, одаренности» 2009.
4. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М., 1994.
5. Савенков А.И. Одаренные дети в детском саду и школе.- 2000.
6. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. - М., 1961.
7. Шадриков В.Д. Способности человека. //Воронеж. 1997.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. -2003.-713 с.
9. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. //Киев, 1984.
10. Ornstein R. On the experience of time. // Oxford: WestviewPress, 1997.

УДК 373:130.122

ПРОБЛЕМЫ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Научный руководитель: Сарипбекова Айгуль Турысбековна
Студента 4 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Субханбердиева Аделина Маликовна,
Южно-Казахстанский университет им.М.Ауезова,
г.Шымкент, Казахстан.
Lunagul.77@mail.ru

В современном обществе человек любого возраста хотя бы раз в жизни сталкивается с психологическими проблемами, которые порой сложно решить самому. И тут возникает вопрос, к какому специалисту следует обратиться - психологу, психиатру, психотерапевту, и в чем разница между ними? Как заботиться о ментальном здоровье в целом?

Ментальное или психологическое здоровье, касается психоэмоционального благополучия человека. Ментальное здоровье и оптимальные условия существования являются важными источниками повседневной жизни во многих сферах: в семье, в школе, на улице и на рабочем месте. Если человек психологически здоров, он может полноценно радоваться жизни, чувствовать смысл своего существования, справляться с профессиональными и другими задачами, любить, работать и строить отношения с окружающими.

А если этого делать не получается, то можно сказать, что человек психологически нездоров. Но это вовсе не значит, что у него есть серьезные состояния из области большой психиатрии (раздвоение личности, паранойя и другие состояния). Психолог Михаил Хорс в своей книге «Ментальное здоровье от А до Я. Психологические приемы самопомощи» пишет: «Забота о собственном психологическом здоровье - неотъемлемая часть жизни современного человека. Тем не менее, однозначно ответить на вопрос «Кого можно считать ментально здоровым?» до сих пор не представляется возможным, и мнения специалистов разнятся. Как определить, какой у человека потенциал? Ведь чтобы понять, реализуется он или нет, важно измерить этот потенциал, чтобы было с чем сравнивать! Но очевидно, что никто не знает заранее, какой у кого уровень потенциала. Следовательно, этот критерий почти невозможно использовать для определения ментального здоровья человека. Автор задается вопросом, как отличить обычные жизненные стрессы от необычных? Ведь чтобы понять, что человек не может противостоять обычным жизненным стрессам, необходимо отделить одно от другого! У разных людей разная жизнь. И то, что для жителя, например, Западной Африки является стрессом обычным, будет очень даже необычным для жителя Европы. Да и в границах единой культурной европейской группы люди живут очень по-разному. У кого-то щи пустые, а у кого-то жемчуг мелкий» – известная поговорка. Следовательно, довольно трудно и этот критерий использовать для оценки ментального здоровья конкретного человека» [1].

Ментальное здоровье может нарушиться по разным причинам: длительный стресс, проблемы в семье, личное горе, а также, черепно-мозговая травма может привести к таким проблемам. Проявляются они по-разному – от простого снижения самооценки и длительного периода плохого настроения до неврозов, психических заболеваний. Важно понимать, что не все неприятные чувства и эмоции - это симптом болезни.

Рассмотрим понятие «ментальное здоровье». Согласно определению Всемирной организации здравоохранения, это состояние благополучия, при котором человек может реализовать свой собственный потенциал, справляться с обычными жизненными стрессами, продуктивно и плодотворно работать, а также вносить вклад в жизнь своего сообщества. В этом позитивном смысле психическое здоровье является основой благополучия и эффективного функционирования для человека и для сообщества. Всемирная организация здравоохранения выделяет следующие критерии психического здоровья:

- осознание и чувство непрерывности, постоянства и идентичности своего физического и психического «Я».

- чувство постоянства и идентичности переживаний в однотипных ситуациях.

- критичность к себе и своей собственной психической продукции (деятельности) и ее результатам.

- соответствие психических реакций (адекватность) силе и частоте средовых воздействий, социальным обстоятельствам и ситуациям.

- способность самоуправления поведением в соответствии с социальными нормами, правилами, законами.

- способность планировать собственную жизнедеятельность и реализовывать эти планы.

- способность изменять способ поведения в зависимости от смены жизненных ситуаций и обстоятельств.

Под нормальным психическим здоровьем понимается гармоничное развитие психики, соответствующее возрасту, возрастной норме данного человека. Благоприятное функциональное состояние рассматривается как комплекс характеристик и функций, обеспечивающих эффективное выполнение человеком задач, стоящих перед ним в различных сферах жизнедеятельности. Одним из ведущих показателей функционального состояния психики является умственная работоспособность, которая интегрирует основные характеристики психики - восприятие, внимание, память и др. Высокая умственная работоспособность - один из основных показателей психического здоровья и важный индикатор благоприятного функционального состояния организма в целом.

Освещение психологических проблем, возникающих у людей на рабочем месте и информирование о том, как с ними справиться, способствует [2]. Термин «ментальное здоровье» ввел немецкий психиатр Карл Леонгард, известный своей классификацией акцентуаций личности. Термин «ментальное» используется чтобы избежать возможной дискриминации и некорректной постановки диагноза, особенно неспециалистами, когда речь идет о «ментальном нездоровье». Так это закреплено в МКБ - международной классификации болезней.

Когда мы используем термин «психическое здоровье», внимание направлено прежде всего к отдельным психическим процессам и механизмам: памяти, вниманию, воображению, эмоциям, воле. Ментальное здоровье - охватывает более широкий спектр вопросов, относится к личности в целом и позволяет выделить собственно психологические аспекты различных отношений личности, структуру деятельности, поведения, ценностей, убеждений, норм, индивидуальных особенностей личности и пр. Инициатива выделить День психического здоровья принадлежит Всемирной федерации психического здоровья. С 10 октября 1992 года этот день отмечается ежегодно, официально признан Всемирным Днем психического здоровья, введен в перечень всемирных и международных дней, отмечаемых ООН. Цель Дня психического здоровья: профилактика и повышение качества здоровья человека, информированность населения о мерах по охране и поддержке здоровья.

Автор А.С.Карпенко отмечает, что в быстро меняющейся реальности психика человека постоянно подвержена чрезмерным информационным, эмоциональным, интеллектуальным нагрузкам, что приводит

к психологическому и физиологическому истощению, потере работоспособности, профессиональным издержкам и деформациям. Одна из сложнейших задач медицины и психологии определить грань между нормой и патологией. Психиатр и медицинский психолог Владимир Николаевич Мясичев писал, что основным в оценке психического здоровья является нарушение способности адекватно решать жизненные задачи и адекватно вести себя в социальной среде. К изменившимся условиям среды психологически человек оказался не готов. Напряженность и психологический дискомфорт, которые он испытывает, свидетельствуют, что процесс адаптации идет очень сложно и противоречиво [3].

Таким образом, ментальное здоровье современного человека - это состояние эмоционального и психического благополучия, при котором человек имеет возможность закрыть базовые потребности, достигнуть самореализации, ощущать себя причастным к какой-либо группе и адекватно реагировать на все виды стресса, не допуская деструктивных действий и разрушительных моделей поведения.

Список использованных источников:

1. М.Хорс. Ментальное здоровье от А до Я. Психологические приемы самопомощи. Изд-во: «АСТ», М., 2022 г. с.288.
2. Интернет-источник: <https://kvd11.ru/psixicheskoe-zdorove-i-pozitivnoe-otnoshenie-k-zhizni/>
3. Интернет-источник: <https://odin.mgimo.ru/about/news/departments/5745-a-s-karpenko-ob-aktualnykh-problemax-mentalnogo-zdorovya-v-kontekste-sovremennoj-realnosti/>

УДК 159.99

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ В СЕМЬЕ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ РЕБЕНКА И СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ В РАМКАХ ШКОЛЫ.

Фризен Юлия Николаевна, магистр психологии,
КГУ «Школа-гимназия №7»
Тараз, Казахстан
uliafrizen@mail.ru

Социологические исследования показывают, что современная молодежь не стремится к заключению официального союза. Общая динамика количества зарегистрированных браков за последние 6 лет показывает постепенное умеренное, но устойчивое снижение. Общий коэффициент

брачности (количество браков на 1000 человек населения) в нашей стране снизился с 9,33 в 2017 году до 7,34 в 2022 году. При этом, снижение наблюдается во всех регионах страны. Кроме того, наблюдается стабильный разрыв брачности между городской и сельской местностью [1]. Пробный брак, гражданский брак – эти понятия прочно занимают свое место среди людей до 30 лет. Карьера, материальное благополучие зачастую в приоритете. Или, другая ситуация, так называемый, «случайный» брак, когда молодые вынуждены заключить брачный союз из-за внеплановой беременности женщины.

Все это способствует росту социально неблагополучных семей. Они могут быть любого материального достатка. Их объединяет одно – семья не носит постоянного, осознанного характера. Люди очень легко идут на разрыв отношений, на насилие в семье физическое или моральное.

Как может влиять такая семья на психическое здоровье ребенка, воспитывающегося в ней?

В каждой школе при составлении социогаммы выявляются именно семьи, дети в которых могут оказаться в потенциально опасной ситуации. Зачастую это дети из неполных, малообеспеченных и многодетных семей. В отдельную группу попадают дети с особыми образовательными потребностями, дети-сироты, дети под опекой. Конечно, никто не исключает, что в полной семье дети не могут подвергаться опасности, но все-таки чаще социально уязвимыми оказываются дети именно из указанных категорий семей. Ребенок, который растет в психологически неблагополучной атмосфере, испытывает проблемы в различных сферах: поведенческой, интеллектуальной, коммуникативной, потому что перед глазами негативные примеры взрослых значимых людей.

«Результаты исследований, проведенных ЮНИСЕФ совместно с уполномоченными органами в Казахстане показали, что около 75% взрослых поддерживают телесные наказания, чтобы контролировать поведение детей в семье. Каждый второй ребенок возрасте от 2 до 14 лет подвергается насильственным формам дисциплинирования в семье. Две трети школьников испытывали или были свидетелями насилия или дискриминации со стороны учеников или учителей. Высокий уровень насилия наблюдается в интернатных учреждениях и школах для детей, испытывающих трудности с поведением» [2].

О проблемах в семейных отношениях говорит и тот факт, что дети предпочитают виртуальное общение, чувствуют себя одинокими даже в полных семьях. И в неофициальных разговорах упоминают полное безразличие родителей по отношению к детским проблемам: «Ты сыт, обут, у тебя все есть. Чего еще тебе не хватает?» или «Вот в наши годы у нас не было...» и далее идет перечисление материальных благ. Но ведь духовные потребности ребенка важны не менее, чем удовлетворение физических потребностей. Недаром есть такое понятие как «дефицит любви». Даже если ребенку в доме малютки обеспечить полноценный уход, но не давать

почувствовать тепло человеческого общения, это практически невозможно компенсировать. И мы подошли к такому понятию как забота, моральная поддержка, нравственность.

«Казахская семья издавна отличалась стремлением к супружеской верности, заботой о детях, родителях и старших членах семьи, уважением к предкам, уходом за их могилами, взаимной любовью к родителям, согласием и доверием к членам семьи, гармонией отношений поколений, уважением прав ребенка и старших, ответственностью за других членов семьи, помощью слабым членам семьи, гармонией родительского и материнского влияния в воспитании детей, общностью духовных интересов членов семьи, здоровым образом жизни, культом труда, бережным отношением к его продуктам, соблюдением народных обычаев, охраной традиций, гостеприимством, семейной открытостью. Эти ценности, безусловно, следует сохранить и в условиях постмодернизма и его реалий. Сложившаяся в предшествующий исторический период система духовно-нравственных ценностей в настоящее время находится под большим давлением глобализационных процессов и мирового экономического кризиса» [3].

Нравственность — это внутренняя сторона морали, это принципы и традиции, которыми руководствуется человек в жизни. От того, что будет вложено в ребенка, зависит и будущее страны. Одной из основных задач, стоящих перед современной школой является воспитание у детей доброты, отзывчивости, честности, трудолюбия, патриотизма, жизнелюбия и чувства прекрасного в окружающем мире.

Предлагаю опыт работы школы по формированию у учащихся нравственных начал. А это не может проходить изолированно от семьи, от общества. В основе лежит формирование позитивного отношения к жизни. Мы стараемся научить ребят видеть мир в многообразии его красок, видеть его светлые стороны, преодолевать неприятности, трагедии, но при этом сохранять в себе лучшие человеческие качества. И здесь на первый план выступает работа с семьей.

В школе особое внимание уделяется повышению осведомленности педагогов и других работников школы о насилии в отношении детей, педагоги изучают факторы риска и признаки насилия, родители информируются о негативных последствиях насилия в отношении детей, ведется систематическая просветительская работа.

Большое внимание в школе уделяется этнокультурному воспитанию в рамках работы по реализации Единой программы воспитания с учетом национальных ценностей. Именно вековой опыт народа содержит в себе лучшие воспитательные моменты. Наши дети познают, какой глубокий смысл имеют народные традиции: «Колыбель», «Бесік той», «Разрезание пут», «Масленица» и другие. В школе имеются информационные стенды по пропаганде программы. Информация на стендах систематизирована, схематична, удобочитаема. Имеется наличие информации по приоритетным направлениям. Отмечено, что на стендах имеются коды, обеспечивающие

доступ к индивидуальному просмотру видеороликов по Единой программе воспитания. Вся информация на стендах в этом учебном году была обновлена. В холле 2 этажа размещен стенд, раскрывающий одно из направлений программы - «Сакральная география».

Также создан уголок в школьном музее «Атамекен». Материал в школьном музее систематически пополняется и обновляется силами педагогов, родителей и учащихся. Сохранению памяти предков, бережному отношению к культурному наследию способствует и ставший традиционным «Фестиваль тюльпанов»

Родители — наши активные помощники, а иногда и инициаторы добрых дел: оказание помощи одиноким и престарелым, многодетным и малоимущим. Так рождается милосердие. Особое внимание уделяем ветеранам и участникам войн. Беседы с ними, неформальное общение, поведение военно-спортивных игр — это важная составляющая гражданско-патриотического воспитания. Активизирована в текущем году волонтерская работа. Педагоги школы отмечены грамотами «Волонтер года», а самый активный участник волонтерского движения награжден памятным знаком «Щедрое сердце» от АНК Жамбылской области. Среди учащихся открыты дополнительные кружки по волонтерству: «САМИ», «Лети, лепесток», «Основы волонтерства и благотворительности».

В школе доброй традицией является проведение концертов, совместных акций по благоустройству школы и поселка, организация поездок по историческим местам Казахстана, туристические походы. Важное значение имеет и чествование родителей, чьи дети учатся на «отлично», показывают высокие спортивные достижения, становятся победителями олимпиад, интеллектуальных игр, научных проектов.

Ежегодно проводятся общие родительские собрания для родителей по всем параллелям. В настоящее время в школе активно ведется работа Центра педагогической поддержки родителей в рамках республиканского проекта. Все занятия получают отличные отзывы от участников. В школе разработаны информационные памятки по знакомству родителей с Законами, касающимися несовершеннолетних, с правами и обязанностями родителей. Стало нормой поведения нетрадиционных родительских собраний в форме психологических тренингов, различных игр, спортивных соревнований, художественных конкурсов. Очень интересно проходят выставки «Мама, папа, я — дружная семья», на которых дети демонстрируют фотографии семей, совместно изготовленные подделки и кулинарные изделия.

Наша школа ежегодно принимает участие в конкурсе семей «Парасатты отбасы», где пропагандируются основные семейные ценности и показана тесная взаимосвязь поколений.

Огромная просветительская работа ведется с педагогами и родителями: круглые столы, психологические тренинги, практикумы, семинары по расширению духовно-нравственного кругозора, по успешному решению и

профилактике конфликтных ситуаций. В школе создана служба медиации, которая призвана решать спорные ситуации путем поиска компромисса.

Охватить все аспекты работы школы просто невозможно. Но такая кропотливая работа с семьями дает положительные результаты. В школе нет детей, состоящих на городском профилактическом учете, отмечается ежегодный рост качества знаний, улучшается психологическая атмосфера в школе, заметно укрепление связи школы и семьи.

Исходя из опыта работы школы можно предложить следующие рекомендации:

1. Совершенствовать формы работы по улучшению связи школы с семьей через активную работу объединений матерей, отцов, бабушек, аксакалов, участие представителей школы в деятельности АНК.

2. Чаще проводить мероприятия в необычной форме, интересно, с глубоким содержанием, используя при этом современные коммуникативные технологии.

3. Работать над повышением статуса родителей (красная дорожка, письма, благодарности, проведение совместных мероприятий по профориентации и другим аспектам воспитательной работы).

4. Укреплять связь с семьями через работу психологов, социального педагога и классных руководителей.

5. Уделять особое внимание этнокультурному воспитанию, воспитанию милосердия и отзывчивости через активизацию волонтерского движения.

6. Школьному коллективу чаще выступать в СМИ со статьями о нравственности, о связи семьи и школы, и по другим аспектам нравственного воспитания.

Список использованных источников:

1. «Как изменились семейные ценности у казахстанцев за последние 5 лет». https://www.inform.kz/ru/kak-izmenilis-semeynye-cennosti-u-kazahstancev-za-poslednie-5-let_a4039144

2. <https://www.unicef.org/kazakhstan/>

3. Наберушкина Э.К., Узакова С.А. Система семейных ценностей казахстанского социума с современных условиях // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1.;

СЕКЦИЯ 2. ИНКЛЮЗИЯ ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ КӨРСЕТКІШІ РЕТІНДЕ.

СЕКЦИЯ 2. ИНКЛЮЗИЯ КАК ИНДИКАТОР СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ОБЩЕСТВА.

SECTION 2. INCLUSION AS AN INDICATOR OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL HEALTH OF SOCIETY.

ӘОЖ: 376.37

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІ ДАМЫМАҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМУДА ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

2 курс магистранты, 7М1901-Арнайы педагогика

Асқарбек Ажар Қайырбекқызы

Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті

Шымкент, Қазақстан.

razvivashka08@mail.ru

Бүгінгі таңда әр мұғалім балалардың жаңа білімді игеруге деген қызығушылығын арттыруда түзету-білім беру процесін жетілдірудің тиімді жолдарын іздейді. Жаңа ұрпақты тәрбиелеуде мұғалімнің жоғары біліктілігі ғана емес, сонымен қатар қазіргі жағдайда жұмыста шығармашылық көзқарас қажет. Сондықтан көптеген логопедтер сөйлеу бұзылыстарын түзетудің классикалық әдістерінен басқа әртүрлі балама және инновациялық технологияларды қолданады. Осындай стандартты емес технологиялардың бірі - "друдлы" техникасы.

"Друдла" техникасы қарапайым нәрселерден ерекше нәрсені көру қабілетінде жатыр. Бұл техниканы өткен ғасырдың елуінші жылдарында американдық юморист Роджер Прайс және оның креативті продюсері Леонард Стерн ұсынған. Олар өз сөздерінде Қарапайым сызбаларды қолдана бастады.

Толығымен өз авторларының шығармашылық ойлауын өнертабыстың атауын көрсетеді. Doodle атауы (ағылшынша) - үш сөздің тіркесімі "doodle "(doodle)," drawing "(сурет) және" riddle " (жұмбақ).

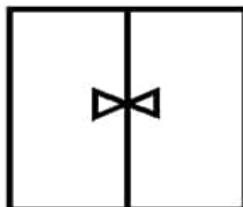
Тапсырмалар мен басқатырғыштарды шешу-ми қыртысы үшін ең жақсы жаттығу. Ал балада туындаған эмоциялар оны қарым-қатынасқа итермелейді. "Друдлов" техникасының міндеті-қарапайым, айқын кескінді ойластыру, суретті толықтыру (тіпті бірнеше нұсқалар) және түпнұсқа жауапты ұсыну. Ең бастысы-жауаптың өзіндік ерекшелігі ғана емес, сонымен қатар әзіл-оспақ және осы суреттердің әртүрлі түсіндірмелерін іздеу.

Бұл техниканы логопедтің жұмысында қолданудың өзектілігі-бұл төрт жастан бастап балалармен жұмыс жасауда қолданылады. Сондай-ақ, бұл техниканы бастауыш мектеп жасында қолдануға болады.

"Друдлы" техникасы қиялдың, шығармашылық ойлаудың дамуына ықпал етеді, шығармашылық қабілеттерін дамытады және қораптан тыс ойлауға үйретеді. Мұғалімге, техника сонымен қатар баланың психологиясын жақсы түсінуге мүмкіндік береді (суреттерде сіз оған жақын нәрсені, қазіргі

кездегі көңіл-күйді көре аласыз). Негізгі міндет-сөйлеуді дамыту. Сөйлеудің жалпы дамымаған баласы, әр түрлі тақырыптық бейнелерді ескере отырып, күнделікті өмірден тыс заттардың атауларын дербес игереді – сөздік белсендіріледі. Ұжымдық ойын барысында диалог қажеттілігі туындайды. Осылайша, бұл фразалық сөйлеуді дамытудың табиғи ынталандыруына айналады.

Друдл-бұл сурет, оның негізінде оның не екенін нақты айту мүмкін емес. Мысалы: *«Сіз не көрдіңіз?»*

Сурет – 1. "Друдлы" техникасы

Әр адам кем дегенде бірнеше нұсқаны ұсынады: шкафтың қақпақтары, садақпен сыйлық, Иа есегінің құйрығы, бағанадағы екі мүйіз, үстелдегі құм сағаты және т.б. Егер сіз суретті ашып, аяқтасаңыз, онда нұсқалардың әртүрлілігі бірнеше есе артады, демек, бала айтқан сөздер мен сөз тіркестерінің саны артады.

"Друдла" техникасының негізінде бірнеше мағынаға ие суретті сипаттау принципі жатыр. Бұл мектеп жасына дейінгі балалардың үйлесімді сөйлеуін дамытуда "друдла" техникасын сәтті қолдану мүмкіндігін анықтайды.

Сирек, балабақшаға визуалды дағдыларды игере отырып келеді. Негізінен, бұл сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға тән, балалар қарындашты әрең ұстайды және тек сызбаларды сала алады. "Жандандыру" техникасын қолдана отырып, біздің дудлдар әртүрлі бейнелерді ала бастады. Көзді, ауызды, табанды аяқтағаннан кейін балалар өз суреттерінде аюды, содан кейін гүлдерді, содан кейін бұлтты таниды.

Жұмыс барысында бейнелерімізді біріктіре отырып, біз ертегілер мен әңгімелер ойлап таба бастадық.

«Друдлы» планшетте ойнауға немесе ақ парақтарға басып шығаруға және қара маркермен аяқтауға болады. Біз жұмысты қарапайым, геометриялық фигураларды салудан бастаймыз.

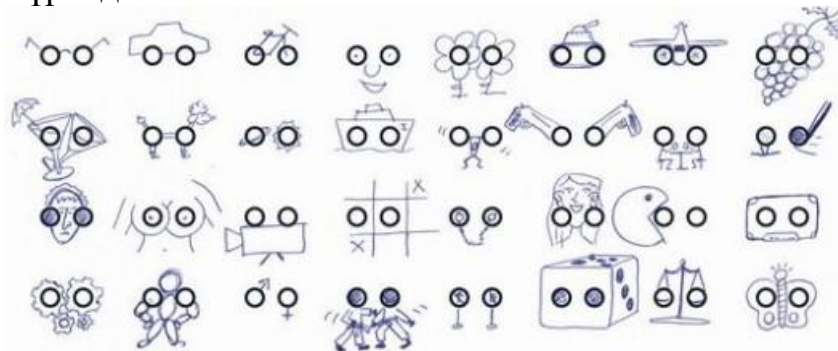
«Не көріп тұрсың?»

Балаға геометриялық фигуралары бар бірнеше бірдей карталар ұсынылады. Мысалы, жұптасқан шеңберлер.

Сурет – 2. "Друдлы" техникасы

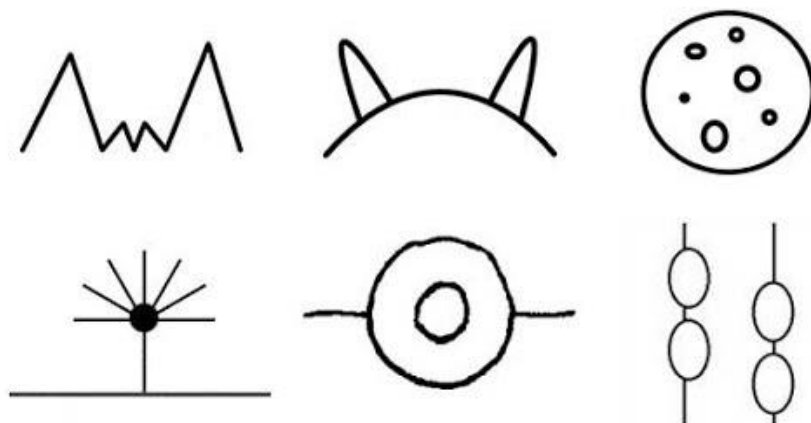
Әрі қарай, мұғалім баладан шеңберлерді әртүрлі заттарға айналдырып, оларды атауды сұрайды.

Сурет – 3. "Друдлы" техникасы

«Кім жасырынды?»

Зерттелетін лексикалық тақырыпқа ("тамақ", "жануарлар", "күстар", "жиһаз", "ыдыс-аяқ" және т.б.) сәйкес "друдлов" тақырыптық жиынтықтарын қолдануға болады. Егер бала қиналса, ересек адам өз нұсқасын ұсынады немесе "друдлды" бір жағына немесе төңкеріп бұрады, ал баланың қиялы жұмысын жалғастырады. Лексикалық тақырыппен шектеу балаға суретті тезірек ойлауға мүмкіндік береді.

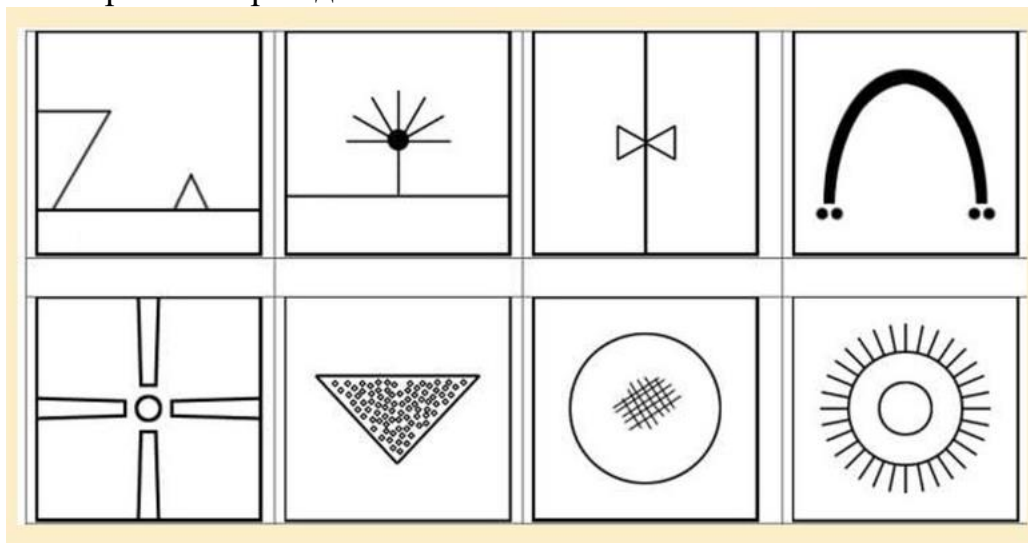
Сурет – 4. "Друдлы" техникасы

«Еңсіз суретші»

Балаға үштен алтыға дейін «друдлдары» бар бірнеше суреттер ұсынылады. («Бір шашыраңқы суретші картиналарын аяқтамады, оған

көмектесуге тырысыңыз»). Әрі қарай, оларға сурет салу және не болғанын айту тапсырмасы беріледі.

Сурет – 5. "Друдлы" техникасы

«Шерлок Холмс»

Мектеп жасына дейінгі қорқынышты балаларға бірнеше "друдлдарды" қосып, оларда не шифрланғанын анықтап, шағын әңгіме құруды ұсынуға болады. Осылайша, сөйлеу дағдылары ситуациялық қарапайым сөйлемдер барлық аспектілерде біртіндеп дамыған сөйлеммен алмастырылған кезде жаңа деңгейге көтеріледі. Балаларда грамматикалық қателіктерге сыни көзқарас, сөйлеуді бақылау қабілеті дамиды. Осылайша, біз "друдлы" ойындарының көмектесетінін көреміз.

Қорыта келе, «друдл» ойыны кезінде баланың сөйлеуін дамытады, ақыл-ой белсенділігін арттырады, кеңістіктік ойлауды, балалардың танымдық белсенділігін ынталандырады. Ол ойды суреттегі кескінмен байланыстыру үшін көптеген ақпаратты сұрыптауға мәжбүр етеді. «Друдлдарды» қолдану нәтижесінде сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың бойында қысымы азайып, ұялу сезімі бәсеңдейді, ойлау логикасы, сөйлеу белсенділігі біртіндеп дамиды. «Друдл» техникасын қолдану балаларға қалыптыдан тыс ойлауға, әр түрлі тұрғыдан ойлауға, мақсатқа жетудің жаңа жолдарын табуға, қиял мен шығармашылықты іске қосып, суретті баяндауды дамытуға көмектеседі.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Антропова Е. Интерактивная игра «Друдлы». (электронды ресурс)
2. Воображение и творчество в детском возрасте/Л.Выготский. – Спб.:Союз, 2007.-370с.
3. Рубанцев В. Друдлы, пятно Роршаха и другие загадочные картинки; Издательство: БХВ-Петербург; 2017, 128с.
4. Дружинин В.Н. Психология способностей: Избранные труды.- М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 541с.

5. Антонова О. Умные игры умные дети. Развивающие игры и упражнения для детей/ Новосибирск 2008.-270с.

6. Кузьмина, С. Н. Развитие функциональной грамотности детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи через технику «друдлы» / С. Н. Кузьмина, А. В. Халезова.// Педагогическое мастерство : материалы XI Междунар. науч. конф. (г. Казань, декабрь 2022 г.).

ӘОЖ: 376.4

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРДІ ДАМУЫ

Ғылыми жетекші: Стельмах С.А., психология ғылымдарының
кандидаты, профессор,
Магистрант 1курса, 7М01901 «Дефектология»,
Аукубаева Э. К.
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан.
aukubayeva@bk.ru

Соңғы жылдардағы білім беру жүйесінің дамуы оқытудың, тәрбиелеудің және жаңа педагогикалық технологияларды дамытудың неғұрлым ұтымды формаларын қарқынды іздеумен сипатталады.

Қоршаған әлем туралы ақпарат қорының жадаулығы, субъектілермен өзара әрекеттесу тәжірибесінің жеткіліксіздігі, сондай-ақ дамуында мәселелері бар балаларға тән танымдық белсенділіктің төмендеуі мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыру процесінде қиындықтарға тап болуына әкеледі және бұл, өз кезегінде, мектепте математиканы одан әрі оқытуда қиындықтар туғызады.

Н.Ю. Борякова, М. Шолохова жүргізген ғылыми зерттеулер, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жетекші іс-әрекеттің қалыптасуы мен ауысуының ерекшелігі бар екенін көрсетеді. Олардың ешқайсысы жасына сәйкес даму деңгейіне жетпейді және іс жүзінде жетекші қызмет функцияларын орындамайды. Демек, мақсатты педагогикалық ықпалдың қажеттілігі, пәндік және ойын әрекетін қалыптастыруға жағдай жасау, оқу іс-әрекетін кейіннен игерудің алғышарттары.

Қазіргі уақытта Р.Л. Березина, З. А. Михайлова, Р. Л. Рихтерман, А. А. Столяр, А. С. Метлина және т. б. педагогтар қарапайым математикалық ұғымдарды дамыту мәселесі жайлы өз тәжірибесін ұсынады [1, б. 822].

Педагогикалық тәжірибеде ойын технологиясы жаңа нәрсе емес. Бұл мәселемен Л.С. Выготский, А. Н. Леонтьев, Д. Б. Эльконин және басқалар сияқты көрнекті ғалымдар айналысқан.

Балаларға жаңа білімді қалыптастыру әдісін үйрету баланың бұрын алған білімдерін қолдануын талап ететін және тұрақты дағдыларды қалыптастыруға және практикалық мәселелерді іс-әрекет барысында шешуге мүмкіндік беретін ойын процесі кезінде тиімдірек болады.

Алайда, бүгінгі таңда құзыреттілікке бағытталған білім беру тұрғысынан түзетудің оқу-тәрбие процесінде ойындарды қолдану туралы айту қажет.

Барлық іс-әрекеттер белгілі бір дәйектілікпен және тұтастықпен ұсынылған кезде, мектеп жасына дейінгі балалардың қабілеттерін дамытуға және құзыреттілікке бағытталған дағдыларды қалыптастыруға бағытталған белгілі бір нәтижеге қол жеткізу көзделеді [2, б. 115].

Даму ойындарының технологиясын сипаттай отырып, осы технологияда қарастырылған мақсаттар маңызды критерийлердің бірі болып саналуы керек. Ойынға негізделген оқытудың қолданылатын формалары мен әдістерінің кендігі маңызды, өйткені олардың көмегімен балалардың жаңа математикалық білім алуға деген қызығушылығын оятуға болады, сондықтан олардың интеллектуалдық дамуы мен танымдық белсенділігіне оң әсер етеді [3, б.211].

Мектеп жасына дейінгі баланы оқуға, қызығушылықпен және ләззатпен оқуға, математиканы түсінуге және өз күшіне сенуге үйрету-түзету тәрбиесінің маңызды мақсаттарының бірі. Бұл жұмыста табысқа жастың жетекші ұстанымына сүйенген жағдайда ғана қол жеткізуге болады. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін бұл ойын әрекеті. Түзету жүйесінде ойын технологиясы ерекше орын алады.

Ойын эмоционалды қаныққандық, тәуелсіздік, шығармашылық, балалардың ынтасы, олардың белсенділігі сияқты сипаттамаларға ие. Мектепке дейінгі жастағы ойын ештеңемен алмастырылмайды. Ойын барысында баланың жеке басының барлық аспектілері бірлік пен өзара әрекеттестікте қалыптасады.

Л.С. Выготский ойынды баланың дамуының негізгі шарты ретінде сипаттады. Ойын балаға дамудың жақын аймағы ашатын қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік береді. Алайда, жақын даму аймағын құру үшін ойын белсенділігі толық болуы керек. Жетекші іс-әрекеттің қалыптаспауы жағдайында ойын баланың өзіне қажетті білім, білік, дағдыларды игеруіне ықпал етпейді. Сонымен қатар, баланың психикалық қасиеттері мен қасиеттері қалыптаспайды. Осы себепке байланысты баланың дамуы мақсатында, оның ойын әрекетін дамыту үлкен маңыздылыққа ие.

«Ойын технологиялары» ұғымы маңызды ерекшелігі – оқытудың нақты мақсаты мен сәйкес педагогикалық нәтижесі бар, әр түрлі педагогикалық ойындар түрінде педагогикалық процесті ұйымдастырудың әдістері мен тәсілдерінің кең тобын қамтитын негіздеумен, нақты бөлінуімен және оқу-танымдық бағдарымен сипатталады. Сабақтың ойын формасы балаларды оқу

іс-әрекетіне ынталандыру, ниеттендіру құралы ретінде әрекет ететін ойын әдістері мен жағдайларының көмегімен жасалады. Сабақтарда ойын әдістері мен шарттарын енгізу келесі негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады: дидактикалық мақсат балалардың алдына ойын тапсырмасы түрінде қойылады; тәрбиелік іс-әрекет ойын ережелеріне бағынады; оқу материалы оның құралы ретінде пайдаланылады; дидактикалық тапсырманы ойынға айналдыратын оқу іс-әрекетіне бәсекелестік элементі енгізіледі; ойын әрекетінің мотивациясы оның еріктілігімен, таңдау мүмкіндіктерімен және бәсекелестік элементтерімен, өзін-өзі бекіту, өзін-өзі жүзеге асыру қажеттілігін қанағаттандырумен қамтамасыз етіледі.

Қарапайым математикалық көріністердің қалыптасуы геометриялық фигуралармен және геометриялық денелермен, «санды қалыптастыру», сандық санау, реттік санау ұғымдарымен танысуды білдіреді. Объектілерді санау және санау, объектілерді бір және бірнеше белгілер бойынша салыстыру, кеңістікте және қағаз парағында бағдарлану, уақытында бағдарлау мүмкіндігі. Оқиғалар тізбегін орната алу, қайта құрастыру: бөлшектерден, таяқшалардан және т.б.

Балаларды табысты оқыту баланың ойлау қабілетінің даму деңгейіне, білімді жалпылау және жүйелеу, әртүрлі мәселелерді шығармашылықпен шешу қабілетіне байланысты. Дамыған математикалық ойлау баланың айналасындағы қазіргі әлемге бағдарлануына және өзін сенімді сезінуіне көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар оның жалпы психикалық дамуына ықпал етеді.

Осыған байланысты оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастыру формасына қойылатын негізгі талап туындайды - әр жас кезеңінде балаға қол жетімді білім көлемін қамтамасыз ету және интеллектуалды дамуды ынталандыру мақсатында қарапайым математикалық ұғымдарды қалыптастыру бойынша сабақтарды мүмкіндігінше тиімді ету.

Психикалық даму тежелген балаларға түзету-педагогикалық көмек көрсету жүйесінде қарапайым математикалық ұғымдарды қалыптастыру маңызды рөл атқарады. Математика бізді қоршаған әлемді зерттейді, ал математикалық көріністер осы әлеммен жанама байланысты. Математикалық дайындық балаға қоршаған әлемді дұрыс қабылдауға, оған бағдарлануға, ойын, еңбек, конструктивті, бейнелеу, тұрмыстық әрекеттерде қарапайым арифметикалық әрекеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Қалыпты дамып келе жатқан балалармен салыстырғанда психикалық дамуы тежелген балаларда танымдық іс-әрекеттің қалыптасуының өзіндік ерекшеліктері бар. Психикалық даму тежелген балаларды оқыту тәжірибесі көрсеткендей, математика көбінесе олар үшін ең қиын пән болып табылады. Бұл қиындықтар, бір жағынан, математика пәнінің ерекшелігімен, екінші жағынан, осы санаттағы балалардың танымдық іс-әрекетінің ерекшеліктерімен түсіндіріледі.

Білімнің, икемділіктің және дағдылардың ең күрделі салаларының бірі математикалық болып табылады, өйткені олар өте күрделі сипатқа ие.

Математикалық білімдер мен дағдылар адамның қоршаған әлемге бағдарлануын қамтамасыз ететін және оның өз бетінше жұмыс істеуіне көмектесетін білім мен дағдылар санатына жатады, яғни олардың күрделілігіне қарамастан, қарапайым математикалық ұғымдарды мектеп жасына дейінгі балалар меңгеруі маңызды.

Мектеп жасына дейінгі психикалық даму тежелген балаларға қарапайым математикалық ұғымдарды дамытуда «Дьенештің логикалық блоктары», «Кюизенердің түрлі-түсті таяқшалары» дамыту ойындарын қолдану тиімділік көрсетеді. Бұл ойындар логикалық ойлауды, комбинаториканы, аналитикалық қабілеттерді дамытуға ықпал етеді, информатика туралы алгоритмдер, ақпаратты кодтау сияқты күрделі ұғымдарды қалыптастыруға негіз жасайды, логикалық операциялар, логикалық есептерді шешуге қажетті дағдыларды қалыптастырады: объектілердегі әртүрлі қасиеттерді анықтау, оларды атау, сөзбен адекватты белгілеу, олардың жоқ екенін атау, абстракциялау және бір, екі немесе үш қасиеттерді сақтау қабілеті.

Біз диссертациялық зерттеу жұмысымызда аталған ойын түрлерін қолдану арқылы мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балаларда қарапайым математикалық түсініктерін дамытуды жүзеге асырамыз.

Бұл жұмыста ересек мектеп жасына дейінгі балаларда қарапайым математикалық ұғымдарды дамыту процесіне ойын технологияларының әсерінің тиімділігін анықтау үшін педагогикалық эксперимент жүргізу жоспарланды.

Ойын мектепке дейінгі жастағы жетекші іс-әрекет түрі екені айтылды, оның барысында танымдық, эмоционалды және жеке сала дамиды, сонымен қатар қажетті қарым-қатынас дағдылары қалыптасады. Ойын барысында бала, бір жағынан, айналасындағы әлемді біледі, екінші жағынан, ойын барысында серіктестерімен өзара әрекеттеседі.

Т.А. Власова, К. С. Лебединская, Т. В. Егорова, Г. И. Грилкова, З. И. Калмыкова, В. И. Любовский, Н. А. Менчинская және басқалардың еңбектері психикалық дамуы тежелген балалардың танымдық іс-әрекетінің ерекшеліктері мен специкасын зерттеуге арналған [4, б.8].

Шетелдік ғалымдардың көптеген зерттеулері психикалық дамуы тежелген балалардың түзету-дамыту жұмыстарының әртүрлі аспектілерін дамытуға арналған. Осыған орай, оқыту мен дамудың теориялық негіздері дефектолог ғалымдардың еңбектерінде көрініс табады: У.В. Уленкова, О. Н. Усанова, Н. А. Цыпина, Е. С. Слепович, И. Н. Гусева және т.б. Сандар, реттік есептер, қарапайым есептеу дағдылары, арифметикалық есептерді шешу туралы түсініктерді меңгеруде туындаған қиындықтар (М.Б. Ипполитова, Г. М. Капустина, Ю. В. Ломоносов, Л. Костенкова, А.А. Харитонов, Л. Н. Чучалина және т. б.). Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде психикалық дамуы тежелген балалардың психофизикалық және эмоционалды-еріктік даму ерекшеліктерін ескеретін оқытуды ұйымдастырудың мазмұны, әдістері, тәсілдері, түрлері жасалды.

Қазақстанда арнайы педагогикада түзету көмегі мен оқытудың әртүрлі аспектілері зерттеліп, белгілі ғалымдар: Р.А. Сүлейменова, З. А. Мовкебаева, Г. А. Абаева, А. Н. Автаева, И. Г. Елисеева, А. А. Байтұрсынова, Г. С. Оразаева және т. б. Психикалық дамуы тежелген балалардағы психомоторлық белсенділік мәселелерін қазақстандық ғалым М. Ш. Әділова зерттеді [4, б.8].

Алайда, қазақстандық арнайы педагогика саласында ойын технологиясы арқылы мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балаларда математикалық түсініктерді дамыту мәселесі аз зерттелген.

Нәтижесінде білім беру жүйесінде мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балаларда математикалық түсініктерді дамыту әдістемесінің жеткіліксіз дамуы арасында қайшылық туындады. Сондықтан, мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балаларда ойын технологиясы арқылы қарапайым математикалық түсініктерін дамыту мәселесін зерттеу өзекті және қажет.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Буракова И.С. Игровые технологии как средство развития элементарных математических представлений у детей старшего дошкольного возраста. «Теория и практика современной науки» - №1(31) 2018. – С. 822-826
2. Михайлова, З.А. Теории и технологии математического развития детей дошкольного возраста / З.А. Михайлова, Е.А. Носова, А.А. Столяр, М.Н. Полякова, А.М. Вербенец и др. – СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2008. – 378 с.
3. Сударенко, Е.С. Занимательная математика в развитии логического мышления дошкольников / Е.С. Сударенко // Воспитатель дошкольного образовательного учреждения. – 2010. - №10 (40). – С. 112-119.
4. Калыкбаева А. Ж. Организация самооценивания учебных достижений обучающихся с задержкой психического развития в условиях инклюзивного образования. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). - Алматы, 2022. – 155 с.

УДК 376.334

ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА АУТИЗМ СПЕКТРІ БҰЗЫЛҒАН ОҚУШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Есіркепова Ұлданай Рүстембекқызы PhD докторант
Лекерова Гульсим Жанабергеновна псих.ғ.д. профессор
М.Әуезов Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан.

Аутизм спектрінің бұзылуы (АСБ) - балалардағы ең көп таралған неврологиялық аурулардың бірі, ол қарым-қатынас, әлеуметтік даму, мінез-құлықтың мәселелерімен сипатталады [1]. Аутизмнің ауыр дәрежесінің сипаты айтарлықтай өзгергенімен, ол барлық этникалық және әлеуметтік-экономикалық топтарда кездеседі және барлық жас топтарына әсер етеді. Аутизм сонымен қатар өмірдің алғашқы үш жылында пайда болатын, ақпаратты өңдеу тәсілдерінде айырмашылықтар тудыратын неврологиялық бұзылыс ретінде анықталады. [2]. Аутизм спектріне байланысты бес бұзылыс түрі кездеседі, олар аутистік бұзылыс, Реттса бұзылысы, балалық шақтағы дезинтегративті бұзылыс, Аспергер синдромы және первазиялық даму синдромы. Есту, көру, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар ғана емес, сонымен қатар өмірдің жаңа жағдайларына бейімделе алмайтын АСБ балалар үшін сапалы жалпы білім беруді қамтамасыз ету олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, оқытудың психологиялық-педагогикалық жағдайларын жасауды, сондай-ақ білім алушыларға сараланған көпсалалы көмекті қамтамасыз етіледі. Білім беретін мектептерде инклюзивті білім беру тұратын жеріне жақын болуы керек. Жалпы білім беру үдерісіне сәтті қосылудың бірінші және қажетті шарты оның оңалту және білім беру бағытын одан әрі әзірлеу үшін АСБ бар баланың ерекше білім алу қажеттілігін анықтау болып табылады. Пән мұғалімдері, педагог-психологтар, логопедтер, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар, қосымша білім беру мұғалімдері арасында жүйелі өзара іс-әрекет болған жағдайда көмек көрсетіледі. Сонымен қатар, АСБ бар балаларды сүйемелдеу қамтамасыз етіледі [3].

Бұл балалар инклюзивті білім беру саясаты аясында жалпы орта мектептерде оқиды. Дегенмен, олар мектепке бейімделу процесінде жиі қиындықтарға тап болады. Сондай-ақ, өзін-өзі бақылау және әлеуметтік ережелерді білу сияқты әлеуметтік дағдылар болмауы мүмкін, мысалы, әңгіме тәртібін сақтау. АСБ оқушыларды құрдастарымен қарым-қатынас жасауға үйрету қажет, кез-келген жағдайда басқа құрдастарына ересек адамның қатысуымен жауап беру дағдыларын үйренеді. Мектепке бейімделуіне арнайы мамандар бірлесе психологиялық-педагогикалық сүйемелдеп қолдап оларды топтарға қосады.

Семаго Н.Я., Соломахина Е.А. «АСБ бар баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» атты еңбегінде аутизм спектрі бұзылған мектеп жасындағы балалардың құрдастарының ортасында оқу және бейімделу кезінде туындайтын негізгі мәселелерді қарастырды [4]. Автор өз зерттеуінде аутист балаларды мектепте оқытудың ең бір көрінісі оқытуда баланың жеке мүмкіндіктерін бағалай отырып қалыпты дамудағы балалар тобына жеке және арнайы қолдау көрсету арқылы қосуды айта кетті. Бұл балаларға арнайы көмек көрсетудің әзірленген әдістері мен оларды топтарға қосуды

жеке психологиялық-педагогикалық қолдау процесінде барынша пайдаланылуы тиіс. Сонымен қатар сүйемелдеу мамандардың психолог, логопед-мұғалім, дефектолог-мұғалім, тьютор, әлеуметтік педагог және инклюзия жөніндегі үйлестіруші (әдіскер) қызметінің негізгі міндеттері келтірілді. Автор психолог аутист баланың ата-анасымен жұмысы отбасының алдында тұрған қиындықтарды түсінуді ескереді. Нәтижесінде әр мамандардың барлық міндеттері АСБ бар балалардың әлеуметтік-эмоционалды және білім беру бейімделуіне бағытталған, олар іс жүзінде әмбебап және әр балаға ұзақ уақыт қажет.

Крылова Е. В., Громова И.А. «Мектеп жағдайында аутизм спектрі бұзылған балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» атты өзінің зерттеуінде «Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» ұғымының мәні ашты. Автор аутист балалар өзара әрекеттесу процесінде мектеп мамандары қамтамасыз ете алатын тұрақты, жан-жақты және білікті психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді қажет дейді. Сүйемелдеу ол дамуында бұзылысы бар балаларға ұзартылған психологиялық-педагогикалық көмекті жүзеге асырудың ерекше нысаны және білім алушының ішкі әлеуетін іздеу, ашу болатынын атап өтті. Сондай-ақ, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің әрбір маманының қызметтерін сипаттады [5].

Чевычелова Н.В. т.б. бірлескен авторлар зерттеуінде мамандар жеке технологияларды емес, АСБ бар балаларды оқыту мен сүйемелдеудің ең перспективалы технологияларын, әдістері мен құралдарын біріктіретін кешенді модельдерді әзірлеп сынақтан өткізеді. Баланың мақсатқа жетуде өзіне көмектесу технологияларын біріктіретін және ол тәрбиеленетін отбасын қолдайтын жүйелі тәсілді жүзеге асыруды талап етеді. Яғни ата-ананың сұранысы және баланың деңгейіне байланысты инклюзивті немесе арнайы сыныптарда әр түлі оқыту жолдары мен технологияларды көрсетті. [6].

Матайс М.И., Хачатрян Л.А. мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті оқытуда психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің нәтижесі олардың әлеуметтенуі, қоғамға бейімделуі, құрдастарымен қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастыру болуы керек. Оқытудың әлеуметтік ортасы педагогикалық және ата-аналық әсер арқылы тұлғаның қалыптасуына әсер ететіндей етіп ұйымдастырылуы керек. Автор, сүйемелдеу екі жақты бағытта болуы керек екенін айтты: мектепте қарым-қатынасын құрылымдау, ал екінші мектептен тыс отбасы мүшелерімен және бейресми топтармен ұйымдастыруын қарастырды [7].

Е.Р. Баенская, О.С. Никольская және т.б. авторлар өз еңбектерінде аутизм спектрі бұзылған баланың сәтті дамуына кедергі келтіретін негізгі бұзылыстарының бірі қоғамдағы бейімделу мен әлеуметтенудің бұзылуы екенін атап көрсетеді. Бұл дамудың жеткіліксіздігінде, қарым-қатынасқа деген қажеттілік пен қабілеттің жоқтығында көрінеді: байланыстан жалтару, сөйлеу тілінің артта қалуы немесе болмауы, әңгімені бастай алмау, өзара әрекеттесудің диалогтық формаларының болмауы, өзінің және басқалардың уайымдарын түсінбеу. Сондықтан қазіргі уақытта ерте балалық аутизм тек

клиникалық емес, ең алдымен психологиялық-педагогикалық проблемаға айналуға [8].

АСБ бар баланың мектепке сәтті бейімделуінің шарттарының бірі-ата-аналарға психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу көрсету. АСБ баламен жұмыс істейтін мамандардың ата-анасымен тиімді қарым-қатынас орнатуға ұмтылуының көптеген себептері бар. Ата — аналар, барлық мектеп уақытында өз балаларын оқытуға қатысыатын жалғыз адамның бірі. Осылайша, олар баласын тұтастай оқытуға үлкен қызығушылық танытуы мүмкін және мектеп қабылдаған кез-келген шешімдердің нәтижелеріне көбірек әсер етуі мүмкін. Ата-аналар баласының дамуы туралы, оны не ынталандыра алатынын және оқыту мен басқарудың қандай стратегиялары тиімді екенін айта алады. Олар сонымен қатар мамандарға баланың мінез-құлқының кейбір аспектілерін жақсы түсінуге көмектеседі. Ата-аналардың терең қатысуы оларға балаларының мектептегі білім беру ерекшеліктерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда балалар ата-аналары мен педагогтар бірге жұмыс жасаса, білім беру процесінің маңыздылығын жақсы сезінеді [9]

Аутист баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің ең негізгі үш бағыттары: балаларды сүйемелдеу - жасына және білім беру қажеттіліктеріне сәйкес психикалық және жеке дамуды қамтамасыз ету, тиісті білім беру жағдайларын жасау және оқу процесінде туындайтын қиындықтарды жеңуге педагогикалық тұрғыдан қолайлы көмек құралдарын жасау. Педагогтарды сүйемелдеу - жұмыстың бұл бағыты балалардағы аутизм спектрінің бұзылыстарын түзету технологияларын әзірлеу мен енгізудегі педагогикалық қажеттіліктермен анықталады. Ата – аналарды сүйемелдеу - аутист баланы тәрбиелеуде ата-аналарға көмек көрсету және оларға ұйымдастырушылық-әдістемелік көмек көрсету жөніндегі шаралар жүйесі.

Баланың проблемаларын шешу үшін сүйемелдеу процесінің барлық қатысушыларына: балаға, ата-аналарға, мұғалімдерге, мамандарға қызығушылық пен жоғары мотивация қажет. Осылайша, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мектептің практикалық қызметінде өз орнын тауып, оқу-тәрбие жұмысына қосылып, аутист балаға тиімді көмек көрсету үшін шығармашылық ынтымақтастыққа айналады.

Э.И.Казакова баланың тұлғасын педагогикалық сүйемелдеу тұжырымдамасын түсіндіріп кетті және «сүйемелдеу» ұғымына келесі анықтаманы береді: «Бала мен ересек адамның өзара әрекеттесуінің күрделі процесі, оның әдістерін, тәсілдерін, шешімі мен іс-әрекеттерді қабылдау тәсілдерін іздеуді қамтиды, нәтижесінде сүйемелдеу дамуында сапалы ілгерілеу болады» [10]. Зерттеуші терминді талдағанда мәселе тек сүйемелдеуде ғана емес, оның қоршаған ортасын да (ата-аналарын, білім беру ұйымының педагогикалық ұжымын) қамтитын жағдайды ескеру керектігін баса айтады. Бұл пікірмен келісеміз, себебі баланы тәрбиелеуге психологиялық-педагогикалық көмек беру үшін, оның айналасындағы

элеуметтік орта: ата-ана мен педагогтар, психолог, дефектолог т.б. мамандар бір бағытта жұмыс жүргізуі тиіс.

АҚШ пен Ұлыбритания сияқты елдерде мүмкіндігі шектеулі оқушыларды қабылдауға кәдімгі оқу орындарының дайындығын қамтамасыз ету үшін кіріктірілетін оқыту мектептері құрылды [11]. Қытайда мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру мәселелері олардың құқықтарын қорғауға және қамтамасыз етуге арналған Заңда бекітілген. Іс жүзінде жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі оқушылар оның ішінде аутизмі бар оқушылар барлық басқа оқушылармен бірдей бағдарлама бойынша оқиды, бірақ қалыпты дамып жатқан құрдастарына арналған тест тапсырудан босатылады [12]. Алайда, бұл тәжірибе Қытайдағы аутизм оқушылардың мінез-құлқы мен оқу барысын дұрыс құжаттауға және бағалауға кедергі келтіреді.

Елсабаж 2012 жылы Африка елдерінде аутизм мүгедектігі бар барлық оқушылардың 4,97% құрайды. Бұл Африка елдерінде аутизмнің таралуын анықтау қиын, өйткені зерттеулердің жоқтығы және оқушылардың аутизм белгілерін анықтау үшін білімі мен тәжірибесі бар медициналық және білім беру мамандарының жетіспеушілігінен деп атап өтті. Калабула 2010 жылы Сахараның оңтүстігіндегі Африкадағы мектептерде арнайы білім беру және оңалту қызметтерін ұсынуда оқыту мен басқа да көмекші ресурстардың жетіспеушілігі, мұғалімдердің жетіспеушілігі мен мұғалімдерді даярлау құралдарының болмауы сияқты факторлармен қиын екенін атап өтті. Бұл мектептер мен мұғалімдерден интеграция тұжырымдамасы тиімді жұмыс істейді деп күтілсе, тиісті стратегияларды қабылдауды талап етеді [13].

Кенияда аутизм өте танымал емес және түсініксіз ауру. Дәстүр бойынша аутизм психикалық бұзылыс. Аутизммен ауыратын балалардың көпшілігі әдетте өмір бойы үйлерде жасырылынып байланған болды. Басқалары изоляторларда, психиатриялық ауруханаларда немесе түрмелерде және басқа түзеу мекемелерінде тәрбиеленді [14]. Аутизммен ауыратын балалардың саны артып келе жатқанына қарамастан, білім беру жүйелері бұл мәселеге өте аз көңіл бөледі. Үкімет аутизм сияқты дамуында бұзылысы бар балаларға жалпы білім беретін мектептер немесе қызметтер құруға аз күш жұмсайды.

Дамуында ерекшеліктері бар балаларды тәрбиелейтін көптеген отбасылар балаларының мектептегі білім берудің артықшылықтарын пайдалана алмайтындығына алаңдаудайтынын атап өтті, өйткені мұндай оқушыларға оқу-білім алуға көмектесетін арнайы ресурстар мен стратегиялар жоқ. 2003 жылы Фелисити Ндунгу бастаған ата-аналар тобы Кенияның аутизм қоғамын құруға шешім қабылдады, ол аутизмді бөлек санатқа бөлуге әрекет жасады. Сол жылы Білім министрлігі ата-аналардың талаптарына жауап ретінде әрекет етіп, Найробидегі қалалық бастауыш мектепте аутизмі бар балаларға арналған алғашқы мемлекеттік арнайы бөлім құрды [14]. Осындай сценарий Кисия округінің мектептерінде де құрылды, онда мұндай дамуында бұзылысы бар балалар өздерінің ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті инфрақұрылымы жоқ жалпы білім беретін

мектептерге енгізілген. Қазіргі уақытта мұндай оқушылары бар 11 жалпы білім беретін мектеп бар, бірақ олар әлі де аутизм спектрі бұзылған мұғалімдер мен оқушыларды қолдау үшін тиісті оқу-әдістемелік ресурстарға ие емес.

Қорыта келе, аутист баланы тәрбиелеу мен оқытуда басты ерекшелік оның бүкіл өмірін арнайы ұйымдастыру керек. Яғни, баланы тәрбиелеуге қатысатын барлық мамандардың кәсіби қызметін үйлестіруді және отбасының немесе оны алмастыратын адамдардың сөзсіз қатысуын талап етеді. Осыған байланысты психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің маңыздылығы, қажеттілігі, оның мектептегі орнын, рөлін, қызметін анықтау өте маңызды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Autism Society Canada. (2010). Prevalence in Canada. Retrieved from
2. http://www.autismsocietycanada.ca/asd_research/research_prevalence_index_e.html
3. Matasio, C. M. Inclusive education for children with autism; challenges facing teachers at city primary school, Nairobi province, Kenya. *Unpublished Thesis*). Kenyatta University. 2011.
4. Irina Yuryevna Психолого-педагогические условия обучения детей с расстройствами аутистического спектра в начальной школе // Проблемы педагогики. 2016. №12 (23).
5. Семаго Н.Я., Соломахина Е.А. Психолого-педагогическое сопровождение ребенка с РАС // Аутизм и нарушения развития. 2017. Т. 15. № 1. С. 4—14.
6. Крылова Е.В., Громова И.А. Психолого-педагогическое сопровождение детей с расстройствами аутистического спектра в условиях школьного обучения // Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. 2022. № 10 (75).
7. Чевычелова Надежда Владимировна, Черенёва Елена Александровна, Черенёв Дмитрий Владимирович, Маслобоев Сергей Геннадьевич. Анализ современных технологий обучения и сопровождения детей с расстройствами аутистического спектра. Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. 2017. -№3 (49). -С. 15-25.
8. Матайс Мария Игоревна, & Хачатрян Лиана Ашотовна. Психолого-педагогическое сопровождение обучения детей с ОВЗ. Историческая и социально-образовательная мысль, 2019. №11 (6-1). – С. 45-49.
9. Баенская, Е. Р. Нарушения аффективного развития ребенка при формировании синдрома раннего детского аутизма / Е. Р. Баенская // Дефектология. 2008. –№ 4. – С. 11–19.
10. Нарратив инклюзивного образования: монография / Под ред.

О.Я. Емельяновой. Воронеж: Фирма «Элист», 2013. 198 с

11. Казакова, Е. И. (1998, April). Система комплексного сопровождения ребенка: от концепции к практике. In *Психолого педагогические подходы к воспитанию: [материалы Всерос. науч. практ. конф.]*.—СПб (pp. 15-20).

12. Hughes, E. M., Ryan, J. B., Katsiyannis, A., McDaniel, M., & Sprinkle, C. (2011). based educational practices for learners with autism spectrum disorders. *Teaching Exceptional Children*, 43(3), 56-64.

13. Sun, Q. (2018). Classification of autism spectrum disorder using random support vector machine cluster. *Frontiers in genetics*, 9, 18.

14. Kalabula, M. (2010). *Challenges faced by grade twelve learners in reading comprehension: A case of a selected School in Kafue District* (Doctoral dissertation).

15. Okwemba, A. (2003). How to detect autism. *Wednesday Magazine*.

УДК 373.25(574)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Ғылыми жетекші: Турарова Г.У., аға оқытушы
2 курс студенті, 6В01202 – Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
Жаңабаетова Мерей Ғабитқызы
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан.
janabaimerei@gmail.ru

Аннотация. Бұл мақалада мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі инклюзивтік білім беруді ұйымдастыру және ерекше білімді қажет ететін балалардың білім алу процесіне әсер ететін кедергілер мен пайдалы факторлар туралы жазылған.

Кілт сөздер: инклюзия, балабақша, педагог, тәрбиеші, білім, тәрбие.

Аннотация. В этой статье рассказывается об организации инклюзивного образования в дошкольных образовательных учреждениях и о препятствиях и полезных факторах, влияющих на процесс обучения детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: инклюзия, детский сад, педагог, воспитатель, образование, воспитание.

Annotation. This article describes the organization of inclusive education in preschool educational institutions and the obstacles and beneficial factors affecting

the learning process of children with special educational needs.

Keywords: inclusion, kindergarten, teacher, educator, education, upbringing.

XXI ғасыр – бұл ерекше білімді қажет ететін балалар үшін қол жетімді ортаны жүзеге асырған жоғары технологиялық ғасыр. Педагогтер біздің болашағымызды құруға тікелей қатысатын адамдар ретінде, өзгелерге қарағанда, бұл балалардың проблемасын түсіне алуы керек. Ерекше қажеттілігі бар балаларды қоғам өміріне араластырып, басқа балалар құрдастары ойнап жүргенде бұл балалардың босағада қарап тұрып қалмауын қадағалап әлеуметке бейімдеу керек. [1]

Тақырыптың өзектілігі мен маңыздылығы мынада: еліміздегі білім беру жүйесі көптеген жылдар бойы балаларды қалыпты және ерекше деп бөлді, олар толыққанды білім алуға және дені сау балалармен тең дәрежеде өз әлеуетін іске асыруға мүмкіндіктері аз болды, олар қарапайым балалар оқыған мекемелерге қабылданбады. Ерекше білімді қажет ететін балалар, әдетте, кемсітушілік пен оқшауланудан зардап шегеді, әсіресе білім беру саласында көп мүмкіндіктерге қол жеткізе алмайды. Мұндай балалардың едәуір бөлігі арнайы (коррекциялық) оқу орнында оқиды, онда олардың білімі мен тәрбиесі үшін ғана емес, сонымен қатар емдеу, балалардың диагноздары бойынша емдеу, оңалту және әлеуметтік бейімделу үшін барлық қажетті жағдайлар жасалған. «Инклюзия» термині 1994 жылы Саламан декларациясы бойынша ерекше қажеттіліктері бар адамдарға білім беру саласындағы принциптер, саясат және практикалық қызмет туралы енгізілген.

Инклюзия (ағылш. inclusion) - қосу, дамыту, біріктіру, яғни:

- әр баланың білім беру процесіне қатысуы оның қабілеттеріне сәйкес келетін білім беру бағдарламасы;

- тәрбиеленушінің барлық жеке білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру, оқытудың арнайы жабдықтарымен қамтамасыз ету.

2000 жылы Дакардағы дүниежүзілік білім беру форумында Саламан декларациясының ережелеріне келіскен көптеген елдер қоғамдастықпен қосыла, теңдік білім беру мен тәрбие сапасының негізгі көрсеткіші болып табылатын барлық оқушылар үшін инклюзивті білім беру және ерекше білімді қажет ететін оқушылармен бірге өзге де оқушыларды бірге оқытатын мектептер ашуға келісті. [2]

Еліміздегі білім беруді жаңартудың қазіргі жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған бейімделу стратегияларының тетіктерін әзірлеу біздің қоғам мен мемлекеттің ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға деген көзқарасын қайта қарастырумен байланысты қажетті табиғи қадам болып табылады.

Ерекше білімді қажет ететін мектеп жасына дейінгі балалар үшін білікті мамандардың (дефектологтар, психологтар және т.б.) көмегін алу ғана емес, сонымен қатар қатарлас құрдас балалармен тіл табысу баға жетпес тәжірибе, олардың алғашқы әлеуметтік интеграция тәжірибесін алуы өте маңызды. Кешенді тәсіл барлық балаларға пайдалы, өйткені ол білім беру

процесінің барлық қатысушылары үшін білім беруді жекелендіреді. Инклюзивтілік дегеніміз - ерекше баланы топтың немесе сыныптың өміріне толық тарту. Интеграцияның мақсаты – ерекше білімді қажет ететін баланың жеке білім беру бағдарламасын сәтті жүзеге асыру үшін топтың кеңістігін тиімді ұйымдастыру.

Ел өмірінің қазіргі әлеуметтік жағдайлары мүгедек балаларды мектепке дейінгі мекемелерде оқыту және тәрбиелеу, яғни балаларға инклюзивті білім беруді іске асыру міндетін қойды. Бір кездері мектепке дейінгі білім беру саласындағы зерттеушілердің жұмыстарында (С. В. Кузнецова, Л. Н. Прохорова, Т. п. Колодяжная және т. б.) мектепке дейінгі білім беру мекемесінің жұмысындағы дизайнның рөлі, жобалық құрылым, даму бағдарламаларын әзірлеу, персоналмен жұмыс жүйесінде жобаларды іске асыру сияқты мәселелерді жалпылауға және қарастыруға күш салынды. Инклюзивті білім беру мәселесімен көптеген ғалымдар айналысады, мысалы: Алехина С.В., Егоров П.Р., Малофеев Н. Н., Семаго Н. Я, Семаго М. М. т.б. Инклюзивті білім беру барлық білім алушылар үшін қолжетімді білім беруді қамтамасыз етуді білдіреді олардың ерекше білім беру қажеттіліктері, сондай-ақ жеке мүмкіндіктеріне қарай бағытталуы керек.

Инклюзивті білім беру кеңістігі, И.Н. Симаева және В.В. Хитрюктың пікірінше: «Білім беру бағдарламалары әр қатысушыға қол жетімді форматта жүзеге асырылатын оның мазмұнының ерекшелігін анықтайтын құрылымдық компоненттер мен блоктар жүйесімен ұсынылған әлеуметтік кеңістіктің интегративті бірлігі» ретінде анықталады. Тұлғааралық қатынастар, жеке және әлеуметтік даму, әлеуметтену, баланың өзін-өзі дамытуы және өзін-өзі өзгертуі орын алады. [3]

Мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың кешенді тәсілдері мыналарды қамтиды:

✓ Физикалық қолжетімділік: әртүрлі физикалық қажеттіліктері бар балаларға арналған ғимараттар мен үй-жайлардың физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету.

✓ Бейімделген оқу жоспарлары: Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке қажеттіліктерін ескеретін бейімделген оқу жоспарларын әзірлеу.

✓ Мамандандырылған қолдау: логопедия, физиотерапия және кәсіптік терапия сияқты мамандандырылған қолдауды қажет ететін балаларға ұсыну.

✓ Персоналды оқыту: мектепке дейінгі мекеме қызметкерлерін инклюзивті білім беру принциптері мен тәжірибелеріне оқыту.

✓ Ата-аналармен ынтымақтастық: білім беру мен қолдаудың дәйектілігін қамтамасыз ету үшін ереке білімді қажет ететін балалардың ата-аналарымен тығыз ынтымақтастықта болу өте маңызды.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы инклюзивті білім берудің негізгі проблемалары мен кедергілері мыналарды қамтуы мүмкін:

а) *Тәрбиешілердің білімі мен дағдыларының жеткіліксіздігі:*

тәрбиешілерде ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін жеткілікті білім мен дағдылар болмауы мүмкін. Дайындық пен қолдаудың болмауы инклюзия процесін қиындатуы мүмкін.

b) *Шектеулі ресурстар*: Мектепке дейінгі ұйымдар арнайы жабдықтар, материалдар және қосымша көмек құралдары сияқты ресурстар тапшы.

c) *Қоғамдық қолдаудың болмауы*: инклюзивті білім беру процессін кейбір ата-аналар мен жалпы қоғамда жағымсыз реакциялар келіспеушіліктерді тудыруы мүмкін. Бұл инклюзивті ортаны ұйымдастыруда қосымша қиындықтар мен кедергілер тудыруы мүмкін. (Бір жағынан ата-аналардың да уайымдайтыны дұрыс, ерекше баланы қадағалап бақылап отырмаған жағдайда, басқа балаларға мысалы қарындаш, қалам немесе басқа да үшкір заттарды байқаусызда тығып алуы мүмкін. Сондықтан тәрбиешілер ерекше балаларды үнемі бақылауында ұстап назардан тыс қадырмауы тиіс.

d) *Оқыту бағдарламасын бейімдеу*: ерекше қажеттіліктері бар балаларға арналған жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру қиын болуы мүмкін. Оқу бағдарламасын бейімдеу және оның ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, әр балаға қосымша қолдау көрсету қажет.

e) *Әлеуметтік бейімделу мәселелері*: ерекше қажеттіліктері бар балалар инклюзивті ортада әлеуметтік бейімделу қиындықтарына тап болуы мүмкін. Оларға басқа балалармен қарым-қатынас жасау және ортақ іс-шараларға қатысу қиынға соғуы мүмкін.

f) *Тәрбиешілердің шаршауы және шамадан тыс жүктелуі*: әр түрлі қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу тәрбиешілерден қосымша күш пен уақытты қажет етеді. Бұл шаршау мен шамадан тыс жүктемеге әкелуі мүмкін, әсіресе топта ерекше қажеттіліктері бар бірнеше бала болса.

g) *Ата-аналармен ынтымақтастықтың болмауы*: ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен ынтымақтастықтың және өзара әрекеттесудің болмауы инклюзия процесін қиындатуы мүмкін. Ата-аналар білім беру процесіне қатыспауы немесе тәрбиешілерден жеткілікті ақпарат пен қолдау алмауы мүмкін.

Мектепке дейінгі инклюзивті білім беру мекемесінің материалдық базасы әртүрлі ерекшеліктері мен қажеттіліктері бар балаларды жайлы және қауіпсіз оқытуды және дамытуды қамтамасыз ету үшін барлық қажетті заттармен қамтамасыз етілуі тиіс.

Материалдық базаға қосылуы керек кейбір негізгі элементтер:

1. *Толық қол жетімді ғимарат*: мектепке дейінгі мекеменің ғимараты ерекше білімді қажет ететін балаларға толық қол жетімділік үшін жобалануы және жабдықталуы керек. Бұған ерекше адамдарға арналған пандустар, арнайы лифттер және кең есіктер кіруі мүмкін.

2. *Арнайы бөлмелер*: мекемеде жеке және топтық сабақтар өткізуге арналған арнайы бөлмелер болуы керек. Мысалы, есту немесе көру қабілеті бұзылған балалармен жұмыс істеуге арналған бөлме, арнайы ойыншықтары мен материалдары бар ойын бөлмелері, логопедпен немесе психологпен

сабақ өткізуге арналған бөлмелер.

3. *Мамандандырылған жабдық*: мектепке дейінгі мекемеде әртүрлі ерекшеліктері бар балалардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін арнайы жабдық болуы керек. Мысалы, бұл бейімделетін орындықтар мен үстелдер, арнайы ойыншықтар мен оқу материалдары, ерекше қажеттіліктері бар балаларға арналған бағдарламалық жасақтамасы бар компьютерлер болуы мүмкін.

4. *Мамандар мен қызметкерлер*: мектепке дейінгі мекемеде логопедтер, психологтар, ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істей алатын білікті арнайы педагог мамандар болуы керек. Сондай-ақ ерекше білімді қажет ететін балаларға көмек көрсете алатын және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін арнайы қызметкерлер қажет.

5. *Даму ортасы*: материалдық база әртүрлі ерекшеліктері бар балалардың дамуына ықпал ететін әртүрлі элементтерді қамтуы керек. Мысалы, бұл арнайы ойын алаңдары, оқу бұрыштары, шығармашылық материалдары бар жұмыс орындары және оқытудың техникалық құралдары болуы мүмкін.

6. *Қауіпсіздік*: мектепке дейінгі мекеме барлық балалардың, соның ішінде ерекше қажеттіліктері барлардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қауіпсіздік жүйесімен жабдықталуы керек. Қауіпті заттардың қолжетімді жерде болмауы, әртүрлі ұсақ-түйек проблемалар ескеріліп толық қауіпсіз орта болуы керек.

Мектепке дейінгі инклюзивті білім беру мекемесінің материалдық базасы әртүрлі ерекшеліктері бар балалардың қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне сәйкес келуі және олардың дамуы мен оқуы үшін тең мүмкіндіктер беруі өте маңызды.[4]

Балабақшаның тәрбие процесі балаларға күтім мен қамқорлық жасауды, сондай-ақ білім беру мен оқыту процестерін, өзіне-өзі қызмет көрсетудің маңызды өмірлік дағдыларын, балалардың жеке қасиеттері мен қабілеттерін дамытуды, олардың жеткіліксіз дамуын түзетуді қамтамасыз етеді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының білім беру процесіне қосу, ең алдымен, ересектердің балаларға деген көзқарасын өзгертеді, яғни «ерекше» ғана емес барлық балаларға теңдей көңіл бөлу. Осы уақытқа дейін біз бұл ерекшеліктерді педагогикалық практикада бейтараптандыруға дағдыланғанбыз, өйткені ұқсас балаларды басқару әр түрлі балаларға қарағанда оңайырақ. «Ерекше» балалардың ерекшеліктерін елемуге болмайды, мұндай балалардың білім беру мәселелерін басқалармен бірге кәсіби түрде шешу үшін педагогикалық тәжірибені өзгерту керек. Бірақ егер біз «ерекше» балалар үшін өзгеше жағдайлар жасай бастасақ, онда біз басқа балалар үшін теңдік принципін бұзамыз.

Баланы дамытудың жеке бағдарламасын жасау кезеңдері:

- тәрбиеленушілерді (білім алушыларды) психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу;

- баланы оқытудың жаңа жағдайларына бейімдеу;
- жеке дамудың артта қалуы мен жағымсыз тенденцияларының алдын алу;

- әлеуметтік бейімделудің, мінез-құлық бұзылыстарының алдын алу және т. б.;

- баланың жеке әлеуетін дамыту үшін оңтайлы жағдай жасау негізінде дамудағы, мінез-құлықтағы, оқудағы ауытқуларды түзету.

Баланы дамытудың жеке бағдарламасын жасау кезінде келесі әдістер мен әдістер қолданылады:

- құжаттарды, жеке істерді зерделеу;
- медициналық тексерумен танысу, баланың дамуындағы қолайсыз кезеңдерді бөліп көрсету;
- қоғамды зерттеу (әлеуметтік - диагностикалық зерттеулер).

Баланы дамытудың жеке бағдарламасын жасау кезеңдері:

- жұмыстың алдын - ала кезеңінің мақсаты-бала туралы ақпарат жинау;
- диагностикалық кезеңнің мақсаты:
- эмоционалды зерттеу - баланың жеке ерекшеліктері, оның мәртебесі, өзекті және жақын даму аймақтары анықталады;
- түзету-дамыту кезеңінің мақсаты: білім алушылардың психикалық жай-күйін жақсарту, эмоционалды-ерікті және танымдық салаларды түзету, сауықтыру іс-шараларын уақтылы ұйымдастыру.

- соңғы кезеңнің мақсаты-баланың бейімделуін психологиялық-педагогикалық қолдаудың, түзету-дамыту жұмыстарының және т. б. нәтижелерін талдау. [5]

Елдегі мектепке дейінгі ұйымда инклюзивті білім беру дамуы үшін келесі қадамдарды орындау қажет:

- Заңнамалық шаралар: мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті білім беруді ынталандыру және қолдау үшін заңдар мен нормативтік актілерді қабылдау. Бұл әр мектепке дейінгі мекемеде инклюзивті топтардың міндетті түрде болуын, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін инфрақұрылымның қолжетімділігіне кепілдік беруді және осындай балалармен жұмыс істейтін мамандар үшін лайықты жалақы мен оқытуды қамтамасыз етуді қамтуы мүмкін.

- Жариялау: инклюзивті білім берудің артықшылықтары және оны мектепке дейінгі ұйымдарда қалай ұйымдастыру керектігі туралы ақпарат тарату. Бұл педагогикалық қызметкерлер мен ата-аналарға арналған семинарлар, тренингтер мен конференциялар ұйымдастыру, сондай-ақ инклюзивті білім беруді ұйымдастыру бойынша нұсқаулықтар мен жадынамалар жасау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

- Кадрларды даярлау және қолдау: ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін педагогтер мен басқа да мамандарды оқыту және олардың біліктілігін арттыру. Бұл арнайы оқыту бағдарламаларын, соның ішінде онлайн оқыту форматында әзірлеуді, педагогтарды қолдау үшін мамандандырылған орталықтар құруды және

оларға сарапшылар тарапынан консультациялық көмек көрсетуді қамтуы мүмкін.

Сонымен әртүрлі қажеттіліктері бар балалардың табысты оқуы мен дамуына ықпал ететін физикалық және психологиялық ортаны құруды қолдау. Бұған қол жетімді бейімделген кеңістіктер, арнайы ойын және Оқу материалдары, сондай-ақ арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау үшін логопедтер, психологтар және басқалар сияқты мамандарды тартты.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Ахметова, Д. З. Инклюзивное образование - путь к инклюзивному обществу // Педагогическое образование и наука. 2014. № 1.
2. Конвенция о правах инвалидов Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13.12.2006.
3. Конькина Е.В., Калабкина О.И., Садова Е.М. Проблема безопасности инклюзивного образовательного пространства // Гуманитарные научные исследования. 2016. № 1 С. 32.
4. Симаева И. Н., Хитрюк В. В. Инклюзивное образовательное пространство // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2014. №5. С. 31.
5. Шипицина Л.М. Интеграция и инклюзия: проблемы и перспективы // Материалы российского форума «Педиатрия Санкт-Петербурга: опыт, инновации, достижения» 21 сентября 2010 г. - СПб, 2018. - С. 200.

ӘОЖ: 376.4

БАЛАЛАРДЫҢ ГИПЕРБЕЛСЕНДІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН КЕШЕНДІ ТҮЗЕТУ

Ғылыми жетекші: Ауренова М.Д., психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастық профессоры,

2 курс магистранты, 7М01901 «Арнайы педагогика»,
Ибадилдақызы Л.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан.

luizaibadildakyzy@gmail.com

Назар тапшылығы синдромы және гиперактивтілік - бұл балалық шақтан басталатын неврологиялық мінез-құлық дамуының бұзылуы. Назар тапшылығы синдромы және гиперактивтілік бар балалардағы негізгі

мәселелер: жеткілікті жоғары интеллектке қарамастан оқудағы қиындықтар; тәртіпсіздік, бағынбау және қыңырлық салдарынан отбасында өзара түсіністіктің болмауы; эмоционалды тұрақсыздық, ашуланшақтық, кейде агрессивтілік [1].

Гипербелсенділік себептері нақтыланған соң және бірлесе жүрген бұзылулардың диагнозы басым болған бұзылушылықты көрсету арқылы анықталады - зейіннің жетіспеушілігі, гипербелсенділік\импульсивтілік немесе бұл бұзылулардың бірігуі. Диагностикалық мәліметтердің негізінде емдеудің және психологиялық-педагогикалық түзетудің индивидуалды кестесі жасалады.

Ересектер көп жағдайда баламен не болып жатқанын түсінбейді, ал баланың мінез-құлқы тітіркендіреді. Гипербелсенділіктің тұқым қуалаушылық табиғатын білмей, олар баласының мінез-құлқын «дұрыс емес» тәрбиемен түсіндіреді және ата-анасы бірін-бірі кінәләйді. Мамандар ата-анаға балаларының мінез-құлқын түсінуге көмектесіп, өздерін баламен қалай ұстау керектігін және мінез-құлқына жағымды әсер етуге балатындығына нақты сенуге болатынын түсіндіреді. Әдістемелердің әртүрін қарастырып, берілген жағдайдағы ең тиімдісін таңдау керек. Педагог психолог ата-анаға баланың жағдайы тек қана таңдалған емге байланысты ғана емес, сонымен бірге оған деген мейірімді, тыныш және бірізді қатынасқа тәуелді екенін түсіндіру қажет.

Мінез-құлқы бұзылыстарында (жоғары қозғалыс белсенділігі, агрессиялар, қозушылық) жиі жағдайларда психостимуляторларды, сирек-антидепрессанттар мен нейролептиктерді тағайындайды.

Бірақ тек қана дәрі-дәрмектерге үміттенуге болмайды, өйткені:

- барлық ауруларда күтілетін тиімділік байқалмайды;
- психостимуляторлар, барлық басқа да дәрі-дәрмектер сияқты қарсы көрсетілімдерге ие;
- бір ғана дәріні қолдану баланың мінез-құлқын жақсартпайды.

Гипербелсенді мінез-құлқы түзетуге арналған психологиялық-педагогикалық әдістердің ішінде мінез-құлқы терапия маңызды орынға ие.

Мінез-құлқы бағдарламалар сабақ барысында баланы алаңдататын мотивацияны қолдау мақсатында ересектерден өз фантазиясы мен балалармен қарым-қатынас жасау тәжірибесін қолдануды талап ететін шеберлікті қажет етеді.

Түзету әдістемелері ата-аналар мен мұғалімдер арасындағы ақпараттарды алмасу ретінде өткізілген семинарлар, тренинг курстары және т.б. құралдар арқылы отбасы мен мектептің тығыз бірлескен іс-әрекеті нәтижесінде ғана мүмкін болады. Емдеудегі табыстылық үйде де және мектепте де балаға деген бірдей қатынас принциптерін ұстанғанда жүзеге асады: «мадақтау» жүйесі, ересектердің көмегі мен қолдауы, бірлескен іс-әрекетке араласу. Мектеп пен үйдегі емдеу терапиясының үздіксіздігі – табыстың басты кепілі.

Түзету бағдарламасын ұйымдастыруда ата-ана мен мұғалімдерден басқа дәрігерлер, психологтар, әлеуметтік педагогтар, яғни мұндай балалармен индивидуалды жұмыс жасауда кәсіби көмек көрсете алатындардың барлығы қатысуы керек.

Түзету бағдарламалары 5-8 жас аралығындағы балаларға бағдарлануы керек, өйткені бұл жаста мидың компенсаторлық мүмкіндіктері өте жоғары және патологиялық стереотиптер әлі қалыптасып үлгерген жоқ [2].

Мұндай балаларға негативті тәрбие әдістері тиімді емес екендігін естен шығармаған абзал. Олардың жүйке жүйесінің ерекшеліктері бойынша теріс стимулдарға деген сезімталдылық табалдырығы өте төмен, сондықтан жазалау мен ескертулерді қабылдамайды, бірақ аздаған мақтауға жеңіл жауап қайтарады. Баланың мадақтау және мақтау тәсілдерін жиі өзгертіп отыру қажет.

Баламен әңгімелесуде және оған қандай да бір тапсырма беруде директивті бұйрық беруден аулақ болып, керісінше, ол өзінің отбасы үшін пайдалы іс жасап отырғанын, оған тұтастай сенім артылғанын, оған барлығының үміт артатынын сезінетіндей етіп, жағдайды аударған дұрыс. Баламен әңгімелесу барысында «тыныш отыр», «сенімен сөйлесіп отырғанда, сөзді бөлме» және тағы басқа типтегі оған жағымсыз болатын тартпа сөздерден аулақ болу керек.

Мақтау мен мадақтаудың бірнеше мысалдары: балаға күнделікті қалыптасқан уақыттан жарты сағат артық теледидар көруге рұқсат ету, арнайы десерт беру, ересектермен бірге ойын ойнауға (лото, шахмат) мүмкіндік беру, көптен армандап жүрген затты сатып алып беру.

Егер бала апта бойы өзін жақсы ұстаса, онда аптаның аяғында қосымша сыйлық алуы керек. Бұл ата-анасымен бірге қала сыртына шығу, зоопаркке экскурсияға, театрға бару және т.б. Мінез-құлықтық тренингтің бұл түрі мұратты болып табылады және оны күнделікті жүзеге асыру мүмкіндігі бола бермейді. Бірақ ата-ана және мұғалімдер бұл бағдарламаның жекелеген элементтерін негізгі идея ретінде алып, қолдана алады: баланы қойылған мақсатқа жете алумен мадақтау. Бұл қандай түрде болатыны маңызды емес: материалды мадақтау немесе жай ғана қолдаушы жымию, мейірімді сөз, балаға деген жоғары көңіл аудару, физикалық байланыс (сыйпау). Қанағаттанарлықсыз мінез-құлықта жеңіл жазалаулар қолдану ұсынылады, олар жуық арада және міндетті түрде болуы керек. Бұл сөздік түрдегі қолдамаушылық, уақытша басқалардан бөлектеу. Ата-аналарға баланың мінез-құлқынан не күтетінінің тізімін жазу ұсынылады. Бұл тізім балаға түсінікті болатындай етіп жеткізіледі. Осыдан кейін жазылғандардың барлығы орындалады және бала табыстылығы үшін мадақталады. Физикалық жазалауды қолданбау керек [3].

Гипербелсенді баланы, оның қабілеттеріне сай ерекше жағдайларда оқыту көмектеседі. Берілген патологиялық жағдайдағы үлгермеушіліктің негізгі себептері- зейін қоймаушылық, қажетті мотивацияның және мақсатқа

бағыттылықтың болмауы, кейде мектеп дағдыларының дамуындағы парциалды бөгеліспен бірігуі.

Әдеттегі «психикалық даму бөгелісінен» айырмашылығы, олар уақытша болады және қарқынды оқыту барысында табысты түрде жойылуы мүмкін. Парциалды бөгелістің болуында түзету сыныптарына бару, ал интеллектің қалыпты жағдайында- қуып жету сыныптарына бару ұсынылады [4].

Гипербелсенді балаларды түзету сыныптарында оқытудың міндетті шарты дамудың жағымды жағдайларын туғызу болып табылады: сыныптағы балалар саны 10-нан аспауы керек, арнайы бағдарламалар бойынша оқыту, сәйкес оқулықтардың және дамыту материалдардың болуы, психологпен, логопедпен және басқа да мамандармен индивидуалды сабақтар. Сыныпты сыртқы тітіркендіргіштерден бөлектеу, баланың көңілін аударатын және итермелейтін заттарды шектеу (суреттер, айналар және т.б.); оқушылар бір-бірінен бөлек отыруы керек, қозғалыс белсенділігі жоғары оқушыларды басқа оқушыларға әсер етпеуі үшін мұғалімге жақын столдарға отырғызу керек. Сабақтың ұзақтығы 30-35 минут. Күн барысында міндетті түрде аутогенді жаттығулар жасалады.

Бірақ, сыныпты тек гипербелсенді балалар үшін ұйымдастыру мақсатқа бағытты емес, өйткені олар өз дамуларында табысты оқушыларға сүйенуі керек. Әсіресе бұл еліктеу және беделділерге ілесу арқылы дамитын бірінші сыныптарға қатысты.

Қозғалыс белсенділігі. Гипербелсенді балаларды түзету жүйесіне физикалық реабилитация міндетті түрде енгізілуі керек. Бұл мінез-құлық реакцияларын қалпына келтіруге, қаңқа сүйегі және дем алу мускуласын ырықты босаңсытумен байланысты қозғалыс координацияларын өңдеуге бағытталған арнайы жаттығулар.

Физикалық жаттығулардың, әсіресе, жүрек-тамыр және дем алу жүйелеріне тиімділігі барлық дәрігерлерге айқын.

Жүргізілген көптеген эксперименттердің нәтижесі, өзін-өзі жақсы сезіну механизмі бұлшық еттің ұзақ уақыттық белсендігінде адамның психикалық жағдайына жағымды әсер ететін ерекше зат-эндофин өнімінің жоғары деңгейде бөлінуімен байланысты екендігін көрсетеді. Бірақ, барлық физикалық белсенділік түрлері гипербелсенді балалар үшін пайдалы емес. Олар үшін эмоционалды құрылым күшті көрінетін ойындар (жарыстар, көрсетілімдік қойылымдар) тиімділік көрсетпейді. Аэробты сипатқа ие, ұзақ, бірқалыпты жеңіл және орта қарқындылықтағы: ұзақ уақыттық серуен, жүзу, велосипед, шаңғы тебу және т.б. физикалық жаттығулар ұсынылады.

Әсіресе, баланың психикалық жағдайына жағымды әсер ететін, қысымды төмендететін, көңіл-күйін жоғарылататын бірқалыпты, ұзақ уақыттық жүгірулер өте тиімді. Бала физикалық жаттығулармен айналыспас бұрын медициналық тексерілуден өтіп, жүрек-тамыр және т.б. аурулардың жоқ екендігіне көз жеткізу қажет. Гипербелсенді балаларға рационалды қозғалыс тәртібі бойынша нұсқау бере отырып, дәрігер берілген аурудың ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге бала ағзасының бой-салмақ

ерекшеліктерін, гиподинамияның болуын ескеруі қажет. Балалық кезде ағзаның қалыпты дамуы үшін бұлшық ет белсенділігі алғышарт болып табылады, ал синдромы бар балалар жалпы дамудағы бөгеліске байланысты өзінің дені сау құрбыларынан бойы мен салмағы жағынан артта қалады.

Гипербелсенділік – бұл тек баланың ғана емес, сонымен бірге ересектердің де, ең алдымен баламен жиі байланыс жасайтын анасының ауруы. Анаға да, балаға да пайда әкелетін көптеген психотерапиялық әдістемелер бар. Олардың біршенеуін қарастырайық.

Визуализация – ақыл-ой және физикалық тепе-теңдікті қалыптастыру жағдайын туғызады.

Медитация – симпатикалық жүйенің белсенділігін төмендетеді, мазасыздықты бәсеңдетіп, босаңсуға мүмкіндік жасайды. Жүрек қағысы және дем алу сирейді, оттегіге деген қажеттілік төмендейді, ми қысымының сипаты өзгереді, стрестік жағдайға деген реакция салмақтанады.

Аутогенді жаттығулар – қозғалыс тежелуінің, эмоционалды қозушылықтың төмендеуіне, кеңістікте бағдарлануды, қозғалысты бақылауды жақсартады, зейіннің жоғарылауын күшейтеді.

Отбасылық психотерапия – «нашар» тәрбие үшін өзін кінәләйтін ата-анаға, баланың өзіне де өте қажет. Саналық және бейсаналық транс деривациялық ізденіске бастамашылық жасау арқылы адамның тұлғалық ішкі ресурстарын ішкі әлемін байытуға жұмсап, мәселені шеше алуға көмектесу метафора әдісінің мақсаты болып табылады. Кейде адамдар өз ішкі ресурстарын қолдануы үшін тұманды метафоралар қолданылады. Сонымен бірге метафоралар ретінде басқа отбасы тарихтары да қолданылады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Пилина Г. С., Шнайдер Н. А. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью. Сибирское медицинское обозрение, 2017, №1 – С. 107-114.
2. Заваденко Н. Н. Факторы риска для формирования дефицита внимания и гиперактивности у детей. Мир психологии. 2003; №1. – С. 121-135.
3. Альтхерр П. Гиперактивные дети. Коррекция психомоторного развития. М.:«Академия», 2009. - 160 с.
4. Ясюкова Л.А. Как помочь гиперактивному ребенку? «Вестник практической психологии образования», 2012, №2, стр.64-67

ӘОЖ: 376

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ НАЗАР ТАПШЫЛЫҒЫ СИНДРОМЫ МЕН ГИПЕРБЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ СИПАТЫ

Ғылыми жетекші: Ауренова М.Д., психология ғылымдарының
кандидаты, қауымдастық профессоры,
2 курс магистранты, 7М01901 «Арнайы педагогика»,
Ибадилдақызы Л.
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан.
luizaibadildakzy@gmail.com

Мектепке дейінгі жас баланың денсаулығын қалыптастыру процесінің маңызды кезеңі болып саналады. Осы кезеңде баланың моториканың әр түрлі түрлеріне тиімді қатысуы үшін қажетті ақыл-ой және физикалық қасиеттер дамиды, бұл өз кезегінде мектеп жасына дейінгі баланың зияткерлік қабілеттерін мақсатты түрде қалыптастыруға жағдай жасайды, оның мектепте оқуға дайындық кезеңінде ерекше мәнге ие болады.

Қазіргі уақытта балалық шақтағы нейропсихиатриялық бұзылыстың ең көп тараған түрі-мидың минималды дисфункциясы (ММД) [1, б. 24; 2, б. 29]. Бұл диагноз мидың жеңіл органикалық зақымдануының болуын, оның жоғары психикалық функцияларының жетілуінің кешігуін, неврозға ұқсас жағдайлардың дамуын көрсетеді [3, б. 39]. Авторлар метаболикалық метаболизмнің өзгеруін атап өтеді, бұл катехоламиндік катаболизмнің бұзылуымен көрінеді, бұл өз кезегінде гиперактивтілікке әкеледі. Назар тапшылығы және гиперактивтілік 46% жағдайда мидың минималды дисфункциясы бар балаларда байқалады және қалыпты жас көрсеткіштеріне тән емес шамадан тыс қозғалыс белсенділігімен, зейіннің бұзылуымен, мазасыздықтың жоғарылауымен және мінез-құлық импульсивтілігімен көрінеді [4, б.12; 5, б. 21].

Соңғы жылдардағы зерттеулердің нәтижелері баланың дамуындағы дене тәрбиесін түзету мен дамыту мүмкіндіктерін жаңа тәсілдермен бағалауға мүмкіндік берді (Н.П. Вейзман, А. А. Дмитриев, В. М. Мозговой және т. б.). Негізгі маңыздылығына, әмбебаптығына, табиғилығына және балаларға қолжетімділігіне байланысты білім берудің бұл түрі медициналық, психологиялық және педагогикалық әсерлердің жалпы кешенінде жетекші орын алуы керек. Мұның бәрі мектепке дейінгі білім беру саласында жұмыс істейтін, оңтайлы физикалық және психикалық дамуы бар дені сау баланы тәрбиелеуге арналған әр түрлі мамандардың күш-жігерін біріктіретін заманауи түзету-педагогикалық технологияның жүйелі-интеграцияланған тәсілі негізінде құру қажеттілігін анықтайды.

Соңғы онжылдықтардағы назар тапшылығы және гиперактивтілік мәселесін зерттеуге шетелдерде ерекше мән берілді [6, 7]. Ресейде назар

тапшылығы және гиперактивтілікті мақсатты зерттеу салыстырмалы түрде жақында басталды [8, 9, 10].

Гиперактивтіліктің белгілерін алғаш рет ауру ретінде 1902 жылы ағылшын дәрігері Георг Фредерик Стилл сипаттаған, ол симптомдардың пайда болуы әлсіз «тежелген ерік» пен «моральдық бақылаудың жеткіліксіздігінен» туындаған деп есептеген. Ол бұл екі механизм бір-бірімен байланысты ғана емес, сонымен қатар мидың жұмысындағы бірдей бұзылулармен де байланысты екенін айтты [11].

Г.Ф. Стиллдің бақылаулары әлі де өте нақты болды. Ол атап өткен назар тапшылығы және гиперактивтілік белгілері ондаған жылдар өткен соң арнайы жүргізілген зерттеулерде расталды. Осы ерекшеліктерді бөліп көрсетейік:

- назар тапшылығы және гиперактивтілік ер балаларда жиі кездеседі;
- ең көп бұзушылықтар мектептегі білім берудің алғашқы жылдарында байқалады;
- отбасының бұл бұзылысқа бейімділігі оның дамуындағы тұқым қуалаушылықтың рөлін көрсетеді;
- назар тапшылығы және гиперактивтілік орталық жүйке жүйесі зақымдануы нәтижесінде пайда болуы мүмкін;
- гиперактивті балалардың туыстарының арасында құқық бұзушылық, алкоголизм және депрессия жағдайлары жиі кездеседі.

Жақында жүргізілген зерттеулер назар тапшылығы және гиперактивтілікті мидың өткізгіштігі саласындағы нейрохимиялық бұзылыстың мүмкіндігімен түсіндіреді. Допамин, серотонин, норадреналин медиаторлары - мидағы жүйке импульстарының берілуіне жауап беретін химиялық заттар. Осыған байланысты А.Ж. Заметкиннің бірлескен авторлармен жүргізген зерттеулеріне ерекше назар аудару маңызды [12], онда ми биохимиясы мен мінез-құлық арасындағы байланыс орнатылғаны туралы айтылады. Ғалым қарапайым және гиперактивті балалар арасындағы нейробиологиялық айырмашылықтарды анықтай алды.

Назар тапшылығы және гиперактивтілігі бар балалардың көпшілігінде жүйке-бұлшықет рефлексінің қозғыштығы (немесе гиперқозғыштық) синдромы бар. Гиперқозғыштықтың көріністері өмірдің алғашқы айларында жиі кездеседі, 20% жағдайда - олар кейінге қалдырылады (6-8 айдан жоғары) [13]. Шамадан тыс қозғалыс белсенділігімен, терінің қызаруы немесе мрамор түріндегі вегетативті реакциялармен, терлеудің жоғарылауымен, тахикардиямен, тыныс алудың жоғарылауымен түсініксіз жылау пайда болады. Айқайлаған кезде бұлшықет тонусының жоғарылауын, иектің, қолдың дірілдеуін, аяқтар мен аяқтардың басының клonusын, аяқастылық Моро рефлексін байқауға болады (жаңа туған нәресте қолдарын екі жаққа жіберіп, жұдырықтарын ашады, бірнеше секундтан кейін қолдар бастапқы қалпына келеді).

Назар тапшылығы және гиперактивтілігі бар балалар жоғары қозғыштығымен, қозғалыс мазасыздығымен, қозғалыс ыңғайсыздығымен

және ұйқының бұзылуымен сипатталады [14]. Сөйлеудің дамуындағы бұзылулар жиі кездеседі. Үш жасқа қарай мотор белсенділігінің жоғарылауы және мінез-құлық қиындықтары сияқты ерекшеліктер назар аударар бастайды.

Мектепке дейінгі жаста назар тапшылығы және гиперактивтіліктің негізгі белгілері әдетте үш жастан жеті жасқа дейін пайда болады. Ең алдымен, бұл гиперактивтілік пен импульсивтілікке қатысты. Гиперактивтілік баланың үнемі қозғалыста болатындығында, жүгіретіндігінде, жас нормаларына сәйкес келетін уақыт аралығында сабақ кезінде бір орында отыра алмайтындығында, тым көп сөйлейтіндігінде және шексіз сұрақтар қоятындығында көрінеді. Импульсивтілік оның ойланбай әрекет етуінен, өз кезегін күте алмауынан, тұлғааралық қарым-қатынаста шектеулерді сезінбеуінен, әңгімеге араласуынан және басқалардың сөзін жиі бөлуінен көрінеді [15]. Гиперактивті балалар сөйлеу қабілеті мен қозғалысын дамытуда құрдастарынан артта қалады [16]. Қозғалыстың ыңғайсыздығы айқын болып қалады және сурет салуды меңгерудегі қиындықтармен көрінеді.

Назар тапшылығы және гиперактивтілігі бар балаларға түзету-дамытушылық көмекті ұйымдастыру мәселелері онтогенездің осы кезеңіндегі баланың миының жоғары компенсаторлық мүмкіндіктеріне негізделген. Уақытылы түзету-педагогикалық көмек балалардың осы санатындағы тұрақты патологиялық стереотиптің және қайталама бұзылулардың қалыптасуын тежеуге мүмкіндік береді.

Жалпы және арнайы әдебиеттерді зерттей келе, назар тапшылығы және гиперактивтілігі бар балаларда қозғалыс бұзылыстарының болуын атап өтуге болады, олардың негізгі себептері:

- физикалық және нейропсихикалық дамудың артта қалуы;
- ағзаның негізгі жүйелерінің (ОЖЖ, ЖТЖ және т.б.) функционалдық жағдайының жеткіліксіздігі;
- үйлестіру қабілетінің төмен деңгейі.

Қазіргі уақытта назар тапшылығы және гиперактивтілігі бар мектеп жасына дейінгі балалардың дамуындағы кемшіліктерді түзетуге бағытталған көмекті ұйымдастырудың әртүрлі тәсілдері бар.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Горшенева С. В. Нейропсихологический анализ синдромов минимальных мозговых дисфункций [Текст] /СВ. Горшенева // Коррекционная педагогика.—2007. №1(19).-С. 24-27.
2. Пальчик А. Б. Пограничные состояния нервной системы у новорожденных [Текст] / А. Б. Пальчик. // Педиатрия, 1998 г. - № 5. - С. 29-34.
3. Ковтун О. П. Принципы диагностики и лечения перинатальных повреждений нервной системы у детей [Текст] : методические рекомендации для студ. и врачей постдипломной подготовки / О. П. Ковтун, Н. Е. Громада,

О. А. Львова. - Екатеринбург, 2001. - 42 с.

4. Ковтун О. П. Минимальная мозговая дисфункция у детей (критерии диагностики и подходы к лечению) [Текст] : методические рекомендации / О. П. Ковтун, О. А. Львова, А. В. Сулимов. — Екатеринбург, 2003. - 33 с.

5. Ясюкова Л. А. Оптимизация обучения и развития детей с минимальными мозговыми дисфункциями [Текст] / Л. А. Ясюкова. - СПб., 1997. - 78 с.

6. Barkley R A. A critique of current diagnostic criteria for attention deficit hyperactivity disorder: clinical and research implications // J: Dev. Behave. Pediatr. 1990/ Vol. 11(6)-P. 343-352.

7. Брызгунов И. П. Современные представления о «легкой дисфункции мозга» у детей (вопросы клиники, этиологии, патогенеза и лечения) [Текст] / И. П. Брызгунов, Е. И. Знаменская // Медицинский реферативный журнал. 1980.-№4.-С. 43-50.

8. Брызгунов И. П. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью у детей (вопросы эпидемиологии, этиологии, диагностики, лечения, профилактики и прогноза) [Текст] / И. П. Брызгунов, В. Р. Кучма. - М., 1994. - 43 с.

9. Кучма В. Р. Распространенность, диагностика и лечение синдрома дефицита внимания с гиперактивностью у детей [Текст] / В. Р. Кучма, А. Г. Платонова, Л. В. Баль и др. // Российский вестник перинатологии и педиатрии. - 1996. - №2. - С. 42-46.

10. Лицев А. Э. Роль перинатальной патологии в генезе ММД у детей раннего возраста [Текст] : автореф. дис. ... канд. мед. наук / А. Э. Лицев. М., [б. и.] 1995.-21 с.

11. Заваденко Н. Н. Гиперактивность и дефицит внимания в детском возрасте [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Н. Заваденко. - М. : Издательский центр «Академия», 2005. - 256 с.

12. Zametkin, A. J., Rapoport, J. L. Noradrenergic hypothesis of attention deficit disorder with hyperactivity: A critical review. In H. Y. Meltzer (ed.) Psychopharmacology: The third generation of progress. New York: Raven Press, 1987.-P. 837-842.

13. Журба Л. Т. Ранние неврологические проявления минимальной церебральной дисфункции у детей [Текст] / Л. Т. Журба, Е. М. Мастюкова // Жур. неврол. и псих. им. С. С. Корсакова. - 1978. - № 10. - С. 1451-1454.

14. Журба Л. Т. Минимальная мозговая дисфункция у детей [Текст] / Л. Т. Журба, Е. М. Мастюкова / Научный обзор. М.: ВНИИМИ, 1980. - 50 с.

15. Бадалян, Л. О. Развивающийся мозг [Текст] / Л. О. Бадалян // Обучение и воспитание детей «группы риска». М., 1996. - С. 30-40.

16. Бадалян, Л. О. Синдромы дефицита внимания у детей [Текст] / Л. О. Бадалян, Н. Н. Заваденко, Т. Ю. Успенская // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. - 1993. № 3. - С. 74-90.

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ ДИАГНОСТИКА И МОНИТОРИНГ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ¹

Изакова Айжан Тендиковна,
доктор психологических наук, профессор кафедры педагогики ЕАГИ
Кемайкина Татьяна Нигматовна,
кандидат педагогических наук, декан ЕАГИ
Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова
a_izakova@mail.ru

Образовательная среда и условия обучения в вузе влияют на благополучие и психическое состояние студентов и являются факторами успешного инклюзивного образования в вузе. Основными факторами при рассмотрении взаимосвязи инклюзивного образования и психического здоровья студентов являются следующие:

1. Социальная включенность: Инклюзивное образование ставит перед собой цель обеспечить равные возможности и доступ к образованию для всех студентов, включая тех, у кого есть психические особенности или затруднения. Создание поддерживающей и доброжелательной образовательной среды может способствовать социальной интеграции студентов и их психическому благополучию.

2. Поддержка и адаптация: Инклюзивное образование предусматривает индивидуальную поддержку и адаптацию для студентов с психическими особенностями. Наличие дополнительных ресурсов, специальных программ и услуг может помочь студентам эффективнее справляться с учебными задачами и улучшать их психическое состояние.

3. Повышение самооценки и самоэффективности: Инклюзивное образование, основанное на принципах справедливости и уважения к разнообразию, может способствовать повышению самооценки и самоэффективности студентов. Это, в свою очередь, может положительно сказываться на их психическом здоровье и общем благополучии.

4. Снижение стигмы и предубеждений: Инклюзивное образование может способствовать изменению отношения к психическому здоровью и снижению стигмы и предубеждений в обществе. Создание вузовской среды, где психическое здоровье рассматривается без предубеждений и с поддержкой, может помочь студентам открыто обсуждать свои проблемы и обратиться за необходимой помощью.

---

¹ Тема инициативного проекта ЕАГИ – 0123РКИ0405 «Разработка автоматизированной диагностики и мониторинг психического здоровья студентов в контексте инклюзивного образования»

Психологическое здоровье, по определению Всемирной организации здравоохранения, – это состояние психического благополучия, которое позволяет людям справляться со стрессовыми ситуациями в жизни, реализовывать свой потенциал, успешно учиться и работать, а также вносить вклад в жизнь общества [1].

В.А. Ананьев в своих исследованиях акцентировал следующие черты психологически здоровой личности: соматическое здоровье; развитие самоконтроля и усвоение реакций, адекватных различным ситуациям в жизни человека; умение разводить реальные и идеальные цели, границы между разными подструктурами; умение регулировать свои поступки и поведение в границах социальных норм [2].

Существует известные и популярные исследования, направленных на изучение психического здоровья студентов. Некоторые из них включают:

1. Исследование Национального института психического здоровья США (National Institute of Mental Health, NIMH): NIMH проводит множество исследований, включая исследования психического здоровья студентов. Например, исследование "Monitoring the Future" изучает психическое здоровье и потребление наркотиков среди студентов старших классов школы и студентов вузов.

2. Исследование "Healthy Minds Study": Это масштабное исследование, проводимое в США, направленное на изучение психического здоровья, благополучия и использования услуг психического здоровья среди студентов вузов.

3. Исследование "The American College Health Association National College Health Assessment (ACHA-NCHA)": Это исследование проводится в США и представляет собой опрос студентов вузов по различным аспектам их здоровья, включая психическое здоровье, стресс, депрессию и тревожность.

4. Исследование "The Australian National University Mental Health and Wellbeing Study": Это исследование проводится в Австралии и изучает психическое здоровье и благополучие студентов вузов, включая факторы риска и защитные факторы.

5. Исследование "The National Epidemiological Study of Alcohol Use and Related Disorders (NESARC)": Это крупномасштабное исследование, проведенное в США, изучает широкий спектр психических расстройств, включая расстройства связанные с употреблением алкоголя, среди различных групп, включая студентов.

В журналах, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК опубликованы результаты исследований [3-5], которые демонстрируют важность и актуальность проблемы и темы исследования диагностики и мониторинга психического здоровья студентов в контексте инклюзивного образования. Но, в тоже время нет исследований, в которых применяется инструмент измерения, для оценки психического здоровья студентов в контексте инклюзивного образования.

Для исследования психического здоровья студентов в инклюзивном образовании могут применяться следующие методы и подходы:

Опросники и анкеты: Использование стандартизированных опросников и анкет позволяет собрать информацию о различных аспектах психического здоровья студентов;

Клинические интервью: Клинические интервью проводятся специалистами, чтобы получить более глубокое понимание психического состояния студентов. Это может включать структурированные интервью, направленные на определение симптомов и диагностику психических расстройств;

Наблюдение: Наблюдение за поведением и реакциями студентов может дать информацию о их психическом состоянии. Наблюдение может осуществляться в различных ситуациях, включая учебную среду, социальные взаимодействия или при выполнении задач;

Биологические маркеры: Некоторые исследования могут использовать биологические маркеры, такие как анализы крови или нейрофизиологические методы (например, электроэнцефалография - ЭЭГ), чтобы изучать физиологические показатели, связанные с психическим здоровьем студентов;

Качественные исследования: Качественные исследования проводятся для получения глубокого понимания опыта и взглядов студентов на свое психическое здоровье. Это может включать групповые интервью, фокус-группы или анализ личных повествований;

Данные самоотчетов: Студенты могут предоставлять данные о своем психическом здоровье через дневники, журналы или приложения для мониторинга состояния. Эти данные могут помочь в изучении изменений состояния и факторов, влияющих на психическое здоровье.

Анализ методов показал, что наиболее эффективным экспериментальным подходом будет тот, в котором синтезированы методы опроса, интервью, самоотчета, то есть психолого-педагогическая оценка общего состояния студента, его ощущений, внимания, понимания, общения, памяти, воображения, воли, осознанного поведения, эмоционального настроения, на основе самооценки студента.

Цель инициативного исследования: разработать инструмент измерения для оценки психического здоровья студентов на основе их самооценки, в контексте инклюзивного образования

Задачи:

1. Сконструировать инструмент измерения;
2. Составить алгоритм процедуры проведения диагностического опросника.

Выборку исследования представляют студенты вуза ЕАГИ всех курсов.

Этапы исследования.

Этап 1. Разработка опросника для оценки психического здоровья;

Этап 2. Апробация опросника;

Этап 3. Составление алгоритма процедуры опроса;

Этап 4. Проведение опросника студентам;

Этап 5. Составление программы работы со студентами в рамках психологического здоровья студентов в инклюзивном образовании;

Этап 6. Отчет.

Описание опросников.

Общее состояние: оценка общего состояния дает информацию о том, как чувствует себя человек на данный момент. Данная картина показывает то, насколько человек готов к развитию, обучению, социализации, самореализации, самоактуализации, чувствует ли человек себя здоровым. При точечном анализе, можно определить то, что конкретно является для человека препятствием для наиболее эффективной деятельности.

Оценка ощущений дает информацию о том, как человек воспринимает информацию, какие анализаторы наиболее актуальные в его деятельности, ощущает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка внимания дает информацию о том, как человек воспринимает информацию, владеет ли человек свойствами внимания, может ли человек управлять вниманием, переживает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности

Оценка понимания других и себя дает информацию о том, как человек мыслит, как человек сотрудничает, может ли он управлять собой в процессе взаимодействия, переживает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка коммуникативности дает информацию о том, как человек использует свою возможность говорить, общаться, взаимодействовать, может ли он управлять собой в общении, переживает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка процесса запоминания и воспроизведения дает информацию о том, насколько человек может быть конкурентоспособным, может ли он управлять процессами запоминания, сохранения информации и ее воспроизведения, как эффективно он использует свои возможности, и ощущает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка воображения дает информацию том, какой у человека творческий потенциал, использует ли он свой потенциал в практической деятельности, и ощущает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка волевого поведения дает информацию о том, есть ли тенденции к педагогической запущенности или нет, легко ли человеку соответствовать нормам жизни в обществе, может ли он самостоятельно поставить и достичь собственной цели и поручения, и ощущает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка осознанного поведения дает информацию о том, как человек себя ведет, есть ли в человеке стержень этичности, ответственности, и

ощущает ли человек дискомфорт, и что мешает ему для наиболее эффективной деятельности.

Оценка настроения дает информацию о векторе поведения и жизни человека, направлен ли он на саморазрушение и самосозидание, саморазвитие.

Таким образом, в исследовании «Разработка автоматизированной диагностика и мониторинг психического здоровья студентов в контексте инклюзивного образования», на основании анализа исследований посвященных данной теме, обнаружилось недостатки в ее разработанности. В данном исследовании предлагается автоматизированная диагностика на основе самооценки студентов собственного общего состояния психологического здоровья, ощущений, внимания, понимания других и себя, коммуникативности, запоминания и воспроизведения, воображения, волевого поведения, осознанного поведения и настроения. Данные, позволят провести детальный мониторинг психического здоровья студентов в контексте инклюзивного образования, и составить программы профилактики, развития, формирования здорового поведения, а также рекомендации о психическом здоровье в студенческой среде.

Список использованных источников:

1. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
2. Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья. Санкт-Петербург: БПА, 1998г.
3. Дыхно Ю.А., Буркова Е.А., Климова И.В. Исследование особенностей психического здоровья у студентов // ISSN 1991-5497. МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ. № 6 (73) 2018 г..
4. Родин Ю.И., Метелкина Д.С., Мишина А.В. Психологическое здоровье студентов младших курсов педагогического вуза // Psychology. Historical-critical Reviews and Current Researches. 2018, Vol. 7, Is. 2A
5. Воробьева М.А. Психическое здоровье студентов // Психология профессионально-образовательного пространства человека : сборник научных статей 7-й Всероссийской научно-практической конференции. - Екатеринбург, 2008 г.

ӘӨЖ:373.25(574)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Ғылыми жетекші: Турарова Г.У., аға оқытушы
2 курс студенті, 6В01201 – мектепке дейінгі тәрбие және оқыту,

Құрбанәлі Мерейлім Әлжанқызы,
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан
kmereylim@bk.ru

XXI ғасыр білім беру саласы мен цифрлық технологиялардың бір орнында тұрмай қарыштап дамып жатқан уақыты. Цифрлық технологияларды білім беру саласында қолдану жиырмасыншы ғасырдың ортасында басталып кеткен. Цифрлық технологияның дамуы негізінен физика саласының дамуымен өте тығыз байланысты. Физика, математика, информатика салаларының өзара байланысы арқасында қазіргі уақыттағы ғалымдардың еңбектерінің жемісін көріп отырмыз. Бір ғана мысал, айнаымалы электр тоғы пайда болған уақыттардан бастап әлемде технологиялық төңкеріс болды. Күнделікті өмірде көріп жүрген теледидар, тоназтқыш, компьютер т.б. үй жабдықтары осы айнаымалы тоқтың пайда болуы арқасында қазіргі уақытта бізге қол жетімді болып отыр.

Білім беру саласында ақпараттық коммуникациялық құралдарды қолдану заман талабы. Қазақстан Республикасының экс-оқу-ағарту министрі Асхат Қанатұлы Аймағамбетов: «Қазіргі уақытта балаларды бұрынғыдай дәстүрлі оқыту арқылы қызықтыра алмайыз, қазіргі балаларға заман талабына сай ақпаратты жинақы әрі қызықты, креативті жеткізу керекпіз», - деп айтқан болатын. Ақпаратты жеткізудің ыңғайлы әрі тиімді жолының бірі, сабақтарда АКТ қолдану. АКТ білім беру саласында қазіргі уақытта ойып тұрып өз орнын алған десек артық айтқанымыз емес.

Қазіргі уақытта біздің елімізде азаматтардың барлық санаттары үшін ақпараттың қолжетімділігімен және осы ақпаратқа қол жеткізуді ұйымдастырумен байланысты ақпараттық қоғамды дамыту стратегиясы белсенді іске асырылуда.

Әлемдегі тәжірибеге сүйенсек цифрлық технологияның ерекше білімді қажет ететін балаларды дамыту үшін таптырмас көмекші құрал болып табылатынын байқаймыз. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту тартымды және қызықты болуы тиіс. Цифрлық технологияларды қолдану арқылы балалар жаңа білімді игеруге шабыттанады, ақпаратты ұсыну мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, ерекше білімді қажет ететін баланың мотивациясын күшейтуге мүмкіндік береді. Мультимедиялық технологияларды (түстер, графика, дыбыс, заманауи бейне жабдықтары) қолдану әртүрлі жағдайлар мен орталарды модельдеуге мүмкіндік береді. Мультимедиялық бағдарламаларға енгізілген ойын компоненттері балалардың танымдық белсенділігін арттырады және материалды игеруді күшейтеді.

Бірлескен және жеке жұмыстардың әртүрлі түрлерінде цифрлық технологияларды қолдану оқытудың мотивациясы мен даралануын арттырудың, шығармашылық қабілеттерін дамытудың және ерекше білімді қажет ететін балада қолайлы эмоционалды фон құрудың тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Интерактивті кешендерді қолдана отырып оқыту

сапалы, қызықты және нәтижелі болады. Бұл ретте бірнеше технологиялардың бір мезгілде әсер етуіне байланысты білім беру нәтижесінің сапалы күшеюі байқалады. Электрондық оқытуда медианы қолдану балаларға ақпарат беру жылдамдығын арттырады және оны түсіну деңгейін арттырады. Бала көзбен көру арқылы ақпаратты тез қабылдау мүмкіндігі жоғары болады. Елімізде қазіргі уақытта кейбір мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде ерекше білім беруді қажет ететін мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктері мен жеке ерекшеліктерін ескере отырып құрылған мультимедиялық презентациялар қолданылып келеді, оларға ойын-сауық сұрақтары, ойындар, түрлі-түсті анимациялық слайдтар кіреді, бұл құралдар тәрбиешілер мен мамандарға білім беру процессін жүргізу кезінде керемет көмекші құралдар болып табылады. Жаңа материалды түсіндірген кезде сурет экранға шығарылады. Қоршаған ортада бұрын айтылған және экранда көрген затты кездестіре отырып, балалар логикалық тізбек құрып, ассоциативті жады дамиды. Цифрлық құралдармен жұмыс жасау барысында мамандар кейде ерекше білімді қажет ететін мектеп жасына дейінгі балаларды тартады, олардың өнімді қызметінің фотосуреттерін қолдану арқылы баланы жетістікке жетелеу қолға алынған. Осылайша балаларды білім беру іс-әрекетінің тақырыбына айналдыру арқылы бала өзінің еңбегін немесе өз суреттері экраннан көру арқылы оқуға қызуғушылығы артады. Мұндай цифрлық өнім динамиканы, дыбысты, түрлі-түсті кескінді біріктіреді, бұл балаларға қиын ақпаратты қабылдауды айтарлықтай жақсартады. Презентацияны қарап отырып, арнайы білімді қажет ететін мектепке дейінгі балалар ақпаратты тезірек және жақсы есте сақтайды, сурет пен дыбысты біртұтас етіп біріктіруді үйренеді [1].

Ақпаратты өңдеудің ең заманауи құралы ол - компьютер оқытудың қуатты техникалық құралы ретінде қызмет етеді және мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбиесі мен жалпы психикалық дамуында таптырмас көмекші құрал рөлін атқарады. Компьютердегі ойында бала өзінің білімімен, тәжірибесімен, әсерімен жұмыс жасайды. Мұндай іс-әрекет барысында мектеп жасына дейінгі баланың теориялық ойлауы, қиялы, іс-әрекеттің нәтижесін болжау қабілеті, шығармашылық қабілеті, яғни мектепке дейінгі білім берудің мемлекеттік білім беру стандартында жазылған процестер мен дағдылар дамиды. Цифрлық технологияның тағы бір қуатты тұсы – ерекше балалардың есте сақтау қабілетін, қиялын, ойлауын және басқа психикалық процестерін дамыту үшін арнайы мамандар жасаған интерактивті тақта және интерактивті ойындарды жасауды қолға алған. Арнайы мамандардың балалармен жұмыс жасау барысында интерактивті тақтаның мүмкіндіктерін пайдалану кең етек алған: өнер студиялары, сурет кітапханалары бар қарапайым графикалық редакторлар; саяхат ойындары және басқа да бағдарламалар тәрбиешілерің көмек құралына айналған.

Цифрлық технологияның тағы бір тиімді құралы - интерактивті тақталар және экрандар. Олар әр түрлі қажеттіліктері бар балаларға оңай сіңетін қызықты және көрнекі сабақтар жасауға мүмкіндік береді. Интерактивті

тақталар оқытудың әртүрлі әдістерін қолдануға, сондай-ақ мазмұнды әр баланың қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл материалды тиімдірек игеруге және балалардың оқуға деген ынтасын арттыруға ықпал етеді [2].

Инклюзивті білім беруде ең тиімді және кеңінен қолданылатын цифрлық құралдардың бірі-планшеттер мен смартфондарға арналған білім беру қосымшалары. Бұл қосымшаларды әр баланың оқу ерекшеліктеріне бейімдеуге болады, бұл оқу процесін жекелендіреді. Мысалы, көру немесе есту қабілеті нашар балалар үшін олардың ерекшеліктерін ескере отырып, бейімделген мазмұнды қамтамасыз ететін арнайы қосымшалар жасалуы мүмкін. Мұндай қосымшалар арнайы білімді қажет ететін балаларға сапалы білім алуға және құрдастарымен сәтті қарым-қатынас жасауға көмектеседі [3].

Қазіргі әлемде цифрлық технологиялар біздің өміріміздің әртүрлі аспектілерінде, соның ішінде білім беруде маңызды рөл атқарады. Олар оқу сапасын едәуір жақсарта алады және балалардың барлық санаттары, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалар үшін білімге қол жетімділікті қамтамасыз етеді. Білім беруде цифрлық технологияларды қолданудың ең өзекті бағыттарының бірі мектеп жасына дейінгі балаларды инклюзивті оқыту болып табылады.

Инклюзивті білім беру-бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру мекемесінде қалыпты құрдастарымен бірге оқытуды көздейтін тәсіл. Цифрлық технологиялар мұндай балаларға бейімделу процесін айтарлықтай жеңілдетеді және жалпы білім сапасын арттырады. Олар оқуды жекелендіруге, балалардың әртүрлі санаттары үшін бағдарламалар мен әдістемелерді әзірлеуге, сондай-ақ мамандандырылған Білім беру материалдарын жасауға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім берудегі цифрлық технологияның негізгі артықшылықтарының бірі-қолжетімділік. Интерактивті оқыту бағдарламалары, бағдарламалары мен ойындары арқылы ерекше білімді қажет ететін балалар басқа балалармен тең дәрежеде білім алып, білімін жетілдіре алады. Бұл әлеуметтенуге ықпал етеді, оқуға деген ынтаны арттырады және жеке дағдыларын дамытады.

Инклюзивті білім беруде цифрлық технологияларды қолдану кезінде белгілі бір проблемалар туындайды. Біріншіден, барлық балалар үшін, соның ішінде арнайы білімді қажет ететін балалар үшін заманауи оқыту технологияларына қол жеткізуді қамтамасыз ету қажет. Барлық білім беру мекемелерінде цифрлық технологияларды қолдана отырып сабақ өткізуге қажетті жабдықтар мен бағдарламалық қамтамасыз ету жоқ.

Екіншіден, инклюзивті білім беруде цифрлық технологиялармен жұмыс істеуге педагогтарды даярлау қажет. Барлық мұғалімдердің интерактивті оқу материалдарымен жұмыс істеу дағдылары мен тәжірибесі жеткіліксіз, оларды қолдану нақты білім мен дағдыларды қажет етеді.

Осы және басқа да мәселелерді шешу үшін педагогтерге арналған арнайы оқыту бағдарламаларын жүргізу, арнайы білімді қажет ететін балаларға арналған мамандандырылған білім беру технологияларын әзірлеу және енгізу қажет. Сонымен қатар, барлық балалар үшін олардың ерекшеліктеріне қарамастан цифрлық қол жетімділікке жағдай жасау маңызды[4].

Балабақшада ерекше білімді қажет ететін балалармен жұмыс істеудің келесі түрлері қолданылуы керек:

Жеке (ноутбук, компьютер, интерактивті тақта). Бұл жағдайда әр бала компьютерлік кейіпкермен бір-бірден ойнайды. Тәрбиеші тек сыртқы бақылаушы және көмекші. Бұл опция бақылау бөлімдерін, жеке диагностиканы жүргізудің оңтайлы мүмкіндіктерін ұсынады. Мүмкіндігі шектеулі балаға жеке оңтайлы қарқынмен жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Кіші топ (ноутбук, компьютер, АКТ теледидары, проектор, интерактивті тақта). Кіші топта балалар ойындармен жұмыс жасайды және оларды тінтуірдің көмегімен немесе кезек бойынша немесе топта қабылданған ережеге сәйкес өзара тексереді.

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балалар ережелерді сақтауға, қателесуге және әртүрлі нұсқаларды тексеруге дағдыланады. Педагог балалардың ойын бойынша толыққанды серіктесі ретінде әрекет етеді, балаларды бағаламайды (балалардың іс-әрекеттерін компьютерлік кейіпкер басқарады және бағалайды).

Алдыңғы (ноутбук, компьютер, АКТ теледидар, проектор, интерактивті тақта, интерактивті кабинет).

Ерекше білімді қажет ететін балалардың ойындарға ұжымдық қатысуы коммуникативті және әлеуметтік дағдыларды дамытуға ықпал етеді: балаларға өзіншілдігін жеңуге көмектеседі, ережелерге сәйкес әрекет етуге, басқаның көзқарасын қабылдауға, өз бетінше шешім қабылдауға, саналы таңдау жасауға үйретеді.

Осылайша, ерекше білімді қажет ететін мектеп жасына дейінгі балалармен іс-әрекетте цифрлық технологияларды сауатты қолдану ересектерге балалардың танымдық оқу мотивациясын арттыруға көмектеседі және бірқатар жағымды салдарға әкеледі: балаларды біліммен және идеялармен байытады; білім сапасын жақсартады; материалды игеру процесін психологиялық тұрғыдан жеңілдетеді; қиындықтарды жеңуге көмектеседі; балалардың жалпы ой-өрісін кеңейтеді; жақын аймақта жұмыс істеуге мүмкіндік береді даму; қабылдаудың әртүрлі арналарын белсендіреді және баланың өміріне қуаныш әкеледі.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған инклюзивті білім беруде цифрлық технологияларды қолдану принциптері келесідей:

Жеке тәсіл: цифрлық технологиялар әр баланың ерекшеліктерін ескере отырып, жеке білім беру бағдарламаларын құруға мүмкіндік береді.

Көрнекілік: сандық құралдар оқу материалын визуализациялауға мүмкіндік береді, бұл оны әртүрлі ерекшеліктері бар балалардың қабылдауына қол жетімді етеді.

Интерактивтілік: сандық білім беру ойындары мен қосымшалары әртүрлі қабілеттері бар балалардың ақыл-ой және физикалық дағдыларын дамыта отырып, олардың өзара әрекеттесуін ынталандыруы мүмкін.

Ынтымақтастық: цифрлық технологиялар әртүрлі жастағы және қабілетті балалар арасындағы ынтымақтастықты дамыта алады, қарым-қатынас пен оқуға қолайлы жағдай жасайды.

Нәтижелерді бағалау: сандық құралдар әр баланың үлгерімін тиімдірек бақылауға және білім беру бағдарламаларын олардың қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуге мүмкіндік береді.

Мектеп жасына дейінгі балаларды инклюзивті оқытуда цифрлық технологияларды қолдану олардың ерекшеліктері мен қабілеттеріне қарамастан барлық балалар үшін тең мүмкіндіктер жасауға мүмкіндік береді. Цифрлық технологиялар саласындағы құзыреттілікті ерте жастан дамыту балаларға заманауи ақпараттық қоғамға сәтті бейімделуге және оқу мен өмірде жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі.

Сонымен, мектеп жасына дейінгі балаларды инклюзивті білім беруде цифрлық технологияларды қолданудың үлкен әлеуеті бар екенін атап өткім келеді. Олар барлық балалардың нақты қажеттіліктеріне қарамастан оқуы үшін қолайлы жағдай жасауға көмектеседі. Сондықтан барлық балаларға сапалы білім алу мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін білім беру процесіне жаңа технологияларды дамытуды және енгізуді жалғастыру маңызды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Использование цифровых технологий в работе с детьми дошкольного возраста с ОВЗ // Ковешникова Наталья Геннадьевна воспитатель Николаева Наталья Анатольевна педагог-психолог
2. Dyson, L. E. (2013). Interactive whiteboards and learning: A review of classroom case studies and research literature. *Journal*
3. Leko, M., & Luckin, R. (2013). Toward a room with a different view: Learners as curators of bespoke views of museum exhibits. *British Journal of Educational Technology*, 45(5), 869-882.
4. Cullen, M., DePoy, E., Gilson, L., & Lutz, E. (2019). *Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom*. Routledge.

ӘӨЖ 376

ИНКЛЮЗИВТІ ТОПТА ҚОЛДАНЫЛАТЫН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Ғылыми жетекші: Дарибаева Сандигул Кулахановна
Педагогика ғылымдарының магистрі,
2-курс студенті, 6B01101- Педагогика және психология
Нұрғазы Назым
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Sandigul63@mail.ru, nazymnurr@mail.ru

Еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылуы, бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді. Дүниежүзілік озық тәжірибелерге сүйеніп, жаңа типті оқыту, яғни әр баланың табиғи қабілетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, оны жан-жақты дамыту керек. Қазіргі білім беру мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас пайда болып, оқытуға жаңа бетбұрыс өмірге келді. Яғни ойлау өнері ұғымы іс-әрекетімізге еніп, қолданылуда [1].

Инклюзивті білім берудің мақсаты – тәрбие мен оқытуды ізгілендіруі, яғни түрлі білім беру технологияларын пайдалана отырып, өздігінен танымдық іс-әрекетін жүргізе алатындай болуы керек.

Ойын технологиясы. Педагогикалық ойындар технологиясы дегеніміз педагогикалық жұмысты ойын түрінде ұйымдастырудың әдістері мен тәсілдерінің жиыны. Ойын түріндегі жұмыстар сабақ үстіндегі қолайлы деген жағдайларда пайда болып, білімалушыларды қызықтырушы құрал ретінде қолданылады.

Проблемалы оқыту технологиясы. Проблемалы оқыту – мұғалім басшылығы мен қиын мәселелерді туғызу және оқушылардың белсенді түрде өздігінен мәселелерді шешу. Қорытындысында олардың ойлау қабілеттері дамып, шығармашылық іскерліктері мен дағдылары қалыптасуына жағдай жасайды.

Деңгейлік саралау технологиясы. Саралап оқыту технологиясы, оқыту үдерісінің белгілі бөлігін қамтып, ұйымдастырудың шешімдері, оны оқыту құралдарының жиынтығы түрінде көрінеді. Сыныпты, топтарды оқытуға әртүрлі қолайлы жағдай туғызуды қажет етеді; педагогикалық-психологиялық және ұйымдастыру-басқару шаралары біріктіріледі.

Деңгейлеп оқыту технологиясының мақсаты: әрбір білімалушы өзінің даму деңгейінде оқу материалын меңгергенін қамтамасыз етеді.

1) Деңгейлеп оқыту әр студентке өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім алуына жағдай жасауға мүмкіндік береді;

2) Деңгейлеп оқыту әр түрлі категориядағы балаларға, олармен саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

3) Деңгейлеп-саралап оқыту құрылымында білімді игерудің бірнеше деңгейі қарастырылады: ең төменгі деңгей (базалық), бағдарламалық, күрделенген деңгей сондықтан әрбір оқушы меңгеруі тиіс.

Жекелеп оқыту технологиясы. Жекелеп оқыту – оқу үдерісін ұйымдастырудың мына түрлері мен үлгілерін қарастырады:

– ұстаз бір ғана оқушымен жұмыс істейді;

– оқушы тек оқу құралдары мен өзара қатынаста (оқулықтар, компьютер, т.б) болады. Жекелік оқудың басты жетістігі баланың қабілетімен оқу қызметінің желісін әдісі мен мазмұнын өз қабілетіне қарай бейімдеуіне мүмкіндік береді.

Оқытудың ұжымдық әдісі (ОҰӘ). ОҰӘ – оқу үдерісінде өзара және жұптық еңбек әрекеттерін орындауы.

ОҰӘ принциптері: жоғары жетістікке талпыну; алынған мәліметті бір-біріне лезде кідіріссіз жеткізу; білімалушылар арасындағы өзара көмек және ынтымақтастық; әр түрлі деңгейлік; тақырып пен тапсырмалардың әр түрлілігі;

Топтық технология. Бұл – сыныпта оқу жұмысын ұйымдастырудың үшінші және төртінші деңгейі. Бұндай жұмыс белгілі-бір тапсырманы бірлесіп шешуі үшін сыныпты уақытша топтарға бөлуді қажет етеді. Оқушылардың өзіндік ерекшеліктерін ескеріп, бірлесіп үйренуге мүмкіндік береді. Білім берудегі педагогикалық технологиялардың негізгі қызметі – оқу үдерісінің білімдік мақсаты мен міндеттерін іске асыру және жеке тұлғаны дамыту екендігін ғалымдар педагогикалық-психологиялық негіздерін анықтап, оларды философиялық тұрғыдан дәлелдеген.

Педагогикалық технологиялар оқушыларға нәтижелі білім беруге бағытталған тиімді құрал болуымен қатар, мұғалімді де сапалы қызметке, нақты нәтижеге жетелейтін механизм болып табылады. Ең бастысы оқыту үдерісінде қолданылатын педагогикалық технологиялар сабақтың сапасын арттыруға, дара тұлғаны дамытуға және түпкі нәтижеге жетуге ықпал етуі қажет. Осы ретте білім беру технологияларын әдіскер-ғалымдар тұлғалық-бағдарлы білім берутехнологиялары, дамыта оқыту технологиялары, ұжымдық өзара оқыту технологиялары, проблемалық оқыту деп төртке бөліп жіктейді.

Қазіргі оқыту үдерісінде қолданылып жүрген білім берудегі тиімді педагогикалық технологиялар ретінде мынадай педагогикалық технологиялар жіктемесін инклюзивті білім беру жағдайында қолдануға болады:

1. Оқушыны объект ретінде емес, субъект ретінде қарастырып, оның дара тұлға ретінде қалыптасуына жан-жақты әсер ететін, қарым-қатынастың демократиялық, ізгілендіру бағытын негізге алған – оқытуды демократияландыру мен ізгілендіру негізіндегі педагогикалық технологиясы.

Ш.А. Амонашвилидің тұлғалық-ізгілендіру технологиясы оқушының жеке тұлғалық қабілеттерін аша отырып, тәрбиелеу мен дамытуды, оның жүрегіне жол табуды, танымдық күшін дамыту мен қалыптастыруды, білім мен қабілетті тереңдететін және кеңейтетін жағдайлар жасауды, өзін-өзі тәрбиелеуді мақсат етеді. Танымдық оқуды, жазбаша сөйлеу қызметін дамытуды, лингвистикалық сезімді, қызметін жоспарлауды, шетел тілінде сөйлеуді, рухани дүниесін байытуды, әлемнің сұлулығын танытуды көздейтін бұл технология барлық жағдайлар арқылы ізгілендіре оқытуды негізге алады. Ш.А.Амонашвилидің технологиясы оқушының қызметін

бағалауды бірінші орынға қояды. Сандық бағалаудан гөрі сапалық бағалауға (білім алушының істеген әрекетіне мінездеме беру, нәтижесін шығару, өзін-өзі бағалау мен сыйлауға үйрету) айрықша мән береді [2].

Оқыту үрдісінің жақсы жүзеге асырылуы мұғалім мен оқушылардың бірлескен іс-әрекетіне, өзара ынтымақтастығына байланысты. Жеке адамның мүмкіндігінің ашылуы педагогикалық үрдістің сипаты мен бағытына, педагогикалық ортаға, педагогикалық жағдайларға байланысты.

Ш.А.Амонашвили педагогикалық үрдіс мұғалімнің оқушының қиындықты жеңуге көмектескен сәттегі ынтымақтастығы дейді. Оның ойынша мұғалім балаға материалды түсіндірсе, қалай орындайтыны туралы бағыт берсе, тұспалдаса, ынталандырса, қызықтырса, сенім ұялатса ғана ол балаға көмектесе алғандығы. Ынтымақтастық педагогика технологиясы мақсаты: талап ету педагогикасынан қарым-қатынас педагогикасына өту; балаға ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің ажырамас бірлігі ретінде қарау.

2. Балаға сырттан әсер етпей өзінің табиғи дамуына ықпал жасайтын, баланың жаны мен жүрегіне жылулық ұялататын – *халықтық педагогиканың әдістеріне сүйене отырып баланың табиғи дамуына негізделген педагогикалық технологиялар*:

М.Монтессори технологиясы бойынша, яғни ұсақ және жалпы моториканы дамыту арқылы сана-сезімін ояту. Балада «өзім жасауға көмектес» деген қағиданы қалыптастыру, яғни «Мен өзім» деген ұстанымын дамыту.

М.Монтессори технологиясының маңызды ерекшелігі – баланың жеке қабілетін көрсете алатын және көрсеткісі келетін арнайы ортаны құру. Бұл Монтессори ортасы деп аталады. Бұл ортада психологиялық жайлылық, таңдау еріктілігі және педагогтің сабырлы адамгершілігі салтанат құрады.

Бұл әдіс бойынша 3 жастан 6 жасқа дейінгі балалар зейінін, шығармашылық және логикалық ойлау қабілетін, есте сақтауды, сөйлеуді, елестетуді, қимылды дамытады. М. Монтессори әдісінің негізгі қағидасы – «оқы, оқы» деп күштеп емес, ойын арқылы оқыту және баламен дербес тіл табысуға негізделген жаттығуларды таңдап алу. Мұнда бала дидактикалық материалдар мен сабақ уақытының ұзақтығын өзі таңдайтын болғандықтан оқытуда ерекшеліктер бар. Сондай-ақ, олар өз қателіктерін өздері көріп, соны өздері түзеп отырады.

Монтессори бөлмесінде «Барлығымен еркін айналыс, бірақ басқаларға кедергі жасама» деген ереже үнемі сақталады. Монтессори ұстаз баланың өз бетімен жұмыс жасауын қадағалайды. Монтессори әдісі үш негізгі бөлімнен тұрады: бала, қоршаған орта, ұстаз.

М. Монтессори ұстазының міндеті: балаға өз жұмысын басқаруға көмектесу; негізгі түсініктерді айыра білуге үйрету; ұсақ моториканы дамыту; алғашқы математикалық, ғарыштық түсініктерді қалыптастыру; зейінін тұрақтандару; тәртіпке үйрету; бұл әдістің мақсаты – балалардың табиғи мінезін, қабілетін, тәрбиешінің нұсқауымен емес, өз еркімен тәуелсіздік

рухында тәрбиелеу. «Өзімнің жасауыма мүмкіндік бер» дейді мұндағы бала. Балаларға дауыстап сөйлеу бұл әдісте мүлдем жоқ.

Ұйымдастырушысы балаларға әр сала жайлы қызықтыра мағлұмат береді. Балалардың жас ерекшеліктері әртүрлі, 3 пен 6 жас бірге өз қалаулыларымен жұмыс жасайды. Бұл жастың қабілетін ашуға, үлкеннің кішіге мейірім, қамқорлығын _____ сезінуге мүмкіндік берері сөзсіз. Қай салада жұмыс жасау бала қалауында: зертханада, жаратылыстану, аспанәлемі, асхана, қолөнер, бейнелеу, сумен т.б. Еркін жұмыс жасау барысында жетістігін өзі көріп, қатесінде өзі жөндеуі ішкі дүниесін тәртіпке баулып, жеке адамгершілік қасиеттерін дамытады. Пайдаланған заттардың ең басында қалай тұрғанын бақылаған бала жұмыс аяғында тап солай жинастырып, тазартып қояды.

Мектепке дейінгі оқу тәрбие жүйесін жетілдіру мақсатында шынайы өмірде тиімді ету қабілеттерін дамыту үшін – Монтессори әдісін қолдану тиімді. Монтессори материалы арқылы бала затты түсінеді және оны қолдануға тырысады. Монтессори материалы қандайда бір іс-әрекетке итермелейді. Жаттығулардың негізгі мақсаты: баланы қоршаған ортаға деген жауапкершілік қасиеттерін қалыптастыру болып табылады.

3. Оқушылардың өз бетімен жұмыс жасауына және қоғамдық белсенділігінің артуына әсер ететін – *дамыта оқыту технологиясы*. Л.В. Занковтың әдістемесі. Дамыта оқыту арқылы жеке бас шығармашылығын жетілдіруге бағыттау, сондай-ақ ойын арқылы оқыту. Ойын іс-әрекеті арқылы (сюжеттік, рольдік, драмалық, іскерлік) бала психикасын дамытуға еркіндік беру [3].

4. Білім алушыларды ұжымда жұмыс істеуге үйретуде, тілдесімде болуына, бірін-бірі үйретуіне үлкен әсер ететін технология – *оқытудың ұжымдық тәсілі жатады* (В.Дьяченко, А.Соколов, А.Ривин, Н.Суртаева т.б.).

5. Ф.Ш.Оразбаеваның қатысымдық тұрғыдан оқыту технологиясы [4] – қазіргі білім беру үдерісінде ең жиі қолданыста жүрген технология. Бұл технология тілді сөйлесім әрекетінің түрлері арқылы меңгерту көздейді. Әдіскер «сөйлесім әрекетінің барлық түрлеріне тән ең басты көрсеткіш: ол – түсіну. Бір адам екінші адамның айтқанын түсінбесе, ұқпаса, онда пікірлесу мен сөйлесу де жүзеге аспайтынын» айта келіп, тілдік қатынасқа байланысты іске асатын сөйлесім әрекетінің бес түрін ғылыми айналымға енгізді. Бұл технология тіке байланыс, адамның жеке қабілетін ескеру, сөйлеуге үйретуде жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау, сатылап даму, динамикалық өзгеру, өзектілік ұстанымдарын басшылыққа алып, қатысымдық әдіс арқылы тілді меңгертуді мақсат етеді.

Оқушының айналасындағы адамдармен қарым-қатынасы – маңызды факторлардың бірі. Зерттеуші ғалымдар субъект әрекетінің ішкі қозғаушы күштері, яғни уәждері оның қоғамдық қатынастары арқылы да қалыптасатынына айрықша назар аударады. Қарым-қатынас арқылы оқушылар арасында ынтымақтастық, сенім ахуалы қалыптасып, өзара

сыйластық орнайды. Сөзді жетесіне жеткізе сөйлей білудің өзі – өнер. Сөйлеу әрекеті тек қарым-қатынас жүйесінде ерекше мәнге ие болады. Себебі тіл сөйлеу әрекеті арқылы танылып, іске асады, студенттің ойлау дағдысын дамытады. Қатысымның мақсаты мен міндеттерін анықтайтын тілдің әлеуметтік, танымдық қызметтері іске асырылады.

Сөйлесім әрекеті ойды дәл, анық, әсерлі беруге септігін тигізетін барлық элементтердің жиынтығынан тұратын дұрыс жазу мен дұрыс айта білу дағдыларының нәтижесі болғандықтан, ол әрі күрделі, әрі айқын құбылыс. Бұл технологиялардың философиялық негізінде дамытушы, проблемалық, тұлғаға бағдарланған оқыту жатады. Олар білім алушыларға білімді дайын күйінде бермей, тек баланың өз алдына ізденіп өзіндік дамуына жағдай жасатуға, белсенділікке, мәселеге сыни көз қараспен қарауға бағытталған [5].

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Назарбаев Н. Ә. Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің 2011-2015 жылға арналған Стратегиялық жоспары. – Астана, 2011, ақпан – 8.
2. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Минск: Университетское, 1990. – 559 с.
3. Занков Л.В. Обучение и развитие / Под ред. Л. В. Занкова.— М.: Педагогика, 1975.
4. Оразбаева Ф. Тіл әлемі. Мақалалар зерттеулер. – Алматы: «Ақ арыс», 2009.
5. Алипкалиева Г.Б. Инклюзивтік білім беру жағдайында мектеп жасына дейінгі мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіру. Интернет материалдары.

ӘОЖ 373.3

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ

Оқай Алтынгүл аға оқытушы,
педагогика ғылымының магистрі

А.Қ.Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты
Астана, Қазақстан
altyngul77@list.ru

Мектеп жасына дейінгі балаларға инклюзивті білім беру қоғам қажеттілігі. Балалардың ерекше қажеттіліктеріне қарамастан оларға білім алуға мүмкіндік жасау, жайлы орта дайындау, жаңа жағдайларға бейімдеудің маңызы зор. Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқығы маңызды

әлеуметтік құқық болып табылады. Бұл әр адамның дамуына әсер ететін қоғам дамуының бір саласы.

Мүмкіндігі шектеулі балаларға жалпы білім беретін бағдарламаларды Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы мақұлдап, БҰҰ –ның Конвенциясына 2006 жылдың 13-желтоқсанында енгізді. Біздің елімізде 2009 жылы Қазақстан Республикасының инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасы әзірленіп, 2010 жылдың 1-ақпанында бекітіліп ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілген [1]. Аталған бағдарламалардың мақсаты –еліміздегі инклюзивті білім беруді ұйымдастыру, тиімді жүзеге асыру.

Инклюзивті оқыту–ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуді қамтамасыз ететін білім үрдісі. Ерекше балаларға білім беруде қажеттіліктерін қанағаттандырып, білім мен тәрбие беру процесін балалардың мүмкіндіктеріне қарай лайықтап, қоршаған ортамен қарым – қатынасқа түсуге мүмкіндік береді. Бұл үрдіс қазіргі уақытта білім берудің барлық сатысында оның ішінде мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында іске асырылып жатыр.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) елдері ерекше білім беру қажеттіліктерін тудыратын себептердің үш тобын атап көрсетеді:

- психофизикалық дамудың бұзылуы;
- мінез-құлық және эмоционалдық проблемалар;
- қолайсыз өмір сүру жағдайлары (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық және т. б. мәселелер) [2].

Осы аталған үш себептің біреуі балада болса, бұл инклюзивті білім беруді қажет ететінін көрсетеді.

Мектепке дейінгі кезең -бала дамуы қарқынды жүретін уақыт. Осы уақытта ерекше қажеттіліктері бар балаларды дамыту өте маңызды. Жоғарыда аталған ерекше білім берудің үш тобына да жататын балаларды мектепке дейінгі ұйымға қабылдау, басқа дені сау балалармен қатар білім мен тәрбие беру қазіргі қоғам талабы.

Мектеп жасына дейінгі балаларға инклюзивті білім беру –баланың жеке басын түзету немесе өзгерту емес, керісінше ортаны баланың мүмкіндіктеріне лайықтау. Балалардың ерекшеліктеріне қарамастан оларды балабақшаға қабылдау, пәндік–дамытушы ортаны баланың мүмкіндігіне сай бейімдеу, ойын бөлмелерін жабдықтау, ойыншықтарды да балаға сай таңдап алу, ұйымдастырылған іс –әрекет мазмұнын баланың таным үрдістерімен байланыстырумен сипатталады.

Инклюзивті балаларға білім беру сапалы және қолжетімді болу үшін жаңа технологиялар, арнайы құрал –жабдықтар болуы міндетті. Бұл баланың жүріп –тұруына, өзін еркін сезінуіне, басқа балалармен қарым –қатынас жасауға, заттарды (ойыншықтар, қарындаштар, кітаптар, дәптерлер т.б.) пайдалануына жасалған мүмкіндік. Балаға жасалған орта неғұрлым жайлы,

қолжетімді ыңғайлы болса, баланың бейімделуі мен оқуға қызығушылығы да арта түседі.

Инклюзивті технологиялар екі үлкен топқа бөлінеді: ұйымдастырушылық және педагогикалық. Ұйымдастырушылық технологиялар бейімдеуге және қол жетімді білім беру ортасын құруға, ал педагогикалық технологиялар оқу процесін жүзеге асыруға бағытталады [3]. Бұл екі топ бірін –бірі толықтырып, баланы дамытудың жаңа бағытын айқындайды. Ұйымдастырушылық технологияларсыз білім беру технологияларын жүзеге асыра алмаймыз. Сондықтан, мектепке дейінгі ұйымдағы инклюзивті білім беруді біртұтас жүйе ретінде қарастырған жөн. Тәрбиеші баланың қызығушылығы мен ерекшелігіне сай білім беру мен тәрбиелеу әдіс –тәсілдерін осы технологияларды қолдану арқылы жетілдіре алады. Инклюзивті білім беру үшін жаңа технологиялардың ең тиімдісін, бала денсаулығына зиянсыз түрлерін іріктеп, таңдап алған дұрыс.

Балабақшадағы инклюзивті балалармен жұмыс жасау –көп күш жігерді, шыдамдылықты қажет етеді. Өйткені, әр баланың жеке ерекшеліктеріне сай білім берумен қатар ерекше көзқарас, оларды жан –жақта қолдаудың маңызы зор. Инклюзивті бала тек физикалық тұрғыдан ғана мүмкіндігі шектеулі емес, психикалық процестердің де дамуының тежелуінен зардап шегеді. Ал, мектепке дейінгі жастағы инклюзивті білім беру балалардың психикалық және физикалық дамуын оңтайландыруды көздейді. Сондықтан әр ұйымдастырылған іс –әрекеттің мазмұны балалардың танымдық үрдістерін дамытуға арналған түрлі ойындар, жаттығулар, түзету –дамыту жұмыстары, физикалық қозғалыстардың үйлесімділігін қалыпқа келтіретін қимыл –қозғалыстарды қамтамасыз етуі қажет.

Инклюзивті балалардың психологиялық –педагогикалық сипаттамасы олардың физикалық, интеллектуалдық немесе эмоционалдық-еріктік проблемаларымен шектеліп ғана қоймайды. Қоршаған ортаға бейімделуде әлеуметтік қиындықтарды бастарынан кешіріп, қоғамда бірлесе жұмыс істеу дағдыларын игеруде, оқу үрдісіне байланысты проблемаларға әкелетін танымдық белсенділігі бұзылғандығымен ерекшеленеді. Балалардың осындай ерекшеліктерін күнделікті іс –әрекет барысында ескере отырып, моральдық –адамгершілік жағынан да дамуына ықпал жасаймыз. Олардың ерсектермен және құрдастарымен қарым –қатынас жасай алуы, өз бетінше ақпаратпен жұмыс істей білуді, түрлі жағдайларда туындайтын мәселелерді шешуді үйренуі т.б. маңызы зор. Бала өзіне қажетті материалды біртіндеп меңгеріп, игерген дағдыларын күнделікті өмірде қолданады.

Мектепке дейінгі мекеме ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы әлеуметтендірудің негізі болып табылады. Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес елімізде 2011 жылдан бастап инклюзивті білім беру кезең –кезеңімен енгізіліп, жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасының Стратегиялық даму бағдарламасында «Білім берудің қолжетімділігі мен инклюзивтілігін қамтамасыз ету» деп атап көрсетілген [4].

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар – дамудың бұзылуының, мінез – құлық және эмоционалдық проблемалардың, қоршаған орта факторларының (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, мәдени т.б.) салдарынан тиісті деңгейде білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтарға тап болады. Елімізде мектеп жасына дейінгі инклюзивті балаларды дамытудың арнайы бағдарламалары әзірленіп, әдістемелік құралдар мен көрнекіліктер дайындалып, білім берудің әдіс – тәсілдері нақтыланып, осы бағдарламалар негізінде жұмыстар жүргізілуде. Демек, инклюзивті білім алатын балаларды жалпы оқу процесіне қосу мәселесі шешімін тауып, сапалы әрі қолжетімді білім беруге мүмкіндік туады.

Әр баланың дені сау құрдастарымен бірдей сапалы білім алуға құқығы бар. Білім беру саласында ерекше қажеттіліктері бар балалар оқу ақпараттарынан басқа, қоғамда толық өмір сүру мүмкіндігін, қосымша білім берудің әртүрлі түрлерін, бос уақыттарын тиімді өткізу яғни әлеуметтенумен қамтамасыз етеді. Балабақшадағы бұл мәселелерді инклюзивті білім беру процесі жүзеге асырып, психологиялық – педагогикалық сүйемелдеудің арнайы кабинеттерін ашу, инклюзивті топ құру, тәрбиеленушілер мен тәрбиешілер арасында қарым – қатынас орнатуға негізделеді. Мұнда ескеретін жайт – инклюзивті балаларға білім беретін тәрбиешілердің, педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру, инклюзивті балалармен жұмыс істеудің ерекшеліктерін жете білудің маңызы зор.

Инклюзивті білім беру үшін кадрлар даярлау инклюзияның өзін іске асыру шарттарының бірі болып табылады. Қазіргі уақытта бұл мәселені шешу ұйымдастырушылық жағынан да, әдістемелік жағынан да жетілдіруді қажет етеді.

Тәжірибе көрсеткендей, мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуындағы проблемалар тек биологиялық факторларға ғана емес, психологиялық – педагогикалық, физикалық заңдылықтардың да бұзылуымен байланысты. Олар ұжымдағы қарым – қатынастың шектеулі болуы, балалардың дамуындағы кемшіліктерден (дене дамуы, сөйлеу, психикалық т.б) көрінеді.

Инклюзивті балалармен жұмыс неғұрлым ертерек басталса, оларды әлеуметтік ортаға бейімдеу мен білім беру процесі де солғұрлым жеңілрек болады. Балабақшаға келген ерекше білім беруді қажет ететін балалармен тәрбиешінің, медицина қызметкерлерінің және педагог – психолог маманның зерттеу жоспары мынадай іс – шараларды қамтиды: ата – аналармен әңгімелесу, баланың медициналық картасымен танысу, физикалық психикалық дамуды зерттеу, танымдық, психикалық процестерінің даму деңгейін, сөйлеу қабілетін, өзіне – өзі қызмет ету, гигиеналық дағдылары жайлы мағлұматтар білудің маңызы зор. Осы уақытқа дейін баланың меңгерген, атқара алатын әрекеттерін ескере отырып, әрі қарай жалғастыру міндетін көздейді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың денсаулығындағы, психикалық дамуындағы ауытқуларды түзетуде түзету – дамыту жұмыстарының төмендегідей түрлерін жүзеге асыруға болады:

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар әрбір бала үшін жеке түзету дамыту бағдарламасын әзірлеу;
- ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың алға жылжу динамикасын бағалау кезінде оны басқа балалармен емес, дамудың алдыңғы деңгейінің көрсеткіштерімен салыстыру;
- бала үшін мейірімділік, жанашырлық психологиялық қауіпсіздік атмосферасын құру;
- баланың дамуындағы алға жылжу динамикасын дұрыс және ізгілікпен бағалау;
- өзін қоршаған ортамен қарым –қатынасқа түсу, жағымды мінез –құлық қалыптастыруға мүмкіндік туғызу [5].

Инклюзивті білім беру педагогикалық оптимизм негізінде құрылып, әр балада психомоторлық функциялардың дамуы, оның жеке басының жағымды әрекеттерінің қалыптасуымен айқындалады. Мектепке дейінгі ұйымдағы инклюзивті білім беруде мамандардың ұсынысын ескеріп, бірлесіп дайындалған бағдарлама негізінде құрып, әрі қарай дамыта отырып жүргізу –алдағы уақытта атқарылатын жұмыстың тиімділігін айқындайды. Олар: балалардың жас ерекшеліктеріне сай ұйымдастырылған іс–әрекеттер өткізу, дербес әрекеттерін жоспарлау, балалардың бірлескен және өзіндік қызметін жүзеге асыру, мәдени –гигиеналық дағдыларды үйренуге тәрбиелеу, ұсақ қол моторикасын дамыту, жеке жұмыстар т.б.

Инклюзивті білім беруде баламен өзара түсіністік орнатудың ең тиімді жолы –баланың жеке ерекшеліктерін, оқуға қабілетін ескеріп, балаға сәйкес келетін оқытудың тиімді тәсілімен білім беру. Бұл барлық балалардың қажеттіліктерін ескеретін икемді жүйе, баланың даму проблемаларын ғана емес, оларды шешудің жолдарын қарастырумен ерекшеленеді.

Мектеп жасына дейінгі инклюзивті балаларға білім беруде маңызды нәрсе –жағымды атмосфера қалыптастырып, балаларды жылы қабылдау мен жан –жақты қолдау. Әр баланың жеке ерекшеліктерін ескеріп, іс –әрекет барысында балалар өз мүдделерін басқалардың мүдделерімен салыстыруды, үйлестіруді үйреніп тәжірибе жинақтайды. Балабақшадағы ұйымдастырылған іс–әрекетте инклюзивті балалар тәрбиешінің басшылығымен әртүрлі ойындар ойнайды, айнала қоршаған ортамен танысады, қарапайым математикалық ұғымдарды біледі, ауыз әдебиеті үлгілерімен танысады, өзіне–өзі қызмет етеді (киімдерін шешу, жинау, жуыну, тамақтану т.б.) гигиеналық дағдыларды меңгереді. Ойын барысында жинақтаған тәжірибелерін күнделікті өмірде қолдануға үйрету, әдет–дағдыларын жетілдіру, ақыл –ойын дамыту, сөздік қорын молайту, қимыл үйлесімділігін реттеуге көмектесу, баланы жалпы дамыту, жетілдіру –ата –аналардың басты міндеті. Ол үшін ата –ана мектепке дейінгі ұйымның тәрбиеші педагогтерімен тығыз қарым –қатынас орнатып, баланың дамуына байланысты барлық ақпаратты алып, жүйелі жұмыс жасаған жөн. Сонда ғана инклюзивті білім беру нәтижелі болады.

Инклюзивті топтағы балалардың бірлескен өмірін ұйымдастыру топтың барлық балаларының даму мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескереді және балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесу міндеттерін гуманистік негізде шешуді қарастырады.

Қорыта келгенде, мектеп жасына дейінгі балаларға инклюзивті білім беру мектепке дейінгі ұйымның ғана емес, жалпы қоғамның мәселесі. Қоғам үшін әр адамның өмірі, қауіпсіздігі, білім алып еңбек етуі маңызды екенін ескерсек, инклюзивті балалардың да басқа балалардай тәрбие мен білім алып дамуына мүмкіндік бар. Инклюзивті білім беру мекемелері қоғамның барлық мүшелерінің бірін –бірі түсініп қана қоймай, басқа балалармен жақсы қарым –қатынас жасау үшін құндықтар мен көзқарастардың жаңа жүйесіне қосылуы болып табылады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011 -2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. –Астана, 2010 ж.

2. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: метод. рекомендации/ Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. - Алматы: ННПЦ КП, 2019. - 118с.

3. <https://abyroi.art/maqala/zamanai-bilim-beru-zhagdajyndagy-inkluzivti-bilim-beru/>

4. <https://aruzhan-sad.kz/index.php/en/roditelyam/konsultatsiya-na-temu-inklyuzivnoe-obrazovanie-v-doshkolnom-obrazovatelnom-uchrezhdenii.html>

5. <https://aruzhan-sad.kz/index.php/en/roditelyam/konsultatsiya-na-temu-inklyuzivnoe-obrazovanie-v-doshkolnom-obrazovatelnom-uchrezhdenii>

УДК: 376.33:37.016.4

НАЧАЛО ИНКЛЮЗИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Научный руководитель: Акымбек Гулазира Шардарбековна
Студент 2 курса, ОП 6В03103-Психология.

Отемис Малика Талгатовна

Международный университет Астана,
Астана, Казахстан.

otemismalika@gmail.com

Долгие десятилетия ученые всего мира: психологи, философы, социологи – были озабочены тем, как воплотить в жизнь основное право каждого ребенка на получение образования, которое способствовало бы его общему культурному развитию и благодаря которому он мог бы на основе равенства возможностей развивать свои способности.

Нам известно, как относились к людям с ограниченными возможностями в 18 и 19 веках. Одни люди старались оказать благотворительность, а другие старались спрятать своих детей «нормы» от детей с ограниченными возможностями.

Еще в прошлом веке корифей советской педагогики Л.С. Выготский писал о необходимости вовлечения детей с отклонениями в развитии в среду нормально развивающихся сверстников. Он писал: «Чрезвычайно важно с психологической точки зрения не замыкать аномальных детей в особые группы». Сбылись слова великого психолога.

Л.С. Выготский указывал на основной недостаток специальной (коррекционной) школы, которая «замыкает своего воспитанника – слепого, глухого или умственно отсталого ребенка в узкий круг школьного коллектива, создает замкнутый мир, в котором все приспособлено к дефекту ребенка, все фиксируют его внимание на своем недостатке и не вводят его в настоящую жизнь.

Специальная школа вместо того, чтобы выводить ребёнка из изолированного мира, развивает в нем навыки, которые ведут к еще большей изоляции и усиливают его сепаратизм.

Поэтому, Л.С. Выготский считал, что задачами воспитания ребенка с ограниченными возможностями, с нарушениями развития является его интеграция, широчайшая ориентировка на нормальных детей и осуществление компенсации его недостатка [1].

Сегодня инклюзивное образование – это всемирное движение, приобретающее все большую актуальность в последние годы, особенно после принятия Саламанской декларации, которая провозгласила включение всех детей и молодежи в единую систему образования, независимо от их различий, индивидуальных и социальных трудностей (ЮНЕСКО, 1994). С тех пор целью всех стран, которые присоединились к Международной декларации, стала разработка моделей школ, которые успешно удовлетворяют образовательные потребности всех детей [2].

Большой вклад в развитие данной темы внесли российские ученые Староверова М.С., Нурыгина Е.И., Тимохина Т.В. Ими выпущено достаточно много книг, ставших настольными для педагогов, работающих с детьми с ограниченными возможностями. Мы знаем, что до недавнего времени дети с особыми потребностями не могли учиться в обычных образовательных заведениях. Их отправляли в коррекционные школы, коррекционные классы или на надомное обучение [3].

Развитие системы инклюзивного образования одно из приоритетных направлений Государственной программы развития образования Республики Казахстан. Права детей с ограниченными возможностями на получение равных прав к качественному образованию закреплены законодательством Республики Казахстан.

Анализируя показатели уровня развития инклюзивного образования применительно к Республике Казахстан, можно отметить, что в нашей стране

есть соответствующая законодательная база, согласно которой возможно внедрение инклюзивного обучения. Это отражено в законах Республики Казахстан «О правах ребенка», «Об образовании», «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», «О специальных социальных услугах» [4].

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев 26 июня 2021 года подписал Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования».

В основе инклюзивного подхода к обучению лежит инклюзия – обеспечение всеобщего доступа к образованию всех детей, молодежи и взрослых, содействуя установлению равенства в образовательном процессе. Помимо инклюзии отмечаются и основные гуманистические принципы (8 основных принципов), на которых основывается инклюзивное образование, а именно:

- ценность человека не зависит от его способностей и достижений;
- каждый человек обладает способностью мыслить и чувствовать;
- каждый человек имеет право на общение и право быть услышанным;
- каждый человек нуждается в общении с другим человеком;
- каждый человек нуждается в дружбе и поддержке;
- образование осуществляется в контексте взаимоотношений;
- разнообразие приносит силу в жизнь человека;
- прогрессом в обучении является то, чему человек научился, а не то, что он не умеет.

Перечисленные принципы способствуют повышению уровня социализации людей с ограниченными возможностями здоровья в обществе, что приводит к формированию сплоченного коллектива, где учитывается роль каждого индивида [5].

Есть сведения, согласно которым школы, наиболее успешно включающие и обучающие детей с ограниченными возможностями, в то же время оказываются самыми лучшими для всех остальных детей. И наоборот: самые лучшие школы для всех детей являются лучшими и для детей с ограниченными возможностями. В отношении поведения, социального развития и успехов в учебе, особенно в разговорной речи, достижения детей, обучающихся в школе, придерживающейся инклюзивной формы образования, значительно выше. А отношение сверстников к нетипичным детям напрямую зависит от наличия твердой позиции взрослых и климата в классе в целом. Наблюдения американских специалистов показывают, что те, кто до школы посещал детские сады вместе с детьми с ограниченными возможностями относились к ним спокойнее и с большим пониманием, чем даже учителя, впервые начавшие работать с ними.

Подводя итог, следует отметить, что процесс реализации инклюзивного образования представляет собой сложную и масштабную процедуру, задачей

которой является создание инклюзивного общества, где каждый индивид будет чувствовать себя полноценным членом социума [5].

Думается, что остается проблема в подготовке самих педагогов, специалистов для работы с детьми с ограниченными возможностями.

Хочется верить, что инклюзия со временем станет нормой общества и для современной общеобразовательной программы главными станут принятие индивидуальности каждого отдельного учащегося и удовлетворение особых потребностей каждого ребенка.

Список использованных источников:

1. Научные сообщения. Обзор зарубежного опыта в области инклюзивного образования. Амиридзе С.П.
2. ISSN 2410-3004 Ежеквартальный рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ». Выпуск 4 (208) 2017.
3. Староверова М.С. Инклюзивное образование: настольная книга педагога, работающего с детьми с ОВЗ: методические пособия/М.С. Староверова и др.: под ред. Староверовой М.С. М.ВЛАДОС.2011.
- 4.<https://www.eurasian-research.org/publication/approaches-to-inclusive-education-in-kazakhstan/?lang=ru>
5. Мальцева Е. Ю. Ретроспективный анализ развития инклюзивного образования: международный опыт.

ӘОЖ 376.2

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ-ЗАМАН ҚАЖЕТТІЛІГІ

Салим Айдана Кайргельдыкызы, п.ф.м.,
Шоқан Уалиханов атындағы Көкшетау университеті,
Педагогика және психология кафедрасының оқытушысы,
Көкшетау, Қазақстан
aidana.kz2021@mail.ru

Ерекше білім беру, яғни инклюзивті білім беру терминінің мағынасына тоқталар болсақ, инклюзив латын тілінен аударғанда «өзімді қосқанда», ағылшын тілінен аударғанда «арасластырамын» деген ұғымды білдіреді. Жалпы, инклюзивті білім берудің негізі мақсаты: мүмкіндігі шектеулі балаларға қалыпты балалармен бірдей деңгейде білім беру, олардың еркін дамып жетуіне жағдай жасау. Еліміздің заңына сүйене отырып айтар болсақ, біздің қоғамда балалардың құқығы қорғалуы, 18 жасқа дейін ұлтына, дініне, шығу тегіне, жынысына, әлеуметтік-материалдық жағдайына қарамастан, тең дәрежеде жоғарғы сапалы білім беру басты мақсаттардың бірі болып саналады. Бұл туралы Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «сапалы білім алуға барлығының құқықтарының теңдігі, әр

адамның интеллектуалды дамуын, психофизиологиялық және жеке-дара ерекшеліктерін ескере отырып, халықтың барлық деңгейі үшін білімге қолжетімділігі» айқын деп аталып өткен[1].

Инклюзивті білім беру мәселесі, тек ғана Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде тұрған өзекті мәселелердің бірі. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс барысында тиімді педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолдану мақсатында, көптеген жылдар бойы бұл тақырып зерттеліп, дамытылу үстінде. Инклюзивті білім берудің басты идеяларының бірі, мүмкіндігі шектеулі балалар мен қалыпты балаларды жалпы білім беретін мектептерде бірге оқыту мәселесі, бүгінгі таңда да қоғамда қызу талқылануда. Психологиялық-педагогикалық коррекциялау орталықтарында тәрбиелену дамуында ерекшеліктері бар балаларды жеке оқытса, инклюзивті білім беру жүйесі бұл балаларды әлеуметтендіріп, өздерінің қоғамның толыққанды мүшесі екенін түсінуге жол ашпақ. Қазіргі таңда әлемнің көптеген елдерінде аралас білім беріп жатқан оқу орталықтары көп болғанымен, бұл мәселе өз өзектілігін жоғалтқан емес. Әрбір мемлекетте мүмкіндігі шектеулі балалар мен қалыпты балаларды бірге оқыту мәселесінде өзіндік тәжірибесі бар. Бұл тұрғындардың ұлттық менталитеті, әлеуметтік жағдайы, дүниетанымы, көзқарасын, т.б көптеген факторларды ескеруді талап ететін үлкен педагогикалық процесс. Мүмкіндігі шектеулі балалардың өзін оқу орындарында қалыпты балалармен жұмыс барысында өздерін қолайлы сезінуі аса маңызды. Одан өзге бұл балаларға ата-аналардың оң көз-қарасы, олардың бірге білім алуына қарсы болмауы басты факторлардың бірі болмақ. Сол себептен, инклюзивті білім беру мәселесінде өзге елдің тәжірибесін нормативті-құқықтық база ретінде көшіріп алуға болмайды. Әрбір бала, әрбір орта өзіндік индивидуалды көзқарас пен шешімдерді талап етеді. Бұл туралы Мағжан Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде: «қазақ баласының тәрбиесі- қазақ тұрмысына қабысуы тиіс» деп атап көрсеткен[2]. Яғни, егер біз еліміздегі мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс барысында талқыланып отырған, инклюзивті білім беру процесіне тоқталар болсақ, бұл өзіндік шешімдерді талап етеді. Дамуында ерекшелігі бар балалармен оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуде қазақ тіліндегі материалдардың болуы, және бұл балалардың тәрбиесі қазақ отбасының тұрмыс-тіршілігімен жанасуы абзал. Бұл тұрғыда еліміздің ұлттық менталитеті, отбасы тәрбиесі, рухани құндылықтары, т.б негізі ескеріліп, өзіндік жоба құрылуы абзал. Жалпы, елімізде инклюзивті білім беру 1990 жылдары танылып, дами бастады. Мүмкіндігі шектеулі балаларды, әлеуметтендіру, жалпы білім беретін оқу орындарында бірге оқытуды мәселесін алғашқылардың бірі болып Р.А. Сүлейменова көтерді. Р.А. Сүлейменова: «инклюзивті білім беру – балаларды бөліп қарастыру кедергілерін жоюға бағытталған, балалардың білім алу қажеттіліктері мен жеке ерекшеліктеріне баланы емес, ортаны бейімдеуге бағытталған мемлекеттің саясаты» деп атап өтті[3]. Инклюзивті білім беру, бұл өз кезегінде біршама әлеуметтік-педагогикалық мәселелерге жол бастамақ. Атап айтсақ:

- Білім берудің ұлттық бағдарламасын жасау;

Әрбір елдің болашағының жарқын болуы, білімді, көзі ашық жастардың қолында. Яғни, бұл тұрғыда елімізде тәрбиеленіп жатқан әр баланың тәрбиесі ұлттың дүниетанымы мен рухани құндылықтарымен ұштасып жатуы абзал. Бұл тұрғыда елімізде мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс бойынша материалдар, еңбектер өте аз. Сондықтан, бұл мәселеге аса назар аударып, білім берудің ұлттық бағдарламасын жасау өте маңызды.

- Дамуында ерекшеліктері бар балалармен жұмыс жасай алатын, кәсіби құзіреттілігі жоғары, кешенді педагогикалық-психологиялық көмек көрсетуге қабілетті кадрлар дайындау;

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыста педагогтардың кәсіби біліктілігі жоғарғы деңгейде болуы абзал. Әрбір балаға өзіндік ерекшеліктеріне қарай тапсырма беру, оларды шектен тыс оқу-тәрбие жұмыстарымен шаршауына жол бермеу, балалардың тәрбие жұмыстарына қызығушылығын ояту, олардың көңіл-күйін бақылай отырып жұмыс жасау, үлкен төзім мен педагогикалық шеберлікті талап етпек. Елімізде қазіргі таңға дейін мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеуге қабілетті, әсіресе қазақ тілінде оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуге қабілетті мамандар тапшылығы сезілуде.

- «Дамуында ерекшеліктері бар балалар» ұғымын қалыптастырып, қоғамда оларға деген көзқарасты ізгілендіру.

Түрлі материалдық-экономикалық қажеттіктер негізінде «мүмкіндігі шектеулі» балалар қоғамның әлсіз тұсы ретінде қабылданып келеді. Әлеуметтік желілерде, бұқаралық ақпарат құралдарында, телебағдарламаларда т.б «мүмкіндігі шектеулі» балаларды «кемтар», «әрдайым түрлі әлеуметтік-материалдық көмек қажет ететін», «мүгедек» балалар образында көрсетіп келеді. Бұл өз уақытында балалардың өздерін қоғамда жайсыз сезінуіне әкеліп соғады. Сол себепті, бұл тұрғыда халықпен жұмыс жасап, қоғамда дамуында кемшілігі бар балаларға деген көзқарасты өзгертуіміз абзал. Мысалы, Европада мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарас мүлдем бөлек. Олар қарапайым адамдармен тең дәрежеде білім алып, өз таланттарымен әлемді таңғалдыруда. Атап өтсек, тетраамелия синдромымен туылған Ник Вуйчич, қазіргі таңда мотиватор, оратор болып жұмыс жасауда. Ол өзінің ерік-жігерін бүкіл әлемге паш етіп, түрлі курстар, семинарлар өткізуде. Және де Ник Вуйчич бір фильмге түсіп, 6-дан астам кітап жазып шығарған. Немесе, Рей Чарльз, Стиви Уандер сияқты музыканттарды атап өтсек болады. Біздің елде де мүмкіндігі шектеулі балалар арасында талантты, дарынды балалары бары анық. Сол балаларды тауып, халық назарына ұсынып, «дамуында ерекшеліктері» бар балалардың да өз талантымен елді сүйсіндіре алатынын көрсетіп, оларға деген көзқарасты ізгілендіргеніміз абзал. Дамуында ерекшеліктері бар балалар, елімізде дүниеге келген басқа балалармен тең құқылы. Олардың еркін білім алуы, дамып жетілуі мемлекет алдында тұрған үлкен міндет.

- Балалар арасында дискриминацияны болдырмау;

Инклюзивті білім беру саласындағы өзекті мәселелердің бірі балалар арасындағы дискриминацияны болдырмау. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс барысында олардың құқығының тапталмауы, қалыпты балалармен тең дәрежеде білім алуы, өз кезегінде педагог пен балалар арасындағы қарым-қатынаспен тығыз байланысты. Бұл тұрғыда, қалыпты балалармен жұмыс жасап, қасында отырған мүмкіндігі шектеулі баланың одан ешқандай айырмашылығы жоқ екенін, олар тең құқылы екенін түсіндіріп, достыққа, бауырмашылыққа шақырған абзал. Педагогикалық процестің нәтижелі болуы, балалардың өздерін қолайлы сезінуімен тығыз байланысты. Балалар өздерін қолайлы сезінсе, өз ойын айтуға, оқу-тәрбие жұмыстарына белсенді қатысса, бұл жалпы педагогикалық процеске оң көмегін тигізбек. Инклюзивті білім берудің негізгі идеологияларының бірі – балаларды толеранттылыққа тәрбиелеп, балалар ортасында тең қарым-қатынасты қалыптастырып, ешқандай дискриминацияны болдырмау, мүмкіндігі шектеулі балаларға оқу-тәрбие жұмыстарында қолайлы жағдай жасау. Бұл бағыт, мүмкіндігі шектеулі балалардың оқуда жетістікке жетіп, жақсы өмір сүру жағдайын қалыптастырады[4].

- Арнайы сыныптар ұйымдастырып, инклюзивті білім беретін мектептерді мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған құрал-жабдықтармен (лифт, пандус, арнайы оқу-тәрбие құралдары, жиһаздар, т.б) қамтамасыз ету қажет;

Инклюзивті білім беру саласындағы күрделі мәселелердің бірі, ол мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға қабілетті мектептердің тапшылығы, арнайы құрал-жабдықтардың болмауы. Қазіргі таңда, бұл инклюзивті білім саласындағы өзекті мәселелердің бірі. Мүмкіндігі шектеулі балалардың оқу-тәрбие жұмыстарына толыққанды қатысқанын қаласақ, бұл мәселеге аса назар аударғанымыз абзал. Көптеген мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналары, өз балаларын мектепке әкелуде, түрлі мәселелерге тап болады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың еркін мектепке кіріп-шығуы, мектеп ішінде еркін қозғалуы үшін, мектептер өз кезегінде бұл балалармен жұмыс істеуге дайын болуы қажет. Атап өтсек, балалар мектепке кіруіне кедергілердің болмауы үшін, мектепте лифт, пандус болуы, олар оқу-тәрбие жұмыстарында өздерін қолайлы сезінуі үшін арнайы оқу-тәрбие құралдарымен, жиһаздармен жабдықталуы қажет. Мектеп мүмкіндігі шектеулі балалар үшін физикалық тұрғыдан қолжетімді болуы керек. Инклюзивті білім берудің мақсаттарының бірі – келешекте барлық мектептердің мүмкіндігі шектеулі балаларды қабылдауға дайын болуы[5].

- Мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуында қазіргі заманға сай моделін құрудың басты бағыты – бұл білім беру қызметтерінің сапасын арттыру және қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін жағдайларды жасау[6].

Педагогикалық процестің жалпы мақсаты – заман талабына сай білім бере отырып, бәсекеге қабілетті жас ұрпақты тәрбиелеу. Бұл тұрғыда, инклюзивті білім беру аса назар аударуды талап етеді. Уақыт бір орында тұрмайды, осыған сай заман талабы да, уақытпен бірге өзгеріп отырады.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыста заман талабына сай оқу-тәрбие моделін құру қажет. Педагогикалық оқу – тәрбие жұмыстарының тиімділігін арттыруда заманауи оқу-тәрбие құралдарын қолданып, қолжетімділігін арттыру қажет. Жоғары да айтылып өткендей, инклюзивті білім беруде өзге ел моделін өзгертусіз оқу-тәрбие жұмыстарында қолдануға болмайды. Сондықтан елімізде тәрбиеленіп жатқан мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыста өз еліміздің құндылықтарына сәйкес, заман талабына сай моделін құруымыз қажет.

Яғни, инклюзивті білім беру тек ғана балаға бағытталған емес, қоғамның толеранттылығы мен ізгілігіне бағытталған үлкен үрдіс. Бұл тұрғыда, қоғаммен жұмыс, олардың мүмкіндігі шектеулі балаларға жақсы көзқарасын қалыптастыру аса маңызды. Және де бұл балалармен жоғарғы деңгейде оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуге қабілетті педагогтар дайындау басты мәселелердің бірі болмақ. Статистикалық ақпараттарға сүйенер болсақ, қазіргі таңда елімізде 170 мыңнан астам мүмкіндігі шектеулі балалар өмір сүруде. Елімізде жыл сайын бұл балалардың құқығын қорғалуы, қолайлы жағдайда тәлім-тәрбие алуы үшін көптеген жұмыстар жүргізілуде. Атап өтсек, 2004 жылы педагогтар арасында жүргізілген зерттеулер нәтижесінде, инклюзивті білім беруге орта мектеп педагогтарының 80 пайызынан астамы қарсылық білдірген. Инклюзивті білім беруді дамыту негізінде жүргізілген, көптеген жұмыстардың нәтижесінде, 2007 жылы жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша, педагогтардың тек 49 пайызы қарсы болған. Педагогтардың көбісі инклюзивті білім беру жүйесіне дайын екенін көрсеткен. Егер, 2004 жылғы зерттеулер бойынша, дамуы қалыпты балалардың ата-аналарның көбісі өз балаларының, мүмкіндігі шектеулі балалармен бірге оқығанына қарсы болса, қазіргі таңда бұл көрсеткіш біршама төмендеген. Қазақстанда инклюзивті білім беру жүйесі қолданысқа енгеніне көп уақыт болмады, сондықтан оқытудың бұл түрі әлі де дамыту мен мәселелерге терең назар аударуды талап етеді. Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға қабілетті мектептер мен орталықтар саны біршама артып келеді. Дамуында ерекшеліктері бар балалар, бүгінде типтері мен түрлеріне байланысты инклюзивті білім беретін мектептер мен жалпы бала-балабақшаларда, жалпы білім беретін орта мектептерде тәрбиеленуде. Атап айтсақ, қазіргі таңда 35 арнайы бала-бақшаларда және 230 астам арнайы топтарда, 12 мыңнан астам мектеп жасына дейінгі мүмкіндігі шектеулі балалар білім алууда. Дамуында ерекшеліктері бар, мектеп жасындағы балалардың 25 мыңнан астамы жалпы білім беретін мектептердегі, 830 арнайы сыныптарында және 100-ден астам арнайы түзету мектептерінде тәрбиеленіп жатыр. Бүгінде, елімізде жалпы білім беретін мектептер саны 7600 болса, инклюзивті оқытуға қабілетті, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға жағдай жасалған 2900-ға жуық білім беру ұйымдары бар. Бұл, жалпы орта білім беретін мектептердің 40% құрайды. Бұл мектептерде мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуында барлық жағдай жасалған. Инклюзивті білім беретін сыныптар заман талабына сай

оқу-тәрбие құралдарымен жабдықталған. Елімізде инклюзивті білім беруді дамытуда, көптеген жұмыстар жасалуда. Қазіргі таңда дамуында ерекшелітері бар балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететін 17 оңалту орталықтары, 130 мыңнан астам түзету кабинеттері, жалпы білім беретін мектептерде 558 логопедиялық пунктар бар. Статистикалық ақпараттарға сүйесенсек, 2014-2015 оқу жылында 130 мың мүмкіндігі шектеулі бала болса, олардың 92% инклюзивті білім беру жүйесі негізінде, мектепке дейінгі ұйымдар мен жалпы білім беретін мектептердегі арнайы сыныптарында оқу-тәрбие жұмыстарымен қамтылған. Және де 2012-2014 жылдар кезеңінде, инклюзивті білім беруді дамыту, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға қабілетті кадрлар дайындау мақсатында, 5 мыңнан астам педагог инклюзивті білім беруде біліктілікті арттыру курстарынан өтті. Инклюзивті білім беруге қабілетті жас мамандар санын арттыру мақсатында, мемлекеттік гранттар саны арттырылып, 260-тан астам орын бөлінді. Жалпы білім беретін мектептерде, дамуында ерекшеліктері бар балалармен жұмыс жасауда біліктілікті арттыру мақсатында 40-тан астам курстар дайындалды. Елімізде инклюзивті білім беруді дамыту мақсатында, жыл сайын мониторинг жүргізіледі. Мониторингтік зерттеулер негізінде, талдаулар жасалып, еліміздің әр өңіріндегі инклюзивті білім беретін мектеп саны, олардың материалдық-педагогикалық жағдайы, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға қабілетті мамандар саны, біліктілікті арттыруға арналған курстар, арнайы сыныптар саны т.б факторларды анықтап, инклюзивті білім беру жүйесінің даму статикасын қадағалайды. 2014-2015 жылдары жүргізілген мониторинг нәтижесіне сүйесенсек, инклюзивті білім беруге қабілетті мектептер саны Алматы, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Атырау облыстарында қарқынды өсуде, еліміздің басқа өңірлерінде инклюзивті білім беруге қабілетті мектептер санының өсуінде тепе-теңдік байқалады.

Бұл елімізде инклюзивті білім беруді дамытуда жасалған үлкен қадамдардың нәтижесі деп айта аламыз. Инклюзивті білім беру бүгінгі таңда дамып, жетілу үстінде. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға қабілетті кадрлар мен мектептер саны, күн санап өсуде. Инклюзивті білім беру- мүмкіндігі шектеулі балалардың тең дәрежеде білім алуына, дамып жетілуіне, адамдармен қарым-қатынасқа түсіп, әлеуметтенуіне, құқықтарын айқындап, өздерінің қоғамның толыққанды бір мүшесі екенін айқындауға жол ашады. Инклюзивті білім беру – тек мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс ғана емес, бұл барлық балаларды, қоғамды толеранттылыққа, адамгершілікке, қайырымдылыққа, ізгі ниетке шақыратын үлкен үрдіс. Бұл қоғамда мүмкіндігі шектеулі балаларға деген оң көзқарасты қалыптастырып, олардың еркін тәрбиеленуіне жол ашады.

Мемлекетіміздің ең басты қазынасы – адам. Елімізде дүниеге келген әр баланың, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың тең құқылы өмір сүруі, сапалы білім алып, өзіндік тұлға ретінде қалыптасуы, біздің міндетіміз. Инклюзивті білім беру – заман қажеттілігі.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. ҚР «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007(15 сәуір, 2016 жылы өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
2. М. Жұмабаев «Педагогика» 1922 . Қызылжар.-56б.
3. Сүлейменова Р.А. Система ранней коррекционной помощи детям с ограниченными возможностями в Казахстане: проблемы создания и развития. – Алматы, 2000. -23б.
4. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 13 б.
5. «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» ҚР-ның 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы. «Мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетудегі қолдау туралы» ҚР-ның 2002 жылғы 11 маусымдағы № 343 Заңы.
6. Білім туралы: Қазақстан Республикасының Заңы. –Алматы: Литера,2000.

ӘОЖ 373.25(574)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРІ

Ғылыми жетекші: Турарова Гульназ Укуметбековна, аға оқытушы,
2 курс студенті, 6В01202 – Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу,
Тосынбайқызы Дина,
Астана Халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан
dinamergen38@gmail.com

Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім беру қазіргі әлемде өзекті және сұранысқа ие болып келеді. Бұл барлық балалардың жеке ерекшеліктері мен нақты қажеттіліктеріне қарамастан тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге ықпал етеді. Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім берудің артықшылықтарын және оны сәтті жүзеге асыру әдістерін қарастырайық.

Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім берудің
артықшылықтары:

Әртүрлілікті құрметтеуді дамыту. Инклюзивті білім балаларға бала кезінен бастап қоғамдағы әртүрлілікті түсінуге және құрметтеуге көмектеседі. Олар әртүрлі қажеттіліктері бар балалармен қарым-қатынас жасауды және ынтымақтастықты үйренеді, бұл төзімділік пен айырмашылықтарды құрметтеуге ықпал етеді.

Әлеуметтік дағдыларды дамыту. Инклюзивті білім беруге қатысатын балалардың өз ойларын тыңдау және білдіру, байланыс орнату және жанжалдарды шешу сияқты әлеуметтік дағдыларды дамыту мүмкіндігі бар. Бұл дағдылар болашақта оларға пайдалы болады.

Білім беруді дамыту деңгейін арттыру. Инклюзивті білім беру барлық балалар үшін білім беру процесінің сапасын арттыруға ықпал етеді. Бұл мұғалімдерге әр баланың қажеттіліктерін ескере отырып, оқуды жекелендіруге мүмкіндік береді, бұл олардың сәтті бейімделуіне және дамуына ықпал етеді.

Инклюзивті білім беруді табысты іске асыру әдістері:

Педагогтарды оқыту. Білікті мұғалімдер инклюзивті білім беруді сәтті жүзеге асыруда шешуші рөл атқарады. Сондықтан мұғалімдерге әр түрлі қажеттіліктері бар балалармен тиімді жұмыс істей алатындай кәсіби даму мен оқыту мүмкіндігін беру қажет.

Қолдау ортасын құру. Мектепке дейінгі мекемелерде әр бала өзін сенімді және қабылданған сезінетін қолдау ортасын құру маңызды. Бұған жұмыс орындарын бейімдеу, арнайы оқу материалдары мен технологияларды пайдалану кіреді.

Жеке білім беру жоспарларын әзірлеу. Әр бала үшін оның ерекше қажеттіліктері мен қабілеттерін ескере отырып, жеке білім беру жоспарын жасау керек. Бұл әр баланың әлеуетіне сәйкес тиімді оқуын және дамуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Мектепке дейінгі мекемелерде инклюзивті білім беру барлық балалар үшін тең мүмкіндіктер жасаудың маңызды қадамы болып табылады. Инклюзивті ортаны дұрыс ұйымдастыру мен қолдаудың арқасында біз әр сәбидің дамуы үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ете аламыз, олардың әлеуетін ашуға және әртүрлі қоғамның мүшесі болуға көмектесеміз[1].

Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім: іске асырудың артықшылықтары мен әдістері.

Инклюзивті мектепке дейінгі білім беру-бұл әртүрлі оқу және даму қажеттіліктері бар балалар үшін тең мүмкіндіктер жасауға бағытталған педагогиканың маңызды саласы. Инклюзивті тәсілді сәтті жүзеге асыру үшін бірқатар ғылыми және практикалық принциптерді ескеру қажет.

1. Тең мүмкіндіктер принципі. Инклюзивті мектепке дейінгі білім берудің негізгі принциптерінің бірі – олардың ерекшеліктеріне қарамастан барлық балалар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Бұл әр баланың қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес дамуына және білім алуына мүмкіндік беретін ортаны құруды білдіреді.

2. Ерекшелікті құрметтеу принципі. Әрбір бала бірегей және инклюзивті мектепке дейінгі білім беруде оның жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескеру маңызды. Бұл әр балаға жайлылық пен табысты оқуды қамтамасыз ету үшін икемділік пен жеке көзқарасты қажет етеді.

3. Серіктестік принципі. Инклюзивті білім беру білім беру процесінің барлық қатысушыларының – педагогтардың, ата-аналардың, ерекше

қажеттіліктері бар балаларды қолдау жөніндегі мамандардың өзара іс-қимылын көздейді. Серіктестік пен ынтымақтастық әр баланың дамуына қолайлы жағдай жасауға көмектеседі.

4. Қол жетімділік және қауіпсіздік принципі. Инклюзивті білім беруді табысты іске асыру үшін барлық балалар үшін білім беру ортасының қолжетімділігін қамтамасыз ету және қауіпсіз оқу және ойын жағдайларын жасау қажет. Бұған үй-жайларды бейімдеу, ойын жабдықтары, Арнайы материалдар мен технологияларды пайдалану кіреді[2].

Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім берудің негізгі мәселелері: кедергілер және оларды шешу жолдары. Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім олардың ерекшеліктеріне қарамастан барлық балалар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Алайда, бұл тұжырымдаманы енгізу оны сәтті жүзеге асыруды қиындататын бірқатар мәселелерге тап болуы мүмкін. Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім берудің негізгі мәселелерін және оларды шешудің мүмкін жолдарын қарастырайық.

Негізгі мәселелер:

Педагогтарды даярлаудың жеткіліксіздігі.

Инклюзивті білім берудің негізгі проблемаларының бірі-мұғалімдердің әртүрлі қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге жеткіліксіз дайындығы. Көптеген мамандардың мұндай балалармен тиімді оқыту және өзара әрекеттесу үшін қажетті білімі мен дағдылары жоқ.

Ресурстар мен материалдық-техникалық базаның жетіспеушілігі.

Мектепке дейінгі мекемелер көбінесе инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін ресурстар мен материалдық-техникалық базаның жетіспеушілігіне тап болады.

Ата-аналардың қолдауының болмауы. Инклюзивті білім беруді сәтті жүзеге асырудың маңызды аспектісі ата-аналардың қолдауы болып табылады. Алайда, ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары білім беру жүйесіне сенімсіздік танытып, балаларын инклюзивті ортада оқытудың сәттілігінен қорқуы сирек емес.

Мәселелерді шешу жолдары:

Педагогтердің кәсіби даярлығын қамтамасыз ету.

Инклюзивті ортада жұмыс істеу үшін мұғалімдердің кәсіби дайындығына көп көңіл бөлу қажет. Ерекшеліктері бар балалармен жұмыс істедің мамандандырылған әдістері мен әдістерін оқыту білім беру процесінің сапасын арттыруға көмектеседі.

Білім беруді қаржыландыруды арттыру.

Мемлекеттік және муниципалдық органдар қажетті ресурстар мен материалдық-техникалық қамтамасыз етуді қамтамасыз ету үшін мектепке дейінгі мекемелерді қаржыландыруды ұлғайтуы керек. Бұл инклюзивті білім беруді іске асыру үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу.

Ата-аналар балаларды инклюзивті ортаға сәтті бейімдеуде маңызды рөл атқарады. Оларды оқу процесіне белсенді түрде тарту, мекеме мен отбасы арасында серіктестік құру үшін кеңес беру және оқыту іс-шараларын жүргізу қажет. Мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім беру әр баланың дамуына және барлығына тең мүмкіндіктер беруге үлкен әлеуетке ие. Мұғалімдердің, ата-аналардың және мемлекеттік органдардың негізгі мәселелерін шешу және бірлесіп жұмыс істеу арқылы біз әрбір бала өз әлеуетін ашып, инклюзивті білім берудің бір бөлігі бола алатын қолдау ортасын құра аламыз[3].

Инклюзивті білім беру моделі балалар, тәрбиешілер мен ата-аналар арасындағы өзара түсіністік жағдайында әрқайсысының іске асырылуын ескере отырып, балалардың әлеуметтік қатынастарын ұйымдастыруды көздейді. Инклюзивті білім беру-бұл баланың жеке ерекшеліктерін ескеретін және оның күшті жақтарына сүйенетін жалпы білім беру ортасына енуінің біртіндеп, егжей-тегжейлі және өте мұқият процесі. Мектепке дейінгі білім берудегі инклюзивті тәжірибелер білім беру кеңістігінің барлық қатысушыларының келесідей өзара әрекеттесу принциптеріне негізделуі керек:

- жеке көзқарас қағидаты баланы жан-жақты тексеруден кейін педагогикалық ықпал ету шараларын әзірлеуді көздейді;

- баланың өзіндік белсенділігін қолдау принципі;

- әлеуметтік өзара іс-қимыл қағидаты жемісті өзара іс-қимылға қол жеткізу мақсатында білім беру процесінің барлық қатысушыларының бір-бірін түсінуі және қабылдауы үшін жағдайлар жасауды көздейтін гуманистік негіздегі принцип;

- пәнаралық тәсіл принципі тәрбие мен оқытудың әдістері мен құралдарын анықтау мен әзірлеуге кешенді пәнаралық тәсілді көздейді;

- оқыту процестерін ұйымдастырудағы вариация принципі, ал білім беру қажетті даму мен дидактикалық құралдардың, оқу-әдістемелік құралдардың, кедергісіз ортаның, оқыту мен тәрбиелеудің вариативті әдістемелік базасының және мұғалімнің жалпы және арнайы педагогиканың әртүрлі әдістері мен құралдарын қолдану қабілетінің болуын болжайды;

- отбасымен серіктестік қағидаты сенімгерліктің болуын болжайды;

- балабақшаның білім беру моделінің динамикалық даму принципі.

Инклюзивті білім, егер ол дұрыс принциптерге негізделген болса, «ерекше» балаға қатысты кемсітушіліктің алдын алуға көмектеседі және оның өз тобының және жалпы қоғамның тең мүшесі болу құқығын қолдайды. Инклюзия-бұл барлық балалар үшін балабақша ұжымының өміріне толық көлемде қатысу мүмкіндігі. Балабақшаның тәрбие процесі балаға күтім мен қамқорлық жасауды, өмірлік маңызды дағдыларды тәрбиелеу мен оқытуды, әр баланың жеке қасиеттері мен қабілеттерін дамытуды, баланы әлеуметтендіруді көздейді[4].

Инклюзивті білім беру келесі міндеттерді шешуге арналған:

-адаптивті білім беру ортасын құру, ерекше білімді қажет ететін баланың жалпы және арнайы білім беру қажеттіліктері.

-дамудың бұзылуының ерекшелігі мен ауырлығын, әлеуметтік тәжірибені, жеке және отбасылық ресурстарды ескере отырып, балаға жеке педагогикалық тәсілді қамтамасыз ету;

-қалыпты жағдайда дәстүрлі әдістермен қол жеткізілетін білім беру мақсаттарына жетудің ерекше мәселелерін, тақырыптарын, оқыту мазмұны мен әдістерін, әдістері мен құралдарын бөліп көрсете отырып, оқытуды ерекше түрде құру;

-білім мен дағдыларды дамыту процесін оқытуды және әлеуметтік тәжірибе мен өмірлік құзыреттілікті дамыту процесін біріктіру;

-ерекше білімді қажет ететін балаларды білім беру жүйесіне интеграциялау процесіне психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді қамтамасыз ету әлеуметтік орта, балаға және оның отбасына көмек көрсету, педагогтарға көмек көрсету;

-ерекше білімді қажет ететін балаларды оқытуға арналған мамандандырылған бағдарламалық-әдістемелік кешендерді әзірлеу;

-әр түрлі профильдегі мамандарды үйлестіру және өзара әрекеттесу және білім беруге қатысатын ата-аналар;

-оқытудағы педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру; және әртүрлі ерекшеліктер мен ауырлықтағы мүгедектігі бар балаларды дамыту; -қатысушылардың толерантты қабылдауы мен көзқарасын қалыптастыру

дамудың әртүрлі бұзылуларына және дене кемістігі бар балаларға арналған білім беру үдерісі[5].

Балабақшаның тәрбие процесі балаларға күтім мен қамқорлық жасауды, сондай-ақ білім беру мен оқыту процесерін, өзіне-өзі қызмет көрсетудің маңызды өмірлік дағдыларын, балалардың жеке қасиеттері мен қабілеттерін дамытуды, олардың жеткіліксіз дамуын түзетуді қамтамасыз етеді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының білім беру процесіне қосу, ең алдымен, ересектердің «ерекше» балаларға деген көзқарасын өзгертеді. Осы уақытқа дейін біз бұл ерекшеліктерді педагогикалық практикада бейтараптандыруға дағдыланғанбыз, өйткені ұқсас балаларды басқару әр түрлі балаларға қарағанда оңайырақ. «Ерекше» балалардың ерекшеліктерін елемеуге болмайды, мұндай балалардың білім беру мәселелерін басқалармен бірге кәсіби түрде шешу үшін педагогикалық тәжірибені өзгерту керек. Бірақ егер біз «ерекше» балалар үшін ерекше жағдайлар жасай бастасақ, онда біз басқа балалар үшін теңдік принципін бұзамыз.

Сонымен, мектепке дейінгі инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың ғылыми-практикалық принциптері олардың ерекшеліктеріне қарамастан барлық балалардың дамуы үшін қолдау ортасын құруда маңызды рөл атқарады. Осы принциптерді сақтау толеранттылықты қалыптастыруға,

айырмашылықтарды құрметтеуге және инклюзивті ортада әр баланың дамуына ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. "Collaborating with Families and Community Members in Inclusive Early Childhood Settings" by Dina Castro, Jennifer Grisham-Brown
2. "Parent–Professional Partnerships in Early Childhood Education" by Jill Englebright Fox, Stacey Shelton
3. Бонин, О.В. К проблеме подготовки педагогических кадров в сфере инклюзивного образования: специфика профессиональной компетентности / О.В. Бонин // СПО. 2014 №1. С. 49
4. Шинкарева Е.Ю. Право на образование ребенка с ограниченными возможностями в РФ и за рубежом: монография / Шинкарева Е.Ю. 2017. С. 96
5. Сорокоумова С.Н. Психологические особенности инклюзивного обучения /Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 12, №3, 2010 С.27.

ӘОЖ 159.9

ИНКЛЮЗИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГТЫҢ КОПИНГ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ КӘСІБИ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ӘСЕРІ

Ғылыми жетекшісі: Рыскулова Мадина Мухаметалиевна пед.ғ.к.,
1-курс докторанты, «8D03103- Психология»
Турманова Жанагул Егембердиевна
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
turmanova74@mail.ru

Психология ғылымының практикалық салаларында инклюзия жағдайында қызмет көрсету қазіргі кезде қарқынды даму үстінде. Инклюзиялық тәжірибеде дағдарыстық жағдайлармен күресудің саналы және бейсаналық тәсілдерін зерттеу қажеттілігі артып келеді, әрі қызығушылық тудыруда. Сондай-ақ инклюзиялық мәселелерді шешуде психологтың кәсіби және тұлғалық ресурстарының сәйкестігін анықтау да кезек күттірмейтін зерттеулер қатарында тұр. Дәлірек айтқанда, инклюзия саласындағы психологтың өмірлік қиын жағдайды кәсіби әрекеттермен тиімді және нәтижелі жеңуге ықпал ететін жеке ресурстарын зерттеу қажет. Инклюзия жағдайында психологиялық қызмет көрсетудің алғышарттары құндылықтарды қабылдау, әртүрлілікті құрметтеуді, айырмашылықтарға төзімділікті қамтитын міндет ретінде қарастырады.

Инклюзивті ортаны қалыптастыруда көптеген зерттеулерде психологиялық қызметті атқарушы маман инклюзия негізіндегі мәселелерді шешуде жасаған әрекеті мен өзінің тұлғалық жеке басының психологиялық ерекшеліктері арасында маңызды байланыстар бар ма деген пікірлер алға шығуда. Психодинамикалық тәсіл тұрғысынан өмірлік қиындықтарға реакциялардың белгісі негізінен маманның бейсаналық қасиеттерімен анықталады, олар қалыпты жағдайда байқалмайды және мінез-құлықта көрінбейді.

Бұл тақырыпты қарастыру барысында зерттеу нысаны «копинг» сөзімен байланысы басымдылық көрсетуде. Яғни копинг мінез-құлық, біздің ойымызша, дағдарысқа қарсы мінез-құлықтың «айсберг шыңы» іспеттес болып табылады. Оларды жеке адам өзі ғана біледі, мұнда тұлғаның психологиялық қорғаныс механизмдері қиын жағдайларды жеңудің терең, бейсаналық сызығын көрсетеді, сонымен бірге копинг-стратегияларына онтогенетикалық тұрғыдан бастапқы негіз болып табылады.

Яғни, психологиялық қызметтің заманауи шарттары тұлғаның кәсіби бейімделу мүмкіндіктеріне жоғары талаптар қояды. Атап айтқанда, саналы және бейсаналық күресу әдістерін зерттеу және оларды салыстыру инклюзия жағдайында психологтың мінез-құлқын болжау үшін маңызды. Әсіресе инклюзиялық мәселелермен шұғылданатын психологтың кәсіби күйзеліспен және туындайтын қиын жағдайлармен күресуін зерттеу - деформацияланатын әлеуметтік ортаға бейімделудің маңызды психологиялық әдістерінің бірі бола алады. Мұндай жағдайда кәсіби бейімделудің негізгі әдістері психологиялық қорғаныс механизмдері және копинг мінез-құлық стратегиялары болып табылады. Екеуі де бірдей процестерге негізделгеніне қарамастан тұлғаның шешім қабылдауының нәтижесіне бағытталған. Мәселен, психологиялық қорғаныс тетіктері психиканың бейсаналық қызметі аясында жүзеге асырылады және кәсіби қызметтің деструктивті факторларынан психологиялық қолайсыздықты азайтуға бағытталған. Ал, копинг мінез-құлық стратегиялары психологиялық қорғаныс механизмдерінің негізіне сүйене отырып мәселенің тиімді жолдарын тауып кәсіби деструкциялардың алдын алады. Сондай-ақ психологтың сол салаға толық бейімделуіне бағыт-бағдар көрсетіп, кәсіби немесе психосоматикалық ауруларды болдырмауға ықпал етеді.

Сонымен, күрделі өмірлік жағдайларды еңсеруге ықпал ететін факторлардың бірі - копинг мінез-құлқы дей отырып, оның психология ғылымында зерттелуіне тоқталайық. Бұл тақырыпты зерттеу XX ғасырдың екінші жартысында шетелдік психология бағыттарынан бастау алған. Атап айтқанда копингті зерттеудің шетелдік тәсілдері ретінде R. Lazarus, S. Folkman, A. Billings, C. Carver, F. Cohen сияқты авторлардың еңбегін атай аламыз[1].

Ал, кеңестік психологтардың еңбектерінен жеке тұлға психологиясы ұғымдар жүйесіндегі меңгеретін мінез-құлықты және «coping-behavior»-ды

түсіну тәсілдерін ұсынғандар қатарынан Л.И.Анцыферова, Е.П. Белинская, В.А. Бодров, Ф.Е. Василюк, С.К. Нартова-Бочавер және т.б. көре аламыз [2].

Егеменді Қазақстанда «копинг мінез-құлық» мәселесі соңғы жылдары ғана зерттеле бастады, атап айтқанда Л.А. Повсян, Р.К. Курманова копинг мінез-құлық кәсіби әрекеттің табыстылық критерийі ретінде қарастырған[3]. Бұл мәселеге жүгіну қажеттілігі әртүрлі өмірлік жағдайларда стресстік мәселелерді тудыратын адамдардың тыныс-тіршілігінің қарқындылығынан туындап отыр.

Сонымен, психологиялық әдебиеттерде «копинг» психологиялық қорғаныстан кейінірек пайда болатын «саналы мінез-құлық стратегиясы» ретінде қарастырылады. Копинг - бұл психологиялық қауіп-қатер жағдайында және стрессті жеңуге бағытталған саналы белсенді күш деп те сипатталады. Копинг мінез-құлық «психологиялық қорғанысқа» ішінара ұқсас, бірақ стресстік жағдайда психологиялық қорғаныс саналы түрде қолданылған кезде бейсаналық болатындығымен ерекшеленеді. «Копинг» терминін қолдану әдетте «копинг-мінез-құлық», «копинг-стратегиялар», «копинг-ресурстар» сияқты терминдермен байланысты. «Копинг мінез-құлық» мен «копинг- стратегиялары» ұғымдары жиі сәйкестендіріліп түсіндіріп келеді.

«Копинг-стратегиялары» туралы Е.В. Суханова келесі тұжырымдаманы береді: қазіргі уақытта копинг-стратегиялары деп қиын жағдайлармен, оқиғалармен, әртүрлі мінез-құлық стратегияларының жиынтығымен, когнитивті мінез-құлық салаларында өзгеретін әрекеттермен күресудің саналы түрде қолданылатын әдістері түсініледі. Адамның ресурстарынан асып түсетін, ерекше игерілген нақты сыртқы немесе ішкі талаптармен күресу болып сипатталады [4].

Сонымен «копинг»-тің психологиялық маңызы адамды сол жағдай талаптарына орай қалай жақсы бейімдеуге, оны меңгеруге, сол талаптарды жеңуге немесе жеңілдетуге, оларды болдырмауға немесе еңсеруге және осылайша жағдайдың күйзелістік сипатын жақсартуға және қобалжудың төмендеуіне мүмкіндік береді. Сондықтан да «копинг»-тің басты міндеті — адамның жалпы әл-ауқатын, дене және жан саулығын, әлеуметтік қатынастармен қанағаттануын қамтамасыз ету және қолдау болып табылады екен.

Демек, копинг мәселесі бойынша жазылған ғылыми психологиялық жұмыстарды саралау арқылы бұл ұғымның қазіргі заманғы тұлға психологиясы аясында тұрақты зерттеу айналымына енгенін көрсетеді. Осы тұста оны қарастыру үшін екі бағытқа бөліп айқындаймыз, олар:

Біріншіден, назарды субъектіден ол әрекет ететін тұтас жағдайға аудару;

Екіншіден, әрекет нәтижесіне алып келетін жауапкершілік дәрежесін нақты жағдаймен анықтау;

Ал, осы айқындаулар арқылы алып қарасақ, әрбір адамның өмірінде стресстік әсер ететін, уайымға алып келетін және оларды жеңуге тура келетін қандай да бір мәселелер туындап отырады. Бұл туындаған қолайсыздықтарға

адам екі тәсіл арқылы реакция береді, нақтырақ айтқанда, біріншіден, копинг стратегияларды құру; екіншіден психологиялық қорғанысқа жүгіну болып табылады. Осы жерде тағы бірнеше анықтамалар туады:

- «копинг» – бұл психологияда белгілі-бір жағдайлар мен оқиғалар әсерінен адамның бойында қалыптасқан, өмірлік тәжірибемен жинақталған – күйзелісті немесе мәселелерді жеңуге көмектесетін стратегиялар болып табылады.

-«копинг», «копинг стратегиялар» (ағылш. «coping», «coping strategy») - бұл адамның стресстік жағдайларды жеңу (ағылш. «to cope with») үшін жасаған іс-әрекеттері.

Бұл ұғымдар тұлғаның өмірдегі психологиялық қиын, әрі стресстік жағдайларын еңсеру үшін пайдаланылатын когнитивті, эмоциялық және мінез-құлықтық әрекет стратегияларын біріктіреді. Ал мұндағы, стресстік жағдайлар үреймен, қиындықтармен және тұрақсыздықпен сипатталады. Ал копинг стратегия осындай қиын мәселелердің шешімін табуға мүмкіндік береді.

Кең мағынасында «копинг» - субъектінің сыртқы немесе ішкі сипаттағы міндеттері мен өзара іс-қимылының барлық түрлерін қамтиды, яғни: жеке тұлғаның стресс, фрустрация, жанжал және дағдарыс т.б. ерекше қиын жағдайларында пайда болатын күрделі өмірлік ахуалының талаптарын еңсеруге, талдап үйренуге, жеңілдетуге немесе одан жалтаруға әрекет етуі жайында қарастырылады.

«Копинг» термині психологиялық әдебиеттерде алғаш рет 1962 жылы пайда болды. Оны америкалық ғалым-психолог Л.Мерфи балалардың даму жолындағы туындаған дағдарыстарын жеңу әдістерін зерттеу барысында қолданған. Бірнеше жыл өткеннен кейін когнитивті психолог Р. Лазарус өзінің «Психологиялық стресс және оны жеңу процесі» кітабында күйзеліспен басқада үрей тудыратын жағдайлардағы ақыл-ойдың стратегияларын сипаттау үшін копингке жүгінген екен [5].

Копинг мінез-құлықтың көптеген жолдары мен нысандары бар. Мәселені жеңудің әрбір түрі өзінше ерекшеленеді, ол уайымдап отырған жағдайдың субъективті мәнімен анықталады және проблеманы біреуін ғана шешуге жауап береді. Нақты мәселенің шешімін қарастырады немесе оның эмоциялық күйзелісін, өзін-өзі бағалауды түзетуді немесе адамдармен өзара қарым-қатынасты реттеу міндеттерінің біріне басымдылық жасап жауап береді. Мұндай әртүрлілік табиғи түрде копинг мінез-құлықтың түрлі стратегияларының жіктелуіне алып келді. Копинг типтерінің жалпыға танылған жіктемесі жоқ – олар еркін түрде әр түрлі зерттеулермен анықталған. Сондықтанда «копинг» ұғымы әлемдік психологиялық мектептерде, тәжірибелік бағыттағы тұжырымдамаларда әр түрлі сараланады және қолданылады.

Практикалық кәсіби әрекетте психологтың копинг-стратегиясын анықтау әсіресе инклюзия жағдайында өзін-өзі жетілдірудің алгоритміне әдістемелік нұсқаулық жасау зерттеудің басты міндеттерінің бірі. Яғни,

отандық және шетелдік авторлардың еңбектерінде ашылған іргелі және қолданбалы теориялар, тұжырымдамалар, ережелер мен әзірлемелер, олардың ішінде R.Lazarus, S. Folkman, A. Billings, C.Carver, F. Cohen сияқты ғалымдар копингті зерттеудің шетелдік тәсілдері жеке тұлға психологиясы ұғымдар жүйесіндегі меңгеретін мінез-құлықты және «coping-behavior»-ды түсіну тәсілдерін ұсынады.

Л.И. Анцыферова, Е.П. Белинская, В.А. Бодров, Ф.Е. Василюк, С.К.Нартова-Бочавер психологиялық тұрақтылық ресурстары мен механизмдерінің теориялық және қолданбалы негіздерін Л.И. Вассерман, В.А.Абабков, Е.А.Трифоновна және басқалар түсіндіруге тырысады.

Ұсыныс ретінде айтарымыз, келесі психологиялық диагностикалық әдістерді қолдануға болады: стрессті жеңу стратегияларын зерттеуге бағытталған «Жеке тұлғаның күресу стратегиялары» сауалнамасы (R. Lazarus, S. Folkman); психологиялық қорғаныс механизмдерін анықтауға арналған Плутчика-Келлермана-Конте «Өмір салты индексі» (ИЖС) сауалнамасы, ерікті түрде өзін-өзі реттеу және оның көріну дәрежесін диагностикалау үшін В.И. Моросанованың «Өзін-өзі реттейтін мінез-құлық стилдері» (ССПМ) сауалнамасы.

Психология ғылымында «копинг» түсінігі қиын жағдайларда тұлға бойында көрініс беретін мінез-құлқын сипаттау үшін қолданылса, ал «копинг стратегиялар» тұлға бойындағы өмірлік тәжірибемен жинақталған, сол күйзелісті немесе кейбір мәселелерді жеңіп шығуға көмектесетін іс-әрекеттердің жиынтығы болып табылады - деп қарастырылады.

Копинг-стратегияға психологиялық талдам көп жақты және интегративті сипатта берілген. Кезінде бұл ұғымды Р. Лазарус және С. Фолькманнның зерттеу бағыттарының бірі күйзеліс психологиясында қолданылған және күйзелістің тигізген әсерін әлсірету үшін индивид жұмсаған когнитивті және мінез-құлықтық әрекеттерінің өлшемі ретінде анықтаған болатын [1].

Копинг-стратегия – бұл адамның стресстік жағдайларды жеңу үшін жасаған іс-әрекеттері деп сипаттайтын болсақ, онда мұны тұлғаның копинг-стратегияны тиімді қолдануын арттырудың амалдары ретінде де қарастырудың маңызы бар екенін айтқымыз келеді. Тұлға ретінде адамның өмірінде әртүрлі жағымсыз оқиғалар орын алған кезде сол тұлға бойында қобалжу мен алаңдаушылық реакциялары жиі байқалады. Сол себепті тұлғаның копинг-стратегиясының тиімділігін арттыру барысында психологиялық зерттеулер жүргізу қажет. Әсіресе тұлғаның бойындағы психологиялық қорғаныс механизміне диагностикалық және феноменологиялық талдауды көздейтін эмпирикалық зерттеу бағдарламасын әзірлеу міндеттері тұр. Яғни, психологиялық қорғаныс – бұл мәселелік жағдайды түсінумен байланысты дабыл сезімін жоюға немесе барынша азайтуға бағытталған, тұлғаны тұрақтандырудың арнайы реттеуші жүйесі деп қарастыруға болады.

Психология ғылымында эмоционалды қобалжулар мен стресстің адамның денсаулығы мен әрекетіне қалай әсер ететінін түсіну үшін «копинг»

құрылымын анықтау қажет екені анық байқалуда. Яғни, белгілі бір проблеманы еңсеру концепциясы көптеген ұсыныстарға қарамастан, копингтің негізгі категориялары туралы консенсус жоқ. Бұл жерде психологиядағы айнымалы-кешенді модельдер дәстүрінен шабыт ала отырып, әртүрлі айырмашылықтарды біріктіруге арналған «кешенді копинг моделі (ККМ)» ұсынылады. Модель стресстік жағдайларда адамдар екі қиындыққа тап болады деген болжамға негізделген: олар мәселені шешіп, эмоцияларын реттеуі керек, яғни олар екі сәйкес өлшемде де көрінеді, нақтырақ айтқанда проблеманы жеңу өлшемі және эмоцияны еңсеру өлшемі ретінде көрінеді [6].

Жалпы айтқанда қиындықтар мен эмоцияларды жеңу биполярлық өлшемдер ретінде түсіндіріледі. Маңыздысы, бұл өлшемдер басқа жеңу категориялары үшін кеңістікті анықтайды. Сондай-ақ, бірнеше кешенді копинг-мінез құлық стилі бар. олар: позитивті эмоционалды орнату, тиімділік, проблемаларды шешу, проблеманы сіңіру, жағымсыз эмоционалды жеңу, дәрменсіздік таныту, проблемалардан аулақ болу, гедонистік немқұрайлылық.

Адам өміріндегі кенеттен болған оқыс оқиғаларға ең алдымен сенсорлық деңгейде, яғни – психологияда «когнитивті бағалау» деп аталатын, тұлғаның ерекше белсенділігімен тез ауысатын жағдайында жауап қайтарады. Когнитивті бағалаудың табыстылығы адамның қоршаған ортаны бақылау қабілетіне деген сенімділігіне, жағымсыз сезімдер мен әсерлерді реттей білуге, өзінің барлық өмірлік тәжірибесін өзектендіру қабілетіне және басқа адамдардың көмегіне деген сенімділігіне байланысты. Бағалаудың когнитивтілігінің басты нәтижесі адамның шығарған қорытындысы болып табылады – ол жағдайды бақылап өзгерте алады ма немесе оны өзгерте алмайды ма. Бұл жағдайда, егер субъект мәселені өзінің бақылауында деп санаса, онда ол копинг мінез-құлық стратегияның мәселені өзгертетін конструктивті жағдайын пайдалана алады деп айта аламыз.

Қорыта айтқанда, психология ғылымында тұлғаның құндылық-мағыналық аумағын қайта талдауда қандай да бір копинг стратегиялар туралы түсінік туындайды. Әсіресе, инклюзивті жағдайдағы мекемелерде тәжірибесі бар психолог мамандарымен диагностикалық, консультациялық және ағартушылық қолдау көрсету жұмыстарын ұйымдастыру және жүргізу қажет. Сондай-ақ инклюзия жағдайларды оңтайландыру барысында психологтың кәсіби-тұлғалық тиімді стратегияларын қалыптастыру мақсатында тренингтік дамыту бағдарламаларын әзірлеу және оны жүзеге асырудың тактикалық бағыттарын анықтау жұмыстары жүргізілуде. Алдымызда инклюзия жағдайында психологтың кәсіби бейімделуін копинг-мінез құлқы арқылы тиімділігін арттыратын әдістемелерді топтастыру міндеттері тұр.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Stress, Appraisal and Coping. Richard S. Lazarus, Susan Folkman // https://books.google.kz/books?id=i-ySQQuUpr8C&lr=ru&source=gbs_navlinks_s
2. Нартова-Бочавер С.К. «Coping Behavior» в системе понятий психологии личности // Психологический журнал. 1997. Т. 18. № 5. С. 20–30.
3. Копинг-поведение как критерий успешности профессиональной деятельности / Л.А. Повстан, Р.К. Курманова // А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің Хабаршысы = Вестник Кокшетауского университета им. А. Мырзахметова. - 2014. - № 2. - Ч. 1. - С. 149-152.
4. Суханова Е.В. Понятие «копинг-стратегии» и пример асоциальных копинг-стратегий // Прикладная психология. - 2014. - № 1. -С. 76-83.
5. Лазарус Р. Совладание (coping) // Психологическая энциклопедия. 2-е изд./ Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. СПб.: Питер, 2003. -760 с.
6. The role of time perspective in coping behavior <https://psychology.com/volumes/?article=2791>

ӘОЖ: 376.4

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ЕСКЕ САҚТАУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Ауренова М.Д., психология ғылымдарының
кандидаты, қауымдастық профессоры,
2 курс магистранты, 7М01901 «Арнайы педагогика»,
Үдербай Н.Д.
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан.
Uderbajn21@gmail.com

Адамның өмірі мен іс-әрекетінде оның танымдық саласы өте маңызды рөл атқарады, оның ішінде психикалық процестердің жиынтығы: зейін, түйсік, қабылдау, есте сақтау, елес, ойлау, сөйлеу, қиял. Бұл процестер танымдық және басқа да іс-әрекеттер үшін өзіндік құрал болып табылады, оларға қызмет етеді және олардың тиімділігін қамтамасыз етеді. Бұл процестердің негізгі функциясы - танымдық және аналитикалық. Алайда олардың танымның әртүрлі кезеңдеріндегі рөлі бірдей емес. Айналадағы шындықты қарапайым түсіну негізінен түйсік пен қабылдау арқылы жүреді, ал объективті шындықты талдау және түсіну рефлексия, қиял, ойлау және сөйлеу арқылы жүзеге асырылады. Әрине, танымдық іс-әрекеттің осы кезеңдерінде олар танымның, зейіннің және есте сақтаудың сапасын қамтамасыз етеді.

Психикалық дамудың тежелуі сөйлеу мен ойлаудың дамымауына байланысты танымдық іс-әрекет процестерінің біркелкі қалыптаспауымен,

сондай-ақ эмоционалды және ерік саласында бұзылулардың болуымен сипатталады. Осылайша, психикалық дамудың тежелуі эмоционалды-еріктік жетілмегендікте де, интеллектуалдық жетіспеушілікте де көрінеді.

Психикалық дамудың тежелуі бар балалар дәстүрлі түрде жоғары психикалық функциялардың баяу және біркелкі жетілмеуімен, танымдық белсенділіктің жеткіліксіздігімен, жұмыс қабілетінің төмендеуімен және тұлғаның эмоционалды саласының дамымауымен сипатталатын полиморфты топ ретінде анықталады.

Психикалық дамуы тежелген балалардың есте сақтау қабілетінің сандық және сапалық сипаттамалары өзіндік ерекшеліктерге ие. Кез келген бұзылыс сияқты, оның тереңдігі мен күші психикалық дамудың кешігу генезисіне тікелей байланысты [1].

Сонымен психофизикалық инфантилизмі бар балаларда мыналар байқалады:

- 1) есте сақтау көлемі мен жылдамдығын азайту;
- 2) өз жұмысын ұтымды ұйымдастыра және бақылай алмау;
- 3) көру есінің есту қабілетінен басым болуы [2].

Соматогендік генезисі бар балаларда қысқа мерзімді есте сақтаудың дамымауы байқалады, бұл есте сақтау жылдамдығының төмендеуінде, есте сақтау өнімділігінің баяу өсуінде, есте сақтау көлемінің төмендеуінде көрінеді.

Психикалық даму тежелуінің церебральды-органикалық генезисі бар балалардың есте сақтау қабілетінің әртүрлі бұзылыстары бар:

- кедергілер мен ішкі интерференция әсерінен іздердің тежелуінің жоғарылауы;
- өз жұмысын ұтымды ұйымдастыра және басқара алмау;
- еске сақтау жылдамдығын төмендету;
- жанама факторлардың әсерінен іздердің шамадан тыс тежелуі;
- модальды типтегі естің дамымауы (көру немесе есту есінің дамымауы);
- көрнекі-кеңістіктік есінің дамымауы [3].

Психикалық даму тежелуінің психогендік формасы бар балаларда есте сақтау қабілетінің бұзылуы байқалмауы мүмкін. Олардың есте сақтау қабілеті жоғары селективтілікпен сипатталады: есте сақтау қабілеті негізінен мотивацияға байланысты.

Дегенмен, Психикалық даму тежелуінің барлық түрлері бір ортақ қасиетпен сипатталады-бұл психикалық даму тежелуі бар балалардың есте сақтау процесін ұтымды ұйымдастыра және басқара алмауы, сондай-ақ әртүрлі мнемоникалық әдістерді қолдана алмауы. Сондықтан Психикалық даму тежелуі бар балалармен психокоррекциялық жұмыстың негізгі міндеті-оларда есте сақтаудың арнайы әдістерін қалыптастыру, яғни логикалық есте сақтауды дамыту.

Психикалық даму тежелуі бар балаларда есте сақтау қабілетінің аз көлемі, сондай-ақ есте сақтау қабілетінің төмендігі байқалады. Қайта

жаңғырту дәлсіздікпен және ақпараттың тез жоғалуымен сипатталады. Ауызша есте сақтау қабілеті аз дамыған.

Н.Ю. Борякова [4] психикалық даму тежелуі бар балалардағы есте сақтау ерекшеліктерін зерттей отырып, дұрыс ұйымдастырылған оқу процесінде балалар есте сақтаудың кейбір мнемотехникалық әдістерін меңгере алады, сол арқылы ақпаратты есте сақтаудың логикалық тәсілдерін меңгереді деген қорытындыға келді.

Балаларды жан-жақты психологиялық-педагогикалық және нейропсихологиялық тексеру нәтижесінде Л. М. Шипицына және О. В. Заширина [5] психикалық даму тежелуі бар балалардағы есте сақтау процестерінің ерекшеліктері анықталды:

1. ерікті және еріксіз есте ұсынылған есте сақталған объектілер санының азаюы;

2. ерікті визуалды ес еріксіз визуалды еске қарағанда көбірек төмендейді; есту-сөйлеу есі азаяды;

3. психикалық даму тежелуі бар балалар дені сау балаларға қарағанда үш есе аз, «еске сақтау қисықтары» нормаға сәйкес келеді. Еске сақтау қисығы ес тиімділігінің қайталану санына тәуелділігін көрсетеді.

Әдетте, тікелей тәуелділік байқалады - қайталанулар неғұрлым көп болса, нәтиже соғұрлым жақсы болады. Қисықтың ригитті түрі есте сақтаудың өте баяу екенін көрсетеді, сол нәтижеге жету үшін көп қайталауды қажет етеді. Сарқылу түрінің қисығы кері байланысты көрсетеді - қайталау неғұрлым көп болса, нәтиже соғұрлым нашар болады. «Плато» типтегі қисық әдетте ақыл-есі кем балаларға тән және есте сақтау қабілетінің қайталану санына тәуелділігінің жоқтығын көрсетеді; ол көлденең оське параллель түзуге ұқсайды [6].

Л.М. Шипицына психикалық даму тежелуі бар балалардың жартысынан көбінде есте сақтау қисықтары қатты түрге, ал балалардың бестен бірінде-сарқылу түріне сәйкес келетіндігін атап өтті. Психикалық даму тежелуі бар балалардың мнемоникалық белсенділігінің ерекшеліктерін зерттеушілер атап өтеді (В. М. Астапов, Т. А. Власова, В. И. Любовский) [7, 8, 9]:

- кедергілердің әсерінен мнемоникалық іздердің тежелуінің жоғарылауы, олардың бір-біріне әсері,

- есте сақтау қабілетінің төмендеуі;

- есте сақтаудың төмен жылдамдығы;

- механикалық есте сақтаудың алғашқы әрекеттерінің төмен өнімділігі, сондай-ақ толық есте сақтау уақыты нормаға жақын;

- еріксіз есте сақтау қабілеті қалыптыға қарағанда өнімділігі төмен, бірақ ерікті еске қарағанда өнімдірек;

- ерікті естің өнімділігі мен тұрақтылығы әсіресе, айтарлықтай жүктеме жағдайында төмендейді;

- арнайы еске сақта техникасын қолдану қабілетінің жеткіліксіздігі.

Негізгі қиындықтар логикалық амалдарды (семантикалық корреляция, жіктеу) мнемоникалық белсенділік әдістері ретінде қолдану сатысында,

негізінен механикалық есте сақтауды қолдану арқылы туындайды және әдетте ерікті жанама есте сақтауға қарқынды көшу басталады. Диагностикалық жанама есі (экспериментатор сөздерді атайды; бала әр сөзге суретті таңдайды; содан кейін суреттерге қарап, бала сөздерді қайталауы керек). психикалық даму тежелуі бар балалар әдеттегі құрдастарымен бірдей суреттерді таңдайды. Алайда, суреттерге негізделген сөздерді көбейту әлдеқайда нашар. Бұл негізгі қиындықтар интеллектуалды әдістерді тиімсіз пайдалану болып табылатынын көрсетеді [10].

Зерттеу нәтижелері (В.Л. Подобед, Н. Г. Лутонян, Т. В. Егорова) [11, 12] семантикалық байланыстарды жіктеу және орнату операцияларын меңгеру олардың бұл балалардың есте сақтау әдістері ретінде сәтті қолданылуына әлі кепілдік бермейтінін көрсетеді.

Т.А. Власованың пікірінше, бұзушылықтардың айтарлықтай ауқымы бар екеніне қарамастан [13], психикалық даму тежелуі бар балалардың интеллектуалдық даму мүмкіндіктері өте жоғары. Мақсатты түзету кезінде олардың бойына мнемоникалық белсенділіктің қажетті дағдыларын қалыптастыруға болады, бұл олардың есте сақтау процестерінің дамымағандығын айтарлықтай өтейді.

Негізгі түзету шаралары - балаларда есте сақтаудың арнайы әдістерін қалыптастыру, яғни олардың логикалық есте сақтау қабілетін дамыту. Бұл жұмыстың тағы бір маңызды бағыты - Т.А. Власова мен М. С. Певзнер балалардың күнделікті іс-әрекеттерін дұрыс ұйымдастыруға, олардағы ұқыптылық пен дәлдікті қалыптастыруға үйрету, бұл оларға тән импульсивтілік пен зейінін шоғырландыра алмауды жеңуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Гонеев, А.Д. Основы коррекционной педагогики: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.Д Гонеев, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаева; Под ред. Сластенина. – 2-е изд., перераб. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с..
2. Подобед, В.Л. Особенности кратковременной памяти детей с задержкой психического развития. // Дефектология. 1981. №3. - С.17-26.
3. Деревянкина, Н.А. Психологические особенности дошкольников с задержкой психического развития: Учебное пособие. Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д.Ушинского, 2003. - 77 с.
4. Борякова, Н. Ю. Развитие мнестических процессов у детей с задержкой психического развития в структуре коррекционной работы / Борякова Н. Ю., Дубровина Т. И., Орлова О. С. // Специальное образование. - 2013. - № 2. - С. 5-11.
5. Хомская, Е.Д. Нейропсихология [Электронный ресурс] // URL: <http://yanko.lib.ru/books/psycho/homskaya=neuropsychology=ann.htm>
6. Самойлова, С. В. Особенности зрительного восприятия детей с задержкой психического развития / Самойлова С. В.// Специальная

психология. - 2008. - № 1. - С. 22-25.

7. Астапов, В.М. Хрестоматия. Дети с нарушениями развития. Учеб. пособие для студ. и слушателей спец.факультетов. – М. : – Международная педагогическая академия. – 2005. – 264с.

8. Власова, Т.А., Певзнер, М.С. О детях с отклонениями в развитии / Т.А. Власова, М.С. Певзнер. – М.: Просвещение, 1973. -185 с.

9. Лубовский, В.И. Особые образовательные потребности [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2013. №5. С.61–66. URL: <http://psyedu.ru/journal/2013/5/Lubovskiy.phtml>

10. Лубовский, В.И. Современные проблемы диагностики задержки психического развития [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2012. №1. URL: <http://psyedu.ru/journal/2012/1/2787.phtml>

11. Лутонян, Н.Г. Динамика мнемической деятельности у детей с задержкой психического развития. // Тез. докл. IV Всесоюзных педагогических чтений. Т.2. - М., 1976. - С.18-26.

12. Подобед, В.Л. Формирование мнемического приема смысловой группировки у детей с задержкой психического развития. /Дефектология. 1987. №2. - С. 3-9.

13. Дети с задержкой психического развития / Под ред. Т.А. Власовой, В.И. Лубовского, Н.А. Цыпиной. М.,1984. - 342 с.

ӘОЖ: 376.4

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Ауренова М.Д., психология ғылымдарының
кандидаты, қауымдастық профессоры,

2 курс магистранты, 7М01901 «Арнайы педагогика»,

Үдербай Н.Д.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Өскемен, Қазақстан.

Uderbajn21@gmail.com

Жалпы білім берудің инклюзивтілігін дамыту ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоса алғанда, барлық балалар үшін сапалы білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз етуге арналған Қазақстан Республикасының Білім беру саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар арасында ең үлкен және гетерогенді топ әртүрлі этиологиялық факторлармен (орталық жүйке

жүйесінің органикалық және/немесе функционалдық жеткіліксіздігі, тәрбиенің қолайсыз жағдайлары және т.б.) сипатталатын психикалық дамуы тежелуі бар балалардан тұрады: танымдық белсенділіктің төмендеуі, жалпы интеллектуалдық дамудың артта қалуы, оқу қабілетінің төмендеуі және еңбекке қабілеттіліктің психикалық бұзылыстары, оқу іс-әрекетін және/немесе мінез-құлқын ұйымдастырудағы қиындықтар, әлеуметтік коммуникациялардың жеткіліксіздігі.

Соңғы жылдары психикалық дамудың тежелуі сияқты ауытқу мәселесіне қызығушылықтың артуы байқалады және зерттеушілер арасында қызу пікірталастар жалғасуда. Бұл, ең алдымен, көптеген алғышарттары, себептері мен салдары бар осы ауытқудың түсініксіздігімен байланысты.

Психикалық дамудың тежелуі терең талдауды және назар аударуды қажет ететін мәселелердің бірі. Әрбір нақты жағдай егжей-тегжейлі зерттеуді және жеке тәсілді жүзеге асыруды қамтиды.

«Психикалық дамудың тежелуі» ұғымы жалпы психиканың уақытша артта қалу синдромдарын немесе оның жеке функцияларын (қозғалтқыш, сенсорлық, сөйлеу, эмоционалды-ерікті), генотипте кодталған организмнің қасиеттерін іске асырудың баяу қарқынын білдіреді [1, б.162].

Ең көп таралған анықтаманы В. В. Лебединский берген, ол психикалық дамудағы тежелу танымдық және эмоционалды салалардың қалыптасу қарқынын, олардың ерте жаста уақытша бекітілуін бәсеңдететінін айтады [2, б.44].

Даму қарқынында бұзылуы бар балаларды зерттеудегі екінші кезең зерттеушілердің олигофренияның шеңберін тарылту ниетімен тығыз байланысты болды. 1966 жылы М.С. Певзнер мектептегі сәтсіздік жағдайында инфантилизмнің бірқатар клиникалық нұсқаларын сипаттады. Сондай-ақ дамудың тежелуінің әртүрлі формаларының этиопатогенез проблемалары қарастырылды, олардың арасында орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануының қалдық құбылыстарының рөліне ерекше назар аударылды [3, б.25].

Осы кезден бастап Кеңес дефектологиясында балалардағы дамудың нақты бұзылуы ретінде ақыл-ой кемістігін жан-жақты зерттеу басталды. КДҚ бар балалар туралы клиникалық деректерді жалпылау және олармен түзету жұмыстарын ұйымдастыру бойынша жалпы ұсыныстарды алғаш рет Т.А. Власова мен М. С. Певзнер берді [4, б.51].

У. В. Уленькованың жұмысында психикалық даму қарқынының алғашқы бұзылу себептерінің келесі төрт тобы анықталды [5, б.5]:

1) ұрықтың құрсақішілік дамуының қолайсыз жағдайлары (тұқымқуалаушылық ауыртпалық, ананың созылмалы аурулары, ана мен ұрықтың зиянды заттармен, алкогольмен улануы, аштық, ана мен ұрықтың физикалық және психикалық жарақаттары, қосарлылық және т. б.);

2) туу патологиясы;

3) босанғаннан кейінгі ерте аурулар (ең алдымен ми мен асқазан-ішек жолдарының қабыну аурулары), әсіресе екі жасқа дейінгі;

4) бас сүйек-ми жарақаттары.

Барлық түзету жұмыстары мен инклюзивті білім беру жүйесі, ең алдымен, ақыл-есі кем және дене кемістігі бар балалардың әртүрлі топтарының дамуындағы бұзушылықтарды түзетуді қамтамасыз етуі және оларға мектепке дейінгі білім беру бағдарламасын меңгеруде білікті көмек көрсетуге көмектесуі тиіс.

Дүние жүзінде психикалық дамудың тежелуі сияқты диагнозы бар балалар санының көбеюі байқалады, осыған байланысты оларды тәрбиелеу, оқыту және оңалтудың әлеуметтік бейімделу проблемасы өзекті психологиялық-педагогикалық проблемаға айналууда.

Оқушылардың оқудағы және тәрбиелеудегі күрделіліктердің болуының негізгі себептерінің бірі – арнайы педагогикада «психикалық дамудың тежелуі» (ПДТ) деп аталатын тұлғаның психикалық дамуының нормамен салыстырғанда ерекше жағдайы. Созылмалы түрде оқуда сәтсіздікке ұшыраған әрбір екінші баланың ПДТ бар.

Жалпы алғанда, психикалық дамудың тежелуінің мәні келесідей: ойлауды, есте сақтауды, зейінді, қабылдауды, сөйлеуді, тұлғаның эмоционалды-ерікті саласын дамыту баяулайды, нормадан артта қалады. Психикалық және танымдық мүмкіндіктердің шектеулері баланың қоғамның оған қоятын міндеттері мен талаптарын сәтті шешуге мүмкіндік бермейді. Әдетте, бұл шектеулер алғаш рет айқын көрінеді және бала мектепке келгенде ересектер байқайды. Тұрақты мақсатты іс-әрекетке қабілетсіздік, ойынға деген қызығушылықтары мен ойын мотивациясының басым болуы, зейінді ауыстыру мен бөлудегі тұрақсыздық пен айқын қиындықтар, мектептегі маңызды тапсырмаларды орындау кезінде ақыл-ой күші мен төзімсіздік, ерікті іс - әрекеттердің дамымауы тез арада осындай балаларда мектептегі бір немесе бірнеше пәннен үлгерімсіздікке әкеледі.

Психикалық дамудың тежелуі бар оқушыларды мұқият зерделеу балалардың мектептегі қиындықтарының негізінде интеллектуалдық жетіспеушілік емес, олардың ақыл-ой қабілеттерінің бұзылуы жатқанын көрсетеді. Ол ұзақ уақыт бойы интеллектуалдық және танымдық тапсырмаларға зейін қоюдың қиындығынан, сабақ кезіндегі белсенділіктің төмендігінен, шамадан тыс импульсивтіліктен немесе кейбір балаларда әбігерлену мен тежелуден, басқаларында баяулаудан, жалпы белсенділік қарқынының баяулауынан көрінуі мүмкін. Зейінді бөлу және аудару бұзылыстары айқын байқалады. Психикалық дамудың тежелуі бар балаларда, ақыл-есі кем балалардан айырмашылығы, ақаудың сапалық құрылымы. Психикалық дамудың тежелуі бұзылуының құрылымында - барлық жоғары психикалық функциялардың дамымауы, тұтастық жоқ, сақтау функцияларының резерві бар. Сондықтан, психикалық дамудың тежелуі бар балалар, ақыл-есі кем балалардан айырмашылығы, ересектердің көмегін жақсы қабылдайды және ақыл-ой әрекеттерінің көрсетілген әдістері мен тәсілдерін жаңа, ұқсас тапсырмаға ауыстыра алады.

Психикалық дамуы тежелген балаларды оқыту барысында мұғалімнің жеке бағыттылығын, дефектолог және психолог көмегін тұтастай қамтиты психологиялық педагогикалық қолдау көрсету маңызды. Мұндай қолдаудың уақтылығы мен дұрыстығына байланысты танымдық іс-әрекеттегі кемшіліктер мен мектептегі сәтсіздіктер біртіндеп жойылып кетуі мүмкін, содан кейін мұндай бала жалпы білім беру бағдарламасы бойынша қанағаттанарлық түрде оқи алады.

Оқушының оқудағы қиындықтары әдетте мінез-құлық ауытқуларымен бірге жүреді. Жүйке жүйесінің функционалдық жетілмегендігіне байланысты тежелу және қозу процестері тепе-теңдікте болмайды. Бала өте қозғыш, импульсивті, агрессивті, ашуланшақ, балалармен үнемі қақтығысады, немесе, керісінше, қатал, ұстамды, ұялшақ, соның салдарынан балаларды мазақ етеді. Созылмалы бейімделу жағдайы ретінде сипатталатын қоршаған ортамен осындай қарым-қатынастан бала педагогикалық қолдаусыз өздігінен шыға алмайды.

Психикалық дамуы тежелуі бар балалардың даму ерекшеліктеріне шолу сипаттамасы кешігу құбылысы патогенезде де, ақау құрылымында да біркелкі болатындығын көрсетеді. Сонымен қатар, балалардың осы санатына тән, оларды даму тенденцияларының нормасынан ерекшелендіреді: эмоционалды-еріктік сфераның жетілмегендігі, танымдық іс-әрекеттің төмендеуі, бұл олардың білім мен пәндік ұғымдарды меңгеруге дайын еместігін білдіреді.

Әлеуметтік-тұлғалық және оқу мүмкіндіктеріндегі елеулі шектеулер бұл балаларды арнайы түзету-педагогикалық, психологиялық, медициналық қолдауды қажет ететін «ерекше қажеттіліктері» бар оқушылар санатына жатқызу қажеттілігін анықтайды.

Осыған байланысты оқу материалының көлемі мен сипатын оқушылардың танымдық қабілеттеріне бейімдеу қажет, ол үшін бағдарламаның белгілі бір бөлімін зерделеу жүйесін егжей-тегжейлі көрсету қажет: оқу материалын үлкен емес бөліктерде ұсыну, оны біртіндеп қиындату, қиын тапсырмаларды жеңілдету жолдарын іздеу.

Психикалық дамуы тежелуі бар балалардың оқу материалын сәтті игеруі үшін олардың іс-әрекетін қалыпқа келтіру үшін түзету жұмыстары қажет, ол кез-келген пән бойынша сабақтарда жүзеге асырылады. Қол еңбегі сабақтары ерекше орын алуы керек, өйткені оларда көрнекі-пәндік үлгі бойынша іс-шаралар маңызды орын алады, бұл ақыл-ой жұмысының жалпыланған әдістерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Психикалық дамуы тежелуі бар балаларды өз жұмысының сапасын оны жүзеге асыру процесінде де, түпкілікті нәтижеде де тексеруге үйрету керек; сонымен бірге өзін-өзі бақылау қажеттілігін, орындалатын жұмысқа саналы көзқарасты дамыту қажет. Оқушы өзінің психикалық жағдайына сәйкес бұл сабақта жұмыс істей алмайтын жағдайларда, материал оған жеке сабақтарда түсіндіріледі. Шаршаудың алдын алу немесе оны жою үшін балаларды іс-әрекеттің бір түрінен екіншісіне ауыстыра отырып, сабақ түрлерін

әртараптандырған жөн. Сабаққа деген қызығушылық пен оқушылардың жақсы эмоционалды көңіл-күйі түрлі-түсті дидактикалық материалдарды қолдану, сабаққа ойын сәттерін енгізу арқылы қамтамасыз етіледі. Мұғалімнің жұмсақ мейірімді үні, балаға көңіл бөлуі, оның ең кішкентай жетістіктерін көтермелеуі өте маңызды.

Жинақталған тәжірибелердің дамуы кемістігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудің күрделі мәселелерін ата-аналармен терең жұмыс жасамай жүзеге асыру мүмкін емес. Барлық ата-аналармен баланың психофизикалық және соматикалық жағдайының ерекшеліктері, дамуында ауытқулары бар балаларға білікті қолдау көрсету қажеттілігі туралы түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет. Әрбір ата-ана балалардың жасын, жеке және психофизикалық мүмкіндіктерін ескере отырып, тәрбиелеу, оқыту, дамуындағы кемшіліктерді түзету бойынша ұсыныстар беруі керек.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Астапов В.М. Введение в дефектологию с основами нейро- и патопсихологии - М.: Международная педагогическая академия, 1994. - 216 с.
2. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей: Учебное пособие. - М.: Издательство Московского университета, 1985 – 148 с.
3. «Дети с отклонениями в развитии (отграничение олигофрении от сходных состояний» / Под ред. М. С. Певзнер.–М.: Просвещение, 1966, с. 25-31
4. Власова Т.А., Певзнер М.С. О детях с отклонениями в развитии. - М.: Просвещение, 1973 – 189 с.
5. Ульенкова, У.В. К проблеме ранней коррекции задержки психического развития /У.В.Ульенкова // Дефектология. - 1980. - №1. - С. 3-8

ӘОЖ: 159.9

ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ҚАЖУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Ғылыми жетекші: Ауренова М.Д., психология ғылымдарының
кандидаты, қауымдастық профессоры,
2 курс магистранты, «7М01901 «Дефектология»,
Үмітбек Н.Н.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан.
nurmakhan0v21@mail.ru

Соңғы кездерде психологиялық ғылымда эмоциялық қажу мәселесіне қызығушылық артты.

Айта кету керек, орыс тілді әдебиеттерде «эмоционалды қажу» ұғымы жақында пайда болды, ал шетелде бұл құбылыс қырық жылдан астам уақыт бойы зерттеліп келеді [1].

Эмоциялық қажу синдромы ұғымын психологияға 1974 жылы американдық психиатр Герберт Фрейденбергер енгізді және екінші жартысында шетелдерде ғылыми талдаудың тақырыбы болды.

XX ғасырда жан жақты талданған бұл мәеле, біздің заманымызда да өзектілігін жоғалтқан жоқ. Эмоциялық қажу синдромы (ЭҚС) - бұл эмоционалды сарқылудың жоғарылауымен сипатталатын жағдай. Бұл жағдай көп жағдайда адамдармен қарым-қатынаста жеке өзгерістерге әкеледі. Бұл өзіне, жақындарына, әріптестеріне, жұмысына теріс әлеуметтік-психологиялық қатынастың біртіндеп дамуында көрінетін айқын теріс әсер. Адамның ішкі ресурстарының төмендеуіне, психосоматикалық аурулардың дамуына әкелетін бұрынғы құндылықтар жүйесін жоғалту, өз іс-әрекетіне немқұрайлы қарау, бұл көбінесе эмоциялық қажу синдромының дамуының нәтижесі болып табылады.

Эмоциялық қажу синдромы - жарақаттық әсерлерге жауап ретінде қалыптасқан эмоцияларды толық немесе ішінара жою түріндегі жеке адамды психологиялық қорғау механизмі. Бұл эмоционалды, көбінесе кәсіби мінез-құлықтың алынған моделіне қатысты. Эмоциялық қажу синдромы - бұл ішінара функционалды стереотип, өйткені ол адам ағзасының барлық қуаттық ресурстарын мөлшерлеуге және үнемді пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, егер эмоциялық қажу синдромы кәсіби қызметті жүзеге асыруға және әріптестермен қарым-қатынасқа теріс әсер етсе, бұл дисфункционалды салдарға әкелуі мүмкін. Қазіргі әдебиетте «психикалық қажу синдромы» немесе «эмоциялық қажу синдромы» ұғымы «қажу синдромы» ұғымының синонимі ретінде қолданылады [2, б.125].

Шетел әдебиеттерінде «эмоционалды қажу синдромы» ұғымымен белгілі және «кәсіби қажу» ұғымымен белгіленеді. Зерттеушілер бұл процесті кәсіби стресстің әсерінен маманның жеке деформациясы ретінде қарастырады.

Кәсіби қажу тақырыбындағы алғашқы жұмыстар 1970 жылдары Америка Құрама Штаттарында жарық көрді. Ең алғашқы эмоционалды қажу синдромы фономенінің негізін салушы зерттеуші Х. Френденбергер, американдық психиатр, альтернативті медициналық көмек қызметінде істеген. 1974 жылы ол бұл ұғымды сипаттап, кәсіби көмек көрсету кезінде эмоционалды күйзеліс жағдайында клиенттермен (пациенттермен) үнемі тығыз байланыста болатын сау адамдардың психологиялық жағдайын сипаттау үшін «қажу» атауын анықтады [3, б. 13].

Қажу идеясын қолдаған тағы бір зерттеуші К.Маслак (1976) болды, бұл ұғымды физикалық және эмоционалды сарқылу синдромы ретінде анықтаған әлеуметтік психолог, оның ішінде клиенттерге деген түсіністік пен

эмпатияның біртіндеп жоғалуы, олардың кәсіби қызметіне теріс көзқарас және өзін-өзі теріс бағалаудың дамуы ретінде сипаттады [4, б.85].

Қазіргі зерттеушілер эмоционалды қажу синдромының дамуында маңызды үш негізгі факторды анықтайды - жеке, рөлдік және ұйымдастырушылық [5, б. 132].

Американдық психиатр Х. Френденбергердің еңбектерінде сипатталған тұлғалық «қажуға» көбінесе адамгершілігі мол, жанашыр, креативті, сонымен бірге тұрақсыз, интроверт, сондай-ақ обсессивті адамдар кіретінін көрсетеді [5, б.135].

Екінші фактор – рөлдік. Рөлдік жанжал мен эмоционалды қажу арасында байланыс орнатылды. Эмоционалды қажу синдромы дамуы мамандар арасындағы міндеттерді нақты бөлумен байланысты жұмыста төмен болады. Керісінше, олардың әрекеттері үшін екіұшты, біркелкі бөлінбеген жауапкершілікпен, тіпті төмен интеллектуалды жүктеме кезінде де эмоционалды қажу синдромының даму ықтималдығы күрт артады.

Қажуға ықпал ететін ұйымдастырушылық факторға интеллектуалды, эмоционалды және физикалық белсенділіктің жоғарылауы жатады; серіктестермен өзара түсіністік пен өзара қолдаудың болмауы; жұмыс үшін материалдық және моральдық сыйақының болмауы; орындалатын жұмысты бағалаудағы белгісіздіктің жоғары деңгейі; шешім қабылдаудағы үмітсіздік; жұмысқа деген екіұшты, біркелкі емес талаптар; монотондылық, қайталанбалылығы, тиімсіз, болашағы жоқ қызмет; көріністер нақты жағдайларға сәйкес келмейтін эмоциялар; қатаң жұмыс; сүйікті іс-әрекеттің, хоббидің болмауы [5, б.137].

Эмоциялық қажу синдромының пайда болуын анықтайтын негізгі факторлар стресстер, сондай-ақ адамның жеке қасиеттерінің ерекшеліктері.

Эмоциялық қажу синдромының құрылымы К. Маслачтың еңбектері (1976) жарияланғаннан кейін терең зерттеле бастады. 1986 жылы жүргізілген зерттеулерді стандарттау үшін «Maslach Burnout Inventory» (MBI) сауалнамасы әзірленді. MBI-де эмоциялық қажу синдромы эмоционалды сарқылуды, деперсонализацияны және жеке жетістіктердің төмендеуін қамтитын үш факторлы модель ретінде қарастырылады [6, б. 46]

Эмоционалды сарқылу эмоциялық қажу синдромының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады, ол эмоционалды тонустың төмендеуінде, қарым-қатынас қажеттілігінің жоғалуында немесе эмоционалды қанықтылықта көрінеді; агрессивті тенденцияларда көрінеді, мысалы, ашулану, депрессия белгілерінің пайда болуы.

Деперсонализация көбінесе басқа адамдармен қарым-қатынаста қорғануда көрінеді: басқаларға тәуелділік немесе керісінше, негативизм, көзқарастар, клиенттерге, қарым-қатынас серіктестеріне деген сезімнің болмауы [4, б.106].

Жеке жетістіктердің төмендеуі өзін-өзі теріс қабылдауға бейімділіктен, өз жетістіктерінің құнсыздануынан, өз мүмкіндіктерінің шеңберін белгілеуден, өзінің кәсіби міндеттеріне теріс көзқарастан, өзін-өзі бағалау

мен кәсіби мотивацияның төмендеуінен, өзін-өзі бағалауды жоғалтудан, өз жұмысы үшін жауапкершілікті алып тастаудан немесе басқаларға қатысты міндеттерден шеттетуден көрінеді.

Эмоциялық қажу синдромы мәселесіне арналған көптеген жұмыстарға қарамастан, ата-аналардың қажуы, оның пайда болуы мен дамуының әлеуметтік-психологиялық факторлары туралы мәселе аз зерттелген.

Ата-аналық функцияларды орындау көбінесе еңбек қызметіне ұқсас, бірақ оның негізінде басқа мотивациялық механизмдер жатыр.

Сондықтан ата-аналар эмоциялық күйзеліске ұшырайды. Ата-ана тәрбиесі саласындағы эмоциялық қажудың бұл фактісін кейбір ресейлік мамандар көрсетеді (Л. А. Базалева, Н. Н. Королева, Е. В. Лесовая, Ю.В. Попов) [7, 8, 9]. Л. А. Базалева ананың эмоциялық қажуын сипаттай отырып, ананың ата-аналық функцияларды орындауын еңбек қызметінің ерекше түрі ретінде қарастырады [7, б.174-182]. Алайда, терең психологияда қарастырылатын ана мен баланың сүйіспеншілігінен айырмашылығы, ата-аналық функциялар тек ананың құзырына жатпайды. Баланы тәрбиелеуге отбасының барлық мүшелері қатысады, сондықтан ата-ана функцияларын орындайтын ересек адамның жынысы мен туыстық дәрежесіне қарамастан ата-ана тәрбиесі саласын зерттеу қажет.

Осыған байланысты, бұл жағдайда эмоционалды қажу құбылысы ана мен әкенің психологиялық қажуын «ата-ананың қажуы» ұғымен біріктіретін Л.А. Базалев еңбектеріне қарағанда кеңірек қарастырылуы керек.

И. Н. Ефимова ата-ананың эмоциялық қажу синдромын ата-аналардың бала күтімі, оларды тәрбиелеу және дамыту жөніндегі іс-шараларды орындаудағы балалар мен ата-аналардың өзара әрекеттесуіне байланысты теріс психологиялық тәжірибелер мен ана мен әкенің бейімделмеген мінез-құлқының жиынтығын қамтитын көп өлшемді құрылым ретінде анықтайды [10, б. 103].

Баланы тәрбиелеу - бұл жас ата-аналар жиі дайын емес қиын жұмыс. Баланың пайда болуымен отбасының әдеттегі өмір салты айтарлықтай өзгереді. Ұйқысыз түндер, балалардың денсаулығына үнемі алаңдаушылық, қателесуден қорқу, жаңа әлеуметтік рөлдерге бейімделу қиындықтары және бос уақыттың жетіспеушілігі – мұның бәрі баланың өмірінің алғашқы айларында жаңа ата-аналардың өмірімен бірге жүреді. Көптеген отбасыларда қаржылық қиындықтар, туыстарының көмегінің болмауы, шешілмеген тұрғын үй мәселелері және т. б. осы факторлардың тізіміне қосылады [23].

Әрине, бұл факторлардың барлығы ата-аналардың эмоционалды жағдайына тікелей әсер етеді, олардың әсерінен олар біртіндеп бұзылып, жүйке бұзылуына, депрессияға және шамадан тыс жұмыс істеуге әкеледі.

Қажу синдромы бар ата-аналардың ерекше тобын ерекше қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналар құрайды, өйткені олар бірқатар нақты әлеуметтік-психологиялық факторларға тап болады.

Бұл факторларды шартты түрде сыртқы және ішкі деп бөлуге болады.

Факторлардың бөлінуі шартты түрде - өмірде олар бір-бірімен байланысты және бір-бірін анықтайды.

1. Сыртқы факторлар:

- қоғамдық стигматизация;
- мифология;
- норманы идеалға өзгерту;
- ерлік режиміндегі өмір;
- инфрақұрылым;
- болашақтың белгісіздігі;
- бірыңғай кіру нүктесінің, интеграцияланған қолдаудың болмауы;
- өтпелі сәттерде сүйемелдеудің болмауы;
- әлеуметтік оқшаулау.

2. Отбасы ішілік

- ата-аналар мен балалар арасындағы симбиотикалық қатынастар;
- жақсартуға үміт аз.

3. Тұлғайшілік:

- ішкі қорғаныс механизмдерінің тиімді жұмысы;
- жалпы шаршау [26];
- қабылдау кезеңдері;
- жалғыздық әдет ретінде.

Сонымен, ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың эмоционалды қажуының ерекшелігі балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың бұзылуымен байланысты; жеке факторлардың теріс әсері; отбасылық тәрбиенің таңдалған стилі; жауапкершілікке, өзін-өзі бақылауға және қарсылыққа өзіне қойылатын талаптардың жоғарылауы; ерекше білім алу қажеттілігі бар балаға күтімнің артуы; туыстарының балаларға қатысты оңалту процесіне қатыспауы жатады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Попов Ю.В., Кмить К.В. Эмоциональное «выгорание» – только лишь результат профессиональных отношений? // Обозрение психиатрии и медицинской психологии. - 2012. - № 2. - С. 98-101.

2. Стебловская А.В. Теоретическое представление понятия «Синдром эмоционального выгорания» в психолого-педагогической литературе // ИСОМ. 2017. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskoe-predstavlenie-onyatiya-sindrom-e-motsionalnogo-vygoraniya-v-psihologo-pedagogicheskoy-literature> (дата обращения: 28.08.2019).

3. Методические рекомендации по поддержке семей, воспитывающих подростков и взрослых с ограниченными возможностями здоровья: Проект «Клуб родителей особых детей» // Благотворительное учреждение «Центр социальной реабилитации «Турмалин». – Москва, 2017.

URL: [http://turmaline.ru/wpcontent/upload/2018/11/Turmaline.ru_parents_guidelines .pdf](http://turmaline.ru/wpcontent/upload/2018/11/Turmaline.ru_parents_guidelines.pdf)

4. Баробанова М.В. Изучение психологического содержания синдрома «эмоционального сгорания»: учебное пособие / М.В.Баробанова. - М: Педагогика, 2005. 527 с.

5. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика: практическое пособие / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. - 3-е изд., испр. и доп. - Москва: Издательство Юрайт, 2019. - 299 с.

6. Вассерман Л.И., Березин М.А. Факторы риска психической дезадаптации у педагогов массовых школ: Пособие для врачей и психологов. СПб., 1997

7. Базалева Л.А. Возможности исследования эмоционального выгорания у матерей в психологии личности // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. 2010. №1.– С. 174-182.

8. Канаи А., Вакабаяси М. Влияние экономических изменений окружающей среды на спрос на работу и трудоголизм в Японии // Журнал управления организационными изменениями. - 2004 год. - Том. 17. - С. 537-548

9. Михайлова Е. В. Горшкова О. С. Исследование эмоциональных переживаний матерей детей с нарушениями развития. Представления матери о ребенке с ограниченными возможностями. Ананьевские чтения - 2013. Психология в здравоохранении: Материалы научной конференции, 22-24 октября 2013 г. / Отв. ред. О. Ю. Щелкова. - СПб.: Скифия-принт. - 598 с.

10. Демина Л.Д., Ральникова И.А. Психическое здоровье и защитные механизмы личности. Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2005. 129 с.

11. Королева Н.Н. Влияние внутриличностного конфликта на психоэмоциональный статус беременных и способы его коррекции // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А.Шолохова. Серия «Педагогика и психология». – 2011. – № 1. – С. 86-94.

12. Левченко И.Ю., Ткачева В.В. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии. Методическое пособие. – М., 2011. 205 с.

ӘОЖ: 159.9.072

ЕРЕКШЕ ҚАЗЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИЈАЛЫҚ ҚАЗУЫН ТҮЗЕТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Ауренова М.Д., психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастық профессоры,
2 курс магистранты, «7М01901 «Дефектология»,
Үмітбек Н.Н.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың ата-аналарындағы эмоционалдық саланың проблемаларын жеңу психологиялық мәселелердің тұтас кешенін шешумен байланысты. Эмоционалды күйзеліске ұшыраған ата-аналарға нәтижелі әсер ету үшін, ең алдымен, жағымды өзгерістерге мотивацияның көрінісінен, көмекті, маңызды ақпаратты қабылдау қабілетінен басталатын салыстырмалы психологиялық әл-ауқатқа қол жеткізу қажет.

Сонымен қатар, эмоционалдық дисфункцияға әкелетін себептерді, факторларды түсіну кезінде ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың ата-аналарының эмоционалдық сферасының мәселелерін түзету және алдын алу тиімді екенін түсіну маңызды. Бұл факторларды ата-аналардың өздері білуі, түсінуі және қабылдауы маңызды. Сондықтан бұл күрделі жұмыстың ең маңызды бағыты психологтың тәрбие жұмысы болып табылады, бұл ата-аналардың біліміндегі олқылықтарды анықтауға және, әрине, оларды толтыруға мүмкіндік береді.

Осы мәселелерде тепе-теңдікке қол жеткізгеннен кейін балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас бойынша жұмыс мүмкін болады, бұл болашақта ата-аналардың эмоционалды қажуының дамуына жол бермейді. Е.Г. Силяева денсаулығы бұзылған баласы бар отбасына психологиялық көмек бір мезгілде бірнеше бағытта жүргізілуі керек деп есептейді [1]:

1. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың ата-аналарына арналған клубтар мен ата-аналар қоғамдарын құру. Мұнда олар қарым-қатынас шеңберін кеңейте алады, ұқсас проблемалары бар басқа отбасылардың өмірі туралы біле алады, аяушылық емес, қолдау мен түсіністік таба алады.

2. Мұндай отбасыларды ақпараттық қамтамасыз ету: мамандандырылған журналдарды немесе жеке мақалаларды бұрыннан қалыптасқан медициналық немесе оқу басылымдарында жариялау. Ата-аналарға ерекше балаларға күтім жасау бойынша практикалық кеңестер, баланы тәрбиелеу процесіне байланысты күнделікті мәселелерді шешу, қиындықтарды жеңе білгендердің тәжірибесімен танысу және отбасында достық қарым-қатынас орнату үшін мамандардың түсіндірмелері мен ұсыныстары қажет.

3. Отбасын қолдау көздерін іздеуге көмектесу (материалдық, әлеуметтік, медициналық, тәрбиелік, рухани).

4. Жасырын резервтерін түсінудің алғашқы қадамы ретінде өзінің «жауынгерлік» стилін анықтау. Отбасы қолданатын басқа, неғұрлым қолайлы әдісті қолдану немесе таңдау үшін көбінесе маман ғана көмектесетінін түсіну. Стресті азайту үшін мәселені қайта бағалауға болады; басқа отбасылардың өмірімен салыстыру және олардың жағдайында кейбір артықшылықтарды табу; қазіргі жағдайда жоғары мағынаны рухани іздеу;

достар мен таныстар, мамандар – дәрігерлер, заңгерлер, әлеуметтік қызметкерлер және т.б. арасында қолдау іздеу.

5. Психологиялық-педагогикалық қолдау. Ол қатаң түрде саралануы керек және ерекше баланың отбасы өмір сүретін шындыққа мүмкіндігінше жақын болуы керек. Консультациялар кезінде ата-аналарға оның өмірінің әртүрлі кезеңдерінде қандай қиындықтар туындауы мүмкін екендігі туралы хабарлау қажет. Балада өзіне–өзі қызмет көрсету дағдыларын дамыту, оны отбасы өміріне қосу, физикалық немесе интеллектуалдық қабілеттерін ескере отырып, «үй шаруашылығының тәуелсіздігін» тәрбиелеу қажет - бұл ата-аналарды эмоционалды және физикалық тұрғыдан жеңілдетуге мүмкіндік береді, олардың эмоционалды демалуына ықпал етеді. Психологиялық консультациялар жеке жағдайларды талқылау және қиын жағдайдағы ата-аналардың мінез-құлқының стратегиялары мен тәсілдерін әзірлеу мақсатында жүйелі түрде жүргізілуі керек.

6. Ата-аналар мен баланың физикалық кемістігін қабылдауына байланысты адамдардың мәселесін шешу. Көбінесе ата-аналар ақауға, зақымдалған мүшеге назар аударады және барлық күш-жігерін оның орнын толтыруға немесе ықтимал емдеуге бағыттауға тырысады. Бұл жағдайда баланың қоғамға кірігуінде маңызды рөл атқара алатын әлеуметтік қатынастардың барлық қабаты жоғалады. Ата-аналар баланы тәрбиелеу стратегиясына басымдық беруі керек: не аурумен күресуді бастау керек, сонда ғана, бір күні, болашақта ұлы немесе қызы қоғамға ене алады, немесе баланың бүгінгі өмір сүруіне көмектеседі, өзін-өзі бағалауды, батылдықты дамыту. Ата-аналарға ерекше баласын жасырын мүмкіндіктері бар адам ретінде қабылдауға үйрету керек. Мамандар ата-аналарға ерекше баланың әлеуеті туралы адекватты түсінік қалыптастыруға, оның болашағын ашуға көмектесуі керек.

В. В. Ткачеваның [2] айтуынша, мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының эмоционалды күйіп қалуын түзету немесе алдын алу үшін психолог келесі міндеттерді шешуі керек:

-ананың конструктивті емес мінез-құлқын түзету, мысалы, агрессивтілік, баланың мінез-құлқын объективті бағалау, жағымсыз тілектер, қиындықтардан аулақ болуға деген ұмтылыс, өзін-өзі бағалаудың төмендігімен байланысты мінез-құлықты түзету және қарым-қатынастың өнімді формаларын қалыптастыру;

– ананың баласының проблемалары туралы түсінігін қалыптастыру, атап айтқанда: проблемалардың жоқ екенін бейнелейтін және қоғамға өзін қарсы қою позициясынан біртіндеп кету және өзара әрекеттесу жағдайына көшу;

- баланың проблемаларының гиперболизациясын, баланың даму келешегі жоқ туралы идеяларды біртіндеп жою;

- баланы кенеттен сауықтырып жіберетін ғажайыпты күтуді бірте-бірте алып тастау, ананы әрекетсіздік және ғажайыпты күті жағдайынан баламен әрекет ету жағдайына бағыттау;

- баламен қарым-қатынасты түзету;

- ананың ішкі психологиялық жағдайын түзету: баланың психофизикалық жеткіліксіздігімен байланысты сәтсіздік жағдайы біртіндеп баланың мүмкіндіктерін түсінуге, оның «кішкентай» жетістіктері қуанышқа айналуы керек;

- науқас баланың анасының өмірлік құндылықтарының иерархиясын қайта құру;

- психологтың көмегімен баласымен қарым-қатынас жасау процесінде, оны оқыту мен тәрбиелеу процесінде ананың жеке басының өсуін жүзеге асыру; анасының баласының ауруына байланысты уайым күйінен баланың мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін шығармашылық ізденіске көшу;

- баланың жетістіктерінен оның еңбегінің нәтижесін көре білуіне байланысты ананың өзін-өзі бағалауын арттыру;

- ананың балаға қатысты жүргізетін оқу-тәрбие процесін өзіне қатысты психотерапиялық процеске айналдыру; ананың баласына бағытталған шығармашылық іс-әрекеті психологиялық күйзелістің жағымсыз әсерінен емдей отырып, өзіне көмектеседі [3].

Ата-анамен психологиялық түзету жұмыстарында әртүрлі әдіс тәсілдер қолданылады. Соның ішінде ең тиімді бағыт ретінде арттерапияны атауға болады. Арт-терапияның бірқатар артықшылықтары бар: позитивті көзқарасқа ықпал етеді, қарым-қатынасты жеңілдетеді, символизм деңгейінде тәжірибе жасауға мүмкіндік береді, бейімделу қабілетін арттырады, ішкі бақылау мен өзін-өзі көрсету сезімін дамытуға ықпал етеді, дамудың бұзылуын түзетеді және т. б.

Е.В. Таранова сурет салу технологияларын олардың түрлерін бөліп көрсетуге негізделген жіктеуді қарастырды, олардың арасында бейнелеу технологиялары (коллаж, стихиялық сурет) [4] немесе басқаша түрде изотерапия деп аталады.

Д.Е. Поздняк пен Т. В. Чижикова кейбір әдістерді атап өтті: «Монотип» - суретті қағазға басып шығару; «марания» мұнда қағаз парағын қолмен, губкамен, бүріккішпен, қазумен және т. б. толтыру қажет, немесе, басқаша айтқанда – «былғау»; «бүйралау» - қолды жұлып алмай, шатастырмай, ретсіз бағытта сызықтарды еркін жағуды қамтиды; «саусақпен сурет салу» - суреттерді, саусақпен немесе щеткамен басып шығаруды қамтиды; «ниткография» техникасы - бояумен боялған жіп екіге бүктелген қағаздың арасына салынып, басылады, содан кейін жіп тартып аламыз, сурет қалады [5]. «Арт-терапия және салауатты өмір салты» әдістемелік материалдарының құрастырушысы Л.А. Утина бұл әдістерді изотерапия әдістері деп атайды [6].

Изотерапия бойынша ұжымдық шығармашылық жұмыс барысында коммуникативтік дағдыларды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасалады: келіссөздер жүргізу, көну, бастамашылық таныту, өз көзқарасын қорғау.

Бірлескен іс-әрекеттің соңында жалпы нәтижеге, оны түсіндірумен ұжымдық шығармашылық іс-әрекеттің өнімдеріне сүйсіну процесі жүреді.

Ересектермен жұмыс істеудің ең қызықты тәсілі – коллаж жасау. К.В.Новикова мен В. Л. Бабушкина «бұл өзін-өзі түсінуге, өзінің «менімен»

байланысқа түсуге, шынайы мақсаттар мен тілектерді және олардың материалдық әлемдегі көрінісін түсінуге, өз шындығын ашу және ішкі қиындықтарын ашуға көмектесетін құрал деп санайды» [7]. Техникалық тұрғыдан алғанда, коллаж материалдарды түсі, құрылымы және қасиеттері бойынша ерекшеленетін негізге желімдеу арқылы көрнекі бұйым жасаудан тұрады.

Коллаж қанағаттану сезімін қалыптастыруға мүмкіндік береді, шығармашылық өзін-өзі көрсетуге, бейнеленген тақырыпқа деген көзқарастың көрінуіне ықпал етеді, агрессивті көріністердің шығуына мүмкіндік береді. Коллаж тұлғаның қажеттіліктерін, қазіргі жағдайын көрсетеді, ойларды реттейді, демалуға және ең жақсы күйге келтіруге мүмкіндік береді.

К.Юнгтің қиял мен адамның ішкі әлемін біріктіру туралы идеяларына негізделген құм терапиясы кең таралған. Психотерапияда алғашқысын 1939 жылы М.Левенфельд қолданған, ал терапияның негізін қалаушы Д. Калф болып саналады. Ол былай деп сенді: «құммен ойнау балаға қиялын сыртқа шығару және қарым-қатынас орнату, сондай-ақ оның ішкі мотивациясын бақылау сезімі арқылы психологиялық жарақаттан арылуға мүмкіндік береді. Бейсаналық мотивтермен, әсіресе тәуелсіздік архетипімен байланыс орнату және оларды символдық түрде білдіру психиканың сау жұмыс істеуін айтарлықтай жеңілдетеді» [8].

Құм терапиясы адамның терең, шынайы болмысын қалыптастыруға, ақыл-ойының тұтастығын қалпына келтіруге, бірегей әлем бейнесін жинауға мүмкіндік береді» [9]. Әдісті қолдану психостатусты тұрақтандыруға мүмкіндік береді, ұсақ моториканың, әлеуметтік бағдарлаудың дамуына [10], өзін-өзі көрсетуге ықпал етеді [11].

Е. Л. Эмьянованың пікірінше, «құм терапиясы адамның психикалық тұтастығын қалпына келтіруге, терең, шынайы болмысын сақтауға мүмкіндік береді... суреттердің көмегімен ол адамға ішкі немесе сыртқы әлемде не болып жатқанын көруге мүмкіндік береді» [12].

И. А.Бурганов пен А. И. Копытиннен кейін саз терапияға назар аударатын отырып, оның емдік-профилактикалық сипаттағы мәселелерді шешудегі мүмкіндіктерін атап өтеді [13].

Арт-терапиядағы саздың қасиеттерін сипаттай отырып, С. К.Кожохина оның тактильді сезімдер арқылы денені өзектендіру қабілетін көрсетеді [14]. Ал О. А. Кулешова мен О.В. Щербакова саздың эмоцияларға жауап беруге, қиялдың белсендірілуіне, бейненің жасалуы мен түрленуіне [15], шынайылық, эмоционалды байланысқа ықпал ететінін көрсетеді [16]. Саздың әсері эмпатияны, қарым-қатынас дағдыларын дамытады және эмоциялардың көрінуіне әсер етеді [17].

Метафоралық ассоциативті карталар (МАК) - психологтар клиенттердің басқа эмоционалды күйлердің алдын алу, түзету, диагностикалау және әсер етудегі өмірлік қиындықтарын жеңу үшін қолданатын құрал, олар суреттері немесе сөздері (сөз тіркестері) бар тікбұрышты картон парақтары болып

табылады. МАК-пен жұмыс істеу барысында олар клиенттің ассоциациялары мен болжамдарын тудыратын метафораның бір түрі ретінде әрекет етеді. МАК қолдану технологиялары және оларды психологиялық практикада қолдану тәжірибесі әртүрлі зерттеулерге арналған, олардың сандық құрамдас бөлігі әлі де жеткіліксіз. Н.В. Дмитриева және Н. В.Буравцова «метафоралық ассоциативті (проективті карталар) - проективті әдістердің принциптері мен постулаттарына негізделген арттерапияның ерекше түрі. Бұл карталарды шетелдік мамандар бірнеше жылдан бері қолданып келеді және психотерапиялық тәжірибеде өз қызметтерін белсенді атқарып келеді» [18].

Арттерапиялық әдістерді қолдана отырып, топтық және жеке жұмыс мүмкіндігі ерекше қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың эмоционалды күйзелісін түзетудің тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

13. Павлова О. В. Особенности формирования и пути профилактики синдрома эмоционального выгорания, враждебности, и агрессии у среднего медперсонала. автореф. дис. канд. психол. наук. – М.: НГУ им. им. Ярослава Мудрого, 2012. – С.13.

14. Ткачева, В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии: Учеб. пособие / В.В. Ткачева. - М.: АСТ; Астрель, 2007. -318 с.

15. Рюмке А. Психиатрия. Целостный взгляд. // «НАИРИ», 2010, - .2, С.111-160

16. Таранова Е. В. Арт-педагогические методы и технологии в социальной работе с детьмиинвалидами / Е. В. Таранова / Материалы X региональной научно-технической конференции «Вузовская наука Северо-Кавказскому региону». – Ставрополь: СевКавГТУ, 2006. – С. 58-60.

17. Позднякова Д. Е. Арт-терапия как средство социальной адаптации детей с ограниченными возможностями здоровья и жизнедеятельности / Д. Е. Позднякова, Т. В. Чижикова // Академия педагогических идей «Новация». Серия: Студенческий научный вестник. – 2019. – № 1 (январь). – URL: <http://akademnova.ru/page/875550> (дата обращения: 02.05.2019).

18. Арт-терапия и здоровый образ жизни. Методические материалы для библиотек / Дворец книги. Ул. обл. науч. б-ка имени В. И. Ленина; сост. Л. А. Утина. – Ульяновск, 2017. – 67 с.

19. Новикова К. В. Возможности арт-техники коллажа в оказании психологической помощи / К. В. Новикова, В. Л. Бабушкина / Смысл, функции и значение разных отраслей практической психологии в современном обществе. сборник научных трудов. под ред. Е. Н. Ткач. – Хабаровск: Тихоокеанский государственный университет, 2017. – С. 103-109.

20. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии / Т. Д. ЗинкевичЕвстигнеева. – СПб.: «Златоуст»,

1998. – 352 с.

21. Попов Т. Терапия песочными фигурами – эффективный и многообещающий метод арт-терапии / Т. Попов // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. – 2013. – № 3. – С. 108-117.

22. Фомина А. В. Песочная терапия в коррекции недостатков общения в диаде «родитель-ребенок» / А. В. Фомина // Коллекция гуманитарных исследований. – 2019. – № 3 (18). – С. 11-16.

23. Валеева А. Р. Песочная терапия с использованием информационной коммуникативной технологии «интерактивной песочницы» / А. Р. Валеева // Ямальский вестник. – 2020. – № 1 (19). – С. 8-10.

24. Емельянова Е. Л. Коррекция тревожности у детей старшего дошкольного возраста (с использованием песочной терапии) / Е. Л. Емельянова, Е. Ю. Давтян, Ю. В. Спирина, Ю. А. Васюкова // Ученые записки Санкт-Петербургского государственного института психологии и социальной работы. – 2015. – Т. 24. – № 2. – С. 30-38.

25. Бурганов И. А. Глина как изобразительный материал в арт-терапии: вместо предисловия / И. А. Бурганов, А. И. Копытин / Использование глины в арт-терапии: многообразие опыта / Под общ. ред. А. И. Копытина, И. А. Бурганова. – М.: АНО ДПО «Академия искусств Игоря Бурганова», 2018. – С. 7-10.

26. Кожохина С. К. Применение глины в арт-терапевтической технологии «Окно моей души» в коррекционно-развивающей работе с детьми и подростками / С. К. Кожохина / Использование глины в арт-терапии: многообразие опыта / Под общ. ред. А. И. Копытина, И. А. Бурганова. – М.: АНО ДПО «Академия искусств Игоря Бурганова», 2018. – С. 61-78.

27. Кулешова О. А. Использование глины в работе с детьми. Из опыта работы педагога-психолога дошкольного образовательного учреждения / О. А. Кулешова, О. В. Щербакова / Использование глины в арт-терапии: многообразие опыта / Под общ. ред. А. И. Копытина, И. А. Бурганова. – М.: АНО ДПО «Академия искусств Игоря Бурганова», 2018. – С. 79-88.

28. Бурганов И. А. Психологические и технологические аспекты скульптурного портрета в арт-терапии / Использование глины в арт-терапии: многообразие опыта / И. А. Бурганов / Под общ. ред. А. И. Копытина, И. А. Бурганова. – М.: АНО ДПО «Академия искусств Игоря Бурганова», 2018. – С. 11- 28.

29. Пастухова С. Ю. «Царства-государства» как интерактивная арт-терапевтическая методика, использующая лепку из глины как средство социализации младших школьников / С. Ю. Пастухова / Использование глины в арт-терапии: многообразие опыта / Под общ. ред. А. И. Копытина, И. А. Бурганова. – М.: АНО ДПО «Академия искусств Игоря Бурганова», 2018. – С. 47-60.

30. Дмитриева Н. В., Буравцова Н. В. Метафорические

ассоциативные карты в пространстве психокоррекции эмоциональной недостаточности / Н. В. Дмитриева, Н. В. Буравцова // СМАЛЬТА. – 2014. – № 4. – С. 71-78.

СЕКЦИЯ 3. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.

СЕКЦИЯ 3. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.

SECTION 3. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVIANT BEHAVIOR: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM.

ӘОЖ: 316.6

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Ғылыми жетекші: Нагимжанова К.М.
1 курс студенті, 7В03103-Психология,
Бекесов Ерсұлтан Нұрсұлтан,
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан.
ersultan.bekesov@gmail.com

Қазіргі қоғамда жасөспірімдерден ересектерге дейінгі әртүрлі жас топтары арасында девиантты мінез-құлық жағдайларының көбеюі байқалады. Бұл девиантты мінез-құлықты көрсететін адамдар үшін ғана емес, олардың отбасылары, қоғамы және әлеуметтік қолдау жүйелері үшін де үлкен қиындықтар туғызады. Қоғамдық өзгеріс, жеке тұлғаны даралау және топтық байланыстардың әлсіреу процестері қазіргі қоғамдағы мінез-құлық ауытқуларының өсуіне ықпал етті. Девиантты мінез-құлық мәселесінің пәнаралық сипаты табиғи түрде осы құбылыстарды түсіндіретін көптеген теориялардың пайда болуына әкелді. Осы уақытқа дейін девианттылық пен девиантты мінез - құлықты зерттейтін пәндерге сілтеме жасау үшін жана атау енгізілді – «девиантология». Ұсынылған тұжырымдамалар қайшы келмесе де, бір-бірін үйлесімді түрде толықтырса да, мамандар бұл мәселеде өздерінің ғылыми платформаларын анықтаудың қиын міндетіне тап болады.

Девиантты мінез-құлық мәселесі бойынша бар зерттеулерді талдау көптеген әртүрлі деректерді теориялық және әдіснамалық тұрғыдан түсінудің жоғары қажеттілігін көрсетеді. Девианттың құрылымдық-динамикалық

тұжырымдамасы шеңберінде субъектінің қасиеттерімен де, ол енгізілген әлеуметтік жүйенің қасиеттерімен де, анықталған тұлғаның әлеуметтік-психологиялық субъектісі ретінде қарастырылады. Девиантты құбылыстың мәні жеке тұлғаның (топтың) әлеуметтік қатынастарының сәйкес келмеуінде жатыр. Бұл девиантты мінез-құлқы бар адамның (топтың) жалпы қабылданған нормалардан айтарлықтай ерекшеленетін және табиғи түрде тұлғааралық, әлеуметтік қақтығыстарға әкелетін қатынастар жүйесі (құндылықтар, идеялар, көзқарастар, интеракциялар) бар екенін білдіреді.

Осылайша, девиантты мінез-құлықтың мәні мынада: бұл мінез-құлық әрқашан адамның іс-әрекетінің қоғамда немесе белгілі бір әлеуметтік топта кең таралған ережелер мен стандарттарға сәйкес келмеуі негізінде қалыптасады және көп жағдайда деструктивті сипатқа ие, көріністің жеке типологиялық, жас және гендерлік ерекшеліктері, басқалардың теріс бағасын тудырады және онымен бірге жүрмейді. Сонымен, әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде ауытқу жеке тұлғаны әлеуметтендірудің үш негізгі процесінің тепе-теңдігінің бұзылуымен сипатталады: әлеуметтік бейімделу, әлеуметтік-психологиялық интеграция және жеке өзін-өзі жүзеге асыру (даралау). Девиантты жағдайда да байқалады:

- әлеуметтік ортаға бейімделудің жеткіліксіздігі немесе тиімсіз болуы;
- жалпы қабылданған құндылықтарды жеке мағыналар жүйесіне біріктіруге бағытталған белсенділікті төмендету;
- даралау және девиантты өзін-өзі жүзеге асыру процестерінің үстемдігі.

Сонымен қатар, жеке тұлғаның (топтың) ауытқуы жасырын немесе іс жүзінде жүзеге асырылуы мүмкін (жасырын немесе өзекті). Бірінші жағдайда, девиантты мінез-құлыққа жоғары жеке (топтық) дайындықта көрінетін ішкі ауытқу туралы айту керек. Екінші жағдайда, девиантты мінез-құлық және девиантты өмір салты түрінде әлеуметтік салада девианттылықтың нақты көрінісі бар. Құрылымдық-динамикалық тұжырымдама аясында келесі критерийлер негізінде девиантты мінез-құлық түрлерінің көп осьті пәнаралық классификациясы жасалды:

- бұзылатын әлеуметтік норманың түрі;
- ауытқудың бағыты;
- жойылу сипаты мен дәрежесі (келтірілген залал) [1].

Девианттың мазмұнды-динамикалық сипаттамалары девианттың жалпы қасиеттерін сақтай отырып, девиантты мінез-құлықтың жеке ерекшелігін ашады. Мәселен, мысалы, көптеген адамдар химиялық тәуелділіктен зардап шегеді, бірақ әр жағдайда: өз тарихы, тәуелділіктің «артықшылықты» түрі, жеке ритағы мен ауырлық дәрежесі, жеке боялған мотивтер мен тәжірибелер. Девианттылықтың жетекші психодинамикалық механизмі мен факторы балалар мен ата-аналар арасындағы қатынастар жүйесіндегі бұзылулар болып табылады, олардың деструктивті бағыты мен мазмұны кейінгі тұлғааралық қарым-қатынаста қайталанып, әлеуметтік мінез-құлықтың тұрақты ауытқуын тудырады.

Девиантты мінез-құлықтың жеке профилактикасын белгілі бір психологиялық принциптер негізінде құру маңызды. Қалғандарын пайдалану мүмкіндігін анықтайтын осы принциптердің ішіндегі ең маңыздысы, А.Ш. Уруновтың пікірінше, келесідей тұжырымдалуы мүмкін: тұлғаның психологиялық құрылымы профилактика субъектісі ретінде оның ұйымдастырылу деңгейіне сәйкес (саралау және интеграция) тұлғаның психологиялық құрылымынан профилактика объектісі ретінде оңай бола алмайды [2]. Девиантты мінез-құлықтың алдын-алудың басқа психологиялық принциптеріне мыналар жатады:

- профилактикаланатын адамға оның жеке ерекшеліктері мен жеке өмірлік тәжірибесін ескере отырып, оны сөзсіз қабылдау және оған оң көзқарас;

- оның тағдырына шынайы қызығушылық, өмірлік мәселелерін шешудегі ынтымақтастық ұстанымы;

- профилактикаланатын адамның жеке басын емес, мінез-құлықты психокоррекциялауға саналы бағдарлау;

- профилактикаланатын адамның өз жағдайының рефлексиясының жеткілікті деңгейін дамытуға орнату;

- тәрбиешінің алдын-алуға болатын мәселелерге өз мәселелерін жобалауын толығымен алып тастау;

- профилактиканың өмірлік мәселелерін талдауда «мысалдар» әдісін қолданудан бас тарту («басқа біреудің тәжірибесі ештеңені үйретпейді»);

- адамның мінез-құлқын өз өмірінің тарихымен қатаң детерминизмге қою және оның өміріндегі сәтсіздіктерге «кінәлілерді» іздеудің кез-келген әрекетін жоққа шығару;

- профилактикалық тұлғаның жеке құрылымындағы ең әлсіз элементтерді іздеу, олар өте маңызды және эмоционалды боялған психикалық мазмұн (нақты адамдар, принциптер, оқиғалар және т.б.);

- тұлға үшін өте маңызды дерексіз принциптерді (мысалы, әділдік, сөзге, міндетке адалдық және т.б.) даралау;

- жасалатын іс-әрекеттер мен қабылданатын шешімдердің салдарына бағдарлану.

Өз кезегінде, девиантты тұлғаның психологиялық қорғанысының жұмыс істеу саласына терапевтік араласуды D. Sabaniss схемасы бойынша жүргізген жөн:

- психологиялық қорғауды анықтау. Клиенттің назарын оның өзгеретін проблемалық мінез-құлқына әдептілікпен қарау;

- қорғауды пайдаланудың «құнын» анықтау: клиентке оның немесе оның мінез-құлқының жағымсыз салдарын көрсету;

- балама нұсқаларды анықтау, салауатты, аз «шығынды» мінез-құлықты жүзеге асыруға ынталандыру [3].

Психологиялық қорғаныс шынайы сезімдерді сезіну қабілетін тежеуі мүмкін. Мысалы, интеллектуализация немесе әсерді оқшаулау басқалармен байланыста жүйелі түрде қолданылатын жағдайларда, сезімге қысым жасау

адамның адами қасиеттерінен айыра отырып, табиғи эмоционалдылықты бұзуы мүмкін. Психоаналитикалық теорияға сәйкес ерте психологиялық қорғаныс бейсаналық жыныстық немесе агрессивті тілектердің алдын алу құралы ретінде қолданылады. Алайда, қазіргі психодинамикалық түсінікте психологиялық қорғаныс қорлау, ұят және нарциссистік осалдықтың басқа қауіптерінде өзін-өзі бағалауды сақтау құралы ретінде қарастырылады. Психодинамикалық теориялар психологиялық қорғанысты кету, бас тарту, дәрменсіздік қауіпі жағдайында қауіпсіздік сезімін қамтамасыз ететін механизмдер ретінде түсіндіреді [4]. Психологиялық қорғаныстың рөлі тек қарапайым қорғаныспен шектелмейді. Олар сондай-ақ субъект пен объект арасындағы қарым-қатынасты өзгертеді, бұл клиентке өткендегі шешілмеген қақтығыстарды немесе маңызды басқалармен қазіргі қақтығыстарды басқаруға мүмкіндік береді.

Психологиялық қорғаныс клиенттің жеке қарым-қатынас жүйесіне енгізілген. Нақты қорғаныс әртүрлі психологиялық типтермен және бұзылулардың әртүрлі мазмұнымен байланысты, мұндай белгілерге мыналар жатады:

- клиенттің өмірлік дағдарыстың ортасында екендігі туралы деректер;
- мазасыздық пен фрустрацияға нашар төзімділік;
- психологиялық процестерді бұғаттауға әкелетін ерекше ерекшелік;
- төмен интеллект;
- өзін-өзі бақылау қабілетінің төмендігі;
- терапевтпен сенімді қарым-қатынасты қалыптастырудағы қиындықтар.

Ата-аналармен тұлғааралық қарым-қатынастың ерекшеліктері, сондай-ақ олардың психикалық көріністері (объектілік қатынастар) тұрақты мінез-құлық үлгісі түрінде жазылады, кейіннен басқа адамдармен қарым-қатынасқа таралады. Қосымша факторлармен бірге бұзылған қатынастардың басым түрі әлеуметтік ауытқу формасын анықтайды. Сонымен, тәуелді мінез-құлық жеке қатынастарға созылмалы наразылықпен және суррогаттық қанағаттануды іздеумен сипатталады, суицидтік - маңызды қатынастардан бас тарту, есірткіге тәуелді - симбиотикалық бірігу, агрессивті - қылмыстық-дұшпандық оппозициялық көзқарас.

Девиантты мінез-құлықтың педагогикалық профилактикасы моделінің теориялық және әдіснамалық тәсілдері мен компоненттерінің композициялық тұтастығы ұйымдастырылған процестің ерекшелігіне, жасөспірімдер санатына байланысты шартты түрде үш топқа бөлінетін принциптерді сақтаумен қамтамасыз етіледі:

1. Принциптердің бірінші тобы - әр түрлі мінез-құлық пен іс-әрекеттерге қол жетімділік; жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының педагогикалық профилактикасының мазмұнын құрудағы жүйелілік пен шоғырлану; әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінің интеграциясы; жүйелілік, мәдени әртүрлілік.

2. Принциптердің екінші тобы - субъективтілік; диалогтық; белсенділік және өзін-өзі актуализациялау; жас және жыныстық ерекшеліктерді есепке алу; жеке жайлылық; әр жасөспірімде адамның мәнін тану;

3. Принциптердің үшінші тобы - психологиялық жайлылық; педагогтардың кәсіби-педагогикалық құзыреттілігі; педагогикалық профилактиканың негізгі параметрлерінің объективті анықтығы; барлық әлеуметтік-мәдени әсерлерді барынша есепке алу [5].

Ауытқулардың ең өткір және әлеуметтік қауіпті түрлерінің тиімді алдын-алу үшін жеткілікті құқықтық база жоқ екендігімен келісуге болады, немесе басқаша айтқанда - қолданыстағы құқықтық нормаларды іске асыру механизмі тым күрделі. Осылайша, ұйымдарда девиантты мінез-құлық формаларының қалыптасуының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін талдау және олардың алдын-алу ғылымның әртүрлі салаларының, мемлекеттік құрылымдардың өкілдері мен әртүрлі деңгейдегі басшылардың алдында нақты теориялық және практикалық міндеттерді көтереді. Ауытқулардың себептері мен негізгі детерминанттарын терең түсіну девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формаларының көріністерінің жағымсыз салдарын болдырмау үшін адамдардың осы санатымен профилактикалық жұмысты шебер құруға мүмкіндік береді

Қорытындылай келе, девиантты мінез-құлық - бұл адамгершілік, құқықтық, этикалық, кәсіби, экономикалық және басқа да нормалардың бұзылуына, кәсіби және жеке міндеттерді шешу тәсілдерінің өзгеруіне, қарым-қатынас пен өмір салтының деформациясына әкелетін адамның қоғамда қабылданған нормативтік мінез-құлықтан ауытқуы. Жалпы қабылданған әлеуметтік нормалар мен үміттерден ауытқуды білдіретін девиантты мінез-құлық қазіргі қоғамның жеке адамдардың, олардың отбасыларының және жалпы қоғамның денсаулығы мен әл-ауқатына теріс әсер ететін маңызды мәселесі болып табылады. Негізгі тұжырымдардың бірі - психологиялық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, медициналық және құқықтық аспектілерді де қамтитын девиантты мінез-құлық мәселесіне кешенді көзқарастың қажеттілігі. Девиантты мінез-құлықтың алдын-алу, жеке тұлғаларды оңалту, олардың әлеуметтік бейімделуі мен қоғамға интеграциялануын қолдау, сондай-ақ психологиялық түзету осы саладағы маңызды қызмет бағыттары болып табылады. Девиантты мінез-құлық мәселесін сәтті шешу мемлекет, қоғам, білім беру мекемелері, медициналық ұйымдар және басқа да әлеуметтік институттар тарапынан бірлескен күш-жігерді қажет ететінін атап өткен жөн. Тек барлық тараптардың өзара іс-қимылы және салауатты тұлғаны дамыту үшін қолайлы орта құру - осы құбылысқа тиімді қарсы тұруға және қоғамда тұрақтылық пен әл-ауқатты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Тұтастай алғанда, девиантты мінез-құлықтың психологиялық аспектілерін зерттеу салауатты және үйлесімді қоғам құру жолындағы маңызды қадам болып табылады, мұнда әрбір адам өз әлеуетін іске асыра алады және қоғамның дамуына өз үлесін қоса алады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Даупбаев А.Н. Девиантты мінез-құлық: элеуметтік, психологиялық және педагогикалық аспектілер // Психология және педагогика: әдістеме және практикалық қолдану мәселелері. 2021. №21-1.
2. Урунов А.Ш. Процесс профилактики девиантного поведения и аспект социально-психологического моделирования // SARJIS. 2022. №2(1).
3. Шлычков В.Р. Девиантное поведение личности как социально-психологический феномен: анализ проблемы, типология форм и возможности профилактики // Образовательные ресурсы и технологии. 2013. №1(2).
4. Алимбаев Д.А. Девиантты мінез-құлықтың алдын алу әдістері // Жана элеуметтану. 2022. №4(6-8).
5. Дибиров М.И. Специально организованная воспитательная деятельность как фактор профилактики и коррекции девиантного поведения // Известия ДГПУ. Психолого-педагогические науки. 2017. №4.

УДК 316.628

ПРОКРАСТИНАЦИЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ «СИНДРОМА ОТЛОЖЕННОЙ ЖИЗНИ»: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ И СТРАТЕГИИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Жуматова Нуршат Жуматкызы
PhD докторант ОП 8D01103 - «Педагогика и психология»,
магистр психологии, старший преподаватель
Международный университет Астана
Казахстан, Астана
zh.nurshat1991@gmail.com

В современном мире прокрастинация стала проблемой, затрагивающей множество людей, приводящей к снижению производительности, повышению уровня стресса и ухудшению качества жизни. Прокрастинация, в сущности, представляет собой не просто отложение задач на потом, а сложный психологический феномен, оказывающий значительное влияние на нашу эмоциональную и профессиональную жизнь. В обществе насыщенном информацией и обязанностями, прокрастинация стала почти неизбежным аспектом повседневной жизни.

Прокрастинация является одним из наиболее распространенных и разрушительных поведенческих образцов нынешнего социума, приводящий к ухудшению психологического благополучия, а так же к серьезным последствиям для здоровья. Систематическое откладывание выполнения

задач на потом или прокрастинация, является распространенным и нередко деструктивным поведением, с которым сталкиваются миллионы людей по всему миру. Многие случаи прокрастинации могут быть более глубоко связаны с психологическими факторами, такими как страх, перфекционизм и потеря мотивации. Однако мало кто осознает, что прокрастинация может быть проявлением более глубоких психологических проблем, таких как «Синдром отложенной жизни».

В этой статье мы исследуем прокрастинацию с психологической перспективы, рассматривая ее как проявление «Синдрома отложенной жизни».

В свете текущей актуальности и новизны данной темы было проведено значительное количество исследований, посвященных прокрастинации. Были рассмотрены основные аспекты этого понятия и проведен теоретический анализ.

Термин «прокрастинация» впервые был введен в психологию относительно недавно. Первоначально он был использован П. Рингенбахом в 1977 году в его книге «Прокрастинация в жизни человека». Затем последовали работы В. Кнауца и А. Эллиса «Преодоление прокрастинации» [1] и книга Дж. Бурка и Л. Юэн «Прокрастинация: что это такое и как с ней бороться» [2]. Обе эти книги основывались на консультативной практике авторов. В российской психологии первые исследования, посвященные проблеме прокрастинации, появились только в конце 90-х годов XX века.

Большинство авторов отмечают негативное воздействие прокрастинации на успешное выполнение некоторых задач личностью [3].

Канадский психолог П. Стил создатель «теории временной мотивации», отмечал два ключевых аспекта прокрастинации: откладывание дел и наличие сроков. Он утверждал, что эти два элемента взаимосвязаны, поскольку прокрастинация всегда сопровождается негативными последствиями, а также вызывает негативные эмоции и переживания, такие как тревога, чувство вины и другие [4].

Последствия прокрастинации не ограничиваются только снижением эффективности и продуктивности работы, но также проявляются в интенсивных эмоциональных реакциях, вызванных собственным неудачным выполнением задач, ощущением вины и неудовлетворенности результатами. Как отмечает К. Лэй, прокрастинация чаще всего возникает в отношении задач, которые имеют особенно важное значение для личности [5].

По мнению Я.И. Варваричева, прокрастинация представляет собой акт сознательного откладывания запланированных действий. Таким образом, «осознанность» выделяется им как один из характеристических признаков прокрастинации [6].

1980-х годах изучение прокрастинации стало активным направлением исследований западных ученых. В контексте западной психологии было обнаружено, что прокрастинация - это явление, которое демонстрирует разнообразие форм и изменяется в зависимости от множества факторов,

соответственно классификация может быть проведена по различным критериям. Одним из первых те, кто выделили виды прокрастинации являются Н. Милграм и его коллеги. Они указали пять видов [8]:

«Академическая прокрастинация», которая означает откладывание подготовки к проверочным работам и выполнению домашних заданий.

«Прокрастинация в принятии решений», включая и незначительные решения.

«Компульсивная прокрастинация», которая чаще всего проявляется как хроническое промедление в любой ситуации.

«Невротическая прокрастинация», где отсрочка связана с принятием жизненно важных решений, таких как создание семьи или выбор профессии.

«Бытовая прокрастинация (ежедневная)», характеризующаяся неспособностью справляться с рутинной, повседневной деятельностью, такой как работа по дому или покупка продуктов.

В 2011 году профессор Е.П. Ильин в своей книге «Работа и личность. Трудоголизм. Перфекционизм. Лень» рассматривает «лень» как одну из форм прокрастинации и выделяет два типа прокрастинаторов [7]:

«Напряженные» прокрастинаторы, у которых наблюдается высокий уровень тревожности, беспокойства и чувства вины.

«Расслабленные» прокрастинаторы, чьи характеристики соответствуют обыденному представлению о «лени». Они склонны сосредотачиваться лишь на выполнении тех задач, которые доставляют удовольствие в данный момент, «здесь и сейчас».

Дж. Феррари интерпретировал прокрастинацию как стремление к «острым» ощущениям, которые возникают при выполнении задачи в крайне сжатые сроки [9].

О.А. Шамшикова и И.Н. Кормачева, анализируя российские исследования, выделяют следующие характеристики прокрастинации:

«Сознательность»: человек осознанно откладывает выполнение задачи на более поздний срок.

«Иррациональность»: такое откладывание имеет негативные последствия, и человек предвидит их.

«Подавленное чувство внутреннего дискомфорта» и «негативные эмоции», связанные с ситуацией. Это является ключевым отличием прокрастинации от простой лени.

Исследовать взаимосвязь между стратегиями справления и различными видами прокрастинации предлагают Е. П. Ивутина и Е. С. Шуракова, отмечая, что прокрастинация может затрагивать разнообразные сферы деятельности субъекта: «учебную» (отложение подготовки к экзаменам и выполнение домашних заданий), «бытовую» (избегание выполнения домашних обязанностей и откладывание ремонтных работ), «социальную» (откладывание важных встреч и звонков) и «трудовую» (невозможность завершить проект вовремя или сдать работу в срок) [11].

Прокрастинация может быть обусловлена рядом субъективных факторов у человека, таких как нерешительность, страх неудачи и опасение критики со стороны окружающих, неуверенность в собственных способностях и стремление к совершенству. Из-за этих причин выделяют группу напряженных прокрастинаторов. Тем не менее, существуют и расслабленные прокрастинаторы, чье поведение соответствует обыденному пониманию лени. Они предпочитают заниматься теми делами, которые доставляют удовольствие прямо сейчас.

Так же развитие прокрастинации у многих людей может привести и приводит к возникновению так называемого «синдрома отложенной жизни». Этот синдром характеризуется тем, что человек начинает воспринимать настоящее время как подготовительный этап к «настоящей жизни», которая, по его представлениям, начнется в будущем, когда будут созданы определенные условия или достигнуты определенные цели. В результате человек может оказаться в ловушке постоянного откладывания своих жизненных планов и целей, ожидая идеального момента для их осуществления. Однако, из-за постоянных отсрочек, этот «идеальный» момент может никогда не наступить, и человек рискует прожить всю жизнь, оставаясь в состоянии ожидания и неосуществленных мечтаний.

Термин «синдром отложенной жизни» впервые был введен доктором психологических наук Серкиным Владимиром Павловичем еще в 1997 году. Изначально он использовал это понятие для объяснения особенностей жизненных сценариев народов Севера. По его трактовке, сценарий отложенной жизни основывается на предположениях индивида о том, что настоящая жизнь начнется только тогда, когда будут созданы определенные условия, такие как переезд, обустройство жилья, приобретение материальных благ и тому подобное.

Примерами синдрома отложенной жизни могут служить описанные Р. Киплингем «колониальные сценарии», где англичане, живущие в Индии долгие годы, верили, что их «настоящая» жизнь начнется только после возвращения в Англию. Эти люди мечтали о доме в сельской местности с пейзажами, соседями и прогулками с домашними питомцами.

Еще одним примером являются различные «сценарии достижения», когда человек упорно стремится к какой-то цели, но при этом откладывает или отказывается от других значимых аспектов жизни в угоду этой цели.

Анализируя исследования, были сделаны выводы о причинах синдрома отложенной жизни. Они могут быть многообразны и варьировать в зависимости от индивидуальных особенностей личности. Некоторые из них включают:

«Страх неудачи»: Люди могут откладывать свои жизненные цели из-за опасения провала или неспособности достичь желаемого успеха.

«Низкая самооценка»: Отсутствие уверенности в своих способностях и страх критики со стороны окружающих может привести к отсрочке осуществления целей.

«Перфекционизм»: Желание достичь идеальных результатов может привести к откладыванию действий из-за страха несовершенства.

«Недостаток мотивации»: Отсутствие четких целей и мотивации может сделать человека бездеятельным и склонным к откладыванию действий на потом.

«Ожидание идеального момента»: Люди могут думать, что настоящая жизнь начнется только после достижения определенных условий или идеального момента, что приводит к прокрастинации и отсрочке жизненных решений.

«Оптимистическое искажение времени»: Некоторые люди могут ошибочно думать, что у них еще много времени для достижения своих целей, что приводит к прокрастинации и откладыванию важных дел.

Эти факторы могут взаимодействовать и усиливать друг друга, способствуя развитию синдрома отложенной жизни. И эти же причины показывают то, что прокрастинация является инструментом и ярким показателем усиливающий синдром отложенной жизни.

Взаимосвязь между «прокрастинацией» и «синдромом отложенной жизни» заключается в том, что оба понятия описывают паттерны поведения, при которых человек склонен откладывать выполнение задач и целей на потом. Прокрастинация является одним из проявлений синдрома отложенной жизни. Синдром отложенной жизни включает в себя не только откладывание дел, но и общую тенденцию жить в будущем, не придавая значимости текущим моментам. Люди, страдающие от синдрома отложенной жизни, могут склонны к прокрастинации как способу избегания неприятных или трудоемких задач в настоящем, ожидая лучших времен или условий для их выполнения. Таким образом, прокрастинация может быть одним из проявлений синдрома отложенной жизни, хотя они также могут проявляться независимо друг от друга.

Для преодоления синдрома отложенной жизни и прокрастинации могут быть полезны следующие рекомендации:

- Установите ясные и конкретные цели: Определите, что именно вы хотите достичь, и разбейте большие задачи на более мелкие, более управляемые шаги.

- Создайте план действий: Разработайте план, который поможет вам достичь ваших целей. Включите в него конкретные шаги и сроки их выполнения.

- Избегайте перфекционизма: Помните, что совершенство не всегда возможно, и не стоит ждать идеального момента для начала действий.

- Развивайте самодисциплину: Укрепляйте свою способность контролировать себя и придерживаться плана действий, даже если это требует усилий.

- Используйте методы управления временем: Научитесь распределять свое время эффективно, учитывая приоритеты и сроки.

- Преодолевайте страх неудачи: Помните, что неудачи являются частью процесса достижения целей, и используйте их как уроки для роста и развития.

- Не откладывайте дела на потом: Начните действовать прямо сейчас, не ожидая идеального момента или условий.

- Используйте методы мотивации: Найдите источники вдохновения и мотивации, которые помогут вам преодолеть инерцию и начать двигаться к своим целям.

Применение этих рекомендаций может помочь вам преодолеть синдром отложенной жизни и прокрастинацию, обрести большую продуктивность, достигать успеха в своих делах и начать жить более осознанно и продуктивно.

Список использованных источников:

1. Ellis A., & Knaus W.J. (1977). *Overcoming procrastination*. New York: New American Library. Institute for Rational Living, p. 152-167.
2. Burka J. B., & Yuen L. M. (1983). *Procrastination: Why you do it, what to do about it*. Reading, MA: Addison-Wesley.
3. Akinsola M.K, Tella A. and Tella A. (2007). Correlates of Academic Procrastination and Mathematics achievement of University undergraduate Students. *Eurasia Journal of Mathematics, Science, and Technology Education*, 3(4), p. 363-370.
4. Steel P. The Nature of Procrastination: A Meta-Analytic and Theoretical Review of Quintessential Self-Regulatory Failure // *Psychological Bulletin*. - 2007. - № 133.
5. Lay C. H. (1997). Explaining lower-order traits through higher-order factors: The case of trait procrastination, conscientiousness, and the specificity dilemma. *European Journal of Personality*, 11, 267 - 278.
6. Варваричева Я.И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования // *Вопросы психологии*. - 2010. - № 3.
7. Ильин Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. - СПб.: Питер, 2011. - 224 с.
8. Milgram N.A., Batori G., Mowrer D. Correlates of academic procrastination // *Journal of School Psychology*. - 1993. - № 31. - P. 487-500.
9. Махмудов М.Н., Щевьёв А.А., Лопатин Е.А. Психологические корреляты академической прокрастинации // *Человеческий капитал*. 2015. № 9 (81). с. 13-17.
10. Шамшикова О.А., Кормачёва И.Н. К вопросу о психологическом феномене «прокрастинация» // *Развитие человека в современном мире*. 2014. № V-1 (V). С. 253-270.
11. Ивутина Е.П., Шуракова Е.С. Академическая прокрастинация как проявление защитно-совладающего поведения у студентов // *Вестник*

УДК 316.775:004.7-053.6

ВОЗДЕЙСТВИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ПОДРОСТКОВ

Научный руководитель: Шнайдер Д. Ж., кандидат педагогических наук,
профессор ККСОН, профессор,
магистрант 1 курса, ОП 7М03103 – Психология,
Козыбагарова А.Т.,
Евразийский Национальный Университет им. Л. Н. Гумилева,
Астана, Казахстан,
adel.kozybagarova@bk.ru

Стремительное развитие интернета приводит к изменению пространственных и временных характеристик, а также к появлению новых форм и способов общения между людьми. Также происходят традиционные изменения и формирования новых социальных институтов, появление социальных сетей и других инноваций на разных уровнях. На сегодняшний день искусственная реальность становится неотъемлемой частью социальной реальности. Согласно известной теореме У. Томаса, если что-то воспринимается индивидом как реальность, то и последствия этого также реальны [1]. Социальные сети как объекты социологических исследований представляют собой сложное явление. Это определяет многие характеристики, включая цели и мотивы участия, самовыражение людей, образы и частоту общения, выбор методов общения, которые зависят от общественного мнения в сетевом сообществе (мнение "друзей", мнение "знакомых"), самоидентификация пользователей зависит от характера внутреннего сетевого взаимодействия, норм и правил внутри группы [2]. Мы хотели бы обратить особое внимание на контактные и контекстные социальные сети, поскольку они играют ключевую роль в формировании понятий "самопрезентация" и "идентичность" посредством определения соответствующих методологических принципов. Социальные сети позволяют обмениваться информацией между участниками, включая медиафайлы, комментарии и репосты, и способствуют более тесному межличностному взаимодействию. Примерами, таких сетей являются ВКонтакте, Facebook, Одноклассники и MySpace. В этих социальных сетях пользователи публично транслируют свою жизнь, делятся информацией со своей аудиторией и высказывают свое видение любой ситуации в мире. Поведение пользователей в социальных сетях совершенно иное. Есть блогеры, вайнеры, общественные деятели, которые публикуют полезную информацию, и есть люди, которые, в

свою очередь, пишут гневные комментарии, преследуют и травят публичных личностей, с другой стороны, есть люди, которые поддерживают начинающих блогеров, вайнеров и т. д. Контекстные социальные сети, такие как Twitter, Instagram и Snapchat, - это информационные каналы, по которым участники получают и распространяют информацию, высказывают свое мнение и обмениваются фотографиями и сообщениями, но не обязательно поддерживают личные контакты. В этих социальных сетях владельцы аккаунтов публикуют свои мысли, фотографии и видео из своей жизни, записывают короткие музыкальные клипы, но не имеют возможности общаться в "закрытых" сообщениях с другими людьми [3]. Таким образом, социальные сети стали не только платформами для обмена информацией, но и пространством для самовыражения, и формирования личной идентичности в современном цифровом мире.

К сожалению, молодежь во всем мире не застрахована от этих глобальных интернет-сетей. В силу своего возраста они интересуются тем, что происходит в нашем мире, какие тенденции развития событий актуальны сейчас. А поскольку в социальных сетях много информации и есть возможность продвигать себя как бренд, большинство молодых людей начинают регистрироваться в них. Они начинают публиковать свои фотографии и видео из повседневной жизни и пытаются заинтересовать как можно больше аудитории, набирая много лайков в своем профиле. Потому что они встают по утрам изо дня в день, проверяют свою страницу в социальных сетях, как будто ждут отзыва, и именно так у них складывается мнение, что они в чем-то хороши. Молодое поколение, использующее общедоступные сети, может сравнивать себя с другими пользователями, а также чувствовать себя несчастными из-за того, что они выглядят или живут иначе, чем другие пользователи социальных сетей. Использование социальных сетей не требует таких социальных навыков, как общение в реальном мире. Молодые люди могут потерять навыки общения с другими людьми и оказаться в изоляции от окружающих людей.

В одном исследовании аналитики проанализировали влияние социальных сетей на подростков. Многие молодые люди стали зависимыми от онлайн-сообществ. Виртуальное пространство, как и реальное, полно опасностей. Из-за недостатка опыта и повышенной доверчивости подростки могут попасть в сомнительные сообщества в социальных сетях. В сетях легко наткнуться на мошенников, которые используют мошенничество для получения определенной суммы денег или получения личной информации. Если они знают ваше имя, фамилию, номер мобильного телефона, пароли к учетной записи, паспортные данные или данные кредитной карты, они могут злоупотреблять этой информацией, получая доступ к переписке, отправляя сообщения от имени другого человека. Зависимость от социальных сетей увеличивает риск сокращения или полного отказа от реального общения в пользу виртуального. Подростки пренебрегают личной гигиеной, сном и правильным питанием, становятся раздражительными и вынуждены

постоянно проверять свой аккаунт, добавлять фотографии и обновлять свой статус [4]. Молодое поколение, у которого есть определенная зависимость от интернет-сетей, не имеет достаточного количества времени для общения со сверстниками, у них нет времени на свои увлечения. У этих подростков начинают портиться отношения с родителями, в том числе с учителями, которые дают им знания, но они не могут получить их в полной мере, потому что они зависимы, их интересует собственный микрокосм.

Есть несколько способов преодолеть зависимость:

- ограничение количества времени, для подростка в социальных сетях. Это можно сделать с помощью приложений для мониторинга времени. Например, установите таймер на 20 минут, чтобы отрегулировать время, проведенное в онлайн-пространстве;

- нахождение вариантов хобби, которые заменят использование интернета. Это могут быть упражнения, чтение книг, изучение новых навыков;

- изменение повседневного образа жизни. Повышенная физическая активность, контроль питания, регулярный сон или сокращение времени, проведенного в сети, могут оказать положительное влияние на здоровье и психическое состояние;

- получение поддержки. Если вы заметили, что среди ваших родственников есть зависимые люди, и вы не можете справиться с этим самостоятельно, не стесняйтесь обращаться за помощью. Вы можете найти поддержку у семьи и друзей, которые помогут человеку контролировать использование интернета. Существует множество различных программ поддержки и сообществ, которые предлагают консультации и помощь в борьбе с интернет-зависимостью [5].

Близким не рекомендуется принимать решительные меры для преодоления интернет-зависимости. Сокращение доступа к виртуальной сети может оказать очень негативное влияние на ребенка. Это ухудшит отношения и не приведет к желаемому результату. При отключении сети рекомендуется использовать пошаговый подход. Публичные сети не всегда оказывают негативное влияние на человека. Социальные сети - важный образовательный механизм двадцать первого века, который нельзя недооценивать. Такие функции, как возможность создавать собственное общество и управлять контентом, могут корректировать представления людей об окружающем мире. Но есть опасность вредных воздействий в чрезмерном и неосознанном использовании. Наличие интернет-зависимости у людей является распространенной проблемой для современного общества. До появления интернет-платформ книги были хорошо известны в обществе. Зависимость от книг, интернета и социальных сетей объединяет их, потому что грань между реальным и виртуальным мирами исчезает, и возникает острая необходимость в использовании этих ресурсов. В современном сообществе технологии развиваются быстрыми темпами, и вскоре социальные сети будут заменены чем-то другим. Если дети разумно

используют общедоступные сети и сознательно контролируют свое время, которое они проводят в интернете, это поможет им правильно и рационально использовать интернет-ресурсы. Кроме того, важно, чтобы родители и учителя рассказывали учащимся о безопасном и осознанном использовании социальных сетей, оказывали достаточную помощь детям оттачивая социальные навыки, которые важны для счастливой жизни в реальном мире.

Наконец, следует отметить, что влияние социальных сетей на подростков имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Они предоставляют уникальные возможности для общения, самовыражения и установления социальных связей, что способствует развитию коммуникативных навыков и расширению круга общения. Но они также могут оказывать негативное влияние на психическое здоровье подростков, вызывая зависимость, стресс и негативное отношение к себе со стороны других. Поэтому важно учитывать как положительные, так и отрицательные нюансы использования социальных сетей и сбалансированно подходить к их роли в прекрасной жизни молодежи, предоставляя адекватную поддержку и способность к саморегуляции для здорового и сбалансированного взаимодействия с этими платформами.

Список использованных источников:

1. Хаустов Д. С. Теорема Томаса и особенности конструирования социальной реальности через массовые коммуникации // Социологические исследования. 2012. – № 7. - С. 29-36.
2. Кураева С.В. К методологии исследования социальных сетей//Научные труды московского гуманитарного университета. 2017. - № 5. - С.39 - 46.
3. Докука С. В. Практика использования онлайн-сетей // Социологические исследования. 2014. - № 1. - С. 137-145.
4. Антокольская М.В. Детская психология: учебник. – М.: Норма. - 2017. – 432 с.
5. Ермишина Е.В., Шарыпова Т.Н. Польза и вред защиты информации в социальных сетях и мессенджерах// В сборнике: XXIV Всероссийская студенческая научно-практическая конференция Нижневартковского государственного университета. – Нижневартовск. - 2022. - С. 59-63.

УДК: 159.923.2:343.98(045)

ПСИХОЛОГИЯ ВЛИЯНИЕ СРЕДЫ И СОЦИАЛЬНОГО ОКРУЖЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ КРИМИНАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ: АНАЛИЗ СЕРИЙНЫХ УБИЙЦ

Научный руководитель: Қабыл Айгерім Нұрланқызы, магистр
соц.наук, преподаватель
Студенты 1 курса, ОП 6В03103-Психология,
Жакабаева Ақбота Ельдарқызы,
Корган Руфина Атажанқызы,
Международный Университет Астана
Астана, Казахстан,
botakann0506@gmail.com,
rufinakorgan@gmail.com

Криминальность и ее причины остаются одной из наиболее актуальных и сложных проблем, которые привлекают внимание ученых, правоохранительных органов и общественных деятелей по всему миру. Вместо того чтобы рассматривать криминальные действия исключительно через призму индивидуальных характеристик, современные исследователи все более обращают внимание на влияние среды и социального окружения на формирование криминальной личности.

Криминальная личность представляет собой индивидуальную форму конфликтующих социальных процессов и явлений. Однако это не означает, что личность правонарушителя связана с родственными отношениями или просто подвержена негативному влиянию.

Понимание того, как окружение и социальные факторы могут способствовать или предотвращать развитие криминального поведения, является ключом к разработке эффективных стратегий превентивных мероприятий и реабилитации. Исследование влияния среды и социального окружения на формирование криминальной личности представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий комплексного подхода и совместных усилий различных общественных структур. Только через такой анализ и понимание мы сможем разработать эффективные стратегии борьбы с криминальностью и создать благоприятные условия для развития здорового и безопасного общества.

Криминальная личность - это концепция, описывающая индивида, который проявляет тенденцию к совершению преступлений и нарушению закона. Этот термин часто используется в криминологии и психологии для обозначения совокупности черт характера, поведенческих паттернов и социальных факторов, способствующих преступному поведению[1].

В криминологии понятие «личность преступника» имеет три значения[2]:

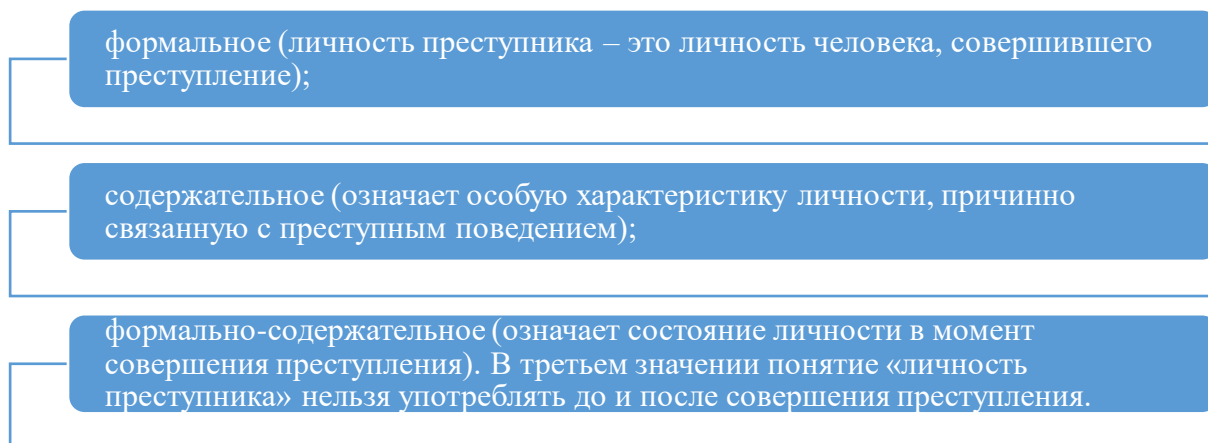

Рисунок 1. Понятие «личность преступника» в криминологии

Согласно Н.Ф. Кузнецовой, личность преступника воспринималось как набор социальных и психических характеристик, которые определяют его общественную опасность и влияют на совершение преступления. Она отмечала, что такая личность представляет собой комплекс из трех основных подсистем, каждая из которых включает в себя более мелкие подсистемы и компоненты личностных свойств преступника[3]:

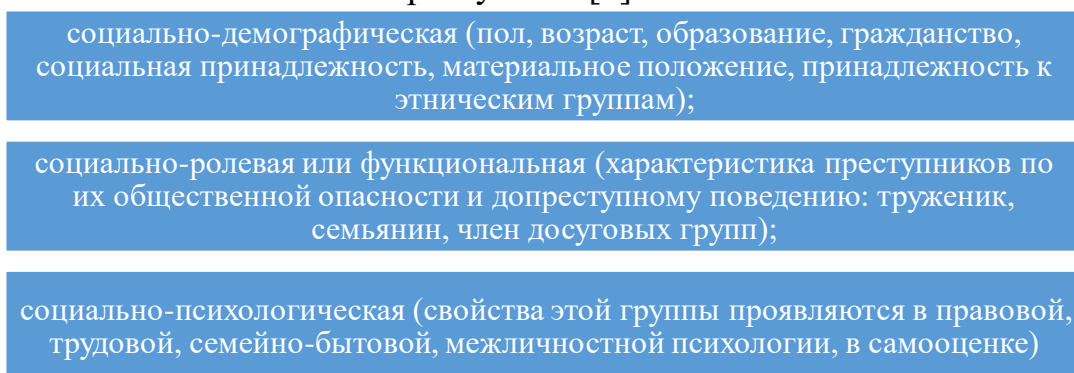

Рисунок 2. Понятие «личность преступника» в криминологии

Как показывают социально-психологические исследования личности преступников, в формировании личности особенно важную роль играет первичная социализация. Взрослый человек часто воспроизводит в своем поведении то, что запечатлелось в его психике в период детства.

Термин "криминальная личность" обычно используется для обозначения человека, который систематически совершает преступления или имеет склонность к нарушению закона. Криминальная личность часто характеризуется определенными чертами, такими как отсутствие совести, эмпатии, низкая самоконтроль, склонность к насилию и т. д.

Тема влияния среды и социального окружения на формирование криминальной личности предполагает, что различные факторы, такие как семья, образование, друзья, общество и культура, могут оказывать существенное влияние на возникновение и развитие преступного поведения у человека.

Серийные убийцы, как подтип криминальных личностей, являются особой категорией. Они часто представляют собой крайне опасных индивидуумов, чье преступное поведение часто характеризуется патологическими чертами. Феномен серийных убийц всегда привлекал внимание общественности и ученых из-за своей крайней опасности и загадочности. Однако, за этими ужасными преступлениями стоят сложные факторы, которые формируют личность и поведение этих людей. Научное изучение криминальной личности, особенно через анализ серийных убийц, представляет собой важную область криминологии и психологии.

Серийные убийцы - это люди, которые совершают серию убийств в определенный промежуток времени, обычно с определенным методом и мотивацией. Они часто выбирают своих жертв по определенным критериям или с определенной целью.

В зависимости от классификации, серийные убийцы могут быть разделены на разные типы, включая:

- Организованные серийные убийцы. Тщательно планируют свои преступления, проявляют высокий уровень контроля и избегают оставления улик.

- Дезорганизованные серийные убийцы. Действуют более спонтанно, часто не планируют свои преступления заранее, и оставляют множество следов.

- Смешанные типы. Могут обладать как организованными, так и дезорганизованными характеристиками в своих действиях.

Мотивация серийных убийц может варьироваться от чисто психологической удовлетворенности до религиозных убеждений или социально-политических целей. Серийные убийцы часто обладают определенными психологическими и поведенческими чертами, такими как патологическое ложь, отсутствие эмпатии, аномальные сексуальные предпочтения и т. д.

К факторам, при наличии которых наиболее интенсивно происходит формирование негативных нравственно-психологических особенностей личности преступника, криминологи относят [4]:

- упущения в школьном воспитании (отрыв обучения от воспитания, недостаточная нравственно-психологическая подготовка учащихся к трудовой и общественной деятельности, слабая связь школы с семьей, формализм в педагогической работе, подмена воспитания администрированием и др.);

- недостатки в сферах общения и досуга (отрицательное влияние маргинальных групп, ориентация ближайшего окружения на антиобщественные образцы поведения и вседозволенность, ложное самоутверждение путем издевательств и хулиганских действий и др.);

- отрицательные явления в трудовом коллективе (плохая организация производства, атмосфера бесхозяйственности и безответственности, низкая дисциплина, пьянство, прогулы, текучесть кадров, нарушение трудового законодательства и др.).

К факторам, влияющие на формирование криминальной личности, относятся:

1. Социальное окружение. Неблагоприятное социальное окружение, включая неблагополучные районы, преступную среду и недостаток поддержки, может способствовать формированию криминальной личности.

2. Семейная обстановка. Неблагоприятное воспитание, наличие конфликтов в семье, отсутствие поддержки в семейной среде и недостаток внимания со стороны родителей также могут оказывать негативное влияние на формирование криминальной личности.

3. Психологические факторы. Некоторые индивидуальные особенности, такие как агрессивность, неуравновешенность, низкая самооценка, недостаток эмпатии и сопереживания, а также психические расстройства могут способствовать возникновению криминальной личности.

4. Биологические факторы. Некоторые исследования связывают биологические особенности, такие как генетическое наследие, аномалии головного мозга, химический дисбаланс или дефекты в развитии с формированием криминального поведения.

5. Воздействие социальных норм. Принятие негативных социальных норм и ценностей, которые поддерживают преступное поведение, также может оказать влияние на формирование криминальной личности.

Важно отметить, что формирование криминальной личности обычно является результатом взаимодействия различных факторов, а не просто результатом одного из них. Также важно помнить, что многие люди, испытывающие подобные обстоятельства, остаются законопослушными и находят легальные способы преодоления трудностей, что подчеркивает комплексность и многогранность процесса формирования личности. Изучение серийных убийц представляет интерес для криминалистики, психологии, криминологии и других областей, так как оно может помочь понять мотивацию и факторы, лежащие в основе их преступлений, а также разработать стратегии предотвращения и раскрытия подобных преступлений. Таким образом, анализ серийных убийц дает возможность лучше понять сложные взаимосвязи между социальной средой, психологическими особенностями и преступным поведением, помогая при этом сформировать более эффективные подходы к проблеме преступности.

Эмпирическое исследование. Настоящее исследование состоит из двух этапов, каждый из которых включает в себя уникальные методы и подходы. В первом этапе применялся метод контент-анализа для анализа широкого спектра информации, включая интервью, документы и другие доступные источники. Целью этого этапа было выявление общих тенденций и особенностей, характерных для серийных убийц. Объединение знаний о социальной среде, психологических факторах и личностных особенностях позволяет более глубоко понять механизмы формирования криминального поведения, что в свою очередь может способствовать предотвращению и борьбе с преступностью в будущем.

Второй этап исследования включал опрос молодежи в возрасте от 17 до 25 лет. Целью опроса было изучение мнений и восприятия респондентов о влиянии социальной среды на формирование криминальной личности. Вопросы опроса направлены на выявление различных аспектов данной проблемы, а также на оценку эффективности социальных программ и роли государства в предотвращении криминальной активности.

Таким образом, эмпирическая часть нашего исследования основана на двух методах:

- Контент-анализ;
- Опрос.

Эти методы позволяют получить глубокое понимание факторов, влияющих на криминальное поведение, и выявить потенциальные стратегии предотвращения преступности.

На первом этапе исследования было проведено глубокий анализ криминального профиля известного серийного убийцы, Андрея Чикатило. Методика, примененная в этом этапе, основывалась на методе контент-анализа, включающем анализ различных источников информации, таких как официальные документы, протоколы допросов, свидетельские показания, и другие доступные материалы. Андрей Романович Чикатило, известный как "Ростовский маньяк", был одним из самых жестоких серийных убийц в истории России. Факторы, способствовавшие формированию его криминальной личности, могут включать следующее:

Во-первых, его детство и семейная среда. Чикатило пережил детство во времена Великой Отечественной войны, что могло повлиять на его психологическое состояние и формирование личности. Отношения в семье, возможно, также оказали влияние на его психическое развитие.

Во-вторых, у него были сексуальные девиации и дисфункции. Чикатило страдал от сексуальных девиаций и имел проблемы с интимными отношениями. Эти дисфункции могли быть ключевыми факторами в формировании его аномального поведения.

В-третьих, травмы и трудности в школьной среде также повлияли. В школьные годы Чикатило часто сталкивался с насмешками и издевательствами со стороны сверстников из-за своих проблем с обонянием и уродливого внешнего вида. Эти травматические события могли повлиять на его психику и самооценку.

В-четвертых, общество его не принимало и изолировало. Чикатило испытывал социальную изоляцию и ощущение неприятия со стороны окружающих, что могло усилить его чувства агрессии и ненависти к обществу.

В-пятых, факторы криминальной среды в период его жизни. Период, в который приходилось Чикатило, был известен своей криминальной активностью, что могло оказать влияние на его перспективы и выборы в жизни, включая возможное включение в криминальные круги и нормализацию насилия.

В-шестых, у него были психические расстройства. Чикатило, вероятно, страдал от психических расстройств, таких как психопатия и парафилия, что привело к формированию его патологической личности и жестоких преступлений.

Все эти факторы вместе создали среду, в которой Чикатило стал серийным убийцей, проявляющим чрезвычайное насилие и болезненную ненависть к своим жертвам. Результаты этого этапа позволяют лучше понять механизмы формирования криминального поведения Чикатило, а также выявить потенциальные факторы, которые могли способствовать его преступной активности.

Второй этап нашего исследования включал проведение опроса среди молодежи в возрасте от 17 до 25 лет с целью изучения их мнений и восприятия относительно формирования криминальной личности.

Первый вопрос опроса касался оценки влияния среды, в которой респонденты выросли, на их мировоззрение и поведение. Результаты показали, что 57,1% респондентов оценивают влияние среды как очень значительное, 28,6% считают его значительным, а 14,3% считают его умеренным(рис.1).

Как вы оцениваете влияние среды, в которой вы выросли, на ваше мировоззрение и поведение?

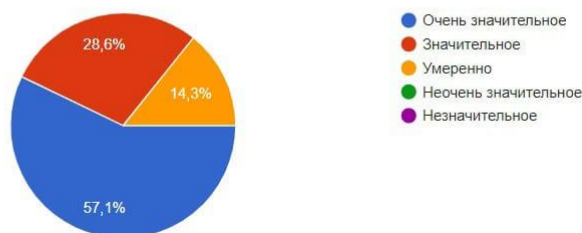

Рисунок 1. Результаты второго этапа исследования

Следующие вопросы опроса был направлен на оценку важности социального окружения в формировании криминальной личности. На рисунке 2, можно увидеть, что 85,7% опрошенных выразили мнение, что социальное окружение имеет важное влияние на формирование криминальной личности.

Считаете ли вы, что социальное окружение имеет важное влияние на формирование криминальной личности?

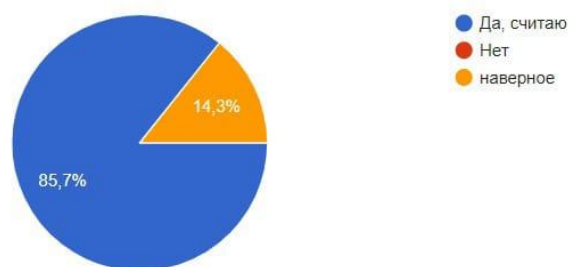

Рисунок 2. Результаты второго этапа исследования

Оставшиеся вопросы, позволяли респондентам выбрать несколько факторов, которые, по их мнению, оказывают наибольшее влияние на формирование криминальной личности. Результаты показали, что экономическое положение было выбрано наибольшим количеством респондентов, затем следовали семейное положение, друзья и сверстники, средства массовой информации, место проживания и, наконец, образование(рис.3).

Какие из нижеперечисленных факторов считаете наиболее важными при формировании криминальной личности? (Выберите все подходящие варианты)

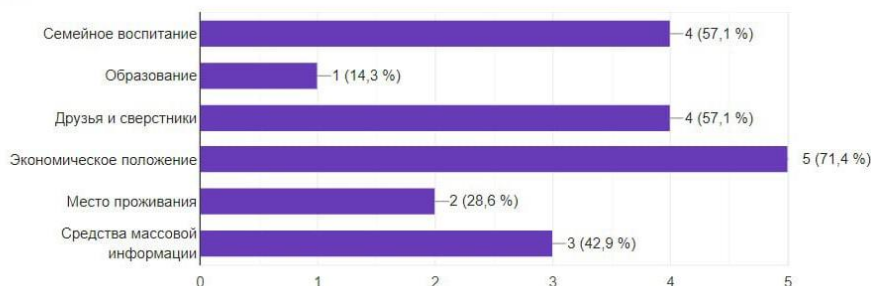

Рисунок 3. Результаты второго этапа исследования

Из ответов, полученных на втором этапе исследования, можно сделать несколько выводов:

Высокая осведомленность о влиянии социальной среды. Большинство опрошенных (85,7%) признали важное влияние социального окружения на формирование криминальной личности. Это свидетельствует о том, что молодежь осознает роль своего окружения в формировании их ценностей, убеждений и поведения.

Приоритетные факторы влияния. Результаты опроса показали, что экономическое положение, семейное положение, друзья и сверстники играют значительную роль в формировании криминальной личности. Это подчеркивает важность экономической стабильности, семейной поддержки и

здоровых социальных связей в процессе предотвращения криминальной активности.

Ограниченное влияние образования. В отличие от других факторов, образование было выбрано меньшим количеством респондентов как важный фактор в формировании криминальной личности. Это может указывать на недостаточную эффективность образовательных программ или недооценку их роли в формировании правильных ценностей и поведения.

Неоднородность мнений. Несмотря на явное признание важности социальной среды, мнения респондентов могут быть различными. Например, есть различия в оценках степени влияния среды на мировоззрение и поведение, что может указывать на индивидуальные различия в восприятии окружающего мира.

Эти результаты свидетельствуют о широком признании важности социальной среды и различных социальных факторов в формировании криминальной личности среди молодежи.

В заключении, исследование влияния среды и социального окружения на формирование криминальной личности, на примере анализа серийных убийц, подчеркивает сложность и многогранность этого процесса. Оно демонстрирует, что формирование криминальной личности является результатом взаимодействия различных факторов, включая семейную и социальную среду, психологические особенности, а также культурные и исторические контексты.

Изучение серийных убийц открывает глубокие психологические и социальные аспекты, которые могут способствовать формированию преступной личности. Оно позволяет лучше понять мотивацию и факторы, лежащие в основе их преступлений, что в свою очередь способствует разработке более эффективных стратегий предотвращения и раскрытия подобных преступлений.

Однако следует отметить, что не все люди, находясь в схожих условиях, становятся преступниками. Многие остаются законопослушными и находят легальные способы преодоления трудностей. Это подчеркивает важность комплексного подхода к изучению проблемы и внимательного анализа индивидуальных особенностей каждого случая.

Таким образом, дальнейшие исследования в области криминальной психологии и криминологии, основанные на анализе кейсов серийных убийц, могут пролить свет на многие аспекты преступности, помогая обществу развивать более эффективные методы противодействия преступности и защиты общественной безопасности.

Список использованных источников:

1. Воронин Ю. А. ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ, журнал Виктимология, 2019. - С. 26—31.

2. Криминология: учеб. для вузов / под ред. М.А. Кириллова, В.И. Омигова. 2-е изд., перераб. и доп. Чебоксары, 2015.

3. Криминология: учеб. пособие / Г.И. Богуш, О.Н. Ведерникова, М.Н. Голоднюк и др.; науч. ред. Н.Ф. Кузнецова. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2010.

4. Криминология / под ред. Г.А. Аванесова. М., 2007.

ӘОЖ: 159.9:004.7

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЫҚПАЛЫ

Ғылыми жетекшісі: С.С.Байсарина п.ғ.д., доцент,
2-курс магистранты, 7М01801-Әлеуметтік педагогика,
Хызырхан Рыздық,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қаласы, Қазақстан
Hyzyrhanhyzy@mail.ru

Адамзат баласы ғасырлар бойы өркениетке жету жолында үздіксіз дамып келеді, оның дәлелі «Интернет» желісі қарқынды түрде ықпал етуде, себебі уақыт өте қажеттіліктердің артуына орай әлеуметтік желілер пайда болды. 1971 жылдан бастап, интернет те уақыт өткен сайын жасөспірімдердің мінез-құлқы мен құндылықтары, көзқарастары да өзгеріп келеді.

Әлеуметтік желілер -ермектері бірдей адамдардың Интернетте бірігетін қоғамдастық сайттары. Осы сайттарда адамдар жедел түрде мәліметтер алмасады және достар табады. Бірақ осы сайттар арқылы тек қатынасып қана қоймай, адамдар музыка, видео іздеуі де мүмкін.

А.В. Петровский бойынша жасөспірімдік шақ «өзінің даралығын (жеке тұлғалығын) белгілеу үшін құралдар мен тәсілдерді іздеумен сипатталады. Сонымен қатар, жасөспірім өзінің құрдастары арасында мінсіз өкілдік ету қабілетін барынша жүзеге асыра отырып, өзінің жеке даралығын іс-әрекет арқылы трансляциялау үшін барлық ішкі ресурстарын жұмылдырады ... », - деп тұжырымдайды [1].

А.В.Петровскийдің пікірінен, жасөспірімдер өздерін ересек, жеке тұлға ретінде мойындатқысы келеді, сол мақсатқа жету үшін көртеген құралдар, әдіс- тәсілдер қолданады және оларды бағалайтын ортада болады, яғни дербестікті қалайтын көңіл аудартуды талап ететін жас өкілдері болып табылады. Оларға әлеуметтік желілер армандарына жетуге көмектесетін басты құрал боп саналады. Өздерін өзгеше көрсеткісі келетін жасөспірімдер - әлеуметтік желілерден көптеген сүзгіден өтпеген ерсі, қауіпті әрекеттерді байқап соны іске асыру арқылы дараланып, көзге түсем деп санауы ықтимал.

Бұл сөзімізге қоғамда көптеген мысалдар бар, оларға: кибербуллинг, суицид, лудамания, зиянды әдеттеге тәуелділік және т.б. жатқызуға болады.

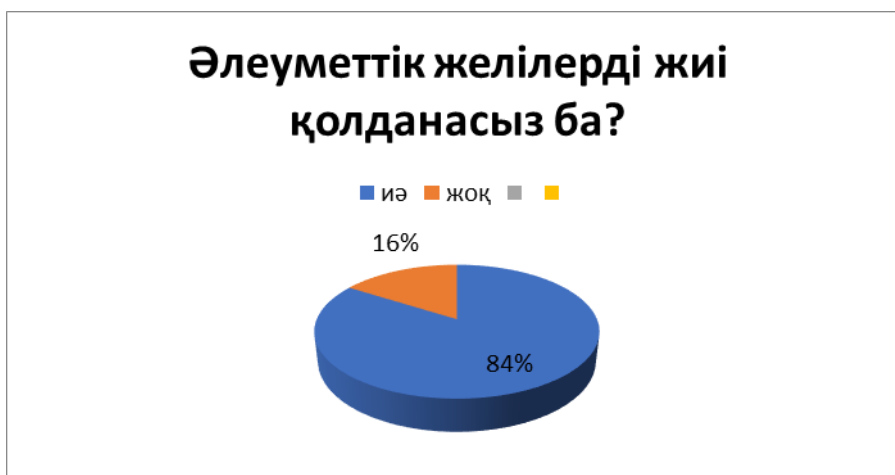
Жасөспірімдердің мінез-құлқына әлеуметтік желілердің ықпалына, олардың көзқарасын білу мақсатында «Instagram» әлеуметтік желісінде алынған сауалнамалар қортындыларын төмендегідей көрсетуге болады:

1-сұрақ: «Сіз әлеуметтік желілерді жиі қолданасыз ба?»

2 -сұрақ: «Әлеуметтік желілердің зияны барма?»

3 -сұрақ: «Қайсы әлеуметтік желілер зиян және неге?»

4-сұрақ: «Күніге қанша сағат уақытыңызды әлеуметтік желіге жұмсайсыз?»

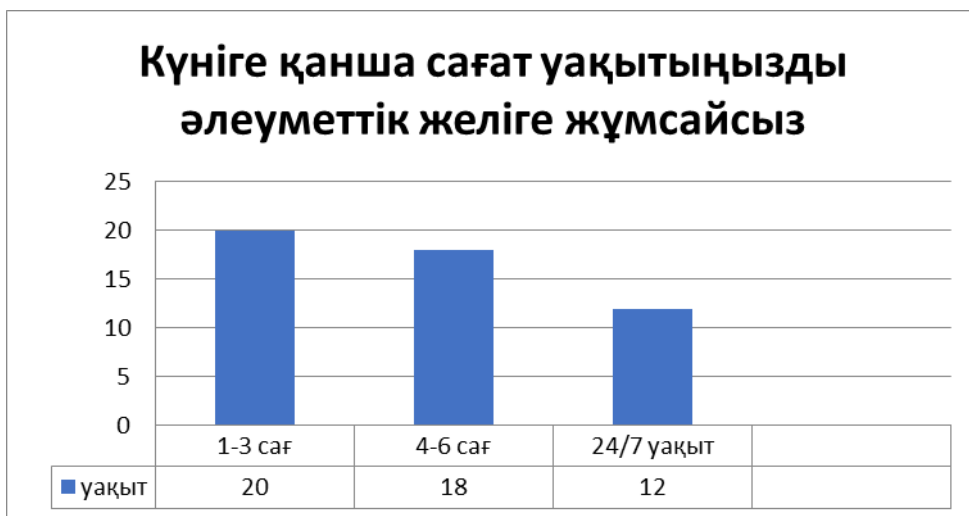
Сурет 1. Әлеуметтік желілерді қолдану жиілігі

Сурет 2. Әлеуметтік желілердің зияны

Сурет 3. Әлеуметтік желілердің зияны

Сурет 4. Әлеуметтік желілерді қолдану жиілігі

Кибербуллинг ұғымына мынадай сипаттама берсек болады: «Әлеуметтік желілер, мессенджерлер, электрондық пошталар, бейне платформалар мен форумдар арқылы қудалау». Сұхбаттасушысының сеніміне кіріп оның өміріне қауіп төндіру немесе қауіпті заттарға итермелеп, бопсалауы да мүмкін [2].

Жалпы, 13-15 жас аралығындағы 150 миллионға жуық бала, яғни әлемдегі оқушылардың жартысы өзін және құрдастарының зорлық-зомбылығына тап болғанын хабарлады. Әрбір оныншы бала мұндай қорлықты күнделікті немесе апта сайын бастан кешіреді [3].

2022 жылмен салыстырғанда 2023 жылдың ресми статистика бойынша балалар мен жасөспірімдердің арасындағы суицид 53,2% өскен, кәмелетке толмаған жастардың 72,2 % -ы әлеуметтік желілерде уақыт өткізеді, 40%-ы кітап оқымайды, 3%-ы энергетикалық сусындарды тұрақты тұтынады, 9,8% -13 жастан 19,6% 15 жастағы жасөспірімдер де тұтынады, 18% жастар жүйелі түрде спортпен айналыспайды.

Практикада қолданылуы: әлеуметтік желілер дара жасөспірімдеріміздің мінез-құлық, денсаулықтарына да зиян беріп жатқаны анықталды.

Жоғарыда көрсетілен сауалнама нәтижелері де осыны көрсетеді. Керегі мен керек емесі ажратылмаған, жасы да кәрісі де отыратын желілерге баламызды тіркеп беру, оны ашық теңізге кемесіз жібергенмен тең қауіпті. «Лудамания» да соның бір көрінісі. Ол жастардың тез баюға деген құлшынысын сипаттайды. Осы ниеттің пайда болуына түрткі мотв әлеуметтек желілердегі жарқыраған өмір. Барша адам жұртқа жаманын емес барын, байлығын, жақсы жерде жүріп тұрғанын ғана көрсеткісі келеді, көп жағдайда ол ақпарат жалғанда болып шығады. Жақсы өмір сүруді қалаған жасөспірімдер үшін әлеуметтік желілерде «Тез баюыңа көмектесем!» деген сынды жарнамалардан көп таралған. Бұл да жасөспірімнің мінез-құлқының бұзылуына бір себеп болады, тез арада баюды аңсау сабырсыздыққа, ашушандыққа, тіпті қауіпті тәуекелдерге де апарып жатады. Ол қандай қауіпті тәуекел болуы мүмкін? Әлеуметтік желілерде, сондай-ақ белгісіз тауарларды құпия адамдарға немесе жерлерге жеткізіп беретін жас балаларға сұраныс өте жоғары.

Жеңіл жолмен мол ақша тапқысы келген жасөспірім ондай тұзаққа бірден түсуі мүмкін. Артынша тапсырыс берушілер құпия ашылмас үшін ол баланы да есірткіге әуестендіріп алуы ықтимал, соның салдарынан денсаулығы мен бар ақыл есінен айырылып кейін ақша ұрлау, бопсалау немесе басқада қылмыстарға баруы мүмкін. Қылмыстан қорқу неге азайды? Оған да себеп осы әлеуметтік желілер. Қылмыстар ашық дәріптелуде, медиа әлемінде де қылмыстар туралы көптеп ашық айтылу адам баласын суыққанды ете бастады және әлеуметтік желілерде көптеп таралған ойын түрлері де жас бала санасында қару-жарак, ұрып-соғу, қан төгілу қалыпты зат іретінде көрсетіледі. Әлбетте үнемі сондай заттарға көзі үйренген жасөспірімнің де құндылықтар жүйесі әлде қайда басқа болады [4].

«Бірінші кезекте өзім, мақсатыма қандай жолменде жетсем болады, ақша ең құдіретті құрал, басқа адамдар маған кедергі келтірушілер» - міне осы сияқты пікірлер қалыптасып келеді. Адами құндылықтардан, қорқудан, ұят болады деген ойдан алшақ жасөспірімдер үшін әлеуметтік желілерде көптеген батылдық тапсырмалар, адреналин сыйлайтын жұмыстар хит болуда.

Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау саласындағы мемлекеттік саясат төмендегі ұстанымдарды қарастырады [5]:

1) психологиялық жас ерекшеліктерін, ақпараттық ортаның теріс ықпалына осалдығын ескере отырып, мемлекеттің балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуі;

2) балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік шаралардың жүйелілігі мен кешенділігі;

3) балаларды тиісінше тәрбиелеу және толыққанды дамыту мақсатында тарихи және өзге де дәстүрлерді, қоғам мен мемлекеттің мәдени құндылықтарын ескеру;

4) Қазақстан Республикасының заңдарымен балалардың денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпаратты еркін алу және тарату құқықтарын шектеуге жол беру қағидаттарына негізделеді.

Жалпы, қоғамдағы ең өзекті мәселе ретінде, жасөспірімдер үшін әлеуметтік желі екі ұшты құрал сынды, себебі, бір жағы өте қауіпті дұрыс қолдана алмасаң өзіңді де өзгені де жаралайсың, екінші жағы сауатты пайдаланса маңызды, құнды ақпараттармен сусындап білім көкжиегі көтеріледі, оны алдына жағылған шараққа теңесек болады. Жоғарыда сауалнама нәтижелері мен статистика баяндалды, бұдан не алсақ алсақ болады. 1-біз қай бағытта бара жатырмыз? 2- бізді не күтіп тұр? 3-енді не істеуге болады? Осы сауалдарға жауап табу арқылы әрқашанда алдымызда кездескен мәселені шеше аламыз. Әсіресе, жасөспірімдермен жұмыс жасау барысында, берілген ұсыныстар заңнама аясында өз күшіне енгенін қалаймыз. Себебі интернет әлеміне сүзгі орнатылмаса, ел болашағы жастарымызға әрдайым қауіп төніп тұрады, әрине психологиялық әсері өте күшті. Жасөспірімдер үшін болашақтың іргетасы қалай қаланса, ертеңі солай өрілетінін ұмытпайық. Қазірде зиянды әдеттерді бойына сіңіріп, адами құндылықтардан ада боп өсіп келе жатқан жасөспірімдер тек өз болашақтарына ғана емес ел, ұлт болашағына да өз қауіпін төндіреді. Ендігі кезекте ел болып әлеуметтік желілерге бақылау орната алсақ жасөспірімдеріміз интернет әлеміндегі пайдалы, қызықты тұстарын да еркін еңсеретін болады, ол өз кезегінде көңіл көкжиегі биік, ақылды да парасатты жастарың тәрбиеленуіне жол ашады.

Әлеуметтік желілердің жағымды жақтары [6]:

- компьютерлік сауаттылықтың жоғарылығына байланысты ақпарат алу, алмасу жылдамдығы артады;
- халықтың билік органдары блогтарына хабарласуы арқылы кері және өзара байланыс орнатуға жол ашылады;
- іздестіру жүйелері арқылы кез келген тақырыпта ақпарат алу және пайдалану; тиімді пайдаланған жағдайда білімін толықтыру;
- сыныптастар мен курстастарын, ескі достарын табу және хабарласу
- тек компьютер арқылы ғана емес, ұялы телефондар арқылы да желіге ену;
- өз мүддеңе сай келетін азаматпен виртуалды тілдесу.

Әлеуметтік желілердің жағымсыз жақтары:

- бос уақыттың жұмсалуды;
- оппоненттің манипуляциялық тәсілдеріне мән бермей, алдауына түсу;
- ақпараттың ақиқаты мен жалғандығын айыра алмау, кез келген ақпараттың ұсынылуы;
- қоғам құндылықтарына жатпайтын лас сөздерді пайдалану, теріс пиғылды азаматтардың өз мүддесін жүзеге асыру үшін мүмкіндігінің болуы;
- ақпаратты кез келген тұлғаның өз мүддесі үшін пайдалануы;
- толықтай электронды бағыныштылық. Әлеуметтік желілердің мүмкіндіктері:

- ақпарат алмасуда сурет, бейне, блогтар мен микроблогтар, қауымдастық, чат және т.б. көздер арқылы қажетті мәліметтерді кеңінен пайдалану;
  - өз профиліңді құру және автор туралы мәлімет ұсыну;
  - мүдделері бойынша ортақ виртуалды достармен қатар, өмірдегі достар, туысқандар, әріптестер, сыныптастар мен курстастар бірлестігін құру;
  - халық пен мемлекеттік органдар арасындағы өзара байланысты блогтар арқылы күшейтеді;
  - кез келген жерде қажетті ақпаратты өз уақытында алу және пайдалану.
- Әлеуметтік желілердің қатерлері:
- орналастырылған ақпаратты кез келген азамат оңай тауып және өз қажетіне пайдалана алады;
  - ұсынылған ақпаратты жұмыс берушілер, ата-ана, балалары, қылмыскерлер, құқық қорғау органдары кез келген шараларға қолдана алады;
  - әлеуметтік желілерге тәуелділік; ауызша, жазылмаған заңдар басшылыққа алынады;
  - заңнамалық базаның әлсіздігі; виртуалды тілдесуге байланысты сөйлеу, ақпараттың жылдам алынуы және жеке ізденістің жоқтығына байланысты ойлау;
  - қабілеті кемиді, дүниетанымы төмендейді;
  - компьютерлік тролльдер қақпанынына түсу.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Петровский А.В. Возрастная и педагогическая психология.- Москва,2013.
-288б.
2. Токсанбаева Н.Б., Мадалиева З.Б., Санай Г.Е. «Жасөспірімдік ортадағы буллингті зерттеу мәселесі»//Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. -№2(63). -2020.
3. Хызырхан Р. «Әлеуметтік желілердің жас өспірімдердің мінез-құлқына зияны». Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті Астана қаласы.
4. Portal.bilimal.kz. <https://portal.bilimal.kz/records/view?id=3936>.
5. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>.
6. <https://kk.wikipedia.org/wiki>

ӘОЖ: 316.472.4:159.9

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ӘЛЕУМЕТТЕК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ПАЙДАСЫ

Ғылыми жетекшісі: С.С.Байсарина п.ғ.д., доцент м.а.
2-курс магистранты, 7М01801-Әлеуметтік педагог,
Хызырхан Рыздық,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана қаласы, Қазақстан,
Hyzyrhanhyzy@mail.ru

Адамзат өміріне интернет желілерінің енген алғаштық сәтінен-ақ баршамыз оның белсенді қолданушыларына айналып кеттік. Интернет уақыт өткен сайын жаңарып, көптеген артықшылықтарға ие болып келеді. Интернеттің біздің өмірімізге бір тұтастанып енген бөлігі ол- «Әлеуметтік желі». А.В. Петровский бойынша жасөспірімдік шақ «өзінің даралығын (жеке тұлғалығын) белгілеу үшін құралдар мен тәсілдерді іздеумен сипатталады. Сонымен қатар, жасөспірім өзінің құрдастары арасында мінсіз өкілдік ету қабілетін барынша жүзеге асыра отырып, өзінің жеке даралығын іс-әрекет арқылы трансляциялау үшін барлық ішкі ресурстарын жұмылдырады ... », - деп тұжырымдайды [2].

Жасөспірімдік кезең жаңа затқа бейім, өз бетінше әрекет етуге құмар уақыт болғандықтан әлеуметтік желіні белсенді қолданатында осы жас аралығындағы азаматтар. Баршамыз әлеуметтік желілерді адам денсаулығы мен мінез-құлқына зиян деп санаймыз, көп қолдану тәуелділікті тудырады дейміз. Интернетті «Ғаламтор» деп аударып - демек ол ғаламның торы, тұзағы, ал әлеуметтік желі болса жел сияқты жастарды желпітеді деп дабыл қақтық көбіміз. Бірақ олар шыныменде соншалықты қауіпті ме? Әлбетте, таяқтың екі ұшы болатындықтан осы бір дүниелердің шығу тегіне, ең бастысы пайдасына тоқталып кетсек.

Әлеуметтік желінің бар әлемге таралғанын және де пайдасы орасан зор екенін баршамыз жақсы білеміз. Оған бірнеше мысалдар мен дәйекті дәлелдер ұсына кетсек. Әлеуметтік желіден бұрын, интернет жүйесі, тіптен одан алды ұялы телефон мен компьютер пайда болмас бұрын адамзат баласына хабар алмасу шабармандар, құстар мен түрлі жануарлардың көмегімен ғана жүзеге асқан. Ол дегеніміз бір хабарды жіберу мен алу үшін апталап, айлап уақыт кетеді деген сөз. Алайды бұрындары біздерге табиғат пен қоғам соншалықты қолайлы болмаған.

Жолдаған хабарлама көздеген иесіне я табиғат салдарынан, я қарақшылардың кесерінен жете алмай қалатын жағдайларда көп кездескен. Кейін ұзыннан ұзақ тартылған кабельдермен қалалар мен далаларға телефон құрылғысы келе бастады. Әрине, телефонның келуі хабаршы шаптырып, кептер ұшыруды ығыстырып, тиісті хабардың тиімді жолмен, құпиялығын сақтай отырып өз иесіне жетуіне өзінің өлшеусіз пайдасын тигізді. Алайда әрбір үйге ақырындап еніп, орнатыла бастаған осы құрылғы уақыт өте адам баласының қалауын толық қанағаттандыруға жетпейтінін сездіре бастады.

1941 жылы алғашқы компьютерде құрастырылып адам баласының қажеттілігі үшін өз жұмысын бастап кеткен болатын. Аталмыш құралдың ең басты кемшілігі тек бір орында өте күрделі тектікшелер арқылы жұмыс жасауында еді. Осы себептіде өзінмен алып жүруге ыңғайлы құрылғының болуын қаладық. Міне осынау қалаулардан кейін ғана жекелеген адамдардың өздеріне ғана қызымет көрсететін ұялы телефондары қолданысқа ене бастады. Дегенмен бұл әлі тек қоңырау шалуға ғана қажет құрылғы еді.

Адамзат тарихын жаңа арнаға бұрған кезең XII ғасырдың аяғы, дәлірек айтсақ 1991 жылдың 17 мамыры. Осы күні алғаш рет "WWW", яғни интернет пайда болды. Сол бір кезеңнен қазіргі күнге дейін жүйелі дамып келе жатқан интернет әлемі осынау күндері көптеген жасөспірімнің өмірінің мәніне айналып үлгерген. 13-17 жас аралығындағы 50 баладан алынған сауалнама нәтижесі төмендегідей. «Күніге қанша сағат уақытыңызды әлеуметтік желіге жұмсайсыз?»- деген сұраққа 20 бала 1-3 сағат; 18 бала 4-6 сағат; 12 бала 24/ 7 деп жауап берген. Осы қортындыға қарап-ақ көп сұрағымызға жауап ала аламыз. Иә, жасөспірімдеріміз әлеуметтік желінің ең үздік және белсенді қолданушылары, дегенмен ол тек зиянын беріп, қауіп қана төндіріп жатыр деген сөз емес. Осыған орай әлеуметтік желілерді жасөспірімдерімізге дұрыс қолдануды үйретіп, жақсы, пайдалы тұстарын аша білуіміз керек.

Тақырыбымызға арқау болып отырған әлеуметтік желілердің тарихы ең алғаш 1971 жылдан бастау алады. АҚШ әскері қолданған компьютерлік желі "ARPA"-дан кейін жер шары тұрғындары үшін көптеген желілер қолданысқа еніп жатыр. Әлеуметтік желіден алдын аталмыш ұғым пайда болды (1954 жылы), кейін 1969 жылы интернет пайда болды, артынша алғашқы чат құрылды (Финляндия). 1995 жыл Classmates.com әлеуметтік желісі құрылды. 1998 жылы 15 қыркүйек қазіргі замандағы тенгесіз көмекшіміз Google желісі іске қосылды және осы жылы қазан айының 15-і Mail.ru өз қызыметін бастады. 2003 жылы 1 қаңтар күні MYSpace әлеуметтік желісі өмірге келген болатын.

Әлеуметтік желілердің пайдасына кеңінен тоқталсақ. Ал біз пайда дегеннің екенін білеміз бе, оны қалай түсінеміз? Энциклопедияларға көз жүгіртсек: " Әрқашан пайда жағымды әрекетті немесе нәтижені білдіреді демек, бұл жақсы және бір немесе бірнеше адамға жағымды әсер ете алады, сонымен қатар кейбір қажеттіліктерді қанағаттандырады. Пайда - латын тілінен шыққан сөз "бенефиций"- бұл бата немесе оң іс-әрекетті білдіреді. Пайда алу немесе беру жақсылық пен бақыт әкелетін жақсы әрекетті білдіреді. Ең көп таралған пайда экономикалық және әлеуметтік салаларда." - деген анықтаманы кездестіреміз [1]. Яғни, пайда біздің бере алатын және ала алатын жағымды нәтижеге бағытталған іс-әрекетіміз.

Әлеуметтік желіде қандай пайда болуы мүмкін? Ол әлбетте пайдаланушыға жақсы көңіл күй сыйлайтын, көмегін тигізіп, қажеттілігін өтейтін ақпарат. Аталмыш ақпарат тек мәтін түрінде емес, бейнелік, дыбыстық жазбалар түрінде де болуы мүмкін. Instagram желісінде жүргізілген сауалнама нәтижесі төмендегідей 100% дауыс

берушілерден 12% ы "Әлеуметтік желілердің зияны барма" деген сауалға "жоқ" деп жаауап берген. Яғни әлеуметтік желілердің пайдасы бар деп санайды. Офлайн түрде 50 жасөспірімнен алынған сауалнамада қатысушылардың 84% ы әлеуметтік желілерді жиі қолданатынын көрсеткен. Қатысушылардың 10% әлеуметтік желілерді зиянсыз деп табады екен [3].

Жоғарыда көрсетілген сауалнамалар "Әлеуметтік желілердің жасөспірімдердің мінез-құлқына зияны" атты мақалада толық талданып көрсетілген, ал біздер ендігі кезекте сол сауалнаманы негізге ала отырып әлеуметтік желілердің жас өспірімдердің мінез-құлқына пайдасын ашып көрсетсек. Қоғамда әлеуметтік желілердің теріс ықпалы көп насихатталатындықтан біздің санамызда "Интернет тек қана зиян, оны қолдану қауіпті" деген пікір қалыптасқан.

Қазіргі заманғы технологиялық жетістіктер, әсіресе ақпараттық-коммуникациялық технологиялар интернетті күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айналдырды. Көптеген интернет-ресурстардың ішінде әлеуметтік желілер — пайдаланушылар арасында өзара әрекеттесу, байланыс және ақпарат алмасу мүмкіндігін беретін платформалар ерекше орын алады. Қарқынды физикалық, психологиялық және әлеуметтік даму кезеңіндегі жасөспірімдерге әсіресе белсенді және әр түрлі әлеуметтік желілер ықпал етеді.

Айта кету керек, әлеуметтік желілер тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар құндылықтарды қалыптастырудың, эмоционалды саланы дамытудың, ой-өрісі мен мәдени дамуын кеңейтудің, сондай-ақ өзін-өзі жүзеге асыру мен шығармашылықтың қуатты құралы болып табылады. Біз жасөспірімнің жеке басын қалыптастыру процесінде әлеуметтік медианы жауапкершілікпен және саналы түрде қолданудың маңыздылығына назар аударып отырып, осы мәселенің барлық аспектілерін заманауи тенденциялар мен ғылыми зерттеулерді ескере отырып ұсынуға тырысамыз.

Әлеуметтік желі жасөспірімдерге достарымен және құрдастарымен қарым-қатынас жасаудың ерекше мүмкіндіктерін ұсынады. Олар алыстағы адамдармен байланыста болып, жаңалықтарымен, тәжірибе мен кеңестермен бөлісе алады. Қарым-қатынастың бұл қолжетімділігі әлеуметтік байланыстарды нығайтуға және өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Әлеуметтік желілер өзекті қоғамдық және мәдени оқиғаларды талқылауға арналған алаң болып табылады. Пікірталастарға қатысу, өз көзқарастарын білдіру және басқа пайдаланушылардың пікіріне құрметпен қарау жасөспірімдердің құндылықтары мен сенімдерін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл олардың аналитикалық ойлауын және ақпаратты өз бетінше түсіну қабілетін дамытады.

Әлеуметтік желі жасөспірімдерге өздерінің цифрлық имиджін жасауға мүмкіндік береді. Олар өздерінің жеке басын өздері жариялайтын мазмұн арқылы көрсете алады: фотосуреттер, бейнелер, жазбалар және т.б. Бұл өзіне деген сенімділікті қалыптастыруға, шығармашылық дағдыларды дамытуға және өзін-өзі таныстыруды жақсартуға ықпал етеді. Әлеуметтік медиа

достықты нығайтуға және дамытуға ықпал етуі мүмкін. Олар достарына жақын болу, қиын сәттерде қолдау көрсету, қуанышпен бөлісу мүмкіндігін ұсынады. Сондай-ақ, әлеуметтік медиа жаңа таныстарды құруға және әлеуметтік желіні кеңейтуге ықпал етеді, бұл жасөспірімнің әлеуметтік сәйкестігін қалыптастыру үшін маңызды болуы мүмкін. Бұл тарауда әлеуметтік медианың жасөспірімдердің әлеуметтік мінез-құлқына әсер етуінің негізгі аспектілері қарастырылды. Бұл платформалардың әлеуметтік дағдыларды, құндылықтарды, өзін-өзі таныстыруды және тұлғааралық қатынастарды қалыптастырудағы маңыздылығы атап өтіледі.

Әлеуметтік медиа жасөспірімдерге эмоциялар мен сезімдерді білдіру үшін платформа ұсынады. Олар өздерінің қуаныштарын, тәжірибелерін, қайғыларын немесе жетістіктерін аудиториямен бөлісе алады. Бұл сіздің эмоцияларыңыз туралы көбірек білуге және басқалардың эмоцияларын қабылдау қабілетіне ықпал етеді, осылайша эмпатия мен әлеуметтік өзара түсіністікті дамытады. Әлеуметтік желілерде жасөспірімдер әртүрлі эмоционалды жағдайларға тап болады, олар позитивтен жағымсызға дейін. Басқа пайдаланушылардың әртүрлі эмоционалды көріністеріне барабар жауап беру қажеттілігі жасөспірімдердің эмоцияларды өзін-өзі реттеу және олардың мінез-құлқын бақылау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Әлеуметтік медиа-бұл маңызды ақпарат көзі және жасөспірімдердің мәдени дамуына әсер ететін көкжиектерді кеңейту мүмкіндігі. Бұл тарауда біз әлеуметтік желілердің жасөспірімдердің мәдени тәжірибесін байыту және қызығушылықтарын жан-жақты дамытуға қалай ықпал ететінін қарастырамыз. Әлеуметтік медиа білім беру мүмкіндіктерінің кең ауқымын ұсынады. Жас пайдаланушылар сарапшылардың аккаунттарына жазыла алады, пікірталастарға қатыса алады, жаңалықтар мен блогтарды зерттей алады. Бұл қызығушылық тудыратын тақырыптарды терең зерттеуге және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Әлеуметтік желілерде жасөспірімдер күнделікті өмірінен алыс болуы мүмкін әртүрлі мәдениеттермен, дәстүрлермен және өнермен танысуға мүмкіндік алады. Бұл мәдени әртүрлілікті кеңейтеді, төзімділік пен айырмашылықтарды құрметтеуге ықпал етеді. Әлеуметтік медиа әлеуметтік, саяси, экономикалық және мәдени мәселелерге қатысты әртүрлі көзқарастармен танысуға мүмкіндік береді. Бұл пікір алмасу жасөспірімдердің кең ой-өрісін қалыптастыруға, проблемаларды әр қырынан көре білуге және аналитикалық дағдыларды дамытуға ықпал етеді.

Бұл тарауда біз әлеуметтік медианың жасөспірімдердің мәдени дамуына маңызды әсерін қарастырдық. Бұл платформалар білім беру әлеуетіне ие және жасөспірімдердің мәдени қызығушылықтары мен дүниетанымын кеңейтуге ықпал етеді. Әлеуметтік желілер тек қарым-қатынас орнына ғана емес, сонымен бірге жасөспірімдердің шығармашылық қабілеттері мен өзін-өзі тануына ықпал ететін шығармашылық алаңға айналады. Бұл тарауда біз әлеуметтік медианың жасөспірімдердің шығармашылығы мен өзін-өзі жүзеге асыруына қалай әсер ететінін талдаймыз.

Әлеуметтік медиа жасөспірімдерді мәдени және шығармашылық әсерлермен байытады. Олардың басқа пайдаланушылардың шығармашылығын байқауға, өз шығармаларынан шабыт табуға, сондай-ақ өз шығармашылығының дамуына ықпал ететін кері байланыс пен қолдау алуға мүмкіндігі бар. Әлеуметтік желілер шығармашылықпен байланысты қызығушылықтар бойынша қауымдастықтар құруға мүмкіндік береді. Бұл қауымдастықтардың мүшелері идеялармен алмасып, кеңестер бере алады, бір-бірін өзара шабыттандырады. Бұл шығармашылық дағдыларды дамыту және өзіне деген сенімділікті арттыру үшін қолайлы орта жасайды. Бұл платформалар жас пайдаланушылардың шығармашылық әлеуетін білдіру мен дамытудың қуатты құралы болып табылады. Әлеуметтік медиа өзінің жағымды жақтарынан басқа, жауапкершілік пен этикалық мінез-құлық мәселелері маңызды болатын цифрлық кеңістікті білдіреді.

Негізгі қауіптер, сондай-ақ тәуекелдерді азайту және онлайн-кеңістікте қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолдары қарастырылады. Жауапты мінез-құлықтың маңызды аспектісі жағымсыз құбылыстардың алдын алу болып табылады, мысалы, жалған ақпарат тарату, экстремистік қауымдастықтарға қатысу, манипуляцияға ұшырау және т.б. бұл бөлімде біз жасөспірімдерді ақпаратты ажыратуға, олардың әрекеттері туралы білуге және ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға үйрету әдістерін қарастырамыз.

Әлеуметтік желілерде этикалық мінез-құлықты қалыптастыру қоғамның, соның ішінде ата-аналардың, мұғалімдердің және қоғамдық ұйымдардың күш-жігерін қажет етеді. Біз жасөспірімдерде онлайн-ортада этикалық мінез-құлықты тәрбиелеудің әдістерін, әдістері мен практикалық ұсыныстарын қарастырамыз, сонымен қатар осы процесте ата-аналар мен оқу орындарының рөлін атап өтеміз. Біз жасөспірімдер үшін онлайн-кеңістікте этикалық нормалар мен қауіпсіздікті қалыптастырудың маңыздылығын атап өтіп, әлеуметтік желілердегі жауапты және этикалық мінез-құлықтың негізгі аспектілерін қарастырдық.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Энциклопедия. <https://kk.warbletoncouncil.org/beneficio-3369>
2. Токсанбаева Н.Б., Мадалиева З.Б., Санай Г.Е. «Жасөспірімдік ортадағы буллингті зерттеу мәселесі»//Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. -№2(63). -2020.
3. Хызырхан Р., Қожаева С.Қ. Әлеуметтік желілердің жасөспірімдердің мінез-құлқына зияны. Қазіргі психологиялық-педагогикалық ғылымның өзекті мәселелері. 2023 жыл №1 420-425 б.

УДК 159.96

ВЛИЯНИЕ СТРЕССА НА РАЗВИТИЕ АЛКОГОЛЬНОЙ ЗАВИСИМОСТИ

Научный руководитель: Жуматова Нуршат Жуматқызы, PhD докторант,
Студентки 1 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Пахарь Оксана Михайловна,
Нурпеисова Тамирис Саматовна,
Международный университет Астана,
Астана, Казахстан.
paharoksana@gmail.com
tamirisnurpeisovvva@gmail.com

Стресс – это неотъемлемая часть жизни современного общества. Он является нормальной реакцией здорового организма на физические или психологические угрозы, выполняющая защитную или адаптационную функцию [1]. Однако, на сегодняшний день, для людей становится трудным или невозможным справиться с различными проблемами. Таким образом, стресс может превратиться из естественной, нормальной реакции в деструктивную. Влияние множества стрессовых событий могут стать одной из причин, побуждающих человека к различным видам зависимостей, в том числе алкогольной, и, следовательно, приводящие к нарушению психического здоровья.

В психологическом аспекте алкогольная зависимость – это сложившаяся система устойчивых положительных установок по отношению к алкоголю и всему, что связано с его употреблением. Она характеризуется неудержимым влечением к спиртным напиткам, изменением степени его переносимости и деградацией, разрушением личности [2].

Алкоголизм является хроническим, прогрессирующим психическим заболеванием, которое с течением времени все больше и больше затрагивает не только психику человека, но и весь его организм. Важно отметить, что алкогольная зависимость тесно связана с психикой человека, поскольку оказывает негативное влияние на головной мозг, преимущественно разрушая его высшие центры. Вследствие этих нарушений, а также постоянного употребления алкоголя, начинаются глубокие изменения характера человека и психики. При чрезмерном употреблении алкоголя нарушаются такие психические процессы, как внимание, память и мышление. Происходит полное нарушение когнитивных функций: ухудшается концентрация внимания, объем памяти, скорость запоминания и обработки полученной информации [3].

Связь между стрессом и употреблением спиртных напитков была установлена на раннем этапе исследований алкоголя. В гипотезе снижения напряжения было замечено, что стресс усиливает беспокойство, а в ответ употреблялся алкоголь для уменьшения тревоги. Эта связь между стрессом и алкоголем была дополнительно подтверждена наблюдениями, показывающими, что у алкоголиков физиологические реакции на стресс были нарушены.

По мнению Р. Мейера, личность, которая находится в алкогольной зависимости, отличаются черты незрелости, склонность к колебаниям настроения, а также повышенная внушаемость, отсутствие стойких и серьезных интересов, стремление к немедленному получению удовольствия, повышенная тревожность, плохая переносимость физического и эмоционального напряжения.

Алкогольная зависимость строится на ощущении, что спиртные напитки могут дать разные желаемые эффекты. Психологическая зависимость от алкоголя чаще развивается у тех, у кого эти эффекты четко представлены. Человек, который запомнил эффект от впервые попробованного алкоголя, с большей вероятностью попадает в сферу алкогольных проблем. Такая зависимость выражается в потребности приема алкоголя для снятия стресса, избавления от неприятных мыслей, депрессии, боли или для вызывания чувства эйфории, снятия тревоги и напряжения. Это связано с тем, что алкоголь изменяет процесс выработки дофамина [4].

Рецепторы дофамина очень чувствительны к алкоголю, поэтому при употреблении спиртного человек получает положительные эмоции. Но при злоупотреблении, рецепторы видоизменяются и начинают слабее реагировать на другие вещи, которые раньше приносили удовольствие. Зато гормонов стресса выделяется все больше [5]. В результате человеку все сложнее получить позитивные эмоции и противостоять стрессу. Это часто приводит к более высокому уровню депрессии и тревоги, способствуя возникновению, продолжительности или рецидиву этих расстройств.

Данная проблема была подтверждена экспериментом в Австралии. Австралийские исследователи опросили 2725 человек от 18 до 80 лет. Участники рассказали, как часто они употребляют алкоголь, а затем заполнили анкету на наличие симптомов депрессии. Выяснилось, что те, кто испытывал проблемы с алкоголем, в 1,89—2,34 раза чаще сообщали о сильных симптомах депрессии, чем люди, которые пили редко. К похожим результатам пришли ученые из Финляндии, которые опросили 2215 человек. Согласно результатам исследования, люди, которые страдают от депрессии и употребляют алкоголь, меньше довольны жизнью, чем те, кто страдает от депрессии, но при этом не пьет [6].

В Казахстане данная проблема является не менее актуальной. По данным исследования Всемирной организации здравоохранения, Казахстан относится к странам с высоким уровнем употребления алкогольных напитков.

Проблему алкоголизации в казахстанской среде рассматривал исследователь из Казахского национального университета имени аль-Фараби Ж.Б.Болат. Согласно анализу данной проблемы, по уровню потребления алкоголя Казахстан занимает 34 место из 188 стран мира (10,96 литров спирта на душу населения) и первое место среди стран Центральной Азии.

К факторам риска, связанные с таким чрезмерным употреблением алкоголя, автор относит:

- Гены. Некоторые специфические генетические факторы могут сделать некоторых людей более склонными к развитию зависимости от алкоголя и других веществ;

- Возраст первого алкогольного напитка. Исследование показало, что люди, которые начинают употреблять алкоголь в возрасте до 15 лет, могут более вероятно иметь проблемы с алкоголем позже в жизни;

- Легкий доступ. Существует корреляция между легким доступом к алкоголю, такими как дешевые цены и злоупотреблением алкоголем и смертельными случаями, связанными с алкоголем;

- Стресс. Некоторые гормоны стресса связаны со злоупотреблением алкоголем. Если уровень стресса и тревоги высок, человек может употреблять алкоголь в попытке заглушить потрясение;

- Низкая самооценка. Те, у кого низкая самооценка, у которых есть доступный алкоголь, с большей вероятностью потребляют слишком много;

- Депрессия. Люди с депрессией могут сознательно или невольно употреблять алкоголь в качестве средства самолечения. С другой стороны, употребление слишком большого количества алкоголя может увеличить риск депрессии, а не уменьшить его. [7]

Низкая самооценка и депрессия, а также рост суицидального настроения, могут возникать с учетом того, что наше общество является стрессогенным. Существует множество факторов и источников стресса на улице, на работе, в семье, которые способствуют употреблению алкоголя.

В августе-сентябре 2023 года фонд Qalam провел исследование о эмоциональном состоянии молодежи, ее образе жизни, здоровье и привычках. Было опрошено 2044 респондента от 18 до 35 лет включительно во всех регионах страны. По результатам исследования, одними из актуальных привычек и зависимостей, были названы употребление слабоалкогольных напитков (32,3%) и употребление крепких спиртных напитков (13,0%). Каждый пятый респондент жаловался на бессонницу (21%), апатию (16,6%), длительное плохое настроение (15,7%), тревогу (13,2%) и стресс (12,8%).

Эти показатели в несколько раз превышают общемировые. По оценкам ВОЗ, депрессию испытывает 3,8% населения, в то числе 5,7% людей в возрасте старше 60 лет. В Казахстане же именно молодежь подвержена депрессии – почти втрое выше общемировых показателей, а по отдельным симптомам, таким как бессонница, апатия, тревога и длительное плохое настроение, эти показатели в 4-5 раз выше мировых. [8]

На основе приведенных данных можно сделать вывод, что стресс является одним из основных факторов, приводящих к алкогольной зависимости. Испытывая стресс, тревогу или другие негативные состояния человек употребляет спиртные напитки, чтобы заглушить эмоциональный дискомфорт. Однако позже появляется обратный эффект: долговременное употребление алкоголя в большом количестве начинает усиливать стресс, и запускается механизм зависимости. Согласно исследованиям, люди,

употребляющие алкоголь, в большей степени испытывают стресс, чем люди, не имеющие зависимость. Таким образом, сначала алкоголь помогает заглушить переживания, а со временем он становится их причиной.

На провоцирование и развитие зависимости также влияет такое качество личности, как психический инфантилизм, из-за которого зависимому человеку тяжелее справиться со стрессовой ситуацией, чем здоровому. Инфантилизм проявляется в крайней несамостоятельности, неуверенности в принятии решений, неспособности противостоять внешнему давлению, заниженной самооценке, ранимости, демонстрации беспомощности. Такая повышенная возбудимость более уязвима в условиях стресса к началу злоупотребления алкоголем.

Инфантильным людям трудно сдерживать напряжение, связанное с наличием и отрицанием каких-либо проблем, и алкоголь в данном случае служит убежищем от тяжелых переживаний. Дезинтегрированная, плохо организованная личность, испытывающая мощное давление стрессора прибегает к помощи алкоголя с целью искусственного облегчения своего психического состояния. Уровень дезорганизации личности в данном случае напрямую связан с увеличивающейся потребностью в компенсации в условиях стресса. [9]

Таким образом, люди, испытывающие постоянный стресс и тревогу, могут обращаться к алкоголю в качестве способа справиться с этими эмоциями. Они выбирают либо психологические страдания, либо уход в такую форму анестезии как употребление спиртного.

Исходным этапом на пути к выздоровлению может помочь поддержка близких лиц зависимого человека. Однако распространенной ошибкой является то, что близкие родственники алкоголика, как правило, берут ответственность за все сферы его жизни. Проявляя чрезмерную заботу и жалость, они могут даже не подозревать, что таким образом усугубляют его положение. В результате вся жизнь близких подчинена желаниям проживающего в семье алкоголика, а вероятность изменений в его жизненном образе непременно стремится к нулю. Для решения данной проблемы, близким людям следует понять причину возникновения зависимости. В случае, если стресс стал первопричиной, человеку нужно снизить его уровень, постепенно формировать устойчивую психологическую базу для адекватной реакции на стрессовую ситуацию. В этом может помочь специализированный врач.

Список использованных источников:

1. Ильин Е.П. Психофизиология состояний человека. — СПб.: Питер, 2005. — 412 с.
2. Обносов В.Н. Психологические аспекты профилактики алкогольной зависимости

3. Психические расстройства на почве алкоголизма. [Электронный ресурс] — URL: <https://rehab.net.ua/alkogolizm/psihicheskie-rasstrojstva-na-pochve-alkogolizma/>
4. Крюкова О.О. Особенности когнитивной сферы у лиц с алкогольной зависимостью
5. Как алкоголь влияет на мозг: медленная смерть, последствия алкоголизма. [Электронный ресурс] — URL: <https://www.techinsider.ru/science/53513-kollektsiya-zabluzhdeniy-alkogol-ubivaet-kletki-mozga/>
6. Как алкоголь влияет на человека: выводы ученых. [Электронный ресурс] — URL: <https://journal.tinkoff.ru/list/alcohol-and-brain/>
7. Ж.Б.Болат. Алкоголизм как социальная проблема казахстанского общества
8. <https://exclusive.kz/uroven-depressivnosti-molodezhi-kazahstana-v-ryat-raz-vyshe-chem-v-mire/>
9. Как связаны инфантилизм и алкоголь? [Электронный ресурс] — URL: <https://www.b17.ru/article/337424/>

УДК 316.6

ЖАСӨСПІМДЕРДЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ- ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Ғылыми жетекшісі: Сүлеймен Самал Бейкүтқызы, педагогика
ғылымдарының магистры, оқытушы.

3 курс студенті, 6B01101- Педагогика және психология
Өмірзақ Акерке

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Samalka_94@mail.ru
erke030801@mail.ru

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деп аталатын өз халқына арналған Жолдауында адамдардың дұрыс мінез-құлқының дамуына баса назар аударды. Бүгінгі күнде әлеуметтік, саяси нормалар саласы үлкен өзгерістерге ұшырауда. Әр қоғамның әлеуметтік, саяси норма туралы өз түсінігі бар, демек, девиация туралы да өз түсінігі бар деген сөз. Сонымен бірге әлеуметтік, саяси нормалардың сол қоғамдағы әртүрлі таптар мен топтарға тән айырмашылығы да баршылық. Сонымен, мінез-құлық, қоғамдық пікірден қолдау таппайтын,

девианттық деп аталады. Бұл: билетсіз жол жүруден бастап адам өлтіруге, отанын сатуға дейінгіні қамтитын мейлінше кең құбылыстар тобы.

Девиантты мінез-құлық – белгілі бір қауымдастықтағы әлеуметтік мінез-құлықтың құқықтық немесе моральдық нормаларына қайшы келетін әрекеттер жасау. Девиантты мінез-құлықтың негізгі түрлеріне ең алдымен қылмыс, маскүнемдік пен нашақорлық, сондай-ақ суицид, жезөкшелік жатады. Девиантты мінез-құлықтың алғашқы көріністері **жасөспірімдік шақта** байқалады және интеллектуалдық дамудың салыстырмалы түрде төмен деңгейімен, тұлғаның қалыптасу процесінің толық еместігімен, отбасы мен жақын ортаның жағымсыз әсерімен, жасөспірімдердің мінез-құлыққа тәуелділігімен, топтың талаптары және онда қабылданған құндылық бағдарларымен түсіндіріледі. Балалар мен жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлық көбінесе өзін-өзі растау, ересектердің нақты немесе көрінетін әділетсіздігіне наразылық білдіру құралы ретінде қызмет етеді. Девиантты мінез-құлықты моральдық нормаларды жеткілікті жақсы білумен біріктіруге болады, бұл моральдық әдеттерді салыстырмалы түрде ерте жаста қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді.

Девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формалары қандай болса да, олар өзара байланысты. **Маскүнемдік, нашақорлық, агрессивтілік және заңсыз мінез-құлық бір блокты құрайды**, осылайша жас жігіттің девианттық әрекеттің бір түріне тартылуы оның басқа түріне де тартылу ықтималдығын арттырады. Заңсыз мінез-құлық, өз кезегінде, ауыр болмаса да, психикалық денсаулық стандарттарын бұзумен байланысты. Девиантты мінез-құлық, ең алдымен, қоғамда қабылданған және белгіленген құндылықтарға қоғамның кейбір бөлігі қол жеткізе алмайтын кезде пайда болады. Девиантты мінез-құлық әлеуметтенуі девиантты мінез-құлықтың кейбір элементтерін (зорлық-зомбылық, азғындық) көтермелеу немесе елемей жағдайында өткен адамдарға бейім. Баланың физиологиялық ерекшеліктерін де, тәрбиенің қолайсыз жағдайларын да ерте анықтау оның мінез-құлқын түзетуге, ең алдымен, толыққанды тұлға болып қалыптасуына қажетті әлеуметтік жағдайларды жасау арқылы ықпал ете алатыны анық. Ал мұнда медициналық-психологиялық-педагогикалық диагностиканың рөлі артып келеді. Ерте психологиялық диагностика психикалық іс-әрекеттің дамуындағы кемістіктерді анықтауға және белгілі бір балаға тәрбие мен білім беруді түзетудің тұлғалық-бағдарланған бағдарламасын уақытында жасауға мүмкіндік береді.

Девиантты мінез-құлықты диагностикалау үшін клиникалық және психологиялық әдістер қолданылады. Клиникалық әдіс ең кең таралған және әзірге ең дәл болып табылады. Ол жасөспірімді сұраудан, ата-анадан сұраудан және басқа адамдардан ақпарат алудан, жасөспірімді тексеруден және оның мінез-құлқын бақылаудан тұрады. Психологиялық диагностика эксперименталды-психологиялық әдістерді (тесттерді) қолдану болып табылады. Мінез қасиеттерін психологиялық бағалаудың белгілі бір идеясы **ММРІ, Эйзенк сауалнамасы, Бас-Дарки сауалнамасы, мазасыздық деңгейін анықтау әдістері, ПДС - патохарактерологиялық диагностикалық**

сауалнама және т.б. сияқты жеке әдістермен беріледі.

ПДС акцентуация түрін анықтаудан басқа, маскүнемдікке, құқық бұзушылыққа бейімділігін анықтауға, психопатияның даму қаупін бағалауға, депрессия мен әлеуметтік бейімделуді дамытуға, өзін-өзі бағалауда эмансипация реакциясының көріну дәрежесін өлшеуге мүмкіндік береді. сәйкестік деңгейі, сондай-ақ қарым-қатынас жүйесіндегі еркектік және әйелдік қасиеттердің көріну дәрежесі. Егер девиантты мінез-құлық жүйке және психикалық әрекеттің аномалиясымен байланысты болса, онда баланы психиатр тексеріп, барлық қажетті құралдармен емдеу керек. Бұл ретте отбасына **психологиялық және психотерапевтік** көмек көрсету қажет. Оңалту және емдеу-түзету шараларын жүргізу кезінде дәрігерлердің, психологтардың, мұғалімдердің күш-жігері біріктіріледі. Сондықтан жеке психикалық процестерді дамытуға бағытталған педагогикалық, психофармакологиялық, психотерапиялық және психологиялық коррекциялар ажыратылады. Педагогикалық түзету оқушының құндылық жүйесін анықтауға бағытталған шаралар кешенін қамтиды (білім құндылығы, оқу әрекеті, қарым-қатынас, ішкі құндылық); белсенділіктің оң мотивациясын қалыптастыру; мұғалімнің оқушылардың өмірлік мақсатын, мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын, «идеалды және шынайы» арақатынасын жүзеге асыруға көмектесуге бағытталған іс-әрекеті; мамандық таңдауға көмектесу. Мұғалім ата-аналармен тығыз байланыста болса, бұл іс-әрекет тиімдірек болады. Ата-аналардың бала тәрбиесінің өзекті мәселелері бойынша педагогикалық білімі олардың балаға деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі; отбасындағы қарым-қатынас стилін білу; балаға орынды талаптар қою.

Зейінді шоғырландыру оларға балалардың, әсіресе жасөспірімдерде девиантты мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған профилактикалық шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, девиантты мінез-құлықты балалармен тәрбиелік жұмыстарын жүргізуде римдік философ Сенеканың: "әрбір адам өмірінің тек кейбір жақтарын ойлап талдайды, бірақ ешкім жалпы өмір туралы ойланбады" деген ой пікірге сүйене отырып, баланың тек кейбір мінездік кемшіліктерін түзетіп қана қоймай, оларды қоғамдық өмірдің талаптарымен ұштасқан дұрыс қарым-қатынас жолына қайтып әкеліп, ары қарай қалыптасып дамуына, әлеуметтенуіне көмектесу қажет. Адамдар арасындағы қарым-қатынастар (достық, жолдастық, туыстық, сүйіспеншілік, махаббат т.б) нормаларымен ұштастырыла жүзеге асырылғанда, балалар бойында девиантты мінез-құлықтың өріс алмауына және оларды мектеп қабырғасынан бастап әлеуметтендіруге мүмкіндік жасалады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Керімов Л.К. «Қиын жасөспірімдерді жеке – дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы» – Алматы, 2003. – 123 б.
2. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителя.-М.: Просвещение, 1989. – 255 с.

3. Социально-педагогическая деятельность образовательных учреждений: новые подходы и перспективы // научный информационно-метод. Сб.-М.: Центр инноваций в педагогике, – 189 с.

4. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителя.-М.: Просвещение, 2005.

УДК 159.943

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕ БЕДЕЛДІ БОЛУҒА, ЛАЙК ЖӘНЕ МАҚҰЛДАУҒА ТӘУЕЛДІЛІК

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. А.М. Айтышева.

2 курс студенттері, 6B03103-Психология,

С.Е. Даулетбек, Ш. Жандәулетқызы, Л.А. Казбекова

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана, Қазақстан.

dauletbeksymbate@icloud.com shynar.zhandaulet2004@gmail.com

kazbekovalajken@gmail.com

Соңғы онжылдықта бұқаралық ақпарат құралдары, цифрлық технология түбегейлі өзгерді: әлеуметтік медиаға деген тәуелсіздік деңгейіде өсті. Технология адамдардың өмірін жеңілдетіп қана қоймай, күнделікті өмірдегі таптырмас көмекшісі болып кетті. Әлеуметтік желі және цифрлық технология, ғаламтор пайдаланушыларына, бұқаралық ақпарат құралдарын жасаушыларына бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер береді [1].

Әлеуметтік желі — бұл басқа пайдаланушылар жауап бере алатын және қатыса алатын мәтіндік хабарламалар, суреттер, бейнелер және жеке хабарламалар арқылы бір-бірімен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін, пайдаланушылар тақырыптар құратын, бөлісетін және алмасатын визуалды байланыс әдісі [2].

Ғаламтордағы әлеуметтік желілер адамның психикалық денсаулығына көптеген әсер етеді және қауіп төндіреді, сондықтан шамадан тыс пайдалану депрессияны, мазасыздықты, зорлық-зомбылықты, тәуелділікті және жеке адамдардың дене бітімінің бұрмалануын тудырады. Дәл осылай, ХХІ ғасырдың басты ақуалы — әлеуметтік желіге тәуелділік пайда болды. Әлеуметтік желілердегі таныстық, жеке брендинг, маркетинг адамдардың санасына үлкен әсер беріп, олардың өзін-өзі бағалауына өз септігін тигізеді [3].

Мақұлдауға деген қажеттілік әлеуметтік желідегі өз көрінісін алды, себебі бұл адамның негізгі қажеттіліктерінің бірі, ал лүпіл/лайк — бұл қажеттілікті қанағаттандырудың виртуалды аналогы. Демек, лүпілдің адамның өзін-өзі бағалауы мен көзқарасына осындай «күшті» әсері бар.

Өйткені, «маған ұнады» батырмасы мақтау, құрмет пен мақұлдау белгілерін білдіреді. Психологиялық кеңістіктегі қолданушы үшін бұл оның байқалғанын, маңызды екенін, кеңістіктегі өз орнын алатындығын білдіреді. Өзін-өзі бағалауы тұрақсыз және басқалардың пікіріне тәуелді адамдар үшін лүпілдер саны мен мақұлдауы әсіресе маңызды. Кейде лүпілдер саны өзін-өзі бағалауды қалпына келтіруге немесе көтеруге көмектеседі, бұл ең алдымен, өздеріне мақсат қойып, арнайы публикациялар салып, мақұлдау алуға тырысатын белсенді пайдаланушыларға қатысты. Әрине, нақты қарым-қатынас, қолдау немесе өзіне деген сенімділік болмаған кезде, оларды әлеуметтік желідегі өмір алмастыра алады. Бұл көп адамдар үшін шындықтан қашу, психиканың қорғану механизмі болып табылуы ғажап емес. Мұның өзі жаман емес, бірақ виртуалды кеңістік шындықты толығымен алмастырса және лүпілдер саны жалғыз психологиялық қолдау болса, қауіпті болуы мүмкін. Біреудің табысты, әдемі өмірін үнемі бақылап отыратын шамадан тыс белсенді қолданушы өзін өз пайдасына салыстырмайды, бұл өзіне деген сенімсіздікке, мазасыздыққа және тіпті депрессияға әкелуі мүмкін. Сондай-ақ, лүпіл оның фотосуретіне немесе жазбасына емес, адамға деген қарым-қатынастың көрсеткіші болып саналады. Лүпіл — бұл жеке тұлғаны емес, белгілі бір өнімді бағалау екенін есте ұстаған жөн.

Неврологиялық тұрғыдан алғанда, әлеуметтік желі мидың әртүрлі функцияларына ерекше әсер етеді. Онда әртүрлі реакцияларды тудыруы мүмкін: тітіркендіргіштердің көптеген комбинациялары бар және осыған байланысты әлеуметтік медианың миға әсері әртүрлі жолдармен көрінеді. Мысалы: вентральды тегментальды аймақ (VTA) — бұл адамдар ағзасындағы сыйақы жүйесін анықтауға жауапты негізгі бөліктердің бірі. Әлеуметтік желі қолданушылары оң пікірлер, лүпілдер алған кезде, олардың миы дофаминдік рецепторларды шығарады, бұл ішінара VTA-ға ықпал етеді [4].

Негізінен кәзіргі кезден бөлек, ХХІ ғасырға дейін өзге медиа жаңалықтардың ықпалы зерттелген болатын. Оған мысал ретінде: Джордж Гербнердің 1969 жылдан бастап телебағдарламалардың біздің әлем туралы ойларымызға әсерін жүйелі түрде зерттей бастауы. Телекөрсеткіштерден жалпы жұмыс күшіндегі полицейлердің қанша пайызы бар екенін бағалауды сұрағанда, олар бұл көрсеткішті теледидар көрмеген, адамдармен салыстырғанда өте жоғары бағалады. Тағы айта кететін жайт, теледидарда зорлық-зомбылықты көп көрген балалар шындықтағы зорлық-зомбылық туралы көбірек алаңдаған екен. Гербнер мұны *нашар әлем синдромы* деп атады: егер сіз күніне үш сағаттан артық теледидар көретін үйде өссеңіз, онда сіз теледидарды аз көретін көршіңізден гөрі нашар әлемде өмір сүресіз және соған сәйкес әрекет етесіз. Кейінірек Дж. Гербнер «Білесіз бе, Мәдениет туралы әңгімелейтін адам адамның мінез-құлқын басқарады», - деген болатын [5]. Көрсетілген зерттеудің өзі қазіргі таңда өзектілігін жағалтпай өзгеше форма алғанын көре аламыз, себебі ендігі жаңалық көзі, ақпарат

беруші, бағыттаушы және басқарушы кез келген әлеуметтік желі тұтынушысы бола алады.

Жоғарыда айтылған тақырыптар төңірегінде әлеуметтік желілердің адам өмірінде ерекше орын алатындығы сөзсіз. Осы орайда әлеуметтік желіде беделді болуға, лайк және мақұлдауға деген тәуелділік қаншалықты деңгейде екендігін анықтау барысында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысушылар саны 160 адам (132 әйел адам, 28 ер адам), қатысушылардың жас аралығы 16 – 25 жас. Сауалнама барысы қазақ/орыс тілінде және анкета, сұрақ-жауап түрінде жүргізілді.

Сауалнама нәтижелері.

«Өзіңіздің жынысыңызды таңдаңыз» деген 1 - сұрақ бойынша сауалнамаға 82.5% (132) әйел адам, 17.5% (28) ер адам қатысқанын байқауға болады.

«Сіздің жасыңыз?» сұрағы бойынша талдау сауалнамаға қатысқандардың 47.5% (76 адам) 18-19 жас аралығында, 21.9% (35 адам) 16-17 жас аралығында, 20% (32 адам) 20-21 жас аралығында, 5.6% (9 адам) 22-23 жас аралығында, 5% (8 адам) 24-25 жас аралығында қатысқанын көрсетті.

«Сіздің әлеуметтік статусыңыз?(сұрағының жауабы бойынша анықталғаны 76.9% (123) студент, 16.9% (27) оқушы, 6.3% (10) қызметкер сауалнамаға қатысқан.

63.1% (101 адам) "Сіздің әлеуметтік желідегі белсенділігіңіз үшін лайк қаншалықты маңызды?" -деген сұраққа "жоғары" деңгейде деп, 26.9% (43 адам) "төмен" деңгейде, ал қалған 10% (16 адам) "орташа" деңгейде деп жауап берген.

«Өзіңізді нашар сезініп, көңіл-күйіңіз болмай немесе нервоз сезімін сезініп, бірақ әлеуметтік желіде лүпіл алғаннан кейін бұл жағдай өзгереді ме?» сұрағы бойынша 68.8% (110 адам) "жоқ" деп, ал қалған 31.3% (50 адам) "иә" деп жауап берген.

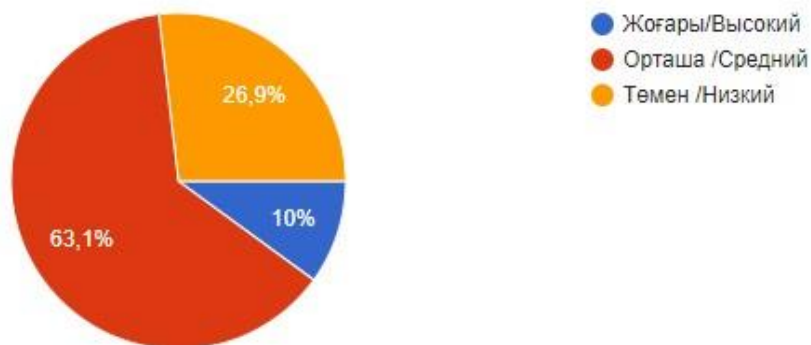
«Сіздің жақындарыңыз сіздің желіге салған суреттеріңізге ЛҮПІЛ баспаса, сіздің көңіл-күйіңіз қатты түсе ме?» сұрағы бойынша 75% (120 адам) "жоқ" деп, ал қалған 25% (40 адам) "иә" деп жауап берген.

«Сіз үшін әлеуметтік желіде беделді болу, достарыңыздың қатарында беделді болудан маңыздырақ па?» сұрағына әлеуметтік желіде беделді болу маңызды емес деп 95.6% (153 адам), ал тек 4.4% (7 адам) маңызды деп жауап берген.

«Сіз үшін басқа адамдардың әлеуметтік желідегі "табысты" өмірлерін трансляциялауы дамуға мотивация ретінде әсер ете ме?» сұрағына талдау бойынша 56.3% (90 адам) "басқа адамдардың әлеуметтік желідегі "табысты" өмірлерін трансляциялауы дамуға мотивация ретінде әсер етеді" деп, 43.8% (70 адам) "басқа адамдардың әлеуметтік желідегі "табысты" өмірлерін трансляциялауы дамуға мотивация ретінде әсер етпейді" деп жауап берген.

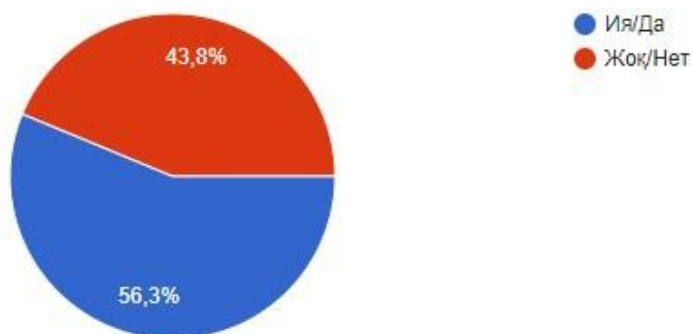
«Сіз өзіңізді әлеуметтік желіде өзгелермен салыстырасыз ба?» сұрағына 59.4% (95 адам) "жоқ" деп, ал қалған 40.6% (65 адам) "иә" деп жауап берген.

Сауалнаманың соңғы сұрағы бойынша 65% (104 адам) "Егер сіздің әлеуметтік парақшанызда оқырман саны көп болса, сіз өзіңізді қаншалықты сенімді сезінесіз?"- деген сұраққа "орташа" деңгейде, 20% (32 адам) "жоғары" деңгейде, ал қалған 15% (24 адам) өзің "төмен" деңгейде сезінетіні жайлы жауап берген.

Сурет 1. Сауалнамаға қатысушылардың әлеуметтік желілердегі белсенділік деңгейінің пайыздық көрсеткіштері.

Сауалнамаға қатысушылардың әлеуметтік желідегі белсенділігіне лайк қаншалықты маңызды деңгейде екендігі анықталған болатын. 160 қатысушылардың ішінде 63.1% (101 адам) үшін "лайк" жоғарғы деңгейде, 26.9% (43 адам) үшін төмен деңгейде, ал қалған 10% (16 адам) үшін орташа деңгейде екені белгілі болды (Сурет 1). Бұл берілген көрсеткіштерге сүйене отырып адамдардың әлеуметтік желілердегі Лүпілдерге мұқтаждығын, әрі тәуелдігін көре аламыз. Демек, лүпілге тәуелділікті мақұлдауға деген тәуелділік көрінісі ретінде қабылдай аламыз. Сонымен, жеке тұлғаны оң бағалауға деген қажеттілік фото, видео немесе басқа да ақпараттық мазмұндағы көптеген «ұнатулардың» қажеттілігіне айналды, ал бұл мақұлдаудың болмауы адамның өзін-өзі бағалауына әсер етуі мүмкін. Әлеуметтік желілердегі лүпіл — адамға мақұлдау берудің, оны мақтаудың қазіргі замандағы ең оңай жолы.

Сурет 2. Зерттеушілерге басқа адамдардың әлеуметтік желідегі «табысты» өмірлерін трансляциялауының мотивациялық әсер ету көрсеткіштері

XXI ғасырда адамдардың пайдалы әрі бір уақытта зиянды әсер ету құрылғылардың біріне әлеуметтік желілерді жатқыза аламыз. Виртуалды әлем пайдаланушыларға шындыққа қарағанда әлдеқайда идеалды және жарқын өмірді ұсынады. Алайда, әлеуметтік желілерде өздерінің «табысты» өмірлерін трансляциялайтын адамдар жиі әлеуметтік мақұлдауға тәуелді болып келеді. Бұған себеп олардың күнделікті өмірде әрбір қадамдарын ғаламтор желілеріне жүктеу және лайк, оң пікірге (комментарий) деген мұқтаждықтары. Келесі мәселе әлеуметтік беделге ие болғысы келетін, «әлеуметтік мақұлдауды» беретін адамдар. Яғни, әлеуметтік желіде «табысты» өмірін трансляциялайтын адамдардың оқырмандары немесе көрермендері. «Не себепті олар мақұлдау береді?» - деген сұраққа жауап беретін болсақ, бұл жерде екі жақты мақұлдауға деген тәуелділікті көре аламыз. Себебі, әлеуметтік желіде өзге адамға мақұлдау бере отыра, олар өздері де әлеуметтік беделге ие болғысы келеді. Бұл келтірілген деректерге дәлел ретінде жоғарыда көрсетілген көрсеткіштерді қарастыра аламыз. Сауалнамаға қатысушылар «Сіз үшін басқа адамдардың әлеуметтік желідегі «табысты» өмірлерін трансляциялауы дамуға мотивация ретінде әсер етеді ме?» - деген сұраққа 56.3% (90) адам "иә"- деп ,43.8 % (70) адам «Жоқ»- деп жауап берген болатын (Сурет 2).

Қорытынды. Онлайн әлеуметтік сауалнама негізінде әлеуметтік желіні пайдаланушылар үшін ғаламтордағы көрсетілетін белсенділік арқылы беделділік, лайк және мақұлдауға деген көзқарастарына зерттеу жүргізілді. Сауалнама нәтижелерін талдай келе көрсеткіштердің әрқилылығы байқалды, қатысушылар үшін әлеуметтік желілердегі мақұлдау мен лайктың ерекше орын алатындағы байқалды, ал әлеуметтік желідегі беделдікке деген тәуелділік көрсеткіші шынайы өмірмен салыстырғанда ерекшеленбейтінін көре аламыз. Бұл мәселе соңғы 10 жылдықтың ғана емес жалпы XX ғасырдан келе жатқан ақуалдың бірі. Егер бұрын хабарлама, жаңалық бұқаралық ақпараттар құралдарынан бастау аласа, қазіргі кезде әлеуметтік желілердегі көрсетілетін заттардың көлемі шексіз және адамға ықпалы қазіргі таңның негізгі мәселесі болып қалуда.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Riva G, Wiederhold BK, Cipresso P. - The psychology of social networking personal experience in online communitie, 2016 (130-316.)
2. Dimofte C V., Haugtvedt CP, Yalch RF. - Consumer psychology in a social media world, 2015 (189б.)
3. Scheinbaum AC. - The dark side of social media, 2017 (194б.)

4. Baird A., Zelazo P. D., Chandler M., Crone E. - Developmental social cognitive neuroscience, 2010 (191–2076.).

5. Эли Паризер - За стеной фильтров. Что Интернет скрывает от вас? /пер. с англ. А. Ширикова. — М. Альпина Бизнес Букс, 2012 (304б.)

**СЕКЦИЯ 4. ТӘЖІРИБЕЛІК ПСИХОЛОГИЯ. ХАЛЫҚҚА ЖӘНЕ
ҰЙЫМДАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.**

**СЕКЦИЯ 4. ПРАКТИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ. ТЕХНОЛОГИИ
ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ И
ОРГАНИЗАЦИЯМ.**

**SECTION 4. PRACTICAL PSYCHOLOGY. TECHNOLOGIES FOR
PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO THE PUBLIC AND
ORGANIZATIONS.**

ӘОЖ 159.92

**Г.ГАРДНЕР ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ЭМОЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТ
МӘСЕЛЕСІ**

Ғылыми жетекші: Айкинбаева Гүлден Канатовна, педагогика
ғылымдарының кандидаты

1 курс PhD докторанты, 8D03103 «Психология» білім беру
бағдарламасы

Сабырбай Бекболат Еділбайұлы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан

b.e.sabyrbay@gmail.com

Бүгінде көпшіліктің назарын адаммен байланысты ғылымдар қызықтыруда. Осының айғағы ретінде – адамның ішкі психикалық әлемі мен рухани дамуын зерттейтін психология ғылымындағы эмоциялық интеллект өзекті мәселе болып отыр.

«Интеллект – бұл кез келген іс-әрекеттің табыстылығын анықтайтын және басқа да қабілеттердің негізінде жатқан жалпы таным, әрі мәселені шешу қабілеті деп қарастыруға болады. Келесі ретте, интеллект – жеке адамның барлық танымдық қабілеттерінің жүйесі: түйсік, қабылдау, есте сақтау, ойлау, қиял» [1].

Қоғамның да, ғылыми қауымның да санасында интеллект түрлі тұрғыдан түсіндіріледі. Мәселен интеллект мәселесін зерттеуге негізделген келесі модельдерді атап өтуге болады:

1. Мәдени-тарихи көзқарас (М.Коул).
2. Психометриялық тәсіл (Ч.Сипрмен).
3. Нейрофизиологиялық тәсіл (Г.Айзенк).
4. Күнделікті біліммен байланысты интеллект (Р.Стернберг).

Осы келістерді негізге ала отырып, біз эмоциялық интеллект мәселесін зерттеу қазіргі уақытта қарқынды дамып келе жатқан өзекті тақырыптардың бірі деп айта аламыз. Дәстүрлі интеллектке балама ретінде эмоциялық интеллект концепциясы психология ғылымында кеңінен танымал болуда, алайда әлі де болса зерттеуді қажет ететін тың тақырыптың бірі десек артық айтпаған болар едік.

Қазіргі таңда аталмыш мәселеге қатысты бірқатар психологтар эмоциялық интеллект коэффициентінің (EQ) IQ-ге қарағанда болжамдық мәні жоғары екендігі туралы бірқатар зерттеулер жүргізіліп жатыр.

Эмоциялық интеллект әлеуметтік интеллект ұғымы негізінде туындайды. Бұл ретте Э.Торндайк, Г.Ю.Айзенк, Дж.Гилфорд, Г.Гарднер еңбектерінде тұлғалық интеллектті қарастыруда алғаш рет эмоционалды интеллект туралы ой-пікірді білдірген [2,3,4,5].

Эмоциялық интеллект туралы зерттеулерді екі көзқараста бөліп қарастыруға болады. Мәселен, танымал концепцияның өкілдері Д.Гоулман [6] және т.б. ғалымдар «эмоциялық интеллект» өмірдің барлық салаларында табысқа жетудің абсолютті кілті ретінде бағаланады деген тұжырымды алға тартады. Бұл ретте эмоциялық интеллектті зерттеу қарым-қатынастың жоғары деңгейіне және соның нәтижесінде жаңа жағдайларға жақсы бейімделуге, өз мақсатына жетуге, өзінің мансабын құруға, жеке өмірде табысқа жетуге қалай ықпал ететінін қарастыруды көздейді. Ал, екінші жағынан, бүгінде эмоциялық интеллект пен өмірдегі әл-ауқат арасындағы анық байланысты көрсететін зерттеулер жеткіліксіз зерттелген.

Дж.Мейердің пікірінше, «эмоциялық интеллект – мінез-құлықпен және жеке алаңдаушылықтың жоғары деңгейімен байланысты» болып табылады дейді [7].

Ғалымдардың аталмыш мәселеге қатысты пікірлері арасындағы айырмашылықтарға қарамастан, әртүрлі концепциялар өкілдерінің көзқарастары бойынша эмоциялық интеллектті дамытуды қажет ететін тұлғааралық өзара әрекеттесу үшін оңтайлы болатын даралық факторларды алға тартады. Алайда, бұл көзқарас әлі де болса жеткілікті дәрежеде эксперименттік зерттеулер арқылы дәлелдеуді қажет етеді.

Эмоциялық интеллект мәселесіне қатысты зерттеудің басқа да бағыттары бар. Оларға эмоциялық интеллект құрылымын, сонымен қатар оның басқа да интеллект түрлері құрылымындағы орнын қарастыруға болады. Көбіне эмоцияларды түсіну, эмоцияларды ажырату және эмоцияны білдіру эмоцияларды саналы түрде реттеу қабілеті сияқты эмоциялық

интеллект компоненттері кіреді, алайда бұл ретте басқа компоненттерге қатысты нақты байланыс байқалмайды.

Қазіргі психологияда белгілі бір әлеуметтік топтарға байланысты мектеп оқушыларының, менеджерлердің эмоциялық интеллектін зерттеуге қатысты қолданбалы зерттеулер баршылық. Алайда, студенттердің эмоциялық интеллектісі, студенттер категориясына қатысты әлеуметтік топ жеткілікті түрде зерттелмеген. Зерттеу тек диагностикалық әдістемені әзірлеу және сынаумен шектелген. Сонымен бірге, дәл қазіргі студенттерге үлкен талаптар қойылуда: өйткені өмір жолының ең басында қол жеткізілген бастапқы ұстанымдар, жастардың одан әрі өзін-өзі жүзеге асыруының алғышарты болып табылады. Әртүрлі кәсіптік саладағы студенттердің эмоциялық интеллект деңгейін анықтауға және эмоциялық интеллекттің даму мүмкіндіктері зерттелмеген. Сонымен, зерттелетін мәселенің өзектілігі ғылыми білімнің даму тенденцияларымен де, бір жағынан қоғамдық тәжірибенің қажеттіліктерімен де, олардың жеткіліксіз дамуымен, алынған қарама-қайшы деректермен және нақты зерттеулердің жеткіліксіздігімен де анықталады.

Осы ретте біз, эмоциялық интеллект ұғымына қатысты маңызды теорияны қарастыруды жөн көріп отырмыз. Мәселен, Г.Гарднердің интеллект теориясы, бұл аталмыш тақырыпқа сай алғашқы пікір айтқан ғалымдардың бірі болып табылады. Американдық психолог Г.Гарднер [8] интеллекттің жалпы түрін анықтаудың сәйкессіздігіне қарсы шықты.

Г.Гарднердің зерттеулерінде негізгі интеллектуалды қабілеттің «g» факторының орнына бірнеше ғылыми пәндер негізінде анықталған интеллекттің бірнеше түрін қамтитын өзіндік моделін ұсынады. Г.Гарднер мидың кейбір аймақтары белгілі бір қызметтерге жауап береді: «... жүйке жүйесі микроскопиялық қабілеттерді басқаратын және адам миының сенсорлық және маңдай бөліктерінің бағандарында орналасқан функционалдық бірліктерден тұрады... Бұл өмір сүрудің алғы шарты, әрі әртүрлі интеллект түрлерінің биологиялық негізі» – деп айтады. Осылайша, Г.Гарднердің пікірінше интеллекттің негізі адам миының анатомиясы мен физиологиясынан көреді дейді. Г.Гарднер бойынша «интеллект – белгілі бір мәдени ерекшеліктерге, әлеуметтік ортаға байланысты мәселелерді шешу немесе өнім жасау қабілеті» деп атайды [8, 174 б.].

Г.Гарднер интеллект түрлерінің келесідей өлшемдерін атап көрсетеді:

- 1) бас миының зақымдануы салдарынан болған потенциалды оқшаулау;
- 2) ақыл-ойы кем адамдар, вундеркинд балалар және т.б. ерекше тұлғалардың болуы;
- 3) эволюциялық тарих және эволюциялық пластика;
- 4) эксперименталды психология тұрғысынан қолдаудың жасалуы;
- 5) психометриялық қолдау;
- 6) символдық жүйелерді декодтауға деген сезімталдық.

Аталмыш өлшемдерге сүйене отырып, Г.Гарднер интеллекттің 6 түрін, мида тәуелсіз модульдер ретінде жұмыс істейтін 6 жүйені анықтаған.

Сурет 1. Г.Гарднер бойынша интеллекттің 6 түрі

Сурет 1-ден көріп отырғанымыздай, Г.Гарднердің атап көрсеткен интеллекттің 6 түрін жеке қарастыратын болсақ:

1. Тілдік (вербалды) интеллект. Г.Гарднердің пайымдауы бойынша бұл интеллект түрінің басты ерекшелігі адамның сөйлеу қабілеті. Бұл интеллект сөйлеудің фонетикалық, семантикалық және грамматикалық компоненттеріне, сондай-ақ сөйлеуді әртүрлі жағдайларда қолдануға жауап беретін механизмдерді қамтиды (мәселен: прагматикалық компонент).

2. Музыкалық интеллект. Бұл интеллект түрі бойынша Г.Гарднер дыбыстарға енген мағыналарды жасау барысындағы қарым-қатынасқа түсу және әуенді түсіну қабілеті ретінде түсінді. Бұған дыбыстың жоғары болуы, ырғағы және тембрін (сапалық сипаттамалары) қабылдауға болатын механизмдер кіреді.

3. Логикалық-математикалық интеллект. Интеллекттің бұл түрі IQ тесттері арқылы бағаланады. Бұл шындықта жоқ іс-әрекеттер немесе объектілер арасындағы байланыстарды пайдалану және бағалау қабілеті, басқаша айтқанда, бұл абстрактілі ойлау қабілеті болып табылады.

4. Кеңістіктік-визуалды интеллект. Интеллекттің бұл түрі визуалды бейнелерді, сондай-ақ кеңістіктегі ақпаратты қабылдауға, оны өзгертуге, сондай-ақ бастапқы тітіркендіргіштерге сілтеме жасамай визуалды

бейнелерді қайта жасауға мүмкіндік береді. Кеңістік интеллект арқасында біз суреттерді үш өлшем негізінде жинап, оларды ойша қозғалтып, өзгерте аламыз.

5. Денелік-кинестетикалық интеллект. Бұл интеллект түріне ұсақ және күрделі моторика, сондай-ақ денеге қатысы жоқ сыртқы объектілерді басқару қабілеті кіреді.

6. Тұлғалық интеллект. Г.Гарднер тұлғалық интеллекттің екі түрін ажыратып көрсетеді: тұлғашілік және тұлғааралық интеллект [8, 312-315 б.].

Тұлғашілік интеллект адамның өзін тануға жауапты, ол оның сезімдері, ниеттері мен мотивтері. Тұлғааралық интеллект басқа адамдардың сезімдерін, көзқарастарын және ниеттерін тануға және басқа адамдар бойындағы әртүрлі сезімдерді ажырата білуге жауап береді.

Г.Гарднердің «Frames of Mind. The Theory of Multiple Intelligence» атты еңбегінде жоғарыда аталған әрбір интеллекттің дамуы туралы нақты түсініктер берілген [8].

Г.Гарднер тұлғалық интеллекттің негізі эмоциялық интеллект деп қарастырады.

Сонымен, егер эмоционалдық интеллект әлеуметтік интеллекттің бөлігі болса, онда әлеуметтік интеллектті талқылауда алынған барлық салдарлар оған ауысуы мүмкін. Біз үшін – қарым-қатынас тәжірибесі арқылы эмоционалдық интеллектті дамыту маңызды болып табылады. Осы ретте эмоционалдық интеллект барлық интеллект түрлерімен тығыз байланысты екендігін жоғарыда жасалған талдаулар негізінде түйіндеуге болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Рысбекова А., Абдраим А., Маннапова У.С. Эмоциональный интеллект как основа профессиональной успешности будущего учителя «Вестник НАН РК», 2022. – №4. – С. 156-172.
2. Панкова Т.А. Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности руководителя // Психологические исследования: электрон. науч. журн. [Электронный ресурс]. – 2010.
3. Айзенк, Г.Ю. Интеллект: новый взгляд / Г.Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – №1. – С. 111-131.
4. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965. – С. 14.
5. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии / – Новополюцк: ПГУ, 2011. – 388 с.
6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ / Дэниел Гоулман; пер. с англ. А. П. Исаевой. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 560 с.
7. Mayer D., Casey D. Cobb Educational Policy on Emotional Intelligence: Does It Make Sense? // Educational Psychology Review, Vol. 12, No. 2, 2000.

8. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 512 с.

УДК 355.141

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО БЛОКА В ФОРМАТЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Сагидолдин Б.Т., магистр нац. безопасности и военного дела,
подполковник,

Бокенчина М.К. д.пс.н., асс.Профессор, полковник,
РГУ «Национальный университет обороны Республики Казахстан»,
Факультет СГО,
Астана, Казахстан,
bsagidolda@gmail.com

Современная деятельность по обеспечению безопасности государства и общества требует новых подходов к организации профессиональной подготовки в правоохранительном блоке Республики Казахстан, создания интенсивных, гибких и дифференцированных систем обучения. Динамика развития современного общества, а также процессы информатизации и цифровизации, происходящие в большинстве сфер жизнедеятельности общества и государства подчеркивают необходимость развития дистанционного обучения.

Современное информационное общество проявляет тенденцию к исчезновению границ между традиционным и дистанционным образованием, что объясняется широкой популярностью сети Интернет среди обучающихся в процессе изучения тех или иных дисциплин. В настоящее время содержание Интернет пространства предусматривает информацию на абсолютно любую тему, что очевидно облегчает поиск информации и сокращает поиск научного поиска. Электронное дистанционное образование, предусматривающее непрерывную подготовку и переподготовку специалистов без привязки к географии и определенному времени, считается проявлением процесса виртуализации общества и является одним из актуальных требований к системе современного образования. Электронное дистанционное обучение предусматривает непрерывную подготовку и переподготовку специалистов без привязки к строго определенному месту и времени [1].

Необходимо отметить, что динамика развития современного общества диктует новые правила в различных аспектах жизни общества и требует от людей и различного рода организаций, в том числе правоохранительного блока способности адаптироваться, получать новые знания и быстро реагировать на изменения. При этом важно развивать гибкость, креативность

и все необходимые навыки, которые помогут успешно справляться с возрастающей динамикой, сохраняя при этом устойчивость и сбалансированный прогресс.

В классическом понимании дистанционное обучение идеальный способ демократизации системы образования, перевода ее в новый формат, предусматривающий сочетание популярных социальных сетей и различных платформ со стандартным очным и заочным образованием. Цифровые методы обучения модульно структурируют учебный материал и обеспечивают его доступность всем и каждому в любое время без фиксированных учебных планов, финансовых вливаний и труднодоступности.

В настоящее время дистанционное обучение реализуется посредством информационных и иных платформ, компьютерных технологий, а также с использованием возможностей Интернет ресурсов, благодаря чему обмен информацией между преподавателем и обучающимися происходит на расстоянии друг от друга.

Обучающие платформы являются своеобразным прорывом, революцией в системе образования, значительно облегчающий учебные процесс обучаемых и вносит некоторое разнообразие. Учебный материал всегда доступен для изучения, временная независимость, простота и удобство взаимодействия между всеми участниками образовательного процесса – неоспоримые преимущества онлайн обучения.

Современные процессы цифровизации оказывают свое внушительное влияние на образовательную сферу, в связи, с чем в настоящее время актуальным является использование дистанционного обучения в соответствии с потребностями различных образовательных процессов [2]. Обучение, переподготовка и повышение квалификации сотрудников правоохранительного блока обладает целым рядом особенностей, которые в первую очередь связаны с их служебной деятельностью. В призме необходимости постоянного функционирования различных правоохранительных органов, дистанционные формы образования рассматриваются как одни из наиболее перспективных, так как позволяют сотрудникам совершенствовать знания и навыки в свободное от службы время.

В перспективе целью дистанционного обучения сотрудников силового блока должны стать:

- оптимизация обучения сотрудников;
- совершенствование процесса повышения квалификации сотрудников правоохранительного блока посредством использования сетевых форм обучения;
- разработка актуальных механизмов формирования необходимых профессиональных компетенций сотрудников.

В целом к основным аспектам актуальности применения онлайн платформ обучения можно отнести: доступность образования, гибкость и

удобство, разнообразие курсов и специализаций, интерактивность и инновации, масштабируемость, соблюдение безопасности и здоровья, обновление знаний и навыков, а также индивидуализированное обучение.

Процессуально дистанционное обучение реализуется аналогично очной форме получения образования. При дистанционном обучении также существует ежедневное расписание занятий, размещаемое в электронной форме на соответствующих образовательных площадках. В соответствии с расписанием осуществляется наполняемость учебных дисциплин тематическими материалами и заданиями для самоконтроля. Помимо этого, дистанционная форма обучения подразумевает обратную связь с преподавателями, которая, как правило, осуществляется в режиме реального времени. Завершающим этапом обучения сотрудников правоохранительного блока, является сдача зачета либо иного выходного контроля по изучаемым дисциплинам непосредственно компетентным сотрудникам подразделения боевой и специальной подготовки.

Должностные лица ответственные за образовательные функции и реализующие дистанционное обучение, ведут активную работу по повышению качества наполнения и технологического сопровождения дистанционного обучения.

Проведенный анализ образовательного процесса по повышению квалификации сотрудников правоохранительного блока, позволяет выделить следующие отличительные черты указанного процесса:

- краткосрочный период обучения;
- существенный массив освоенного учебного материала;
- направленность на практико-ориентированное обучение;
- отсутствие особых требований к квалификации.

Все эти нюансы организуются посредством использования технологических возможностей дистанционного обучения, а также путем разработки информационно-образовательной среды по программам повышения квалификации и профессиональной переподготовки специалистов нужной категории обучения, которая наполняется нормативно-правовыми и учебно-методическими материалами, а также заданиями для промежуточного контроля знаний [3].

Важно отметить, что при умелом и грамотном использовании онлайн – технологий из процесса обучения можно извлечь максимальную выгоду и достичь заметных успехов в организации и осуществлении профессиональной подготовки сотрудников и военнослужащих.

Формат интерактивного обучения способен существенно разнообразить образовательный процесс, уменьшая нагрузку на профессорско-преподавательский состав от лекционных занятий, которые можно перевести в онлайн-формат. Вследствие чего, освободившихся от занятий преподавателей можно будет направить на повышение квалификации, а также на развитие и стимулирование научно-исследовательской деятельности.

Необходимо отметить, важным преимуществом цифрового обучения может быть потенциальное привлечение высококвалифицированных специалистов, в том числе при необходимости иностранных и иногородних из разных отраслей знаний.

Помимо замечательных возможностей, которые предлагают электронные обучающие платформы, обучающиеся отмечают их неспособность функционировать автономно, без элементов классического обучения. Также к числу проблемных моментов дистанционного обучения сотрудников силового блока следует отнести риск снижения познавательной активности и потери навыка научного поиска, снижение мотивации у некоторых обучаемых в связи с отсутствием очного общения обучающихся с преподавателями и взаимодействия на психологическом и эмоциональном уровне. Неотъемлемым компонентом процесса обучения являются психологическая составляющая, а именно эмоции и непосредственное личное взаимодействие между всеми участниками образовательного процесса.

Однако данную проблему можно решить, прибегнув к ведомственной видеоконференцсвязи или же установлением индивидуальной переписки посредством ведомственной электронной почты по наиболее актуальным темам. Также значительной проблемой следует признать наличие или отсутствие определенных технических условий, необходимых для адекватного и эффективного использования всех возможностей обучающих платформ. Для осуществления процесса онлайн обучения каждому участнику требуются минимальные знания в сфере IT, персональный компьютер и устойчивое соединение в локальной ведомственной сети на максимальной скорости.

Необходимо отметить, что содержание большинства предметов имеет ограниченный характер доступа в связи с чем, размещение обучающим материалов осуществляется исключительно на локальных ведомственных серверах правоохранительных органов.

Внедрение цифровых технологий в образовательное пространство современного информационного общества становится обязательным и необходимым, что также имеет актуальность при обучении сотрудников правоохранительного блока. Несмотря на все положительные и проблемные моменты использования дистанционного обучения, используя онлайн платформы, решающими факторами в пользу его применения выступают быстрота, гибкость и мобильность, которые позволяют осуществлять образовательные процессы (переподготовка, повышение квалификации и другое) в достаточно сжатые сроки и без отрыва от основной служебной деятельности. Также использование онлайн платформы дает широкие возможности преподавателям донести учебный материал одновременно до обучающихся с различным уровнем начальной подготовки, с разной скоростью восприятия и порой с различным отношением к обучению. Указанное положительным образом мотивирует сотрудников к учебной

деятельности, делает обучение более эффективным и разнообразным, а также поднимает её качество на должный уровень.

Учитывая данные положительные аспекты, следует обратить особое внимание на совершенствование механизмов проведения занятий по различным дисциплинам в удаленном режиме и предусмотреть обязательное использование ведомственной электронной почты либо видеоконференцсвязи.

Кроме того, учитывая практико-ориентированный формат некоторых дисциплин считается целесообразным рассмотреть возможность комбинирования онлайн технологий с аудиторным (контактным) типом обучения по отдельному блоку занятия с учетом психологических особенностей обучаемых.

Список использованных источников:

4. Савельева Н.Х., Уварина Н.В., Гнатышина Е.А. Генезис понятия электронное дистанционное обучение в педагогической теории и практике // Отечественная и зарубежная педагогика, 2020 год, Т.1 №1 (65);

5. Андреев А.А. Информационные технологии на службе правопорядка // Аккредитация в образовании. 2014 год, № 1 (69);

6. Федулов Б.А., Морозов В.А., Левченко А.А. Направления совершенствования управления процессом повышения квалификации сотрудников полиции // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2018 год, № 3 (74).

УДК 159.99

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОЖНОСТИ РАБОТЫ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Научный руководитель: Кабыл Айгерім Нұрланқызы, магистр соц.наук,
преподаватель

Студент 2 курса ОП 6В03103 - Психология,
Сатаева Дильназ Амановна,
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан,
dilnazsataeva28gmail.com

Работа военнослужащих часто связана с различными психологическими сложностями, которые могут оказать негативное влияние на их психическое здоровье и благополучие. Боевые действия, стрессовые ситуации, длительное отсутствие близких, постоянная угроза опасности – все это может провоцировать развитие посттравматического стрессового расстройства, депрессии и других психологических проблем. Также, суицид среди

военнослужащих является серьезной проблемой, которая требует внимания. Кроме того, работа военнослужащих характеризуется высоким уровнем ответственности, частой необходимостью принимать сложные решения находясь под давлением, строгой иерархией, а также тестированием своих физических и психологических способностей. Все это создает дополнительные психологические нагрузки и требует от военнослужащих особой степени силы воли и эмоциональной устойчивости.

Усталость и психологическое напряжение накапливаются изо дня в день. Причём психологические нагрузки превалируют над физическими. В этих условиях нужны сильные мотивы, которые бы побуждали преодолевать отрицательное воздействие факторов в ходе выполнения служебных задач. Отсюда резко возрастает роль психологического обеспечения служебной деятельности.

Актуальность темы исследования обусловлена несколькими факторами:

1. Ряд психологических проблем, вызванных различными факторами при выполнении военных обязанностей, могут привести к различным формам нарушений психического здоровья. Важно выявлять и обрабатывать эти проблемы, чтобы помочь военнослужащим адаптироваться к трудным условиям службы и сохранить психическое здоровье.

2. Плохое психическое состояние военнослужащих может негативно сказываться не только на их личностном развитии, а также их работоспособности, принятии решений, командной работе, мотивации и профессионализме. Поэтому борьба с психологическими сложностями является важной задачей для обеспечения надежной и эффективной государственной службе.

3. Военная служба также имеет влияние не только на жизнь военнослужащих, но и их семьи. Психологические проблемы военнослужащих могут также повлиять на их семьи и близких, вызывая стресс, тревогу и другие негативные эмоции. Поэтому важно исследовать и решать психологические сложности военнослужащих, чтобы положительно влиять на их качество жизни и благополучие близких им людей.

4. Благодаря быстрому развитию научных исследований в области психологии, появляются новые методики для выявления различных психических и психологических проблем. Вместе с этим растет понимание важности психологической поддержки и помощи. Это и позволяет разрабатывать эффективные методики профилактики и лечения, базирующиеся специфике службы и потребностей военнослужащих.

Психическая норма – понимается совокупность возможностей организма, позволяющих успешно выполнять ему военно-профессиональную деятельность. Для определения необходимости оказания психологической помощи очень важны как субъективное ощущение психологического неблагополучия самим военнослужащим, так и обобщенные представления о норме психического здоровья, позволяющие с определенной долей вероятности определить наличие отклонений от нее у конкретного человека.

Норма в психологии - это принятые в данном обществе на конкретном этапе его исторического развития определенные правила и требования к различным параметрам проявлений психической активности человека[1].

Термин «психическая норма» появляется в научной литературе с начала XX в. в связи с включением в предмет психиатрии так называемых пограничных психических расстройств — психопатий и неврозов. По словам отечественного психолога Б.С. Братуся, «определение нормы относится к числу, наверное, самых не любимых вопросов, которые стараются по возможности обойти», обращаясь к нему только в тех случаях, когда «избегнуть этого уже нельзя». Данное высказывание справедливо не только в отношении психологии, но и в отношении социогуманитарных наук в целом[2].

Психические состояния - это временные целостные состояния его психики в боевой обстановке, определяющие уровень влияния боевых стресс-факторов на его поведение, протекание психических процессов и на саму боевую деятельность. По Н. Д. Левитову, психическое состояние — это «целостная характеристика психической деятельности за определенный период времени, показывающая своеобразие протекания психических процессов в зависимости от отражаемых предметов и явлений действительности, предшествующего состояния и свойств личности»[3].

К психическим состояниям относятся: подъем, боевой порыв, воодушевление, бодрость, уверенность, готовность, решительность, неуверенность, страх, ужас, утомленность, тоска, печаль и другие. Они характеризуются силой, продолжительностью и динамичностью. Психические состояния, как положительные, так и отрицательные, влияют на ход и достижение результатов боевой деятельности, использование знаний, навыков, умений, процесс адаптации к стресс-факторам. Психологическая помощь оказывается в целях сохранения психического здоровья военнослужащих и членов их семей, служащих и гражданского персонала воинской части. Это связано с тем, что в условиях военно-профессиональной деятельности человек сталкивается с многочисленными проблемными ситуациями, требующими определенного уровня психического ресурса человека для их успешного преодоления[4].

Можно выделить ряд основных психологических сложностей с которыми зачастую сталкиваются военнослужащие:

Рисунок 1. Основные психологические сложности с которыми сталкиваются военнослужащие.

Более подробно по каждому пункту:

- Высокие требования к физической и психологической выносливости. Долгое пребывание в состоянии стресса также может вызвать хронический стресс, что может ухудшать не только психологическое здоровье человека, но и сказываться на физическом уровне. Могут наблюдаться переутомление, повышенная тревожность, нарушение сна, психоз. К тому же, может привести к повышению эмоциональной чувствительности (постоянная слезливость или вспышки агрессии).

- Постоянная физическая и эмоциональная нагрузка, а также быть свидетелем насилия и страдания могут вызывать у военнослужащих чувство одиночества, безысходности и грусти. Отсутствие полноценного отдыха и изоляция от обычной жизни также могут усугублять эти ощущения. Депрессия может усилить чувство приближения скорой смерти, резкое изменение восприятия самого себя (кризис самоидентичности, неведение куда всё приведет), снижению эмоциональности (потеря смысла жизни, суицидальные мысли).

- В 1987 году Гилл Стракер ввёл термин «травматическое расстройство в результате продолжительного стресса», также называемое «продолжительным посттравматическим стрессовым расстройством», для обозначения постоянного воздействия на психику людей высокого уровня насилия, конфликтов и политических репрессий [5]. Военнослужащие, подверженные воздействию к насилию и травме, могут развить ПТСР, что характеризуется повторяющимися сновидениями, тревогой, раздражительностью, апатией и другими неприятными симптомами. Также, у военнослужащего может появиться триггер,

избегание ситуации, напоминающие о травме или вовсе сложности в социализации.

- Длительные периоды отсутствия дома и разлука с семьей могут вызвать чувства одиночества, изоляции и депрессии. У молодых курсантов могут развиваться ряд психологических проблем из-за долгой и большой разлуки с родными, в особенности с матерью. Отсюда следует проблема привязанности между матерью и ребенком. Джон Боулби использовал термин “материнская депривация” для обозначения или потери матери, а также неспособности развить привязанность к ней. Основное предположение гипотезы Дж. Боулби о материнской депривации заключается в том, что постоянное нарушение привязанности между ребенком и основным родителем (зачастую с матерью) может привести к долгосрочным когнитивным, социальным и эмоциональным трудностям для ребенка[6]. Боязнь матери за жизнь и здоровье ребенка, как телесное, так и психическое. Это, к тому же, работает и в обратном направлении, когда военнослужащий нуждается в матери.

- Работа военнослужащего может отрицательно повлиять на жизнь собственной семьи. Отношение к ребенку может включать в себя жесткий контроль, строгую систему норм и правил, от которых влечет за собой порицание и наказание. Строго регламентируют жизнь ребенка, не считаясь с его индивидуальным режимом и желаниями. Военнослужащие-родители, в силу специфики своей работы, могут редко участвовать в жизни своих детей, что зачастую приводит к дефициту ощущения любви и присутствия родителя в жизни ребенка. Ребенок таких родителей запрограммирован, дисциплинирован и исполнительен. А. Адлер считал, что самым первым по значимости фактором развития личности являются семейные установки, ценности и взаимоотношения, реализуемые в сфере воспитательных воздействий[7]. Также это может негативно сказываться во взаимоотношениях между супругами. Могут столкнуться с длительными периодами разлуки, стресс и беспокойство, проблемы с доверием, трудности с воспитанием детей.

Подводя итог вышесказанному, было выявлено, что военнослужащие сталкиваются с различными проблемами и последствиями во время своей службы. Эти проблемы включают уровень стресса, профессиональное выгорание, посттравматический стрессовый синдром и другие психологические и эмоциональные проблемы. В связи с этим, роль военного психолога становится необходимой и важной в поддержке и сопровождении военнослужащих. В дальнейшем будет рассмотрена работа военного психолога и его вклад в поддержку военнослужащих в преодолении указанных проблем и последствий.

Эмпирическое исследование. На основе теоретической части было проведено исследование в формате интервью. Интервью проведено с ведущим военным психологом воинской части. Проведенное исследование методов выявления потенциальных клиентов военным психологом,

преобладающих категорий психологов, к которым обращаются солдаты, а также проводимых мероприятий для психологического просвещения и психологического сопровождения, позволит выявить основные психологические сложности, с которыми сталкиваются военнослужащие.

В соответствии с этой идеей было выявлено следующие цели:

1. Изучение эффективности текущих методов и стратегий выявления потенциальных клиентов военного психолога среди военнослужащих;
2. Определение основных категорий военных психологов, к которым обращаются солдаты, и анализ их специализации и подходов к работе с клиентами;
3. Оценка эффективности проводимых мероприятий по психологическому просвещению и сопровождению военнослужащих с целью выявления основных психологических сложностей;
4. Выявление основных психологических проблем и вызывающих их факторов среди военнослужащих и определение способов их предотвращения или решения;

Вопросы интервью	Ответы психолога
Какие методы и стратегии, на ваш взгляд, успешны при выявлении военнослужащих, нуждающихся в психологической поддержке?	Методы, такие как анкетирование, наблюдение и проведение специализированных тестов, являются эффективными при выявлении военнослужащих, нуждающихся в психологической поддержке.
Какие преобладающие категории психологов, к которым обращаются солдаты?	Наличие трёх психологов разных возрастных категорий и полов. Например, старший психолог-женщина воспринимается военнослужащими как материнская фигура, которой они могут довериться и поделиться переживаниями о разлуке с матерью, что недоступно для психолога-ровесника. С психологом второй категории военнослужащие склонны обсуждать межличностные конфликты. Третий психолог, мужчина, выступает для военнослужащих доверенным лицом, которому они могут раскрыть вопросы, которые они считают неприемлемым обсуждать с женщиной-психологом соображений этики или воспитания.
Как вы определяете успешность? каковы его основные показатели?	Изучается уровень вовлеченности военнослужащих, который напрямую

	<p>коррелирует с их мотивацией и, следовательно, с их эффективностью, успешностью в работе и достижением поставленных целей. Для военнослужащих показателем успешности является эффективное патрулирование в городских условиях, отсутствие инцидентов и психологических срывов. В связи с этим для военнослужащих предусмотрена психологическая подготовка и психологическое сопровождение.</p>
<p>Какие мероприятия по психологическому просвещению вы проводите или считаете наиболее необходимыми для военнослужащих?</p>	<p>Важными мероприятиями по психологическому просвещению являются тренинги по стрессоустойчивости, обучение навыкам релаксации и методам управления эмоциями.</p>
<p>Какие виды психологического сопровождения вы считаете наиболее успешными для помощи военнослужащим в справлении с психологическими сложностями?</p>	<p>Для контроля с психологическими сложностями военнослужащим предлагается психологическое консультирование, групповые сессии поддержки и терапевтические занятия.</p>
<p>Какие факторы, по вашему мнению, могут оказывать наибольшее влияние на психическое состояние военнослужащих, и как можно предотвратить негативные последствия этих факторов?</p>	<p>Факторы, оказывающие наибольшее влияние на психическое состояние военнослужащих, включают в себя стрессовые ситуации на службе, разлуку с семьей и посттравматические события. Предотвращение их негативных последствий требует комплексного подхода, включая поддержку со стороны коллег и семьи, а также доступ к профессиональной помощи.</p>
<p>Могли бы вы поделиться ярким примером из вашей практики, когда ваша работа по психологической поддержке военнослужащих привела к успешному преодолению психологических трудностей? Или, наоборот, когда столкнулись с неудачным результатом, и что было сделано для последующего улучшения ситуации?</p>	<p>В воинскую часть был принят солдат с выученными признаками беспомощности, с ослабленной нервной системой, проявляющимися в сильной нервозности, плаксивости и неуверенности, а также выученным страхом не преуспеть в различных аспектах. Для работы с проблемой, с данным военнослужащим была проведена терапевтическая работа, включающая когнитивно-поведенческую психотерапию (КПТ). После прохождения этой психологической помощью данный</p>

	<p>солдат разительно отличался изначальным состоянием и состоянием при окончании службы. Он сумел выработать в себе уверенность, его нервная система стала более стойкой, и он четко определил свою цель – дослужить до конца. Психолог поделился случаем успешной работой психологической помощи.</p>
--	--

Таблица 1. Вопросы и ответы интервьюирования

Проанализировав полученные данные, можно отметить, что эффективные методы выявления клиентов военного психолога включают различные анкетные методики, а также адаптированные под военные условия тесты и наблюдение за поведением. Определение успешности работы психолога основано не только на клинических показателях, но и на качестве адаптации и уровне функционирования клиента во внешней среде.

Продолжительность и эффективность проводимых мероприятий по психологическому просвещению и сопровождению военнослужащих оказывает значительное влияние на их психологическое состояние. Важно обеспечить доступ к разнообразным программам и тренингам, направленным на развитие ресурсов для справления со стрессом и эмоциональными трудностями.

Поддержание активной социальной связи, как с семьей, так и с коллегами, а также обеспечение доступа к профессиональной психологической помощи является ключевым аспектом предотвращения и решения психологических проблем среди военнослужащих.

Подводя итог, были выполнены все поставленные цели. Все полученные в ходе исследования данные и рекомендации будут полезны для разработки и улучшения программ психологической поддержки и сопровождения военнослужащих, что в свою очередь способствует улучшению их психологического благополучия и эффективности выполнения служебных обязанностей.

В заключение, данная статья рассмотрела психологические сложности, с которыми сталкиваются военнослужащие в своей работе. Было выявлено, что военная служба сопряжена с высоким уровнем стресса, требованиями к эмоциональной выдержке и постоянной готовности к экстремальным ситуациям. Это может привести к различным психологическим проблемам, включая посттравматический стрессовый синдром, депрессию, тревожные расстройства и снижение психического здоровья. Кроме того, была отмечена значимость оказания психологической поддержки и тренировок, направленных на развитие ресурсов адаптации, справления со стрессом. Результаты исследований указывают на необходимость системного подхода в решении проблем психического здоровья военнослужащих и непрерывного совершенствования психологических программ и услуг в военной среде.

Список использованных источников:

1. https://www.kaznu.kz/Content/Электр_учебник_ВПП_Досмухамбетова/public_html/page5.html
2. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии // Вопросы психологии. — 1997. — № 5. — С. 10. <https://cyberleninka.ru/article/n/psihicheskaya-norma-postanovka-problemy-i-puti-resheniya>
3. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. — М.: Просвещение, 1964. — С. 20. https://ru.wikipedia.org/wiki/Психическое_состояние
<https://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. Коупленд Н. Психология и солдат. — М.: Воениздат, 1960. <https://scienceforum.ru/2022/article/2018030607>
5. Straker G., 1987. https://ru.wikipedia.org/wiki/Комплексное_посттравматическое_стрессовое_расстройство#CITEREFStraker_G.1987
6. Bowlby J. Attachment and loss. 1. Attachment. Basic Books, N.Y., 1969.
7. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. - СПб.: Академический проект, 2000. - 256 с. /

УДК 159.99

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ПСИХОЛОГА

Научный руководитель: Жуматова Н.Ж. PhD докторант, магистр психологии,

студенты 2 курса, ОП 6В03103-Психология,

Губарева Виталия Витальевна

Кожамсеитова Томирис Нурлановна

Международный университет Астана,

Астана, Казахстан

vitaliagubareva2005@gmail.com

kozhamseitova.tomiris@mail.ru

Выбор профессии-важный и сложный этап, как для личностного самоопределения, так и для профессионального. В определенное время каждый непременно задумывался о том, какую профессию выбрать и с чем связать свою жизнь, однако современное время характеризуется наличием множества профессий, но тем или иным способом они связаны с психологией.

Выбрав профессию психолога, многие уже студенты в моменте обучения находятся на этапе профессионального самоопределения, в худшем случае возникает когнитивный или профессиональный диссонанс. Это может произойти из-за не собственного выбора профессии, навязанного родителями, что является частой проблемой, либо выбор был скоротечным и необдуманно, тщательно. Поэтому, для студента уже связавшего свою жизнь с психологией, важно лично и профессионально самоопределиваться, прийти к видению себя в выбранной профессии.

Самоопределение важнейший фактор, центральной линии психического развития, являясь выбором будущего пути, определением цели и смысла будущей жизни. Профессиональная ориентация дает возможность ответить на один из важных жизненных вопросов-в каком карьерном направлении развиваться. Сфера психологии предполагает множество направлений, которые соответственно предполагают выбор по своим возможностям и интересам. Важно понять в какую конкретно сферу психологии себя определить. Это важнейшая часть профессионального самоопределения будущего практикующего психолога.

Самоопределение личности-сложная научная проблема, имеющая как минимум, психологический, педагогический, социологический и философский аспект. В силу этого обстоятельства наблюдаются различные подходы к определению этого понятия. Не случайно приняло устойчивый характер словоупотребление «жизненное», «профессиональное», «социальное» и др. самоопределение, каждое из которых отражает различные явления и нуждается в научном истолковании. В каждом крупном научном течении, в котором рассматривалась проблема человека, существует свое специфическое представление о самоопределении личности. Эта проблема рассматривалась в русле традиционных вопросов-что такое человек, каков смысл человеческой жизни, а также в рамках вопросов о свободе воли, сущности сознания, проблемы взаимоотношения человека и общества.

В рамках психологического подхода к проблеме самоопределения личности важно отметить работы С. Л. Рубинштейна, А. Н. Леонтьева, Е. А. Климова.

Судьба личности, по мнению С. Л. Рубинштейна, зависит от ее собственного суда над собой. Самоопределение-свободное избрание человеком своей судьбы, осуществленная самодетерминация, представляющая собой механизм социальной детерминации, которая не может действовать иначе, как будучи активно преломленной самим субъектом. Соответственно, механизмом самоопределения является, прежде всего, интеллектуальная работа по рефлексии жизненной ситуации [1].

Активную позицию личности в «самостроительстве» подчеркивал и А. Н. Леонтьев, говоря о том, что на каждом повороте жизненного пути человеку необходимо от чего-то освободиться, что-то утверждать в себе, и все это нужно делать, а не только подвергаться влияниям среды [2].

Самоопределение понимается как глубокое индивидуальное преломление норм и ценностей окружающей действительности, основное следствие которого-избирательное отношение к миру, выбор тех деятельностей, которые личность делает своими.

Перед личностью постоянно возникают проблемы, требующие от нее определения своего отношения к профессиям, иногда анализа и рефлексии собственных профессиональных достижений, принятия решения о выборе профессии или ее смене, уточнения и коррекции карьеры, решения других профессионально обусловленных вопросов. Весь этот комплекс проблем в профессионаловедении объясняют понятием профессиональное самоопределение.

Профессиональное самоопределение-сложный динамический процесс формирования личностью системы своих основополагающих отношений к профессионально-трудовой среде, развития и самореализации духовных и физических возможностей, формирования им адекватных профессиональных намерений и планов, реалистического образа себя как профессионала. (Д. А. Леонтьев)

На успешность профессионального самоопределения оказывает влияние ряд факторов, как собственно психологического, так и социального характера, поскольку процесс профессионального самоопределения, являясь частью общего процесса самоопределения, тесно связан с социализацией личности:

Факторы социального характера это: социальное положение, положительная успеваемость, социальные условия, локальный фактор -место жительства, членство в формальных и неформальных группах; возраст, уровень информированности и притязаний молодого человека. К факторам, влияющим на профессиональное самоопределение, автор также относит предрассудки и стереотипы восприятия (И. С. Кон) [3].

Факторы психологического характера, влияющие на процесс профессионального самоопределения. По мнению М. Х. Титма [4], это потребности, интересы, качества индивида. Позже П. А. Шавир [5] выделил две группы личностных факторов, обеспечивающих успешность выбора профессии, а, следовательно, профессионального самоопределения в целом. Первая группа обеспечивает успешность решения проблемы выбора профессии, но не напрямую участвует в активизации этого процесса-это требуемые профессией способности, качества личности. Анализ требований профессии, собственной пригодности к ней связан с достаточно высоким уровнем абстрактного мышления, а также адекватностью самооценки своих качеств. Вторую группу образуют различные компоненты направленности личности, которые влияют на динамику процесса профессионального самоопределения: потребность в профессиональном самоопределении, учебные и профессиональные интересы и склонности, убеждения и установки, а также более общие особенности направленности личности, обуславливающие предрасположенность к определенному виду деятельности [5].

Среди известных психологов-исследователей вопросом профессионального самоопределения так же занимался советский и российский психолог Е.А. Климов, он анализируя профессиональное самоопределение понимал его «...как важное проявление психического развития, как активный поиск возможностей развития, формирования себя как полноценного участника сообщества «делателей» чего-то полезного, сообщества профессионалов» [6].

Из этого утверждения, можно констатировать, что профессиональное самоопределение не сводится только к моменту выбора профессии или направления и не заканчивается окончательным решением, завершением профессиональной подготовки, оно продолжается на протяжении всей профессиональной жизни человека. Таким образом, студент-психолог определив себя в профессиональном плане, проходит определенные стадии (фазы) приводящие его к мастерству в специальности.

Е. А. Климов обосновал следующую периодизацию жизненного пути профессионала:

- фаза оптации-период выбора профессии в учебно-профессиональном заведении;
- фаза адаптации-вхождение в профессию и привыкание к ней;
- фаза интернала-приобретение профессионального опыта;
- Мастерство-квалифицированное выполнение трудовой деятельности;
- фаза авторитета-достижение профессионалом высокой квалификации;
- наставничество-передача профессионалом своего опыта [7].

Данные этапы профессионального становления являются важнейшими, для будущих специалистов в сфере психологии и консультирования. Профессиональное психологическое обучение заключается в том, что участие студента в специально организуемой деятельности, деятельности с достаточно высокой степенью приближающейся к профессиональной, с одной стороны, способствует формированию у студентов адекватных представлений о профессии Психолога, с другой стороны-формированию системы профессиональных знаний, умений, навыков, профессионального мышления и памяти, которые соответственно окажутся базой для развития себя как Психолога профессионала.

Многие представления о личности профессионального психолога (З. Фрейд, К. Хорни, К. Роджерс) сводятся к признанию необходимости быть «освобожденным» от конфликта с самим собой, и следованию выбранного направления (специализации) в психологической сфере. Подобное состояние, не достигается с получением профессионального образования. Становление профессионального психолога длится многие годы. Психолог учиться быть психологом для самого себя и своей способностью к психологическому самоисцелению отличается от представителей других профессий.

Структура представлений о себе как о профессионале у молодых людей характеризуется различной степенью отчетливости входящих в нее

элементов, представленности их в сознании, различной степенью их субъективной значимости и согласованности друг с другом [8].

Низкая интегрированность и структурированность компонентов самосознания у молодых людей обычно расцениваются как его неразвитость и незрелость. Однако слишком жесткая и однозначная структура, придавая «самости» стабильность и определенность, ограничивает ее творческие, вариативные возможности, сводя индивидуальность к какой-то одной социальной роли.

Особенность внутриличностных конфликтов на различных стадиях заключается в том, что они могут и не осознаваться человеком. Неосознаваемые внутриличностные конфликты, как правило, проявляются в виде астенических эмоциональных переживаний, подавленного настроения, фрустрации, повышенной раздражительности, агрессивности, тревожности и др. Симптомы эмоционального неблагополучия побуждают человека к поиску путей снятия психического напряжения. Разрешение внутриличностного конфликта, порожденного процессом профессионального самоопределения, осуществляется путем ревизии и коррекции профессиональных устремлений, и конечно, разрешаться он может продуктивно и деструктивно, в связи с чем, целесообразным и необходимым представляется обращение субъекта профессионального самоопределения за психологической помощью и поддержкой к специально подготовленному практическому психологу. В целом, пути и способы разрешения внутриличностных конфликтов зависят от характера противоречий, рассогласований, возникающих в процессе профессионального самоопределения и развития человека.

Однако в становлении себя как будущего профессионала, могут возникнуть некоторые проблемы или вопросы, зачастую встречающиеся у студентов или психологов на начальной стадии профессионализма. Это:

- несоответствие идеального и реального образа профессии, возможные завышенные ожидания;
- не совпадение личностных ценностных ориентаций;
- недостаточная мотивация и нежелание двигаться по профессиональному пути;
- низкая и неадекватная самооценка либо слишком завышенная для профессии типа «человек-человек»; позднее осознание нежелания работать с людьми;
- упадок учебной мотивации, без принятия решения увеличить работоспособность.

Таким образом, данные возникающие проблемы важно уметь осознавать и регулировать по мере их наступления. Чтобы не погрузиться в психологическое неудовлетворение своей будущей профессией, можно использовать эти пути решения:

- Полное осознание выбранного пути, идентификация себя в мире Психологии учитывая личностные интересы;

- Проявление интереса к сфере Психологии путем чтения или просмотра современных изданий по психологии, изучая интересующие стороны профессии;

- Всевозможное повышение мотивации, как учебной, так и профессиональной. Прикладывание сил и настойчивости в учебной сфере, подкрепление положительного результата (оценка, похвала от сверстников или преподавателей).

- Активность в коммуникации, общении со сверстниками и преподавателями психологической сферы (люди наделенные опытом смогут помочь, дать совет) которые помогут поднять уровень призвания «человек-человек», развитие эмпатии.

- Важнейший аспект становления себя как профессионала психолога-выбор специализации дальнейшей работы.

Таким образом, учитывая все эти особенности можно избежать налагающих проблем с профессиональным самоопределением, в особенности студенту будущему психологу.

Рассмотрим вариации важнейшего аспекта будущего специалиста сферы Психологии-специализацию (профиль). Специализация-это узкие профильные знания, которыми обладает сотрудник, и его функции при выполнении должностных обязанностей. В настоящее время существует множество специализаций в профессии Психолог. Однако наиболее популярными в последнее время являются следующие специальности:

- Практический психолог консультант-профессионал, оказывающий консультирование при возникновении любых психологических проблем и сложных жизненных ситуаций. Психопрофилактика, психокоррекция.

- Клинический психолог-диагностирует и занимается коррекцией психических нарушений и пограничных состояний психики. Специалист данного профиля имеет углубленные знания в сфере лечения неврозов, обладает навыками психодиагностики, способен определять психосоматические факторы, спровоцировавшие то или иное расстройство личности.

- Педагог-психолог-работа специалиста связана с образовательной областью. Он занимается изучением процессов обучения, а также влиянием различных факторов, агентов и окружающей среды на производительность.

- Коррекционный (специальный) психолог-занимается работой с детьми и подростками, имеющими отклонения в поведении и нуждающимися в психологической адаптации. Пациентами специалиста данного профиля становятся люди, страдающие расстройствами эмоциональной сферы, задержкой психосоциального развития, нарушениями опорно-двигательной системы, имеющие проблемы со слухом и зрением.

- Гештальт-терапевт-работает с актуальным состоянием клиента, с его чувствами. Неудовлетворенность - это подавленная эмоция, которую по тем или иным причинам человек не может позволить себе выразить. Этот подход

помогает завершить, «заккрыть» этот незавершенный гештальт и обрести подлинность и целостность.

• Спортивный психолог-принимает непосредственное участие в психологической подготовке спортсменов.

В сфере Психологии существует множество специализаций, которые направлены на определенные цели и интересы специалиста. Поэтому, исследуя определенную специализацию, каждый будущий психолог, может найти что-то для себя, определить в каком направлении ему хотелось бы продолжить свой путь, это несомненно является важнейшей частью профессионального самоопределения. Важно подметить, что этап подбора и освоение профессиональной специализации должен проходить при обучении в высшем учебном заведении, программы обучения психологов включают в себя множество образовательных дисциплин направленных на определенные задачи, цели исследования, круг аудитории или раздел психологической науки, предполагающие на работу с определенными особенностями, группами людей, детьми, семьей и др.

Было проведено исследование в формате интервью, среди Психологов с профессиональным образованием и опытом в практической деятельности. С целью: обозначения профессионального самоопределения у уже действующих профессионалов, ознакомления и разработки понятий и рекомендаций будущим психологам и студентам обучающихся на факультете Психологии.

В ходе исследования выделено 3 респондента, ответивших на данные вопросы интервью:

Расскажите о своем опыте работы психологом?; Как началось ваше самоопределение в профессии психолога?; С какими проблемами вы столкнулись при определении в какой сфере психологии вам развиваться, и как их решили?; Каким образом вы повышаете свой профессиональный уровень и поддерживаете себя в работе?; Как профессия психолога помогает вам в жизни?; Какой совет вы можете дать студенту, поступившему на факультет психологии для профессионального самоопределения?; Посоветуйте в каких направлениях психологии больше всего необходимо себя развивать современному психологу?; Какие области психологии необходимо знать каждому современному психологу?

Результаты исследования(интервью):

Респондент №1:

Опыт работы начался сразу после окончания университета, по приглашению работать преподавателем на кафедре Психологии (преподавательская деятельность). Профессиональное самоопределение в качестве психолога началось после работы в скорой медицинской помощи и осмысления важности и тесной взаимосвязи «тела» и «души», что помогло глубже познать психические процессы личности. Проблем при определении направления работы психологом не возникало, учитывая мед. образование

была заинтересованность в: психоконсультировании; психологии здоровья; семейном консультировании; передаче знаний и проф. опыта студентам.

Для повышения профессионального уровня пройдены: курсы по повышению квалификации, участие в научных конференциях, публикация учебных пособий, наставничество молодых специалистов.

Отмечено: Профессия психолога помогает, познать себя и выстроить успешные отношения с окружающими.

Советы для поступивших на факультет психологии: Для начала важно, поставить вопрос: какая цель в выборе профессии, есть ли готовность посвятить всю свою жизнь психологии как теоретической, так и практической. Какие дальнейшие планы, перспективы преследуются. На первом курсе важно осмыслить правильность выбора. Для профессионального самоопределения необходимо изучать психологическую литературу, ориентироваться во всех теоретических направлениях, психодиагностическом инструментарии, посещать психологические тренинги, семинары практических психологов, постоянно повышать свои знания, начать работать, начиная с 2-3 курса по профессии в качестве ассистента. По мере обучения в ВУЗе, пройти практику в разных сферах профессиональной деятельности психолога.

«Современный психолог, должен знать и хорошо ориентироваться во всех направлениях, но выбрать, то направление, которое для него близко по душе и характеру и какая научная концепция до сих пор актуальна на современном этапе. На данный момент за последние 10 лет психология в Казахстане стала активно развиваться, именно практическая психология. Думаю, сейчас необходима психологическая помощь и нехватка специалистов в коррекционных центрах это работа с детьми с особыми образовательными потребностями, работа с деструктивным поведением, семейное консультирование» - отмечает Респондент.

Респондент №2:

Опыт работы-6 лет в качестве Семейного психолога; Гештальт-терапевта. Профессиональное самоопределение началось с момента личностной необходимости помощи психолога и прохождения индивидуальной терапии, что привело к осознанию интереса к сфере Психологии и желанию консультировать. При определении сферы психологической деятельности, большая часть усилий уделялась на личностный интерес, изучение и получение новых знаний, навыков, профессиональное развитие не останавливается и по настоящее время.

Для повышения профессионального уровня пройдены: индивидуальные консультации, групповые тренинги, супервизии, обучение.

Психология помогает: в воспитании детей, в личной семейной жизни. Подходить ко всему осознанно. Принимать ситуации, жить здесь и сейчас.

Советы для поступивших на факультет психологии: При наличии личностного интереса, умения слушать, проявлять эмпатию, не осуждая принимать, рассуждать интуитивно, важно-получать знания, не сдаваться.

Пройти индивидуальную консультацию у психолога. «Главное базовое обучение, дальше на выбор. Важно начать изучение с истории, далее, развитие личности, экспериментальные части, возрастная психология и после подходить к изучению других аспектов психологии» -отметил Респондент.

Респондент №3:

Профессиональное самоопределение началось до поступления в университет, по осознанному желанию изучать людей и их особенности, что привело к вступлению в профессию психолога. На данный момент-PhD Докторант.

При выборе направления, возникали некоторые проблемы связанные с научной литературой и возможностью использования лабораторий для исследований, но в связи с обучением у различных специалистов по психологии, началось проявление профессионального интереса и самоопределения. Обучение в университете и серьезное отношение к различным сферами профессии, открыло ряд интересов к девиантологии, криминальной психологии, что сформировало цель продолжить свой профессиональный путь в этом направлении.

Для повышения профессионального уровня и поддержанию себя в работе важно, больше коммуницировать с людьми «общение-это хорошее лекарство» чтобы не столкнуться с выгоранием; в связи с постоянным развитием психологии нужно проходить повышение квалификации «быть в тренде»; проходить курсы зарубежных исследователей на различных языках; все это необходимо, чтобы не отставать от развития и быть актуальным специалистом.

Профессия психолога помогает всегда. Позволяет понимать людей, их душевные переживания, анализировать поведение. Психология-это большой помощник по жизни, так можно увидеть намного больше чем человек может рассказать о себе, соответственно психолог при разговоре, не только слушает но и автоматически анализирует внутренний мир человека.

Советы для поступивших на факультет психологии: Важно, в первую очередь, читать научную литературу во время обучения, что так же поможет акцентировать внимание уже на конкретную сферу психологии. Также не мало важную роль имеет изучение английского языка, ведь «английский язык-язык науки» это поможет читать и изучать новейшие исследования по психологии, это большой плюс как в работе, так и в саморазвитии. При определении направления нужно учитывать личностные интересы и возможности знаний. Определенно важно изучить социальную, возрастную психологию, понять сферу инклюзивного образования и немало важное направление-это патопсихология, изучение поможет понимать и анализировать психологические отклонения личности и уметь отделять психологию от психиатрии.

«Немаловажный совет который хотелось бы дать всем студентам, психологам. Важно, быть открытым к новым знаниям, не стоит придерживаться определенной концепции или направления долгое время,

важно быть гибким, принимать все направления и применять их в своей работе, быть открытым ко всему, чтобы понимать всю глубину психологии» - отметил Респондент.

В заключение хотелось бы отметить, что процесс профессионального самоопределения представляет собой социально-психологический феномен природы. Для психологии, в целом, проблематика профессионального самоопределения молодого поколения не является новой. В результате проведенного анализа литературы было установлено, что под профессиональным самоопределением понимается избирательное отношение индивида к миру профессий в целом и к конкретной выбранной профессии, ядром которого является осознанный выбор профессии. Профессиональное самоопределение не сводится к одномоментному акту выбора профессии или конкретного учебного заведения, а осуществляется на всех стадиях профессионального становления и реализации личности, в том числе в процессе обучения. Данный процесс взаимосвязан с развитием самосознания, включает формирование системы ценностных ориентации, моделирование своего будущего, построение эталонов в виде идеального образа профессионала и является важной характеристикой социально-психологической зрелости личности, ее потребности в самореализации и самоактуализации.

В ходе исследования была раскрыта специфика и характерные особенности психологического содержания профессии психолога, которая приобрела в последнее время особую значимость, а так же советы для будущих профессионалов. Выявлено, что важным аспектом является активность личности, берущая свое начало в повседневной жизни, однако успешно преобразовавшаяся через комплекс обучения и самосознания; деятельность специалиста-психолога направлена к достижению таких гуманистических и общественных идеалов, как благополучие, здоровье, высокое качество жизни, полное развитие индивидов и групп в различных формах индивидуальной и социальной жизни.

Итак, профессиональное самоопределение-это длительный и динамичный процесс, в котором можно выделить стадии, вопросы, проблемы и методы их решения. Важно отметить, что, поскольку самоопределение всегда предполагает утверждение собственной позиции в ситуации, для каждой из стадий профессионального самоопределения психолога характерны определенные трудности и конфликты, специализации и преимущества, что непосредственно создает яркую профессиональную окраску и интерес.

Список использованных источников:

1. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / Сост., авт. коммент. и послесл. А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. – СПб.: Питер Ком, 2000. – 705 с.

2. Леонтьев, Д.А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. Леонтьев, Е. Шалобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1.–С.57-66.
3. Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М.: Педагогика, 1984. – 335 с.
4. Титма, М.Х. Выбор профессии как социальная проблема (на материалах конкретных социологических исследований). – М., 1975.
5. Шавир, П.А. Психология профессионального самоопределения. – М., 1981.
6. Климов, Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Евгений Александрович Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 304 с.
7. Климов, Е.А. Психология профессионала. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
8. Рябикина, З.И. Личность. Личностное развитие. Профессиональный рост. – Краснодар, 1995. – 168 с.
9. В.В.Болучевская Социально-психологические особенности профессионального самоопределения.
10. Сизикова Т.Э. Самоопределение психолога.

УДК 159.937.51

ВЛИЯНИЕ ЦВЕТА НА ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЛИЧНОСТИ

Научный руководитель: Жуматова Н. Ж. PhD докторант, магистр
психологии

студенты 2 курса, ОП 6В03103 – Психология,

Онегова Елена Александровна

Даркенбаева Мариям Талгатовна

Международный Университет Астана,

Астана, Казахстан.

onegovaalena059@gmail.com

pprincess.mary.04@gmail.com

Во всем существующем разнообразии человеческого опыта цвет выступает как сила, способная вызывать множество эмоций, создавать структуру нашего восприятия окружающего мира. В мире существует много цветов и множество их оттенков. Все эти цвета имеют способность влиять на наше настроение, поведение и эмоциональное состояние - будь это наше благополучие или печаль. Психология цвета углубляется в увлекательную

область психологии цвета, изучая сложную взаимосвязь между цветом и человеческими эмоциями. Хотя индивидуальный опыт и культурные особенности могут влиять на наше восприятие цвета, в разных случаях выявляются индивидуальные ассоциации. Например, красный обычно ассоциируется с энергией, страстью и срочностью, а синий вызывает чувство спокойствия, доверия и стабильности. Понимая эти присущие ассоциации, мы можем начать разгадывать сложное взаимодействие между цветом и эмоциями. Привычка видеть траву - зеленой, снег - белым, лимон - желтым, а кровь - красной так сильна, что других сочетаний мы не можем себе представить без определенных интеллектуальных усилий. Наше настроение, самочувствие и поведение тесно связаны с цветовой гаммой окружающей среды.

Но как цвет влияет на нашу жизнь? Почему мы так по-разному воспринимаем цвета? От чего так чувствительны к окружающей нас цветовой среде? Все эти вопросы люди задавали себе давно. Силу воздействия цвета на сознание и здоровье человека замечали еще жрецы древнейших религий и первобытные живописцы. Интерес к этой проблеме настолько высок, что философы и физики, врачи и психологи, искусствоведы и этнологи занимаются ею в течение столетий, добывая знания часто интуитивно.

Данной темой интересовались Леонардо да Винчи, И. Ньютон, И. В. Гете, М. Люшер. Выдающимся представителем XVI века, оказавшим большое влияние на Европу, является Леонардо да Винчи. Он создал цветовую систему. Считал, что основных цветов шесть: красный, желтый, зеленый, синий, белый и черный. Леонардо да Винчи определил гармонически контрастные цвета: белый и черный, синий и желтый, красный и зеленый («Трактат о живописи») Он дает такие сведения о цвете, которые имеют большое практическое значение и для художников, что использовали цвет как инструмент в своих картинах. Он образовал цветовой ряд из шести цветов, привязал их к природным стихиям: белый-свет, желтый-земля, зеленый-вода, синий-воздух, красный-огонь, черный-тьма. Для каждого отдельного цвета были найдены гармонирующие цвета и продуманы устойчивые цветовые аккорды, например, с зеленым гармонически согласуются пурпурный, красный, бледно-фиолетовый. Помимо этого, Леонардо да Винчи был тем, кто, фактически сопоставляя цвета, и определил гармонически контрастные цвета: белый-черный, синий-желтый, красный-зеленый [1].

Как и в многих других областях науки, Исаак Ньютон полностью перевернул традиционные теории о поведении света, когда опубликовал первое издание «Оптики» в 1704 году. Ньютон открыл, что белый солнечный свет является комбинацией всех видимых цветов спектра, а не бесцветным, как считалось ранее. Основой его эксперимента было хорошо известное явление: когда белый свет проходит сквозь призму, он расщепляется на все цвета спектра. Ньютон обнаружил, что он может рекомбинировать эти цвета и снова получить белый свет. Ньютон также обнаружил, что, если смешать

первый цвет видимого спектра (красный) и последний (фиолетовый), можно получить экстраспектральный пурпурный цвет, который вы не увидите в радуге. Смещение первого и последнего цветов побудило его развернуть цветовой спектр в круг, что положило начало традиции использования фигур для демонстрации цветковых моделей. Ньютону нравилось, что круг давал возможность легко предсказать результат смещения цветов, просто выбирая пространство между ними.

Спустя 140 лет цветовой круг Ньютона усовершенствовал немецкий поэт - Иоганн Вольфганг фон Гёте. Он дополнил круг пурпурным цветом, свою теорию о цвете изложил в книге «Учение о цвете». Гёте предполагал, что «цвет» оказывает сильное влияние на душевное состояние, он опирался больше на психологический раздел учения, а не на научные эксперименты. Интерес Гёте был направлен скорее не на анализ явления цвета, а на особенности его восприятия. Гете ставит в соответствие определенным цветам определенные психологические состояния человека. Глаз, и свет, для Гете, имеют непосредственное родство, и глаз обязан своим существованием свету. Основа концепции Гете, согласно которой, в глазу пребывает покоящийся свет, который возбуждается при малейшем поводе изнутри и снаружи. Цвет, как определил его Гете, есть элементарное явление природы, которое раскрывается чувству зрения, обнаруживается, подобно всем прочим, в разделении и противополжении, смещении и соединении, передаче и распределении и т.д., и в этих формулах природы лучше всего может быть созерцаемо и понято [2].

Большой вклад в изучение влияния цвета на организм человека внес швейцарский ученый Макс Люшер. Он считал, что цвет подсознательно влияет на поведение людей. В середине 50-х гг. Люшер составил оригинальный цветовой цвет. После многих экспериментов из 4500 тонов и оттенков были выбраны цвета, наиболее ярко влияющие на физиологию и психологию человека: синий, зеленый, красный, желтый. Исследования, проведенные Люшером, показали, что цвет может изменить функции некоторых систем человеческого организма.

Как уже было написано, более важную роль играют четыре основных цвета (синий, зеленый, красный и желтый) и, кроме того, они имеют специфическое значение, то ниже мы даем короткое толкование каждого из них. Синий цвет означает глубину чувства. Он олицетворяет: сосредоточенное внимание к своим делам, пассивность, вовлеченность, чувствительность, восприимчивость, стремление достичь цельности. Его психологические проявления: спокойствие, удовлетворенность, нежность, любовь и привязанность. Зеленый цвет означает гибкость ума. Он олицетворяет: сосредоточенное внимание к своим делам, пассивность, умение защищаться, цепкость, независимость, оригинальность суждений. Его психологические проявления: упорство, самоуверенность, упрямство, самоуважение. Красный цвет означает силу воли. Он олицетворяет: интерес к окружающему миру, активность, агрессивность, независимость, стремление к

постоянному движению, стремление к соревнованию, подвижность.Его психологические проявления:жизнелюбие, возбудимость, стремление к господству, сексуальность.Желтый цвет означает самопроизвольность, непосредственность.Он олицетворяет:интерес к окружающему миру, активность, прожектерство, экспансивность, целеустремленность, любознательность.Его психологические проявления:непостоянство, оптимизм, оригинальность характера, веселая натура [3].

Также,исследование,описанное в книге «Journal of Experimental Psychology: General» - Исследование сосредоточено на связи между цветом и психологическим функционированием, в частности, между красным цветом и достижениями. Предполагается, что красный цвет ухудшает производительность при выполнении задач, связанных с достижением успеха, поскольку красный цвет связан с опасностью неудачи в контексте достижения и вызывает мотивацию избегания. Четыре эксперимента демонстрируют, что кратковременное восприятие красного цвета перед важным тестом (например, тестом IQ) ухудшает производительность, и этот эффект, по-видимому, происходит за пределами сознательного понимания участников. Два дальнейших эксперимента устанавливают связь между красным цветом и мотивацией избегания, на что указывают поведенческие, то есть выбор задачи психофизиологические измерения. Результаты показывают, что необходимо проявлять осторожность при использовании красного цвета в контексте достижений, и иллюстрируют, как цвет может действовать как тонкий сигнал окружающей среды, который оказывает важное влияние на поведение [4].

Три из основных цветов, помимо прочего, свидетельствует о способности поддерживать оптимальную работоспособность в течение долгого времени. Основные три цвета: зеленый, красный и желтый, (в любой комбинации) называется «рабочей группой». Синий-это пассивный и спокойный цвет, который ассоциируется не с работой, а с покоем и чувством удовлетворенности.

Роль цветов «рабочей группы», следующая:Зеленый цвет означает «гибкость ума», что позволяет человеку проявлять упорство вопреки сопротивлению и трудностям, потому что лишь упорством можно выполнить задание и улучшить свою самооценку. Красный цвет означает «силу воли», стремление к деятельности и эффективности. Удовлетворение достигается, когда человек сумел чего-то добиться в соответствии со своими желаниями. Желтый цвет означает «стихийное» наслаждение действием, способность к активному созиданию, предвкушение результатов работы и стремление к новым интересным занятиям. В идеале «рабочая группа» должна находиться в начале ряда или близко к началу. Когда они стоят вместе и близко к началу, то можно с уверенностью сказать, что человек хорошо выполняет работу и испытывает чувство гармонично-го слияния с ней, если это то, чем он хочет заниматься. В этом случае продолжительность работы, часто возникающие трудности и проблемы не имеют большого значения и будут легко

преодолены. Личные стремления человека в исполняемой им работе будут выражены в тесте той цветной карточкой из «рабочей группы», которую он поставит впереди всех. Если это зеленый цвет, то тогда его цель-увеличить самоуважение и улучшить мнение о себе в глазах других людей. Если красный, то это желание человека одержать победу; желтый цвет, поставленный впереди других в этой группе, означает, что человеку нравится отождествлять себя с тем делом, которым он занят. К сожалению, цвета «рабочей группы» часто не ставят вместе во время тестов. Иногда между двумя и одной карточкой этой группы помещается еще какая-нибудь. Реже, но бывает, что все три цвета сильно отделены друг от друга. В последнем случае это может означать, что отношение к работе той, которую сейчас выполняет человек, не является положительным, но необходимо сравнить первый и второй расклад для того, чтобы проверить, какие изменения произошли в расстановке цветов «рабочей группы» за то короткое время, которое прошло между раскладами[4].

Они играют важную роль в нашей повседневной жизни: от одежды, которую мы носим, до среды, в которой мы живем. Даже в дизайне интерьера стратегическое использование цвета может определить или же поменять атмосферу и настроение пространства. Теплые цвета, такие как красный, оранжевый и желтый, как известно, создают ощущение тепла, энергии и жизненной силы, что делает их хорошо подходящими для общественных зон, таких как гостиные и столовые. Напротив, холодные цвета, такие как синий, зеленый и фиолетовый, излучают ощущение спокойствия, умиротворения и безмятежности, что делает их идеальными для спален, ванных комнат и зон отдыха. Поэтому, большинство родителей выбирают яркие цвета в комнате своих детей, даже в выборе игрушек оно имеет значение на когнитивность в развитии. Яркость предмета помогает малышу запомнить той или иной предмет. В выборе между тусклыми и ярко- раскрашенными игрушками он потянется к той, что завлечет его внимание и он захочет с ней взаимодействовать.

В большинстве случаев архитектурный дизайн выходит за рамки простой эстетики и охватывает функциональность и благополучие человека. Например, в образовательных учреждениях использование цвета может существенно повлиять на учебный опыт учащихся. Исследования показали, что теплые цвета, такие как красный и оранжевый, могут повысить внимательность и стимулировать мозговую активность, что делает их подходящими для помещений, где требуется сосредоточенность и концентрация, таких как испытательные комнаты или учебные помещения. И наоборот, холодные цвета, такие как синий и зеленый, способствуют расслаблению и спокойствию, что делает их идеальными для классных комнат и библиотек, где учащиеся должны чувствовать себя спокойно и сосредоточенно. В деловом и более корпоративной совете цвет может играть ключевую роль в формировании производительности, креативности и общей удовлетворенности сотрудников. Для задач, требующих аналитического

мышления и внимания к деталям, более холодные тона, такие как синий и зеленый, помогут сохранить концентрацию и ясность ума. С другой стороны, энергичные цвета, такие как желтый и оранжевый, могут стимулировать творчество и инновации, что делает их подходящими для совместных рабочих пространств и сеансов мозгового штурма. Тщательно учитывая психологическое воздействие цвета при дизайне рабочего места, работодатели могут создать среду, способствующую благополучию и производительности сотрудников.

Взаимосвязь между цветом и психическим здоровьем сложна так как цвета оказывают как положительное, так и отрицательное влияние на эмоциональное благополучие. Для людей, борющихся с тревогой или стрессом, окружение себя успокаивающими цветами, такими как мягкий синий, земляной зеленый и нежные пастельные тона, может способствовать расслаблению и эмоциональному балансу. Аналогичным образом, включение теплых, уютных цветов, таких как приглушенные желтые, нежно-розовые и теплые нейтральные цвета, в жилые помещения может создать ощущение тепла и безопасности, способствуя общему ощущению счастья и удовлетворения.

В заключение отметим, что влияние цвета на человеческие эмоции-многогранное явление, имеющее глубокие последствия для различных аспектов нашей жизни. Понимая принципы психологии цвета и используя силу эффекта цвета в окружающей среде, мы можем создавать пространства, которые поддерживают наше эмоциональное благополучие, что повышают нашу продуктивность и улучшают общее качество жизни. Поскольку эта область до сих пор исследуется более детально, существует огромный потенциал для дальнейших исследований, инноваций и творчества в использовании преобразующей силы цвета для обогащения человеческого опыта.

Список использованных источников:

1. Трактат о живописи» (итал. TrattatodellaPittura) - сборник записей Леонардо да Винчи (1452-1519)С. 69-70
2. Гете И.В. Избранные сочинения по естествознанию. – М., 1957. - 553 с. 2 См. там же: с.263. См. там же: с.269.См. там же: с.270.
3. Макс ЛюшерЦвет вашего характера (1997). Глава 3. С. 11
4. «The Journal of Experimental Psychology: General» Elliot, A. J., Maier, M. A., Moller, A. C., Friedman, R., & Meinhardt, J. (2007). Color and psychological functioning: The effect of red on performance attainment. Journal of Experimental Psychology: General, 86
5. Макс Люшер Цвет вашего характера (1997). Глава 5. С. 29

СЛАДКАЯ ЛОВУШКА: КАК САХАР ВЛИЯЕТ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ

Научный руководитель: Кабыл Айгерім Нұрланқызы, магистр соц.наук,
преподаватель
студенты 2 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Аманбай Малика Рустемқызы,
Акулова Алина Ринатовна
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.
amanbaimalika@gmail.com
akulovaalina502@gmail.com

В современном мире потребление сахара стало неотъемлемой частью повседневной жизни многих людей. Но зачастую мы забываем, что эта сладкая добавка не только придает вкус пище, но и оказывает значительное влияние на наше психологическое здоровье. В последние десятилетия исследователи и врачи обратили внимание на связь между потреблением сахара и психическим благополучием, открывая новые аспекты влияния этого продукта на наше эмоциональное состояние и когнитивные функции. Исследования показывают, что потребление сахара может вызывать не только краткосрочные изменения настроения, но и оказывать долгосрочные эффекты на нашу психику. В данном обзоре мы рассмотрим, как сахар влияет на наше психологическое здоровье, и проанализируем различные аспекты этой сладкой ловушки, отражаясь на последствиях его употребления для нашего эмоционального состояния и когнитивных способностей.

Сахар, химически известный как сахароза, представляет собой один из наиболее широко используемых пищевых продуктов, обладающих сладким вкусом. В производстве десертов, конфет, шоколада и других кулинарных изделий, сахар является основным ингредиентом для придания им сладости. В составе сахара присутствуют и другие добавки, хотя основным компонентом остается сахароза.

Интерес к сладкому вкусу существует с древних времен, когда сахар встречался в естественной форме в фруктах и овощах. Сегодня же сахар является практически неотъемлемой частью нашей диеты, широко распространенный и используемый в различных продуктах.

Сахар является значимым источником энергии для человеческого организма. Однако, избыточное потребление сахара может негативно сказаться на здоровье.

Уже в 1960-х годах Жорж Осава, основатель макробиотики, отмечал, что сахар является одним из факторов, способствующих возникновению многих современных заболеваний, так как порождает избыток энергии,

противоположной энергии света и тепла, которая несет дисбаланс в организме. С тех пор сахар получал удар за ударом со стороны виднейших диетологов, включая доктора Катрин Кусмин, профессора Анри Жуайе и таких блестящих специалистов, как доктор Давид Серван Шрайбер и профессор Жан Сеньяле[1]. Сахар, особенно в виде рафинированного сахара и сиропов, может привести к ряду проблем, включая лишний вес, кариес, а также усиление воспалительных процессов в организме.

Излишнее потребление сахара может также привести к развитию серьезных заболеваний, таких как диабет 2 типа, сердечно-сосудистые заболевания и даже рак[2]. Поэтому важно контролировать потребление сахара и предпочитать природные источники сладости, такие как фрукты.

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) настаивает, что сахар в таких больших количествах, в которых его потребляет современный среднестатистический человек, вреден, но и исключать его из рациона не рекомендуется. Нужно употреблять в день не больше 25 – 50 граммов сахара, или иначе 12 чайных ложек[3].

Но кроме здоровья, сахар также оказывает огромное влияние на наше ментальное состояние. Когда мы испытываем стресс, в организме выделяются соответствующие гормоны. Их прямая задача помочь нам оправиться после пережитых эмоции. Поэтому, выработанные во время стресса глюкокортикоиды, вовсе не вредные. Они заставляют вас восстанавливать силы, в том числе повышают аппетит. И конечно же в первую очередь вам захочется сладкого и жирного, ведь в такой еде больше всего калорий.

При хроническом стрессе тяга к сладкому это нормальная реакция, но есть и обратная сторона. Определенные виды продуктов могут повышать риск депрессии, к ним относятся продукты глубокой обработки и фастфуд.

По результатам исследований они повышают шанс возникновения депрессии примерно на 50%, но и тут есть подвох. Причинно-следственная связь очевидна, становится ли повышенное содержания сахара причиной депрессии или же депрессия толкает людей употреблять больше сахара, до конца непонятно.

При депрессии врачи назначают определенный тип препаратов – антидепрессанты. Одна из их функций, блокировать и сохранять серотонин, тот самый гормон радости. На уровень этого гормона влияет многое: эмоции, настроение, сон, либидо, артериальное давление (здоровье) и конечно же еда. Серотонина нет в продуктах питания, зато он из них синтезируется, точнее из аминокислоты под названием триптофан. Она содержится в белковых продуктах, рыбе, ещё ее много в бананах и шоколаде. Поэтому тяга к сладкому вкусу абсолютно логична, как нам быть счастливым, если счастья не из чего сделать.

Психологические аспекты потребления сахара. Психологические аспекты потребления сахара охватывают широкий спектр явлений, начиная от эмоциональных реакций на вкусовые предпочтения и заканчивая

психологической зависимостью и ее последствиями. Вот несколько ключевых аспектов:

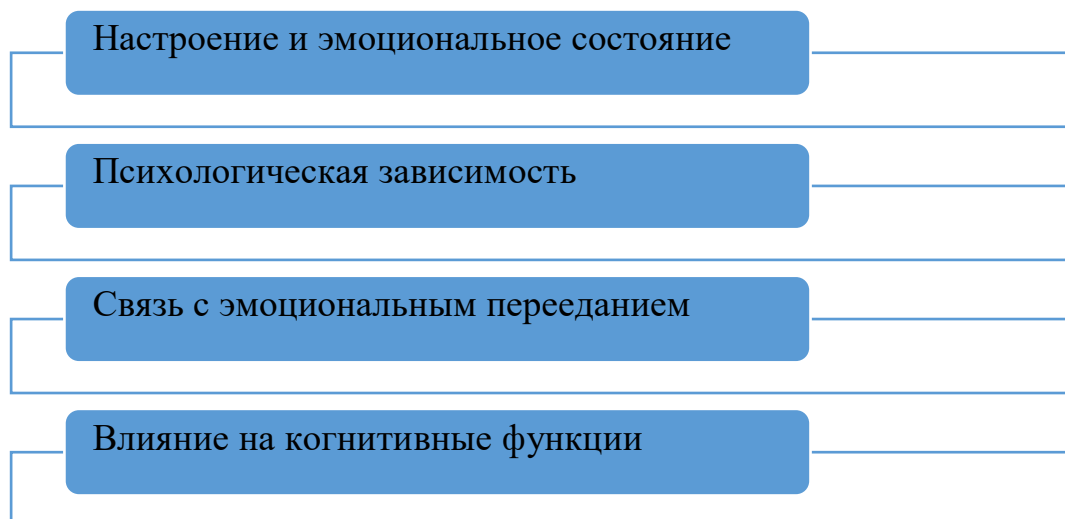

Рисунок 1. Психологические аспекты потребления сахара

По первому аспекту, сахар может оказывать непосредственное воздействие на наше настроение. Потребление сладкой пищи часто ассоциируется с чувством удовлетворения, комфорта и радости. Однако, краткосрочные изменения настроения после употребления сахара могут сменяться чувством усталости и раздражительности.

По второму, сахар может вызывать зависимость, подобную зависимости от наркотиков. Это связано с тем, что употребление сахара стимулирует выделение опиоидных пептидов и дофамина, что приводит к желанию потреблять его снова. Психологическая зависимость может привести к перееданию и проблемам с контролем над пищевым поведением.

По третьей, эмоциональное переедание, когда человек использует пищу (в том числе и сладости) в качестве способа справиться с эмоциональным дискомфортом или стрессом, часто связано с потреблением сахара. Люди могут обращаться к сладкой пище в моменты печали, одиночества или беспокойства в попытке снять дискомфорт.

По четвертому аспекту, некоторые исследования показывают, что избыточное потребление сахара может влиять на когнитивные функции, такие как память и внимание. Временные пики уровня сахара в крови, а затем его резкое падение, могут привести к чувству усталости и затруднениям с концентрацией и учебными способностями.

Понимание психологических аспектов потребления сахара важно для разработки стратегий управления потреблением и поддержания психологического здоровья. Изучение влияния сахара на нашу психику продолжает быть актуальным направлением для многих исследований в области питания и психологии.

Исследования о связи между потреблением сахара и психическим здоровьем привлекают широкий интерес исследователей в последние десятилетия. Вот несколько ключевых аспектов исследований:

- Влияние настроения и эмоций. Многие исследования обнаруживают корреляцию между потреблением сахара и изменениями настроения. Некоторые исследования связывают употребление большого количества сахара с увеличением риска развития депрессии и тревожных расстройств.

- Эффекты на гормональный баланс. Потребление сахара может влиять на гормональный баланс в организме, включая уровни серотонина и дофамина, которые играют ключевую роль в регуляции настроения. Дисбаланс этих гормонов может влиять на психическое состояние человека.

- Связь с психическими расстройствами. Некоторые исследования указывают на возможную связь между потреблением сахара и развитием психических расстройств, таких как депрессия, тревожные расстройства, аутизм и синдром дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ).

- Влияние на когнитивные функции. Исследования также обращают внимание на то, что избыточное потребление сахара может оказывать отрицательное воздействие на когнитивные функции, такие как память, внимание и обучение, особенно у детей.

- Психологическая зависимость. Потребление сахара может вызывать психологическую зависимость, что приводит к увеличению желания потреблять сладкую пищу, даже если это противоречит здравому смыслу и благополучию.

На данный момент многие ученые сравнивают любовь к сладостям с наркотической и табачной зависимостью. Как и наркотики, сахар повышает в организме уровень “гормона счастья” и улучшает настроение. Со временем эффект сглаживается, и, чтобы достичь необходимой концентрации дофамина и не впасть в депрессию, человек постоянно наращивает “дозу” сладкого. Так что есть гипотеза, что резкий отказ от десертов способен вызвать настоящую ломку. Для проверки данной теории нами был проведён эксперимент, где испытуемый полностью отказался от сахара и сахарозаменителей на 21 день.

Экспериментальная часть. Эксперимент основывался на наблюдении за влиянием исключения сахара из рациона на психологическое и физиологическое состояние испытуемых в течение трех недель.

Помимо наблюдений за испытуемыми, проводился также опрос среди студентов 2 курса для получения дополнительной информации о трудностях при отказе от сахара и их влиянии на психическое состояние.

Эксперимент позволил исследователям выявить, что исключение сахара из рациона может оказывать значительное влияние на психическое и физическое состояние человека, включая изменения настроения, уровень энергии, когнитивные функции и общее состояние здоровья. Эксперимент состоял из следующих этапов:

Подготовительный этап

На начальном этапе нашего эксперимента мы решили выявить главные сахарные "триггеры" испытуемого. Их оказалось не так много. Желание «заесть чем то сладким», появляется:

- При дедлайнах на работе либо на учебе, то есть во время сильного стресса;
- при желании «наградить» себя за проделанную работу и упорный труд;
- для поднятия настроения и моральных сил.

В течение всего эксперимента мы старались отслеживать такие «триггеры» и максимально их контролировать.

Неделя первая: сахарная ломка.

В течение первой недели наблюдалась постоянная смена настроения. Цитируя испытуемого: «утро казалось серым и безрадостным, после обеда я становился раздражительным и нервным».

Проявлялись симптомы гипогликемии, такие как:

- ощущение голода;
- головная боль и слабость;
- сонливость;
- Излишняя тревожность, страх, паника, тремор рук;

Гипогликемия – это состояние, при котором у человека отмечается снижение уровня сахара в крови. Если нормальный уровень этого показателя в периферической крови колеблется в интервале от 3,3 до 5,5 ммоль/л, то под гипогликемией понимают уменьшение до 2,8 ммоль/л и ниже при наличии клинических симптомов, и ниже 2,2 ммоль/л – без них [4].

На данном этапе мы также столкнулись с фактом, что сахар присутствует в практически всех продуктах, доступных на полках магазинов, включая торты, булочки, майонез, различные соусы и фаст-фуд. Даже при посещении ресторана и заказе блюда, следует учитывать возможное наличие сахара в его составе. Важно отметить, что отсутствие упоминания о сахаре на этикетке продукта не означает его отсутствия в нем; сахар может присутствовать под другими названиями, такими как "мальтоза", "фруктоза", "патока" или "сироп". Даже в заменителях сахара, несмотря на их обещания быть здоровой альтернативой, содержится значительное количество сахара, хотя в другой форме. Это подчеркивает важность тщательного изучения состава всех приобретаемых продуктов для минимизации риска потребления сахара.

Вторая неделя: Адаптация.

В начале второй недели ситуация улучшилась. Усталость начала уходить, как и сонливость, рассеянность, раздражительность.

Как мы и говорили, ранее сахар вызывал у испытуемого временный подъем энергии, но затем следовало чувство усталости. Теперь же, без сахара уровень энергии стал более стабильным и равномерным. Связи с этим, наблюдалась сосредоточенность и высокий уровень продуктивности. Так же в плюсе оказалась память. Если до этого работа растягивалась на долгие часы, то сейчас понимать и принимать информацию стало гораздо легче.

Третья неделя: Заключительная.

По истечению трёх недель были замечены следующие изменения:

✓ Улучшение вкусовых ощущений: Без сахара, чувствительность к вкусу начала меняться. Ранее обычные продукты теперь казались испытуемому слишком сладкими. Это связано с тем, что восприятие вкуса восстанавливается, и натуральные вкусы пищи начинают различаться лучше.

✓ Постепенное снижение желания есть сладости: С каждой прошедшей неделей отказа от сахара, желания есть сладости становилось все меньше. Организм начал привыкать к отсутствию сахара и пришло осознание, что ему не требуется такое количество сладкого.

✓ Улучшение общего состояния здоровья: Снижение лишнего веса, хорошее состояние кожи, улучшения сна и т.д.

Конечно, эти изменения могут различаться в зависимости от индивидуальных особенностей организма каждого человека. Важно отметить, что в процессе эксперимента следует обращать внимание на свое самочувствие и, при необходимости, проконсультироваться с врачом или питательным специалистом.

Также, был проведён опрос, среди студентов 2 курса: Из общего количества опрошенных, только 4% респондентов полностью исключили сахар из своего ежедневного рациона. Мы задали вопрос: «С какими трудностями вы столкнулись на пути отказа от сахара?» Ответ был ожидаемым, на самом начале своего пути они чувствовали:

- раздражительность, подавленность, чувство тревоги;
- снижение работоспособности, быструю утомляемость при физическом и интеллектуальном труде;
- головные боли;
- бессонницу;
- боли в мышцах;
- нарушение режима питания – в привычное время завтрака, обеда, ужина аппетит пропадает, но в неурочное время возникает сильное желание съесть что-нибудь сладкое.

Из этого можно сделать вывод, что потребление сахара может оказывать влияние на психику человека и его ментальное состояние по нескольким причинам:

1) Эффект настроения: Сахар может вызывать временное повышение настроения из-за высвобождения эндорфинов в мозге, которые создают ощущение удовольствия и счастья. Однако, это часто сопровождается последующим спадом настроения, так как эти эффекты являются краткосрочными.

2) Зависимость: Сахар может стимулировать определенные рецепторы в мозге, аналогично тому, как образуются привыкание и зависимость от наркотиков. Это может вызывать сильное желание есть сладкое и влиять на ментальное состояние человека.

3) Влияние на фокус и когнитивные функции: Исследования показывают, что потребление большого количества сахара может влиять на когнитивные функции, включая память, внимание и концентрацию. Скачки

уровня глюкозы в крови, вызванные потреблением сахара, могут приводить к слабому фокусированию и распределению внимания [5].

4) **Связь с психическими расстройствами:** Некоторые исследования также указывают на связь между потреблением сахара и риском развития психических расстройств, таких как депрессия и тревожные состояния. Однако, данные теории ещё не нашли 100% доказательства и требуют изучения.

Важно отметить, что влияние сахара на психику и ментальное состояние может быть индивидуальным и зависит от множества факторов.

На основании проведенных исследований можно сформулировать следующие рекомендации:

- **Уменьшайте постепенно:** Вместо резкого сокращения сахара, попробуйте постепенно уменьшать его количество в своей диете. Начните с уменьшения добавления сахара в чай, кофе и другие напитки. Постепенно снижайте долю сладких продуктов, чтобы ваш вкусовой рецептор адаптировался к меньшему количеству сахара.

- **Изучите продукты:** Будьте внимательны при изучении состава продуктов, поскольку сахар может присутствовать во многих продуктах, даже в тех, где вы его не ожидаете.

- **Предпочитайте продукты с натуральными сладостями:** Когда вам хочется сладкого, обращайтесь к натуральным сладостям, таким как фрукты. Они содержат фруктозу, естественный сахар, который вместе с витаминами, минералами и диетическими волокнами является полезным для организма.

- **Используйте альтернативные подсластители:** При постепенном сокращении потребления сахара вы можете использовать альтернативные подсластители, которые имеют меньшую калорийность и, по заявлению производителей, безопасны для здоровья. Некоторые варианты включают стевию, эритритол или ксилитол. Однако, употребление их также следует умеренно контролировать.

В контексте проведенного эксперимента, который анализировал влияние потребления сахара на психическое здоровье, становится очевидным, что сахар может играть значительную роль в нашем эмоциональном и психологическом состоянии. Наблюдения показали, что потребление сахара может временно улучшить настроение, однако, в долгосрочной перспективе это может сказаться на психическом состоянии, особенно в случае зависимости от сладкого.

Одной из важных находок эксперимента является обнаружение возможной связи между потреблением сахара и риском развития психических расстройств, таких как депрессия и тревожные состояния. Эти данные подчеркивают необходимость более глубокого исследования влияния пищевых привычек на наше эмоциональное благополучие.

Важным выводом эксперимента является также то, что организм способен адаптироваться к отсутствию сахара. Это может привести к

улучшению общего состояния здоровья и снижению желания употреблять сладости.

Тем не менее, стоит отметить, что отказ от сахара может сопровождаться рядом трудностей, таких как раздражительность, утомляемость и нарушение режима питания. Эти факторы должны быть учтены при разработке стратегий управления потреблением сахара и поддержания психологического благополучия.

В целом, результаты эксперимента подчеркивают важность осознанного подхода к потреблению сахара и его потенциального влияния на психическое здоровье. Дальнейшие исследования в этой области помогут лучше понять механизмы взаимодействия между сахаром и психическим здоровьем, что в конечном итоге позволит разработать эффективные стратегии поддержания психологического благополучия.

Список использованных источников:

1. Телье, Марион. "Прощай, сахар", изд. Поппури, 2019. ISBN. 978-985-15-4128-3
2. Карр, Аллен. "Полезный сахар, вредный сахар", изд. «Добрая книга», 2022. - С.300.
3. Мелконян, Ж.А., Потапова, Ю.В. "Рациональное питание в лечении сахарного диабета" // Приоритетные научные направления: от теории к практике. - 2013, № 4. - С. 15-18.
4. Yudkin, John. "Pure, White and Deadly: How Sugar is Killing Us and What We Can Do to Stop It".-1972.
5. Ненашева, Лиана. "Горькая правда о сахаре", Москва: РИПОЛ классик, 2019. - С.216. ISBN: 978-5-386-12294-2

УДК 347.6

СУРРОГАТ АНА

Ғылыми жетекші: Сапарова Гүлнұр Тансықбайқызы, әлеум. ғылымдар магистрі

1 курс студенті, 6В03103-Психология,
Бейсембаева Жасмин Азаматқызы
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан.

zhasmin.beisembaeva@mail.ru

Суррогат ана — өзгенің баласын 9 айы бойы құрсағында көтеріп, босанатын әйел. Жүктілік процесі ЭКО процедурасы арқылы жүзеге асады. Яғни биологиялық ананың жұмыртқасы мен әкесінің ұрығы будандастырылып, эмбрион жасалады. Сол эмбрион 5 күн ішінде суррогат ана жатырына салынады. Кейбір жағдайларда суррогат ана бір мезгілде генетикалық ана бола алады. Суррогат ана жүктілік пен босану қажетсіз

немесе медициналық тұрғыдан мүмкін болмағанда, жүкті болу қаупі болашақ ана үшін тым қауіпті болғанда немесе жалғызбасты ер немесе ерлі-зайыптылар балалы болғысы келгенде қолданылады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы суррогат ана көмекші репродуктивті технологияларға жатады. Кейбір елдерде суррогат ана заңсыз болып табылады және адам саудасының бір түрі болып саналады.

Нәресте оны көтермеген әйелдің гендерін мұра етеді, бірақ оның биологиялық ата-анасының - жұмыртқа мен ұрығы ұрықтандыру процедурасында пайдаланылған. Суррогат аналық бағдарлама бойынша дүниеге келген бала өзінің генетикалық әкесі мен анасына ұқсайды. Оның әдеттегідей туылған балалардан еш айырмашылығы жоқ.

Суррогат ана ежелгі заманнан бері белгілі. Аз адамдар біледі, бірақ дәстүрлі суррогат ана болудың алғашқы құқықтық институты б.з. д. XVIII ғасырда шумер патшалығында қалыптасты. Заңдар кодексі: егер әйелі бала туа алмаса, онда ол күйеуіне осы мақсатта құл бере алады. Шумер заңнамасында тіпті сурматерияларға әлеуметтік кепілдіктер қарастырылған. Бедеулік ерлі-зайыптыларға бала көтеру үшін кәнизактарды қолдану ежелгі Египетте, Грецияда және Рим империясында кеңінен қолданылды. Мұндай бағдарлама сурматера мен бала арасында генетикалық байланыстың болуын білдіреді, өйткені оның ооциттері ұрықтандыру үшін қолданылады. Әлемдегі алғашқы заңды ресімделген сурматерияны Америкада 1980 жылы доктор Ричард М.Левин жүзеге асырды. Құжаттарды жоспарлау және дайындау процесі 9 айға созылды. Алайда алғашқы әрекет сәтті болып, дені сау бала дүниеге келді. Суррогат бала туылғаннан кейін бес күн өткен соң генетикалық әкенің пайдасына бала құқығынан бас тартты.

1978 жылы Ұлыбританияда алғаш рет жасанды жолмен дүниеге келген бала дүниеге келді. Төрт жылдан кейін американдық репродуктологтар алғашқы ЭКҰ бағдарламасын жүзеге асырды. "Пробиркада" тұжырымдамасы бедеулік жұптарға сурмама көтерген баланың генетикалық ата-анасы болуға мүмкіндік берді. Осылайша сурматерияның ресми тарихы басталды. Мұндай бағдарламада туылған алғашқы сәби 1986 жылы американдық клиникада дүниеге келді. Баланы биологиялық ананың досы болған 22 жастағы әйел дүниеге әкелді. Соңғысы жүкті бола алмады және босана алмады, өйткені ол жатырды алып тастады.

Ресей Федерациясындағы көмекші репродуктивті технологиялардың бастауында доктор Борис Васильевич Леонов тұрды. Оның зертханасында 1986 жылы алғашқы ЭКҰ жасалды, Лена атты қыз дүниеге келді.

Тоғыз жылдан кейін Санкт-Петербург ғылыми-зерттеу институтында. Д. О. Отта Ресей Федерациясында алғаш рет суррогат ана бағдарламасы өтті. Генетикалық ана алғашқы жүктілігі сәтсіз болған кезде жатырды алып тастады және ол туылмаған досын суррогат ана болуға көндірді. Жүктілік қиын болды, бірақ нәтижесінде 7 айда сурмама екі қызды дүниеге әкелді.

Суррогат ана болу сияқты құбылыстың пайда болу тарихын адвокат Ноэль Кин туралы айтпай-ақ айтуға болмайды. 1976 жылы бұл бастамашыл

адам әлемдегі алғашқы суррогат ана агенттігін ұйымдастырды. Ол ұсынған суррогат ананың түрі ерекше дәстүрлі болды, яғни суррогат бала көтерген баланың биологиялық анасы, ал биологиялық әкесі баласыз ерлі-зайыптылардың адамы болды. Киннің он жылдан астам сәтті жұмысында 300-ден астам суррогат сәбилер дүниеге келді.

Суррогат ана қызметіне кімдер жүгінеді?

Көп жағдайда суррогат ана қызметі құпия процесс болғандықтан нақты қанша адам бұл көмек түріне жүгінетінін айта алмаймыз. Бірақ күнделікті тәжірибеден суррогат анаға зәру жанның көп екенін байқаймыз. Себебі қазіргі кезде жатырдың болмауы, эндометрия (жатырдың ішкі шырышты қабығы — ред.) сапасының нашар болуы секілді түрлі себеппен бала сүйе алмайтын әйелдер бар. Денсаулығы кінәратты немесе жүктілікке ағзасы шыдас бермейтін, бала көтеруге мүмкіндігі жоқ адам суррогат ананы іздеп келеді. Алайда «дене бітімді бұзып аламын, сол үшін бала көтергім келмейді» дегенді естімедік.

Суррогат ана адам құқықтары тұрғысынан сынға алынады және адам саудасының бір түрі (балалар да, әйелдер де) болып саналады. Ол балаларды тауардың бір түріне айналдырып, әйелдерді тірі инкубаторларға теңеп, оларға айтарлықтай зиян келтіреді. Көптеген [317 күндік дереккөз көрсетілмеген] феминистер бұл тәжірибе әйелдер денесін пайдалануды білдіреді деп санайды және оның сутенерлікке түбегейлі ұқсастығы туралы айтады.

Суррогат ана рөлінде болған әйелдер де бұл тәжірибенің олардың психикалық және физикалық әл-ауқатына келтірген зияны туралы айтады. Клиенттері үшін әйелдерді іздейтін агенттіктер көбінесе барлық салдарды қамтымайды және әйелдердің көпшілігі бұл қадамға барады ақшаның, білімнің жетіспеушілігінен, жақын адамдарының қысымынан, өзін-өзі бағалаудың төмендігінен және зорлық-зомбылыққа байланысты психологиялық жарақаттан. 20-35 жас аралығындағы әйелдер суррогат ана бола алады. Неғұрлым жас болса, соғұрлым жақсы. Себебі заң жүзінде 31 жастағы қыз-келіншекке суррогат ана атануға рұқсат болса да, медициналық жағынан жүктілік кезеңі қиын өтуі мүмкін. Сонымен бірге ол әйел бұған дейін табиғи жолмен кемінде бір бала босанған болуы қажет. Себебі суррогат ананың тәжірибесі болмаса, түрлі күтпеген жағдайға тап болуы ықтимал. Сондықтан жүктілік пен босану кезін жеңіл өткізетін әйел суррогат ана болғаны дұрыс. Кесар тілігі арқылы босанған, қан факторы теріс қыз-келіншектерге рұқсат етілмейді. Талаптар мұнымен шектелмейді. Үміткердің денсаулығы толық тексеріледі, түрлі анализ тапсырылады. Кейде суррогат ана атанудан үміткер әйел жоғары талаптарға сай болуы мүмкін, бірақ анализ нәтижесінде сифилис сияқты инфекциялардың бар екенін анықтап жатамыз. Денсаулығынан кінәрат табылса, әуелі оны емдеуге тырысамыз. Дәрі-дәрмек, антибиотик жазып береміз. Емдеуге келмейтін болса, бірден бас тартамыз. Бір сөзбен айтқанда, суррогат ананың денсаулығы мінсіз болуы қажет. Одан бөлек суррогат ананың психология жағдайын да тексереміз. Кейде, тіпті,

өтірікті анықтайтын детекторды қолданамыз. Психолог маман қыздың эмоционал күйіне, қаншалық адекват адам екеніне баса мән береді. Шешімінің қаншалық жауапты екенін түсіне ме, жоқ па, соны бақылаймыз. Себебі, ол жүктілік кезінде күйзеліске түсіп, баладан бас тартып, айнып қалмауға тиіс.

9 ай бойы суррогат ана күтімімен кім айналысады?

Ең әуелі суррогат ана қандай қадамға бара жатқанын нақты түсінуі керек. Оған жұмыс ретінде қарап, құрсағындағы баланың өзіне тиесілі емес екенін ұғынуы қажет. Әрине, өз баласына жүкті кезде дәрі ішуді ұмытып кете ме, дәрігерге бүгін емес, ертең бара ма, бір стақан шарап іше ме — өз еркі. Бірақ суррогат ана болу — үлкен жауапкершілік.

Негізі 9 ай бойы жүкті әйел күтімімен биологиялық ата-ана айналысады. Оның кейбірі суррогат ананың жұмыс істемей, үйде тынығып жатқанын қалайды. Тіпті жақсы жағдайда босануы үшін басқа қалаға немесе шетелге алып кететіндер де бар. Ал суррогат ананың кейбірі күнделікті өмір сүру режимін бұзғысы келмейді. Бұрынғыдай жақындарымен қыдырып, жұмысқа барып жүрсем дейді. Мұндай кезде бір мәмілеге келе алатын биологиялық ата-ана мен суррогат ананы байланыстырамыз. Суррогат анаға жеңіл дене жұмысын істеуге болады. Ай-күні жеткенде денсаулығын оңалту үшін 45 күн демалыс ала алады, бірақ декретке шықпайды. Жүкті әйелге алыс сапарға аттануға болмайды. Бұл — оның әр қадамын аңдып отыру үшін емес, кенет бір жағдай болса, дәрігерлер мен ата-ана көмек бере алуы үшін қолданатылатын шара. Әрине, шұғыл жағдай болса, биологиялық ата-анаға ескертіп кетуі қажет. Сонымен бірге 9 ай бойы жыныстық қатынасқа түспеуге кеңес беріледі.

Биологиялық ата-ананың күтіммен айналысуға уақыты болмаса немесе арада кикілжің туса, арнайы орталықтың көмегіне жүгіне алады. Орталық күтімнің екі түрін ұсынады: қарапайым патронаж және пансионат. Екеуі де ақылы.

Түсік болса, кім кінәлі?

Түсік кез келген әйелде болуы мүмкін. Оны ешкім алдын-ала болжай алмайды. Сол себепті оған ешкім кінәлі емес. Дегенмен түсіктің себебін анықтау үшін медициналық сараптама жасалады. Нәтижесінде суррогат ананың ішімдік, темекі, наша сияқты тыйым салынған зат қабылдағаны анықталса, оған айыппұл салынады. Ал алдын-алу мүмкін емес жағдай болса, онда екі тарап бейбіт түрде келесі процедураға дейін немесе біржола тарқасады. Суррогат анаға түсікке дейін берілген ақша қайтарылмайды.

Әйелдер не себепті суррогат ана болғысы келеді?

Суррогат ана болуға ниет білдірген қыз-келіншектің барлығының себебі бір деп айта аламын. Ол — материалдық жағдай. Бірі бала-шағасын асырай алмай жатады, екіншісі ипотекасын төлей алмайды. Барлық мәселе ақшаға келіп тіреледі. Қазір бір орталықта 150 әйел суррогат ана болуға кезекте тұр. Бірақ кейбір жағдайларда жақын туыстарына немесе жақын адамдарына көмек ретінде суррогат ана болып жатындарда бар.

Суррогат ана қызметі қанша тұрады?

Жалпы суррогат ананың қызметін кәдімгі жұмыс ретінде санау керек. Оны биологиялық ата-ана да, суррогат ана да түсінуі қажет. Жүкті әйелдің 9 ай бойы және босанғаннан кейінгі екі айдағы күтімі, дәрі-дәрмегі, анализі — бәрін биологиялық ата-ана төлейді. Сонымен бірге ай сайын 100-150 мың теңге аударып отырады. Босанған күні суррогат анаға 5-7 миллион теңге беріледі. Ал жұмыртқа жасушасын сатқан қыздарға шамамен 200-350 мың теңге төленеді.

Заң не дейді?

Суррогат ана мен биологиялық ата-ана әу баста заң жүзінде келісімге келеді. Сол себепті босану күнінде жүкті әйел баладан бас тарту секілді қолхатқа қол қоймайды. Ауруханаға келген сәтте дәрігерлер құжаттарға қарап, суррогат ана екенін түсінеді. Босанған соң баланы суррогат анаға көрсетпей, бірден көрші палатада жатқан анасына апарып береді. Перзентханадағы құжаттарға да тапсырыс берген әйелдің есімі баланың анасы ретінде тіркеледі. Суррогат ана баланы беруге міндетті. Баланы өзіне алып қалуға тырысса, қылмыстық іс қозғалады.

Суррогат ана болу психологияға қалай әсер етеді?

Суррогат ана осы шешімге өз еркімен келгендіктен ол суррогаттық аналыққа дайындықпен келеді. Дегенмен суррогат анаға психологиялық тұрғыда ауыртпалық міндетті түрде түседі. Дәл солай биологиялық ата-анаға да психологиялық ауыртпалық түседі. Суррогат ананы мен басқа біреудің баласын көтеріп жүрмін, не үшін осындай іске бардым деген сияқты ойлар мазалауы мүмкін, немесе баланы көтеріп жүрген кезде денсаулыққа байланысты ауыртпалық болған жағдайда, құрсағындағы баланы жеккөруі мүмкін. Болмаса құрсағындағы баланы өзінің баласы деп қабылдап қимауы мүмкін жағдайлар болып жатады. Ал биологиялық ата анаға келетін болсақ олар өздерінің күшімен яғни табиғи жолмен балалы бола алмағандарына өздерін кінәләуі әбден мүмкін. Биологиялық ана осы шешімге ойланып келдім, сенімдімін дегенменде суррогат анамен келісіп осы іс-әрекет жүзеге асып жатқан кезде, яғни бала суррогат ананың құрсағында болған сәтте биологиялық ана ойынан айнып қалуы мүмкін. Себебі мен өзім бала көтере алмаймын, мен пайдасызбын, менің ғана қолымнан келмейді, неге суррогат ана бала көтере алады ал мен жоқ деген сияқты ойлар келіп, баланы өзінің баласы ретінде қабылдай алмаймын деп ойлайды. Сол себепті екі тарапта психологпен жұмыс жасауы қажет.

Суррогат ана және психологиялық скрининг.

Суррогат ана болғысы келетін барлық әйелдер кәсіби маманның психологиялық скринингінен өтеді. Сіз өзіңіздің агенттігіңізден скринингтің қандай түрін жүргізетінін сұрай аласыз, бірақ көпшілігі жеке тұлғаны бағалау сауалнамасын (РАІ) пайдаланады. Тест сіздің жеке басыңызды және психопатологияңызды бағалайды және 22 шкалаға бөлінеді, соның ішінде мазасыздық, агрессия, алкоголь мен есірткі проблемалары және т.б. Бағалау сонымен қатар психологпен, әдетте суррогат ана агенттігінен сөйлесуді

5. [The Psychology of Surrogacy : \(adoptionchoicesofoklahoma.org\)](http://adoptionchoicesofoklahoma.org)
6. [Being a Surrogate: Psychological Aspects, Risks and Benefits \(babygest.com\)](http://babygest.com)

УДК 159.923.2

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ВЫСТУПЛЕНИЙ ПЕРЕД ПУБЛИКОЙ

Научный руководитель: Қабыл Айгерім Нұрланқызы, магистр соц.наук,
преподаватель
студент 2 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Канапьянова Акерке Мейрамгазықызы
Международный Университет Астана,
Астана, Казахстан.
Akos0516@gmail.com

В современном мире каждый сталкивается с публичными выступлениями в разных отраслях жизни. Многие могут ошибочно предполагать, что если их жизнь не связана с какой-либо артистической деятельностью, то им не надо понимать структуру выступления и умение держать себя перед публикой не нужно им в жизни, однако именно выступления перед публикой и с самого детства являются неотъемлемой частью нашей жизни.

Изначально это выступления в детском саду и семейные встречи, после это перерастает в ответ во время урока, а в будущем активно проявляться в студенческой жизни, где студентам важно защищать свои проекты перед группой и преподавателями, а во взрослой жизни ко всему этому прибавляются рабочие собрания и профессиональные встречи.

В связи с тем, что люди не уделяют большого внимания на то, чтобы развить свои навыки выступления перед публикой, они могут сталкиваться в течение жизни с такими факторами как: стеснение, не умение вести себя перед аудиторией, страх выражения своего мнения по причине того, что не знают как удержать внимание слушателей на себе или иначе говоря, люди могут столкнуться со страхом публичных выступлений. Страх публичных выступлений, известный также как глоссофобия, представляет собой интенсивное чувство беспокойства, тревожности и даже ужаса перед необходимостью выступить перед аудиторией[1].

Хотя стоит признать что, то как человек проявит себя во время выступления и насколько сможет овладеть вниманием аудитории напрямую влияет на то, как его в дальнейшем будут воспринимать окружающие. Люди, которые могут без стеснения и уверенно выражать свои мысли являются более притягательны и симпатичны для окружающих их людей и могут намного активнее продвигаться по карьерной лестнице.

Выступление перед публикой - это процесс общения одного или нескольких человек с аудиторией в рамках публичного мероприятия, целью которого является передача информации, выражение мнения, убеждение или развлечение аудитории. Такие выступления могут включать в себя речевые выступления, презентации, лекции, дискуссии, выступления на сцене и другие формы публичного общения [2].

История появления публичных выступлений как целого вида деятельности неизвестна, но ясно, что в течение всей истории человечества это являлось неотъемлемой частью жизни каждого народа и групп людей, где были свои руководители, которые убеждали свой народ с помощью отличных ораторских навыков и умением убеждать.

История изучения ораторского искусства всем знакома, она началась в древних Афинах и первый кто занялся изучением публичных выступлений или иначе говоря ораторского искусства являются – Аристотель и Квинтилиан.

Аристотель и Квинтилиан — одни из самых известных ученых древности, давшие четкие правила и модели публичных выступлений. Аристотель ораторское искусство определял, как средство убеждения в отношении любого предмета [3]. Квинтилиан опубликовал двенадцати томный учебник по риторике, и многие из этих теорий до сих пор используются политиками. Он утверждал, что публичные выступления по своей сути моральны и утверждал, что идеальный оратор — это «хороший человек, говорящий хорошо» [4].

Так же Аристотель обозначил термин публичного выступления.

Публичное выступление - слагается из трех элементов: из самого оратора, из предмета о котором он говорит и из лица, к которому он обращается; аудитория – конечная цель речи[5].

Таким образом получается, что оратор, в каком бы виде деятельности он не был, всегда преследует единую цель – донести до аудитории свою мысль. Как раз таки благодаря умению грамотно донести свою мысль Гофман В.В. считал, что «возможности умелого оратора соизмеримы, а часто и превосходят возможности воинов, политиков и правителей» [6]. Однако, данное действие является непростым и требует определенных усилий, навыков и умений, которым нужно обучаться и развивать в течение жизни.

Дейл Карнеги в своей книге «Публичные выступления как путь к успеху» определял следующие типы выступления [7]:

Типы выступления	Характеристики
Речевое выступление	Это форма публичного выступления, в которой выступающий передает информацию, выражает свои мысли или убеждения устно перед аудиторией.
Презентация	Включает в себя использование визуальных материалов, таких как слайды, графики или видео,

	для иллюстрации и поддержки выступления.
Лекция	Это форма выступления, в которой докладчик передает знания, факты или анализ определенной темы перед аудиторией.
Дискуссия	Представляет собой форму публичного обсуждения, в которой участвуют несколько людей, обменивающихся мнениями, аргументами и идеями по определенной теме перед аудиторией.
Выступление на сцене	Это форма выступления, которая может включать в себя театральные представления, музыкальные выступления, стендап-комедию и другие формы искусства.

Таблица 1. Типы публичных выступлений и их характеристика по Д.Карнеги

Психологические аспекты выступлений перед публикой.

Страх публичных выступлений - это распространенное явление, которое может иметь различные причины и проявления. Вот несколько основных причин и проявлений страха перед публичными выступлениями:

Самыми распространенными причинами страха публичных выступлений являются:

1. Страх оценки и критики. Большинство людей боятся быть осужденными или критикованными другими, особенно когда они находятся на сцене или перед аудиторией;

2. Неуверенность в себе. Отсутствие уверенности в собственных способностях и знаниях может вызывать страх перед выступлением;

3. Страх забыть что сказать. Боязнь потерять нить выступления, забыть текст или не найти нужные слова может стать причиной страха перед выступлением;

4. Тревожные физические ощущения. Физические симптомы, такие как дрожь, потливость, чувство дискомфорта в животе или сердцебиение, могут усиливать страх перед публичным выступлением.

Страх публичных выступлений могут проявляться следующим образом:

Рисунок 1. Проявления страха

Влияние стресса на выступления перед публикой может быть значительным и оказывать как положительное, так и отрицательное воздействие в зависимости от его уровня и способа управления им. Вот несколько аспектов, которые следует учитывать:

Положительное влияние стресса	Отрицательное влияние стресса
<p>Активация. Умеренный уровень стресса может помочь активизировать умственные и физические процессы, что способствует более высокой концентрации внимания и более энергичному выступлению.</p>	<p>Ослабление концентрации. Слишком высокий уровень стресса может привести к рассеянности и снижению концентрации, что затрудняет четкое и эффективное выступление.</p>
<p>Мобилизация ресурсов. Стресс может помочь мобилизовать внутренние ресурсы и мотивацию, что может повысить производительность во время выступления.</p>	<p>Снижение уверенности и физические проявления. Излишний стресс может вызвать сомнения в себе и своих способностях, что приводит к уменьшению уверенности и возможности эффективного выступления. Также, излишний стресс может вызвать физические симптомы, такие как потливость, дрожь, затрудненное дыхание</p>

	и другие, которые могут негативно сказываться на качестве выступления.
--	--

Таблица 2. Влияние стресса на выступления перед публикой

Все эти аспекты важны для понимания процесса выступлений перед публикой и разработки эффективных стратегий преодоления страха и повышения качества выступления.

Эмпирическое исследование. В рамках исследуемой темы были проведены интервью с рядом людей, чья деятельность связана с публичными выступлениями. Целью интервью было выяснить, как эффективно работать с публичными выступлениями, какие подходы следует использовать и как развить навыки ораторского искусства.

В качестве респондентов выступили:

1. Асет Уваев. Резидент stand up сообщества «Stand Up Astana»;
2. Афонсу Душ Рамуш Артур. Продюсер, преподаватель ораторского искусства в рамках «ораторфест», основатель комедийного объединения «Comedy Point»;
3. Константин Ермоленко. Ведущий мероприятий и торжеств, участник дуэта ведущих «трио»;
4. Касенов Олжас, стендап-комик, сценарист.

В ходе интервью были получены следующие ответы:

Опыт выступлений и частота выступлений в настоящее время. Все представленные респонденты имеют опыт профессионального выступления более трёх лет, но так же отмечают тот факт, что развивали свои навыки со школьной скамьи и активно продолжали и по сей день продолжают развивать свои навык.

Трудности, с которыми они сталкиваются во время выступлений. Каждый выступающий сталкивался с различным родом проблем, однако основной сложностью выступлений все выдвинули одно, это – аудитория. Было отмечено, что с этой трудностью особенно часто сталкиваются в начале своего опыта, когда ещё нет достаточных навыков, чтобы обратить внимание аудитории на себя и большая часть попыток закрепить внимание публики является импровизацией. Если говорить точнее, то проблема публики была в том, что они не всегда настроены слушать, даже если осознанно пришли на мероприятие и понимали, что именно там будет и с такими людьми приходилось работать больше, чем с остальными и самостоятельно настраивать их на мероприятие.

Так же важным аспектом было отмечено то, что выход с речью на публику это всегда новая работа, потому что даже если у человека имеется огромный опыт выступлений и уверенность в своей теме, каждый раз он всё равно выходит в разных условиях и с разными темами, что означает, что выступающий всегда должен быть готов к разной реакции аудитории и другим непредвиденным обстоятельствам.

Внимание, уделяемое публичным выступлениям в студенческие годы и его важность. Как было сказано ранее все респонденты уделяли особое внимание публичным выступлениям со школьной скамьи и продолжали заниматься этим в рамках университета. Респонденты разошлись во мнение в вопросе того важно ли это для студента именно в плане проводимых мероприятий и активном участие в студенческой жизни. Одни считали, что возможно некоторым студентом и вправду лучше было бы больше проявлять себя именно в учебной деятельности, другие считали, что публичные выступления в университете являются фундаментальной частью университетской жизни. Было отмечено, что каждый из них не смотря даже на некоторые противоречия в излагаемых словах считают, что это остаётся важным фактором, который должен быть в приоритете.

Влияние публичных выступлений на жизнь студента. Респонденты сошлись в том, что развитие речевых навыков определенно стоит того, чтобы активно ими заниматься в студенческие годы, потому что оно помогает лучше выражать свои мысли и легче выходить на контакт с людьми, что изначально помогает в защите своей темы или проекта перед преподавателем, а в дальнейшем является залогом лучшего понимания своей профессиональной деятельности и продвижению по карьерной лестнице.

Так же было отмечено, что наличие навыков ораторского искусства влияют не только на самостоятельную жизнь студента, а так же и на имидж всего учебного заведения, потому что на различные конкурсы (как творческие, так и научные), олимпиады, конференции и пр. отправляют именно студентов с умением держать себя на людях и умением четко излагать свои мысли. Таким образом большее количество студентов с развитыми речевыми навыками и умением доносить свою мысль улучшают имидж университета и благоприятно влияют на его восприятие другими людьми. Следовательно, данное выявление предполагает необходимость более интенсивной и активной работы над умением выступать перед публикой.

Влияние публичных выступлений на будущий успех студента. Данный вопрос был рассмотрен с двух сторон. Изначально были рассуждения о том, как как публичные выступления влияют на успех в рамках университета, где было сказано, что этот навык определенно очень актуален при выполнении элементарного домашнего задания и так же активно будет использован при защите диплома и прохождения практики. После был рассмотрен вопрос того, как это влияет на успех после выпуска студента и трудовой-профессиональной деятельности, где респонденты пришли к выводу, что опыт публичных выступлений даёт навык того, что выпускник может себя лучше преподнести за счёт того, что знает как себя вести с людьми. То есть, человек уделявший много времени ораторскому искусству и активно его практиковавший знает как грамотно разговаривать, строить предложения и получать желаемого с помощью слов и за счёт этого может выглядеть даже более профессиональным на собеседованиях и

деловых встречах. Рассмотрев обе стороны этого вопроса можно понять, что в ходе исследования было выявлено прямое влияние публичных выступлений на дальнейший успех студентов.

Методы развития навыков публичных выступлений. Респонденты поделились различными методами с помощью которых они развивали свои навыки публичных выступлений:

1. Чтение книг. Чтение влияет как на развитие словарного запаса, так и на развитие воображения, что в дальнейшем положительно влияет при выступлениях на публике.

2. Работа над дыханием. Даже если человек полностью уверен в своей теме и умеет грамотно излагать свои мысли, без работы над своим дыханием он может сбиваться и выглядеть неуклюже, что для аудитории может показаться неподготовленностью или неуверенностью.

3. Постоянство. Все респонденты согласились с тем, что усердие бьёт талант. То есть постоянное оттачивание любого навыка приводит к тому, что по итогу человек им овладевает и для людей важно побороть своё стеснение, страхи, тревожность и начать оттачивать свои навыки ораторского искусства.

Отмеченные методы каждый человек может взять в качестве рекомендации и следуя им развивать свои речевые навыки.

Таким образом не смотря на то, что многие люди думают, что навык публичных выступлений нужен только артистам или руководителям компании результаты исследования доказывают важность самих публичных выступлений и их важность в жизни каждого отдельного человека, а так же в развитии целого учебного заведения или учебной организации. Поэтому дальнейшее развитие своих личных ораторских навыков для людей может стать приоритетной деятельностью, а дальнейшие исследования в данной сфере помогут раскрыть ещё более важные аспекты и проблематики выступления перед публикой, что соответственно поможет людям лучше понимать структуру публичных выступлений.

Список использованных источников:

1. Как побороть страх выступлений / Павлова М. [/https://www.hocktraining.com](https://www.hocktraining.com)
2. Лукас, Стивен Э. Искусство публичных выступлений - 13-е изд.- McGraw Hill, 2019.-С. 384. ISBN: 9781260548099
3. Аристотель. Риторика (пер. О. П. Цыбенко). Поэтика. Изд. 2, переработанное. М.: Лабиринт, 2007. 256 стр.
4. Кузнецова Т. И. Классика и классицизм в теории Квинтилиана. // Кузнецова Т. И., Стрельникова И. П. Ораторское искусство в древнем Риме. — М.: Наука. 1976. — Гл. 5. — С. 174—206.

5. Аристотель. [lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt Риторика] в библиотеке Максима Мошкова / Пер. Н. Платоновой // Античные риторики. М., 1978. — С. 15-164.

6. Гофман В. Речь ораторская // Литературная энциклопедия. — М., 1929—1939.

7. Дейл Карнеги, Публичные выступления как путь к успеху, Изд. Попурри. - 2008 - С. 480. SBN: 978-985-15-0293-2

ӘОЖ: 159.9:316.6

ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ ТОП ҰҒЫМЫ

Ғылыми жетекші: Сапарова Гүлнұр Таңсықбайқызы
2 курс студенті, 6В03103-Психология,
Өтеміс Малика Талғатқызы,
Астана халықаралық университеті,
Астана, Қазақстан.
otemismalika@gmail.com

Шағын топтың психологиясы мен әлеуметтануы – әлеуметтік ғылымдар жүйесіндегі салыстырмалы түрде жаңа сала. Оның қалыптасуы біздің ғасырдың 20-30 жылдарына жатады. Әлеуметтік психологтар топтардың келесі түрлерін ажыратады: шартты және нақты, үлкен және кіші.

Үлкен топ – бұл тұтас қоғам (орыстар, американдықтар) немесе қоғамның бір қабаты (тап, ұлт, ұлт, т.б.).

Шағын топ – бір-бірімен тікелей байланыста болатын және қарым-қатынас арқылы байланысқан адамдар тобы.

Шағын топ деп мүшелері жалпы әлеуметтік әрекеттермен біріктірілген және эмоционалдық қарым-қатынастардың, топтық нормалардың және топтық процестердің пайда болуына негіз болатын тікелей және жеке қарым-қатынаста болатын шағын топты айтамыз [1].

Зерттеушілер шағын топтың әртүрлі қасиеттері мен белгілерін анықтайды. Сонымен, А. И. Донцов шағын топтағы адамдардың мінез-құлқын сипаттайтын сегіз белгілерді анықтайды:

1. Үнемі және үздіксіз бетпе-бет, делдалсыз сөйлесу.
2. Олардың ортақ мақсаты бар, оны жүзеге асыру олардың маңызды қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді.
3. Топшілік өзара әрекеттесудегі функциялар мен рөлдерді бөлудің жалпы жүйесіне қатысу.
4. Олар топ ішінде және топ аралық жағдайларда өзара әрекеттесудің жалпы нормалары мен ережелерін бөліседі.
5. Топтағы мүшелікке қанағаттанады, сондықтан бір-біріне деген ынтымақ пен топқа алғыс сезімін сезінеді.

6. Бір-бірін нақты және сараланған түсіну.

7. Тұрақты эмоционалды қарым-қатынастармен байланысқан.

8. Олар өздерін бір топтың мүшесі ретінде көрсетеді және сырттан бірдей қабылданады [2].

Шартты топ – белгілі бір белгі (жынысы, жасы, мамандығы, ұлты, шашының түсі, т.б.) бойынша зерттеуші ойша біріктірген адамдар тобы. Физикалық тұрғыдан мұндай топ жоқ, өйткені мұндай топты зерттеуші психикалық түрде біріктіреді. Ал мұндай топты құрайтын адамдар бүкіл елге, тіпті дүние жүзіне шашыраңқы болуы мүмкін (ерлер - әйелдер, ұзын - қысқа және т.б.).

Нақты топ – жалпы уақыт пен кеңістік арқылы байланысқан топ. Мұғалімдер тобы емес Астана қаласындағы 5–мектептің мұғалімдері – нағыз топ.

Үлкен топтарға келетін болсақ, оларды зерттеу мәселесі әлдеқайда күрделі және ерекше қарастыруды қажет етеді. Үлкен топтар әлеуметтік психологияда біркелкі зерттелмеген: олардың кейбіреулері Батыста зерттеудің берік дәстүріне ие (стихиялы түрде пайда болған топтар), ал басқалары таптар мен ұлттар сияқты әлеуметтік психологияда зерттеу объектісі ретінде әлдеқайда аз кездеседі. Бірінші типтегі топтарда оларда болып жатқан процестер әлеуметтік психологияның кейбір бөлімдерінде, атап айтқанда ұжымдық мінез-құлықтан тыс жағдайларда әсер ету әдістерін зерттеуде жақсы сипатталған [3].

Үлкен әлеуметтік топтардың ерекшеліктерін зерттеу бірқатар қиындықтарға тап болады. Шағын топтарды зерттеуге арналған әдістемелердің бай диапазоны көбінесе таптардың, ұлттардың және осы тектес басқа топтардың психологиялық құрылымын зерттеуге арналған ұқсас әдістердің аздығына қарама-қайшы келеді. Бұл кейде үлкен топтардың психологиясының ортақтығы ғылыми талдауға жарамсыз деген күмән тудырады. Мұндай зерттеулерде дәстүрдің жоқтығы мұндай көзқарастарды одан әрі күшейтеді. Бірақ әлеуметтік психология сөздің нақты мағынасында үлкен әлеуметтік топтардың психологиясы туралы бөлімсіз табысқа қол жеткізе алмайды.

Г. Г. Дилигенскийдің пікірінше, «үлкен топтардың психологиясын қарастыруды заңды деп санауға болмайды, өйткені бұл осы пәннің мәселелерінің бірі емес, оның ең маңызды мәселесі». Тұлғаның қалыптасу үдерістерінде шағын топтардың және тікелей тұлғааралық қарым-қатынастың рөлі қаншалықты үлкен болса да, бұл топтар өздігінен тарихи нақты әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды және көзқарастарды жасамайды.

Көптеген әлеуметтік психологтер оп психологиясы туралы айтқанда ұжымды ерекше топ ретінде анықтап, ұжымға мынадай анықтама береді:

Ұжым – қоғамның бір бөлігі болып табылатын, бірлескен қызметтің ортақ мақсаттарымен біріктірілген, қоғам мақсаттарына бағынатын адамдар тобы. Ұжымды зерттейтін көптеген зерттеушілер оны әртүрлі

сипаттамаларды көрсетті: ұйымшылдық, ортақ мақсаттың болуы, жалпы көшбасшылық, ұйымшылдық. Бірақ қылмыстық топтардың да осындай белгілері бар. Барлығы келіскен ұжымның белгісі бар – бұл әлеуметтік маңызды мақсаттың болуы [4].

Ұжым – ашық жүйе болып табылады: біріншіден, ол өз қатарына жаңа мүшелерді қабылдауға ашық, екіншіден, ол әрқашан басқа, кеңірек команданың бөлігі (студенттер тобы курс командасының бөлігі, курс командасы университет ұжымы болып табылатын профессорлық-оқытушылық құрам және т.б. жалпы қоғамға, оның ішінде студенттер ұжымы). Осыған байланысты А. С. Макаренко ұжымның екі түрін анықтады: бастауыш және қосалқы ұжым.

Бастапқы ұжым – бұл бір басшының басшылығымен бірлескен іс-әрекетпен байланыстырылған және ортақ тапсырманы шешетін бір бірлікке жататын адамдардың бірлестігі.

Топтық және командалық динамикаға келетін болсақ, өзінің дамуында команда бірнеше кезеңдерден өтеді:

1. Әміршіл талаптар кезеңі, әлі ұжым жоқ. Бастауыш ұжымның өкілі дұрыс мінез-құлықты талап етеді, сонымен бірге ол бірлескен іс-әрекетті ұйымдастырушы болып табылады. Бұл кезеңде қосалқы ұжымның өкілі бастауыш ұжымға екінші топтың дәстүрлері мен әлеуметтік нормаларын енгізеді.

2. Топ белсенділері басшымен бірге дұрыс мінез-құлықты талап етеді. Көбінесе бұл кезеңде ең белсенді, билікке ұмтылған ұжым мүшелері алдыңғы қатарға көшеді.

3. Үшінші кезеңде бүкіл ұжым барлығынан дұрыс мінез-құлықты талап етеді. Ұжымның қалыптасуының бұл кезеңінде оның мүшелері әрекет жасамас бұрын терең ойланады. Біріншіден, бүкіл командаға қарсы тұру қиын.

4. Төртінші кезеңде ұжымның әрбір мүшесі өзіне талап қояды және топтан тыс жерде де ұжымда қалыптасқан нормалар мен дәстүрлерге сәйкес әрекет етеді [5].

Осылайша, топ мүшелеріне оның бастапқы даму кезеңінде сыртқы болған талаптар осы кезеңде әрбір топ мүшесінің әлеуметтік мінез-құлқының мотивтеріне айналады.

Ұйымдасқан топтың ең жоғарғы формасы ұжым болып саналады. Ұжым – қоғамның бір бөлігін білдіретін, бірлескен іс-әрекетпен біріктірілген, осы қоғамның мақсаттарына бағынатын адамдар тобы. Осы тұрғыдан туристік компанияның қызметкерлерін де қарастыруға болады.

Топтың немесе ұжымның даму деңгейін анықтайтын белгілерге мыналар жатады: үйлесімділік, ұйымшылдық, үйлесімділік, шоғырлану, өзін-өзі ұйымдастыру.

Үйлесімділік – энергияның айтарлықтай жоғары шығындары мен маңызды өзара сәйкестендіру кезінде серіктестердің бір-бірімен максималды қанағаттануын көрсететін индивидтердің комбинациясының, өзара әрекетінің

әсері. Психофизиологиялық және әлеуметтік-психологиялық үйлесімділік бар.

Гармония – бұл ұжымдық жұмысқа елеулі субъективті қанағаттану және жоғары өзара түсіністік фонында минималды энергия шығындарымен (белсенділікке, өзара әрекеттестікке) максималды мүмкін болатын табысты (командалық жұмыста) көрсететін индивидтердің бірігуі мен өзара әрекеттестігінің әсері. Гармония – белгілі бір әрекеттегі нақты адамдардың өзара әрекетінің нәтижесі. Туристік топта кез келген бірлескен күш-жігер сәтінде көрінетін үйлесім де болады: ескек есу кезінде ағыспен күресу, ұжымда тау жоталарын еңсеру және т.б.

Ынтымақтастық – индивидтердің бірлігі мен өзара байланысының сипаты. Ол үш деңгейде зерттеуді қажет ететін топтық байланыстар шеңберіндегі дамудың динамикалық сипаттамасы ретінде көрінеді: эмоционалдық тартымдылық, құндылық-бағдарлық бірлік, деструктивті (деструктивті) әсерлерге қарсылық.

Топтар қоғамға қатынасына қарай да қарастырылады: позитивті – просоциалды, немесе жағымсыз – асоциалды. Кез келген ұжым қоғам игілігіне бағытталғандықтан, жақсы ұйымдастырылған әлеуметтік топ болып табылады. Жақсы ұйымдастырылған асоциалды топ корпорация деп аталады. Корпорация әдетте оқшауланумен, қатаң орталықтандырумен және авторитарлық басқарумен сипатталады, оның тар мүдделерін қоғамдық мүдделерге қарсы қояды (мысалы, қылмыскерлердің жақсы ұйымдасқан тобы). Әлеуметтік топ екі тенденцияның – интеграция мен дифференциацияның өзара әрекеттесуімен анықталады. Интеграция жалпы топтың өмір сүруіне қауіп төндіретін қақтығыстар мен жағдайларға қарсы тұруға бағытталған. Дифференциация – бұл топ мүшелерінің рөлдерінің айырмашылығына қарай қарым-қатынастарының мамандануы. Сондықтан топтың қызметі мен дамуы қарама-қайшы. Топтың тұрақты өзгеруі дамудың төмен деңгейінен жоғары деңгейіне де, керісінше, дамудың жоғары деңгейінен қарапайым ассоциацияға дейін де мүмкін [6].

Топ өміріндегі маңызды әлеуметтік-психологиялық құбылыс топтың (немесе ұжымның) бір мүшесінің басқаларға басым әсер етуінен көрінетін көшбасшылық болып табылады. Көшбасшылардың келесі түрлері ажыратылады: көшбасшы-ұйымдастырушы, көшбасшы-бастамашы, көшбасшы-ерудит, көшбасшы-эмоционалды көңіл-күй тудырушы. Туристік топта жетекшінің рөлі зор. Топ жетекшісінің (лауазымды тұлғаның) көшбасшы болуы өте маңызды. Бұл топтың бірігу дәрежесі мен деңгейіне, ондағы психологиялық климатқа, әр түрлі жастағы адамдар тобындағы қарым-қатынасқа, жынысқа, кәсіпке, ұлтқа және т.б.

Көптеген зерттеулер көшбасшының жеке қасиеттерін анықтауға тырысты. Шамасы, адам мен адамдар тобының арасында белгілі бір билік қатынастарының орнығуы сыртқы жағдайларға, кейде жай кездейсоқтыққа байланысты. Көбінесе мұндай қарым-қатынастар белгілі бір ресурстарға қол

жеткізе алатын немесе белгілі бір қасиеттерге ие адамның топқа өз қызметін басқаруды қажет ететін сәтте назар аудару қабілетімен байланысты [7].

Топтағы билік қатынастары негізінен топ мүшелері орындауы тиіс әлеуметтік-психологиялық рөлдермен анықталады.

Рөлдер – күтілетін мінез-құлық, қоғамның объективті қажеттіліктерінен туындайтын құқықтар мен міндеттер жүйесі. Қазіргі қоғамдағы ананың рөлі балаларға деген сүйіспеншілік пен қамқорлықпен байланысты. Балаларды еркелетіп, ең жақсысын береді. Бірақ жұмыста бастықтан мұндай әрекетті ешкім күтпейді. Оның әлеуметтік рөлі әртүрлі.

Адам сирек белгілі бір рөлді өз еркімен алады. Әдетте, оған әлеуметтік қажеттіліктер мен білім беру сипатына байланысты жағдайлардың жиынтығы нәтижесінде тағайындалады. Әлеуметтену процесінде бала билікті білдіретін немесе керісінше бағынуды талап ететін рөлдерге қажетті қасиеттерге ие болады. Әрбір адам жастайынан сезінетін әлеуметтік биліктің бес түрі бар: сыйақы күші, мәжбүрлеу күші, сарапшы, билік және заң күші.

Психологиядағы ең маңызды мәселе – әлеуметтік топтың дамуы. Бұл мәселе көбінесе ұжымның даму деңгейіне байланысты шешіледі. Кез келген топта қарым-қатынас екі аспектіде дамиды – ұжымшылдық пен индивидуализм.

Ұжымшылдық жеке адамға қарағанда жұртшылықтың басымдылығын болжайды. м, ал индивидуализм индивидтің позицияларын абсолюттендіреді.

Ұжымшылдық идеясын орыс ғылымында А. С. Макаренко дамытты. Ұжымның дамуы іс-әрекет пен қарым-қатынас динамикасына, іс-әрекетті үйлестіруге, топ мүшелеріне қойылатын талаптардың бірлігіне байланысты [7].

Ұжым дамуының бірінші кезеңі тек оның жетекшісінің талаптарын ұсынуымен сипатталады. Бұл топ бірлігінің өте төмен деңгейі. Адамдар әлі ортақ әрекеттерге дайын емес және топтық нормалар әлі қалыптаспаған.

Екінші кезең әлеуметтік қатынастардың дамуымен туындайды. Топтық нормалар мен әрекеттер қалыптасады. Бірлескен әрекетке қабілетті адамдар көбейіп келеді. Көшбасшының талаптарын топтың ең белсенді мүшелері қолдайды. Әлеуметтік актив пен көшбасшылық қалыптасады.

Үшінші кезеңде топ барлық топ мүшелерінің әрекеттерін үйлестіруге қол жеткізді. Топтық нормалар мен әрекеттер жасалады. Күтулер, нормалар мен санкциялар барлық команда мүшелеріне ортақ болады. Басшының әлеуметтік бақылауы төмендейді.

Бірақ үшінші кезең командадағы тоқырауды білдірмейді. Ұжымды тоқыраудан қызметтің жаңа тәсілдері, оның мүшелері ұсынған даму идеялары, бақыланбайтын аймақтардың болуы және адамдардың дамып келе жатқан қажеттіліктеріне сәйкес ұжымның жаңа мақсаттары қорғайды.

Ұжымда тек бірге өмір сүретін адамдарға ғана тән құбылыстар қалыптасады. Солардың бірі – әлеуметтік фасилитация – ұжымның әрбір мүшесінің іс-әрекетінің тиімділігін және өзін-өзі дамытуын әлеуметтік

жеңілдету. Топтық оқыту жеке оқытудан әлдеқайда тиімді. Бірақ топтағы қарым-қатынас достық болуы керек.

Әлеуметтік тежелу ұжым мүшелерінің іс-әрекеті мен дамуы дамымаған топтың қолайсыз әсерінен тежелуін білдіреді.

Ұжымдық теория, оның негізгі идеяларын Макаренко негіздеген, Л. И. Новикова, Т. Е. Конникова, Т. Н. Мальковская, И. П. Иванов, В. А. Караковский, А. В. Петровский, Р. С. Немов сияқты атақты отандық педагогтар мен психологтардың еңбектерінде дамыды. Ол тек педагогикада ғана емес, сонымен қатар менеджменттің, бизнестің, отбасылық өмірдің барлық салаларында әлеуметтік топтар қызмет ететін барлық жағдайларда кеңірек қолданылуы мүмкін.

19 ғасырда – Франциядағы, содан кейін 20 ғасырдың басында Ресейдегі революциялар ғасыры болды. Халық, яғни топ қоғамда не болып жатқанын түсінуі керек еді. Сондықтан Франция ғалымдары Ле Бон мен Г. Тард, Н. К. Михайловский Ресейде арнайы ғылым – топ психологиясын құрды. Н. К. Михайловскийдің 1979 жылғы «Отандық жазбалар» журналындағы «Еліктеу күші» мақаласы шыққан. Г. Тард 1885 жылы «Еліктеу заңдары», 1892 жылы «Пікір және топ» кітабын шығарды.

Француз заңгері және әлеуметтанушысы Г. Тард, топтың психологиясын зерттей отырып, еліктеу құбылысын, әлемде болып жатқан жаңалықтарды, өзара әрекеттесуді, қоғамдық еліктеуді ашты [5].

Г. Тард екі ұғымды анықтады: топ пен көпшілік.

Кез-келген топ басшыға бағынады, ол кездейсоқ, қызық өтіп бара жатқан адамдардың арқасында көбейе алады. Топтың пікіріне қайшы келетін пікірлерге төзімділігі төмен және агрессивті топты ұстау қиын болуы мүмкін.

Көпшілік басшыға бағынбайды, бірақ публицист, журналист, жазушы шабыттандырады. Көпшілік – бұл қоғам дамуының осы кезеңіндегі ақыл-ой жағдайы

Тард топтың қалыптасу кезеңдерін келесідей анықтайды:

Бірінші кезең – көшеде жүрген адамдар, әрқайсысы өз істерімен, жай серуендеп жүргендер. Бұл адамдар тығыз кластерді құрайды.

Екінші кезең оларды қызықтыратын және біріктіретін ортақ мақсат пайда болған сәттен басталады. Осылайша әлеуметтік агрегаттың бірінші кезеңі-топ пайда болады [4].

Адамдар ортақ идеяға немесе құмарлыққа бой алдырғаннан кейін, олар көпшілікті құрайды. Мақсаттан немесе тілектен асып түсетін нәрсеге байланысты аудиторияның екі түрі пайда болады: сенімді, фанатты, немесе құмар, қалаушы көпшілік.

Топқа жиі жағымсыз әрекеттер сендіреді, олардың сенімділігін қолдана отырып, мұндай топты қоздыру оңай, оларды жаулар қуып жүргеніне сендіру және т.б. Бұл тарихта жиі қолданылатын психикалық науқастар тобы.

Өз сенімдері жоқ топтар бар, олар тек бір-бірін тыңдайды, оларды тек жойқын күш ретінде пайдалануға болады [3].

Үлкен топтар – әр түрлі әлеуметтік белгілер (демографиялық, таптық, ұлттық, партиялық) негізінде анықталған адамдардың сандық жағынан шектелмеген қауымдастығы. Үлкен топтар нақты кеңістікте және уақытта өмір сүретін адамдардың айтарлықтай санын қамтитын әлеуметтік қауымдастықты құра отырып, нақты (байланыс) болуы мүмкін. Мұндай үлкен топтарға кәсіпорынның, мектептің немесе медициналық мекеменің жұмыс күші кіруі мүмкін, онда көптеген медицина қызметкерлері бір-бірімен тікелей байланыста болмауы мүмкін, бірақ бір уақытта бір басшыларға (бас дәрігерге, орынбасарларға) есеп береді, ұстанады. барлық ішкі ережелер үшін ортақ қағидаттарға және т.б. Үлкен топтарда мәдени құндылықтар қалыптасады, дәстүрлер дамиды, негізгі құндылықтар – идеология. Үлкен әлеуметтік топтардағы әлеуметтік коммуникация бұқаралық коммуникация арқылы жүзеге асады. Үлкен топтар белгілі бір белгілер негізінде шартты, ерекшеленетін және біріккен болуы мүмкін – жыныс, жас, ұлт, мүліктік және т.б. Өздерін үлкен шартты топқа кіретін адамдар ешқашан бір-бірімен кездеспеуі мүмкін, бірақ олардың негізінде жалпы әлеуметтік және психологиялық сипаттамалар болады. негізінде олар біріктірілді.

Үлкен стихиялық топтардың сорттары – тобырлық, бұқаралық, қоғамдық. Оқиғаға байланысты көшеде қалың топ пайда болады, оның өмір сүру ұзақтығы оқиғаның маңыздылығымен анықталады. Оқиға шамалы болса (мысалы, ауыр зардаптары жоқ жол-көлік оқиғасы), жиналғандар тез таралады; егер оқиға маңызды болса және қатты толқуды тудырса (мысалы, ықтимал лаңкестік әрекет туралы хабарлама), онда толқу артып, көпшілік белсенді, күтпеген әрекеттерге көшуі мүмкін. Көпшіліктің жағдайы тұрақсыз, мінез-құлық өздігінен жүреді және агрессивті формаларға әкелуі мүмкін. Масса – бұлыңғыр шекаралары бар неғұрлым тұрақты түзіліс. Масса міндетті түрде тобыр сияқты бір сәттік формация ретінде әрекет етпеуі мүмкін; халықтың белгілі бір топтары қандай да бір іс-әрекет үшін: көрініс, шеру, митинг үшін саналы түрде жиналса, әлдеқайда ұйымдасқан болуы мүмкін. Бұл ретте ұйымдастырушылардың рөлі жоғарырақ: олар әдетте іс-қимыл басталған сәтте тікелей ұсынылмайды, бірақ өкілдері осы бұқаралық акцияға қатысқан ұйымдасқан топтардың жетекшілері ретінде алдын ала белгілі [3].

Аудитория – бұл сондай-ақ қандай да бір көрініске – стадион трибунасында, үлкен аудиторияда, маңызды хабарды тыңдау кезінде спикер алдындағы алаңда бірге уақыт өткізуге арналған адамдардың қысқа мерзімді жиыны. Жұрт әрқашан ортақ және белгілі бір мақсат үшін жиналады, сондықтан ол неғұрлым басқарылады, атап айтқанда, ол көзілдірікті ұйымдастырудың таңдалған түрінде қабылданған нормаларды неғұрлым тығыз ұстанады. Бірақ жұртшылық адамдардың жаппай жиналысы болып қала береді және бұқараның заңдары оның ішінде әрекет етеді. Бұл жерде де жұртшылықтың бақылаусыз қалуы үшін оқиға жеткілікті. Шағын топ деп мүшелері жалпы әлеуметтік әрекеттермен біріктірілген және эмоционалдық қатынастардың, топтық нормалар мен топтық процестердің пайда болуына негіз болатын тікелей жеке қарым-қатынаста болатын шағын топты түсінеді.

Жаңадан пайда болған топтар - бұл сыртқы талаптармен анықталған, бірақ сөздің толық мағынасында бірлескен қызметпен әлі біріктірілмеген топтар. Жоғары дамыған топтар – өзара әрекеттестіктің қалыптасқан құрылымымен, қалыптасқан іскерлік және жеке қарым-қатынастарымен, танылған көшбасшылардың болуымен және бірлескен тиімді қызметпен сипатталатын топтар. Даму деңгейіне сәйкес келесі топтар бөлінеді:

- диффузиялық – өз дамуының бастапқы кезеңінде топтар, адамдар тек бірге қатысатын қауымдастық, т.б. олар бірлескен қызметпен біріктірілмеген;

- ассоциация – қарым-қатынастары тек жеке маңызды мақсаттар арқылы жүзеге асырылатын топ (достар, достар тобы);

- кооперация – бұл нақты жұмыс істейтін ұйымдық құрылыммен сипатталатын топ, тұлға аралық қатынастар іскерлік сипатта, қызметтің белгілі бір түрінде нақты тапсырманы орындауда қажетті нәтижеге қол жеткізуге бағынады;

- корпорация дегеніміз – өз шеңберінен шықпайтын ішкі мақсаттармен ғана біріккен, өзінің топтық мақсаттарына кез келген бағамен, соның ішінде басқа топтардың есебінен де жетуге ұмтылатын топ. Кейде корпоративтік рух топтық эгоизмнің ерекшеліктеріне ие болуы мүмкін;

- ұжым – бұл бір-бірін түсінудің жоғары деңгейімен, сондай-ақ ұжымдар арасындағы формальды және бейресми қатынастардың күрделі динамикасымен сипатталатын, бірлескен әлеуметтік пайдалы қызмет мақсаттарымен біріктірілген, өзара әрекеттесетін адамдардың жоғары дамыған, уақытты тұрақты тобы. топ мүшелері [7].

Командалардың құрамы: Біртекті – қарапайым есептерді жақсырақ шешеді. Гетерогенді – күрделі есептерді шешуде, сонымен қатар қарқынды шығармашылық жұмыста (миға шабуыл) тиімдірек. Бұл айырмашылықтар жынысына, жасына, мамандығына, мәртебесіне қатысты болуы мүмкін мақсаттар қою. Кейбір негізгі топтар да бар және екінші топтың ішінде жұмыс істей алады. Әдетте, қосалқы топтар көп. Топтың мөлшері топ ішіндегі өзара әрекеттесу мен жалпы әлеуметтік қарым-қатынасқа айтарлықтай әсер етеді. Топтың бұл түріне, мысалы, белгілі бір партияның электораты, сондай-ақ әртүрлі қызығушылық қозғалыстары (спорт әуесқойлары, автокөлік әуесқойларының қауымдастығы, интернет әуесқойлары) кіреді. Екіншілік топтар адамдарды этникалық, кәсіптік, демографиялық негізі және т.б. сәйкес біріктіреді. Үлкен және кіші топтардың арасындағы аралық орынды деп аталатындар алады. ортаңғы топтар. Үлкен топтардың кейбір белгілеріне ие бола отырып, орта топтар өздерінің аумақтық оқшаулануымен және тікелей байланыс мүмкіндігімен (зауыт, кәсіпорын, университет ұжымы және т.б.) ерекшеленеді. Топтың функциялары: 1) әлеуметтену; 2) аспаптық; 3) экспрессивті; 4) қолдаушы. Әлеуметтену – индивидті белгілі бір әлеуметтік ортаға қосу және оның нормалары мен құндылықтарын сіңіру процесі. Жеке тұлғаның сол немесе басқа нысанда әлеуметтенуі адам өмірінің барлық кезеңінде жүреді.

Осылайша, жеке адам мүшесі болып табылатын әртүрлі топтар оған белгілі бір жолмен, әдетте, жалпы қоғамның құндылықтарына сәйкес әсер етеді. Топтың аспаптық қызметі адамдардың сол немесе басқа бірлескен қызметін жүзеге асыру болып табылады. Көптеген әрекеттерді жалғыз орындау мүмкін емес. Конвейер бригадасы, құтқару отряды, медициналық бригада, футбол командасы және хореографиялық ансамбль – барлығы қоғамда маңызды рөл атқаратын топтардың мысалдары. Оларды тапсырмаға бағытталған топтар деп те атайды. Мұндай топтарға қатысу, әдетте, адамды материалдық өмір сүру құралдарымен қамтамасыз етеді және оның өзін-өзі жүзеге асыруына мүмкіндіктер береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Абрамова, Г.С. Практическая психология: учебное пособие / Г. С. Абрамова. - Москва : Прометей, 2018. - 538 с.
2. Андреева, Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. — 5-е изд., испр. и доп. — Москва : Аспект Пресс, 2018. — 360 с.
3. Виноградова, С. М. Психология массовой коммуникации: учебник / С. М. Виноградова, Г. С. Мельник. – Москва: Юрайт, 2014. – 512 с.
4. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. — СПб.: Питер, 2009. — 576 с.: ил.
5. Майерс, Д. Социальная психология / Д. Майерс. - СПб.: Питер, 2018. - 800 с. Столяренко, Л. Д. Психология общения : учебник / Л. Д. Столяренко, С. И. Самыгин. - изд. 5-е. - Ростов-на-Дону : Феникс, 2020. — 317 с.
6. УМК по дисциплине «Социальная психология», - Санкт-Петербургский Государственный институт психологии и социальной работы – 2013г. – 212 с.
7. Чалдини, Р. Психология влияния: [перевод с английского] / Роберт Чалдини. - 5-е изд. - Санкт-Петербург [и др.] : Питер, Прогресс книга, 2018. - 475 с.

УДК 159.9.072.422

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ В ПЕРИОД ЭКЗАМЕНАЦИОННОГО СТРЕССА.

Научный руководитель: Жуматова Нуршат Жуматкызы, PhD докторант,
магистр психологии,
студента 3 курса, ОП 6В03103 – Психология,
Дугарова Зарина Азаматовна
Международный Университет Астана,

В современном образовательном контексте экзаменационный период часто становится временем повышенного напряжения для студентов. Это время, когда учебные нагрузки нарастают, а ожидание экзаменов вызывает у студентов различные эмоциональные реакции, включая тревогу, страх неуспеха и недостаточность подготовки[4]. В таких условиях психологическая поддержка становится ключевым элементом обеспечения благоприятной учебной среды и успеха студентов.

Психологическая поддержка студентов играет решающую роль в смягчении воздействия стресса, возникающего в период подготовки к экзаменам[1]. Она направлена на помощь студентам в преодолении эмоциональных трудностей, связанных с ожиданием и сдачей экзаменов, и способствует улучшению их психологического благополучия. Важно отметить, что психологическая поддержка не только помогает студентам справиться с академическими вызовами, но и способствует развитию их адаптивных механизмов реагирования на стрессовые ситуации.

Один из важных аспектов в оказании психологической поддержки студентам в период экзаменов - понимание эмоциональных реакций. Психолог должен иметь глубокое понимание того, какие эмоции переживают студенты в этот период и какие именно аспекты процесса подготовки вызывают у них стресс. Это помогает адаптировать подход к каждому студенту индивидуально и предоставлять эффективную поддержку, соответствующую их потребностям и особенностям. Другим важным элементом психологической поддержки являются техники саморегуляции. Эти методы помогают студентам справляться со стрессом и тревогой, а также эффективно управлять своими эмоциями в период подготовки и сдачи экзаменов. Такие техники включают в себя глубокое дыхание, медитацию, прогрессивную мышечную релаксацию и другие приемы, которые помогают студентам сохранять спокойствие и концентрацию. Следующим моментом оказания психологической поддержки в период экзаменов является также взаимодействие студентов-преподавателей. Поддержка со стороны преподавателей, проявленная в виде понимания, поддержки и доступности для консультаций, может оказать значительное влияние на уровень стресса студентов и их уверенность в себе. Кроме того, активное взаимодействие между студентами и преподавателями способствует созданию благоприятной образовательной среды, где студенты чувствуют себя услышанными и мотивированными к достижению успеха.

Система психологической поддержки студентов в высших учебных заведениях:

Система психологической поддержки студентов в ВУЗ-ах играет критическую роль в поддержании их психологического благополучия, академического успеха и общего развития. В современном образовательном

контексте студенты сталкиваются с рядом вызовов, включая учебную нагрузку, социальные проблемы, стресс и тревогу, связанные с академическими испытаниями. В этом контексте система психологической поддержки играет важную роль, обеспечивая студентам доступ к профессиональной помощи, ориентированной на их индивидуальные потребности и ситуацию.

Основными компонентами системы психологической поддержки в ВУЗах являются:

1. Психологические консультации и консультативная поддержка: Это включает в себя проведение индивидуальных сеансов консультаций с лицензированными психологами или квалифицированными консультантами. Студенты могут обращаться за помощью в случае стресса, тревоги, депрессии, проблем взаимоотношений и других психологических трудностей.

2. Групповая поддержка и тренинги: Это могут быть групповые сессии, направленные на развитие навыков управления стрессом, повышение самооценки, развитие социальных навыков и поддержку студентов с общими проблемами.

3. Психологическое образование и профилактические мероприятия: Вузы могут организовывать лекции, семинары и мастер-классы по темам психологического здоровья, управления стрессом, адаптации к учебе, развитию навыков общения и другим важным аспектам психологического развития.

4. Кризисное вмешательство: Система психологической поддержки должна иметь механизмы для оперативного реагирования на кризисные ситуации, такие как самоубийственные мысли, травмы или другие серьезные психологические проблемы.

5. Интеграция с образовательной средой: Психологическая поддержка должна интегрироваться в образовательную среду вуза, чтобы быть доступной и легко доступной для студентов. Это может включать в себя распространение информации о ресурсах психологической поддержки, сотрудничество с преподавателями и администрацией для создания поддерживающей среды в учебных заведениях.

Обеспечение эффективной системы психологической поддержки в вузах требует не только наличия квалифицированных специалистов и ресурсов, но и понимания потребностей и характеристик студенческой популяции[5]. Стремление к постоянному совершенствованию и адаптации подходов к психологической поддержке позволяет вузам создавать условия для успешного обучения, развития и благополучия своих студентов. Однако, согласно результатам анкетирования, оно не всегда остается доступным для студента из-за ряда причин, например самой частой причиной является большая очередь к психологу. Согласно ответам респондентов анкеты, 91.7% опрошенных не обращались за психологической поддержкой в университете, хотя 79.2% переживают во время экзаменов иногда или часто.

Уровень стресса в экзаменационный период:

Уровень стресса в экзаменационный период является одним из наиболее актуальных и серьезных вопросов для студентов вузов[2]. Этот период характеризуется повышенной нагрузкой, ограниченным временем на подготовку и ожиданием оценок, что может привести к значительному увеличению уровня стресса у студентов. В этой части обсудим основные факторы, влияющие на уровень стресса в экзаменационный период и его последствия.

Факторы, влияющие на уровень стресса в экзаменационный период:

1. Учебная нагрузка: Подготовка к экзаменам требует значительных усилий и времени, особенно если студент имеет много предметов или сложные курсы.

2. Ограниченное время: Студенты могут чувствовать давление из-за ограниченного времени на подготовку к экзаменам и нехватки времени для освоения всего материала.

3. Ожидание результатов: Неопределенность относительно своих успехов на экзаменах может вызывать тревогу и напряжение.

4. Страх неуспеха: Студенты могут опасаться неудачи и последствий, связанных с плохими результатами экзаменов, такими как потеря стипендии, отстранение от учебы или даже потеря самооценки.

5. Социальное давление: Ожидания со стороны семьи, друзей, преподавателей и общества в целом могут увеличить уровень стресса у студентов во время экзаменационного периода.

Последствия уровня стресса в экзаменационный период:

1. Психологические проблемы: Высокий уровень стресса может привести к тревожности, депрессии, паническим атакам и другим психологическим проблемам. 25.2% опрошенных отмечали повышенную тревожность во время экзаменов.

2. Физические проблемы: Стресс может вызвать физические симптомы, такие как бессонница, усталость, головные боли, расстройства желудка и т. д. 50% отметили одним из симптомов стресса бессонницу и 4.2% усталость, что показывает сильное влияние экзаменов на физическое здоровье студентов. Ещё 4.2% отметили сильную тягу к сладкому, как способ заесть свою тревогу.

3. Ухудшение академической производительности: Повышенный уровень стресса может отрицательно сказаться на концентрации, памяти и обучаемости студента, что может привести к понижению его успеваемости.

В целом, уровень стресса в экзаменационный период участники опроса более всего отмечали высоким(45.8%), а другая часть отметили умеренный уровень(41.7%), и лишь 12.5% опрошенных оценивают степень стресса как низкую. С помощью адекватной подготовки, эффективных стратегий управления и поддержки со стороны окружающих студенты могут успешно справиться с этим вызовом.

Понимание эмоциональных реакций:

Первым шагом к оказанию эффективной психологической поддержки студентам в период экзаменов является понимание их эмоциональных реакций. Стресс, тревога, страх неуспеха - это естественные эмоции, которые могут возникнуть во время подготовки к экзаменам. Психолог должен уметь слушать и эмпатично относиться к студентам, помогая им осознать и управлять своими эмоциями. Чаще всего людям проще пойти выговориться кому-то из близких, так как семья, друзья уже понимают как они устроены. Как уже отмечалось ранее, 91.7% не обращались за психологической поддержкой в университете, однако 87.5% считают, что обсуждение психического благополучия является важной частью учебного процесса, что показывает во-первых, надо активней интегрировать психологическую поддержку как часть учебного процесса, во-вторых, повышать уровень доверия студентов к психологам университета.

Техники саморегуляции:

Помимо понимания эмоциональных реакций, важно также обучить студентов техникам саморегуляции. Это могут быть методы глубокого дыхания, медитации, прогрессивной мышечной релаксации и другие техники, направленные на снижение уровня стресса и тревоги[3].

Способы управления уровнем стресса в экзаменационный период:

1. Планирование и организация: Создание четкого расписания подготовки и приоритетов помогает уменьшить ощущение хаоса и неуверенности.

2. Техники релаксации: Практика методов релаксации, таких как глубокое дыхание, медитация и йога, помогает снизить уровень стресса и напряжения.

3. Поддержка социальной сети: Общение с друзьями, семьей и преподавателями может быть полезным для получения эмоциональной поддержки и понимания.

4. Здоровый образ жизни: Правильное питание, регулярные физические упражнения и достаточный отдых способствуют общему улучшению самочувствия и снижению стресса.

Поддержка в планировании изучения:

Психологическая поддержка также может включать в себя помощь студентам в планировании их изучения. Составление реалистичного расписания подготовки, определение приоритетов и разработка стратегий эффективного запоминания материала - все это может существенно снизить уровень стресса, связанного с экзаменами.

Поддержка в разрешении конфликтов:

В период экзаменов могут возникать различные конфликтные ситуации, как внутренние (например, неуверенность в своих силах), так и внешние (например, конфликты с преподавателями или товарищами по учебе). Психологическая поддержка в разрешении таких конфликтов может помочь студентам сохранить эмоциональное равновесие и сфокусироваться на успешной сдаче экзаменов.

В заключение, экзаменационный период - это время повышенного напряжения для многих студентов любого уровня образования. Стресс, вызванный ожиданием экзаменов, не только влияет на психологическое состояние студентов, но также может сказываться на их академической успеваемости. В этой статье рассматривается важность психологической поддержки в период экзаменационного стресса и способы, с помощью которых она может быть оказана. Также было проведено анкетирование студентов разных университетов и специальностей, которое показало текущую проблему с оказанием психологической помощи, степень важности ее в период проведения экзаменов, уровень стресса респондентов и какие решения по их мнению могут улучшить систему психологической поддержки. Данная анкета также включила в себя рассмотрение таких аспектов как: уровень общей подготовки студентов к стрессу в повседневной жизни, как они справляются со стрессом самостоятельно, степень стресса во время экзаменов, наиболее ярко проявляющиеся симптомы стресса во время экзаменов, взаимодействие с одноклассниками в экзаменационный период. Более того, исследованы были причины, по которым студенты не обращаются за психологической поддержкой в необходимый период, как поведение и отношение преподавателей влияет на уровень стресса и кто должен участвовать в разработке эффективной программы психологической поддержки.

В период экзаменов психологическая поддержка играет ключевую роль в помощи студентам справиться с возникающим стрессом и тревогой. Понимание эмоциональных реакций, обучение техникам саморегуляции, помощь в планировании изучения и разрешении конфликтов - это лишь некоторые из аспектов, которые можно учесть, оказывая поддержку студентам в период экзаменов. Необходимо развивать систему психологической поддержки в университете, для того чтобы повысить уровень эмоционального благополучия студентов. В процессе разработки данной системы должны участвовать не только преподавательский состав, администрация университета, но и все студенты, как минимум для показания эффективности и сбора обратной связи.

Список использованных источников:

1. Березин А. Ф., Березина А. Т., Клеменова Е. Н. “Проблемы адаптации и психологическая поддержка студентов-журналистов”, Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Журналистика 134 (1), 72-78, 2021.
2. Дунай В. И., Сидоренко В. Н., Аринчина Н. Г., Августинович О. И. “Особенности проявления стресса у студентов с учетом условий их проживания”, 44-46, 2012.
3. Игумнов С. А. “Управление стрессом: современные психологические технологии”, Проблемы управления (Минск), 32-37, 2003.

4. Лабазанова С. Л. “Психологическая поддержка студентов в период сессии”, Вестник науки и творчества, 119-123, 2016.

5. Холмогорова А. Б., Якубова Л. Н., Горшкова Д. А., Евдокимова Я. Г., Москова М. В., Матыцына В. А. “Служба психологического сопровождения студентов вузов: проблемы становления, основные направления, методы и принципы работы”, Вопросы психологии, 55-63, 2010.

УДК 126 441

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ АГРЕССИВНОСТИ ПОДРОСТКОВ «ПОКОЛЕНИЯ АЛЬФА»

Научный руководитель: Жуматова Н. Ж. PhD докторант, магистр
психологии,

Студенты 1 курса, ОП 6В03103 -Психология,

Рубан Валерия, Сембаева Диляра

Международный Университет Астана,

Астана, Казахстан.

valeriaruban123@gmail.com

dilyarasembayeva@gmail.com

Поколение Z (1995-2010 годы) и «Альфа» (с 2010 года по настоящее время) формируются в условиях общедоступного Интернета и медиaprостранства. Зумеры познакомились с цифровой средой в подростковом возрасте, до этого периода у них была возможность сформировать свои ценности и личные границы. Первые русскоязычные популярные социальные сети появились в 2006 году, и для поколения Z они не являются первостепенными. У детей «Альфы» интернет и смартфон стали продолжением их собственной реальности. У них гораздо сильнее, чем у старшего поколения, стёрты границы офлайн и онлайн. Для поколения «альфа» публикация личного контента в социальных сетях является нормой. «Зеты», наоборот, персональную информацию считают непубличной и стараются не афишировать свою личную жизнь. Они меньше подвержены негативному влиянию хейта и буллингу [3]. Безусловно, между Альфа и Z существует сходство. Это причина, по которой кто-то отказывается выделять Альфа в отдельное поколение. Фактором выделения обеих групп является влияние цифровых технологий на их повседневную жизнь, учебу, отдых, общение и т. д. Они являются поколениями, зависимыми от Интернета и компьютера. Однако это же влияние создает и разницу между А и Z [4].

Поколение Альфа в корне отличаются от предшественников по многим пунктам. Они динамичные пользователи всемирной паутины. Примерно в 2 года около 80% малышей активно играют в игры на смартфонах, полностью

разбираясь в интерфейсе. Современные родители стараются избегать лишней агрессии по отношению к современным детям. И поколение А отличается повышенным чувством достоинства, с раннего возраста и общаются со старшими на одном уровне. Они практичны почти во всем, не стесняются лишней раз спросить «зачем?». В особенности их волнует вопрос, как использовать приобретенные знания в повседневной жизнедеятельности. Если ответ им не понравится, объяснить важность того, что они услышали будет практически невозможно, ведь они все равно будут стоять на своем. Они выросли в окружении нескончаемого количества игрушек и современных гаджетов. Они быстро утрачивают интерес к чему-либо, их трудно поразить или осчастливить. Они знают целый ряд психологических приемов, действующих на родителей. Без труда могут провести внутренний анализ своего состояния и понять причины возникновения депрессии или, наоборот, поднятия настроения. Они будут готовы пройти через любые наказания, но останутся стоять на своем во что бы то ни стало [1].

Они осведомлены и компетентны во многих вопросах, не подвластных детскому восприятию еще 10 лет назад, таких как взаимоотношения родителей, причины финансовых проблем в семье и для чего, в принципе, нужны деньги. Также альфы очень быстро прогоняют информацию через себя и проводят ее детальный анализ. Но есть и обратная сторона медали: им очень тяжело дается удерживать в голове получаемые сведения. У некоторых бывает так, что они не могут запомнить даже адреса, где они живут. Их мышление кардинально отличается от всех предшественников: им важно не запоминать адреса, даты или имена, а знать, через какой источник лучше найти необходимые сведения, как их классифицировать и применить в дальнейшем. Коммуницировать с нынешними детьми очень непросто. Но это очень многообещающее поколение, которое, вполне возможно, будет двигать наш мир вперед [1].

Поколение Альфа одинаково активно общается в офлайн и в онлайн. Вопросы, связанные с учебой, отношениями с друзьями, личными вопросами, хобби - 91% против 31%, они в первую очередь обсуждают при личной встрече и гораздо реже с помощью онлайн-каналов. И даже когда дети отдыхают, в топ-3 видов отдыха после игр на телефоне входит личное общение с друзьями и личное общение с членами семьи. У 94% детей поколения Альфа есть смартфон. При этом первое устройство появляется у ребенка, в среднем, в 7 лет. В целом, дети используют гаджеты для игр (83%) или общения (75%), реже - для прослушивания музыки (63%) и просмотра фильмов (61%). А социальные сети всего лишь шестая по популярности причина для использования гаджета. При этом, когда альфа используют соцсети, то чаще всего делают это, чтобы пообщаться с друзьями, знакомыми, родственниками, послушать музыку (точнее посмотреть) и поиграть. Интересно, что в социальных сетях для поколения Альфа друзья важнее, чем блогеры. Респонденты в возрасте 10-13 лет используют социальные сети скорее для чтения и просмотра постов друзей и знакомых,

чем для чтения и просмотра постов известных людей -64% против 49% соответственно.

Наиболее популярный вид контента, который дети просматривают в социальных сетях - это короткие видео (84%). На втором месте расположились фильмы, мультфильмы и сериалы -их смотрят 55% детей, имеющих доступ в социальные сети. Третью строчку занимают длинные видео -предпочтение этому виду контента отдают 32%. Короткие вертикальные ролики дети смотрят, в среднем, 6 дней в неделю по 1,5 - 2 часа в день. В целом, сами дети указывают на более длительный просмотр, нежели полагают их родители. А девочки ежедневно тратят на такой контент на 10 - 20 минут больше, чем мальчики. Вертикальные видео становятся для детей новым способом поиска информации по самым разным вопросам вместо привычного более старшим поколениям тестового и графического контента. 40% респондентов ищут с помощью коротких видео информацию о хобби и увлечениях.

Для выполнения домашних заданий вертикальные видео пока используются реже, но делает это каждый пятый опрошенный ребенок (19% детей). Интересно, что вертикальные видео меняют способ потребления такого контента как музыка, потому что среди респондентов поколения Альфа наиболее распространенный тип прослушивания музыки -именно через просмотр музыкальных вертикальных видео (54%). Так же, как и возраст получения первого гаджета, возраст получения первых карманных расходов снижается: Младшие альфа (дети 7 - 9 лет) начали получать деньги, в среднем, в возрасте 6,6 лет, тогда как Старшие альфа (10 – 13 летние дети) начали их получать позже -в среднем, в 8,3 лет. Собственная банковская карта есть у 49% детей, а карманные деньги своим детям выдают 87% родителей.

Дети, у которых есть карманные деньги, вне зависимости от возраста в большинстве случаев тратят их на еду и напитки (81% респондентов); на втором месте -накопление на дорогие покупки (41% респондентов). 11% и 7% респондентов поколения Альфа указали, что тратят карманные расходы на внутриигровые покупки и платные приложения соответственно.

Когда речь идет о заработке, то 58% респондентов сообщают, что имеют такой опыт, однако в большинстве случаев это поощрение от взрослых за успехи в учебе и за выполнение домашней работы или каких-то поручений. Интересно, что 57% из тех ребят, кто играет в игры, хочет в будущем зарабатывать на продаже игровых персонажей, которых создали, а 7% респондентов уже имеют такой опыт [2].

У детей поколения Альфа снижена социальная компетентность, что выражается в неумении построения конструктивных взаимоотношений со сверстниками, что приводит к проявлению агрессии. Этот фактор является одним из психологических причин проявления агрессии [5].

Агрессивность - это жестокие действия и поступки, направленные на причинение физического или морального вреда окружающим людям или

самому себе. Такое состояние может быть активным и пассивным, выражаться в отношении людей или животных, а также неживых предметов. Приступы агрессии могут возникать у детей, взрослых мужчин и женщин. [6]. Мы должны различать у человека два совершенно разных вида агрессии *Первый вид*, общий и для человека, и для всех животных - это филогенетически заложенный импульс к атаке в ситуации, когда возникает угроза жизни. Эта оборонительная «доброкачественная» агрессия служит делу выживания индивида и рода; она имеет биологические формы проявления и затухает, как только исчезает опасность. *Другой вид* представляет «злокачественную» агрессию - это деструктивность и жестокость, которые свойственны только человеку и практически отсутствуют у других млекопитающих; она не имеет филогенетической программы, не служит биологическому приспособлению и не имеет никакой цели. Так же, следует отметить то, что в понятие «агрессия» совершенно не вошел такой элемент как «намерение» по двум причинам: 1) Намерение «скрытно» включает в себя целенаправленное действие, что несовместимо с бихевиористскими теориями. 2) Намерение, умысел, которые весьма сложно совместить с агрессией, при преобладании эмоций [7].

Поколение Альфа считают более спокойными, лишенными агрессии, но это далеко не так. Навыки, ценности и модели поведения того или иного поколения являются ответом на среду, в которой вырастают и живут его люди. Технологический прогресс, уровень обеспечения базовых потребностей, экология, идеологии и социальные движения, стиль воспитания родителей - всё это обуславливает, какими станут новые люди. Условия жизни поменяли поколение, так называемое «Альфа» поколение. Современные дети с рождения окружены заботой и поддержкой со стороны родителей и медицины, поэтому перед организмом ребёнка не стоит задача выжить любой ценой. Зато очень актуально: чем себя занять? Поэтому у малышей заметно превалирует умственная деятельность в отличие от физической. «Альфа» поражают своими умственными способностями. Они читают стихи и одновременно могут производить математические расчеты в уме. Это дети сцены и подиума, которые легко и непринужденно чувствуют себя даже перед большой аудиторией. Чрезмерное употребление социальных сетей и экология сильно влияет на психику ребенка. Ребенок в «новом мире» постепенно становится психически не стабилен в плане агрессии. Дети поколения «Альфа» окружены технологиями с самого детства, что ведет к изменению их восприятия и поведения. Их родители, выросшие в других условиях, могут не видеть проблемы в этом, но фундаментальные знания и навыки теряются в океане информационного фаст-фуда. Хотя использование гаджетов удобно, без них дети становятся неспособными к решению простых задач и анализу информации. Хотя технологии неизбежно входят в нашу жизнь, замена реального интеллекта умением управлять гаджетами - это заблуждение. Дети тратят много времени в интернете, но часто предпочитают видеоролики книгам и недостоверной информации доверяют

больше, чем проверенным источникам. Они также теряют навык общения в реальной жизни, предпочитая виртуальные коммуникации. Это может привести к уменьшению эмпатии и увеличению агрессивного поведения, выражаемого в сетевых шутках и мемах. Таким образом, поколение «Альфа» может страдать от потери социальных навыков и дистанцироваться друг от друга, что вызывает вопросы о качестве их коммуникации и взаимодействия в обществе [8].

У поколения Альфа можно выделить «агрессивное сопротивление». Это реакция человека на попытку лишить его иллюзий, это бывает, когда кто-то пытается «вытащить на свет божий» вытесненные влечения и фантазии. Фрейд назвал такую реакцию защитной (сопротивление), а психоанализ сделал этот феномен объектом систематического наблюдения. Он обнаружил, что пациент «сопротивляется» любым терапевтическим усилиями аналитика, как только тот касается «вытесненных» проблем. Это вовсе не значит, что пациент сознательно возражает, или становится неоткровенным, или хочет что-то утаить; нет, скорее всего, он бессознательно противится тому, чтобы вытесненный материал стал осознанным. Есть много причин, из-за которых человек на протяжении целой жизни может вытеснять какие-то желания. Или его страшит унижение или наказание, или он боится потерять чью-то любовь в случае, если другим людям станут известными его потаенные желания и влечения, более того, он и себе самому часто не хочет признаться в этих влечениях, боясь потерять уважение к себе (изменить свою самооценку) [7].

Это явление можно сравнить с ситуацией поколения Альфа, где родители, сталкиваясь с необходимостью отвлечь своего ребенка от гаджетов и занять его другими занятиями, часто сталкиваются с агрессивной реакцией со стороны ребенка. Однако первопричина такого поведения кроется в недостаточной внимательности родителей к тому, что делает и как проводит время их ребенок в интернете и социальных сетях.

Особенно легко и быстро агрессия возникает у детей, имеющих поражения головного мозга, социально запущенных, отвергаемых родителями, умственно отсталых. К повышенной агрессивности располагают и некоторые родительские приемы воспитания, например, когда отец наставляет ребенка: «Хочешь, чтобы тебя уважали и боялись - бей всех подряд». В дошкольном возрасте инициаторами агрессии чаще становятся отдельные дети. Она проявляется в виде отдельных вспышек ярости и обычно носит инструментальный характер, - дети не умеют добиваться авторитета и популярности конструктивно. Маленькие дети вообще переходят от вербальной агрессии к физической гораздо легче, чем более старшие и, тем более, взрослые люди, но отличается агрессия младших от подростковой не только этим. Грамотные воспитатели, учителя и родители стараются не заступаться, а предлагают малышам попробовать разобраться самим. И это правильно, потому что решение проблем за ребенка взрослыми помешает его развитию: он не научится грамотно выходить из конфликтных

ситуаций, справляться и со своей агрессией, и с агрессией, проявляемой другими в его адрес. В младшем школьном возрасте инициаторами агрессии являются уже не отдельные личности, а группировки ребят, агрессивное поведение становится более организованным. Это происходит потому, что инструментальная агрессия постепенно сменяется конструктивными способами достижения цели, а враждебная деструктивность желанием причинить оппонентам вред и получить от этого удовольствие - остается неизменной. Кроме того, дети все чаще стараются решать проблемы в своем кругу, не прибегая к помощи и заступничеству взрослых. Формирование группировок вообще заметно меняет агрессивное поведение школьников. Пребывание в группе дает им возможность испытать чувство комфорта и защищенности, повышения своих возможностей. Следствием этого бывают: исчезновение страха наказания за проявление агрессии, обостренное желание утвердиться в роли полноправного участника событий, занять в группе достойное место. Поэтому жестокость, разрушительность и другие проявления враждебной деструктивности резко возрастают уже среди учащихся начальной школы.

Факторы, способствующие росту агрессивности у подростков поколения Альфа:

1. Эндокринный избыток, резкое нарастание половых гормонов, главным образом тестостерона у мальчиков, способствующего росту агрессивности.

2. Органические поражения головного мозга - травмы, менингиты и тому подобное.

3. Отношение взрослых, учителей, родителей. Факторы, способствующие росту агрессивности у подростков.

Развитию подростковой агрессии родители способствуют 2 основными способами: А. Эмоциональное отвержение. Отцы чаще отвергают своих детей, особенно сыновей. Дети страдают повышенной тревожностью, неуверенностью в себе и большими переживаниями по поводу своей маскулинности и сексуальных возможностей. Матери провоцируют развитие агрессивности подростков реже. Обычно это происходит, когда они либо считают, что дети выросли и должны быть свои проблемы самостоятельно, либо когда переживут молодость и займутся устройством своих личных дел. Б. Ужесточение контроля. Родители (чаще мамы и бабушки), напуганные сообщениями о росте подростковой преступности, наркомании и так далее. Следовательно, они стараются контролировать каждый шаг. Особенно достается при этом девочкам. Нормальные юноши и девушки, которым не дают превратиться в самостоятельную личность, превращаются в бунтарей [4].

Маленький ребенок, в силу возрастных особенностей, сталкивается с ограничениями ежедневно. Это может быть обычное «нельзя» или любое другое ограничение, которое начинается с «не»: «не трогай», «не лезь», «не мешай» и т. д. Наиболее часто ограничиваются следующие потребности: в

познании, когда ребенок проявляет интерес к потенциально опасным предметам (розетки дома, камушки и стекла на улице); во внимании и любви родителей, когда ребенок просит взрослых побыть с ним, уделить ему время, но взрослые заняты своими делами; в движении, когда ребенок хочет куда-нибудь залезть или добежать; в продолжении интересной деятельности, когда ребенок увлеченно играет во что-то, или гуляет, или с энтузиазмом выгребает содержимое кухонных ящиков, т. д.; Ограничения — одна из важных причин агрессии, но далеко не единственная. Также влияют: индивидуальные особенности темперамента (холерик, флегматик, сангвиник, меланхолик), недостатки воспитания, возрастные особенности проявления агрессии (кризисные периоды), половые отличия агрессии и т.д.

В каждой ситуации ребенок действует тем способом, который оказывается для него самым приемлемым: прямая агрессия, или нападение, выбирается ребенком, если противник, например, младший брат или сублильный, более слабый ровесник уступает в силе; защитная агрессия: к ней ребенок прибегает, если противник сильнее, к примеру, это родитель или воспитатель. В этом случае он может отказываться от общения, болеть, быть апатичным, капризным; косвенная агрессия тоже возникает из-за неравенства в силах, при этом ребенок вымещает свой гнев на доступных объектах - предметах, животных, других людях; пассивная агрессия выражается в реализации агрессивных действий в мечтах, фантазиях - либо в виде молчаливого протеста, отказа что - либо делать (лень), саботажа; аутоагрессия - агрессия, направленная на самого себя, при этом ребенок обвиняет себя в происходящем, в старшем возрасте может наносить себе физические повреждения.

Кризисные, или пиковые, периоды в жизни ребенка были приведены выше: это возраст одного года, 2,5 - 4 лет и 6 - 7 лет. В норме агрессия направлена именно на того, кто является ее причиной. О серьезной патологии можно говорить в случае, если ребенок направляет свою агрессию на всех подряд, без разбора, не учитывает последствия своих действий, не думает о том, кто находится перед ним - просто сбрасывает накопившееся напряжение.

Патологическое агрессивное поведение в детском возрасте оказывается наиболее тесно связанным с расстройствами поведения, эмоциональными нарушениями, гиперактивностью. *В ряде случаев при проявлениях детской агрессии требуется срочное вмешательство взрослых:*

Дети нередко используют агрессию просто для привлечения к ним внимания. В тех случаях, когда агрессия детей не опасна и объяснима, если ребенок проявляет гнев в допустимых пределах и по вполне объяснимым причинам, нужно позволить ему отреагировать эмоции, внимательно выслушать и переключить его внимание на что-то другое. Можно использовать следующие позитивные стратегии:

-полное игнорирование реакций ребенка - весьма мощный способ прекращения нежелательного поведения;

- выражение понимания чувств ребенка («Конечно, тебе обидно...»);
- переключение внимания, предложение какого-либо задания;
- позитивное обозначение поведения («Ты злишься, потому, что ты устал»).

Чтобы справиться с детской агрессией, внимательно наблюдайте за ребенком и проявлениями его поведения. Как только заметите напряжение в его действиях, изменение его настроения - постарайтесь найти способ разрядить ситуацию. Часто всплеск детской агрессивности происходит не внезапно, а по нарастающей. Сначала мелкий хнык, потом небольшой каприз, за этим следует пробный скандал. И если родители не реагируют, то получают истерику по «полной программе».

Признавайте право ребенка на выражение агрессии, но не правоту ребенка в сложившейся ситуации. Право на переживание агрессии вовсе не означает, что ребенок вправе бить кого-то или ругаться плохими словами. Следует различать чувства и действия, вызванные этими чувствами. И, если чувства мы признаем и позволяем проявить их, то среди действий бывают приемлемые и неприемлемые. Соответственно ребенку можно говорить о том, что «злость - это нормально, ты можешь сердиться». Отдельно от злости рассматриваются его неприемлемые агрессивные действия.

Придумайте для ребенка адекватный способ выражения агрессии, допустимый в вашей семье. Ребенок должен знать, как он может выразить агрессию, чтобы не быть за это наказанным. Какие есть способы:

- можно пинать ногой диван, подушки, стены; можно говорить слова о том, что я переживаю, о том, что со мной происходит;

- можно выражать претензии: «мне так не подходит», «мне это не нравится», «я хочу по-другому»;

- можно удаляться и переживать в одиночестве. Интровертам это просто необходимо - им необходимо пережить трудности самим, без участия окружающих. Для каждого «нельзя» нужно найти подходящее «можно» и делать акцент именно на нем. Дошкольники не всегда осознают свое агрессивное поведение: при расспросах они бойко повторяют не раз слышанные от взрослых нравоучительные изречения о том, что «кричать и драться нехорошо», но при случае, не задумываясь, делают и то, и другое. Часто вовлекают в свои конфликты взрослых, просят вмешаться в споры, конфликты, иногда настойчиво требуют поддержки, нередко сами «ябедничают» на друзей, братьев, сестер. Грамотные родители, воспитатели с заступничеством, обычно, не торопятся, а предлагают детям попробовать разобраться самим: это учит конструктивно выходить из конфликтных ситуаций, справляться и со своей агрессией, и с агрессией других в свой адрес. Важно, чтобы ребенок сам научился разрешать свои конфликты с ровесниками. В первую очередь это касается тех детей, которые пойдут в детский сад, ведь воспитатель не сможет быть одновременно в нескольких местах. Однако для того, чтобы ребенок сам разбирался в

ситуации, его необходимо этому научить: договориться, поменяться, играть по очереди и т. д., тогда он сможет сам разрешить непростую ситуацию.

Список использованных источников:

1. ПГУ им. Т. Г. Шевченко «Теория поколений»
2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва: Издательство АСТ, 2022. 736 с. (Эксклюзивная классика), стр. 27, стр. 86, стр. 311
3. <http://cyberleninka.ru>
4. <https://www.cism-ms.ru/poleznye-materialy/novoe-pokolenie-cto-neobkhodimo-znat-o-detyakh-alfa-i-zet/>
5. Институт непрерывного образования МГПУ «Образование детей поколения Альфа
6. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности, Г. Э. Бреслав